

Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги
Қонунчилик ва ҳуқуқий сиёсат институти

Муаллифлар жамоаси
(1 нашр)

Давлат ва жамиятнинг стратегик-рақамли трансформацияси: муаммо ва ечим

(“Глобал чақириклар: муаммо ва стратегик ечимлар” рукни остида)

Тошкент – 2026

**Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги
Қонунчилик ва ҳуқуқий сиёсат институти**

Муаллифлар жамоаси
(1 нашр)

**Давлат ва жамиятнинг стратегик-рақамли
трансформацияси: муаммо ва ечим**
(“Глобал чақириқлар: муаммо ва стратегик ечимлар” рукни остида)

Тошкент – 2026

Муаллифлар жамоаси: А. Анорбоев, К. Миркомилова, О. Эгамов, С. Нормохамадова, Ш. Чўллийев. Давлат ва жамиятнинг стратегик-рақамли трансформацияси: муаммо ва ечим (“Глобал чақириқлар: муаммо ва стратегик ечимлар” рукни остида). Монография. – Тошкент: “Dimal” нашриёти, 2026 й., – 342 б.

Масъул муҳаррир:

ю.ф.д. профессор А. Расулев

Такризчилар:

ю.ф.д. профессор Б. Исмаилов, ю.ф.д. Б. Мўминов, ю.ф.д. доц. С. Нурумбетова

ЎУК	344414
ORCID	https://orcid.org/0009-0003-5355-8753
Publons	QPB-1888-2026
SSRN:	12260788
Index Copernicus	48623
РИНЦ	3827-4098
DOI	10.5281/zenodo.21374052
GOOGLE академия	https://scholar.google.com/citations?user=KIJpct8AAAAJ&hl=ru
ZiyoNet	https://profile.ziyounet.uz/uzc
DergiPark	https://dergipark.org.tr/tr/pub/@amiriddin-anorboyev
Academia	https://independent.academia.edu/AnorboyevAmiriddin/Network?tab=suggested
Scopus	https://www.scopus.com/pages/home
Clarivate Analytics	https://apps.clarivate.com/account?app=endnote&tab=personal
КиберЛенинка	https://cyberleninka.ru/me
OpenAIRE	https://www.openaire.eu/f/269/create-new-article
GitHub	https://github.com/explore
Webofscience	QPB-1888-2026

Мазкур монография рақамли трансформация шароитида Янги Ўзбекистонда давлат бошқарувини модернизация қилишнинг ҳуқуқий, институционал ва стратегик механизмларини тадқиқ этади. Асарда маъмурий-ҳуқуқий ислохотлар, инсон капитали, мавжуд ресурслардан унумли ва самарали фойдаланиш, фуқаролик жамияти институтларини қўллаб-қувватлаш, ахборот хавфсизлигини таъминлаш, медиамакондаги гибрид таҳдидларнинг олдини олиш ҳамда сунъий интеллектни қўллашнинг ҳуқуқий-ахлоқий чегараларини белгилаш бўйича узоқ муддатли комплекс ечимлар илгари сурилган.

Тадқиқотнинг асосий марказида ахборот-коммуникация технологиялари воситасида содир этилаётган ҳуқуқбузарликлар, хусусан, кибержиноятчилик ва киберкоррупцияни юридик-техник квалификация қилиш масалалари ётади. Одил судловни таъминлаш ва жиноятларни фош этишда рақамли суд экспертизасининг ролини кучайтиришнинг аниқ ташкилий-техник механизмлари ишлаб чиқилган.

Шунингдек, фанга мутлақо янги – “Кибералогия” методологияси киритилиб, у орқали халқаро илмий базалар (Scopus, Google Scholar) талабларига тўлиқ жавоб берадиган мукамал тадқиқотларни шакллантиришнинг замонавий алгоритмлари тақдим этилган. Ушбу фундаментал асар давлат бошқаруви вакиллари, қонун ижодкорлари, киберхавфсизлик ва ИТ-ҳуқуқи бўйича изланувчи докторантлар ҳамда кенг илмий жамоатчилик учун стратегик қўлланма вазифасини ўтайди.

Ушбу монография Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Қонунчилик ва ҳуқуқий сиёсат институти кенгаши тавсиясига асосан чоп этилган ва марҳум, таниқли давлат ва жамоат арбоби, Олий Мажлис Сенати аъзоси, юридик фанлар доктори, профессор Раҳмонқулов Мирақбар Ҳожиакбаровичнинг сўнмас хотирасига бағишланган.

© Муаллифлар жамоаси

МУНДАРИЖА

КИРИШ.....	6
I БОБ. ДАВЛАТ БОШҚАРУВИ ВА МАЪМУРИЙ ИСЛОҲОТЛАРНИНГ ИНСТИТУЦИОНАЛ АСОСЛАРИ.....	10
1.1-§. Янги Ўзбекистонда давлат бошқарувини модернизация қилиш учун амалга оширилаётган институционал-маъмурий ислохотлар.....	10
1.2-§. Имтиёзлар ва преференцияларнинг сарҳисобини юритиш ва самарадорлигини ошириш.....	28
1.3-§. Давлат фуқаролик хизматчисини ротация қилиш ва аттестациядан ўтказиш институтларини такомиллаштириш.....	36
1.4-§. Давлат бошқарувида инсон капиталини стратегик тўғри тақсимлаш....	43
1.5-§. Эстония ва Дания тажрибаси асосида мурожаатлар билан ишлаш тартиб-таомилларини такомиллаштириш.....	57
1.6-§. Хорижий давлатларда инқирозларга чидамлилиқни шакллантириш ва ривожлантириш тенденцияси.....	71
II БОБ. ФУҚАРОЛИК ЖАМИЯТИ ИНСТИТУТЛАРИ ВА МАҲАЛЛИЙ БОШҚАРУВНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ.....	84
2.1-§. Фуқаролик жамияти институтлари ва бизнес тузилмаларини жалб қилиш орқали ижтимоий аҳамиятга эга лойиҳаларни амалга ошириш соҳасидаги қонунчилиқни такомиллаштириш.....	84
2.2-§. Нодавлат ноtijорат ташкилотларининг маҳаллий ижроия ҳокимияти ва халқ депутатлари кенгашлари билан ўзаро ҳамкорлигининг аниқ механизмини белгилаш.....	90
2.3-§. Маҳалла бошқаруви тизимини такомиллаштиришнинг ҳуқуқий, ташкилий ва рақамли асослари.....	102
2.4-§. “Ёшлар етакчиси” штат бирликларини мақбуллаштириш орқали “маҳалла еттилиги” фаолиятининг самарадорлигини ошириш.....	110
III БОБ. ЖАМИЯТ ВА ДАВЛАТНИНГ РАҚАМЛИ ТРАНСФОРМАЦИЯСИ ҲАМДА АХБОРОТ ХАВФСИЗЛИГИ.....	116
3.1-§. Рақамли янги Ўзбекистонни такомиллаштириш зарурияти ва аҳамияти.....	116
3.2-§. Ўзбекистон Республикаси миллий ва жамоат хавфсизлигига путур етказувчи медиамакондаги ахборотга тезкор жавоб қайтаришнинг стратегик тизимини жорий этиш зарурияти ва тартиби.....	127
3.3-§. Ўзбекистон Республикасида сунъий интеллектларни чеклашнинг ижтимоий зарурияти ва ташкилий-ҳуқуқий механизмлари.....	135
3.4-§. Болаларнинг соғлиғига зарар етказувчи ахборотдан ҳимоя қилиш ва ижтимоий ҳимоясини стратегик жиҳатдан таъминлаш.....	142
IV БОБ. ОДИЛ СУДЛОВНИ ТАЪМИНЛАШ ВА КИБЕРЖИНОЯТЧИЛИККА ҚАРШИ КУРАШИШ.....	155
4.1-§. Киберкоррупцияга қарши курашишнинг жиноий-ҳуқуқий ва ташкилий асосларини такомиллаштириш.....	155
4.2-§. Кибержиноятлар, шу жумладан, киберкоррупцияга қарши курашишга оид халқаро ҳужжатларнинг ҳуқуқий жиҳатлари.....	181
4.3-§. Медиация институтини такомиллаштириш.....	214

4.4-§. Ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланиб содир этилган жиноят ва кибержиноятларни фош этишда экспертизанинг ролини янада кучайтириш.....	226
4.5-§. Одил судловни рақамли трансформацияга тайёрлаш: судьяларни сунъий интеллект билан ишлашга ўргатишнинг методологик жиҳатлари.....	261
V БОБ. ИЛМий ТАДҚИҚОТЛАРНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ ВА КИБЕРАЛОГИЯ МЕТОДОЛОГИЯСИ.....	273
5.1-§. Кибералогия тушунчаси ва унинг мазмун-моҳияти ҳамда аҳамияти....	273
5.2-§. Ахборот-таҳлилий материал, мақола ва тезисларни кибералогия методи асосида тайёрлаш методикаси ва унинг илм-фан ривожига аҳамияти.....	279
ХУЛОСА.....	290
Фойдаланилган адабиётлар рўйхати.....	319

КИРИШ

Глобаллашув жараёнлари шиддат тус олган, дунё миқёсида сиёсий, иқтисодий ва технологик трансформациялар туб бурилиш нуқтасига келган ҳозирги даврда давлат ва жамият бошқаруви тизимини стратегик асосда қайта қуриш ҳар бир суверен мамлакатнинг истиқболдаги тақдирини белгиловчи энг устувор вазифага айланмоқда. Бу борада Ўзбекистон Республикасида амалга оширилаётган кенг қўламли ислохотларнинг илмий-назарий ва амалий негизларини комплекс тадқиқ этиш, мавжуд тизимли муаммоларни ҳолис аниқлаш ва уларнинг узоқ муддатли стратегик ечимларини ишлаб чиқиш мақсадида тақдим этилаётган “Глобал чақириқлар: муаммо ва стратегик ечимлар” рукни остидаги “Давлат ва жамиятнинг стратегик-рақамли трансформацияси: муаммо ва ечим” номли илмий-амалий ва фундаментал жамоавий монография мамлакатнинг келгуси тараққиёт босқичи учун муҳим дастуриламал бўлиб хизмат қилади. Мазкур йирик илмий изланишнинг тайёрланиши ва нашр этилиши ўзига хос чуқур маънавий ва рамзий маънога эга бўлиб, ушбу китоб юртимизнинг марҳум, таниқли давлат ва жамоат арбоби, Олий Мажлис Сенати аъзоси, юридик фанлар доктори, профессор Раҳмонқулов Миракбар Ҳожиакбаровичнинг сўнмас хотирасига ушбу йўналишда камол топган шогирдлари номидан чексиз эҳтиром, юксак ҳурмат ва чуқур миннатдорлик рамзи сифатида бағишланади. Мазкур илмий асар бевосита Миракбар Ҳожиакбаровичнинг ўзлари бош қош бўлган, ҳаётлик даврларида тизимли равишда илгари сурган ва узоқ йиллар давомида концептуал пойдеворини яратган илмий тадқиқотлар, ҳуқуқий ва ташкилий ғоялар асосида ишлаб чиқилган бўлиб, устознинг мамлакатимизда миллий қонунчиликни ривожлантириш, давлат бошқарувини модернизация қилиш ва ахборот хавфсизлиги соҳасини ҳуқуқий тартибга солиш борасидаги улкан мактабининг изчил давомидир. Миракбар Ҳожиакбаровичнинг юксак инсоний фазилатлари, давлатчилик асосларини мустаҳкамлаш йўлидаги беқиёс хизматлари ва илм-фан ривожига қўшган бебаҳо ҳиссаси, у кишининг порлоқ сиймоси ҳамда азиз номлари шогирдлари қалбида ва миллий юриспруденция тарихида абадий яшайди. Ушбу монография устознинг бошлаган улуғвор илмий ишларини изчил давом эттириш, у киши асос солган илмий мактаб анъаналарини юксак босқичга кўтариш ва давлатимиз раҳбари томонидан амалга оширилаётган туб ислохотларнинг стратегик йўналишларига илмий жиҳатдан камарбаста бўлиш мақсадида дунёга келди.

Янги Ўзбекистон шароитида давлат бошқарувини модернизация қилиш жараёнлари 2016 йилдан бошлаб янги сифат босқичига кўтарилди ва бу давр “Халқ давлат органларига эмас, балки давлат органлари халққа хизмат қилиши керак” деган туб бошқарув фалсафаси асосида тавсифланади. Давлат раҳбарининг Олий Мажлисга ва Ўзбекистон халқига йўллаган Мурожаатномалари ҳамда қабул қилинган Ҳаракатлар стратегияси, Тараққиёт стратегияси ва “Ўзбекистон – 2030” стратегияси мамлакатни институционал жиҳатдан тубдан ислоҳ қилишнинг мустаҳкам ҳуқуқий ва сиёсий асоси бўлиб хизмат қилмоқда. Айниқса, 2026 йил 16 февралдаги “Ўзбекистон – 2030” стратегиясини янгилаш тўғрисидаги ПФ–21-сон Фармон билан стратегик

режалаштиришнинг “мақсад – ҳаракат – натижа” занжирига асосланган мутлақо янги, рақамлаштирилган тизимининг жорий этилиши давлат бошқаруви органлари фаолиятини натижадорлик ва шаффофлик тамойиллари асосида қайта қуришни талаб этмоқда. Мазкур монографиянинг биринчи боби айнан Янги Ўзбекистонда давлат бошқарувини модернизация қилиш учун амалга оширилаётган институционал-маъмурий ислохотларнинг концептуал асосларини, марказий ҳокимият органлари фаолиятини такомиллаштириш жараёнларини, жумладан вазирлик ва идоралар сонини 61 тадан 28 тагача қисқартирган 2022 йилги маъмурий ислохотларнинг ижобий ва салбий жиҳатларини, меҳнат қонунчилиги ва суд амалиётидаги аксини тизимли таҳлил этишга бағишланган. Шунингдек, ушбу бобда давлат органлари фаолиятини баҳолашнинг КРІ тизими, “Яшил”, “Сарик” ва “Қизил” категориялардан иборат рақамли мониторинг платформаси, давлат фуқаролик хизмати институтини “Давлат фуқаролик хизмати тўғрисида”ги Қонун асосида такомиллаштириш масалалари, Германия, АҚШ, Буюк Британия, Канада, Жанубий Корея ва Чехия каби ривожланган хорижий мамлакатларнинг илғор тажрибаси асосида комплекс очиб берилган. Давлат раҳбари томонидан коррупцияга қарши кураш соҳасида “фавқулодда ҳолат” эълон қилинганлиги ва барча идораларда комплаенс назорати кучайтирилаётганлиги шароитида, мазкур бобда ички назорат тизимлари самарадорлиги ва Ҳисоб палатаси назорат функцияларининг таркибий муаммолари ҳолис очиб берилган.

Монографиянинг илмий қиммати ва амалий аҳамиятини оширувчи энг муҳим йўналишлардан бири – бу давлат томонидан тақдим этилаётган имтиёзлар ва преференцияларнинг сарҳисобини юритиш ҳамда уларнинг иқтисодий самарадорлигини баҳолаш муаммоси бўлиб, китоб мазмунида ушбу масала алоҳида тизимли таҳлил объектлари орқали тадқиқ этилган. Бугунги кунда мамлакатимизда 519 та қонунчилик ҳужжати билан тўғридан-тўғри имтиёз, 44 та ҳужжат билан преференция ва 4467 та ҳужжат билан турли енгилликлар белгиланган бўлса-да, уларнинг реал иқтисодий қайтими (ROI) ва самарадорлигини рақамли ечимлар ҳамда сунъий интеллект технологиялари орқали мониторинг қилиш тизими етарли даражада шаклланмаган. Жаҳон тажрибасига назар ташласак, АҚШнинг “Tax Expenditures List”, Канаданинг “Tax Expenditures and Evaluations” реестри, Европа Иттифоқининг “State Aid Register” ва Сингапурнинг “Fiscal AI” тизимлари сунъий интеллект алгоритмлари ёрдамида солиқ имтиёзлари ва субсидияларнинг иқтисодий таъсирини реал вақт режимида баҳолаб бориши монографияда чуқур тадқиқ этилган. Ушбу илғор хорижий тажрибадан келиб чиқиб, монография муаллифлари томонидан сунъий интеллект технологияларига асосланган “Имтиёзлар самарадорлиги” ягона автоматлаштирилган комплекс ахборот тизимини яратиш ва унинг очик реестрини юритиш бўйича аниқ, босқичма-босқич ташкилий-ҳуқуқий таклифлар тизими ишлаб чиқилган. Бундан ташқари, китобда давлат фуқаролик хизматчиларини мажбурий ротация қилиш ва уларни аттестациядан ўтказиш институтларининг қонунчиликдаги бўшлиқлари

қўрсатиб ўтилган. “Давлат фуқаролик хизмати тўғрисида”ги Қонуннинг 39-моддасида ротация тизими белгиланган бўлса-да, мажбурий ротация қилиниши лозим бўлган лавозимлар рўйхати ва муддатларини назарда тутувчи Президент ҳужжатининг қабул қилинмаганлиги, шунингдек ходимларни аттестациядан ўтказишнинг ягона тартиби мавжуд эмаслиги тизимдаги коррупциявий хавф-хатарларни бартараф этишга тўсқинлик қилмоқда. Монографияда ушбу муаммо Чехия Республикасининг давлат хизмати имтиҳонлари тажрибаси ва юртимиздаги педагоглар ҳамда ахборот-коммуникация технологиялари ходимларини баҳолаш тизимлари билан қиёсланган ҳолда баён этилиб, давлат хизматчиларига “ҳалоллик вакцинаси”ни сингдиришнинг превентив механизмлари таклиф этилган.

Тадқиқотнинг иккинчи боби фуқаролик жамияти институтлари ва маҳаллий бошқарув тизимини такомиллаштиришнинг ҳуқуқий ва рақамли асосларини ёритишга қаратилган. Муаллифлар нодавлат нотижорат ташкилотлари ва бизнес тузилмаларини жалб қилиш орқали ижтимоий аҳамиятга эга лойиҳаларни амалга ошириш қонунчилигини ривожлантириш, ННТларнинг маҳаллий ижроия ҳокимият ва халқ депутатлари Кенгашлари билан ҳамкорлигининг аниқ механизмларини белгилаш зарурлигини илмий асослаб берганлар. Айниқса, Президент томонидан 2026 йилнинг “Маҳаллани ривожлантириш ва жамиятни юксалтириш йили” деб эълон қилиниши муносабати билан маҳалла бошқаруви тизимини номарказлаштириш, туманлар бюджетлари мустақиллигини ошириш, қўшилган қиймат солиғи тушумларининг муайян қисмини маҳаллий даражада қолдириш ва маҳалла инфратузилмаси учун 20 триллион сўм маблағ ажратилиши каби тарихий ислохотларнинг ҳуқуқий мазмуни мазкур бобнинг ўзагини ташкил этади.

Учинчи боб эса жамият ва давлатнинг рақамли трансформацияси шароитида ахборот хавфсизлигини таъминлаш муаммоларига бағишланган. Унда “Рақамли Ўзбекистон – 2030” стратегияси доирасида Электрон ҳукумат платформасини сунъий интеллект технологиялари асосида тубдан янгилаш, миллий ва жамоат хавфсизлигига путур етказувчи медиамакондаги таҳдидларга тезкор жавоб қайтаришнинг стратегик тизимини жорий этиш, сунъий интеллектни ҳуқуқий чеклашнинг ижтимоий зарурияти ва болаларни соғлиғига зарар етказувчи ахборотлардан стратегик ҳимоя қилиш механизмлари чуқур таҳлил қилинган.

Тўртинчи бобда одил судловни таъминлаш ва кибержиноятчиликка қарши курашишнинг жиноий-ҳуқуқий ва ташкилий асослари, киберкоррупцияга қарши курашга оид халқаро ҳужжатларнинг ҳуқуқий жиҳатлари, медиация институтини такомиллаштириш ва рақамли жиноятларни фош этишда суд экспертизасининг ролини кучайтириш масалалари қамраб олинган.

Бешинчи боб эса фанда мутлақо янги йўналиш бўлган “Кибералогия” тушунчаси, унинг мазмун-моҳияти ва аҳамиятига бағишланган бўлиб, ахборот-таҳлилий материаллар, илмий мақола ва тезисларни кибералогия методи асосида тайёрлаш методикасини тизимли равишда тақдим этади.

Монографияда келтирилган тизимли таҳлиллار асосида мамлакатимизда давлат бошқарувини модернизация қилиш жараёнини янада такомиллаштиришга қаратилган концептуал таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқилган бўлиб, улар қаторида “Республика ижро этувчи ҳокимият органлари тўғрисида”ги ва “Маъмурий номарказлаштириш тўғрисида”ги алоҳида қонунларни қабул қилиш, давлат бошқарувида “қўл бошқаруви” (ручное управление) усулини босқичма-босқич бекор қилиш концепциясини ишлаб чиқиш, БАА тажрибаси асосида “Zero Bureaucrasy” рақамли платформасини ривожлантириш каби стратегик ташаббуслар мавжуд.

Мазкур монография нафақат илмий-назарий жиҳатдан мукамаллиги, балки реал статистикага, жараёнли таҳлиллarga ва амалий ислохотларнинг сарҳисобига таянганлиги билан юқори қимматга эга бўлиб, ундан давлат органлари раҳбарлари, сиёсатчилар, илмий изланишлар олиб бораётган тадқиқотчилар ҳамда мамлакатнинг рақамли ва стратегик ривожланиш истиқболлари билан қизиқувчи кенг экспертлар ҳамжамияти тизимли қўлланма сифатида фойдаланиши мумкин. Ушбу асар давлатчилик асосларини мустаҳкамлаш ва Янги Ўзбекистоннинг стратегик-рақамли қиёфасини шакллантириш йўлида хизмат қилувчи муҳим манбадир.

I БОБ. ДАВЛАТ БОШҚАРУВИ ВА МАЪМУРИЙ ИСЛОҲОТЛАРНИНГ ИНСТИТУЦИОНАЛ АСОСЛАРИ

1.1-§. Янги Ўзбекистонда давлат бошқарувини модернизация қилиш учун амалга оширилаётган институционал-маъмурий ислохотлар

Янги Ўзбекистон шароитида давлат бошқарувини модернизация қилиш жараёнлари 2016 йилдан бошлаб жадал суръатлар билан амалга оширилмоқда. Мазкур ислохотларнинг асосий мақсади – ихчам, самарали ва натижадорликка йўналтирилган давлат бошқаруви тизимини яратиш, давлат органлари фаолиятини “Халқ давлат органларига эмас, балки давлат органлари халққа хизмат қилиши керак” деган тамойил асосида қайта қуришдан иборатдир¹. Ушбу бобда Янги Ўзбекистонда давлат бошқарувини модернизация қилиш учун амалга оширилаётган институционал-маъмурий ислохотларнинг концептуал асослари, асосий йўналишлари, механизмлари ва натижалари комплекс таҳлил қилинади.

2016 йил декабрда Шавкат Мирзиёевнинг Ўзбекистон Президенти этиб сайланиши билан мамлакат тарихида янги давр бошланди². Президент Ш.Мирзиёев 2025 йил 26 декабрдаги Олий Мажлис ва Ўзбекистон халқига йўллаган Мурожаатномасида сўнгги тўққиз йилда эришилган ютуқларга алоҳида тўхталиб, “биз ислохотларни аниқ амалий натижага айлантиришни ўргандик”, деб таъкидлади³. Бу давр “Янги Ўзбекистон” концепцияси асосида туб ислохотларни амалга ошириш, давлат ва жамият муносабатларини тубдан ўзгартириш билан характерланади.

Президент Ш.Мирзиёев ўз нутқларида тез-тез таъкидлаганидек: “Халқ давлат органларига эмас, балки давлат органлари халққа хизмат қилиши керак”. Бу тамойил Янги Ўзбекистондаги барча ислохотларнинг асосий ғоявий негизига айланди⁴. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг Олий Мажлис ва Ўзбекистон халқига Мурожаатномасида ҳам “биз Янги Ўзбекистонни барпо этишда ҳал қилувчи босқичга қадам қўймоқдамиз”, деб таъкидланиб, бу йўлдаги ишлар ҳар бир соҳа ва тармоқда чуқур трансформацияни талаб қилиши қайд этилди.

Янги Ўзбекистон концепциясининг асосий тамойиллари қуйидагилардан иборат:

1. Инсон манфаатлари устуворлиги. Барча ислохотларнинг марказига инсон, унинг ҳуқуқ ва эркинликлари, қонуний манфаатлари

¹ Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон стратегияси. – Тошкент: Ўзбекистон, 2021. – Б. 45.

² Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг Олий Мажлис ва Ўзбекистон халқига Мурожаатномаси. 2025 йил 26 декабрь. // president.uz

³ Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг Олий Мажлис ва Ўзбекистон халқига Мурожаатномаси. 2025 йил 26 декабрь. // president.uz

⁴ Мирзиёев Ш.М. Буюк келажакимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қурамиз. – Тошкент: Ўзбекистон, 2017. – Б. 78.

кўйилади. Давлатнинг асосий вазифаси – инсоннинг муносиб ҳаёт кечириши учун шарт-шароитлар яратиш.¹

2. **Очиқлик ва шаффофлик.** Давлат органлари фаолияти очиқ ва шаффоф бўлиши, фуқаролар уларнинг фаолияти тўғрисида тўлиқ маълумот олиш имкониятига эга бўлиши лозим².

3. **Фуқароларнинг бошқарувда иштироки.** Фуқаролар давлат бошқарувда фаол иштирок этиши, ўз фикр ва таклифларини билдириши, давлат органлари фаолияти устидан жамоатчилик назоратини амалга ошириши учун зарур шарт-шароитлар яратилади³.

4. **Қонунийлик ва адолат.** Барча давлат органлари ва мансабдор шахслар фаолияти қонун асосида ташкил этилади, ҳар қандай ноқонуний хатти-ҳаракатлар учун жавобгарлик белгиланади⁴.

5. **Самарадорлик ва натижадорлик.** Давлат органлари фаолияти натижадорликка йўналтирилади, уларнинг иши аниқ кўрсаткичлар (KPI) асосида баҳоланади⁵.

Давлат бошқарувининг янги фалсафаси “Халқ давлат хизматчиси”дан “давлат халқ хизматчиси”га ўтишни назарда тутди. Агар илгари давлат хизматчилари ўзларини “халқ хизматчиси” деб эълон қилган бўлсалар, энди бу нафақат эълон, балки амалий фаолиятда ҳам намоён бўлмоқда. Президент Ш.Мирзиёевнинг “Халқимизнинг розилиги бизнинг фаолиятимизга берилган энг юксак баҳодир” деган сўзлари бу фалсафанинг моҳиятини ифодалайди.

2022-2026 йилларга мўлжалланган Тараққиёт стратегиясининг бош ғояси “Инсон қадрини юксалтириш” этиб белгиланган. Бу ҳар қандай ислохотнинг марказида инсон, унинг ҳуқуқ ва манфаатлари туришини англатади⁶. Янги Ўзбекистонда давлат органлари ва халқ ўртасида очиқ мулоқот йўлга қўйилди. Президентнинг халқ қабулхоналари, виртуал қабулхоналар, очиқ мулоқот платформалари орқали фуқаролар ўз муаммоларини тўғридан-тўғри етказиш имкониятига эга бўлдилар.

Янги бошқарув фалсафасининг асосий ютуғи – давлат ва жамият ўртасидаги муносабатларнинг тубдан ўзгариши, фуқароларнинг давлат хизматларидан қаноатланиш даражасининг 40 фоиздан 75 фоизга ошишидир. Бироқ, фалсафий ўзгаришларнинг тўлиқ амалий ифодасини топиши учун ҳар

¹ Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

² Ўзбекистон Республикасининг “Давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари фаолиятининг очиқлиги тўғрисида” 2014 йил 5 майдаги ЎРҚ–369-сон Қонуни // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

³ Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

⁴ Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

⁵ Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Янги Ўзбекистон маъмурий ислохотларини амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида” 2022 йил 21 декабрдаги ПФ–269-сон Фармони // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси

⁶ Ўзбекистон Республикаси Президентининг “2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида” 2022 йил 28 январдаги ПФ–60-сон Фармони // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси

бир давлат хизматчисининг онги ва фаолиятида бу тамойилларнинг шаклланиши зарур. Бу эса узоқ муддатли ва тизимли ишларни талаб этади.

Янги Ўзбекистонда амалга ошириладиган институционал-маъмурий ислохотларнинг концептуал асосини қуйидаги ҳужжатлар ташкил этади:

2017-2021 йилларга мўлжалланган Ҳаракатлар стратегияси. 2017 йил 7 февралда қабул қилинган ушбу стратегия мамлакатни ислоҳ қилишнинг тизимли асосига айланди. Стратегия 5 та устувор йўналиш ва 100 дан ортиқ банддан иборат эди. Унда давлат ва жамият қурилишини такомиллаштириш, суд-ҳуқуқ тизимини ислоҳ қилиш, иқтисодий эркинлаштириш, ижтимоий соҳани ривожлантириш, хавфсизлик ва миллатлараро тотувликни таъминлаш каби йўналишлар белгиланган эди¹.

2022-2026 йилларга мўлжалланган Тараққиёт стратегияси. 2022 йил 28 январда қабул қилинган ушбу стратегия 7 та устувор йўналиш ва 100 та мақсадни ўз ичига олган. Унда “Инсон қадрини юксалтириш ва эркин фуқаролик жамиятини янада ривожлантириш орқали халқпарвар давлат барпо этиш” алоҳида йўналиш сифатида белгиланган².

2022 йилги маъмурий ислохотлар. 2022 йил 21 декабрда “Янги Ўзбекистон маъмурий ислохотларини амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Президент Фармони (ПФ–269) қабул қилинди. Ушбу фармон билан Вазирлар Маҳкамасининг тузилмаси тубдан қайта кўриб чиқилди, вазирлик ва идоралар сони 61 тадан 28 тагача қисқартирилди, штат бирликлари 30 фоизга мақбуллаштирилди³.

2023 йилги Конституциявий ислохотлар. 2023 йил 30 апрелда умумхалқ референдуми ўтказилиб, Конституциянинг янги таҳрири қабул қилинди. Янги таҳрирда “Ўзбекистон – суверен, демократик, ҳуқуқий, ижтимоий ва дунёвий давлат” деган норма мустаҳкамланди, инсон ҳуқуқлари, айниқса, хусусий мулк ҳуқуқи кафолатлари кучайтирилди⁴.

“Ўзбекистон – 2030” стратегияси. 2023 йил сентябрда қабул қилинган ушбу стратегия 2030 йилгача бўлган даврда мамлакатни ривожлантиришнинг асосий йўналишларини белгилаб берди⁵. Унда давлат бошқаруви тизимини янада такомиллаштириш, коррупцияга қарши курашни кучайтириш, фуқаролик жамияти институтларини ривожлантириш каби вазифалар белгиланган. Президентнинг 2025 йил 26 декабрдаги Мурожаатномасида

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг “2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида” 2017 йил 7 февралдаги ПФ–4947-сон Фармони // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

² Ўзбекистон Республикаси Президентининг “2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида” 2022 йил 28 январдаги ПФ–60-сон Фармони // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси

³ Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Янги Ўзбекистон маъмурий ислохотларини амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида” 2022 йил 21 декабрдаги ПФ–269-сон Фармони // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси

⁴ Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

⁵ Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон – 2030” стратегияси тўғрисида” 2023 йил 11 сентябрдаги ПФ–158-сон Фармони // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

“Ўзбекистон – 2030” стратегиясини қайта кўриб чиқиш зарурати таъкидланиб, юртимизнинг келгуси беш йиллик тараққиётига дахлдор бўлган ушбу ҳужжат кенг жамоатчилик муҳокамасидан ўтказилиб, аҳолининг фикр-мулоҳазалари асосида такомиллаштирилиши қайд этилди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2026 йил 16 февралдаги “Ўзбекистон – 2030” стратегиясини янгилаш тўғрисида”ги ПФ–21-сон Фармони билан “Ўзбекистон – 2030” стратегиясининг 2026-2030 йилларга мўлжалланган **янгиланган версияси** тасдиқланди. Фармонда стратегик режалаштиришнинг “мақсад – ҳаракат – натижа” занжирига асосланган мутлақо янги тизими жорий этилди. Унга кўра, 2023-2025 йилларда эришилган натижалар ва ўтказилган баҳолаш асосида стратегиянинг самарадорлик кўрсаткичлари янгиланди. Шунингдек, Фармонда натижадорлик кўрсаткичларига эришиш жараёнларини тўлиқ рақамлаштириш, стратегик режалаштирининг рақамли платформасида мониторинг олиб бориш белгиланган¹.

2025 йил 28 ноябрдаги Президент Фармойиши. Мазкур фармойиш билан 2026 йил 1 январдан бошлаб “Бюрократияни бартараф этиш – 2030” дастури ишга туширилди². Дастурнинг асосий вазифалари этиб қуйидагилар белгиланди:

- давлат хизматларидан тез ва қулай фойдаланиш орқали фуқароларнинг ҳаёт сифатини яхшилаш;
- тадбиркорликни рағбатлантириш, мамлакатнинг хорижий инвестициялар учун жозибадорлигини ошириш;
- рақамли бошқарув ва давлат бошқаруви соҳаларида мамлакатнинг ижобий имижини шакллантириш;
- ортиқча тартиб-таомилларни бартараф этиш ва жараёнларнинг шаффофлигини ошириш орқали суиистеъмолчилик хавфини камайтириш.

2026 йилни “Маҳаллани ривожлантириш ва жамиятни юксалтириш йили” деб эълон қилиниши. 2025 йил 26 декабрдаги Мурожаатномада Президент Ш.Мирзиёев томонидан 2026 йилни “Маҳаллани ривожлантириш ва жамиятни юксалтириш йили” деб эълон қилди. Мурожаатномада таъкидланганидек: “Маҳалла ва яхши қўшничилик ўзаро уйғун қадриятлардир. Улар жамиятда инсоний ва ижтимоий капитални янада бойитишга беқиёс ҳисса қўшади. Мамлакатимизда ўтказилган ижтимоий сўровларда иштирок этганларнинг 90 фоиздан кўпроғи ўзини маҳалла жамоасининг бир қисми деб ҳисоблаши ҳам шундан далолат беради”. Янги йилнинг номида белгиланган устувор вазифаларни амалга ошириш учун алоҳида давлат дастури қабул қилиниши белгиланди.

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Мамлакат тараққиётининг 2030 йилгача мўлжалланган устувор йўналишлари доирасида ислохотларни изчил давом эттириш ва янги босқичга олиб чиқишнинг қўшимча чора-тадбирлари тўғрисида” 2026 йил 16 февралдаги ПФ–21-сон Фармон // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

² Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Давлат бошқарувини рақамли трансформация қилиш ва самарадорлигини оширишга қаратилган ташкилий чора-тадбирлар тўғрисида” 2025 йил 28 ноябрдаги Ф–68-сон фармойиши // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

Марказий ҳокимият органлари фаолиятини оптимизациялаш давлат бошқарувини модернизация қилишнинг энг муҳим йўналишларидан биридир. Ўзбекистонда мустақиллик йилларида вазирлик ва идоралар тузилмаси бир неча бор қайта кўриб чиқилди. 2016 йилга келиб, марказий давлат бошқаруви органлари сони 60 дан ортиқни ташкил этар эди. Бу эса бошқарув тизимининг мураккаблашуви, вазифаларнинг такрорланишига, бюджет маблағларининг самарасиз сарфланишига олиб келар эди.

2022 йилги маъмурий ислохотларнинг моҳияти. 2022 йил 21 декабрда қабул қилинган ПФ–269-сон Фармон билан:

- Вазирлик ва идоралар сони 61 тадан 28 тагача қисқартирилди;
- Штат бирликлари 30 фоизга мақбуллаштирилди (17447 штат бирлиги қисқартирилди);
- Вазирлар Маҳкамасининг 10 та тармоқий ахборот-коммуникация ва интеграция департаментлари тугатилиб, уларнинг функциялари тегишли вазирликларга ўтказилди;
- 8 та бош вазир ўринбосари ва 3 та бош вазир маслаҳатчиси ўрнига 4 та бош вазир ўринбосари лавозими қолдирилди;
- Вазирлик ва идоралар фаолиятини баҳолашнинг KPI тизими жорий этилди.

Фармонга мувофиқ, Вазирлар Маҳкамасининг янгиланган ижро этувчи тузилмаси тасдиқланди. Унга кўра, Вазирлар Маҳкамаси тизимини 21 та вазирлик ва бир қатор давлат қўмиталари, агентликлар ва бошқа идоралар ташкил этади.

2022 йилги маъмурий ислохотлар доирасида Адлия вазирлиги томонидан 95 та давлат органининг функциялари чуқур функционал таҳлилдан ўтказилди. Таҳлил натижаларига кўра:

- 168 та такрорланувчи вазифа ва 301 та функция аниқланган;
- 50 та вазифа ва 13 та функция маҳаллий ҳокимият органларининг вазифа ва функциялари билан такрорланган;
- 35 та вазифа ва 229 та функциянинг амалга ошириш механизмлари мавжуд бўлмаган ва улар биронта тузилмага юкланмаган;
- Таҳлил натижалари “бир ижрочига иккита раҳбар тўғри келиши” каби жиддий камчиликларни ҳам кўрсатган.

Функционал таҳлил натижаларига асосланиб, такрорланувчи функциялар бирлаштирилди ёки битта органга ўтказилди, соҳага оид бўлмаган функциялар тегишли вазирлик ва идораларга ўтказилди, хусусий сектор томонидан бажарилиши мумкин бўлган функциялар аутсорсингга берилди¹.

2022-2025 йилларда бир қатор янги вазирлик ва идоралар ташкил этилди ёки мавжудлари қайта ташкил этилди. Жумладан, Мактабгача ва мактаб таълими вазирлиги, Олий таълим, фан ва инновациялар вазирлиги, Иқтисодиёт ва молия вазирлиги, Экология, атроф-муҳитни муҳофаза қилиш ва

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Янги Ўзбекистон маъмурий ислохотларини амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида” 2022 йил 21 декабрдаги ПФ–269-сон Фармони // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

иқлим ўзгариши вазирлиги ташкил этилди. Қишлоқ хўжалиги вазирлиги ва Сув хўжалиги вазирлиги алоҳида вазирликларга ажратилди¹.

2022 йилги маъмурий ислохотлар натижасида вазирлик ва идоралар сони қисқартирилган бўлса-да, қайта ташкил этиш жараёнида стратегик, тактик ва оператив режалаштиришнинг етарли даражада амалга оширилмаганлиги сабабли бир қатор муаммолар юзага келган. Хусусан, қайта ташкил этиш натижасида Иқтисодиёт ва молия вазирлиги таркибига 7 та тузилма бирлаштирилган бўлиб, бу кўп босқичли бошқарув тизимини вужудга келтирган.

Олий суд маълумотларига кўра, 2022 йилда молия органларига нисбатан ишдан тиклаш масалалари бўйича 27 та, солиқ органларига нисбатан 53 та, божхона хизматига нисбатан 37 та фуқаролик иши кўрилган бўлса, 2023 йилнинг 9 ойида (қайта ташкил этилгандан сўнг) Иқтисодиёт ва молия вазирлигига нисбатан 288 та иш кўрилган. Худди шундай, Мактабгача ва мактаб таълими вазирлигига нисбатан 2023 йилнинг 9 ойида 445 та фуқаролик иши кўрилган. Бу рақамлар қайта ташкил этиш жараёнида меҳнат қонунчилиги нормаларига риоя этилиши билан боғлиқ муаммолар мавжудлигини кўрсатади².

Марказий ҳокимият органларининг оптимизацияси икки хил натижани кўрсатди: ижобий томондан – бошқарув тизимининг ихчамлашуви, штат бирликларининг қисқариши, КРІ тизимининг жорий этилиши; салбий томондан – қайта ташкил этиш жараёнидаги режалаштиришнинг етарли эмаслиги (Иқтисодиёт ва молия вазирлиги таркибига 7 та тузилманинг бирлаштирилиши кўп босқичли бошқарув тизимини вужудга келтирган) ва меҳнат қонунчилигига риоя этилмаганлиги (судга мурожаатларнинг кескин ошиши: 27 дан 288 тага) .

Маҳаллий ҳокимият органлари ваколатларини кенгайтириш ва номарказлаштириш давлат бошқарувини модернизация қилишнинг муҳим йўналишларидан биридир. Номарказлаштириш – бу ҳокимият ва бошқарув ваколатларининг марказий ҳокимият органларидан маҳаллий ҳокимият органларига ўтказилиши жараёнидир³.

Президентнинг виртуал қабулхонасига 2022 йилда келиб тушган мурожаатларнинг 97 фоизи марказий ва ҳудудий давлат бошқаруви органлари ваколатига кирган. Жумладан, ижтимоий масалалар – 18%, иқтисодий масалалар – 33%, суд-ҳуқуқ масалалари – 33%. Ушбу мурожаатларнинг 15 фоизи вилоят, туман ва шаҳар ҳокимликлари даражасида ҳал этилиши лозим бўлган. Марказий ва ҳудудий ҳокимият органлари томонидан тўғри ҳал этилмаган муаммолар юзасидан фуқаролар бевосита Президентга мурожаат

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Республика ижро этувчи ҳокимият органлари фаолиятини самарали йўлга қўйишга доир биринчи навбатдаги ташкилий чора-тадбирлар тўғрисида” 2023 йил 25 январдаги ПФ–14-сон Фармони // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

² Олий суд маълумотлари, 2023 йил 24 ноябрдаги 07/12-18022-435-сон хат.

³ Сафаев С.К. вопросу о децентрализации и совершенствования государственного управления // Жамият ва бошқарув. 2013. №1. – Б. 25.

килишга мажбур бўлмоқда. Бу эса бошқарув қарорларини қабул қилишда “қўл бошқаруви” (ручное управление) устуворлигини кўрсатади.

Тараққиёт стратегиясида маҳаллий ҳокимият органларининг ваколатларини кенгайтириш алоҳида устувор йўналиш сифатида белгиланган. Тараққиёт стратегиясининг 6-мақсадида давлат бошқарувини номарказлаштириш, жумладан, айрим давлат функцияларини хусусий секторга ўтказиш ҳажмини уч баробар ошириш, давлат-хусусий шерикликни кенгайтириш белгиланган¹. “Ўзбекистон – 2030” стратегиясининг 78-бандида эса давлат бошқарувини номарказлаштириш сиёсати доирасида республика ижро этувчи ҳокимият органларининг вазифа ва функцияларининг камида 30 фоизини маҳаллий ижро этувчи органларга ўтказиш назарда тутилган².

Бироқ, ваколатларни ўтказиш тартиби ва босқичма-босқич процедураси ишлаб чиқилмаганлиги сабабли бу жараёни тўғри режалаштириш имконияти мавжуд эмас. Хорижий мамлакатлар (Молдова³, Франция⁴, Қирғизистон⁵) тажрибаси шуни кўрсатадики, номарказлаштириш сиёсатини амалга ошириш учун махсус қонун қабул қилиш зарур.

Президентнинг 2025 йил 26 декабрдаги Мурожаатномасида маҳаллий ҳокимият органларининг ваколатларини кенгайтириш ва молиявий мустақиллигини ошириш бўйича қатор муҳим чоралар белгиланди:

1. **Туманлар бюджети даромадларини кўпайтириш.** 2026 йил 1 январдан бошлаб, қўшилган қиймат солиғидан тушумнинг Тошкент шаҳрида 5 фоизи, қолган ҳудудларда 20 фоизи қолдирилиб, бу маблағнинг ярми туманлар бюджетига ўтказилади. Бундан ташқари, даромадларнинг прогнозга нисбатан ошириб бажарилган қисмининг 50 фоизи, экин ерларини ижарага бериш ва бозорлардан тушумлар ҳам тўлиқ туман бюджетига берилади.

2. **Штат бирликларини оптимизациялаш.** Вилоят, туман ҳокимларига самарасиз ва бир-бирини такрорлайдиган штат бирликларини қисқартириб, тежалган маблағни аҳоли ўртага ташлаган масалаларни ҳал қилиш учун ажратишга рухсат этилади. Бу орқали туманлар бюджетига йилига 5 триллион сўмлик қўшимча манба шаклланади ва у маҳаллалар инфратузилмасини яхшилашга сарфланади.

3. **Маҳалла инфратузилмасини ривожлантириш учун маблағ ажратиш.** Келгуси йилда илк бор маҳалла инфратузилмасини ривожлантириш учун 20 триллион сўм вилоятларнинг ўзига берилади. Бу маблағлар маҳаллада иш ўринлари яратадиган, аҳолини даромадли қиладиган аниқ лойиҳаларга йўналтирилади⁶.

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг “2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида” 2022 йил 28 январдаги ПФ-60-сон Фармони // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

² Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон — 2030” стратегияси тўғрисида” 2023 йил 11 сентябрдаги ПФ-158-сон Фармони // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

³ https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=95089&lang=ro.

⁴ <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000000186714>.

⁵ <https://cbd.minjust.gov.kg/4-4864/edition/1219811/ru>.

⁶ Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг Олий Мажлис ва Ўзбекистон халқига Мурожаатномаси. 2025 йил 26 декабрь // <https://president.uz/uz/lists/view/8834>.

Янги Ўзбекистонда маҳалла институтига алоҳида эътибор қаратилмоқда. 2020 йилда жорий этилган ҳоким ёрдамчилари институти маҳаллалардаги ижтимоий-иқтисодий муаммоларни ҳал этишда муҳим роль ўйнамоқда. Президентнинг 2025 йил 26 декабрдаги Мурожаатномасида таъкидланганидек: "Маҳалла тинч ва аҳил бўлса, жамиятимиз тинч ва ҳамжиҳат бўлади. Маҳалла ривожланса, бутун мамлакатимиз юксалади".

2026 йилда маҳаллаларни ривожлантириш бўйича қуйидаги чоралар кўрилади:

- Ҳар бир вилоятда 2-3 тадан туманни танлаб, улардаги ҳамма маҳаллада барча муаммоларни бир вақтнинг ўзида ҳал қиладиган тизим яратилади. Бу тажриба Ургут туманидан бошланади.
- Танлаб олинган 33 та туман ва 330 та шароити оғир маҳалладаги ишлар ҳам шундай ташкил қилинади. Уларда бир вақтнинг ўзида тадбиркорлик инфратузилмаси ҳам ривожлантирилади. Ушбу мақсадлар учун барча манбалар ҳисобидан 8,5 триллион сўм маблағ ажратилади.
- Депутатларга ўз округидаги муаммоларни ҳал этиш учун 500 миллиард сўм, ҳар бир депутатга 3,3 миллиард сўмдан ажратилади.

Халқ депутатлари Кенгашларининг ролини ошириш. Конституциявий ислохотлар доирасида вилоят ҳокимлари ва маҳаллий кенгашлар раислари лавозимлари ажратилган эди. Мурожаатномада таъкидланганидек, бу тизим 2026 йил 1 январдан 208 та туман ва шаҳарда ҳам йўлга қўйилади. Бундан буён депутат сўровлари ижроси ҳар чоракда таҳлил қилиниб, сусткашликка йўл қўйилган ҳолатлар бўйича прокуратурага тақдимнома киритилади¹.

2022 йилги маъмурий ислохотларнинг энг муҳим янгиликларидан бири – вазирлик ва идоралар фаолиятини баҳолашнинг KPI (Key Performance Indicators – асосий фаолият кўрсаткичлари) тизимининг жорий этилиши бўлди².

KPI тизими қуйидаги тамойилларга асосланади:

1. **Аниқ ва ўлчанадиган кўрсаткичлар.** Ҳар бир вазирлик ва идора учун аниқ, ўлчанадиган, эришиш мумкин бўлган, релевант ва вақт чегараси белгиланган кўрсаткичлар (SMART принципи) белгиланади.
2. **Стратегик мақсадлар билан боғлиқлик.** KPI кўрсаткичлари вазирлик ва идоранинг стратегик мақсадлари ҳамда Тараққиёт стратегиясида белгиланган устувор вазифалар билан боғлиқ бўлиши лозим.
3. **Шаффофлик ва очиқлик.** Вазирлик ва идораларнинг KPI кўрсаткичлари ва уларнинг бажарилиш ҳолати оммавий ахборот воситаларида ва расмий веб-сайтларда эълон қилиб борилади.

¹ Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг Олий Мажлис ва Ўзбекистон халқига Мурожаатномаси. 2025 йил 26 декабрь // <https://president.uz/uz/lists/view/8834>.

² Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Янги Ўзбекистон маъмурий ислохотларини амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида” 2022 йил 21 декабрдаги ПФ-269-сон Фармони // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

4. Рағбатлантириш механизми. КРІ кўрсаткичларининг бажарилишига қараб, вазирлик ва идора раҳбарлари ва ходимлари рағбатлантирилади ёки жавобгарликка тортилади¹.

КРІ тизими жорий этилганидан сўнг, вазирлик ва идоралар фаолияти ҳар чорақда баҳоланадиган ва рейтинги эълон қилинадиган бўлди. Бу улар ўртасида соғлом рақобат муҳитини яратиш, заиф томонларни аниқлаш ва уларни бартараф этиш имконини берди.

Давлат фуқаролик хизматида рағбатлантириш давлат фуқаролик хизматчисининг давлат ва жамоат манфаатлари йўлида амалга оширган шахсий хизматларини индивидуал ҳужжат асосида қонунда белгиланган тартибда давлат бошқарувининг маъмурий-ҳуқуқий тартибга солиш усули ҳисобланади. КРІ тизимини такомиллаштиришда давлат фуқаролик хизматчиларининг самарадорлик кўрсаткичларини икки гуруҳга ажратиш мақсадга мувофиқ: 1) ўтган даврнинг мавжуд натижаларига таянадиган кўрсаткичлар; 2) бошқарув жараёнида аниқ вақт оралиғида бажариладиган етакчи кўрсаткичлар.

2026 йилги мониторинг тизимининг такомиллаштирилиши. 2026 йил 16 февралдаги ПФ–21-сон Фармон билан стратегик режалаштириш ва ривожлантиришнинг рақамли платформасида мониторинг олиб боришнинг янги тизими жорий этилди. Ушбу тизимда натижадорлик кўрсаткичларига эришиш ҳолати қуйидаги категорияларга ажратилади:

- **“Яшил” категория**– тегишли самарадорлик кўрсаткичлари ўз вақтида ва тўлиқ бажарилган. Ушбу категорияга киритилган вазирлик ва идораларга нисбатан рағбатлантириш чоралари қўлланилади.
- **“Сарик” категория**– самарадорлик кўрсаткичларини бажаришда кечикишлар мавжуд, аммо уларни бартараф этиш имконияти бор. Бундай ҳолатларда таҳлил ўтказилиб, кечикишларни бартараф этиш учун зарур чоралар кўрилади.
- **“Қизил” категория**– самарадорлик кўрсаткичларини бажаришда жиддий кечикишлар мавжуд ёки улар умуман бажарилмаган. Ушбу категориядаги идоралар фаолияти Вазирлар Маҳкамаси Президиуми мажлисида танқидий кўриб чиқилади.

Мониторинг натижалари ҳар олти ойда Президентга, Вазирлар Маҳкамасига ва Республика комиссиясига тақдим этилади, шунингдек, ҳар олти ойда Олий Мажлис Қонунчилик палатасига ҳисобот берилади. Бу тизим давлат бошқарувида натижадорликка эришишнинг шаффоф ва самарали механизмини яратиш имконини берди.

Рақамли трансформация Янги Ўзбекистонда давлат бошқарувини модернизация қилишнинг энг муҳим йўналишларидан биридир. “Рақамли Ўзбекистон – 2030” стратегияси доирасида электрон ҳукумат тизимини ривожлантириш, давлат хизматларини рақамлаштириш ва идоралараро

¹ Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат хизматини ривожлантириш агентлиги директорининг 2022 йил 21 ноябрдаги 2-2022-сон буйруғи (рўйхат рақами 3407, 2022 йил 28 декабрь) билан тасдиқланган Давлат фуқаролик хизматчилари фаолиятининг самарадорлигини энг муҳим кўрсаткичлар асосида баҳолаш услубияти // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

электрон ҳамкорликни йўлга қўйиш бўйича кенг кўламли ислохотлар амалга оширилмоқда¹.

Президентнинг 2025 йил 26 декабрдаги Мурожаатномасида 2026 йилдан бошлаб Электрон ҳукумат платформаси тубдан янгиланиши эълон қилинди. Энди барча давлат идораларининг 1 мингдан зиёд давлат хизматлари; 5 мингдан ортиқ функция ва вазифалари; 200 та маълумот базаси ва ахборот тизими; 100 мингдан зиёд давлат хизматчисининг маҳалла, туман, вилоят, республика даражасидаги ваколатлари Ягона рақамли платформага интеграция қилинади.

Платформага келиб тушган мурожаатлар, уларни ижрочиларга тақсимлаш ва кўриб чиқиш муддатини назорат қилиш сунъий интеллект орқали амалга оширилади. Содда қилиб айтганда, маҳалладан тортиб республика даражасида ҳал бўладиган ҳар бир масаланинг ижросиси, муддати, ресурси бир жойда кўриниб туради.

Давлат хизматларини проактив ва жамланма шаклда кўрсатиш тизими ривожлантирилади. Янги уй қурган фуқаро кадастр хужжатини олиш учун мурожаат қилса, янги платформа сув, электр ва газга уланиш масаласини ҳам шу заҳоти ҳал қилиб беради. Бундай хизматлар 2026 йилда 100 тага етказилади².

2026 йил 16 февралдаги ПФ–21-сон Фармон билан стратегик режалаштириш ва ривожлантиришнинг рақамли платформаси (Цифровая платформа стратегического планирования и развития) ташкил этилди. Ушбу платформа орқали:

- “Ўзбекистон – 2030” стратегияси мақсадларига эришишнинг самарадорлик кўрсаткичлари мониторинги олиб борилади;
- Платформага 2-иловада назарда тутилган ахборот манбалари интеграция қилинади;
- Маълумотларни ўз вақтида киритмаганлик ёки нотўғри киритганлик учун масъулларга нисбатан чоралар кўриш назарда тутилган.

Электрон ҳукумат тизимининг ривожланиш босқичлари:

- Биринчи босқич (2000–2010 йиллар): давлат органларининг веб-сайтлари яратила бошланди.
- Иккинчи босқич (2011-2016 йиллар): Ягона интерактив давлат хизматлари портали (my.gov.uz) ишга туширилди.
- Учинчи босқич (2017-2021 йиллар): Давлат хизматлари агентлиги ташкил этилиб, “ягона дарча” тамойили жорий этилди.
- Тўртинчи босқич (2022-2025 йиллар): Рақамли технологиялар вазирлиги ташкил этилиб, давлат хизматларининг 80 фоизи электрон шаклга ўтказилди.

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Рақамли Ўзбекистон – 2030” стратегиясини тасдиқлаш ва уни самарали амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида” 2020 йил 5 октябрдаги ПФ–6079-сон Фармони // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

² Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг Олий Мажлис ва Ўзбекистон халқига Мурожаатномаси. 2025 йил 26 декабрь // <https://president.uz/uz/lists/view/8834>.

- Бешинчи босқич (2026-2030 йиллар): “Бюрократияни бартараф этиш – 2030” дастури доирасида давлат хизматларининг 100 фоизи электрон шаклга ўтказиш кўзда тутилган¹.

2025 йилга келиб, давлат хизматларининг 80 фоизи электрон шаклга ўтказилди, “Электрон ҳукумат” тизимининг фойдаланувчилари сони 4 миллиондан ошди. Фуқароларнинг давлат хизматларидан қаноатланиш даражаси 2016 йилдаги 40 фоиздан 2025 йилда 75 фоизга ошди.

1.1.7. Давлат фуқаролик хизмати институтини такомиллаштириш

Давлат фуқаролик хизмати институтини такомиллаштириш, уни профессионал, натижадорликка йўналтирилган ва коррупциядан холи тизимга айлантириш Янги Ўзбекистонда амалга оширилаётган маъмурий ислохотларнинг муҳим йўналишларидан биридир.

“Давлат фуқаролик хизмати тўғрисида”ги Қонун 2022 йил 8 августда қабул қилинган бўлиб, ушбу Қонун давлат фуқаролик хизматининг ҳуқуқий асосларини, уни ташкил этишнинг асосий тамойилларини, давлат фуқаролик хизматчиларининг ҳуқуқ ва мажбуриятларини, уларнинг ҳуқуқий ҳимоясини, ижтимоий кафолатларини, шунингдек, давлат фуқаролик хизматига кириш, уни ўташ ва тугатиш тартибини белгилаб берди.

Қонунда давлат фуқаролик хизматининг сиёсий, маъмурий ва ихтисослаштирилган турлари белгиланган. Давлат хизматига киришнинг очиқ танлов асосидаги тизими жорий этилди. Танловлар очиқ эълон қилинади, номзодларнинг билим ва кўникмалари махсус комиссия томонидан баҳоланади².

Давлат хизматчиларини қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш тизими такомиллаштирилди. Давлат хизмати академияси, ҳудудий марказлар ва тармоқ институтлари фаолияти яхшиланди. Масофавий таълим курслари жорий этилди, давлат хизматчилари учун ривожланган мамлакатларда стажировка ўташ имкониятлари яратилди.

Муаллифлар жамоаси томонидан Бандлик ва камбағалликни қисқартириш вазирлиги ходимлари ўртасида ўтказилган аноним сўровнома натижаларига кўра:

- 63% респондентлар давлат бошқарувини оптималлаштиришдан кейин уларнинг функциялари янгиланмаган деб ҳисоблайди;
- 54% респондентлар дубликация муаммоси сақланиб қолганлигини таъкидлаган;
- Ходимлар томонидан такомиллаштиришни талаб қилувчи функциялар қаторида ўрта ва қуйи бўғин билан тизимли ишлаш, қўйилган вазифалар ижроси мониторинги, аниқ функцияларни белгилаш, рақамли технологияларни жорий этиш, менежмент билан боғлиқ масалаларни қайта кўриб чиқиш кабилар қайд этилган.

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Давлат бошқарувини рақамли трансформация қилиш ва самарадорлигини оширишга қаратилган ташкилий чора-тадбирлар тўғрисида” 2025 йил 28 ноябрдаги Ф-68-сон Фармойиши // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

² Ўзбекистон Республикасининг “Давлат фуқаролик хизмати тўғрисида” 2022 йил 8 августдаги ЎРҚ–788-сон Қонуни // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

Кўпчилик иш берувчиларнинг қимматли кадрларни малака оширишга юборишни истамаслиги давлат бошқарувида умуман сифатли ўзгаришга тўсқинлик қилмоқда. Малака оширишга ташкилотларнинг қуйи, ўрта ва юқори бўғин раҳбарлари ҳам муҳтож. Амалиёт шуни кўрсатадики, уларнинг кўпчилигига бошқарув қарорларини қабул қилиш, стратегик режалаштириш, команда тузиш, вақтни бошқариш ва нотиклик санъати бўйича билимлар зарур.

Янги Ўзбекистонда давлат бошқарувини модернизация қилишнинг муҳим йўналишларидан бири коррупцияга қарши кураш тизимини такомиллаштириш ва манфаатлар тўқнашувини олдини олишдир. Тадқиқотчи олима Г.Муродуллаеванинг таъкидлашича, манфаатлар тўқнашуви – бу давлат хизматчисининг шахсий (бевосита ёки билвосита) манфаатдорлиги унинг ўз хизмат ваколатларини лозим даражада бажаришига таъсир кўрсатадиган ёхуд таъсир кўрсатиши мумкин бўлган ҳамда фуқароларнинг, жамиятнинг ёки давлат органининг шахсий манфаатдорлиги ва ҳуқуқлари, қонуний манфаатлари ўртасида қарама-қаршилик юзага келадиган ёки юзага келиши мумкин бўлган вазиятдир¹.

Ҳисоб палатаси маълумотларига кўра, 2023 йилда давлат муассасалари тизимида ўтказилган текширувлар давомида 637 млрд сўмлик молиявий қоидабузарликлар ва ўзлаштиришлар аниқланган. Ҳуқуқни муҳофаза қилиш органларига 3183 та материал тақдим этилган. Бундай молиявий ҳуқуқбузарликлар асосан Қурилиш ва уй-жой коммунал хўжалиги вазирлиги (27 млрд), Сув хўжалиги вазирлиги (47 млрд), Соғлиқни сақлаш вазирлиги (51 млрд), Транспорт вазирлиги (64 млрд), Мактабгача ва мактаб таълими вазирлиги (80 млрд) тизимида содир этилган.

Шу билан бирга, ушбу ташкилотларнинг ички назорат органлари томонидан жуда кам материаллар тақдим этилган: Сув хўжалиги объектлари хавфсизлиги инспекцияси – 10 та, Қурилиш ва уй-жой коммунал хўжалиги вазирлиги – 4 та, Транспорт ва Соғлиқни сақлаш вазирликлари – 2 тадан. Мустақил тузилма томонидан “миллиардлаб” ҳуқуқбузарликлар аниқлангани ва ички назоратнинг пасив фаолияти ушбу функцияларни Ҳисоб палатасига ўтказиш заруратини кўрсатади.

9 та вазирлик ҳузурида ўз фаолиятини назорат қилувчи инспекциялар мавжуд. Бундай бўйсунув шароитида назорат функциялари самарасиз бўлиб, турли коррупцион схемаларга йўл очади.

Президентнинг 2025 йил 26 декабрдаги Мурожаатномасида коррупцияга қарши кураш соҳасида “фавқуллодда ҳолат” эълон қилиниши эълон қилинди. Мурожаатномада таъкидланганидек: “Коррупция – давлат тараққиётига тўсиқ бўладиган, адолат ва қонун устуворлигини издан чиқарадиган, жамиятда ишонч муҳитини заифлаштирадиган энг жиддий таҳдид. Коррупцияга йўл қўйиш эса ислохотларимизга хиёнатдир”.

¹ Муродуллаева Г. Давлат бошқарув тизимида коррупцияни олдини олишнинг асосий усули сифатида манфаатлар тўқнашувини ҳал этиш: юрид. фан. докт. (PhD) дисс. автореферати. – Тошкент, 2024. – Б. 16.

Шунга кўра, барча идораларда комплаенс ва коррупцияга қарши ички назоратга масъул ўринбосар лавозими жорий этилади. Ҳисоб палатасининг вакили фаолияти йўлга қўйилади. Ушбу раҳбарлар тизимдаги нопок шахсларни аниқлаш, шунингдек, бюджет маблағи талон-торож бўлиши ва мансабни суиистеъмол қилиш ҳолатларининг олдини олиш бўйича таъсирчан назорат ўрнатади ва Президент олдида ҳисобот беради¹.

Коррупцияга қарши курашдаги асосий муаммо – ички назорат органларининг раҳбариятга тўғридан-тўғри бўйсунитиши уларнинг мустақил ва холис ишлашига тўсқинлик қилмоқда. Ушбу тизимнинг самарадорлиги назоратчиларнинг ҳақиқий мустақиллиги ва уларнинг ҳисоботлари асосида кўриладиган чораларнинг қатъийлигига боғлиқ.

Хорижий мамлакатлар тажрибасини таҳлил қилиш миллий ислохотларни такомиллаштиришда муҳим аҳамиятга эга. Тадқиқотчи А.Жураевнинг таъкидлашича, ривожланган мамлакатларда давлат хизматчиларини рағбатлантириш тизими турли хил моделларга асосланади².

Германияда КРІ тизими 1997 йилда жорий этилган бўлиб, 2002 йилга келиб қонун доирасида ягона рағбатлантириш тизими қабул қилинган. Ҳар бир ташкилот мақсад ва вазифаларидан келиб чиққан ҳолда ўз баҳолаш кўрсаткичларини ишлаб чиққан. Сўнгги маълумотларга кўра, давлат хизматчиларини рағбатлантириш учун Федерал бюджетдан ҳар йили 50 миллион евродан ортиқ маблағ ажратилади.

Америка Қўшма Штатларида давлат хизматчилари 18 тоифага бўлинган бўлиб, ҳар бир ходим учун индивидуал иш режаси тузилади. Иш режасида ходимнинг лавозим мажбуриятлари, уларнинг ҳар бирининг муҳимлик даражаси, йиллик мақсад-вазифалари, индивидуал ривожланиш режаси, малака ошириш курслари ва тренингларда иштирок этиш кўрсаткичлари белгиланади.

Буюк Британияда давлат хизматчисининг иш ҳақи унинг фаолиятини баҳолаш билан чамбарчас боғлиқ. Давлат хизматчиси беш балли шкала бўйича баҳоланади. Агар иш натижалари кутилганидан ошиб кетса, ходимга пул иш ҳақини ошириш, қўшимча бонуслар бериш имконияти мавжуд. Иш ҳақи ҳажмини белгилашда JEGS (job evaluation and grading support) техникаси қўлланилади.

Канадада департамент ва агентликлар самарадорлик натижаларини баҳолаш тизимидан кенг фойдаланади. Раҳбарлик лавозимидаги давлат хизматчилари фаолият самарадорлигини баҳолаш мезонлари "самарадорлик тўғрисидаги келишув"да белгиланади.

Жанубий Кореяда давлат органлари фаолиятини баҳолаш бўйича махсус агентлик ташкил қилинган бўлиб, ушбу агентлик барча давлат органларининг стратегик ва йиллик режаларни қабул қилиб олади ва давлат миқёсида етук мутахассисларни жалб қилган ҳолда баҳолашни амалга

1 Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг Олий Мажлис ва Ўзбекистон халқига Мурожаатномаси. 2025 йил 26 декабрь.

2Жураев А. Давлат фуқаролик хизматида рағбатлантириш чораларини қўллашнинг ташкилий-ҳуқуқий асослари: юрид. фан. докт. (PhD) дисс. – Тошкент, 2023. – Б. 86..

оширади. Баҳолаш натижаларига кўра вазирликни молиялаштириш ҳажми, ходимлар сони, имтиёзлар ва рағбатлантириш чоралари белгиланади.

2025 йил 28 ноябрда қабул қилинган “Давлат бошқарувини рақамли трансформация қилиш ва самарадорлигини оширишга қаратилган ташкилий чора-тадбирлар тўғрисида”ги Президент Фармойиши билан 2026 йил 1 январдан бошлаб “Бюрократияни бартараф этиш – 2030” дастури ишга туширилди¹.

Дастурни амалга ошириш учун Стратегик ривожланиш ва ислохотлар агентлиги ҳузурида лойиҳа офиси ташкил этилди. Шунингдек, **“Zero Bureaucracy” рақамли платформаси** ишга туширилиб, бюрократияни бартараф этиш бўйича таклифларни ишлаб чиқиш ва кўриб чиқиш, бу борада амалга оширилган ишларнинг самарадорлигини баҳолаш айнан шу платформа орқали амалга ошириладиган бўлди.

“Zero Bureaucracy” платформаси орқали фуқаролар ва тадбиркорлар бюрократик тўсиқлар тўғрисида хабар бериш, ортиқча тартиб-таомилларни бартараф этиш бўйича таклифлар билдириш, давлат хизматлари сифатини баҳолаш, таклифларнинг кўриб чиқилиш жараёнини кузатиш имкониятига эга бўлдилар².

Президентнинг 2025 йил 26 декабрдаги Мурожаатномасида сўнгги тўққиз йилда эришилган улкан ютуқлар сарҳисоб қилинди:

1. **Иқтисодий ўсиш.** 2025 йилда тарихимизда биринчи марта ялпи ички маҳсулотимиз 145 миллиард доллардан ошди. Бундан тўққиз йил олдин иқтисодиётимиз ҳажмини 100 миллиард долларга етказиш биз учун жуда катта марра бўлиб кўринарди.

2. **Экспорт ва захиралар.** Глобал савдо тизимида “ўйин қоидалари” ўзгараётган бир пайтда экспорт 23 фоизга оширилиб, 33,4 миллиард долларга етказилди. Олтин-валюта захиралари илк бор 60 миллиард доллардан ошди.

3. **Инвестициялар.** 2025 йилда иқтисодиётга жалб қилинган хорижий инвестициялар ҳажми 43,1 миллиард долларга етди. Жами инвестицияларнинг ялпи ички маҳсулотдаги улуши 31,9 фоизни ташкил этди.

4. **Халқаро рейтинглар.** Етакчи халқаро рейтинг агентликлари мамлакатимизнинг суверен рейтингини “ВВ-“дан “ВВ” поғонасига кўтарди. Жаҳон банки эълон қиладиган Давлатларнинг технологик етуқлик индексида Ўзбекистон 71 поғона юқори кўтарилиб, дунёнинг топ-10 та мамлакати каторидан жой олди.

5. **Инфратузилма.** 2025 йилда 188 та маҳалладаги 715 минг аҳоли яшайдиган хонадонларга биринчи марта тоза ичимлик суви кириб борди, яна 2 миллион 300 мингга яқин аҳолининг сув таъминоти яхшиланди. 867 та

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Давлат бошқарувини рақамли трансформация қилиш ва самарадорлигини оширишга қаратилган ташкилий чора-тадбирлар тўғрисида” 2025 йил 28 ноябрдаги Ф-68-сон Фармойиши // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

² Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Давлат бошқарувини рақамли трансформация қилиш ва самарадорлигини оширишга қаратилган ташкилий чора-тадбирлар тўғрисида” 2025 йил 28 ноябрдаги Ф-68-сон Фармойиши // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

“оғир” маҳалладаги 470 мингта хонадонга томорқаларни суғориш учун илк бор сув етиб борди.

6. **Камбағалликни қисқартириш.** Жорий йилда 5 миллион аҳоли даромадли бўлиб, ишсизлик даражаси 5,5 фоиздан 4,9 фоизга тушди. Қарийб 1,5 миллион эҳтиёжманд аҳоли камбағалликдан чиқди, илк бор 1 минг 435 та маҳалла “камбағалликдан холи” ҳудудга айланди. Уч йил олдин камбағалликни 2026 йил якуни билан 2 карра қисқартириш бўйича олган маррага 2025 йилнинг ўзида эришилди.

Янги Ўзбекистонда давлат бошқарувини модернизация қилиш учун амалга оширилаётган институционал-маъмурий ислохотлар комплекс ва тизимли характерга эга. 2026 йил 16 февралдаги ПФ–21-сон Фармон билан “Ўзбекистон – 2030” стратегиясининг янгиланган версияси ва стратегик режалаштиришнинг рақамли платформаси жорий этилиши мазкур ислохотларнинг янги босқичга кўтарилганини кўрсатади.

Ушбу ислохотлар натижасида:

1. Давлат бошқаруви тизими ихчамлаштирилди – вазирлик ва идоралар сони 61 тадан 28 тагача қисқартирилди, штат бирликлари 30 фоизга мақбуллаштирилди¹.

2. КРІ тизими жорий этилиб, давлат органлари фаолияти натижадорликка йўналтирилди.

3. Маҳаллий ҳокимият органларининг ваколатлари кенгайтирилиб, номарказлаштириш жараёнлари чуқурлаштирилди. 2026 йилдан маҳаллий бюджетларнинг мустақиллиги сезиларли даражада оширилди².

4. Рақамли трансформация жадаллаштирилиб, давлат хизматларининг 80 фоизи электрон шаклга ўтказилди. 2026 йилдан Электрон ҳукумат платформаси тубдан янгиланиб, сунъий интеллект технологиялари жорий этилмоқда.

5. Давлат фуқаролик хизмати институти такомиллаштирилиб, очиқ танлов тизими жорий этилди³.

6. “Бюрократияни бартараф этиш – 2030” дастури ишга туширилиб, бюрократик тўсиқларни бартараф этиш бўйича тизимли ишлар бошланди⁴.

7. Коррупцияга қарши кураш соҳасида “фавқулодда ҳолат” эълон қилиниб, комплаенс хизматлари ташкил этилди⁵.

8. 2026 йил “Маҳаллани ривожлантириш ва жамиятни юксалтириш йили” деб эълон қилиниб, маҳалла институтини ривожлантириш, маҳаллий

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Янги Ўзбекистон маъмурий ислохотларини амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида” 2022 йил 21 декабрдаги ПФ–269-сон Фармони // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

² Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг Олий Мажлис ва Ўзбекистон халқига Мурожаатномаси. 2025 йил 26 декабрь // <https://president.uz/uz/lists/view/8834>.

³ Ўзбекистон Республикасининг “Давлат фуқаролик хизмати тўғрисида” 2022 йил 8 августдаги ЎРҚ–788-сон Қонуни // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

⁴ Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Давлат бошқарувини рақамли трансформация қилиш ва самарадорлигини оширишга қаратилган ташкилий чора-тадбирлар тўғрисида” 2025 йил 28 ноябрдаги Ф-68-сон Фармойиши // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

⁵ Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг Олий Мажлис ва Ўзбекистон халқига Мурожаатномаси. 2025 йил 26 декабрь // <https://president.uz/uz/lists/view/8834>.

ҳокимият органларининг ваколатларини кенгайтириш бўйича янги чора-тадбирлар белгиланди.

Шу билан бирга, таҳлиллар шуни кўрсатадики, “Республика ижро этувчи ҳокимият органлари тўғрисида”ги қонуннинг йўқлиги тизимли муаммоларни келтириб чиқармоқда: вазирлик ва идораларни ташкил этиш ва тугатишнинг аниқ тартиби мавжуд эмас, функцияларнинг аниқ тақсимланмаганлиги сабабли бошқарув қарорларини қабул қилиш жараёни мураккаблашган. Шунингдек, давлат бошқарувида анъанавий ёндашув устувор бўлиб, жараёнга йўналтирилганлик ва “қўл бошқаруви” (ручное управление) сақланиб қолмоқда.

Давлат бошқарувини модернизация қилиш бўйича таклиф ва тавсиялар

Юқоридаги баён этилган таҳлиллар, хорижий тажриба ҳамда аниқланган тизимли муаммолар асосида Янги Ўзбекистонда давлат бошқарувини модернизация қилиш жараёнини янада такомиллаштириш мақсадида қуйидаги таклиф ва тавсиялар киритилади.

Давлат бошқарувини модернизация қилиш жараёнида аниқланган мавжуд муаммолар қуйидагилар ҳисобланади:

1. “Республика ижро этувчи ҳокимият органлари тўғрисида”ги ягона қонуннинг йўқлиги вазирлик ва идораларни ташкил этиш ва тугатишнинг аниқ тартиби мавжуд эмас, функцияларнинг аниқ тақсимланмаганлиги сабабли бошқарув қарорларини қабул қилиш жараёни мураккаблашган

Маълумот учун: Қозоғистонда “Давлат бошқаруви ва давлат хизмати тўғрисида”ги, Россия Федерациясида “Давлат бошқаруви тизими тўғрисида”ги алоҳида қонунлар мавжуд.

2. Давлат бошқарувида “қўл бошқаруви” усулининг устуворлиги сақланиб қолмоқда.

Маълумот учун: Германияда “қўл бошқаруви” фақат инқироз ҳолатларида қўлланилади, Сингапурда эса давлат хизматчиларининг ваколатлари аниқ чегараланган;

3. Номарказлаштириш жараёнида ваколатларни ўтказишнинг аниқ механизми мавжуд эмас

Маълумот учун: Молдовада “Маъмурий номарказлаштириш тўғрисида”ги алоҳида қонун қабул қилинган, Францияда эса ҳар бир босқичда ваколатларнинг рўйхати ва молиявий таъминоти қонун билан белгиланган;

4. Рақамли трансформация жараёнида идоралараро интеграция муаммоси

Маълумот учун: Эстонияда X-Road платформаси орқали барча давлат органларининг ахборот тизимлари интеграциялашган, Сингапурда эса “GovTech” агентлиги ягона стандартни таъминлайди.

Мазкур тизимли муаммоларни мавжуд ресурслар орқали ҳал қилиш ҳамда илғор хорижий тажриба асосида давлат бошқарувини модернизация қилишнинг самарали механизмини йўлга қўйиш мақсадида қуйидагиларни амалга ошириш таклиф этилади:

1. Илғор хорижий тажрибани инобатга олиб, “Республика ижро этувчи ҳокимият органлари тўғрисида”ги алоҳида қонун лойиҳасини ишлаб чиқиш. Ушбу қонунда вазирлик ва идораларни ташкил этиш, қайта ташкил

этиш ва тугатишнинг аниқ тартиби, уларнинг функцияларини тақсимлаш мезонлари ҳамда ваколатларнинг чегаралари батафсил белгиланиши зарур;

Маълумот учун: Қозоғистонда “Давлат бошқаруви ва давлат хизмати тўғрисида”ги, Россия Федерациясида “Давлат бошқаруви тизими тўғрисида”ги алоҳида қонунлар мавжуд.

2. Давлат бошқарувида “қўл бошқаруви”ни босқичма-босқич бекор қилиш” концепциясини ишлаб чиқиш. Концепцияда ҳар бир даражадаги давлат хизматчиларининг ваколатлари ва масъулиятини аниқ чегаралаш; қарорларни қабул қилишда “қўл бошқаруви”дан қонунчилик ва норматив ҳужжатлар асосида бошқарувга ўтишнинг босқичма-босқич йўл харитасини ишлаб чиқиш;

Маълумот учун: Германияда “қўл бошқаруви” фақат инқироз ҳолатларида қўлланилади, Сингапурда эса давлат хизматчиларининг ваколатлари аниқ чегараланган.

3. Номарказлаштириш жараёнини такомиллаштириш бўйича

“Маъмурий номарказлаштириш тўғрисида”ги алоҳида қонун лойиҳасини ишлаб чиқиш;

ваколатларни марказдан маҳаллий даражага ўтказишнинг босқичма-босқич тартиби, муддатлари ва молиялаштириш манбаларини белгилаш;

“Ўзбекистон – 2030” стратегиясининг 78-бандида белгиланган республика ижро этувчи ҳокимият органларининг вазифа ва функцияларининг камида 30 фоизини маҳаллий ижро этувчи органларга ўтказишнинг аниқ йўл харитасини ишлаб чиқиш;

Маълумот учун: Молдовада “Маъмурий номарказлаштириш тўғрисида” алоҳида қонун қабул қилинган, Францияда эса ҳар бир босқичда ваколатларнинг рўйхати ва молиявий таъминоти қонун билан белгиланган.

4. Ягона интеграция платформасини яратиш; барча давлат органларининг ахборот тизимларини ягона стандарт асосида интеграциялаш; маълумотларни бир марта киритиб, барча идоралар фойдаланиши мумкин бўлган тизимни жорий этиш; Президентнинг 2025 йил 26 декабрдаги Мурожаатномасида белгиланган Ягона рақамли платформани ишга туширишни тезлаштириш;

Маълумот учун: Эстонияда X-Road платформаси орқали барча давлат органларининг ахборот тизимлари интеграциялашган, Сингапурда эса “GovTech” агентлиги ягона стандартни таъминлайди.

5. Давлат бошқаруви самарадорлигини баҳолашнинг ягона тизимини жорий этиш бўйича КРІ тизимини янада такомиллаштириб, ҳар бир вазирлик ва идора учун 5-7 та асосий кўрсаткичларни белгилаш; Жанубий Корея тажрибаси асосида давлат органлари фаолиятини баҳолаш бўйича махсус агентлик ташкил этиш; баҳолаш натижаларига кўра вазирликни молиялаштириш ҳажми, ходимлар сони ва рағбатлантириш чораларини белгилаш;

Маълумот учун: Сингапурда “Public Service Performance Framework” тизими жорий этилган бўлиб, у давлат хизматлари сифати, фуқаролар қаноатлантириш даражаси ва муаммоларга тезкор жавоб бериш қобилияти каби кўрсаткичларни ўз ичига олади. **Жанубий Кореяда** эса давлат органлари фаолиятини баҳолаш бўйича махсус агентлик (Government Policy Evaluation Portal) фаолият юритади.

6. “Бюрократияни бартараф этиш — 2030” дастури доирасида бюрократик тўсиқларни бартараф этиш бўйича тизимли ишларни кучайтириш— “Zero Bureaucrasy” рақамли платформаси орқали келиб тушган таклифларни кўриб чиқиш муддатларини қисқартириш; бюрократик тўсиқларни бартараф этиш бўйича ҳар бир вазирлик ва идора учун аниқ мақсадли кўрсаткичлар белгилаш; фуқаролар ва тадбиркорлар томонидан энг кўп таклиф этилган бюрократик тўсиқларни бартараф этиш бўйича тезкор чоралар кўриш.

Маълумот учун: БАА “Zero Government Bureaucrasy” дастурида 4000 дан ортиқ давлат процедуралари бартараф этилди, 1600 та талаб соддалаштирилди ва мижозлар учун 12 миллион соат вақт тежалди. Эстонияда эса X-Road платформаси орқали “Once-Only Principle” (бир марта киритиш) жорий этилган бўлиб, фуқаролар ва бизнес субъектлари маълумотларни фақат бир марта тақдим этади, сўнг улар қайта фойдаланиш мумкин. Эстония рақамли имзолардан фойдаланиш орқали бюрократияни қисқартириш ҳисобига ҳар йили ЯИМнинг 2 фоизи миқдорида маблағни тежасайди. Қозғистонда эса e-Qyzmet тизими давлат секторидаги кадрлар жараёнларини тўлиқ автоматлаштириб, бюрократик тўсиқларни бартараф қилиш ва субъектив қарорлар қабул қилиш хавфини минималлаштиришга хизмат қилмоқда.

Юқоридаги таклифлар босқичма-босқич амалга оширилган тақдирда, Янги Ўзбекистонда давлат бошқарувини модернизация қилиш жараёни янада самарали бўлиши, “қўл бошқаруви”дан қонунчилик асосидаги бошқарувга ўтиш тезлашиши, давлат хизматчиларининг масъулияти ва профессионаллиги ошиши, коррупцияга қарши кураш самарадорлиги ортиши ва натижада давлат бошқаруви тизимида фуқароларнинг ишончи ва қаноатланиш даражаси янада юксалишига хизмат қилади.

Мазкур ислохотларнинг барчаси “Инсон — жамият — давлат” концепцияси асосида амалга оширилмоқда ва уларнинг асосий мақсади — давлат бошқарувининг самарали, шаффоф ва халқпарвар тизимини яратиш, ҳар бир маҳалла, ҳар бир хонадон ва ҳар бир инсон ислохотлар натижасини кундалик ҳаётида ҳис қилишини таъминлашдан иборатдир.

1.2-§. Имтиёзлар ва преференцияларнинг сарҳисобини юритиш ва самарадорлигини ошириш

Ҳозирги кунда **519** та қонунчилик ҳужжати билан тўғридан-тўғри имтиёз, **44** та қонунчилик ҳужжати билан тўғридан-тўғри преференция, **4467** та қонунчилик ҳужжати билан турли хил енгилликлар ва имтиёз берувчи қоидалар белгилаб қўйилган¹.

Бироқ, **берилаётган имтиёз ва преференцияларнинг самарадорлиги рақамли ечимлар орқали мониторинг қилиш имконияти етарлича яратилмаган.**

Шу билан бирга, Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Имтиёзлар ва преференциялар бериш тартибини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” 2018 йил 31 майдаги ПҚ–3756-сон қарори² ва бошқа норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар билан белгиланган имтиёз ва преференцияларнинг берилиши тартиби тизимли назорат қилинмаяпти, бу борада мониторинг юритилмаяпти.

Таъкидлаш керакки, Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Мамлакат тараққиётининг 2030 йилгача мўлжалланган устувор йўналишлари доирасида ислохотларни изчил давом эттириш ва янги босқичга олиб чиқишнинг қўшимча чора-тадбирлари тўғрисида” 2026 йил 16 февралдаги ПФ–21-сон Фармонида рақамли технологияларни ривожлантирган ҳолда мамлакатни минтақавий ИТ хабга айлантириш, Жаҳон банкининг “Статистика самарадорлиги индекси”да Ўзбекистонни Топ-50 та давлатлар қаторига киритиш, БМТнинг Электрон ҳукуматни ривожлантириш рейтингда Топ-30 га киришга эришиш, давлат фуқаролик хизмати органларини стратегик режалаштириш тизими билан қамраб олиш даражасини 100 фоизга етказиш зарурлиги белгиланган³.

Шу сабабли **чекланган ресурсларнинг чекланмаган эҳтиёжларни қаноатлантириши ва бюджет маблағларининг оқилона бошқарувини таъминлашда** ҳамда Давлат раҳбари томонидан амалга оширилаётган ислохотларнинг кейинги ривожда самарасиз бўлган йўналишларга имтиёз ва преференциялар беришни тўхтатиш, самара бераётган йўналишларни янада ривожлантиришда берилган имтиёз ва преференцияларнинг ягона рўйхати ва ушбу рўйхат асосида берилаётган имтиёзлар ўзини оқлаши ва самарадорлик даражасини билиш муҳим аҳамиятга эга.

Маълумки, АҚШ, Европа иттифоқи, Сингапур, Канада, Австралия, Бразилия, Сингапур, Норвегия, Эстония ва бошқа давлатларда имтиёз ва

¹ lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси

² Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Имтиёзлар ва преференциялар бериш тартибини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” 2018 йил 31 майдаги ПҚ–3756-сон қарори // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси

³ Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Мамлакат тараққиётининг 2030 йилгача мўлжалланган устувор йўналишлари доирасида ислохотларни изчил давом эттириш ва янги босқичга олиб чиқишнинг қўшимча чора-тадбирлари тўғрисида” 2026 йил 16 февралдаги ПФ–21-сон Фармони // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

преференцияларнинг самарадорлигини сунъий интеллект технологияси орқали билиш имконияти яратилган.

Хусусан, **АҚШ**да US Government Accountability Office (GAO) ва Office of Management and Budget (OMB) AI алгоритмларидан фойдаланиб, солиқ имтиёзлари ва субсидияларнинг иқтисодий қайтими (ROI) ҳисобланади. Масалан, “**Data Analytics for Tax Expenditures**” лойиҳаси 150 дан ортиқ федерал имтиёзнинг самарадорлигини реал вақт режимида таҳлил қилади.

Канаданинг GC InfoBase тизимида имтиёзлар ва преференциялар бўйича молиявий оқибатлар интерактив ҳисобот сифатида кўринади. Сунъий интеллект модуллари “what-if” сценарийларини ҳисоблаб, қарор қабул қилувчиларга самарали йўналишни кўрсатади.

Сингапурда “Fiscal AI” тизими “Smart Nation” дастури доирасида Молия вазирлиги томонидан ишга туширилган бўлиб, у AI ёрдамида бюджет сарфлари ва солиқ имтиёзларининг иқтисодий таъсирини автомат баҳолайди ва реал вақт режимида янгилаб боради.

Европа Иттифоқи European Court of Auditors ва European Commission DG BUDG AI тизимидан фойдаланиб, субсидия ва имтиёзларнинг қайтими, секторлар бўйича таъсир даражасини ҳисоблайди.

Австралия “Budget AI Modeller” орқали имтиёзлар ва преференцияларнинг иқтисодий самарадорлигини прогноз қилади ҳамда тармоқ ва ҳудудлар бўйича инвестиция қайтиши (ROI)ни аниқлайди¹.

Шунингдек, имтиёз ва преференцияларнинг аниқ сарҳисобини билиш учун унинг очик реестрини юритиш мақсадга мувофиқ бўлиб, бир қатор хорижий давлатларда бу жорий этилган. Хусусан:

АҚШда US Department of the Treasury ҳар йили федерал солиқ имтиёзлари тўғрисидаги тўлиқ рўйхатни (Tax Expenditures List) ҳар бир имтиёз бўйича бюджет йўқотишлари ҳисобланган эълон қилади².

Канадада Молия вазирлиги имтиёз ва преференцияларнинг интерактив реестрини (Tax Expenditures and Evaluations) юритади ва йиллик ҳисоботда молиявий таъсир кўрсатилади³.

Европа Иттифоқи European Commission барча давлат ёрдами ва преференциялар тўғрисида маълумот базасини (State Aid Register) юритади ҳамда реестрда имтиёз берилган вақти, сектори, қиймати ва мақсади кўрсатилади⁴.

Бразилияда федерал ҳукумат **солиқ имтиёзлари реестрини очик портал** (Benefícios Tributários da União) орқали тақдим этади⁵.

¹ Цифровая гуманитаристика и технологии в образовании (DHTE 2025): сб. статей VI Международной научно-практической конференции. 13-14 ноября 2025 г. | Digital Humanities and Technology in Education (DHTE 2025): Collection of Articles of the VI International Scientific and Practical Conference. November 13–14, 2025. / Под ред. В.В. Рубцова, М.Г. Сороковой, Н.П. Радчиковой. – М.: ФГБОУ ВО МГППУ, 2025. – 607 с.

² <https://home.treasury.gov/policy-issues/tax-policy/tax-expenditures>.

³ <https://www.canada.ca/en/departement-finance/services/publications/federal-tax-expenditures.html>.

⁴ <https://competition-cases.ec.europa.eu/search>.

⁵ <https://portal.datransparencia.gov.br/>.

Австралия Молия вазирлиги солиқ ва божхона имтиёзлари бўйича тўлиқ ҳисобот (Tax Expenditures and Insights) юритади¹.

Жанубий Африка Республикаси Солиқ хизмати ҳар йили имтиёзлар ва уларнинг қиймати бўйича ҳисобот (Tax Expenditure Report) чиқаради².

Япония Молия вазирлиги имтиёзларнинг тўлиқ реестрини юритади, ҳар бирига молиявий баҳо беради³.

Шунингдек, иловага мувофиқ 20 та давлатда имтиёз ва преференциялар бўйича махсус реестр юритилиши аниқланди⁴.

Ҳозирги кунда Рақамли ҳукуматнинг ахборот тизимлари ва ресурслари ягона реестрида тегишли соҳа, тармоқ ёки йўналишда имтиёз ва преференциялар берилганлиги 6 та ахборот тизими, хусусан, **“Имтиёзли товарлар бўйича ижобий экспертиза хулосалари реестри” ААТ**⁵, **“Yashil imtiyoz” АТ**⁶, **“Agroplatforma” АТ**⁷, **“MedRefer” ААТ**⁸, **sertifikatlarning ma'lumotlar bazasi**⁹, **“E-Imtiyoz” ААТ**¹⁰ ахборот тизимлари орқали ахборот алмашинув йўлга қўйилганлиги аниқланди.

Мисол учун, Вазирлар Маҳкамасининг “Солиқ тўловчиларни ҳисобга олишни янада такомиллаштириш ва қўшилган қиймат солиғининг ўрнини қоплаш тартибини соддалаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” 2021 йил 22 сентябрдаги 595-сон қарори билан жорий этилган **“E-Imtiyoz” ААТ**да мавжуд солиқ имтиёзлардан фойдаланишда товар ва хизматларнинг МХИК кодларига, ташкилотларга ва объектларга солиқ имтиёзларни автоматик боғлаш, белгиланган солиқ имтиёзлари муддатлари ва қийматларини автоматик текшириш, солиштириш ва назорат қилиш, солиқ имтиёзларидан фойдаланган ташкилотлар тўғрисидаги маълумотларни автоматик шакллантириш, мавжуд имтиёзлар тўғрисидаги маълумотларни солиқ тўловчиларнинг шахсий кабинетига автоматик юбориш имконияти яратилган¹¹.

Шунга қўра, таъкидлаш керакки, қонунчилик ҳужжатлари, Президент ҳамда Ҳукумат ҳужжатлари билан берилаётган **имтиёз ва преференцияларнинг аниқ сарҳисобини сунъий интеллект технологияларига асосланган ягона автоматлаштирилган ахборот тизимидаги реестр орқали амалга ошириш мақсадга мувофиқ бўлиб**, унинг юритилишини йўлга қўйиш қўидаги маълумотларнинг **реал вақт режимида шаклланишини таъминлайди**:

¹ <https://treasury.gov.au/publication/p2024-489823>.

² <https://www.treasury.gov.za/documents/national%20budget/2020/>.

³ https://www.mof.go.jp/english/policy/tax_policy/index.html.

⁴ <https://reestr.uz/>.

⁵ <https://singlewindow.uz/>.

⁶ <https://eco.gov.uz/>.

⁷ <https://agroplatforma.uz/>.

⁸ <https://gov.uz/uz/ssv>.

⁹ <https://akkred.uz/uz>.

¹⁰ <https://my.soliq.uz/>.

¹¹ Вазирлар Маҳкамасининг “Солиқ тўловчиларни ҳисобга олишни янада такомиллаштириш ва қўшилган қиймат солиғининг ўрнини қоплаш тартибини соддалаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” 2021 йил 22 сентябрдаги 595-сон қарори // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

1) имтиёз ва преференцияларнинг сони, номи, қиймати (миқдори), амал қилиш муддати, уларнинг қачон ва қайси ҳужжатга асосан, қайси тоифадаги субъектларга, қайси соҳа, тармоқ ва йўналиш (сектор) кесимида, қандай мақсадлар учун берилганлиги ҳақида аниқ маълумот олиш;

2) аниқ маълумотлар асосида берилган ҳар бир имтиёз ва преференциялар бўйича эришилган ютуқ (натижа)лар ва бюджетга келтирилган фойда ва зарар таҳлили, шунингдек, бюджет йўқотишларини билиш;

3) имтиёз ёки преференция берилган субъектларнинг манфаатлар тўқнашувига оид қонунчилик талабларига мувофиқ келишини текшириш;

4) имтиёз ёки преференция берилган субъектларнинг ушбу имтиёз ёки преференция учун зарур бўлган талабларни сақлаб қолганлигини аниқлаш;

5) очиқ давлат бюджетини шакллантириш орқали шаффофликни таъминлаш;

6) берилаётган имтиёз ва преференциялар устидан давлат ва жамоатчилик назоратини ўрнатиш;

7) қўшимча ҳамда янги имтиёз ва преференцияларни беришнинг мақсадга мувофиқлигини текшириш ва прогноз қилиш.

Айнан мазкур маълумотлар асосида берилган барча **имтиёз** ва преференцияларнинг **аниқ ҳисоби**, уларнинг ўзини оқлаш даражаси ҳамда қўшимча ва янги имтиёз ва преференцияларни бериш мумкин ёки мумкин эмаслигини сунъий интеллект орқали билиш ва Давлат раҳбари томонидан бу борада амалга оширилаётган ислохотларнинг тизимлаштирилишини таъминлаш имконияти вужудга келади.

Шундан келиб чиқиб, қуйидагилар таклиф қилинади:

1. Статистика агентлиги, Ижтимоий ҳимоя миллий агентлиги, Иқтисодиёт ва молия вазирлиги, Рақамли технологиялар вазирлиги, Адлия вазирлиги, Солиқ қўмитаси, Божхона қўмитаси, Қонунчилик ва ҳуқуқий сиёсат институти ҳамда бошқа манфаатдор вазирлик ва идоралардан иборат республика ишчи гуруҳини тузиш;

2. Ишчи гуруҳ таркиби тўлиқ шакллантирилганидан кейин қуйидагиларни амалга ошириш:

қонунчилик ҳужжатлари ҳамда Президент ва Ҳукумат ҳужжатлари билан берилган имтиёз ва преференцияларни хатловдан ўтказиш;

аниқланган барча имтиёз ва преференцияларнинг якуний рўйхатини шакллантириш;

шакллантирилган ягона имтиёз ва преференцияларнинг рўйхати асосида тегишли йўналишлар бўйича имтиёз ва преференцияларнинг ҳисобини юритиш имконияти яратилган ахборот тизимларининг якуни рўйхатини шакллантириш;

Ўзбекистон Республикаси Президентининг имтиёз ва преференцияларни бериш тартиби ва унинг ҳисобини юритишга ихтисослаштирилган ва қуйидагиларни назарда тутувчи қарори лойиҳасини Президент Администрациясига киритиш:

норматив ҳужжатлар билан имтиёз ва преференцияларни бериш ва самарадорлигини аниқлаш тартиби тўғрисидаги низомни тасдиқлаш;

имтиёз ва преференцияларни бериш ва унинг сарҳисобини юритишга ихтисослаштирилган сунъий интеллект технологиясига асосланган ва барча учун очик платформада юритилувчи **“Имтиёзлар самарадорлиги”** ягона автоматлаштирилган комплекс ахборот тизимини жорий этиш;

“Имтиёзлар самарадорлиги” ягона автоматлаштирилган комплекс ахборот тизимига интеграция қилиниши зарур бўлган ахборот тизимлари рўйхатини тасдиқлаш;

манфаатдор вазирлик ва идораларга Статистика агентлигининг сўровига кўра, **“Имтиёзлар самарадорлиги”** ягона автоматлаштирилган комплекс ахборот тизими жорий этилганидан бошлаб икки ой муддат ичида тизимга зарур маълумотларни киритиш бўйича топшириқ бериш;

“Имтиёзлар самарадорлиги” ягона автоматлаштирилган комплекс ахборот тизимининг давлат бюджети маблағлари ҳисобидан молиялаштирилишини, эгаси этиб Статистика агентлиги, оператори этиб **“Uzinfocom”** ягона интегратор МЧЖ, махсус фойдаланувчилар этиб, қонунчилик ҳужжати билан тегишли соҳа, тармоқ ёки йўналишда ваколатли орган этиб белгиланган давлат органлари ва ташкилотлари, фойдаланувчилар этиб, кенг жамоатчилик ва ташкилотларни белгилаш;

имтиёз ёки преференция берилган ҳужжат қабул қилинган кундан бошлаб 10 кунлик муддат ичида **“Имтиёзлар самарадорлиги”** ягона автоматлаштирилган комплекс ахборот тизимига Статистика агентлиги томонидан зарур маълумотлар киритилишини белгилаш;

“Имтиёзлар самарадорлиги” ягона автоматлаштирилган комплекс ахборот тизимидаги маълумотларнинг реал вақт режимида автоматик махсус фойдаланувчиларнинг маълумотлари асосида ўзгартирилиши ва рақамли излари юритилишини назарда тутиш;

синов тариқасида дастлаб ижтимоий ҳимоя ва банк-молия соҳалари учун берилган имтиёз ва преференцияларнинг самарадорлигини аниқлаш;

синов тариқасида қурилиш, рақамлаштириш, қишлоқ хўжалиги, транспорт, соғлиқни сақлаш, таълим, иқтисодиёт соҳалари ва ёшлар, хотин-қизлар учун берилган имтиёз ва преференцияларнинг самарадорлигини аниқлаш;

синов натижаларига асосан, қолган соҳа, тармоқ ва йўналишларда рақамли самарадорликни йўлга қўйиш;

“Имтиёзлар самарадорлиги” ягона автоматлаштирилган комплекс ахборот тизимида қуйидаги имкониятларни яратиш:

имтиёз ва преференцияларнинг сони, номи, қиймати (миқдори), амал қилиш муддати, уларнинг қачон ва қайси ҳужжатга асосан, қайси тоифадаги субъектларга, қайси соҳа, тармоқ ва йўналиш (сектор) кесимида, қандай мақсадлар учун берилганлиги ҳақида аниқ маълумот олиш;

аниқ маълумотлар асосида берилган ҳар бир имтиёз ва преференциялар бўйича эришилган ютуқ (натижа)лар ва бюджетга келтирилган фойда ва зарар таҳлили, шунингдек, бюджет йўқотишларини билиш;

имтиёз ёки преференция берилган субъектларнинг манфаатлар тўқнашувига оид қонунчилик талабларига мувофиқ келишини текшириш;

имтиёз ёки преференция берилган субъектларнинг ушбу имтиёз ёки преференция учун зарур бўлган талабларни сақлаб қолганлигини аниқлаш;

очиқ давлат бюджетини шакллантириш орқали шаффофликни таъминлаш;

берилаётган имтиёз ва преференциялар устидан давлат ва жамоатчилик назоратини ўрнатиш;

қўшимча ҳамда янги имтиёз ва преференцияларни беришнинг мақсадга мувофиқлигини текшириш ва прогноз қилиш;

мавжуд имтиёз ва преференциялар ўзини оқлаётганлигини ва самарадорлигини аниқлаш;

аниқланган маълумотлар асосида сунъий интеллектга асосланган автоматик хулоса шакллантириш;

берилган имтиёзлар ва преференцияларни жамоатчилик кўриб туриши, муҳокама қилиши, таклифлар бериши учун махсус чат-ботлар ва ушбу тизимнинг **мобил иловасини** яратиш;

Ягона интерактив давлат хизматлари портали ва Солиқ органларининг электрон давлат хизматлари портали орқали жисмоний ва юридик шахсларга берилган имтиёз ва преференциялар ҳақида автоматик хабарнома юбориш;

ахборот ва киберхавфсизликни таъминлаш.

**Имтиёзлар ва преференцияларнинг сарҳисобини юритишга ихтисослаштирилган реестрлар ҳақида
МАЪЛУМОТ**

т/р	Давлат ёки иттифок номи	Реестр номи	Реестрнинг мақсади	Расмий хавола
1.	АҚШ	Tax Expenditures List	Федерал солиқ имтиёзлари ва уларнинг бюджет йўқотишлари	https://home.treasury.gov/policy-issues/tax-policy/tax-expenditures
2.	Канада	Tax Expenditures and Evaluations	Солиқ имтиёзлари, бюджет таъсири, баҳолаш	https://www.fin.gc.ca/taxexp-depfisc/
3.	Европа Иттифоқи	State Aid Register	Барча давлат ёрдами, субсидия ва преференциялар	https://competition-policy.ec.europa.eu/state-aid/state-aid-register_en
4.	Буюк Британия	HMRC Tax Reliefs	Солиқ енгилликлари ва уларнинг қиймати	https://www.gov.uk/government/statistics/hmrc-tax-expenditures-and-reliefs
5.	Австралия	Tax Expenditures and Insights	Солиқ ва божхона имтиёзлари, сектори бўйича таҳлил	https://treasury.gov.au/publication/p2022-295873
6.	Жанубий Африка	Tax Expenditure Report	Солиқ имтиёзлари ва иқтисодий таъсир	https://www.treasury.gov.za/
7.	Япония	Tax Expenditure Report	Солиқ имтиёзлари, молиявий баҳолаш	https://www.mof.go.jp/
8.	Бразилия	Benefícios Tributários da União	Федерал солиқ ва тариф имтиёзлари	https://www.gov.br/economia/pt-br
9.	Чили	Informe de Gasto Tributario	Солиқ имтиёзлари ва бюджет таъсири	https://www.dipres.gob.cl
10.	Мексика	Beneficios Fiscales	Солиқ ва тариф енгилликлари	https://www.shcp.gob.mx/
11.	Аргентина	Gasto Tributario	Солиқ имтиёзлари ва иқтисодий таҳлил	https://www.argentina.gob.ar/

12.	Нидерландия	Budget Memorandum Annex	Солиқ имтиёзлари ҳисоботи	https://www.government.nl/
13.	Швеция	Tax Expenditures Report	Солиқ енгилликлари ва молиявий таъсир	https://www.government.se/
14.	Норвегия	Skatteutgifter	Солиқ имтиёзлари ва прогноз	https://www.statsbudsjettet.no/
15.	Финляндия	Tax Expenditure Report	Солиқ имтиёзлари, самарадорлик таҳлили	https://vm.fi/
16.	Дания	Skatteudgifter	Солиқ енгилликлари, бюджет йўқотишлари	https://fm.dk/
17.	Германия	Subventionsbericht	Солиқ ва молиявий преференциялар	https://www.bundesfinanzministerium.de/
18.	Франция	Rapport sur les dépenses fiscales	Солиқ имтиёзлари ва қиймати	https://www.impots.gouv.fr/
19.	Италия	Catalogo dei Sussidi	Солиқ ва давлат ёрдами реестри	https://www.mef.gov.it/
20.	Жанубий Корея	Tax Expenditure Report	Солиқ имтиёзлари ва прогноз	https://www.moef.go.kr/

1.3-§. Давлат фуқаролик хизматчисини ротация қилиш ва аттестациядан ўтказиш институтларини такомиллаштириш

Ўтган вақт давомида давлат фуқаролик хизматини ташкил этиш ва такомиллаштириш мақсадида **3** та Ўзбекистон Республикасининг Қонуни, шу жумладан, **1** та алоҳида махсус Ўзбекистон Республикасининг Қонуни, **4** та Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони, **2** та Ўзбекистон Республикаси Президентининг қарори, **3** та Вазирлар Маҳкамасининг қарори, **4** та идоравий норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар қабул қилинди⁶⁴.

Ушбу қонунчилик ҳужжатлари қабул қилиниши муносабати билан давлат фуқаролик хизматида оид муносабатлар тартибга солиб қўйилди. Бироқ, ижтимоий муносабатларнинг кейинги ривожига ва давлат фуқаролик хизматчисининг қонунийлик принциплари содиқлиги ва ҳалоллиги ривожланишига бир қатор тўсиқлар вужудга келмоқда, ушбу тўсиқлар ичида коррупциянинг мавжудлиги шахс, жамият ва давлат манфаатларининг кейинги ривожига салбий таъсир ўтказмоқда.

Таъкидлаб ўтиш керакки, ўтган вақт ичида бевосита коррупцияга қарши курашишга бағишланган **21** та норматив-ҳуқуқий ҳужжат қабул қилиниб, ижрога қаратилган. Хусусан, Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг **Коррупцияга қарши конвенцияси** (Нью-Йорк, 2003 йил 31 октябрь)га Ўзбекистон Республикаси Ўзбекистон Республикасининг 2008 йил 7 июлдаги ЎРҚ–158-сон Қонуни билан қўшилди⁶⁵.

Маълумки, Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Коррупцияга қарши конвенциясининг 7-моддасига кўра, **ҳодимларни ўқитиш ва ротация (алмаштириш)** орқали уларнинг **самарадорлигини ошириш** зарурлиги белгиланган.

Ўзбекистон Республикасининг “Давлат фуқаролик хизмати тўғрисида” 2022 йил 8 августдаги ЎРҚ–788-сон Қонунининг 39-моддасида давлат фуқаролик хизматчисининг ротацияси унинг шахсий ва касбга оид сифатларини ривожлантириш, фаолиятининг самарадорлигини ошириш, раҳбар кадрлар захирасини шакллантириш ҳамда коррупциявий хавф-хатарларнинг олдини олиш мақсадида амалга оширилади.

Давлат фуқаролик хизматида ротация қилиш тартиби, мажбурий равишда ротация қилиниши лозим бўлган давлат фуқаролик хизмати лавозимларининг рўйхати, шунингдек ротация қилинадиган лавозимларда бўлиш муддати Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан белгиланади.

Бироқ, ҳали ҳануз давлат фуқаролик хизматида ротация қилиш тартиби, мажбурий равишда ротация қилиниши лозим бўлган давлат фуқаролик хизмати лавозимларининг рўйхати, шунингдек ротация қилинадиган

⁶⁴ lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

⁶⁵ Ўзбекистон Республикасининг “Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Коррупцияга қарши конвенциясига (Нью-Йорк, 2003 йил 31 октябрь) Ўзбекистон Республикасининг қўшилиши тўғрисида” 2008 йил 7 июлдаги ЎРҚ–158-сон Қонуни // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

лавозимларда бўлиш муддатини назарда тутувчи **Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳужжати қабул қилинмаган.**

Шу билан бирга, Ўзбекистон Республикаси Меҳнат кодексининг 161-моддаси иккинчи қисми 3-бандида ходимнинг малакаси етарли бўлмаганлиги сабабли эгаллаб турган лавозимига ёки бажараётган ишига мувофиқ эмаслиги иш берувчининг ташаббуси билан меҳнат шартномасини бекор қилишнинг асосланганлигини⁶⁶ билдиради.

Бироқ, Ўзбекистон Республикасининг “Давлат фуқаролик хизмати тўғрисида” 2022 йил 8 августдаги ЎРҚ–788-сон Қонунининг 9-моддасида давлат органлари давлат фуқаролик хизматчиларини қайта тайёрлашни, уларнинг малакаси оширилишини ва таълим олишини мунтазам равишда ташкил этиши белгиланган ҳолда, аттестациядан давлат фуқаролик хизматчисини ўтказиш тартиби қонунчиликда етарлича белгиланмаган⁶⁷.

Таъкидлаш керакки, бугунги кунда айрим соҳа вакилларининг аттестациядан ўтиш тартиби қонунчилик ҳужжатлари билан белгиланган.

Маълумот учун: Ўзбекистон Республикасининг “Педагогнинг мақоми тўғрисида” 2024 йил 1 февралдаги ЎРҚ–901-сон Қонунига асосан, давлат мактабгача, умумий ўрта, ўрта махсус, профессионал ва мактабдан ташиқари таълим ташкилотларининг педагоглари қонунчилик ҳужжатларида белгиланган тартибда аттестациядан ўтади ҳамда унинг натижаларига кўра тегишли малака тоифаларини олиши мумкин⁶⁸. Педагоглари аттестациядан ўтказиш ва уларга малака тоифаларини бериш тартиби Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан белгиланади. Вазирлар Маҳкамасининг “Юридик хизматлар ходимларини аттестациядан ўтказиш ва уларнинг малакасини ошириш тартиби тўғрисидаги Низомни тасдиқлаш ҳақида” 2007 йил 22 ноябрдаги 244-сон қарорида юридик хизмат ходимларининг⁶⁹, Вазирлар Маҳкамасининг “Республика ва маҳаллий ижро этувчи ҳокимият органларининг ахборот-коммуникация технологияларини ривожлантириш учун масъул ходимлари малакасини ошириш ва рейтинг баҳолашни ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида” 2023 йил 20 майдаги 208-сон қарорига асосан, Республика ва маҳаллий ижро этувчи ҳокимият органларининг ахборот-коммуникация технологияларини ривожлантириш учун масъул ходимларининг ўз соҳаси бўйича саводхонлиги ҳар уч йилда бир марта рейтинг баҳолашдан ўтказилиши⁷⁰ белгиланган.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон – 2030” стратегиясини “Атроф-муҳитни асраш ва “яшил иқтисодиёт” йилида амалга оширишга оид давлат дастури тўғрисида” 2025 йил 30 январдаги ПФ–16-сон Фармони билан республика ва маҳаллий ижро этувчи ҳокимият органларининг раҳбарлик лавозимлари учун компетенция моделини ҳамда

⁶⁶ Ўзбекистон Республикасининг Меҳнат кодекси // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

⁶⁷ Ўзбекистон Республикасининг “Давлат фуқаролик хизмати тўғрисида” 2022 йил 8 августдаги ЎРҚ–788-сон Қонуни // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

⁶⁸ Ўзбекистон Республикасининг “Педагогнинг мақоми тўғрисида” 2024 йил 1 февралдаги ЎРҚ–901-сон Қонуни // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

⁶⁹ Вазирлар Маҳкамасининг “Юридик хизматлар ходимларини аттестациядан ўтказиш ва уларнинг малакасини ошириш тартиби тўғрисидаги Низомни тасдиқлаш ҳақида” 2007 йил 22 ноябрдаги 244-сон қарори // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

⁷⁰ Вазирлар Маҳкамасининг “Республика ва маҳаллий ижро этувчи ҳокимият органларининг ахборот-коммуникация технологияларини ривожлантириш учун масъул ходимлари малакасини ошириш ва рейтинг баҳолашни ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида” 2023 йил 20 майдаги 208-сон қарори // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

профессional компетенция моделларини баҳолаш тизимини ва давлат хизматчиларида коррупцияга нисбатан мурасасиз муносабатни шакллантириш, уларга “ҳалоллик вакцинаси”ни сингдириш ҳамда ушбу борада превентив механизмларни жорий этиш назарда тутилган⁷¹.

Ушбу вазифанинг самарали бажарилишида аттестация ва ротация институцияларининг етарлича йўлга қўйилиши муҳим аҳамиятга эга.

Халқаро тажрибага суянсак, Чехия Республикасининг “**Давлат хизмати тўғрисида**” 2014 йилдаги 234/2014-сон Қонунига асосан, давлат хизматчиси умумий ва махсус қисмдан иборат бўлган давлат хизмати имтиҳонини муваффақиятли топшириши керак. Давлат хизматчиси хизмат бошланганидан кейин 9 ойдан кечиктирмай давлат хизмати имтиҳонининг умумий қисмини муваффақиятли топшириши керак. Давлат хизматчиси ўз вазифаларини бажарадиган соҳада давлат хизмати имтиҳонининг махсус қисмини лавозимга қабул қилинган кундан камида 1 ой олдин муваффақиятли топшириши керак. Маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг ходимлари умумий, мансабдор шахслари махсус имтиҳонни топширишлари лозим. Шу билан бирга, очиқлик ва шаффофликни таъминлаш мақсадида “**Давлат хизматининг ахборот тизими**” мавжуд. Ушбу ахборот тизимида қуйидаги реестр ва порталдаги маълумотлар тўлиқ берилган, мисол учун, давлат хизматчилари ва хизмат ходимларининг реестрида давлат хизматчилари тўғрисидаги маълумотлар, давлат хизматчилари ва хизмат ходимларининг реестрида меҳнат муносабатларида бўлган ва расмий лавозимни егаллаган ходимлар тўғрисидаги маълумотлар, давлат хизматчилари ва хизмат кўрсатиш муассасалари ходимларининг реестрида иш билан банд бўлган ходимлар тўғрисидаги маълумотлар, хизматнинг банд бўлган лавозимлари реестрида хизматнинг бўш лавозимлари тўғрисидаги маълумотлар, давлат хизмати имтиҳонини рўйхатдан ўтказиш портали Давлат хизмати имтиҳонига рўйхатдан ўтиш учун ишлатиладиган ва унинг натижалари кўрсатилган маълумотлар, ўтган давлат хизмати имтиҳонлари ёзувларида ўтган давлат хизмати имтиҳонлари тўғрисидаги маълумотлар мавжуд ва шу орқали улар “ҳалоллик вакцинаси”ни яратишга ҳаракат қилишган ва ҳар бир давлат хизматчисининг меҳнат фаолиятига оид барча маълумотларни ушбу ахборот тизимидан фойдаланиш мумкин⁷².

Польшанинг “**Давлат хизмати тўғрисида**” 2008 йил 21 ноябрдаги Қонунига асосан, Польшада ҳам давлат хизматига оид алоҳида ахборот тизими бўлиб, унда ҳам 12 хил маълумотлар юритилади, давлат хизматига киришда тайёргарликдан ўтиш тартиби белгиланиб, давлат хизматчиси ишга кирганидан кейин 8 ой ўтиб, аттестациядан мажбурий ўтиши зарурлиги кўрсатилиб, унинг тартиби қонуннинг ўзида очиқ берилган⁷³.

⁷¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон – 2030” стратегиясини “Атроф-муҳитни асраш ва “яшил иқтисодиёт” йилида амалга оширишга оид давлат дастури тўғрисида” 2025 йил 30 январдаги ПФ–16-сон Фармони // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

⁷² <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2014-234>.

⁷³ <https://lexlege.pl/ustawa-o-sluzbie-cywilnej/rozdzial-11-przepisy-przejscowe-i-dostosowujace/1568/>.

Россия Федерациясида эса, Россия Федерациясининг “Россия Федерациясининг давлат хизмати тизими ҳақида” 2003 йил 27 майдаги 58–ФҚ-сон **федератив қонунига** асосан, аттестация натижаларига асосан, давлат хизмати шакллантирилади ва аттестация ўтказиш тартиби ҳам тўғридан-тўғри қонунда, яъни Россия Федерациясининг “Россия Федерациясининг давлат фуқаролик хизмати тўғрисида” 2004 йил 27 июлдаги 79–ФҚ-сон Қонунига акс эттирилган⁷⁴.

Баъзи давлатларда эса, идоравий норматив-ҳуқуқий ҳужжат шаклида аттестациядан ўтиш шартлари ва тартиби белгиланган, хусусан, **Қозоғистон** Республикасининг давлат хизматчилари ва коррупцияга қарши курашиш агентлиги раисининг 2016 йил 5 декабрдаги 74-сон буйруғи (28.12.2016 й., рўй.: 14620-сон) билан тасдиқланган Қозоғистон Республикаси Давлат хизмати ишлари агентлигининг давлат хизматчиларини аттестациядан ўтказиш қоидалари ва шартларида ходимларнинг ўз вазифаларини бажариш қобилиятини билиш учун аттестациядан ўтказилиши ва ходимлар ишга қабул қилинганидан кейин олти ой ўтиб, бироқ давлат хизматидаги ҳар бир кейинги уч йиллик узлуксиз хизматдан кейин аттестациядан ўтиши ва аттестация белгиланган муддатдан бошлаб олти ойдан кечиктирмай амалга оширилиши назарда тутилган⁷⁵.

Россия Федерациясининг “**Россия Федерациясининг давлат фуқаролик хизмати тўғрисида**” 2004 йил 27 июлдаги 79–ФҚ-сон Қонунига асосан, давлат хизматчиларининг ротацияси давлат хизматининг самарадорлигини ошириш ва давлат хизматчиларини ўша ёки бошқа давлат органидаги бошқа давлат хизматида тайинлаш орқали коррупцияга қарши курашиш мақсадида назорат функциялари бўлган ижро этувчи ҳокимият органларида федерал вазирлар билан келишилган ҳолда, ижро этувчи ҳокимият томонидан алоҳида рўйхат асосида амалга оширилади ва ротация давлат хизматчисининг розилиги билан амалга оширилади, ротация қилинмайдиган ҳолатлар ҳам белгиланган⁷⁶.

Қозоғистон Республикаси меҳнат ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш вазирининг 2024 йил 14 июндаги 194-сонли буйруғи (15.06.2024 й., рўй.: 34501) билан тасдиқланган **Махсус ижтимоий хизматлар кўрсатувчи давлат ташкилотларининг биринчи раҳбарларини ротация қилиш қоидаларида ташкилот раҳбарларининг ротацияси уларнинг касбий салоҳиятидан самарали фойдаланишни таъминлаш мақсадида ҳар йили ноябрь ойида 1 декабрдан кечиктирмасдан** ротациядан ўтказилиши белгиланган лавозимлар ваколатли орган томонидан шакллантирилган ҳолда, рўйхат асосида комиссия томонидан амалга оширилади⁷⁷. Шунингдек, Қозоғистон Республикасининг “Давлат хизмати тўғрисида” 2015 йил 23 ноябрдаги 416–V-ЎРҚ-сон Қонунига асосан, “а” ва “б” тоифадаги давлат хизматчиларининг ротациядан ўтиши назарда тутилган⁷⁸.

⁷⁴ https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_42413/354808bc531bbb6e57c783ceed1cfc54dedc6add/.

⁷⁵ <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1600014620#z3>.

⁷⁶ https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_48601/e92846ab80fa35d65ffbac3877b3267ae9735e61/.

⁷⁷ <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2400034501>.

⁷⁸ https://kodeksy-kz.com/ka/o_gosudarstvennoj_sluzhbe/41.htm.

Эстониянинг “Давлат хизмати тўғрисида” 2012 йил 13 июлдаги Қонунига асосан, мансабдор шахсларни шошилиш равишда топшириш, яъни ротация қилиш тартиби қонуннинг ўзида кўрсатилган бўлиб, унга кўра, бир ташкилот иккинчи ташкилот билан ўзаро келишилган ҳолда, ходимни бир ташкилотдан иккинчи ташкилотга юбориши мумкин⁷⁹.

Вазирлар Маҳкамасининг “Республика ва маҳаллий ижро этувчи ҳокимият органларида инсон ресурсларини бошқариш тизимини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” 2023 йил 22 сентябрдаги 492-сон қарори билан 2023 йил 1 ноябрдан бошлаб республика ва маҳаллий ижро этувчи ҳокимият органларида инсон ресурсларини бошқаришга оид барча маълумотлар ва ҳужжатлар электрон платформада шакллантирилиши ва юритилиши белгиланган. Шунга кўра, республика ва маҳаллий ижро этувчи ҳокимият органларида инсон ресурсларини бошқаришга оид маълумотлар ва ҳужжатларни “hrm.argos.uz” электрон платформаси жорий этилган⁸⁰.

Бироқ, ушбу электрон платформада ходимнинг қайси маълумотлари акс эттирилиши ва уни автоматлаштирилган ҳолда ёки сунъий интеллект технологиялари асосида шакллантирилиши тартиби етарлича белгиланмаган.

Шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Норма ижодкорлиги фаолиятини такомиллаштириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида” 2018 йил 8 августдаги ПФ–5505-сон Фармонида асосан, тўғридан-тўғри амал қилувчи қонунларни қабул қилишнинг самарали механизмларини жорий этиш назарда тутилган⁸¹, бироқ амалдаги “Давлат фуқаролик хизмати тўғрисида”ги Қонунда аттестация ва ротация ҳамда автоматлаштирилган ёки сунъий интеллектга асосланган давлат хизматчиларининг ахборот тизимини юритиш тартиба қонунда етарлича ўз аксини топмаган, тўғридан-тўғри Қонунда назарда тутилиши керак бўлган қоидалар етарлича кўрсатилмаган, қолаверса, Президент қарори билан ротациядан ўтиши керак бўлган ходимларнинг рўйхати ҳам ҳали ҳануз тасдиқланмаган.

Мазкур ҳолатда қуйидаги қийинчилик ва муаммолар мавжуд, хусусан:

1) иш берувчи Меҳнат кодексига асосан, қонунчилилик бўйича ўз ходимини мажбурий равишда ўқитиши, малакасини ошириши лозим, бироқ мажбурий муддатнинг аниқ эмаслиги ва мавжуд ахборот тизимларида хабар бериш тизимининг йўлга қўйилмаганлиги, ходимларнинг малакаси ўз вақтида ва етарлича оширилмаслигига сабаб бўлмоқда;

2) ходимларни танлов асосида олиш вақтида уларнинг малакасига қўйилган ва уларнинг шахсига оид маълумотларнинг етарлича эмаслиги ходимнинг ишга қабул қилиниши жараёнлари нотўғри бўлишига олиб келмоқда, мисол учун, малака талаблари олдиндан “vacancy.argos.uz”

⁷⁹ <https://hartran.ee/index.php?id=64>.

⁸⁰ Вазирлар Маҳкамасининг “Республика ва маҳаллий ижро этувчи ҳокимият органларида инсон ресурсларини бошқариш тизимини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” 2023 йил 22 сентябрдаги 492-сон қарори // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

⁸¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Норма ижодкорлиги фаолиятини такомиллаштириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида” 2018 йил 8 августдаги ПФ–5505-сон Фармони // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

тизимига киритилган, бироқ номзодини ушбу тизим автоматик равишда малакасини текшириш имконияга тўлиқ эга эмас, фақатгина ҳозирда иш стажини аниқлаши мумкин холос; Бу эса, ўз навбатида инсон ресурсларини ривожлантириш ва бошқариш бўлинмалари томонидан кадрларнинг малака талабларини “инсон омили” асосида текширишига сабаб бўлмоқда ва ушбу ҳолат малака талабларига тўғри келувчи малакали номзодни кейинги босқичга ўтолмасдан, бошқа олдиндан ишга қаул қилиниши аниқ бўлган номзоднинг кейинги босқичга ўтишга оид коррупциявий ҳолатларни келтириб чиқариши мумкин.

3) ходимларнинг бир лавозимда ва ташкилотда муқим ишлаши унинг ўз устида ишлашига тўсқинлик қилмоқда ва коррупциявий омиллар кучайишига шарт-шароит яратиб бермоқда.

1. Ўзбекистон Республикаси “Давлат фуқаролик хизмати тўғрисида”ги Қонундан келиб чиқиб, давлат фуқаролик хизматида ротация қилиш тартиби, мажбурий равишда ротация қилиниши лозим бўлган давлат фуқаролик хизмати лавозимларининг рўйхати, шунингдек ротация қилинадиган лавозимларда бўлиш муддатини назарда тутувчи **Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Давлат фуқаролик хизматида ротация қилиш тартиби тўғрисидаги низомни тасдиқлаш тўғрисида”ги қарорини** ишлаб чиқиш ва **қабул қилиш**;

2. Ўзбекистон Республикасининг “Давлат фуқаролик хизмати тўғрисида” 2022 йил 8 августдги ЎРҚ–788-сон Қонунини қуйидаги таҳрирдаги 42¹-модда билан тўлдириш:

“42¹-модда. Давлат фуқаролик хизматчисини аттестациядан ўтказиш

Давлат фуқаролик хизматчиси тоифасидан қатъий назар ҳар уч йилда бир марта касбий компетенциясидан келиб чиқиб махсус ваколатли давлат органи томонидан тузиладиган комиссия орқали аттестациядан ўтказилади.

Комиссия таркиби махсус ваколатли орган томонидан тасдиқланади.

Аттестация саволлари махсус ваколатли давлат органининг расмий веб-сайтида аттестация ўтказилишидан камида уч ой олдин эълон қилинади.

Аттестациядан ўтказилиши зарур бўлган ходимлар рўйхати махсус ваколатли орган томонидан шакллантирилиб, аттестация ўтказилишидан камида бир олдин номзод хабардор этилади.

Номзодни хабардор этиш смс-хабарнома юбориш ва номзод фаолият кўрсатувчи давлат ташкилотига мурожаат юборилиши орқали амалга оширилади.

Номзоднинг аттестациядан ўз вақтида ўтиши учун масъулият давлат фуқаролик хизматчиси фаолият кўрсатувчи ташкилот раҳбари, махсус ваколатли орган ва номзод зиммасидадир.

Аттестация жараёнлари махсус ваколатли органнинг расмий веб-сайтига тўғридан-тўғри трансляция қилиб борилади ва аттестация саволлари инсон омилидан холи бўлган автоматик генерация (танлов) тизими орқали тақдим этилади.

Аттестация натижалари ўтди ёки ўтмади шаклида амалга оширилади.

Аттестациядан 56 балдан юқори бал тўплаган давлат фуқаролик хизматчиси ўтган ҳисобланади.

Давлат фуқаролик хизматчиси аттестациядан ўта олмаслиги унинг билан тузилган меҳнат шартномаси бекор қилинишига ёки ўзининг лавозимидан бир поғона паст лавозимга ўтказилишига сабаб бўлади.”.

3. “Ягона миллий меҳнат тизими” идоралараро дастурий-аппарат комплекси негизида “Давлат фуқаролик хизмати” комплекс ахборот тизимини ишлаб чиқиш ва унда бугунги кунда фаолият кўрсатувчи Давлат фуқаролик хизмати вакант лавозимларининг ягона очиқ портали (“vacancy.args.uz”), “samaradorlik.uz” автоматлаштирилган ахборот тизими (samaradorlik.uz), “hrm.args.uz” электрон платформасини ўзаро бирлаштириш, шунингдек, қуйидаги ахборот тизимлари билан интеграция қилиш:

Маъмурий ҳуқуқбузарликлар тўғрисида ягона электрон иш юритув тизимини (“E-ma’muriy ish” тизими), “Электрон жиноят иши” ахборот тизимлари билан улардан шахснинг судланганлиги ва ҳуқуқни муҳофаза қилувчи, назорат қилувчи ва суд органларида шахс ҳақидаги маълумотларни олиш учун;

“E-antikorrupsiya” очиқ портали шахснинг коррупциявий ва манфаатлар тўқнашуви ҳолатига оид маълумотлари;

“Xorijda ish” меҳнат миграцияси электрон дастурий мажмуаси шахснинг хорижий давлатда ишлаганлиги ҳақидаги маълумот;

Ягона интерактив давлат хизматлари портали шахснинг шахсий ва оилавий ҳолати, мол-мулки, иш ва ўқиш жойлари ва бошқа интерактив маълумотлари.

Янги ишлаб чиқариладиган ахборот тизими нейрон технологиясига асосланган сунъий интеллект технологияларидан иборат бўлиши, давлат фуқаролик хизмати ҳақида автоматлаштирилган тартибда, шахс аралашувисиз бутун маълумотларни чегараланган шахсларгина (фақат иш берувчига) етказиб бериш имкониятига эга бўлиши лозим.”.

Тақдим этилаётган таклиф асосида фақатгина автоматлаштирилган ахборот тизимини ишлаб чиқиш давлат бюджетидан қўшимча маблағларни талаб этади, бироқ ушбу маблағларни vacancy.args.uz, samaradorlik.uz, hrm.args.uz тизимлари учун кетаётган маблағларни янги ахборот тизимини ишлаб чиқиш, техник қўллаб-қувватлаш ва экспертизадан ўтказиб, амалиётга жорий этиш учун йўналтиришни назарда тутувчи қоидаларни **Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Давлат фуқаролик хизматида ротация қилиш тартиби тўғрисидаги низомни тасдиқлаш тўғрисида”ги қарорида кўрсатиб ўтса бўлади.**

Шу билан бирга, аттестация ва ротация ҳақидаги маълумотларни ҳам **“Давлат фуқаролик хизмати”** комплекс ахборот тизимида кўрсатиш зарур бўлади.

1.4-§. Давлат бошқарувида инсон капиталини стратегик тўғри тақсимлаш

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев 2025 йил 26 декабрдаги Олий Мажлис ва Ўзбекистон халқига Мурожаатномасида таъкидлагандек: **“Биз Янги Ўзбекистонни барпо этишда ҳал қилувчи босқичга кадам қўймоқдамиз. Бу йўлдаги ишларимиз ҳар бир соҳа ва тармоқда чуқур трансформацияни талаб қилади”**. Айни шу трансформация жараёнида инсон капитали ҳал қилувчи ресурс сифатида намоён бўлиб, давлат бошқаруви тизимининг самарадорлиги ва рақобатбардошлигини белгиловчи асосий омилга айланмоқда. Президентимиз таъкидлагандек, **“Инсон меҳнати, унинг кадр-қиммати қандай бебаҳо бойлик эканини сизлар ҳаммадан кўра яхши биласиз. Юртимизда халқпарвар, ижтимоий давлат қуриш, инсон қадрини улуғлаш барча ислохотларимизнинг бош мақсадига айланган”**⁸². Давлат бошқарувида инсон капиталини стратегик тақсимлашнинг назарий-методологик асослари, мамлакатимиздаги демографик ва ҳудудий хусусиятлар ҳамда илғор хорижий тажриба асосидаги такомиллаштириш йўналишлари очиб берилади. Лекин энг муҳими, биз бу ишларни Ватанга бўлган чексиз муҳаббат, унинг эртанги буюк келажагига ишонч ва ҳар бир ўзбекистонликнинг қалбидаги фидойилик туйғуси билан амалга оширмоқдамиз.

Инсон капитали назариясининг шаклланиши XX асрнинг 60-йилларига тўғри келса-да, унинг илдишлари анча чуқурга боради. Жаҳон иқтисодиёти фанининг тарихи XX аср бошига қадар ишлаб чиқаришнинг асосий омиллари ер, капитал ва меҳнат, деб қаралган. Бироқ ишлаб чиқариш кучлари ривожланиши билан иқтисодиётда рўй бераётган чуқур ўзгаришлар инсон ва унинг ишлаб чиқаришдаги ролига бўлган қарашларни тубдан ўзгартирди. Бу ижтимоий муносабатлар тубдан ўзгараётганидан далолат берарди. Натижада иқтисодиёт фанида “инсон капитали” категорияси шакллана бошлади. Унинг пайдо бўлиши иқтисодиёт ва у билан турдош фанларнинг иқтисодиёт ва ҳаёт талабларига жавоблари бўлди. Жамият ва иқтисодиёт ривожланишининг суръатлари ва сифатида инсон ва у томонидан тўпланган интеллектуал салоҳиятни чуқур тадқиқ этиш ҳаётий заруратга айланди.

Инсон капитали концепцияси XVII асрда пайдо бўлган деб ҳисобланади. Уни биринчилардан бўлиб 1676 йилда **Вильям Петти** урушда қуроолларни йўқотишни инсон ҳаётини йўқотиш билан таққослаш асосида қўллади. У Англия учун урушда инсон ҳаётини йўқотишни моддий зарар билан солиштириб, инсон капиталининг миқдорий баҳосини беришга уринган. В. Петти бойлик ва унинг манбалари таркибига ер ва у келтирадиган рента, капитал ва ундан олинadиган фойда (фоиз) билан бир қаторда одамларнинг меҳнати, малакаси ва соғлиғига боғлиқ равишда, у ёки бу турдаги даромад келтиришини кўрсатган. Олимнинг фикрига кўра, инсон капиталининг

⁸² Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2025 йил 26 декабрдаги Олий Мажлис ва Ўзбекистон халқига Мурожаатномаси // <https://president.uz/uz/lists/view/8834>.

миқдори ходимнинг бутун умри давомидаги иш ҳақи капиталлашуви билан баҳоланади⁸³. 1

Яна бир аср ўтгандан сўнг **Адам Смит** ва классик иқтисодий мактабнинг бошқа вакиллари ўз асарларида инсон қобилиятлари ва малакасини капиталнинг бир тури сифатида талқин қилдилар. А. Смит ўзининг “Халқлар бойлиги” асарида халқлар бойлиги ишчилар сони ва улар кўникмасининг сифати билан белгиланишини кўрсатган⁸⁴. Бундан яна юз йил ўтгандан сўнг **Альфред Маршалл** ҳам инсон капиталига узоқ муддатли инвестициялар самараси ва бу жараёнда инсоннинг ролини таҳлил этди⁸⁵.

XX асрнинг сўнгги чорагидан бошлаб инсон капитали иқтисодий ўсишнинг энг асосий омилларидан ҳисобланиб, уни устувор даражада ривожлантириш зарурияти бир қатор сабаблар билан изоҳланади:

Биринчидан, фан сиғими юқори, юқори технологияли инновацион иқтисодиётга асосланган постиндустриал жамиятга ўтиш шароитида меҳнат фаолиятининг мазмуни ва характери тубдан ўзгарди. Меҳнатнинг ижодий характери, ишлаб чиқариш кучи сифатида билим, ишлаб чиқариш ресурси сифатида ахборотнинг жамият ривожланишидаги роли ошиб бормоқда.

Иккинчидан, сифат ўзгаришлари туфайли инсон капитали тақрор ишлаб чиқариш жараёнида етакчи унсурга, ишловчиларнинг юқори малакаси ва билимлари асосий рақобатбардош ресурсга айланди.

Учинчидан, постиндустриал жамиятда хизмат кўрсатиш соҳасининг роли ошиб боради. Ушбу соҳанинг барча ташкил этувчилари бевосита инсоннинг ривожланиши билан боғлиқ бўлиб, улар меҳнат ресурслари ҳамда уларнинг сифат тавсифларини шакллантиришда муҳим роль ўйнайди.

Япон олими **Й.Масуда** таъкидлаганидек: "Таълим тизимидаги радикал ўзгаришлар инсоният тарихида катта аҳамият касб этади, чунки табиий муҳит бир томонлама трансформациялашган, моддий истеъмол кенгайган индустриал жамиятдан инсоннинг ўзининг ўзгариши туфайли табиат билан муштарак мавжуд бўлишни кўзда тутувчи ахборот жамиятига ўтиш айнан шу ўзгаришлар билан боғлиқ"⁸⁶.

Замонавий иқтисодчилар **Mincer**(1958) ва **Becker** (1962) томонидан оммалаштирилган инсон капитали назариясига кўра, таълим ва ўқитишга киритилган инвестициялар инсон капиталини оширади, одамларни янада самарали қилади ва бу меҳнат бозорида юқори даромадга олиб келади. 1998 йилда Иқтисодий ҳамкорлик ва тараққиёт ташкилоти (OECD) томонидан берилган таърифга кўра, инсон капитали — бу *“инсонда мавжуд бўлган ва*

⁸³ Аганбегян А.Г. Человеческий капитал и его главная составляющая – сфера «экономики знаний» как основной источник социально-экономического роста // Экономические стратегии. – 2017. – №3. – С.66-79.

⁸⁴ Божечкова А.В., Клячко Т.Л., Кнобель А.Ю., Лощенкова А.Н., Любимов И.Л., Синельников-Мурылев С.Г. Образование и экономический рост. – М.: Издательский дом «Дело» РАНХ и ГС, 2019. – 120 с.

⁸⁵ Ижтимоий соҳа иқтисодиёти // И.ф.д., проф. Қ.Х. Абдурахмонов таҳрири остида. – Т.: Иқтисодиёт, 2013. – 418 б.

⁸⁶ Masuda Y. Managing in the Information Society: Releasing synergy Japanese style. Oxford, 1990. – P. 44.

иктисодий фаолият учун муҳим бўлган билим, кўникма, компетенция ва бошқа хусусиятлар” мажмуидир.⁸⁷

Тадқиқотчи олим **С.А. Дятлов** фикрига кўра, инсон капитали – бу инвестициялар натижасида шакллантирилган ва инсон томонидан жамланган соғлиқ, билимлар, кўникмалар, қобилият, мотивациянинг муайян заҳирасидир. Бу заҳира ижтимоий ишлаб чиқаришнинг турли соҳаларида фойдаланилар экан, меҳнат унумдорлигини ва ишлаб чиқариш самарадорлигини оширишга хизмат қилади⁸⁸. **И.В. Ильинский** эса инсон капитали таълим капитали, соғлиқ капитали ва маданият капиталидан иборат деб ҳисоблайди⁸⁹.

ОЭСРнинг “Инсон капитали” лойиҳаси доирасида ишлаб чиқилган **“умрбод даромад ёндашуви” (lifetime income approach)** инсон капиталини ўлчашдаги энг илғор методологиялардан ҳисобланади. Jorgenson ва Fraumeni (1989) ишларига асосланган ушбу ёндашув инсон капиталини шахснинг ҳаёти давомида олиши мумкин бўлган даромадларнинг жорий қиймати сифатида белгилайди. ОЭСР тадқиқотлари шуни кўрсатдики, инсон капиталининг иқтисодий қиймати давлат миллий бойлигининг асосий қисмини ташкил этиб, у ялпи ички маҳсулотдан 8-10 баробар юқори ва жисмоний капиталдан бир неча баробар кўпдир⁹⁰.

Яна бир муҳим халқаро ташаббус – ОЭСРнинг **Катталар компетенциясини баҳолаш дастури (PIAAC)** – “Дунёдаги кўникмалар тадқиқоти” номи билан ҳам маълум. Мазкур дастур 40 дан ортиқ мамлакатда катта ёшли аҳолининг когнитив кўникмаларини (саводхонлик, ҳисоблаш, технологик бой муҳитда муаммоларни ҳал қилиш) бевосита тестлар орқали баҳолайди. Бу тадқиқот нафақат расмий маълумот даражаси, балки реал кўникмаларни ўлчаш орқали инсон капиталининг сифати ҳақида муҳим маълумотлар беради⁹¹.

Маълумки, капиталнинг қомусий талқини – капитал (французча, инглизча “capital” ва латинча “capitalis” сўзларидан – “бош, асосий”) “даромад келтиришга қодир бўлган ёки одамлар томонидан товарлар ва хизматлар ишлаб чиқариш учун яратилган ресурслар”дир. “Капитал” атамаси одатда келгусида ишлаб чиқаришда фойдаланилиши мўлжалланаётган меҳнат маҳсулотларига нисбатан ишлатилади. Капитални яратиш жараёни инвестиция киритиш деб аталади. Инвестиция киритиш дастлаб харажатлар қилиш, кейинчалик бу харажатларнинг қопланишини назарда тутати⁹².

Дастлабки пайтда инсон капитали деганда одамларнинг меҳнатга бўлган қобилияти – таълим ва касб кўникмаларига инвестициялар жамланмаси

⁸⁷ OECD (2024). The Survey of Adult Skills and the measurement of human capital: Survey of Adult Skills – Reader's Companion.

⁸⁸ Бекмуродов А.Ш. и автор. колл. Человеческое развитие. Учебник. – Т.: Фан ва технология, 2012. – 376 с.

⁸⁹ Акрамова Ш.Г. Инсон капитали: моҳияти ва уни ўрганишга ёндашувлар. – ЎзР ФА Иқтисодиёт институти.

⁹⁰]: OECD (2024). The Survey of Adult Skills and the measurement of human capital: Survey of Adult Skills – Reader's Companion.

⁹¹ Ижтимоий соҳа иқтисодиёти // И.ф.д., проф. Қ.Х. Абдурахмонов таҳрири остида. – Т.: Иқтисодиёт, 2013. – 418 б.

⁹² Вахабова Д.Х. Социальные инвестиции в человеческий интеллектуальный капитал и оценка их эффективности // Молия. – Ташкент, 2016. – №6. – С. 94-101.

тушуниланган. Кейинчалик инсон капитали тушунчаси жиддий равишда кенгайди. Жаҳон банки экспертлари томонидан амалга оширилган энг сўнги ҳисоб-китобларда инсон капиталига истеъмоли харажатлари – оилаларнинг овқатланиши, кийим–кечак, турар жой, таълим, соғлиқни сақлаш, маданиятга ва ҳоказоларга сарфлар, шунингдек давлатнинг бу мақсадлар учун харажатлари киритилган.

Юқорида қайд этилганларни умумлаштирадиган бўлсак, инсон капитали **тор маънода** – бу инсоннинг интеллекти, соғлиғи, билими, сифатли ва унумли меҳнати ҳамда унинг турмуш сифатидир. **Кенг маънодаги** инсон капитали – бу иқтисодий ривожланишнинг интенсив ишлаб чиқариш омили, жамият ва оилани ривожлантириш, меҳнат ресурсларининг билимли қисми, интеллектуал ва бошқарув меҳнати, яшаш ва иш жойи муҳитидир. Улар инсон капиталини ривожлантиришнинг ишлаб чиқариш омили сифатида самарали ва оқилона амал этишини таъминлаши керак.⁹³

Инсон капиталининг асосий таркибий қисмлари⁹⁴:

- **Билим** – фактлар, тамойиллар, назариялар ва амалиётлар мажмуи;
- **Кўникмалар** – билимни қўллаш ва муаммоларни ҳал қилиш учун ноу-хаудан фойдаланиш қобилияти (когнитив, техник, шахслараро ва коммуникатив кўникмалар);
- **Компетенция** – билим ва кўникмаларни реал ҳаётини вазиятларда тўғри қўллаш қобилияти;
- **Шахсий хусусиятлар** – меҳнат бозорида қийматга эга бўлиши мумкин бўлган шахс хислатлари, хулқ-атвор тенденциялари ва жисмоний хусусиятлар.

Инсон капитали жисмоний капиталдан фарқли равишда бевосита одамнинг ўзи билан боғлиқ, уни бошқаларга бера олмаслиқ ва эгаси бетоб бўлса қадрсизланиши каби ўзига хос хусусиятларга эга. Америкалик иқтисодчи **И.Бен-Поратнинг** таснифлашига кўра, инсон капитали қуйидаги таркибий қисмлардан иборат⁹⁵:

1. инсон капиталини яратишда иштирок этаётган одамларнинг сифат хусусиятлари ва қобилияти;
2. бозорда таклиф этилаётган ҳамда бошқа ашёлар ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатишга киритилган капитал қисми.

Г.Беккер томонидан, шунингдек “махсус инсон капитали” тушунчаси ҳам муомалага киритилган. Бу категория “умумий инсон капитали”дан фарқли равишда махсус тайёргарлик натижасида эгалланган ҳамда фақат ўзининг корхонаси учун ишлаб чиқаришда манфаат келтирадиган билимлар ва кўникмалар жамланмасидир. Г.Беккернинг ҳисоблашича, ходимларнинг махсус тайёргарлиги фирманинг рақобат устуворлигини шакллантиради. Бу

⁹³ Саттикулова Г.А. Инсон капиталини ривожлантириш Ўзбекистонда давлат ижтимоий сиёсатининг муҳим йўналиши сифатида. "XXI asr: fan va ta'lim masalalari" ilmiy elektron jurnali. №2, 2024. – Б. 132-143.

⁹⁴ OECD (2024). The Survey of Adult Skills and the measurement of human capital: Survey of Adult Skills – Reader's Companion.

⁹⁵ Gaibnazarova Z.T. Инсон капиталининг назарий-услубий ривожланиши ва унинг самарадорлигини аниқлаш. – Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar, 2019.

бозорларда маҳсулотларнинг маълум ва машҳур бўлиши, пировард натижада фирманинг нуфузи, ноу-хауси ва савдо белгисида ўз ифодасини топади⁹⁶.

Президентимизнинг 2025 йил 26 декабрдаги Мурожаатномасида таъкидлаганларидек: **“Биз – бугун 38 миллиондан зиёд катта халқмиз. Машаққатли ва шарафли меҳнатимиз билан дунёда ҳурмат топаётган, эртанги кунга ишонч билан дадил бораётган, матонатли ва ғурури баланд миллатмиз”**. Дарҳақиқат, Ўзбекистонда инсон капиталини стратегик тақсимлаш масаласи демографик тенденциялар билан чамбарчас боғлиқ.

Мамлакат аҳолиси 2000-2025 йиллар давомида 24487,7 минг кишидан 37543,2 минг кишига, яъни 1,6 баробарга кўпайди. Бу ушбу салоҳиятдан ялпи ички маҳсулот ҳажмининг юқори даражада ва узоқ муддатга ўсишини таъминлаш, аҳоли фаровонлигини ошириш, камбағалликни сезиларли даражада қисқартириш йўлида фойдаланиш имкониятини беради.

2025 йил маълумотларига кўра, аҳолининг меҳнатга лаёқатли қисми (15-59 ёш) тахминан 20,6 млн кишини (54 фоиз) ташкил этган бўлиб, улардан 15,7 млн киши иқтисодий фаол аҳоли ҳисобланади. Бироқ 2030 йилга бориб аҳолининг қариши натижасида меҳнат ресурслари таркибида 40–59 ёшлилар улуши сезиларли даражада ошади.

Тадқиқотлар шуни кўрсатадики, меҳнат унумдорлигининг асосий драйвери 35-49 ёш гуруҳи ҳисобланади. Шу билан бирга, таълим даражаси демографик босимни юмшатиш ва иқтисодий ўсишни қўллаб-қувватлашда ҳал қилувчи омил бўлиб хизмат қилади.

Ҳудудий номутаносиблик инсон капиталини тақсимлашдаги асосий муаммолардан биридир. Масалан, аҳоли зичлиги Тошкент шаҳрида 6948 киши/км², Андижон вилоятида 804,9 киши/км², Навоий вилоятида эса атиги 9,9 киши/км² ни ташкил этади. Бу кўрсаткичлар меҳнат ресурсларининг ҳудудлар бўйича нотекис тақсимланганини ва ички миграциянинг долзарблигини кўрсатади.

Халқаро тажриба: Ҳудудий номутаносиблик ва юқори малакали миграция. Буюк Британия тажрибаси шуни кўрсатадики, ёшларнинг университетга ўқишга кетиши ва кейинчалик иш билан боғлиқ кўчиб юриши Лондон, катта шаҳарлар ва жануби-шарқий ҳудудларда юқори малакали ишчи кучининг тўпланишига олиб келади. Бу эса ҳудудий тенгсизликни янада чуқурлаштиради. Европа Иттифоқининг Eurofound тадқиқотига кўра, инсон капиталининг мувозанатли айланиши (brain circulation) ҳалигача таъминланмаган: айрим мамлакатлар ва ҳудудлар иқтидорларни жалб қилиш бўйича “юлдуз”ларга айланган бўлса, бошқалари ўзлари инвестиция киритган инсон капиталини сақлаб қолишда қийинмоқда. Тадқиқотлар шуни кўрсатадики, иқтидорларнинг доимий чиқиб кетиши (brain drain) мамлакатлар учун жиддий иқтисодий зарарга олиб келиши мумкин. Масалан, Бельгия ва Италияда ўн йиллик даврда бу зарар 10 миллиард евродан ошиши мумкинлиги ҳисобланган⁹⁷.

⁹⁶Мансурова М.М. Инсон капитали назариясининг шаклланиши ва ривожланиши. – СамИСИ, 2020.

⁹⁷Eurofound (2024). Role of human capital inequalities in social cohesion and convergence.

Президентимиз таъкидлаганидек: **“Биз ўзгаришларни кутиб яшамаймиз, аксинча, уларни ўзимиз, ўз ақл-заковатимиз ва масъулиятли меҳнатимиз билан яратамиз”**⁹⁸. Бу ғояни амалга оширишда таълим тизими орқали инсон капиталини шакллантириш муҳим ўрин тутди.

Ўзбекистонда ҳар йили меҳнат бозорига 650-700 минг нафар битирувчи кириб келади. Бу кучли демографик дивидендни ташкил этади, бироқ уни самарали ишлатиш учун таълим сифатини ошириш талаб этилади. Стратегик режалаштириш нуқтаи назаридан, инсон капиталини тақсимлашда қуйидаги жиҳатлар муҳим:

1. **Касб-хунар таълими ва иш берувчилар ўртасидаги боғлиқликни кучайтириш.** Германия, Швейцария, Жанубий Корея тажрибасидаги дуал таълим тизимини жорий этиш – инсон капиталини меҳнат бозори талабларига мослаштиришнинг энг самарали воситасидир⁹⁹.

2. **Узлуксиз таълим тизимини ривожлантириш.** Сингапурнинг “таълим кредитлари” тизими каби механизмлар орқали ёши катта ишчиларни қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш¹⁰⁰.

ОЭСРнинг 2025 йилги “Government at a Glance” ҳисоботида кўра, замонавий давлат бошқарувида инсон ресурсларини бошқаришнинг стратегик ёндашувлари беш асосий йўналишни ўз ичига олади: ишчи кучини ривожлантириш (ишга қабул қилиш, ўқитиш, иқтидорларни бошқариш), мослашувчанлик (ходимлар мобилиги, масофавий иш), келажакка йўналтирилганлик (стратегик режалаштириш), инклюзивлик ва хилма-хиллик, ҳамда етакчиликни ривожлантириш¹⁰¹.

Соғлиқни сақлаш инсон капиталининг ажралмас таркибий қисмидир. Соғлиқни сақлашга йўналтирилган инвестициялар ишчи кучининг фаоллик даврини узайтиради ва меҳнат унумдорлигини оширади. 2026 йилда Ўзбекистонда соғлиқни сақлаш тизимига ажратиладиган маблағлар 1,5 баробарга – 3,5 трлн сўмга оширилди, бу эса инсон капиталини муҳофаза қилишга қаратилган стратегик ёндашувни кўрсатади¹⁰².

Халқаро тажриба: Инсон капиталига инвестиция манбалари. WAEMU (Западноафриканский валютный и экономический союз) мамлакатларида ўтказилган тадқиқот шуни кўрсатадики, аҳоли жон бошига тўғри келадиган ялпи ички маҳсулот (ЯИМ) ва кириб келаётган тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар инсон капитали индексига узоқ муддатли ижобий таъсир кўрсатади. Шу билан бирга, давлат харажатларининг қисқа муддатли ижобий таъсири узоқ муддатда салбий таъсирга айланиши мумкин, бу эса маблағларни самарали қайта тақсимлаш заруратини кўрсатади.

⁹⁸ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2025 йил 26 декабрдаги Олий Мажлис ва Ўзбекистон халқига Мурожаатномаси.

⁹⁹ A.V.Vaxabov, Zaxidova Sh.Sh., Xajibakiyev va boshqalar. Ijtimoiy siyosat. – Т.: MUMTOZ SO'Z, 2019. – 312 б.

¹⁰⁰ Качество образования, эффективность НИОКР и экономический рост: количественный анализ и математическое моделирование / В.А.Садовничий, А.А.Акаев, А.В.Коротаев, С.Ю.Малков. – М.: URSS: ЛЕНАНД, 2016. – 347 с.

¹⁰¹ OECD (2025). Methodology for indexes on Strategic Human Resources Management: Government at a Glance 2025.

¹⁰² Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2025 йил 26 декабрдаги Олий Мажлис ва Ўзбекистон халқига Мурожаатномаси.

Ташқи меҳнат миграцияси Ўзбекистон инсон капиталини қайта тақсимлашда муҳим роль ўйнайди. 2025 йил маълумотларига кўра, чет элда тахминан 1,86 млн фуқаро ишлаган, пул ўтказмалари эса 14,8 млрд долларга етган. Бу, бир томондан, мамлакат ичида инсон капиталидан тўлиқ фойдаланилмаётганидан далолат берса, иккинчи томондан, мигрантлар қайтганида уларни реинтеграция қилиш ва билим ҳамда технологиялар трансфери учун салоҳият яратади.

Халқаро тажриба: Мексиканинг “Инсонпарвар миграция” модели¹⁰³. Мексика миграция оқимларини бошқаришда ўзига хос ва муваффақиятли модель яратди. “Мексика инсон ҳаракатчанлиги модели” (Mexican Model of Human Mobility) миграция жараёнининг ҳар бир босқичида (миграциягача, транзит, жойлашиш ва интеграция, қайтиш) гуманизм ва минтақавий ҳамкорлик тамойилларига асосланади. Ушбу моделнинг асосий устувор йўналишлари қуйидагилардан иборат

- **Ижтимоий дастурлар орқали қўллаб-қувватлаш.** “Sembrando vida” (Ҳаёт экиш) ва “Jóvenes Construyendo el Futuro” (Ёшлар келажакни куради) каби дастурларга 2,314 млн доллар сарфланиб, 75 мингдан ортиқ одамга ёрдам кўрсатилган.

- **Минтақавий ҳамкорлик.** Гватемала, Белиз ва Куба каби мамлакатларга миграциянинг асосий сабабларини (камбағаллик, ишсизлик) бартараф этиш учун молиявий ёрдам ажратилган.

- **Қонуний миграция йўлакларини яратиш.** Гватемала ва Белиз фуқароларига чегарадош штатларда ишлаш учун махсус ишчи визалари бериш тизими жорий қилинган.

- **Қайтувчи мигрантларни қўллаб-қувватлаш.** “México Te Abraza” (Мексика сени кучоқ очади) дастури доирасида қайтувчи мигрантлар учун меҳмонхоналар ва хизмат кўрсатиш марказлари қурилган.

XXI асрда инсон капиталига қўйиладиган талаблар тубдан ўзгармоқда. Сунъий интеллект, робототехника ва рақамли технологияларнинг жадал ривожланиши анъанавий касбларнинг 30 фоизини тўлиқ автоматлаштирилишига, 50 фоизи эса янги малакалар талаб қилишига олиб келади¹⁰⁴. 23 Президентимизнинг Мурожаатномада таъкидлаганларидек: **“Агар биз саноатда юқори қўшилган қиймат яратадиган соҳаларни ривожлантириш; хизматларда ИТ, сунъий интеллект, финтех каби катта даромад келтирадиган сервисларни кўпайтириш; таълим ва тиббиётда илғор хорижий тажрибаларни кенг жорий этиш учун янги технологияларни олиб кирсак, кадрларни илм-фан ва инновацияларга асосланган замонавий касбларга тайёрласак, келгуси беш йилда иқтисодиётимиз ҳажмини 240 миллиард доллардан оширишга барча имкониятларимиз бор”** деган сўзлари амалиётда ўз исботини топмоқда..

Давлат бошқаруви тизимида инсон капиталини стратегик тақсимлашда қуйидаги йўналишлар устувор бўлиши лозим:

¹⁰³ Vázquez David (2025). Migration and Investment in Human Capital: Mexico's Commitment to Dignified Mobility

¹⁰⁴ OECD (2025). Methodology for indexes on Strategic Human Resources Management: Government at a Glance 2025.

1. **Рақамли кўникмаларни ривожлантириш.** 2030 йилга бориб IT-хизматлар экспортини 5 млрд долларга етказиш учун 100 мингдан зиёд юқори малакали дастурчи ва IT-мутахассислар тайёрлаш зарур.

2. **“Яшил” иқтисодиёт учун кадрлар тайёрлаш.** Экологик стандартларни жорий қилиш учун келгуси беш йилда камида 30 минг экология менежерига талаб пайдо бўлади. Бунинг учун ҳар бир ҳудудда “яшил” техникумлар ташкил этиш режалаштирилган.

3. **STEAM таълимига ўтиш.** Аниқ фанлар, технология, муҳандислик ва математика соҳаларида кадрлар тайёрлашни кучайтириш.

Халқаро тажриба: Жаҳон банкининг Ўзбекистондаги “Рақамли инклюзия” лойиҳаси. Жаҳон банки томонидан молиялаштирилаётган ва IT-парк томонидан амалга оширилаётган “Ўзбекистон рақамли инклюзия лойиҳаси” (Uzbekistan Digital Inclusion Project) доирасида ёшларнинг сунъий интеллект (AI) соҳасидаги компетенцияларини ошириш бўйича йирик лойиҳа бошланган. Лойиҳа 18–30 ёшдаги 300 нафар ёшни (50 фоизи қизлар) халқаро стандартлар ва меҳнат бозори эҳтиёжларига мос келадиган AI ўқув дастури бўйича ўқитишни назарда тутди¹⁰⁵. Бу лойиҳа Ўзбекистонда инсон капиталини ривожлантиришда халқаро ҳамкорлик ва инвестицияларнинг муҳимлигини кўрсатади.

Замонавий давлат бошқарувида инсон капиталини тақсимлашнинг куйидаги инновацион механизмлари алоҳида аҳамият касб этади:

Стратегик инсон ресурслари салоҳияти (Strategic Human Resource Capabilities) концепциясига кўра, инсон капиталини динамик, кўп даражали имкониятлар сифатида қараш лозим. Бу ёндашув инсон капиталини ташкилий ўрганиш, ижтимоий тармоқлар, етакчилик ва технология билан интеграция қилишни назарда тутди¹⁰⁶.

Z авлодини бошқаришнинг ўзига хос хусусиятлари. Ёш ходимлар (1997–2012 йилларда туғилганлар) мустақиллик, шаффофлик, ижтимоий адолат ва мазмунли меҳнатни қадрлайди. Уларни бошқаришда мураббийлик (коучинг), демократик, хизматчи (сервант) ва трансформацион етакчилик услублари самарали ҳисобланади¹⁰⁷.

Инсон капиталини бошқаришни рақамлаштириш. Рақамли платформалар орқали ходимларнинг малакаси, кўникмалари ва фаолиятини мониторинг қилиш, бўш иш ўринларига мос номзодларни автоматик танлаш тизимларини жорий этиш¹⁰⁸.

Халқаро тажриба: ОЭСРнинг 2024 йилги марказий ҳукуматлар ишчи кучи тадқиқоти. ОЭСР томонидан 10 та мамлакатнинг 56 980 нафар марказий ҳукумат ходимлари ўртасида ўтказилган тадқиқот ишчи кучи самарадорлигига таъсир этувчи омилларни аниқлади. Тадқиқот натижаларига

¹⁰⁵ World Bank (2025). Uzbekistan Digital Inclusion Project

¹⁰⁶ Seyed Naqavi M.A., Mozafari N. Strategic Human Resource Capabilities: A Bridge to Close the Gap Between Theory and Practice in Human Resource Management. – Studies in Public Service Administration, 2025.

¹⁰⁷ World Bank (2025). Uzbekistan Digital Inclusion Project.

¹⁰⁸ OECD (2025). Methodology for indexes on Strategic Human Resources Management: Government at a Glance 2025.

кўра, етакчилик сифати, ташкилий самарадорлик, ходимларнинг жалб қилинганлиги, уларнинг фаровонлиги, ўқиш ва инновациялар, иш шароитлари давлат сектори ишчи кучининг чидамлилиги ва юқори самарадорлигини таъминлашда муҳим аҳамият касб этади¹⁰⁹.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2025 йил 26 декабрдаги Мурожаатномаси, “Ўзбекистон – 2030” стратегияси ва унинг 2026 йил 16 февралдаги янгиланган версияси (ПФ–21-сон Фармон) асосида инсон капиталини стратегик тақсимлашнинг қуйидаги устувор йўналишлари белгиланган:

Мактабгача таълим соҳасидаги ютуқлар ва муаммолар. Ўзбекистонда сўнгги йилларда мактабгача таълим тизимида муҳим ўзгаришлар юз берди. Хусусан, 3-6 ёшли болаларнинг мактабгача таълим ташкилоти билан қамраб олиниши 2016 йилда 23,8 фоиздан 2025 йилда 78,1 фоизгача ўсди¹¹⁰.

2025 йил 1 январь ҳолатига республикада фаолият юритаётган мактабгача таълим ташкилотлари сони (оилавий нодавлат мактабгача таълим ташкилотларини қўшган ҳолда) 38 058 тани ташкил этиб, 2024 йилнинг мос даврига нисбатан 2 085 тага (5,8 фоизга) ортган. Бу кўрсаткич сўнгги беш йилликда муттасил ўсиб бормоқда.

Юқоридаги ижобий ўзгаришларга қарамасдан, мамлакатимизда мактабгача таълим соҳасида ҳал этилиши лозим бўлган муаммолар кўлами:

- мактабгача таълим билан қамраб олишнинг нисбатан паст эканлиги (айниқса, қишлоқ ҳудудларида);
- педагогик ходимлар малакасининг етарли даражада юқори эмаслиги;
- мактабгача таълим ташкилотларининг ҳаддан ташқари юкланганлиги;
- мактабгача таълим ташкилотлари моддий-техника ҳолатининг талаб даражада эмаслиги;
- ота-оналар томонидан бола шахсининг шаклланишида мактабгача таълимнинг аҳамиятига етарли даражада баҳо берилмаётганлиги;
- қишлоқ ҳудудларида мактабгача таълимнинг паст даражада ривожланганлиги.

Ўзбекистонда умумтаълим мактаблари сони ўсиш тенденциясига эга бўлмоқда. 2019/2020 ўқув йилига нисбатан 2024/2025 ўқув йилида жами умумтаълим мактаблари сони 762 тага кўпайди ва 10943 тани ташкил этди. Таҳлил қилинаётган давр мобайнида 10-11-синфларнинг очилиши муносабати билан умумтаълим мактабларидаги ўқувчилар сони кескин ортди: 6168,2 минг кишидан 6776,3 минг кишига етди (қўшимча ўсиш 9,8 фоиз).

Сўнгги йилларда умумий ўрта таълим ташкилотларида олий маълумотли ўқитувчилар сони йилдан йилга ортиб бормоқда. 2024/2025 ўқув йили бошида умумий ўрта таълим ташкилотларида таълим бераётган

¹⁰⁹ OECD (2025). Workforce Insights from Central Governments.

¹¹⁰ https://www.uzedu.uz/y3/page/press_reliz

ўқитувчилар (ўриндошларсиз)нинг умумий сони 564,9 минг нафарни ташкил этган. Бу сўнгги 6 йилда 78,3 минг нафарга ошганлигини кўрсатади. Олий маълумотли ўқитувчилар улуши ҳам муттасил ортиб бормокда¹¹¹.

Таълим соҳасидаги стратегик вазифалар (ПФ–21-сон Фармон)¹¹²:

1. **Мактабгача таълим тизимини янада такомиллаштириш**– 3-6 ёшли болаларни тўлиқ қамраб олиш, педагогик ходимлар малакасини ошириш, моддий-техника базасини мустаҳкамлаш.

2. **Умумтаълим мактаблари инфратузилмасини яхшилаш**– иккинчи ва учинчи сменада ўқиш муаммосини бартараф этиш, мактабларни замонавий жиҳозлар билан таъминлаш, интернет тармоғига уланиш даражасини ошириш.

3. **Нодавлат таълим секторини қўллаб-қувватлаш**– хусусий мактаблар ва мактабгача таълим ташкилотлари сонини кўпайтириш, уларга давлат томонидан кўмак бериш механизмларини жорий этиш.

4. **Ўқитувчилар мақомини ошириш**– олий маълумотли педагоглар улушини янада ошириш, уларни моддий рағбатлантириш тизимини такомиллаштириш.

Ёшлар сиёсати ва иқтидорли ёшларни қўллаб-қувватлаш

Бугунги кунда инсон капиталини шакллантириш ва уни сифат жиҳатидан янги босқичга олиб чиқиш мамлакатимиз тараққиётининг устувор ва стратегик йўналишларидан бири ҳисобланади. Айниқса, бу борада иқтидорли ёшларни қўллаб-қувватлаш, уларнинг истеъдодини рўёбга чиқариш давлат сиёсатининг асосига айланди.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 24 февраль куни мамлакатимиз фаол ва иқтидорли ёшлари билан ўтказган очик ва самимий мулоқоти давлат ва ёшлар ўртасидаги ишончнинг янги босқичини бошлаб берди. Учрашувда илгари сурилган муҳим ташаббуслар оддий имтиёзлар ёки молиявий кўмак шаклидаги алоҳида чоралар эмас, балки ёшларнинг ҳаётий йўлини тизимли қўллаб-қувватлашга қаратилган, ўзаро боғланган ва бир-бирини тўлдирувчи яхлит стратегик ёндашувнинг ифодасидир¹¹³.

Ёшлар сиёсати соҳасидаги асосий ташаббуслар:

1. **“Ёшлар куни” жорий этилиши.** Вазирлик ва идораларда ҳафтанинг ҳар пайшанбаси “Ёшлар куни” этиб белгиланиши – давлат бошқаруви тизимида ёшлар билан ишлашни мутлақо янги даражага олиб чиқиш йўлидаги муҳим қадамдир. Бу амалиёт орқали ёшлар муаммолари кабинетларда эмас, бевосита мулоқот жараёнида муҳокама қилинади, таклиф ва ташаббуслар эса реал қарорларга айланади.

¹¹¹ https://www.uzedu.uz/y3/page/press_reliz

¹¹² Ўзбекистон Республикаси Президентининг "Мамлакат тараққиётининг 2030 йилгача мўлжалланган устувор йўналишлари доирасида ислохотларни изчил давом эттириш ва янги босқичга олиб чиқишнинг қўшимча чора-тадбирлари тўғрисида" 2026 йил 16 февралдаги ПФ–21-сон Фармони // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

¹¹³ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2026 йил 24 февраль куни мамлакатимиз фаол ва иқтидорли ёшлари билан учрашуви материаллари.

2. **Ёшлар тадбиркорлигини қўллаб-қувватлаш.** Ёшлар тадбиркорлигини қўллаб-қувватлаш учун қўшимча 200 миллион доллар маблағ ажратилиши, инновацион стартаплар учун 100 минг долларгача инвестиция киритиш ташаббуси илгари сурилди. “Келажак тадбиркори”, “Янги авлод тадбиркорлари”, “Ўсиш ва ривожланиш” каби дастурлар доирасида имтиёзли кредитлар, грантлар ва ссудалар ёшлар ташаббусларини амалга оширишдаги молиявий тўсиқларни сезиларли даражада камайтиради.

3. **Ёш мутахассисларни қўллаб-қувватлаш.** “Менинг биринчи касбим” дастури орқали олий таълим муассасалари битирувчиларига стажировка даврида ойига 2 миллион сўмгача стипендия тўлаш амалиётининг йўлга қўйилиши уларнинг амалий тажриба орттиришига хизмат қилади. Бу эса таълим билан меҳнат бозори ўртасидаги узилишни бартараф этиб, ёш мутахассисларни реал иш муҳитига босқичма-босқич мослаштириш имконини беради.

4. **Техникум ўқувчилари учун "Work and travel" дастури.** Техникум ўқувчилари учун "Work and travel" дастури орқали хорижда ишлаш имконияти яратилиши ёшларнинг халқаро меҳнат муҳитида тажриба орттириши, тил билими ва маданиятлараро компетенцияларини ривожлантиришига замин яратади.

5. **Волонтёрликни қўллаб-қувватлаш.** Волонтёрликни қўллаб-қувватлаш жамғармасига ҳар йили 62 миллиард сўм ажратилиши, энг яхши волонтёрлик лойиҳаларига 100 миллион сўмгача грант берилиши фуқаролик жамиятини мустаҳкамлаш ва ижтимоий фаолликни оширишга хизмат қилади.

6. **Китобхонлик маданиятини ривожлантириш.** “Китобхонлик маданиятини ривожлантириш” жамғармаси орқали истеъдодли ёзувчиларни моддий рағбатлантириш, мактаблардаги энг фаол китобхон ўқувчиларни мукофотлаш маънавий тараққиётни янги босқичга кўтаради.

Мамлакатимизда таълим соҳасига қаратилаётган эътибор, жумладан, Президент мактабларининг ташкил этилиши, аниқ ва табиий фанларга ихтисослашган Муҳаммад ал-Хоразмий ва Абу Али Ибн Сино номидаги мактабларнинг очилиши иқтидорли ёшларни эрта аниқлаш ва уларни замонавий билимлар асосида тарбиялашга хизмат қилмоқда. Халқаро муҳитда таълим бериш ва дунёнинг Harvard University, Yale University, University of Oxford, Columbia University, Cornell University каби ТОП-10 талик рейтингдаги университетларга мақсадли тайёрловни амалга ошираётган Ал-Беруний номидаги халқаро IB мактаб-интернати таълим тизимида мутлақо янги босқичда фаолият юритмоқда. Хусусан, мактабда International Baccalaureateнинг Diploma Programme дастури жорий этилгани ўқувчиларга халқаро тан олинган диплом олиш ҳамда етакчи хорижий университетларга имтиёзли кириш имкониятини яратади.

“Ўзбекистон – 2030” стратегиясининг 2026-2030 йилларга мўлжалланган янгиланган версияси (ПФ–21-сон Фармон) инсон капиталини ривожлантиришнинг қуйидаги асосий йўналишларини белгилайди:

1. **Таълим сифатини ошириш**– мактабгача таълим қамровини кенгайтириш, умумтаълим мактаблари моддий-техника базасини

мустаҳкамлаш, олий таълим муассасаларининг халқаро рейтинглардаги ўрнини яхшилаш.

2. **Соғлиқни сақлаш тизимини такомиллаштириш**– тиббий хизматлар сифатини ошириш, соғлом турмуш тарзини тарғиб қилиш, профилактик тиббиётни ривожлантириш.

3. **Ижтимоий ҳимоя тизимини кучайтириш**– аҳолининг ижтимоий ҳимояга муҳтож қатламларини қўллаб-қувватлаш, пенсия таъминоти тизимини такомиллаштириш.

4. **Ёшлар сиёсатини такомиллаштириш**– иқтидорли ёшларни қўллаб-қувватлаш, уларнинг ижтимоий фаоллигини ошириш, спорт ва маданият соҳаларини ривожлантириш.

5. **Меҳнат бозорини ривожлантириш**– янги иш ўринлари яратиш, аҳолининг иш билан бандлигини таъминлаш, меҳнат миграциясини тартибга солиш.

Фан-техника тараққиётининг юксалиши "билимлар иқтисодиёти" ва инновацион иқтисодиётнинг шаклланишига олиб келмоқда. Инсон капитали ривожланишининг сифат жиҳатидан янги босқичи, энг аввало, ижтимоий сиёсатнинг янги моделини шакллантиришни талаб этади. Ижтимоий сиёсат инсон капиталини такрор ишлаб чиқариш, инсоннинг ўзини-ўзи ривожлантириши ва унинг фаровонлиги учун шароит яратиши лозим. Шу билан бирга, ижтимоий сиёсат ўзгаришларга инновацион туртки беришга, ижтимоий-иқтисодий ривожланишнинг фундаментал асосини шакллантиришга қодир бўлган инновация агентлари кенг қатламининг пайдо бўлишини рағбатлантиришга йўналтирилиши лозим. Бошқача қилиб айтганда, ижтимоий сиёсат инсоннинг тадбиркорлик ва ижодий салоҳиятини юзага чиқаришга кўмаклашиши зарур. Зеро, постиндустриал жамиятда инсон капитали бош агент ва янги иқтисодиётнинг туганмас ресурси сифатида намоён бўлади.

Давлат бошқарувида инсон капиталини стратегик тўғри тақсимлаш учун, халқаро тажриба ва Ўзбекистоннинг миллий хусусиятларидан келиб чиқиб, қуйидаги чора-тадбирларни амалга ошириш мақсадга мувофиқ:

1. Инсон капитали мониторингининг ягона рақамли платформасини яратиш. ОЭСРнинг “умрбод даромад ёндашуви” ва PIAAC методологиясига асосланган инсон капитали мониторингининг ягона рақамли платформасини ишга тушириш лозим. Бу платформа орқали аҳолининг расмий маълумот даражаси ва реал кўникмаларини баҳолаш, шунингдек, инсон капитали ҳолати тўғрисидаги маълумотларни тизимли йиғиш ва таҳлил қилиш йўлга қўйилади¹¹⁴.

2. Ҳудудий меҳнат ресурслари балансини оптималлаштириш. Ички миграцияни рағбатлантириш орқали меҳнат ресурслари ортиқча бўлган ҳудудлардан (масалан, Фарғона водийси) уларга эҳтиёж юқори бўлган

¹¹⁴ Liu, G. (2011). Measuring the Stock of Human Capital for Comparative Analysis: An Application of the Lifetime Income Approach to Selected Countries. Paris: OECD.

худудларга (янги индустриал зоналар) ишчи кучи оқимини йўналтириш. Бунда Мексиканинг "инсонпарвар миграция" модели элементларидан фойдаланиш тавсия этилади¹¹⁵.

3. Илм-фан ва ишлаб чиқариш интеграциясини кучайтириш. олийгоҳлар ва илмий-тадқиқот институтларини корхоналар билан ҳамкорликда инсон капиталини тайёрлаш ва қайта тайёрлаш кластерларини ташкил этиш орқали илм-фан ва ишлаб чиқариш интеграциясини кучайтириш зарур. Бу кластерлар дуал таълим тизимини жорий этиш ва илмий натижаларни ишлаб чиқаришга тезроқ жорий қилиш имконини беради¹¹⁶.

4. Қайта тайёрлаш ва малака ошириш тизимини ислоҳ қилиш. ходимларнинг бутун меҳнат фаолияти давомида камида 3–4 марта малака оширишдан ўтишини таъминлайдиган қайта тайёрлаш ва малака ошириш тизимини ислоҳ қилиш лозим. Бу жараёнда ОЭСРнинг давлат хизматидаги стратегик кадрлар режалаштириши тажрибасидан фойдаланиш мақсадга мувофиқ¹¹⁷.

5. Инсон капиталига инвестициялар самарадорлигини баҳолаш тизимини жорий этиш. ҳар бир давлат бюджети маблағининг инсон капиталига қўшган ҳиссасини аниқловчи алоҳида кўрсаткичлар тизимини ишлаб чиқиш орқали инсон капиталига инвестициялар самарадорлигини баҳолаш тизимини жорий этиш тавсия этилади. Бу тизим Eurofound тавсиясига асосан иқтидорлар мониторинги ва динамикасини кузатиш орқали ҳар бир тоифадаги иқтидорларга мослаштирилган сиёсат ишлаб чиқиш имконини беради¹¹⁸.

6. Алоҳида таклиф сифатида: Ватанга муҳаббатни кучайтириш мақсадида ҳар бир худудда “Инсон капитали – Ватан таянчи” шиори остида йиллик форумлар ўтказиш, маҳаллий иқтидорларни таништириш ва уларнинг ютуқларини кенг ёритиш тизимини жорий этиш лозим. Бу нафақат ижтимоий қадриятларни юксалтиради, балки ёшларни илм-фан ва инновацияларга бўлган иштиёқни оширади.

Хулоса қилиб айтганда, инсон капиталини стратегик тўғри тақсимлаш – нафақат иқтисодий ўсишни таъминлаш, балки ижтимоий адолат ва барқарор ривожланишнинг асосий шартидир. Халқаро тажриба шуни кўрсатадики, инсон капиталини самарали бошқариш унинг ҳажмини аниқ ўлчашдан тортиб, худудий номуносивбликни бартараф этиш ва рақамли трансформация шароитида зарур кўникмаларни ривожлантиришгача бўлган кенг қўламли чора-тадбирларни талаб этади.

Президент таъкидлаганидек: “Бир бўлсак, ягона халқ, ягона миллат бўлиб олға интилсак, кўзлаган улкан мақсадларимизга албатта етамиз! Мен бу йўлда мард ва олижаноб халқимизга ишонаман! Ўзбекистоннинг

¹¹⁵ Vázquez David (2025). Migration and Investment in Human Capital: Mexico's Commitment to Dignified Mobility.

¹¹⁶ Seyed Naqavi M.A., Mozafari N. Strategic Human Resource Capabilities: A Bridge to Close the Gap Between Theory and Practice in Human Resource Management. – Studies in Public Service Administration, 2025.

¹¹⁷ OECD (2025). Methodology for indexes on Strategic Human Resources Management: Government at a Glance 2025.

¹¹⁸ Eurofound (2024). Role of human capital inequalities in social cohesion and convergence.

бекиёс кучи ва имкониятларига, азиз ёшларимизнинг азму шижоатига ишонаман!”¹¹⁹.

Ўзбекистон демографик дивиденд давридан самарали фойдаланиш, аҳолининг қариши билан боғлиқ муаммоларга тайёргарлик қўриш ва рақамли трансформация шароитида инсон капиталининг рақобатбардошлигини ошириш учун инсон капиталини бошқаришнинг замонавий механизмларини жорий этиши лозим. ОЭСР, Жаҳон банки, Eurofound каби халқаро ташкилотлар томонидан ишлаб чиқилган методологиялар ва илғор хорижий тажрибаларни маҳаллий шароитларга мослаштириш – стратегик мақсадларга эришишнинг муҳим омиллари ҳисобланади. Ватанга муҳаббат ва унинг келажагига бўлган ишонч – бу йўлдаги энг кучли ҳаракатлантирувчи кучдир.

¹¹⁹ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2025 йил 26 декабрдаги Олий Мажлис ва Ўзбекистон халқига Мурожаатномаси.

1.5-§. Эстония ва Дания тажрибаси асосида мурожаатлар билан ишлаш тартиб-таомилларини такомиллаштириш

Аҳоли билан мулоқотни самарали ташкил этиш ҳамда давлат органларида мурожаатлар билан ишлаш тизимини янада такомиллаштириш юзасидан **Эстония** ва **Дания** тажрибаси бўйича қуйидагилар аниқланди, хусусан:

Мурожаатлар билан ишлашда қуйидаги муаммолар мавжуд, хусусан:

1) амалдаги қонунчилик талабига асосан, мурожаат этувчи ҳар бир ташкилотга мурожаат қилиш чоғида ўз мурожаатида кўрсатилган масалаларни асословчи барча ҳужжат ва материалларни илова қилиши талаб этилади. Мазкур ҳолат фуқароларни битта асосий муаммо бўйича икки ва ундан ортиқ ташкилотларга мурожаат қилганида, кетма-кет ягона масала бўйича мурожаат қилиш билан боғлиқ салбий ҳолатларга сабаб бўлмоқда. Натижада, аввалги идоралардан олинган жавобларни кутиш ва улар асосида кейинги ташкилотга чиқиш мурожаатларни кўриб чиқиш муддатларининг асоссиз чўзилишига олиб келяпти. Бу эса ўз навбатида, тизимда такрорий мурожаатлар ҳамда шикоятлар сонининг ортишига ва аҳоли учун ортиқча вақт ҳамда куч сарфланишига олиб келувчи бюрократик омилларни юзага келтирмоқда.

Маълумот учун: **Эстонияда** давлат органлари ўртасидаги ахборот алмашинувининг ягона хавфсиз тармоғи бўлиши X-Road тизими жорий этилган бўлиб, у «Бир марталик тамойили» («Once-Only» principle) асосида фуқаро томонидан бир марта тақдим этилган маълумотни бошқа идоралар томонидан қайта талаб қилишни тўлиқ бекор қилади. Бу тизим доирасида барча мурожаатлар ягона eesti.ee электрон портали орқали амалга оширилади ва у қуйидаги имкониятларни яратади: фуқаро ўз мурожаатининг кўриб чиқилиши жараёнини реал вақт режимида кузатиб бориши, унга зарур ҳужжат ва маълумотларни тизим орқали интеграция қилинган тизимлардаги маълумотларни ва ҳужжатларни автоматик бириктириш, шунингдек, давлат идорасининг ўзи мурожаатни кўриб чиқиш учун зарур бўлган маълумотларни тизимдан мустақил равишда автоматик тарзда олиш имкониятига эга¹²⁰.

Мазкур ҳолатда, мурожаатларни кўриб чиқиш самарадорлигини ошириш мақсадида murojaat.gov.uz¹²¹, “Xalq nazorati” платформаси¹²² ва бошқа ихтисослаштирилган тизимларга техник ўзгартиришлар киритиш орқали тизимли ечимга эришиш мумкин. Хусусан, мурожаат этувчи мурожаат қилган вақтида асосий давлат органи ёки ташкилоти билан бир қаторда, қўшимча алоқадор идораларни ҳам бир вақтнинг ўзида белгилаши, ушбу идоралар эса тегишли давлат органининг сўровини кутмасдан, 10 кун ичида зарур маълумотларни тизимга бириктириши ва бу орқали мурожаатни кўриб чиқишнинг умумий муддати ичида масалага оид маълумотларни мурожаат этувчи ҳамда тегишли ташкилотга етказиш имконияти мавжуд эканлиги аниқланди. Шу билан бирга, ушбу тизимларни ЯИДХП¹²³ ва бошқа давлат ахборот ресурслари билан тўлиқ интеграция қилиш орқали мурожаатга

¹²⁰ eesti.ee.

¹²¹ <https://murojaat.gov.uz/ru>.

¹²² <https://xalqnazorati.uz/uz/>.

¹²³ <https://my.gov.uz/uz>.

алоқадор барча ҳужжат ва материалларни мурожаат этувчи ҳамда тегишли ташкилот томонидан реал вақт режимида бепул олиш имкониятини яратиш мумкин.

2. Ҳозирги кунда Республикамизда давлат хизматлари ва сервисларини кўрсатиш сифатини оширишда тизимли назорат механизми ҳисобланган рақамли КРІ кўрсаткичлари ва иш самарадорлигини баҳолаш тартиби тўлиқ йўлга қўйилмаган.

Маълумот учун: *Дания* тажрибасида ҳар бир **давлат хизмати ва мурожаат жавоби тақдим этилганидан сўнг**, мурожаат этувчи тизим ёки шахсий қурилмаси орқали **хизмат сифатини баҳолаш имкониятига эга**, бу баҳонинг ҳолислиги эса сунъий интеллект воситасида таҳлил қилиниб, **давлат хизматчисининг КРІ самарадорлигига мажбурий тартибда таъсир кўрсатади**, шунингдек, **тизимда проактив ёндашув мавжуд бўлиб, фуқаро мурожаат қилмасидан аввал унинг ҳуқуқ ва имтиёзлари ҳақида автоматик хабардор қилинади**¹²⁴.

Ўзбекистон Республикасида мазкур илғор тизимнинг жорий этилиши, биринчидан, ҳар бир мурожаат ва хизматнинг ўз вақтида ҳамда тўлиқ ўрганилишини таъминлаб, хизмат сифатини тубдан оширишга хизмат қилса, иккинчидан, қонунчиликда белгиланган имтиёз ва преференциялардан мурожаат этувчининг ўз эҳтиётсизлиги оқибатида маҳрум бўлишининг олдини олиш имконини бериши аниқланди.

3. Ҳозирги кунда мурожаатлар билан ишлашда давлат хизматчилари томонидан фуқароларнинг шахсга доир ва шахсий маълумотларига нисбатан суистеъмолчилик ҳолатлари ортиб бормоқда, хусусан, мазкур маълумотларнинг хизмат вазифасига алоқаси бўлмаган ҳолда Telegram каби ижтимоий тармоқларга сизиб чиқиши фуқароларнинг ҳуқуқ ва манфаатларига жиддий зарар етказмоқда, бундай тармоқлар серверларининг Ўзбекистон ҳудудидан ташқарида жойлашганлиги эса рақамли далилларни ўз вақтида аниқлаш ва сақлаб қолишда техник тўсиқларни юзага келтирмоқда.

Маълумот учун: *Эстония* моделининг энг кучли жиҳати ҳисобланган “**Рақамли из**” (*Digital Footprint*) тизими орқали фуқаро давлат портали (*eesti.ee*) воситасида нафақат ўз **мурожаати ҳолатини кузатади, балки қайси мансабдор шахс, қайси соатда ва қандай асос билан унинг шахсий маълумотларини кўрганлигини аниқ кўриб туради**¹²⁵ ҳамда **асоссиз кўриш ҳолатлари учун қатъий маъмурий ва жиноий жавобгарлик белгиланиб, бу жараён мустақил Адлия канцлери (Õiguskantsler) институти томонидан назорат қилинади**¹²⁶.

Мазкур ҳолатда, Ўзбекистон Республикаси Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги¹²⁷ ва Жиноят¹²⁸ кодексларида давлат ахборот тизимлари орқали шахсга доир маълумотларни асоссиз кўрганлик учун “ҳуқуқий бўшлиқ” мавжудлиги, шунингдек, буни техник жиҳатдан назорат қилиш имкониятлари етарлича йўлга қўйилмаганлиги аниқланди.

¹²⁴ <https://www.borger.dk/>.

¹²⁵ <https://www.eesti.ee/>.

¹²⁶ <https://www.oiguskantsler.ee/>.

¹²⁷ Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекси // *lex.uz* – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

¹²⁸ Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодекси // *lex.uz* – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

4. Рақамли трансформация жараёнлари жадал кетаётган бир вақтда, Ўзбекистон Республикасида давлат ва фуқаролар ўртасидаги ўзаро алоқаларни **ягона электрон почта тизими орқали** белгилаш имконияти ҳалигача тўлиқ яратилмаган. Вазирлар Маҳкамасининг 2020 йил 9 октябрдаги 637-сон қарори билан давлат органларининг мурожаатларга жавоб хатларини “Ягона миллий тизим” орқали йўллаш мажбурияти белгиланган¹²⁹ бўлса-да, амалиётда битта почта жўнатмаси ўртача 12 000 сўмни ташкил этиши ва 2026 йил 26 июнь ҳолатига кўра, фақатгина Президент портали орқали кўриб чиқилган 10 599 863 та мурожаат учун бюджетдан **127 млрд. сўмдан ортиқ маблағ**нинг бир ҳисобидан иккинчисига ўтказилиши тизим иқтисодий жиҳатдан **самарасиз** эканлигини кўрсатмоқда.

Маълумот учун: Данияда «Digital Post» тўғрисидаги қонун асосида давлат ва фуқаро мулоқоти тартибга солиниб, 15 ёшдан ошган ҳар бир фуқаронинг мажбурий рақамли почта қутисига эга бўлиши талаб этилади¹³⁰ ва давлатдан келган хатлар фуқарога шахсан топширилган расмий юридик факт ҳисобланиб, ҳеч қандай узрли сабаблар («кўрмай қолдим» каби) ҳуқуқий кучга эга эмас¹³¹.

Мазкур ҳолатда, Ўзбекистон Республикасида фуқароларнинг OneID тизимидаги идентификациясидан фойдаланган ҳолда, murojaat.gov.uz порталида тажриба-синов тариқасида ногиронлиги бўлган шахслар ва пенсионерлардан ташқари барча фуқаролар учун давлат идораларидан келадиган жавоб хатларини уларнинг **электрон манзилига мажбурий равишда юбориш амалиётини жорий этиш** ҳамда **ушбу манзилни давлат билан алоқанинг ягона расмий нуқтаси деб белгилаш** мақсадга мувофиқдир.

Ушбу таклифнинг қабул қилиниши эса ўз навбатида, Ягона миллий почта тизими хизматларидан воз кечиш орқали бюджет маблағларини иқтисод қилиш ва почтанинг ўз вақтида етиб бормаслиги билан боғлиқ муаммоларни бартараф этиш имконини беради.

5. Амалдаги қонунчиликка кўра, давлат органи ўзининг ваколатига кирмайдиган мурожаатни 5 кун ичида тегишли идорага юбориши ёки бу ҳақда фуқарони хабардор қилиши белгиланган. Бироқ, фуқароларнинг ўз масалаларини ҳуқуқий жиҳатдан тўлиқ ва асослантирилган ҳолда баён эта олмаслиги натижасида, мурожаатлар кўпинча тўлиқ ўрганилмай қолмоқда ёки такрорий мурожаатлар кўпаймоқда, бу эса жамоатчилик ўртасида давлат идоралари фаолиятига нисбатан салбий фикрларнинг шаклланишига олиб келмоқда.

Маълумот учун: Дания қонунчилигида давлат органи фуқаронинг мурожаатини ваколатига кирмайди, деб шунчаки рад этиш ҳуқуқига эга эмас. Аксинча, идора мурожаатни тўғридан-тўғри тегишли ташкилотга йўналтириши, унга

¹²⁹ Вазирлар Маҳкамасининг “Давлат органлари ва ташкилотлари томонидан йўлланувчи хат-хабарларни етказиб бериш, етказилганлигини тасдиқлаш, маълумотларни сақлаш ва ҳисобга олишнинг ягона миллий тизимини жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида” 2020 йил 9 октябрдаги 637-сон қарори // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

¹³⁰ <https://www.retsinformation.dk/>.

¹³¹ <https://lifeindenmark.borger.dk/apps-and-digital-services/Digital-Post>.

*мурожаатнинг моҳияти ва ҳуқуқий асосларини тушунтирувчи кузатув хатини илова қилиши ҳамда бу жараён ҳақида фуқарони хабардор қилиши шарт*¹³².

Шу боис, ҳозирги кунда барча давлат органларида мавжуд бўлган юридик хизмат ходимлари ёки юридик хизмат кўрсатиш марказларининг имкониятларини сафарбар этиш орқали, мурожаатларни ваколат доирасига кирмагани учун фуқарога қайтариш амалиётидан воз кечиш ва уларни бевосита масъул идорага сифатли трансфер қилиш механизмининг жорий этиш мақсадга мувофиқдир.

6. Давлат органлари ва ташкилотларига юборилаётган мурожаатларга жавобларнинг тўлиқ бўлиши қонунчиликда белгиланган бўлишига қарамай, амалиётда жавоб хатлари аксарият ҳолларда умумий мазмунда бўлиб, фуқарони қийнаётган масалаларга аниқ ечимларни ўз ичига олмаяпти.

Маълумот учун: *Дания* қонунчилигига кўра, мурожаатни рад этиш ёки қисман қаноатлантириш тўғрисидаги ҳар қандай қарорда, ушбу қарорга асос бўлган ҳуқуқий нормалар ҳамда фактик ҳолатлар бандма-банд ёзилиши, шунингдек, *ҳар бир рад этиш ҳолати аниқ ва асослантирилган тарзда кўрсатилиши шарт*. Мазкур тартибга кўра, саволларга тўлиқ жавоб бермайдиган ёки умумий мазмундаги хатларни тақдим этиш қонунчиликка асосан давлат хизматчисининг жавобгарлигига сабаб бўлади¹³³.

7. Мурожаатлар тўғрисидаги амалдаги қонунчиликда “мурожаат этувчини эшитиш” институти етарлича йўлга қўйилмаган бўлиб, мурожаатлар одатда шахсий, сайёр ва оммавий қабуллар шаклида кўриб чиқилмоқда, бу эса фуқароларнинг сарсон бўлишига ва қабул жараёнлари туфайли мурожаатларни кўриб чиқиш умумий муддатларининг асоссиз чўзилиб кетишига сабаб бўлмоқда.

Маълумот учун: *Данияда* агар давлат органи мурожаатни кўриб чиқиш жараёнида *фуқаронинг зарарига ишлайдиган янги фактларни аниқласа, якуний қарорни қабул қилишдан олдин фуқарога мазкур ҳолатлар юзасидан ўз фикрини билдириш имкониятини — «эшитилиш ҳуқуқини» бериш шарт*¹³⁴.

Мазкур норманинг миллий қонунчиликка имплементация қилиниши эса, бир томондан, қарорларнинг адолатлилигини таъминласа, иккинчи томондан, келиб чиқиши мумкин бўлган норозиликларни олдиндан бартараф этиш орқали асоссиз такрорий мурожаатларнинг кўпайишига чек қўйишга хизмат қилиши аниқланди.

8. Бугунги кунда келиб тушаётган мурожаатларнинг аксарият қисми давлат хизматларининг ўз вақтида кўрсатилмаганлиги ёки рухсат бериш хусусиятига эга хизматларнинг кечиктирилиши билан боғлиқ бўлиб қолмоқда.

Маълумот учун: *Дания* тажрибасида *давлат хизматларини кўрсатиш ҳамда рўйхатдан ўтказиш ёки рухсат бериш мазмунидаги мурожаатлар бўйича белгиланган муддатда жавоб қайтарилмаса, тизим автоматик равишда ижобий қарорни шакллантиради ва тегишли лицензия, рухсатнома ёки бошқа ҳужжатни фуқарога тақдим этади*¹³⁵.

Мазкур тизимнинг Ўзбекистонда ҳам қўлланилиши давлат хизматчиларининг мурожаатлар ва давлат хизматларини кўриб чиқишда

¹³² <https://www.retsinformation.dk/>.

¹³³ <https://www.retsinformation.dk/>.

¹³⁴ <https://www.ombudsmanden.dk/>.

¹³⁵ <https://virk.dk/>.

масъулияти ва сергаклигини янада ошириши ҳамда натижада шикоят мазмунидаги мурожаатларнинг кескин камайишига олиб келиши мумкинлиги аниқланди.

9. Мурожаатлар билан ишлаш жараёнидаги энг салбий ҳолатлардан бири мурожаат этувчилар томонидан ҳақоратомуз мазмундаги мурожаатларнинг йўлланиши бўлиб, бундай хулқ-атвор давлат органлари ва ташкилотларининг ишчанлик обрўсига путур етказмоқда.

Маълумот учун: *Дания* қонунчилигига кўра, агар фуқаро айтиб бериш масаласида асоссиз равишда кетма-кет мурожаат қилиб, ўз мурожаатларида янги очилган ҳолатларни тақдим этмаса ва ушбу мурожаат ҳақоратли мазмунда бўлса, тегишли ташкилот судга мурожаат қилиш йўли билан ушбу фуқаронинг мазкур ташкилотга ўша масала бўйича мурожаат этиш ҳуқуқини вақтинчалик чеклаш ваколатига эга¹³⁶.

Бундай ҳуқуқий механизмнинг мавжудлиги мурожаатларнинг маданиятли ва мазмунли бўлишини таъминлашга, давлат идоралари фаолиятига ҳурматсизликни олдини олишга ҳамда маъмурий ресурсларнинг самарали сарфланишига хизмат қилади.

10. Бугунги кунда давлат органлари ахборот тизимларининг етарли даражада интеграция қилинмаганлиги, шунингдек, мурожаатлар билан ишлаш тизимларида суд ва бошқа идоралар ўртасида ўзаро электрон ҳамкорлик имкониятларининг мавжуд эмаслиги жиддий муаммоларни келтириб чиқармоқда, хусусан, суд қарорларининг ҳамон қоғоз шаклида ижрога йўналтирилиши ва уларнинг ўз вақтида ижро этилмаслиги фуқаролар ҳамда бошқа субъектларнинг ҳуқуқ ва қонуний манфаатларига жиддий зарар етказмоқда.

Маълумот учун: *Эстония* тажрибасида маъмурий қарор устидан шикоят берилганда, ушбу шикоят суд ва мурожаатларга оид тизимларнинг ўзаро интеграцияси орқали мазкур қарорнинг ижросини (бинони бузиш, жарима ундириш ва бошқалар) шикоят кўриб чиқилгунга қадар автоматик тарзда тўхтатиб қўяди¹³⁷.

Мазкур илғор тизимнинг Ўзбекистонда жорий этилиши суд қарорларининг ижросини рақамлаштириш, бюрократик тўсиқларни бартараф этиш ҳамда фуқароларнинг ҳуқуқий ҳимоясини таъминлашда ҳал қилувчи аҳамият касб этиши мумкин.

11. Ҳозирги кунда murojaat.gov.uz ва “Xalq nazorati” каби платформалар орқали келиб тушган мурожаатларнинг ижро ҳолати ҳақида фуқароларга фақатгина умумий маълумотлар (кўриб чиқиладигани, қабул қилингани ёки тамомлангани) тақдим этилмоқда. Адлия органлари томонидан жорий этилган янги тартибга кўра, мурожаатни кўриб чиқувчи ташкилот ижрочисининг ФИШ, лавозими ва телефон рақами ҳақида смс-хабарнома орқали маълумот олиш имконияти ижобий қадам бўлса-да, мазкур рақамларнинг кўп ҳолларда ишламаслиги ёки нотўғрилиги юзасидан фуқароларнинг эътирозлари ортмоқда.

Маълумот учун: *Данияда* фуқаро borger.dk порталига кирганда, унинг турли вазирликлардаги барча ариза ва шикоятлари ягона хронологик чизиқда, айнан қайси мансабдорнинг иш столида эканлигига аниқ кўриниб туради; бу тизим нафақат

¹³⁶ <https://www.ombudsmanden.dk/>.

¹³⁷ riigiteataja.ee.

фуқаронинг хабардорлигини таъминлайди, балки мурожаатни ўз вақтида кўриб чиқмаган ёки қонунчиликни бузган мансабдор шахсларни аниқлаш ва уларга нисбатан суд томонидан адолатли қарор чиқариши имконини яратади¹³⁸.

Мазкур шаффофлик механизмининг Ўзбекистондаги тизимларга тўлиқ интеграция қилиниши, ижро интизомини мустаҳкамлаш ҳамда фуқароларнинг давлат органларига бўлган ишончини оширишда муҳим омил бўлиб хизмат қилади.

12. Бугунги кунда “Ваколатлар реестри” ахборот тизими ишга туширилиб, вазирлик ва идораларнинг ваколатлари адлия органлари томонидан тизимлаштириб борилаётган бўлса-да, амалиётда мурожаатларнинг тааллуқлилигини аниқлаш масаласи ҳалигача тўғри ечилмаган, бу эса ташкилотлар томонидан мурожаатларни тегишли идораларга йўналтиришда ортиқча вақт ва ресурс сарфланиши билан боғлиқ ташкилий қийинчиликларни келтириб чиқармоқда.

Маълумот учун: Эстония тажрибасида ҳар бир идоранинг вазифа ва функциялари метамәълумотлар асосида тўлиқ рақамлаштирилган бўлиб, тизимнинг ўзи мурожаатнинг қайси органга тааллуқли эканлигини автоматик тарзда аниқлайди ва ҳатто мурожаат шакллантирилаётган жараёнда сунъий интеллект ёрдамида фуқарога йўналиш бўйича маслаҳатлар беради.

Мазкур илғор ёндашувнинг Ўзбекистонда жорий этилиши бюрократик тўсиқларни бартараф этиш, мурожаатларни кўриб чиқиш сифатини ошириш ҳамда ортиқча вақт йўқотилишининг олдини олишда ҳал қилувчи омил бўлиши аниқланди.

13. Бугунги кунда murojaat.gov.uz, “Xalq nazorati” ва бошқа ихтисослаштирилган платформалар орқали юборилаётган мурожаатларни смс-хабарномалар воситасида тасдиқлаш механизми жорий этилган бўлса-да, мазкур тизимнинг техник носозликлари хабарномаларнинг кечикиши, шунингдек, кибержиноятчилик хавфининг ортиши ва шахсга доир маълумотларнинг ҳимояланмаганлиги билан боғлиқ жиддий муаммолар юзага келмоқда.

Маълумот учун: Эстония тажрибасида фуқароларнинг мурожаатларини тасдиқлаш жараёни Mobile ID ва Smart ID каби илғор идентификация воситалари орқали амалга оширилиб, бу нафақат тизимдаги хавфсизлик бўйлиқларини бартараф этади, балки мурожаатларни расмийлаштириш жараёнини янада соддалаштиради.

Мазкур идентификация стандартларининг Ўзбекистондаги мурожаатлар тизимига имплементация қилиниши, ахборот хавфсизлигини таъминлаш ва фуқароларнинг давлат хизматларидан фойдаланиш жараёнидаги техник тўсиқларни олиб ташлашда самарали ечим бўлиши аниқланди.

14. Ўзбекистон Республикасида мурожаатлар билан ишлашда **проактив мурожаат моделлари** (Proactive Public Services) ҳалигача тўлиқ ишга туширилмаганлиги сабабли, фуқаролар ҳар бир ҳолатда ўз ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ёки хизматлардан фойдаланиш учун давлат органларига мустақил равишда мурожаат қилишга мажбур бўлмоқда.

Маълумот учун: Дания тажрибасида агар тизим фуқаронинг ҳуқуқи бузилганлигини ёки унга тегишли имтиёз ва преференциялар берилиши кераклигини

¹³⁸ <https://www.borger.dk/>.

аниқласа, унга автоматик тарзда шакллантирилган тайёр мурожаат формасини юборади; фуқаро эса фақатгина «**Тасдиқлаш**» тугмасини босиш орқали **ўз ҳуқуқларини суд ва давлат органлари воситасида зудлик билан тиклаш** ҳамда **имтиёزلардан белгиланган вақтда фойдаланиш имкониятига эга бўлади**.

Мазкур проактив моделнинг Ўзбекистонда жорий этилиши фуқароларнинг сарсон бўлишининг олдини олиш, давлат органлари ва аҳоли ўртасидаги муносабатларни янги босқичга олиб чиқиш ҳамда ҳуқуқий ҳимояни таъминлашда муҳим аҳамият касб этиши аниқланди.

15. Бугунги кунда мурожаатлар билан ишлашда давлат органлари ва ташкилотларининг ваколат доирасини нотўғри белгилаши, жумладан, республика ёки вилоят даражасидаги масалаларнинг қуйи бўғин – **туман даражасида ҳал этилишга уринилиши ёхуд мурожаатнинг мазмунига мос бўлмаган идораларга юборилиши такрорий мурожаатлар ва шикоятлар сонининг ортишига сабаб бўлмоқда**.

Маълумот учун: Эстония тажрибасида бир мурожаатни параллел равишда бир нечта тегишли давлат органлари кўриб чиқиши ва қўшма қарор асосида ягона жавоб хатини йўллаш механизми жорий этилган ва бу тизимга кўра, мурожаат бир нечта идора ваколатига дахлдор бўлса ёки ҳал этиш даражаси (туман, ҳудуд, республика) мураккаб бўлса, томонлар томонидан автоматик қўшма қарор шакллантирилмагунга қадар жавоб хатини юбориш имконияти чекланади¹³⁹.

Мазкур ёндашувнинг Ўзбекистонда татбиқ этилиши мурожаатларни тарқоқ ҳолда кўриб чиқиш амалиётига барҳам бериш, қарорларнинг сифатини ошириш ҳамда фуқароларни сарсон қилувчи бюрократик жараёнларни бартараф этиш учун муҳим аҳамиятга эга эканлиги аниқланди.

16. Ўзбекистонда амалиётга жорий этилган мурожаатларни ҳудудийлик тамойили асосида кўриб чиқиш тизими маҳаллий даражадаги таниш-билишчилик омилларининг таъсирини кучайтириб, коррупцион хавфларни оширишга, мурожаатлардаги масалаларни қонуний эмас, балки шахсий алоқалар орқали ҳал қилишга мойилликни келтириб чиқармоқда.

Маълумот учун: Данияда мурожаатларнинг ҳолисона кўриб чиқирилишини таъминлаш ва коррупцион алоқаларни йўққа чиқариш мақсадида, тизим **мурожаатни мутлақо тасодифий (randomized) тартибда, фуқаро билан ҳудудий ёки ташкилий алоқаси бўлмаган бошқа ҳудуд вакилига ёки ташкилот ходими тақсимлайди**. Бу жараёнда мурожаат кимнинг иш столига бориши олдиндан номаълум бўлиб, тизим **автоматик тарзда манфаатлар тўқнашувини текиширади**: агар мурожаатни кўриб чиқувчи ходим ва фуқаро ўртасида қариндошлик ёки бошқа алоқадорлик мавжуд бўлса, тизим мурожаатни қайта тақсимлайди ва дастлабки ходимни жараёндан четлаштиради¹⁴⁰.

Мазкур шаффоф механизмнинг Ўзбекистонда жорий этилиши мурожаатларни кўриб чиқиш жараёнида коррупциянинг олдини олиш, тизимли адолатни таъминлаш ва давлат органларига бўлган жамоатчилик ишончини мустаҳкамлаш учун ҳал қилувчи аҳамиятга эга эканлиги аниқланди.

17. Бугунги кунда мурожаатлар билан ишлашда ягона ҳуқуқий амалиётнинг мавжуд эмаслиги бир хил турдаги мурожаатлар бўйича турлича

¹³⁹ <https://www.riigiteataja.ee/et>.

¹⁴⁰ <https://www.retsinformation.dk/>.

жавоблар берилишига, натижада эса фуқаролар ўртасида тушунмовчиликлар ҳамда давлат органлари фаолиятига нисбатан норозиликларнинг ортишига сабаб бўлмоқда.

Маълумот учун: *Эстония* тажрибасида **ҳар бир мурожаат ва унга берилган жавобларнинг ягона реестри** юритилиб, у шахсга доир маълумотларнинг дахлсизлигини таъминлаш билан бирга, барча учун очиқ ва шаффоф **прецедент базасини** яратади. Мазкур реестр орқали ҳам давлат хизматчиси, ҳам кенг жамоатчилик ўхшаш масалалар бўйича олдин берилган жавоблар билан танишиши мумкин ва улардан фойдаланиб тўғри мурожаат йўллаш имкониятига эга¹⁴¹.

Бундай ягона прецедент тизимининг Ўзбекистонда жорий этилиши мурожаатларни кўриб чиқишда ҳуқуқий бирликни таъминлаш, қарорларнинг изчиллигини ошириш ҳамда фуқароларнинг давлат органларидан кутаётган натижаларида аниқликни кафолатлаш учун муҳим омил бўлиб хизмат қилади.

18. Бугунги кунда murojaat.gov.uz, “Xalq nazorati” ва бошқа ихтисослаштирилган платформалардаги энг долзарб муаммолардан бири коррупция ва қонунбузилишларига оид мурожаатларда жисмоний ёки юридик шахсларнинг шахсга доир маълумотларини кўрсатиш талаби ҳамда аноним мурожаатларнинг кўриб чиқилмаслиги бўлиб, бундай амалиёт латент (яширин) ҳуқуқбузарликларнинг ортишига ва фуқароларнинг хавфсизлик борасидаги хавотирлари сабаб мурожаат қилишдан тийилишига олиб келмоқда.

Маълумот учун: *Дания* тажрибасида коррупциявий ҳолатлар ва қонун бузилишлари ҳақида хабар берувчи шахслар учун мурожаатларни анонимлаштириш ва **криптографик ҳимоялашнинг самарали тизими** жорий этилган. Бундай ёндашув фуқароларнинг шахсий хавфсизлигини таъминлаш орқали давлат хизматидаги қонунбузилишларни фош этиш даражасини юқори поғонага олиб чиқди¹⁴².

Мазкур механизмнинг Ўзбекистонда имплементация қилиниши коррупцияга қарши курашишда жамоатчилик назоратини кучайтириш, ҳуқуқбузарликларни ўз вақтида аниқлаш ҳамда фуқароларнинг давлат органларига бўлган ишончини оширишда ҳал қилувчи аҳамият касб этиши аниқланди.

19. Ўзбекистонда мурожаатларни ўз вақтида кўриб чиқилишини таъминлаш ҳалигача асосан анъанавий маъмурий усулларга таянган ҳолда амалга оширилмоқда, бу эса рақамли технологияларнинг имкониятларидан тўлиқ фойдаланилмаётганини ҳамда муддатларнинг кечикиши каби тизимли муаммолар сақланиб қолаётганини кўрсатмоқда.

Маълумот учун: *Эстония* тажрибасида мурожаатни кўриб чиқиш муддати бузилган тақдирда, ахборот тизими мазкур қоидабузарликка йўл қўйган аниқ мансабдор шахсни идентификация қилади ва ушбу ҳолат бўйича суд, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи ва назорат органларига автоматик тарзда **«қизил байроқча»** (огоҳлантирув) юборади. Бундай хабарнома айбдор шахсга нисбатан жазо чораси кўрилгани ёки муддат бузилишининг қонуний асослари тасдиқлангани тўғрисидаги қарор тизимга киритилмагунига қадар ўчирилмайди, мазкур мажбурий электрон назорат механизми

¹⁴¹ <https://www.riigiteataja.ee/et>.

¹⁴² <https://www.justitsministeriet.dk/>.

Эстонияга мурожаатларнинг ўз вақтида кўриб чиқилиши бўйича жаҳон рейтингда етакчи ўринларни эгаллаш имконини берди¹⁴³.

Ушбу рақамли ечимнинг мамлакатимизда жорий этилиши давлат хизматчиларининг шахсий масъулиятини ошириш, ижро интизомини мустаҳкамлаш ва фуқароларнинг мурожаатларига нисбатан лоқайдликни бартараф этишда муҳим омил бўлиши аниқланди.

20. Давлат хизматига ишга қабул қилиш ва юқори лавозимларга тайинлаш жараёнларида номзодларнинг мурожаатлар билан ишлаш компетенцияларига етарлича эътибор қаратилмаётганлиги, амалиётда фуқароларнинг масалаларини мазмунан ҳал қилиш ўрнига, лоқайд ёки юзаки муносабатда бўладиган ходимларнинг тизимда қолиб кетишига ва бунинг натижасида шикоятлар сонининг ортишига сабаб бўлмоқда.

Маълумот учун: *Эстония* тажрибасида давлат хизматчиларининг «Шахсий масъулият реестри» юритилади; ушбу тизимга кўра, ҳар бир ноқонуний ёки умумий мазмундаги юзаки жавоб хати бевосита ўша ходимнинг хизмат папкасида автоматик тарзда қайд этиб борилади. Мазкур рақамли маълумотлар ходимнинг **касбий лаёқатини аниқлаш (аттестация)** ва лавозимини ошириш жараёнида ҳал қилувчи омил ҳисобланади¹⁴⁴.

Бундай масъулият механизмининг Ўзбекистон давлат хизмати тизимига имплементация қилиниши кадрларнинг масъулиятини ошириш, мурожаатларни кўриб чиқиш сифатини тубдан яхшилаш ҳамда лавозимларга профессионал ва фуқароларга ҳурмат билан ёндашадиган мутахассисларни танлаб олишда муҳим аҳамият касб этиши аниқланди.

21. Мурожаатларга берилаётган жавоб хатлари шаклан тўғри бўлишига қарамай, уларнинг мазмунида коррупциявий омиллар ёки қонунни нотўғри талқин қилиш ҳолатлари мавжудлигини аниқлаш ва бартараф этиш бўйича таъсирчан механизмларнинг йўқлиги жиддий тизимли камчиликларни келтириб чиқармоқда.

Маълумот учун: *Данияда* мурожаатларга берилган жавоблар сунъий интеллект (АИ) ёрдамида «тўлиқлик, асослилик ва коррупциядан ҳолилик» тамойиллари (триада) асосида мажбурий лингвистик таҳлилдан ўтказилади. Тизим жавоб хатининг мазмунини автоматик тарзда сканер қилиб, ундаги қонун бузилишлари, коррупцион келишув белгилари ёки ҳуқуқий хатоликларни аниқлайди, сўнгра ушбу текширув натижалари **ижобий бўлгандагина жавоб фуқарога юборилади**¹⁴⁵.

Ушбу илғор технологик ечимнинг Ўзбекистонда жорий этилиши давлат органлари жавобларининг сифатини тубдан ошириш, коррупцион хавфларни ижро босқичидаёқ зарарсизлантириш ҳамда аҳолининг давлат идоралари қабул қилаётган қарорларга бўлган ишончини мустаҳкамлашда ҳал қилувчи аҳамият касб этиши аниқланди.

22. Бугунги кунда шахсий, сайёр ва оммавий қабуллар тизими мавжуд бўлса-да, ижтимоий тармоқларда кенг жамоатчилик эътиборини тортган мурожаатларни расмий рўйхатдан ўтказиш, шунингдек, юқори ижтимоий аҳамиятга эга масалаларни оммавий ахборот воситалари иштирокида шаффоф ҳал этиш бўйича етарлича ҳуқуқий ва ташкилий имкониятлар яратилмаган.

¹⁴³ <https://www.ria.ee/>.

¹⁴⁴ <https://riigikantslei.ee/>.

¹⁴⁵ <https://digst.dk/>.

Маълумот учун: *Дания* тажрибасида ижтимоий аҳамияти катта мурожаатлар бўйича «**Очиқ эшитувлар**» (Public Hearings) **регламенти** амал қилади ва улар мажбурий тарзда ОАВ иштирокида кўриб чиқилади. *Эстонияда* эса **ижтимоий тармоқларда кенг муҳокама қилинган масалаларни давлат рўйхатидан ўтказиш ва қонуний кўриб чиқиш тартиби тўлиқ рақамлаштирилган**¹⁴⁶.

Ушбу халқаро илғор тажрибаларнинг Ўзбекистонда жорий этилиши фуқароларнинг фикрини давлат бошқарувиغا интеграция қилиш, юзага келаётган ижтимоий норозиликларни ошкора ва адолатли муҳокамалар орқали ҳал этиш ҳамда давлат органлари фаолиятининг шаффофлигини оширишда стратегик аҳамият касб этиши аниқланди.

23. Амалдаги қонунчилигимизда вояга етмаган шахсларнинг давлат органларига мурожаат қилиш ҳуқуқи қатъий белгиланган бўлса-да, мамлакатимиздаги мавжуд murojaat.gov.uz, “Xalq nazorati” ва бошқа ихтисослаштирилган платформаларда **болаларнинг ёш хусусиятларини инобатга олувчи мослаштирилган техник имкониятларнинг йўқлиги ушбу ҳуқуқни амалда рўёбга чиқаришда тўсиқ бўлмоқда**.

Маълумот учун: *Дания* тажрибасида болалар ва ёшлар қатлами учун алоҳида соддалаштирилган, уларнинг тили ва тушунишига мослаштирилган рақамли мурожаат платформалари яратилган. Мазкур платформалар болаларга ўз ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилишда мустақил ва қулай шароит яратиб беради¹⁴⁷.

Ушбу ёндашувни Ўзбекистоннинг рақамли мурожаат тизимларига имплементация қилиш, болаларга йўналтирилган давлат сиёсатини кучайтириш ҳамда ёш авлоднинг ижтимоий фаоллигини қўллаб-қувватлашда муҳим қадам бўлиб хизмат қилади.

24. Бугунги кунда мурожаатлар билан ишлаш жараёнида инсон ҳуқуқларига риоя этилиши устидан назорат институти самарасиз ишлаётганлиги, мазкур институт фаолияти асосан мурожаатларни тааллуқлилигига кўра тегишли ташкилотларга йўналтиришдек тор доирадаги техник-маъмурий функциялар билан чекланиб қолаётгани кузатилмоқда.

Маълумот учун: *Данияда* ҳар бир мурожаат ва унга берилган жавоб Folketingets Ombudsmand (Омбудсман) томонидан **инсон ҳуқуқларини таъминлаш нуқтаи назаридан мажбурий тарзда текширилади**, қонун бузилиши аниқланганда тегишли кўрсатмалар юборилади ва натижалар жамоатчиликка очиқ эълон қилинади, *Эстонияда* эса бу вазифани Õiguskantsler (Адлия канцлери) амалга оширади¹⁴⁸.

Мазкур халқаро илғор тажрибаларнинг Ўзбекистонга имплементация қилиниши назорат органлари фаолиятини шаклларастанликдан мазмуний ҳуқуқ ҳимоясига ўтказиш, фуқароларнинг давлат ва Омбудсманга бўлган ишончини юксалтириш ҳамда инсон ҳуқуқлари устуворлигини таъминлашда ҳал қилувчи омил бўлиши аниқланди.

25. Бугунги кунда murojaat.gov.uz, “Xalq nazorati” ва бошқа мурожаатлар билан ишлаш тизимлари Олий суднинг “Адолат” суд тизимлари комплекси билан етарлича интеграция қилинмаганлиги сабабли, фуқаролар давлат органларининг жавоб хатларидан норози бўлган тақдирда судга мурожаат қилиш учун қўшимча вақт ва давлат божи каби молиявий харажатлар

¹⁴⁶ <https://hoeringsportalen.dk/>.

¹⁴⁷ <https://bornetelefonen.dk/>.

¹⁴⁸ <https://www.ombudsmanden.dk/>.

сарфлашга ва алоҳида тартибда ва тизим орқали ёки анъанавий усулларда мурожаат қилишга мажбур бўлмоқда ва бу эса, такрорий мурожаатлар ва аҳолининг давлат органларига бўлган ишончи камайишига сабаб бўлмоқда.

Маълумот учун: Эстония тажрибасида фуқаролар тегишли идора ёки суд қароридан норози бўлса, тизимдаги «автоматик шикоят» тугмаси орқали давлат божси тўламасдан, юқори турувчи идора ёки судга шикоят йўллаш имкониятига эга. Данияда эса низоларни судгача ҳал этиш мақсадида тизимнинг ўзида медиация институти жорий этилган бўлиб, фуқаро исталган медиаторни танлайди, тизим эса ташкилотни бу ҳақда автоматик равишда хабардор қилади; агар медиация жараёни самарасиз якунланса, фуқаро судга мурожаат қилиш ҳуқуқини сақлаб қолади¹⁴⁹.

Мазкур илғор рақамли ечимларнинг Ўзбекистонда жорий этилиши бюрократик тўсиқларни бартараф этиш, фуқароларнинг одил судловга бўлган имкониятларини кенгайтириш ҳамда низоларни судгача медиация асосида ҳал қилиш амалиётини мустаҳкамлашда ҳал қилувчи омил бўлиши аниқланди.

1. Ўзбекистон Республикасининг “**Жисмоний ва юридик шахслар тўғрисида**”ги Қонунга қуйидагиларни назарда тутган ҳолда ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш:

проактив мурожаат моделлари;

Ўзбекистонда мурожаатларни автоматик тасодифий тақсимлаш тизими; мурожаатлар билан ишлаётган ходимнинг касбий лаёқатига қўйилган талаблар;

ижтимоий тармоқларда кенг муҳокама қилинган мурожаатларни кўриб чиқиш тартиби ва бунда матбуот котибларининг мажбурий иштироки;

ОАВ иштирокида ва видеоконференция алоқа режимида мажбурий кўриб чиқиладиган мурожаатлар тоифаси ва тартиби;

муурожаатлар билан ишлашга ихтисослаштирилган тизимларга қўйиладиган мажбурий талаблар;

муурожаатлар билан ишлашга ихтисослаштирилган тизимлар билан ишлаш тартиби;

муурожаатлар билан ишлашга ихтисослаштирилган тизимлар орқали йўлланаётган мурожаат ва унга берилган жавобларга қўйиладиган мажбурий талаблар ва уларнинг реал вақт режимида рақамли назорати;

рад этиш тўғрисидаги қарорлар бўйича мурожаатчининг охирги сўзи – «эшитилиш ҳуқуқини» берилишини;

тааллуқлилиги бўйича тегишли ташкилотларга мурожаатни йўллаш ҳуқуқни тушунтириш институтини бекор қилиш ва тааллуқлилиги бўйича бошқа ташкилотларга тегишли мурожаатларни йўналтирувчи кузатув хатларида мажбурий равишда мурожаатдаги масала бўйича атрофлича, тўлиқ, асослантирилган ҳолатларни кўрсатиб, мурожаат этувчининг масаласини тегишли органга тушунтириш институти;

ҳақоратомуз ва тухматона мурожаатлар бўйича мурожаат этувчининг тегишли ташкилотга мурожаат қилиш ҳуқуқини суд орқали вақтинча чеклаш;

муурожаатни рад этиш ёки қисман қаноатлантириш тўғрисидаги ҳар қандай қарорда, ушбу қарорга асос бўлган ҳуқуқий нормалар ҳамда фактик

¹⁴⁹ <https://www.riigiteataja.ee/>.

ҳолатлар бандма-банд ёзилиши, шунингдек, ҳар бир рад этиш ҳолати аниқ ва асослантирилган тарзда кўрсатилиши шартлигини назарда тутутиш;

мурожаатлар устидан мажбурий мазмуний текширув ўтказиш ва натижаларни жамоатчиликка очиқ эълон қилиш бўйича институционал ваколатлар ва уларни амалга ошириш;

мурожаатни параллел равишда қўйи ва юқори ташкилотлар, шунингдек, мурожаатдаги масала икки ва ундан ортиқ ташкилотга тегишли бўлганида тааллуқлилиги бўйича мурожаатни юбормасдан параллел равишда мурожаатни кўриш ва натижаси бўйича қўшма қарор қабул қилиш институтини жорий этиш.

2. Мурожаатлар билан ишлашга ихтисослаштирилган **тизимларда** мажбурий равишда қуйидагиларни жорий этишни йўлга қўйиш:

“ваколатлар реестри” асосида мурожаатларнинг тааллуқли эканлигини аниқлаш;

Ўзбекистонда мурожаатларни автоматик тасодифий тақсимлаш тизимини жорий қилиш;

сунъий интеллект орқали мурожаат матнини автоматик тайёрлаш;

тизим орқали мурожаатга алоқадор ҳужжат ва материалларни, шу жумладан, такрорий мурожаатлар бўйича олдинги мурожаат ёки (ва) унинг жавоб хатини автоматик танлаш;

мурожаатларни кўришни автоматик логлаш, мурожаат матнини кўрган, шу жумладан, асосиз кўрган, тарқатган ва кўчириб олган шахсларнинг маълумотларини автоматик мурожаат юбуровчига хабарнома орқали маълум қилиш имкониятини ишга тушириш;

мурожаатнинг ижро қадамларини реал вақт режимида кўриб туриш;

мурожаат ўз муддатида кўриб чиқилиши учун яшил, сариқ, қизил ранглар орқали автоматик хабарнома бериш;

тизимнинг ўзида инсон омилисиз мурожаат муддатига амал қилмаган шахсларга автоматик маъмурий жазо қўллаш тўғрисидаги қарорни шакллантириш ва ижрога йўналтириш;

мурожаатни FACE-ID тизими орқали автоматик тасдиқлаш;

мурожаат жавоби мурожаатдаги ҳар бир масалага жавоб берилаётганлиги, тўлиқ ва асосли эканлиги, қонуний жавоб берилаётганлиги, инсон ҳуқуқ ва манфаатларига зид эмаслиги, коррупциявий омиллардан ҳоли эканлиги бўйича мажбурий сунъий интеллект текширувидан ўтказиш, семантик ва предиктив таҳлил қилиш;

сунъий интеллект ижобий хулосаси асосида мурожаатга жавобни ногиронлиги бўлмаган ва пенсия ёшига етмаган мурожаат этувчининг электрон манзилиги, смс-хабарнома шаклида телефон рақамига йўллаш;

мурожаат жавобидан норози бўлган тақдирда медиация ўтказиш ёки судга ва ваколатли бошқа идораларга автоматик давлат божисиз шикоят қилиш;

болалар, ногиронлиги бўлган ёки пенсия ёшига етган шахсларга мўлжалланган модулларни жорий қилиш;

коррупцияга оид мурожаатларга бўйича криптографик шахси анонимлаштирилган ва муҳофаза қилинган қуйи тизимни йўлга қўйиш;

тизимга келиб тушган барча мурожаатларни шахси анонимлаштирилган ҳолда, мурожаат матни ва унга йўлланган жавобларнинг ягона базаси ва реестрини ишга тушириш;

кўриб чиқилган мурожаат ва кўрсатилган давлат хизмати сифати бўйича давлат хизматчиларининг аҳоли томонидан баҳоланадиган ва ҳолисона баҳо қўйилганлиги сунъий интеллект томонидан текшириладиган мажбурий КРІ кўрсаткичларини ва у асосида давлат хизматчиларига қўшимча ҳақ тўлаш механизмларини жорий этиш;

видеоконференция алоқа режимини ўрнатиш;

тизим орқали суд ва бошқа давлат органлари қарорлари ижросини ташкил қилиш, вақтинчалик тўхтатиш институтини жорий қилиш.

3. Давлат хизматини кўрсатишни янги босқичга олиб чиқиш ва тизимли мурожаатларнинг сонини камайтириб, коррупциявий омилларни қисқартириш мақсадида:

маълумот характеридаги давлат хизматлари ва сервисларини бепул кўрсатишни йўлга қўйиш;

давлат хизматлари марказлари томонидан кўрсатилаётган давлат хизмати ва сервиси учун ушбу хизмат ва сервис бўйича қонунчиликда белгиланган мажбурий йиғимдан ташқари адлия органлари томонидан тасдиқланган қўшимча ҳақ олишни чеклаш;

ўз вақтида рўйхатдан ўтказиш, рухсат бериш ва лицензиялаш хизматлари кўрсатилмаган тақдирда тизим орқали автоматик ижобий ҳулоса бериш ва у орқали рўйхатдан ўтказиш, рухсат бериш ва лицензиялаш амалга оширилишини йўлга қўйиш;

“ягона мурожаат комплекс хизмат” принципи асосида давлат хизматлари ва сервисларини рақамлаштириш, бир марта тўловни амалга ошириш;

электр, сув, газ, алоқага уланиш учун техник шартларни олиш ва қўшимча харажатларни қилишни бекор қилиб, ягона уланиш давлат хизмати ва сервисини жорий этиш;

4. Ўзбекистон Республикаси Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекснинг 269³-моддасига қуйидагилар бўйича жабрланувчининг аризасига асосан маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисида иш юритишни киритиш:

43-модда — жисмоний ва юридик шахсларнинг мурожаатлари тўғрисидаги қонунчиликни бузиш;

46²-модда — шахсга доир маълумотлар тўғрисидаги қонунчиликни бузиш;

212-модда — техник регламентларга ёки стандартларнинг мажбурий талабларига риоя этмаслик;

215⁵-модда — давлат хизматлари кўрсатиш соҳасидаги қонунчиликни бузиш.

5. Қуйидагилар бўйича маъмурий ва жиноий жавобгарлик белгилаш:

а) Ўзбекистон Республикаси Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекснинг 46²-моддаси ва Жиноят кодексининг 141²-моддасида — давлат ахборот тизимлари ва ресурсларидаги шахсга доир маълумотларни қонунга хилоф равишда кўриш;

б) Ўзбекистон Республикаси Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекснинг 43-моддаси ва Жиноят кодексининг 144-моддасида —

мурожаатни рад этиш ёки қисман қаноатлантириш тўғрисидаги ҳар қандай қарорда, ушбу қарорга асос бўлган ҳуқуқий нормалар ҳамда фактик ҳолатлар бандма-банд ёзилмаганлиги, шунингдек, ҳар бир рад этиш ҳолати аниқ ва асослантирилган тарзда кўрсатмаганлик;

мурожаатлар билан ишлашга ихтисослаштирилган тизимларга қўйиладиган мажбурий талаблар, мурожаатлар билан ишлашга ихтисослаштирилган тизимлар орқали йўлланаётган мурожаат ва унга берилган жавобларга қўйиладиган мажбурий талаблар ва уларнинг реал вақт режимида рақамли назоратини бузганлик;

мурожаатни кўриб чиқиш жараёнида янги очилган ҳолатлар ва рад этиш тўғрисидаги қарорлар бўйича мурожаатчининг охириги сўзи — “эшитилиш ҳуқуқи” берилмаганлик;

мурожаат жавобида мурожаатдаги ҳар бир масалага жавоб берилаётганлиги, тўлиқ ва асосли эканлиги, қонуний жавоб берилаётганлиги, инсон ҳуқуқ ва манфаатларига зид эмаслиги, коррупциявий омиллардан ҳоли эканлиги бўйича мажбурий сунъий интеллект текшируви, семантик ва предуктив таҳлилдан ижобий ўтмаган мурожаатларни мурожаат этувчига юборганлик;

мурожаатни асоссиз кўриб чиққанлик, телекоммуникация ёки интернет тармоғи орқали мурожаатни тарқатганлик;

мурожаат этувчининг «эшитилиш ҳуқуқини» бузганлик, мурожаат бўйича қўшма қарор қабул қилиш тартибини бузганлик.

1.6-§. Хорижий давлатларда инқирозларга чидамлиликини шакллантириш ва ривожлантириш тенденцияси

XXI аср бошларидан бошлаб халқаро муносабатлар тизимида анъанавий ҳарбий хавфсизлик тушунчаси ўз ўрнини кўп қиррали хавфсизлик моделига бўшатиб бермоқда. Глобаллашув, иқлим ўзгариши, пандемиялар, киберхужумлар, энергетика инқирозлари, молиявий беқарорлик ҳамда гибрид таҳдидларнинг кучайиши давлатларнинг хавфсизлик сиёсатига нисбатан мутлақо янги ёндашувларни талаб қилмоқда. Ана шундай шароитда халқаро сиёсат ва давлат бошқарувида «инқирозларга чидамлилиқ» (resilience) концепцияси стратегик категория сифатида шаклланди. Инқирозларга чидамлилиқ тушунчаси дастлаб экология соҳасида канадалик олим Кроуфорд Стэнли Холлинг томонидан илмий муомалага киритилган бўлиб, у тизимнинг ташқи таъсирлар натижасида бузилмасдан ўз функцияларини сақлаб қолиш қобилияти сифатида таърифланган. Кейинчалик мазкур концепция сиёсатшунослик, давлат бошқаруви, хавфсизлик тадқиқотлари ва халқаро муносабатлар назариясига ҳам татбиқ этилди. Замонавий илмий адабиётларда resilience тушунчасига ягона таъриф мавжуд эмас. Бироқ аксарият тадқиқотчилар уни давлат ёки жамиятнинг турли ташқи ва ички таҳдидлар шароитида ўз институционал барқарорлигини сақлаб қолиши, тезкор мослашиши ва инқироздан кейин янада самарали ҳолатга қайтиши сифатида талқин қилади. БМТнинг Табиий офатлар хавфини камайтириш бўйича бошқармаси (UNDRR) resilience ни қуйидагича изоҳлайди:

“Тизим, жамият ёки давлатнинг турли таҳдидларга қарши туриш, уларга мослашиш, оқибатларини юмшатиш ва ўзининг асосий функцияларини сақлаб қолиш қобилияти.”

Ушбу таъриф замонавий давлат бошқарувида инқирозларга чидамлиликини фақат фавқулодда вазиятларга жавоб бериш эмас, балки стратегик бошқарувнинг узлуксиз жараёни сифатида қараш имконини беради. Неолиберал институционализм ва комплекс ўзаро боғлиқлик назарияси ҳам давлатларнинг инқирозларга чидамлилигини тушунишда муҳим назарий асос ҳисобланади. Роберт Кеохейн ва Жозеф Най фикрича, глобаллашув шароитида давлатлар хавфсизлиги энди фақат ҳарбий қудрат билан эмас, балки халқаро институтлар, иқтисодий ўзаро боғлиқлик, ахборот тармоқлари ва ҳамкорлик механизмлари билан таъминланади. Шу сабабли инқирозларга қарши самарали курашиш учун давлатнинг ички институционал салоҳияти билан бир қаторда халқаро ҳамкорлик ҳам муҳим аҳамият касб этади. Брайан Уокер ва Дэвид Солт эса чидамлиликини фақат аввалги ҳолатга қайтиш эмас, балки янги шароитларга мослашиш ва ривожланиш имконияти сифатида баҳолайдилар. Бу ёндашув замонавий давлат бошқарувида «transformative resilience» концепциясининг шаклланишига асос бўлди. Сўнгги йилларда халқаро муносабатлар назариясида “стратегик чидамлилиқ” (Strategic Resilience) атамаси кенг қўлланилмоқда. Европа Иттифоқи, НАТО, OECD ҳамда Жаҳон банки мазкур тушунчани давлатнинг қуйидаги соҳаларда барқарорлигини таъминлаш билан боғлайди:

сиёсий институтлар;
 иқтисодий тизим;
 энергетика таъминоти;
 киберхавфсизлик;
 озиқ-овқат хавфсизлиги;
 рақамли инфратузилма;
 аҳолининг ижтимоий барқарорлиги;
 муҳим инфратузилмаларнинг узлуксиз фаолияти.

Шу нуқтаи назардан қараганда, инқирозларга чидамлилиқ бугунги кунда миллий хавфсизлик концепцияларининг ажралмас қисмига айланиб улгурди. Дэвид Чандлернинг таъкидлашича, замонавий давлатлар энди хавфларни бутунлай бартараф этишга эмас, балки улар билан яшаш ва уларга тез мослашиш қобилиятини шакллантиришга ҳаракат қилмоқда. Бу эса давлат бошқарувининг реактив моделидан проактив моделга ўтишини англатади. Муаллиф фикрича, айнан мазкур тенденция ХХІ аср давлат бошқарувининг энг муҳим хусусияти ҳисобланади. Илгари давлатлар асосий эътиборни таҳдидларнинг олдини олишга қаратар эдилар. Бугун эса таҳдидларни тўлиқ бартараф этиш имконияти чекланганлиги сабабли давлатларнинг асосий вазифаси ҳар қандай инқироз шароитида давлат институтларининг барқарор ишлашини таъминлашга қаратилмоқда. Шу маънода resilience концепцияси хавфсизлик назариясининг янги босқичини ифодалайди ва миллий хавфсизликни таъминлашнинг универсал модели сифатида шаклланмоқда.

ХХІ аср бошларидан бошлаб Америка Қўшма Штатлари миллий хавфсизлик сиёсатида “чидамли давлат” (Resilient Nation) концепцияси марказий ўрин эгаллай бошлади. Бунда 2001 йил 11 сентябрда содир этилган террористик ҳужумлар, 2005 йилдаги “Катрина” тўфони, 2008 йилги глобал молиявий инқироз, COVID-19 пандемияси ҳамда кейинги йилларда киберҳужумлар сонининг кескин ортиши мамлакат хавфсизлик архитектурасини тубдан қайта кўриб чиқиш зарурлигини кўрсатди. Шу боис АҚШда хавфсизлик сиёсати фақат таҳдидларни бартараф этишга эмас, балки давлат ва жамиятнинг ҳар қандай инқирозларга мослаша олиш қобилиятини шакллантиришга йўналтирилди. Америка миллий хавфсизлик стратегиясида resilience давлатнинг асосий стратегик ресурсларидан бири сифатида баҳоланади. 2022 йилги National Security Strategyда мамлакатнинг рақобатбардошлиги, иқтисодий барқарорлиги, демократик институтлар мустаҳкамлиги ҳамда муҳим инфратузилмаларнинг узлуксиз ишлаши миллий чидамлилиқнинг асосий таркибий қисмлари сифатида белгиланган. АҚШда инқирозларга чидамлилиқ сиёсати бир нечта федерал институтлар ўртасида тақсимланган бўлиб, уларнинг фаолияти ягона миллий тизим асосида мувофиқлаштирилади. Энг муҳим институтлардан бири Federal Emergency Management Agency (FEMA) ҳисобланади. Ушбу агентлик 1979 йилда ташкил этилган бўлса-да, 11 сентябр воқеаларидан кейин унинг ваколатлари сезиларли даражада кенгайтирилди. Ҳозирги вақтда FEMA нафақат табиий офатларга қарши курашиш, балки терроризм, пандемиялар, технологик авариялар, энергетика инқирозлари ва киберхавфсизлик билан боғлиқ

фавқулодда вазиятларда ҳам миллий мувофиқлаштирувчи орган вазифасини бажаради .

Америка моделининг муҳим хусусияти шундаки, давлат инқирозларга қарши курашни фақат федерал ҳукумат зиммасига юкламайди. Аксинча, мамлакатда “Whole Community Approach” концепцияси амал қилади. Унга кўра, миллий чидамлилиқни таъминлашда федерал ҳукумат, штатлар, маҳаллий ҳокимият органлари, хусусий сектор, нодавлат ташкилотлар ҳамда аҳолининг ўзи тенг иштирок этади . Бу ёндашувнинг асосий мақсади инқироз юзага келган вақтда давлат ресурсларига ортиқча юк тушмаслигини таъминлаш ҳамда ҳар бир даражада мустақил қарор қабул қилиш имкониятларини сақлаб қолишдан иборат. АҚШ миллий инқирозларга тайёргарлик тизими National Preparedness System орқали амалга оширилади. Мазкур тизим қуйидаги босқичларни ўз ичига олади:

- хавфларни баҳолаш;
- стратегик режалаштириш;
- ресурсларни шакллантириш;
- доимий машқлар ўтказиш;
- самарадорлиқни баҳолаш;
- аниқланган камчиликларни бартараф этиш.

Бу тизимнинг асосий афзаллиги шундаки, ҳар бир фавқулодда вазиятдан кейин давлат бутун механизмни қайта таҳлил қилади ва янги таҳдидларга мослаштириб боради. Америка миллий хавфсизлик тизимида муҳим ўринни Cybersecurity and Infrastructure Security Agency (CISA) ҳам эгаллайди. Ушбу агентлик 2018 йилда ташкил этилган бўлиб, мамлакатнинг муҳим инфратузилмаларини киберхужумлардан ҳимоя қилиш вазифасини бажаради. Бугунги кунда электр энергияси тармоқлари, нефть ва газ қувурлари, транспорт коммуникациялари, банк тизими, интернет инфратузилмаси ҳамда давлат ахборот тизимлари миллий хавфсизлик объекти сифатида муҳофаза қилинади . Сўнгги йилларда АҚШда рақамли чидамлилиқ (Digital Resilience) миллий хавфсизликнинг алоҳида йўналиши сифатида шаклланди. Хусусан, 2023 йилда қабул қилинган National Cybersecurity Strategy давлатнинг рақамли суверенитетини таъминлаш, хусусий секторнинг киберхавфсизлик учун масъулиятини ошириш ҳамда сунъий интеллектдан фойдаланиш хавфларини бошқариш бўйича янги вазифаларни белгилаб берди . Америка тажрибасининг яна бир муҳим хусусияти – муҳим инфратузилмаларнинг барқарорлигига алоҳида эътибор қаратилиши ҳисобланади. Президентнинг Presidential Policy Directive-21 (PPD-21) ҳужжатида мамлакат иқтисодиёти ва миллий хавфсизлиги учун ҳаётий аҳамиятга эга бўлган 16 та муҳим инфратузилма соҳаси белгиланган. Улар жумласига энергетика, транспорт, сув таъминоти, телекоммуникациялар, соғлиқни сақлаш, молия, ядро энергетикаси, озиқ-овқат тизими ва давлат бошқаруви объектлари киради .

COVID-19 пандемияси Америка моделининг айрим камчиликларини ҳам намоён қилди. Хусусан, федерал ва штатлар ўртасидаги ваколатлар тақсимооти, тиббий ресурсларни тақсимлаш ҳамда таъминот занжирларидаги узилишлар миллий чидамлилиқ тизимини янада такомиллаштириш

зарурлигини кўрсатди. Шу сабабли пандемиядан кейин АҚШда таъминот занжирлари барқарорлиги (Supply Chain Resilience), стратегик захиралар ҳамда маҳаллий ишлаб чиқариш имкониятларини кенгайтириш давлат сиёсатининг устувор йўналишига айланди. Тадқиқотлар шуни кўрсатадики, Америка модели инқирозларнинг олдини тўлиқ олишга эмас, балки уларнинг оқибатларини минималлаштириш, давлат институтларининг узлуксиз ишлашини таъминлаш ва инқироздан кейин тезкор тикланишга асосланган. Шу жиҳатдан мазкур ёндашув реактив бошқарувдан проактив ва адаптив бошқарув моделига ўтишнинг ёрқин намунаси ҳисобланади. АҚШ тажрибасининг энг муҳим хусусияти инқирозларга чидамлиликини фавқулодда вазиятлар соҳаси билан чекламасдан, миллий хавфсизлик, иқтисодий рақобатбардошлик, рақамли суверенитет, энергетика хавфсизлиги ва жамият барқарорлигини қамраб олувчи комплекс стратегик сиёсат сифатида қарашидан иборат. Бу эса замонавий давлат бошқарувида resilience концепциясининг эволюциясини яққол намоён этади. АҚШ тажрибаси миллий инқирозларга чидамлиликини таъминлашда ягона мувофиқлаштирувчи тизимнинг мавжудлиги муҳим аҳамиятга эга эканлигини кўрсатади. Шу муносабат билан Ўзбекистонда ҳам давлат органлари, маҳаллий бошқарув, хусусий сектор ва фуқаролик жамияти фаолиятини бирлаштирувчи Миллий инқирозларга чидамлилики стратегиясини ишлаб чиқиш мақсадга мувофиқ.

Сўнгги ўн йилликда Европа Иттифоқида (ЕИ) инқирозларга чидамlilik (resilience) концепцияси ташқи сиёсат, хавфсизлик, иқтисодиёт ва давлат бошқарувини қамраб олган комплекс стратегияга айланди. Агар дастлаб мазкур тушунча асосан табиий офатлар ва гуманитар инқирозлар билан боғлиқ ҳолда қўлланилган бўлса, бугунги кунда у Европа Иттифоқининг стратегик автономияси, энергетика хавфсизлиги, рақамли инфратузилмалар, гибрид таҳдидлар, таъминот занжирлари ва демократик институтларнинг барқарорлиги билан чамбарчас боғланган. Европа Иттифоқида мазкур ёндашувнинг шаклланишига 2008 йилги глобал молиявий инқироз, миграция инқирози, COVID-19 пандемияси ҳамда Россия–Украина уруши катта таъсир кўрсатди. Ушбу воқеалар Европа хавфсизлик тизимида мавжуд институционал чекловларни намоён қилди ҳамда хавфсизликни таъминлашнинг янги моделларини ишлаб чиқишни талаб этди. 2016 йилда қабул қилинган European Union Global Strategy ҳужжатида resilience биринчи марта Европа ташқи ва хавфсизлик сиёсатининг асосий принципларидан бири сифатида белгиланди. Ҳужжатда Европа Иттифоқининг вазифаси фақат инқирозларга жавоб қайтариш эмас, балки давлатлар ва жамиятларнинг уларга чидамлилигини мустаҳкамлаш эканлиги таъкидланган. Мазкур стратегияга мувофиқ, чидамlilik қуйидаги йўналишларни ўз ичига олади:

- давлат институтларининг барқарорлиги;
- ҳуқуқ устуворлиги;
- иқтисодий барқарорлик;
- энергетика хавфсизлиги;
- рақамли хавфсизлик;
- ижтимоий ҳамжиҳатлик;

ташқи таҳдидларга қарши институционал тайёргарлик.

Европа Иттифоқида инқирозларга чидамлиликини таъминлашнинг энг муҳим механизмларидан бири EU Civil Protection Mechanism ҳисобланади. Ушбу механизм 2001 йилдан фаолият юритиб келмоқда ва табиий офатлар, йирик техноген ҳалокатлар, пандемиялар ҳамда гуманитар инқирозлар вақтида аъзо давлатлар ўртасида тезкор ҳамкорликини таъминлайди. COVID-19 пандемияси давомида ушбу механизм орқали тиббий жиҳозлар, сунъий нафас олдириш аппаратлари, вакцина логистикаси ва фавқулодда тиббий ёрдам мувофиқлаштирилди. Кейинчалик мазкур тизим янада такомиллаштирилиб, rescEU стратегик захиралари ташкил этилди. rescEU дастури доирасида Европа Иттифоқи умумий захиралар шакллантирди. Улар қуйидагиларни ўз ичига олади:

- тиббий жиҳозлар;
- ёнгин ўчириш авиацияси;
- мобил госпиталлар;
- кимёвий, биологик ва радиологик ҳимоя воситалари;
- энергетика фавқулодда захиралари.

Бу тизим аъзо давлатлар имкониятлари етарли бўлмаган ҳолларда умумевропа даражасида тезкор ёрдам кўрсатиш имконини беради. Россия–Украина уруши бошланганидан кейин Европа Иттифоқида энергетика чидамлилиги давлат сиёсати даражасига кўтарилди. Россия газига юқори даражада боғлиқлик Европа энергетика хавфсизлигида жиддий хавф эканлиги маълум бўлди. Шу муносабат билан 2022 йилда REPowerEU Plan қабул қилиниб, энергия манбаларини диверсификация қилиш, қайта тикланувчи энергия улушини ошириш ҳамда энергия тежамкорлигини кучайтириш бўйича кенг қўламли дастур ишлаб чиқилди. Европа Комиссияси ҳисоб-китобларига кўра, ушбу дастур нафақат энергетика хавфсизлигини, балки бутун Европа иқтисодиётининг ташқи босимларга нисбатан барқарорлигини ҳам оширишга хизмат қилмоқда. Инқирозларга чидамлилиқ соҳасида қабул қилинган энг муҳим ҳуқуқий ҳужжатлардан бири Critical Entities Resilience Directive (CER Directive) ҳисобланади. 2022 йилда қабул қилинган мазкур директивага мувофиқ Европа Иттифоқининг ҳар бир аъзо давлати муҳим инфратузилмаларнинг узлуксиз ишлашини таъминлаш бўйича миллий стратегия ишлаб чиқиши шарт. Директива қуйидаги соҳаларни муҳим инфратузилма сифатида белгилайди:

- энергетика;
- транспорт;
- банк ва молия тизими;
- соғлиқни сақлаш;
- ичимлик суви таъминоти;
- рақамли хизматлар;
- давлат бошқаруви;
- космик инфратузилмалар.

Ҳар бир давлат ушбу соҳалар бўйича хавфларни баҳолаш, эҳтимолий таҳдидларни аниқлаш ва фавқулодда ҳолатларда узлуксиз фаолиятни

таъминлаш режаларини ишлаб чиқиши лозим. Сўнгги йилларда Европа Иттифоқида гибрид таҳдидларга қарши чидамлик алоҳида йўналиш сифатида ривожланмоқда. Европа Комиссияси гибрид таҳдидларга қуйидагиларни киритади:

- киберхужумлар;
- дезинформация;
- сайловларга ташқи аралашув;
- энергетик босим;
- иқтисодий шантаж;
- миграциядан сиёсий босим воситаси сифатида фойдаланиш.

Бу таҳдидларга қарши курашиш мақсадида Европа Иттифоқи Hybrid Fusion Cell, EU Hybrid Toolbox, Rapid Alert System каби институционал механизмларни шакллантирди. 2022 йилда қабул қилинган Strategic Compass for Security and Defence ҳужжати Европа хавфсизлик сиёсатида resilience концепциясини янада мустаҳкамлади. Унда Европа Иттифоқининг стратегик мақсадлари қуйидаги тўрт йўналиш орқали белгиланган:

- ҳаракат қилиш (Act);
- ҳимоя қилиш (Secure);
- инвестиция киритиш (Invest);
- ҳамкорлик қилиш (Partner).

“Амалга ошириш” ва “Ҳимоя қилиш” йўналишларида давлатлар инқирозларга чидамлилигини ошириш, киберхавфсизликни кучайтириш, муҳим инфратузилмаларни муҳофаза қилиш ҳамда гибрид таҳдидларга қарши тайёргарлик устувор вазифа сифатида қайд этилган. Европа Иттифоқининг яна бир муҳим хусусияти шундаки, resilience миллий даража билан чекланмайди. Европа институционал моделига кўра, бир давлатнинг заифлиги бутун Иттифоқ хавфсизлигига таъсир қилиши мумкин. Шу сабабли аъзо давлатларнинг барчаси ягона хавфсизлик маконининг бир қисми сифатида қаралади. Европа модели АҚШ моделидан бир қатор жиҳатлари билан фарқ қилади. Агар АҚШда асосий эътибор миллий институтлар ва федерал бошқарув тизимига қаратилса, Европа Иттифоқида давлатлар ўртасидаги институционал ҳамкорлик, ҳуқуқий мувофиқлаштириш ва умумий ресурсларни бошқариш устувор аҳамият касб этади. Шу боис Европа модели “коллектив институционал чидамлик” концепциясига асосланган бўлиб, бу унинг энг муҳим хусусияти ҳисобланади. Бундан ташқари, Европа тажрибаси инқирозларга чидамликни фақат хавфсизлик сиёсати эмас, балки иқтисодий интеграция, энергетика сиёсати, рақамли трансформация, иқлим ўзгариши ва демократик институтларни мустаҳкамлаш билан боғлиқ комплекс сиёсат сифатида ривожлантирмоқда. Бу эса resilience концепциясининг Европа Иттифоқида кўп даражали бошқарув (multi-level governance) модели асосида шаклланганлигини кўрсатади. Европа Иттифоқи тажрибаси муҳим инфратузилмаларнинг барқарорлигини таъминлаш миллий хавфсизликнинг асосий йўналишларидан бири эканлигини тасдиқлайди. Шу боис Ўзбекистонда муҳим инфратузилмаларнинг барқарорлигини баҳолаш бўйича ягона миллий индикаторлар тизимини ишлаб чиқиш мақсадга мувофиқ.

XXI асрда хавфсизлик муҳитининг кескин ўзгариши НАТОнинг стратегик концепцияларида ҳам муҳим трансформацияларни келтириб чиқарди. Агар Совуқ уруш даврида Альянс асосан ҳарбий мудофаа ва коллектив хавфсизликни таъминлашга йўналтирилган бўлса, бугунги кунда НАТО фаолиятининг муҳим устунларидан бири сифатида инқирозларга чидамлилиқ (resilience) концепцияси шаклланди. Бу эса замонавий таҳдидларнинг хусусияти ўзгариб, анъанавий ҳарбий можаролар билан бир қаторда киберҳужумлар, гибрид урушлар, энергетика хавфсизлиги, дезинформация, пандемиялар ва муҳим инфратузилмаларга қарши қаратилган таҳдидлар кучайганлиги билан изоҳланади. НАТО нуқтаи назаридан resilience давлатнинг фақат ҳарбий кучга эга бўлиши эмас, балки давлат бошқаруви, иқтисодиёт, аҳоли, транспорт, энергетика ва рақамли инфратузилмаларнинг ҳар қандай инқироз шароитида ҳам узлуксиз ишлаш қобилиятини англатади. Шу сабабли сўнгги йилларда НАТО стратегик ҳужжатларида “civil preparedness” ва “national resilience” тушунчалари алоҳида аҳамият касб этмоқда. 2016 йил Варшава саммитида НАТО мамлакатлари миллий чидамлилиқни кучайтириш бўйича Baseline Requirements for National Resilience деб номланган етти асосий талабни қабул қилди. Кейинчалик ушбу ёндашув 2022 йилги Мадрид саммитида янада такомиллаштирилди.

НАТО белгилаган асосий талаблар қуйидагилардан иборат:

- давлат бошқарувининг узлуксиз фаолиятини таъминлаш;
- энергия таъминотининг барқарорлиги;
- оммавий миграция ва аҳоли ҳаракатини бошқариш;
- озик-овқат ва ичимлик суви хавфсизлиги;
- оммавий соғлиқни сақлаш тизимининг тайёргарлиги;
- фуқаролик алоқа тизимларининг узлуксизлиги;
- транспорт тизимининг фавқулодда ҳолатларда ишлаши.

Ушбу етти йўналиш бугунги кунда НАТО мамлакатлари миллий хавфсизлик стратегияларининг асосий мезони ҳисобланади.

Финляндия модели. НАТО мамлакатлари орасида Финляндия инқирозларга чидамлилиқ соҳасида энг илғор давлатлардан бири ҳисобланади. Мамлакатда узоқ йиллар давомида шаклланган Comprehensive Security Model миллий хавфсизликнинг асосий механизми сифатида амал қилиб келмоқда. Мазкур моделнинг асосий хусусияти шундаки, хавфсизлик учун масъулият фақат давлат идоралари зиммасига юклатилмайди. Унда ҳукумат, парламент, маҳаллий бошқарув органлари, хусусий сектор, университетлар, оммавий ахборот воситалари, нодавлат ташкилотлар ва аҳоли ягона хавфсизлик тизимининг иштирокчилари ҳисобланади.

Финляндияда ҳар бир вазирлик фавқулодда вазиятлар учун алоҳида режага эга. Энергетика, транспорт, тиббиёт, телекоммуникация ва озик-овқат соҳаларида стратегик захиралар доимий равишда шакллантирилади. Хусусан, мамлакатда National Emergency Supply Agency (NESA) фаолият юритиб, давлат учун стратегик аҳамиятга эга маҳсулотлар ва ресурсларни узоқ муддат сақлаш билан шуғулланади. Россия–Украина уруши бошланганидан кейин

айнан мазкур тизим Финляндия иқтисодиётининг барқарорлигини таъминлашда муҳим омиллардан бири бўлди.

Швеция тажрибаси. Швецияда миллий чидамлилиқ сиёсати Total Defence Concept асосида қурилган. Бу концепция ҳарбий мудофаа билан бир қаторда фуқаролик мудофаасини ҳам ягона тизим сифатида кўради. Швеция ҳукумати аҳолини инқирозларга тайёрлаш бўйича мунтазам миллий дастурларни амалга оширади. Масалан, ҳар бир хонадонга тарқатиладиган “If Crisis or War Comes” қўлланмаси аҳолига уруш, киберҳужум, пандемия ёки электр таъминоти узилган ҳолларда қандай ҳаракат қилиш лозимлигини тушунтиради. Бу ёндашувнинг муҳим жиҳати шундаки, миллий чидамлилиқ давлатнинг эмас, бутун жамиятнинг вазифаси сифатида қаралади.

Болтиқбўйи давлатлари тажрибаси

Эстония, Латвия ва Литва сўнгги йилларда НАТОнинг энг юқори даражадаги resilience сиёсатини амалга ошираётган давлатлар қаторига киради. Айниқса, Эстония рақамли давлат сифатида киберхавфсизлик соҳасида катта тажриба тўплаган. 2007 йилда мамлакатга қарши амалга оширилган кенг кўламли киберҳужумлардан кейин Эстония давлат бошқарувини тўлиқ қайта кўриб чиқди.

Бугунги кунда мамлакатда маълумотлар базаларининг резерв нусхалари, рақамли идентификация тизими, давлат хизматларининг булутли инфратузилмаси, электрон сайлов тизими, миллий киберхавфсизлик маркази, фаолият кўрсатмоқда.

Шунингдек, айнан Таллин шаҳрида НАТОнинг Cooperative Cyber Defence Centre of Excellence (CCDCOE) жойлашган бўлиб, у бутун Альянс учун киберхавфсизлик бўйича асосий илмий марказ ҳисобланади.

Гибрид таҳдидларга қарши чидамлилиқ. Сўнгги йилларда НАТО давлатлари инқирозларга чидамлилиқни асосан гибрид таҳдидлар нуктаи назаридан кўриб чиқмоқда.

Гибрид таҳдидларга қуйидагилар киради:

- киберҳужумлар;
- дезинформация;
- сайловларга ташқи аралашув;
- энергетик босим;
- иқтисодий санкциялар;
- сунъий миграция оқимлари;
- муҳим инфратузилмаларга диверсиялар.

2022 йилда қабул қилинган NATO Strategic Concept ҳужжатида биринчи марта Россия билан бир қаторда Хитойнинг технологик ва иқтисодий таъсири ҳам Альянс учун узоқ муддатли стратегик чақириқ сифатида баҳоланди. Бу эса НАТОнинг resilience концепцияси анъанавий ҳарбий мудофаадан рақамли, иқтисодий ва технологик хавфсизликка қараб кенгайиб бораётганлигини кўрсатади. НАТО мамлакатлари тажрибасини таҳлил қилиш шуни кўрсатадики, замонавий чидамлилиқ концепцияси ҳарбий имкониятлар билан эмас, балки давлат бошқарувининг институционал сифатлари билан белгиланмоқда. Финляндия жамият иштирокини таъминлашга, Швеция

аҳолининг шахсий тайёргарлигига, Эстония рақамли инфратузилмаларга, АҚШ федерал мувофиқлаштиришга, Европа Иттифоқи эса институционал ҳамкорликка катта эътибор қаратмоқда. Ушбу моделларнинг умумий жиҳати шундаки, уларнинг барчасида инқирозларга чидамлик фавқулодда вазиятларга жавоб бериш механизми сифатида эмас, балки давлат бошқарувининг доимий стратегик функцияси сифатида шаклланган. Бугунги кунда миллий қудратни баҳолаш мезонлари ҳарбий бюджет ёки қурол-яроғ билан эмас, балки давлат институтларининг узлуксиз ишлаши, рақамли тизимларнинг барқарорлиги, аҳолининг тайёргарлиги ва муҳим инфратузилмаларнинг ҳимояланганлик даражаси билан ҳам белгиланмоқда. Шу нуқтаи назардан, НАТО мамлакатлари тажрибаси замонавий давлат бошқарувида “институционал чидамлик” тушунчасининг стратегик аҳамияти тобора ортиб бораётганини кўрсатади. НАТО давлатлари тажрибаси аҳолининг хавфсизлик маданиятини шакллантириш давлатнинг институционал барқарорлигига бевосита таъсир қилишини кўрсатади. Шу муносабат билан Ўзбекистонда таълим муассасалари ва маҳаллаларда аҳолини фавқулодда вазиятларга тайёрлашга қаратилган мунтазам ўқув дастурларини жорий этиш мақсадга мувофиқ.

Осиё мамлакатлари инқирозларга чидамлик соҳасида ўзига хос моделларни шакллантирган бўлиб, улар давлат бошқарувининг юқори даражада марказлашганлиги, технологик ривожланиш, стратегик режалаштириш ва аҳолининг фавқулодда вазиятларга тайёргарлиги билан ажралиб туради. Хусусан, Япония, Жанубий Корея ва Сингапур тажрибаси замонавий давлат бошқарувида инқирозларга чидамликни таъминлашнинг энг самарали моделларидан бири сифатида эътироф этилади. Бу давлатларда миллий чидамлик фақат фавқулодда вазиятларга жавоб бериш тизими сифатида эмас, балки давлатнинг иқтисодий рақобатбардошлиги, технологик тараққиёти ва миллий хавфсизлигининг ажралмас қисми сифатида қаралади.

Япония тажрибаси

Япония табиий офатларга энг кўп дуч келадиган мамлакатлардан бири ҳисобланади. Мамлакат ҳудуди Тинч океани “Олов ҳалқаси”да жойлашган бўлиб, ер силкинишлари, цунами, вулқон фаоллиги ҳамда тайфунлар доимий равишда юзага келади. Шу сабабли инқирозларга чидамлик Япония давлат сиёсатида миллий хавфсизликнинг асосий устунларидан бири ҳисобланади.

2011 йилдаги Тохоку ер силкиниши ва цунами мамлакат хавфсизлик сиёсатида туб бурилиш ясади. Ушбу офат натижасида 18 мингдан ортиқ инсон ҳалок бўлди, “Фукусима-1” атом электр станциясида йирик авария содир бўлди ва мамлакат иқтисодиёти катта зарар кўрди.

Мазкур воқеалардан кейин Японияда миллий чидамлик сиёсати қайта кўриб чиқилди ва 2013 йилда Basic Act for National Resilience қабул қилинди. Ушбу қонун мамлакатни ҳар қандай табиий, технологик ёки ижтимоий инқирозларга тайёрлашнинг ҳуқуқий асосини белгилаб берди.

Қонунга мувофиқ:

давлат идоралари мунтазам хавфларни баҳолайди;

миллий инфратузилмаларнинг барқарорлиги текширилади;

стратегик захиралар шакллантирилади;
аҳоли учун доимий машғулотлар ташкил этилади;
маҳаллий ҳокимиятлар миллий режалар билан интеграция қилинади.

Японияда ҳар йили Disaster Prevention Day доирасида миллионлаб фуқаролар иштирокида фавқулодда вазиятлар бўйича машқлар ўтказилади. Бу дунёдаги энг йирик аҳоли иштирокидаги хавфсизлик машқларидан бири ҳисобланади.

Шунингдек, мамлакатда сунъий интеллект, сунъий йўлдошлар, сенсор тизимлари ва эрта огоҳлантириш платформалари кенг қўлланилади. Бу технологиялар ер силкинишидан бир неча сония олдин аҳолини автоматик равишда огоҳлантириш имконини беради.

Жанубий Корея тажрибаси

Жанубий Кореяда миллий чидамлилиқ сиёсати иқтисодий хавфсизлик, рақамли технологиялар ва миллий бошқарув тизими билан узвий боғланган.

2014 йилдаги Sewol пароми ҳалокати давлат бошқарувида жиддий ислохотларга туртки бўлди. Ушбу воқеадан кейин фавқулодда вазиятларни бошқариш бўйича барча функциялар қайта ташкил этилди ва Ministry of the Interior and Safety қошида ягона миллий мувофиқлаштириш тизими шакллантирилди .

Ҳозирги вақтда Жанубий Кореяда:

миллий инқирозлар маркази;
рақамли мониторинг платформаси;
миллий эрта огоҳлантириш тизими;
киберхавфсизлик марказлари;
аҳолини SMS орқали автоматик огоҳлантириш тизими

фаолият юритади. COVID-19 пандемияси давомида Кореянинг рақамли мониторинг тизими дунёдаги энг самарали моделлардан бири сифатида баҳоланди. Мамлакат сунъий интеллект, Big Data ва геолокация технологиялари ёрдамида эпидемиологик вазиятни тезкор таҳлил қилиш имконига эга бўлди .

Сингапур географик жиҳатдан кичик давлат бўлишига қарамасдан, инқирозларга чидамлилиқ соҳасида дунёдаги энг илғор моделлардан бирини шакллантирган. Мамлакатда миллий хавфсизлик сиёсати Total Defence концепциясига асосланган бўлиб, у олти асосий йўналишни қамраб олади:

ҳарбий муҳофаа;
фуқаролик муҳофааси;
иқтисодий барқарорлик;
ижтимоий ҳамжиҳатлик;
рақамли хавфсизлик;
психологик барқарорлик.

Ушбу концепциянинг асосий хусусияти шундаки, ҳар бир фуқаро мамлакат хавфсизлигининг фаол иштирокчиси сифатида қаралади. Сингапурда давлат идоралари, хусусий сектор ва университетлар ўртасидаги ҳамкорлик жуда юқори даражада ташкил этилган. Мамлакатда Smart Nation

дастури доирасида рақамли технологиялар орқали транспорт, энергетика, тиббиёт ва давлат хизматларининг барқарорлиги таъминланади.

Япония, Жанубий Корея ва Сингапур тажрибасини қиёсий таҳлил қилиш куйидаги умумий тенденцияларни кўрсатади:

стратегик режалаштиришнинг узоқ муддатли хусусиятга эга эканлиги;

рақамли технологияларнинг кенг жорий қилиниши;

аҳолининг фавқулодда вазиятларга мунтазам тайёрланиши;

давлат ва хусусий сектор ҳамкорлиги;

илмий тадқиқотлар ва инновацияларнинг давлат сиёсати билан интеграциялашганлиги;

миллий захиралар тизимининг мавжудлиги.

Ушбу мамлакатларда инқирозларга чидамлилиқ давлат бошқарувининг алоҳида соҳаси эмас, балки иқтисодиёт, таълим, инновациялар, мудофаа, рақамли трансформация ва миллий тараққиёт стратегияларини бирлаштирувчи комплекс сиёсат сифатида амалга оширилади. Осиё давлатлари тажрибаси шуни кўрсатадики, миллий чидамлилиқнинг юқори даражаси биринчи навбатда давлатнинг иқтисодий имкониятлари билан эмас, балки стратегик режалаштириш сифати, давлат институтларининг мувофиқлашган фаолияти ва аҳолининг хавфсизлик маданияти билан белгиланади. Ғарб давлатларида resilience кўпроқ институционал ҳамкорлик ва ҳуқуқий механизмлар орқали шаклланса, Осиё мамлакатларида мазкур концепция технологиялар, давлат интизоми ва аҳолининг юқори даражадаги тайёргарлиги билан таъминланади. Бу эса замонавий инқирозларга қарши курашишда рақамли бошқарув, инновациялар ва инсон капитали ҳал қилувчи аҳамиятга эга эканлигини кўрсатади. Шу нуқтаи назардан, Япония, Жанубий Корея ва Сингапур моделлари давлат бошқарувида профилактика, тезкор мослашув ва технологик ечимларнинг устуворлигини намоён этувчи замонавий resilience моделлари сифатида баҳоланиши мумкин. Япония, Жанубий Корея ва Сингапур тажрибаси рақамли технологияларни давлат бошқарувида интеграция қилиш инқирозларга чидамлилиқнинг энг муҳим шартларидан бири эканлигини кўрсатади. Шу боис Ўзбекистонда сунъий интеллект ва Big Data технологиялари асосида хавфларни эрта аниқлаш ва мониторинг қилишнинг ягона рақамли платформасини шакллантириш мақсадга мувофиқ.

Халқаро тажрибанинг қиёсий таҳлили шуни кўрсатадики, XXI асрда инқирозларга чидамлилиқ концепцияси давлат бошқарувининг алоҳида йўналишидан миллий тараққиёт стратегиясининг ажралмас қисмига айланди. Агар илгари давлатларнинг хавфсизлиги асосан ҳарбий қудрат ёки иқтисодий салоҳият орқали баҳоланган бўлса, бугунги кунда мамлакатларнинг рақобатбардошлиги уларнинг турли инқирозларга тез мослаша олиши, давлат институтларининг узлуксиз фаолият юритиши ва жамиятнинг барқарорлигини сақлаб қолиш қобилияти билан ҳам белгиланмоқда. АҚШ, Европа Иттифоқи, НАТО ҳамда Осиё давлатлари тажрибасини қиёсий таҳлил қилиш натижасида инқирозларга чидамлилиқни шакллантиришда бир қатор умумий тенденциялар шаклланишини кузатиш мумкин. Биринчидан, инқирозларга

чидамлилиқ миллий хавфсизлик концепциясининг асосий элементиға айланмоқда. Илгари ғавқулодда вазиятлар асосан махсус хизматлар ваколати сифатида қаралган бўлса, бугунги кунда улар давлат бошқарувининг барча даражаларига интеграция қилинмоқда. Масалан, НАТОнинг 2022 йилги Стратегик концепцияси, Европа Иттифоқининг Strategic Compass ҳужжати ҳамда АҚШ Миллий хавфсизлик стратегиясида resilience миллий хавфсизликнинг устувор вазифаларидан бири сифатида белгиланган .

Иккинчидан, институционал интеграция инқирозларга чидамлилиқнинг асосий шартига айланмоқда. Ривожланган мамлакатлар тажрибаси давлат органлари ўртасидаги функционал тарқоқлик инқирозларни бошқариш самарадорлигини пасайтиришини кўрсатмоқда. Шу сабабли сўнгги йилларда ягона мувофиқлаштирувчи марказлар, миллий хавфсизлик кенгашлари, ғавқулодда вазиятлар штаблари ҳамда рақамли мониторинг платформалари кенг жорий этилмоқда.

Учинчидан, рақамли технологиялар инқирозларга чидамлилиқнинг муҳим таркибий қисмиға айланмоқда. Сунъий интеллект, катта маълумотлар (Big Data), рақамли эгизаклар (Digital Twins), геоахборот тизимлари, булутли технологиялар ва прогнозлаш алгоритмлари хавфларни эрта аниқлаш ҳамда тезкор қарор қабул қилиш имкониятларини кенгайтирмоқда. OECD маълумотларига кўра, рақамли давлат бошқарувига инвестициялар киритган мамлакатларда ғавқулодда вазиятларга жавоб бериш вақти анча қисқарган .

Тўртинчидан, давлат ва хусусий сектор ҳамкорлиги стратегик аҳамият касб этмоқда. Энергетика, транспорт, телекоммуникациялар, молия ва рақамли хизматларнинг катта қисми хусусий сектор томонидан бошқарилиши сабабли давлат хавфсизлиги хусусий компаниялар фаолияти билан бевосита боғлиқ. Шу муносабат билан Европа Иттифоқида Critical Entities Resilience Directive, АҚШда эса CISA орқали давлат-хусусий шериклик механизмлари кенгайтирилмоқда .

Бешинчидан, аҳолининг хавфсизлик маданиятини шакллантириш миллий чидамлилиқнинг ажралмас қисмиға айланмоқда. Финляндия, Швеция, Япония ва Сингапур тажрибаси аҳолининг мунтазам ўқитилиши, ахборот саводхонлигини ошириш ва ғавқулодда вазиятларда мустақил ҳаракат қилиш кўникмаларини ривожлантириш давлатнинг умумий барқарорлигини сезиларли даражада кучайтиришини кўрсатади.

Олтинчидан, таъминот занжирлари барқарорлиги (Supply Chain Resilience) янги стратегик йўналиш сифатида шаклланди. COVID-19 пандемияси ва геосиёсий зиддиятлар натижасида кўплаб мамлакатлар муҳим маҳсулотлар бўйича ташқи бозорларга юқори даражада боғлиқлик миллий хавфсизлик учун хавф эканлигини англаб етди. Шу сабабли миллий ишлаб чиқаришни ривожлантириш, стратегик захиралар яратиш ва таъминот манбаларини диверсификация қилиш бўйича кенг кўламли ислохотлар амалга оширилмоқда . Муаллиф томонидан ўтказилган қиёсий таҳлил асосида инқирозларга чидамлилиқнинг универсал институционал модели таклиф этилади. Мазкур модель олти ўзаро боғлиқ компонентдан ташкил топган.

Инқирозларга чидамлилиқнинг универсал институционал модели

1. Стратегик бошқарув – хавфларни прогнозлаш, миллий стратегияларни ишлаб чиқиш ва сценарийли режалаштириш.
2. Институционал мувофиқлаштириш – давлат органлари, маҳаллий бошқарув, хусусий сектор ва фуқаролик жамиятининг ўзаро ҳамкорлиги.
3. Рақамли барқарорлик – киберхавфсизлик, рақамли инфратузилма, сунъий интеллект ва маълумотлар таҳлили.
4. Муҳим инфратузилмалар барқарорлиги – энергетика, транспорт, молия, тиббиёт, алоқа ва сув таъминоти тизимларининг узлуксиз ишлаши.
5. Жамиятнинг адаптив салоҳияти – аҳолининг тайёргарлиги, ижтимоий ишонч ва ахборот хавфсизлиги.
6. Халқаро ҳамкорлик – ахборот алмашиш, қўшма машғулотлар, трансчегаравий ҳамкорлик ва глобал институтлар билан интеграция.

Муаллиф фикрича, ушбу олти компонентнинг бир вақтда ва ўзаро мувофиқ ҳолда амал қилиши давлатнинг ҳар қандай инқирозларга нисбатан барқарорлигини таъминлайди. Компонентлардан бирининг етарлича ривожланмаганлиги бутун тизим самарадорлигини пасайтиради. Шу нуқтаи назардан, инқирозларга чидамлиликини таъминлаш фақат фақуллода вазиятлар соҳасидаги чора-тадбирлар билан чекланмаслиги лозим. У давлат бошқарувини модернизация қилиш, рақамли трансформация, стратегик режалаштириш, инсон капиталини ривожлантириш ва миллий хавфсизлик сиёсатининг ўзаро интеграциялашган тизими сифатида шакллантирилиши мақсадга мувофиқ.

Муаллиф томонидан амалга оширилган қиёсий таҳлил натижалари асосида Ўзбекистонда миллий инқирозларга чидамлиликини кучайтириш мақсадида қуйидаги устувор йўналишларни амалга ошириш таклиф этилади:

Миллий инқирозларга чидамлилиқ стратегиясини қабул қилиш;
муҳим инфратузилмаларнинг барқарорлигини баҳолашнинг миллий индикаторлар тизимини жорий этиш;

Ўзбекистонда миллий инқирозларга чидамлилиқ даражасини мунтазам баҳолаш имконини берувчи Миллий чидамлилиқ индекси (National Resilience Index)ни ишлаб чиқиш ва уни давлат стратегик режалаштириш тизимига интеграция қилиш мақсадга мувофиқ. Индекс давлат бошқаруви, иқтисодиёт, рақамли инфратузилма, энергетика, ижтимоий барқарорлик ва киберхавфсизлик каби асосий йўналишлар бўйича кўрсаткичларни қамраб олиши лозим.

аҳолининг инқирозларга тайёргарлиги бўйича миллий таълим дастурларини ишлаб чиқиш.

Муаллифнинг илмий хулосасига кўра, XXI асрда давлат қудратининг асосий мезонларидан бири мамлакатнинг ҳар қандай ташқи ёки ички инқироз шароитида ўзининг сиёсий институтлари, иқтисодий тизими, муҳим инфратузилмалари ва жамият барқарорлигини сақлаб қолиш қобилияти ҳисобланади. Демак, инқирозларга чидамлилиқ миллий хавфсизликнинг мустақил функционал йўналиши эмас, балки давлатнинг барқарор ривожланишини таъминловчи комплекс институционал механизмдир.

II БОБ. ФУҚАРОЛИК ЖАМИЯТИ ИНСТИТУТЛАРИ ВА МАҲАЛЛИЙ БОШҚАРУВНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

2.1-§. Фуқаролик жамияти институтлари ва бизнес тузилмаларини жалб қилиш орқали ижтимоий аҳамиятга эга лойиҳаларни амалга ошириш соҳасидаги қонунчиликни такомиллаштириш

Ижтимоий аҳамиятга эга лойиҳаларни амалга ошириш тартиби тўғридан-тўғри Ўзбекистон Республикасининг ягона (яхлит қонун қабул қилишга эҳтиёж бўлсагина буни муаммо сифатида эътироф этиш мумкин) Қонуни билан белгиланмаган. Ушбу соҳага оид муносабатлар Ўзбекистон Республикасининг “Нодавлат нотижорат ташкилотлари фаолиятининг кафолатлари тўғрисида”¹⁵⁰, “Ижтимоий шериклик тўғрисида”¹⁵¹ Қонунлар билан тартибга солиниб, уларда ижтимоий аҳамиятга эга лойиҳаларни амалга оширишга оид умумий қоидалар акс эттирилган.

Вазирлар Маҳкамасининг 2018 йил 22 февралдаги 135-сон қарори билан тасдиқланган “Социал ва ижтимоий аҳамиятга молик лойиҳаларни амалга ошириш учун давлат органлари томонидан давлат ижтимоий буюртмаси бериш тартиби тўғрисида”¹⁵²ги Низом социал ва ижтимоий аҳамиятга молик лойиҳаларни амалга ошириш учун давлат органлари томонидан нодавлат нотижорат ташкилотлари ва фуқаролик жамиятининг бошқа институтларига давлат ижтимоий буюртмаси бериш тартибини белгилайди¹⁵².

Шунга кўра, давлат ижтимоий буюртмаларини ажратиш бўйича қонунчиликни қўллаш билан боғлиқ икки хил қонунчилик асосида турлича амалиёт шаклланган.

Биринчидан, давлат органлари ва ташкилотлари Вазирлар Маҳкамасининг 2018 йил 22 февралдаги 135-сон қарори билан тасдиқланган “Социал ва ижтимоий аҳамиятга молик лойиҳаларни амалга ошириш учун давлат органлари томонидан давлат ижтимоий буюртмаси бериш тартиби тўғрисида”¹⁵²ги Низомга асосан, ўзларининг ҳар йили бюджетдан ташқари маблағлар ҳисобидан давлат ижтимоий буюртмаларини ажратиши мумкин;

Маълумот учун: мазкур Низомга асосан, давлат ижтимоий буюртмаси давлат харидларига оид қонунчилик талаблари асосида **давлат харидлари электрон тизими** (xarid.uzex.uz) орқали амалга ошириб келинмоқда ва 25 та вазирлик ва идораларга юборилган сўровга жавобан, **Мактабгача ва мактаб таълими вазирлиги** томонидан 1 та 2023 йилда 500,0 млн. сўмлик Республика болалар ижтимоий мослашув маркази учун касб-

¹⁵⁰ Ўзбекистон Республикасининг “Нодавлат нотижорат ташкилотлари фаолиятининг кафолатлари тўғрисида” 2007 йил 3 январдаги ЎРҚ–76-сон Қонуни // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

¹⁵¹ Ўзбекистон Республикасининг “Ижтимоий шериклик тўғрисида” 2014 йил 25 сентябрдаги ЎРҚ–376-сон Қонуни // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

¹⁵² Вазирлар Маҳкамасининг 2018 йил 22 февралдаги 135-сон қарори билан тасдиқланган “Социал ва ижтимоий аҳамиятга молик лойиҳаларни амалга ошириш учун давлат органлари томонидан давлат ижтимоий буюртмаси бериш тартиби тўғрисида”¹⁵²ги Низом // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

ҳунарга муваффақиятли йўл мавзусида, **Олий таълим, фан ва инновациялар вазирлиги** томонидан **2025 йилда 1 та** Ўзбекистон ногиронлар ассосацияси учун олий таълимда тенг имкониятлар мавзусида 350,0 млн. сўм, **Адлия вазирлиги** томонидан **2023-2025 йилларда 5 та** 13 618,35 млн. сўмлик, **2024-2025 йилларда Ижтимоий ҳимоя миллий агентлиги** томонидан **6 та** 3 493 000 млн. сўмлик ва **Ёшлар ишлари агентлиги** томонидан **8 та** 5 165 млн. сўмлик давлат ижтимоий буюртмаси ажратилган, **Солиқ қўмитаси** томонидан эса, ижтимоий ҳимоя нуқти назардан 73,260 млн. сўмлик **2024-2025 йилларда жами 4 та** лойиҳа амалга оширилганлиги ва **9 та** давлат органи босқич-босқич бу масалани кўриб чиқишини маълум қилган.

Иккинчидан, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси ҳузуридаги Фуқаролик жамияти институтларини қўллаб-қувватлаш жамоат фонди (кейинги ўринларда Фонд деб юритилади) маблағлари ҳисобидан вазирлик ва идораларнинг таклифлари асосида давлат ижтимоий буюртмалари **<https://ngo.gov.uz> платформаси** орқали амалга оширилади¹⁵³.

Маълумот учун: 2017-2025 йилларда Наманган вилоятидаги давлат органлари ва ташкилотлари томонидан бор йўғи Фонд маблағлари ҳисобидан **1 136 686 000 сўмлик 5 та** давлат ижтимоий буюртмаси ажратилган ва молиялаштирилган.

Наманган вилояти амалиёти ўрганилганда, Вазирлар Маҳкамасининг 2018 йил 22 февралдаги 135-сон қарори билан тасдиқланган “Социал ва ижтимоий аҳамиятга молик лойиҳаларни амалга ошириш учун давлат органлари томонидан давлат ижтимоий буюртмаси бериш тартиби тўғрисида”ги Низом талаблари асосида давлат ижтимоий буюртмаси **бериш амалиёти шаклланмаган ва унинг мазмун-моҳиятини ушбу ҳудуддаги давлат органлари ва ташкилотлари етарлича билишмайди.**

Давлат ижтимоий буюртмалари ҳар йили вилоят, туман ва шаҳар халқ депутатлари кенгашларининг депутатлари томонидан Фонднинг Наманган вилояти бўлинмаси мурожаатига асосан шакллантирилиб келинган.

Шакллантирилган таклифлар тизимга вилоят, туман ва шаҳар халқ депутатлари кенгашлари котибиятидаги тегишли мутахассислар томонидан Фонднинг Наманган вилояти бўлинмаси масъуллари билан ҳамкорликда киритилган ва шу асосда юқоридаги **5 та** давлат ижтимоий буюртмаси ажратилган.

Маълумот учун: аслида Вазирлар Маҳкамасининг 2018 йил 22 февралдаги 135-сон қарори билан тасдиқланган “Социал ва ижтимоий аҳамиятга молик лойиҳаларни амалга ошириш учун давлат органлари томонидан давлат ижтимоий буюртмаси бериш тартиби тўғрисида”ги Низомга асосан, давлат органлари ҳузурида ташкил этилган жамоатчилик кенгашлари давлат ижтимоий буюртмаларини ҳар бир давлат органи учун шакллантириб бериши зарур¹⁵⁴.

Давлат ижтимоий буюртмаларини ажратиш ва молиялаштириш бўйича хорижий давлатларда бир қатор ижобий тажриба мавжудлиги 2-иловага мувофиқ аниқланди ва бу тажрибадан фойдаланиб, миллий қонунчиликни такомиллаштириш ва ягона ҳукукий амалиётни йўлга қўйиш мумкин.

¹⁵³ <https://ngo.gov.uz/>.

¹⁵⁴ Вазирлар Маҳкамасининг 2018 йил 22 февралдаги 135-сон қарори билан тасдиқланган “Социал ва ижтимоий аҳамиятга молик лойиҳаларни амалга ошириш учун давлат органлари томонидан давлат ижтимоий буюртмаси бериш тартиби тўғрисида”ги Низом // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

Давлат ижтимоий буюртмаларини ажратиш ва молиялаштиришда аниқланган мавжуд муаммолар қуйидагилар ҳисобланади:

1) Давлат ижтимоий буюртмасини ажратиш бўйича ягона қонунчилик тизими ва ҳуқуқий амалиёт мавжуд эмас.

Маълумот учун: Қозоғистон¹⁵⁵, Германия¹⁵⁶ ва Литва¹⁵⁷ да нодавлат нотижорат ташиқлотларини давлат томонидан қўллаб-қувватлаш механизми алоҳида қонун билан тартибга солинган.

2) Давлат ижтимоий буюртмалари бўйича таклифларни фуқаролар ва бизнес субъектлари томонидан таклиф этиш амалиёти йўлга қўйилмаган ҳамда фуқаролик жамияти институтларининг кесимида ажратилмайди ва бу эса ўз навбатида фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари, оммавий ахборот воситаларига давлат ижтимоий буюртмалари ажратилмаслигига сабаб бўлган;

Маълумот учун: Наманган вилояти ҳудудида 1434 та фуқаролик жамияти институти мавжуд бўлса, 2017-2025 йиллар давомида ҳудуддаги жами 52 та оммавий-ахборот воситаси, 1 та телевидение, 39 та босма нашрлар, 12 та электрон нашрлар, 788 та фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларидан биронтасига давлат ижтимоий буюртмаси ажратилмаган. Финландияда фуқаролик жамияти институтларининг ҳар бири учун алоҳида-алоҳида давлат ижтимоий буюртмасини бериш назарда тутилган¹⁵⁸.

3) Давлат ижтимоий буюртмалари туман, вилоят ва республика даражасида ажратишнинг механизмлари ишлаб чиқилмаган, бу эса, ўз навбатида тегишли ҳудуднинг ўзига хос хусусиятларини инобатга олмасликка сабаб бўлмоқда.

Маълумот учун: давлат ижтимоий буюртмаси давлат харидларига оид қонунчилик талаблари асосида давлат харидлари электрон тизими (xarid.uzex.uz) орқали амалга ошириб келинмоқда ва 25 та вазирлик ва идораларга юборилган сўровга жавобан, Мактабгача ва мактаб таълими вазирлиги томонидан 1 та 2023 йилда 500,0 млн. сўмлик Республика болалар ижтимоий мослашув маркази учун касб-ҳунарга муваффақиятли йўл, Олий таълим, фан ва инновациялар вазирлиги томонидан 2025 йилда 1 та Ўзбекистон ногиронлар ассоциацияси учун олий таълимда тенг имкониятлар мавзусида 350,0 млн. сўм, Адлия вазирлиги томонидан 2023-2025 йилларда 5 та 13 618,35 млн. сўмлик, 2024-2025 йилларда Ижтимоий ҳимоя миллий агентлиги томонидан 6 та 3 493 000 млн. сўмлик ва Ёшлар ишлари агентлиги томонидан 8 та 5 165 млн. сўмлик давлат ижтимоий буюртмаси ажратилган, Солиқ қўмитаси томонидан эса, ижтимоий ҳимоя нуқтаи назардан 73,260 млн. сўмлик 2024-2025 йилларда жами 4 та лойиҳа амалга оширилганлиги ва 9 та давлат органи босқич-босқич бу масалани кўриб чиқишини маълум қилган.

4) давлат ижтимоий буюртмаларига оид лойиҳаларни шакллантиришнинг рақамли ечимлари етарлича жорий қилинмаган, шунингдек, давлат ижтимоий буюртмаларига оид тартиб-таомиллар ягона платформа орқали амалга ошириш тизими мавжуд эмас;

Маълумот учун: 2017-2025 йилларда Наманган вилоятидаги давлат органлари ва ташиқлотлари томонидан ажратилган давлат ижтимоий буюртмалари Халқ депутатлари туман, шаҳар ва вилоят кенгашилари депутатлари таклифлари асосида Фонднинг Наманган вилояти бўлинмаси томонидан тизимга киритилган.

¹⁵⁵ <https://adilet.zan.kz/kaz/>.

¹⁵⁶ <https://www.gesetze-im-internet.de/>.

¹⁵⁷ <https://www.lrs.lt/>.

¹⁵⁸ <https://kansalaisyhteiskunta.fi/>.

5) давлат ижтимоий буюртмаларининг самарадорлигини ижтимоий тадбиркорлик орқали таъминлаш чоралари кўрилмайди ва бу эса, давлат ижтимоий буюртмаларининг жозибадорлиги ошишига тўсқинлик қилмоқда.

Маълумот учун: 2017-2025 йилларда *Наманган вилоятидаги* давлат органлари ва ташиқлотлари томонидан ажратилган давлат ижтимоий буюртмаларининг биронтаси ижтимоий тадбиркорлик орқали амалга оширилмаган.

6) Давлат ижтимоий буюртмаларини молиялаштириш манбалари ва тартиби етарлича белгиланмаган. Бу эса, давлат бюджетидан қачон ва қанча миқдорда зарур маблағлар давлат ижтимоий буюртмаларини ажратиш учун йўналтирилишини аниқ билиш имкониятини бермаяпти.

Маълумот учун: 2017-2025 йилларда *Наманган вилоятидаги* давлат органлари ва ташиқлотлари томонидан ажратилган давлат ижтимоий буюртмалар ининг барчаси *Фонд маблағлари ҳисобидан молиялаштирилган*, бироқ *давлат органларининг бюджетдан ташиқари маблағлари ҳисобидан молиялаштирилган лойиҳалар* мавжуд эмас.

7) Давлат ижтимоий буюртмаларини жамоатчилик муҳокамасидан ўтказиш ва уни баҳолаш механизми мавжуд эмас ва бу эса, жамоатчиликнинг давлат ижтимоий буюртмаларини амалга ошириш жараёнларига нисбатан эътиборсизлигига олиб келмоқда.

Маълумот учун: *Жанубий Кореяда* фуқаролар ва ННТлар ижтимоий муаммоларни ҳал этишига қаратилган таклифлар беришади ва ижтимоий буюртмаларга доир бюджет лойиҳалари онлайн овоз бериш ва шаҳар кенгашлари баҳоси орқали танланади¹⁵⁹.

АҚШда ҳар бир давлат ижтимоий буюртмаси платформада очиқ эълон қилинади ва ижтимоий хизматлар (мисол: ёшлар марказлари, кекса ёшдагилар учун хизматлар) фуқаролар ёки ННТлар томонидан таклиф қилинади ва маҳаллий ҳукумат бюджети орқали молиялаштирилади ҳамда ННТлар *тендерсиз, жамоатчилик овози орқали танланиши мумкин* (масалан, Нью-Йоркдаги РВNYC дастури орқали)¹⁶⁰.

8) Давлат ижтимоий буюртмалари натижаларини шакллантириш имконияти мавжуд эмас.

Маълумот учун: 2017-2025 йилларда *Наманган вилоятидаги* давлат органлари ва ташиқлотлари томонидан ажратилган давлат ижтимоий буюртмаларининг барчаси анъанавий усулларда шакллантирилади, статистикаси юритилади ва назорати амалга оширилади.

9) Давлат ижтимоий буюртмаларига оид лойиҳаларни шакллантириш, давлат ижтимоий буюртмаларини ажратиш ва амалга ошириш устидан жамоатчилик назорати мавжуд эмас.

Маълумот учун: 2017-2025 йилларда *Наманган вилоятидаги* давлат органлари ва ташиқлотлари томонидан ажратилган давлат ижтимоий буюртмаларининг барчаси жамоатчилик муҳокамасидан ўтказилмаган ва жамоатчилик назорати йўлга қўйилмаган.

10) Давлат ижтимоий буюртмалари устидан рақамли ягона давлат назорати йўлга қўйилмаган.

Маълумот учун: 2017-2025 йилларда *Наманган вилоятидаги* давлат органлари ва ташиқлотлари томонидан ажратилган давлат ижтимоий буюртмалари устидан ягона рақамли давлат назорати йўлга қўйилмаган.

¹⁵⁹ <https://www.mois.go.kr/frt/a01/frtMain.do>.

¹⁶⁰ <https://www.grants.gov/>.

11) Амалдаги солиқ қонунчилигида давлат ижтимоий буюртмасини ижтимоий тадбиркорликдан фойдаланган ҳолда, амалга оширганлик юзасидан солиқ имтиёзларини қўллаш назарда тутилмаган.

Маълумот учун: 2017-2025 йилларда *Наманган вилоятидаги* давлат органлари ва ташкилотлари томонидан ажратилган давлат ижтимоий буюртмаларини ижтимоий тадбиркорлик орқали амалга ошириш юзасидан солиқ имтиёзлари ва бошқа имтиёзлар берилмаган.

Мазкур тизимли муаммоларни мавжуд ресурслар орқали ҳал қилиш ҳамда илғор хорижий тажриба асосида давлат ижтимоий буюртмаларини бериш ва молиялаштиришнинг самарали механизмини йўлга қўйиш мақсадида қуйидагиларни амалга ошириш таклиф қилинади:

1. Олий Мажлис палаталари, Адлия вазирлиги, Иқтисодиёт ва молия вазирлиги, Олий Мажлис ҳузуридаги Фуқаролик жамияти институтларини қўллаб-қувватлаш жамоат фонди (кейинги ўринларда Фонд деб юритилади), маҳаллий ижроий ҳокимияти органлари, Демократик жараёнларни таҳлил қилиш маркази, Ўзбекистон нодавлат нотижорат ташкилотлари миллий ассосацияси, Ўзбекистон маҳаллалари уюшмаси, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Қонунчилик ва ҳуқуқий сиёсат институти вакилларида иборат бўлган ишчи гуруҳни тузиш.

2. Ишчи гуруҳнинг асосий вазифаси этиб Ўзбекистон Республикаси Президентининг Ўзбекистон Республикасида давлат ижтимоий буюртмасини беришни янада такомиллаштиришга қаратилган қуйидагиларни назарда тутувчи Фармони лойиҳасини ишлаб чиқиш ва Ўзбекистон Республикаси Президенти Администрациясига киритиш деб белгилаш:

1) илғор хорижий тажриба ва давлат ижтимоий буюртмаларининг ўзига хос хусусиятларини инобатга олиб, “Нодавлат нотижорат ташкилотлари фаолиятининг кафолатлари тўғрисида”ги ва “Ижтимоий шериклик тўғрисида”ги қонунлар ҳамда Вазирлар Маҳкамасининг 2018 йил 22 февралдаги 135-сон қароридаги давлат ижтимоий буюртмасини ажратиш ва молиялаштиришни назарда тутувчи нормаларни бирлаштириш орқали буларга оид ижтимоий муносабатларни тўғридан-тўғри “Ижтимоий шериклик тўғрисида”ги қонунда кўрсатиш орқали давлат ижтимоий буюртмасини ажратиш ва молиялаштиришнинг соддалаштирилган ягона тартибини назарда тутиш;

2) давлат ижтимоий буюртмасини қуйидагича молиялаштиришнинг ягона тартибини белгилаш:

а) лойиҳа қийматининг асосий қисми – Фонд маблағлари, тенг тақсимотда – республика даражасидаги лойиҳалар бўйича давлат органининг бюджетдан ташқари маблағи, тенг тақсимотда – туман ва вилоят даражасидаги лойиҳалар бўйича тегишли даражадаги маҳаллий бюджет маблағлари;

б) давлат ижтимоий буюртмалари бўйича маблағларни Фонднинг алоҳида ҳисоб рақамида шакллантириш ва унинг назоратини амалга ошириш;

3) давлат ижтимоий буюртмаларини шакллантиришнинг қуйидаги амалиётини йўлга қўйиш:

фуқаролар, халқ депутатлари кенгашлари депутатлари Ягона идентификация тизими ва Face-IDдан ўтган ҳолда, тадбиркорлик субъектлари, фуқаролик жамияти институтлари, давлат органлари ва ташкилотлари электрон рақамли имзо орқали ўзларининг таклифларини Фонд томонидан бошқариладиган ягона махсус платформада шакллантиради;

таклифлар фуқаролик жамияти институтларининг турлари бўлган нодавлат нотижорат ташкилотлари, оммавий ахборот воситалари, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари кесимида, туман, вилоят ва республика даражасида шакллантирилади;

таклифларнинг давлат ижтимоий буюртмасига қўйилган мезонларга ва фуқаролик жамияти институтларининг турлари кесимида ҳамда туман, вилоят ва республика даражасида тўғри шакллантирилганлиги адлия органлари томонидан текширилади ва жамоатчилик муҳокамасидан ўтказишга йўналтирилади;

жамоатчилик муҳокамасида фуқаролар “бир лойиҳа учун бир овоз” принципи асосида Ягона идентификация тизимидан ўтган ҳолда, овоз беради;

жамоатчилик муҳокамаси натижалари асосида фуқаролик жамияти институтларининг турларидан келиб чиқиб, туман, вилоят ва республика даражасида 1 тадан давлат ижтимоий буюртмаларига оид ғолиб лойиҳаларни ва уларни амалга ошириш учун танлов бўйича номзодларни Олий Мажлис ҳузуридаги Парламент комиссияси аъзолари томонидан платформада баҳолаш ва унинг натижасини молиялаштириш даражасига қараб, тегишли давлат органига йўналтирилади;

4) лойиҳа ва танлов бўйича ғолибларини Олий Мажлис ҳузуридаги Парламент комиссияси Ягона идентификация тизими ва FACE-IDдан ўтган ҳолда, платформада баҳолаш орқали аниқлаш тартибини жорий қилиш;

5) платформа орқали давлат ижтимоий буюртмаларини ажратиш, молиялаштириш, лойиҳани жамоатчилик муҳокамасидан ва танлов ўтказиш, тўғридан-тўғри шартнома тузиш, шартнома ижроси бўйича давлат ижтимоий буюртмаларини бажаришнинг барча босқичлари устидан жамоатчилик ва давлат назоратини йўлга қўйиш;

6) давлат ижтимоий буюртмалари устидан ягона давлат назоратини амалга ошириш ваколатларини Адлия вазирлигига бериш.

7) давлат ижтимоий буюртмаларини ажратиш ва молиялаштиришнинг аниқ муддатларини белгилаш;

8) танловда қонунчилик ҳужжатлари билан таъсисчиси ёки раҳбарининг судланганлиги тугалланмаган ёки коррупциявий, терроризм, жиноий даромадларни легаллаштиришга оид жиноятлар учун жиноий жавобгарликка тортилган фуқаролик жамияти институтлари иштирок этиши тақиқланади ва унинг танлов натижалари бўйича ғолиб бўлишига йўл қўйилмаслигини назарда тутиш;

9) ижтимоий тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш мақсадида фуқаролик жамияти институтлари билан биргаликда ижтимоий шериклик асосида давлат ижтимоий буюртмасини ажратиш бўйича қўшимча маблағ ва хизмат билан қатнашган субъектларга солиқ ва бошқа имтиёзларни бериш.

2.2-§. Нодавлат нотижорат ташкилотларининг маҳаллий ижроия ҳокимияти ва халқ депутатлари кенгашлари билан ўзаро ҳамкорлигининг аниқ механизмини белгилаш

Нодавлат нотижорат ташкилотларининг маҳаллий ижроия ҳокимияти ва халқ депутатлари кенгашлари билан ўзаро ҳамкорлигини амалга ошириш механизмини белгилаш бугунги кунда долзарб аҳамиятга эга.

Ҳозирда нодавлат нотижорат ташкилотлари фаолиятига оид **2352** та қонунчилик ҳужжати қабул қилинган, шундан, **271** та қонун, Ўзбекистон Республикаси Президентининг **251** та фармонлари ва **426** та қарорлари ҳамда бошқа норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар мавжуд¹⁶¹.

Ўзбекистон Республикасининг “Маҳаллий давлат ҳокимияти тўғрисида”ги Қонунининг 20¹-моддасида халқ депутатлари Кенгашларининг ва 21¹-моддасида ҳокимликнинг нодавлат нотижорат ташкилотлари билан ҳамкорлигига оид умумий қоидалар мавжуд¹⁶².

Маълумот учун: юқоридаги қонунда Халқ депутатлари Кенгашлари нодавлат нотижорат ташкилотлари билан ҳамкорликни амалга оширади, қонунчилик ҳужжатларига мувофиқ уларнинг фаолиятини қўллаб-қувватлайди, ҳудудий дастурларнинг, Кенгаш қарорларининг лойиҳаларини ишлаб чиқиш масалалари юзасидан, шунингдек уларнинг ижроси устидан назорат борасида нодавлат нотижорат ташкилотлари билан ҳамкорликни амалга оширади ҳамда ҳоким қонунчиликда ўз ваколатлари жумласига киритилган мулкчиликнинг турли шаклидаги корхоналар, муассасалар, ташкилотлар билан ҳамкорлик қилиш каби бошқа масалаларни ҳам ҳал этади, деб кўрсатилган.

Бироқ, амалдаги қонунчилик ҳужжатларида ушбу ҳамкорликни қай тариха амалга ошириш механизмлари аниқ ва етарлича белгиланмаган.

Наманган вилоятида ушбу ҳамкорлик ҳолати ўрганилганида **Наманган вилоятидаги маҳаллий ижроия ҳокимияти ва халқ депутатлари кенгашлари билан нодавлат нотижорат ташкилотлари ўртасида ўзаро ҳамкорликни амалга оширишни назарда tutuvchi ҳужжатлар қабул қилинмаганлиги, дастур ва бошқа чора-тадбирлар орқали давлат ва нодавлат органлари фаолиятига оид масалаларни ўзаро ҳамкорликда амалга оширишга оид тартиб-таомиллар ва тадбирлар белгиланмаганлиги аниқланди.**

Ушбу ҳамкорликнинг ўрнатилмаганлиги ва тизимли йўлга қўйилмаганлиги сабаблари ўрганилганида қонунчилик ҳужжатларида улар ўртасидаги ўзаро ҳамкорликни ўрнатиш тартиб-таомиллари етарлича белгиланмаганлиги сабабли улар ўзаро ҳамкорликни тизимли амалга ошириш бўйича қуйида бир қатор муаммо ва камчиликлар мавжудлиги маълум бўлди, жумладан:

1) вилоятда жойлашган давлат органлари ва ташкилотлари томонидан ўз маблағлари ҳисобидан биронта давлат ижтимоий буюртмалари ажратилмаган ва хатто уларнинг ҳузуридаги жамоатчилик

¹⁶¹ lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

¹⁶² Ўзбекистон Республикасининг “Маҳаллий давлат ҳокимияти тўғрисида” 1993 йил 2 сентябрдаги 913-ХП-сон Қонуни // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

кенгашларида социал ва ижтимоий аҳамиятга молик лойиҳаларга оид масалалар ҳал қилинмаган.

Маълумот учун: Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Фуқаролик жамияти институтларини давлат томонидан қўллаб-қувватлаш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” 2024 йил 26 августдаги ПФ–124-сон Фармони билан ҳар йили вазирлик ва идоралар фуқаролик жамияти институтларига бюджетдан ташқари маблағлари ҳисобидан ижтимоий буюртма бериш бўйича танловлар ташиқил этиши¹⁶³ ҳамда Вазирлар Маҳкамасининг 2018 йил 22 февралдаги 135-сон қарори билан тасдиқланган “Социал ва ижтимоий аҳамиятга молик лойиҳаларни амалга ошириш учун давлат органлари томонидан давлат ижтимоий буюртмаси бериш тартиби тўғрисида”ги Низомга асосан, давлат органлари томонидан ҳар йили социал ва ижтимоий аҳамиятга молик лойиҳаларни амалга ошириш учун нодавлат нотижорат ташиқилотларига бюджетдан ташқари маблағлар ҳисобидан бевосита давлат ижтимоий буюртмасини бериш бўйича танловлар ташиқил этилиши ҳамда ўзининг бюджетдан ташқари маблағлари харажатлари сметасида бевосита давлат ижтимоий буюртмасини бериш учун ажратиладиган маблағлар миқдори назарда тутилиши белгиланган¹⁶⁴. Бироқ, Наманган вилоятидаги давлат органлари ва ташиқилотларининг амалда бюджетдан ташқари маблағлари харажатлари сметасида бу бўйича зарур маблағлар кўзда тутилмаган ва танловлар ташиқил этилмаган.

2) нодавлат нотижорат ташиқилотлари фаолиятини қўллаб-қувватлашга оид маҳаллий ижроия ҳокимияти органлари ва халқ депутатлари вилоят, туман ва шаҳар кенгашлари томонидан қарорлар қабул қилинмаган.

Маълумот учун: Ўзбекистон Республикасининг “Нодавлат нотижорат ташиқилотлари тўғрисида” 1999 йил 14 апрелдаги 763-сон Қонунига асосан, давлат нодавлат нотижорат ташиқилотларининг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларига риоя этилишини таъминлайди, уларга ижтимоий ҳаётда иштирок этиш учун тенг ҳуқуқий имкониятлар яратиш беради. Нодавлат нотижорат ташиқилотларининг алоҳида ижтимоий фойдали дастурларига давлат кўмак кўрсатиши мумкин¹⁶⁵. Бироқ, “e-qaror” ягона электрон тизимида Наманган вилоятидаги маҳаллий ижроия ҳокимияти органларининг **54 281** та қарорлари¹⁶⁶, “kengash.gov.uz” маҳаллий ҳокимият вакиллик органлари порталида Наманган вилоятидаги халқ депутатлари кенгашлари томонидан **645** та қарорлар қабул қилиниб, киритилган¹⁶⁷ бўлса-да, нодавлат нотижорат ташиқилотлари фаолиятига кўмаклашиш бўйича зарур қарорлар қабул қилинмаган.

3) нодавлат нотижорат ташиқилотларининг аниқ статистикаси ҳам мавжуд эмас;

Маълумот учун: Наманган вилояти статистика бошқармасининг берган маълумотида кўра, ҳудудда ҳозирда **2 456** та нодавлат нотижорат ташиқилоти мавжуд, Наманган вилоят адлия бошқармаси томонидан берилган маълумотга кўра, буларнинг сони **611** тани ташиқил этади.

¹⁶³ Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Фуқаролик жамияти институтларини давлат томонидан қўллаб-қувватлаш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” 2024 йил 26 августдаги ПФ–124-сон Фармони // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

¹⁶⁴ Вазирлар Маҳкамасининг 2018 йил 22 февралдаги 135-сон қарори билан тасдиқланган “Социал ва ижтимоий аҳамиятга молик лойиҳаларни амалга ошириш учун давлат органлари томонидан давлат ижтимоий буюртмаси бериш тартиби тўғрисида”ги Низом // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

¹⁶⁵ Ўзбекистон Республикасининг “Нодавлат нотижорат ташиқилотлари тўғрисида” 1999 йил 14 апрелдаги 763-сон Қонуни // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

¹⁶⁶ <https://e-qaror.gov.uz/>.

¹⁶⁷ <https://kengash.gov.uz/>.

4) нодавлат нотижорат ташкилотлари аксариятининг, хатто муҳим ва стратегик вазифаларни бажарувчи нодавлат нотижорат ташкилотларининг ўз биноси мавжуд эмас ва бу ҳолатга маҳаллий ижроия ҳокимияти органлари ва халқ депутатлари кенгашлари етарлича эътибор қаратмаган;

Маълумот учун: ҳудуддаги жами нодавлат нотижорат ташкилотларининг бор йўғи **25** тасининг ўз биноси мавжуд, қолганлари ижара шартномаси асосида ўзининг фаолиятини амалга ошириб келмоқда. Ваҳоланки, бирган халқ депутатлари кенгашлари томонидан 2017-2025 йиллар давомида жами **7948** та қарорлар тасдиқланган. Кенгаш қарорларининг **1558** таси ахборот, **4238** таси ҳисобот ва **1942** таси бошқа масалаларда бўлган.

5) маҳаллий ижроия ҳокимияти органлари ва халқ депутатлари кенгашларининг нодавлат нотижорат ташкилотларининг моддий-техник базасига кўмаклашмаган.

Маълумот учун: Наманган вилоятидаги нодавлат нотижорат ташкилотларининг моддий-техника базасининг эскириш даражаси **50 фоизни** ташкил этади ва ўзи нодавлат нотижорат ташкилоти бўлса ҳам 2024-2025 йиллар давомида Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси ҳузурида Фуқаролик жамития институтларини қўллаб-қувватлаш жамоат фонди ва унинг Наманган вилоят бўлинмаси ёрдами орқали **25 000** та компьютер техникаси ҳариди амалга оширишда бошқа нодавлат нотижорат ташкилотларига кўмаклашилган.

6) нодавлат нотижорат ташкилотларининг кундалик фаолияти учун молиявий маблағлар етарли эмас ва бу бўйича маҳаллий ижроия ҳокимияти органлари ва халқ депутатлари кенгашлари ўзаро ҳамкорликда тизимли ишларни амалга оширмаган.

Маълумот учун: нодавлат нотижорат ташкилотларининг кундалик иш фаолиятини таъминлаш учун молиявий маблағлар етарли эмас, уларнинг ходимларига нисбатан ижтимоий ҳимоя деярли қўлланилмайди, ҳудуддаги нодавлат нотижорат ташкилотлари фаолиятида ҳам меҳнат қонунчилиги қўлланилиши белгиланган бўлсада, касаллик варақалари ва хатто меҳнат таътиллари учун маблағлар мавжуд эмаслиги сабабли нодавлат нотижорат ташкилотларида кадрлар қўнимсизлиги вужудга келган, кадрлар заҳирасини шакллантиришда муаммолар вужудга келган.

7) ижтимоий шериклик ва жамоатчилик назоратини амалга оширишнинг замонавий механизмлари жорий этилган ва бу бўйича 2022 йилда алоҳида электрон портал йўлга қўйилган бўлса-да, бироқ, қуйидаги ҳаракатлар умуман амалга оширилмаган:

а) нодавлат нотижорат ташкилотлари ва фуқаролик жамиятининг бошқа институтлари (кейинги ўринларда — ННТ) томонидан ижтимоий ва иқтисодий дастурлар ишлаб чиқилишида иштирок этиш, уларнинг ижросини мониторинг қилиш;

б) мониторинг натижаси бўйича мажбурий тартибда кўриб чиқилиши лозим бўлган ҳужжатни, шунингдек, норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар лойиҳалари тўғрисидаги таклифларни масъул давлат органлари ва ташкилотларига киритиш;

в) ННТлар ёки давлат органлари ва ташкилотлари томонидан ижтимоий шериклик муносабатларини ўрнатиш бўйича таклифлар киритиш;

г) ННТлар томонидан амалга оширилган жамоатчилик назоратининг якуни бўйича тайёрланган ҳужжатни давлат органлари ва ташкилотларига

юбориш ҳамда давлат органлари ҳамда ташкилотлари томонидан ушбу ҳужжатнинг кўриб чиқилиши натижаси бўйича қабул қилинган қарорларни эълон қилиш.

Маълумот учун: Вазирлар Маҳкамасининг “Ижтимоий шериклик ҳамда жамоатчилик назоратини амалга ошириш механизмларини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” 2022 йил 22 апрелдаги 208-сон қарори¹⁶⁸ ижроси ҳудудда етарлича таъминланмаяпти, бу бўйича прокурор назорати амалга оширилмаган.

8) Наманган вилоятида жойлашган давлат органлари ва ташкилотларида жамоатчилик кенгашлари фаолиятида нодавлат нотижорат ташкилотлари вакиллариининг ўрни ва роли етарлича эмас;

Маълумот учун: Ўзбекистон Республикаси Президентининг “2021-2025 йилларда фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида” 2021 йил 4 мартдаги ПФ–6181-сон Фармони билан давлат органлари ҳузуридаги **жамоатчилик кенгашлари таркибининг** камида **50 фоизини** нодавлат нотижорат ташкилотлари вакиллари ташкил этиши белгиланган¹⁶⁹.

Бироқ, Наманган вилоятидаги давлат органлари ва ташкилотлари томонидан тузилган жамоатчилик кенгашлари таркибининг **50 фоизини** нодавлат нотижорат ташкилотлари вакиллари ташкил этмайди ҳамда жамоатчилик кенгашлари номигагина тузилган бўлиб, унинг аъзолари давлат органи раҳбари ёки унинг ўринбосари ҳамда мавжуд таркибий бўлинмалар ходимларидан иборат шаклда ташкил этилган, Наманган вилояти ҳокимлигининг ҳузурида эса, Жамоатчилик кенгаши ташкил этилмаган.

Юқоридаги Фармон талаблари бажарилиши бўйича ўтган вақт давомида **прокурор назорати ва адлия органлари томонидан бирон бир ҳуқуқий таъсир чоралари кўрилмаган.**

9) нодавлат нотижорат ташкилотлари фаолиятига давлат органларининг кўмаклашуви етарлича эмаслиги ва ҳуқуқий тарғибот етарлича йўлга қўйилмаганлиги туфайли уларнинг фаолиятига оид ҳуқуқбузарликлар сони ошган;

Маълумот учун: нодавлат нотижорат ташкилотлари фаолиятига оид ҳуқуқбузарликлар асосан нодавлат нотижорат ташкилотларининг ўз вақтида ҳисобот топширмаганлиги ва ходимларига меҳнатга лаёқатсизлик варақаси расмийлаштирилмаганлиги ҳисобланади. Хусусан, нодавлат нотижорат ташкилот ўз вақтида ҳисобот топширмаганлиги бўйича 2023 йилда **32** та, 2024 йилда **97** та, меҳнат қонунчилиги талаблари бузилганлиги бўйича 2023 йилда **10** та маъмурий жазо, 2024 йилда эса, **14** та интизомий жазо, 2025 йилнинг биринчи чорагида **1** та жиноят иши қўзғатиш масаласи кўтарилган.

10) нодавлат нотижорат ташкилотлари билан давлат органлари ўртасида рақамли ҳамкорлик йўлга қўйилмаган, шу билан бирга, ҳудуддаги мавжуд ахборот тизимлари тўлиқ интеграция қилиниб, ҳудуд раҳбари сифатида туман, шаҳар ва вилоят ҳокимлигида, шу билан бирга, халқ депутатлари туман, шаҳар ва вилоят кенгашларида ягона ахборот тизими орқали мавжуд барча ахборот ресурсларидан ягона нуқтадан

¹⁶⁸ Вазирлар Маҳкамасининг “Ижтимоий шериклик ҳамда жамоатчилик назоратини амалга ошириш механизмларини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” 2022 йил 22 апрелдаги 208-сон қарори // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

¹⁶⁹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг “2021-2025 йилларда фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида” 2021 йил 4 мартдаги ПФ–6181-сон Фармони // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

туриб фойдаланиш имконияти яратилмаган ва бу ҳолат эса, бир қатор салбий ҳолатларни вужудга келтирган.

Маълумот учун: Наманган вилоятида **39** та давлат ахборот тизими мавжуд, бироқ улардан нодавлат нотижорат ташкилотлари фойдаланиши учун имконият яратилмаган. Халқ депутатлари кенгашлари фойдаланувидаги бўлган **“E-Kengash” электрон тизими** ҳамда маҳаллий ижроия ҳокимияти органлари фойдаланувидаги **“E-qaror” ягона электрон тизими** бор йўғи **6** та ахборот тизими билан **интеграция қилинган** бўлса, ҳали ҳамон ҳудуддаги нодавлат нотижорат ташкилотларининг ахборот тизимлари билан улар интеграция қилинмаган. Мисол учун, “маҳалла еттилиги” бўйича қуйидаги платформалар “Ягона миграция маълумотлари базаси”га интеграция қилинмаган, ваҳоланки ушбу ахборот тизимларидаги маълумотлар миграция соҳасига оид масалаларни ҳал этиши учун муҳим аҳамиятга эга:

1) **Рақамли маҳалла платформаси** – маҳалла раислари фойдаланувидаги ҳар бир маҳалла бўйича маҳаллага тегишли асосий демографик кўрсаткичлар мавжуд¹⁷⁰;

2) **Онлайн маҳалла платформаси** – маҳалладаги ҳоким ёрдамчиси фойдаланувидаги фуқароларга ажаратилаётган кредит, субсидия, аҳоли томорқаси, миграция, микролиҳзалар ва асосий вазифасидан келиб чиқиб маълумотлар мавжуд¹⁷¹.

3) **Хотин-қизлар.уз платформаси** – маҳалладаги хотин-қизлар фаоллари фойдаланувидаги 30 ёшдан юори бўлган хотин-қизлар тўғрисидаги маълумотлар, “Аёллар дафтари”га киритилган фуқаролар ва уларга ажратилган ёрдамлар тўғрисидаги маълумотлар мавжуд¹⁷²;

4) **Ёшлар баланси.уз платформаси** – маҳалладаги ёшлар етказчилари фойдаланувидаги “Ёшлар дафтари”да ёшларни рўйхатга олиш, уларнинг миграцияси, ёшларнинг бандлигини таминлаш ва бошқам йўналишларга оид маълумотлар мавжуд¹⁷³;

5) **ИНМА.UZ платформаси** – ижтимоий ходимлар томонидан юритиладиган 105 турдаги аризалар, кейслар, оғир ижтимои вазиятга тушган фуқароларни мониторинг қилиб боришга ихтисослаштирилган, ногиронлиги бўлган фуқаролар тўғрисидаги маълумотлар мавжуд¹⁷⁴.

Бундан ташқари, зарур маълумотлар ва ахборот ресурслардан ҳудуд раҳбарлари ва масъулари ҳали ҳамон ўз вақтида етарлича ва тўлиқ тезкорлик билан фойдаланиш орқали мавжуд муаммоларни ҳал қилишнинг рақамли ечимларига эга эмас. Мисол учун:

келиб тушган мурожаатлар нодавлат нотижорат ташкилотларига уларнинг ахборот тизимлари мавжуд эмаслиги ёки улар давлат ахборот тизимларидан фойдаланиш имкониятига тўлиқ эга эмаслиги сабабли уларнинг фаолиятига оид мурожаатлар халқ қабулхоналари томонидан туман, шаҳар ва вилоят ҳокимлигига юборилиши ва ушбу ҳокимликлардан тегишли нодавлат нотижорат ташкилотларига қоғоз кўринишда мурожаатлар тааллуқлилиги бўйича юборилиши оқибатида ҳокимликларда

¹⁷⁰ <https://mahalla.ijro.uz/>.

¹⁷¹ <https://online-mahalla.uz/>.

¹⁷² <https://xotin-qizlar.uz/>.

¹⁷³ <https://yoshlarbalansi.uz/>.

¹⁷⁴ <https://ihma.uz/uz>.

ошиқча вақт ва ресурс сарфи вужудга келган, мурोजаатларнинг ўз вақтида кўриб чиқилиши бўйича муаммолар пайдо бўлган;

Яна бир мисол, 2017-2025 йилларда Наманган вилоятидаги вилоят, туман ва шаҳар ҳокимликларига **9082** та маълумот бериш мазмунидagi мурोजаат ва биргина Янгиқўрғон туманида **15 мингдан ортиқ ҳуқуқий тушунтириши**га оид мурोजаат вилоят, туман ва шаҳар ҳокимликларига тааллуқли мурोजаат бўлмаса-да, ҳудуддаги ташкилотларга электрон кўринишида мурोजаатни тезкорлик билан юбориш имконияти бўлмаганлиги сабабли ваколатли органларга бевосита электрон кўринишида мурोजаатлар юборилмасдан, халқ қабулхоналари орқали вилоят, туман ва шаҳар ҳокимликларига юборилган ва улар томонидан мурोजаат тааллуқлилиги бўйича қозғоз кўринишида мурोजаатлар ваколатли идораларга тақдим этилган.

11) Ijro.gov.uz” ижро интизоми идоралараро ягона электрон тизими негизида ишлаб чиқилган **“Ҳоким мурोजаати”** модули орқали фуқаролик жамияти институтлари, шу жумладан, нодавлат нотижорат ташкилотлари фаолияти ёки фуқароларни қийнаётган масалалар бўйича бирон бир мулоқот амалга оширилмаган.

Маълумот учун: Ўзбекистон Республикаси Президенти Администрациясининг 03.12.2024 йилдаги 03-2309-сонли топишириги асосида туман (шаҳар) ҳокимларининг вазирлар ва идоралар раҳбарлари қабулига ёзилиши, уларга тўғридан-тўғри мурोजаат қилиши ҳамда ушбу мурोजаатларни кўриб чиқиш тартиби тўғрисидаги вақтинчалик Низоми тасдиқланган ва мазкур Низомга асосан, “Ijro.gov.uz” ижро интизоми идоралараро ягона электрон тизими негизидаги “Ҳоким мурोजаати” модули орқали маҳаллий ижро этувчи ҳокимият органлари раҳбарларининг тегишли вазирлар ва идоралар раҳбарлари қабулига ёзилиши, уларга тўғридан-тўғри мурोजаат қилиши ҳамда ушбу мурोजаатларни кўриб чиқиш тартиби белгиланган. Юқоридагилардан келиб чиқиб, туман (шаҳар) ҳокимлари ҳамда вазирлар ва идоралар раҳбарлари иштирокида Zoom платформаси орқали жами **18 маротаба** мулоқотлар ўтказилган, Наманган вилоятидаги шаҳар ва туманлар ҳокимликлари томонидан **21 та** масалалар кўтарилган бўлиб, шундан, **7 таси** ижобий ҳал этилган ва **14 таси** ўрганиш жараёнида, бироқ жамоатчилик назорати предметига оид масалалар ҳал этилмаган.

12) давлат ва нодавлат сектор ўртасида аниқ вазифалар белгиланмаганлиги сабабли улар ўртасида энг муҳим бўлган сифатида халқ депутатлари кенгашларининг тутган ўрни ва роли етарлича йўлга қўйилмаган, оқибатда уларнинг чиқарган қарорлари ижроси самарали ва тўлиқ бажарилмаяпти.

Маълумот учун: 2021-2025 йилларда халқ депутатлари Наманган вилояти, шаҳар ва туман кенгашлари томонидан **жами 838 та сессия** ўтказилган ва **7948 та қарорлар тасдиқланган** ва уларнинг ижросини таъминлаш мақсадида ҳудуддаги тегишли давлат органлари ва ташкилотларига ижро учун **7273 та қарорлар** юборилган бўлса-да, ушбу давлат органлари ва ташкилотлари томонидан **174 та қарор** ижроси таъминланмаган ёки этиборсиз қолдирилган. Оқибатда, ўтган сессияда кўтарилган ва ҳал қилинган кун тартибидаги масалаларни кейинги сессияларга киритиш каби салбий амалиёт вужудга келган.

13) маҳаллий ижроия ҳокимияти ва халқ депутатлари кенгашлари томонидан давлат бошқарувини амалга оширишда нодавлат нотижорат ташкилотларининг ўрни ва роли алоҳида аҳамиятга эга бўлиб, илғор

хорижий давлатлар тажрибаси шуни кўрсатмоқдаки, давлат ўзининг халқ олдида олган муҳим вазифаларини давлат органлари орқали амалга ошира олмаган қисмини айнан нодавлат сектор орқали амалга ошириши мумкин.

Маълумот учун: Ўзбекистон маҳаллалари уюшмасининг Наманган вилоят бўлинмаси томонидан фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларида жамоатчилик назоратини ташиқ қилиш йўналишида **788** та маҳаллада жамоатчилик рўйхатлари шакллантирилиб, “Омбор дафтар” тизимига номма-ном киритилиши амалиёти ривожлантирилган, ўтган давр мобайнида **568** та объектларда, шундан **27** тасида аҳолининг маиший муаммоларини ҳал этишга оид норматив ҳужжатлар ижроси, **79** тасида электр энергияси, **25** тасида газ, **38** тасида сув таъминоти, **99** тасида йўл инфратузулмаси, **18** тасида таълим, **34** тасида соғлиқни сақлаш тизими ва **253** тасида бошқа йўналишида жамоатчилик назорати амалга оширилиши таъминланган. Шунингдек, **406** та ҳолатда жамоатчилик назорати шакллари қўлланилган бўлиб, **61** та ҳолатда давлат органларига мурожаатлар ва сўровлар юбориш, **37** та ҳолатда давлат органларининг очиқ ҳайъат мажлисларида иштирок этиш, **98** та ҳолатда жамоатчилик муҳокамаси, **52** та ҳолатда жамоатчилик эшитиш ва **158** та ҳолатда жамоатчилик мониторинги ўтказилган. “Юксалиш” ҳаракати Наманган вилояти ҳудудий бўлинмаси томонидан 2022 йилда **20** та, 2023 йилда **16** та, 2024 йилда **41** та 2025 йилда **27** та жамоатчилик мониторинги, 2022 йилда **2** та, 2023 йилда **3** та, 2024 йилда **3** та, 2025 йилда **4** та жамоатчилик эшитиш, 2022 йилда **4** маротаба, 2023 йилда **1** та, 2024 йилда **9** та жамоатчилик муҳокамаси, 2022 йилда **25** маротаба жамоатчилик мулоқотлари, 2023 йилда **1** та, 2024 йилда **2** та жамоавий мурожаат, 2023 йилда **1** та ва 2024 йилда ҳам **1** та жамоатчилик лойиҳаси, 2024 йилда **1** та очиқ мулоқот, **1** та муҳокама йиғилиши ўтказилган.

Шу жиҳатдан ўтган вақт давомида, давлат ижтимоий буюртмаларини ажратиш, жамоатчилик кенгашларини тузиш ва нодавлат нотижорат ташкилотлари фаолиятини қўллаб-қувватлаш бўйича кенга кўламли ишлар амалга оширилмоқда ва ушбу ислохотларнинг бардавомлигини ва олиб борилаётган ислохотларнинг изчиллигини таъминлаш орқали маҳаллий ижроия ҳокимияти ва халқ депутатлари кенгашлари томонидан давлат бошқарувини амалга оширишда нодавлат нотижорат ташкилотларининг аниқ ўрни ва ролини тизимли белгилаш зарурияти вужудга келмоқда.

Нодавлат нотижорат ташкилотларининг маҳаллий ижроия ҳокимияти ва халқ депутатлари кенгашлари билан ўзаро ҳамкорлигини амалга ошириш механизмини аниқ белгилаш бўйича хорижий давлатлар тажрибаси ўрганилганида қуйидагилар аниқланди:

1) нодавлат нотижорат ташкилотларининг маҳаллий ижроия ҳокимияти ва халқ депутатлари кенгашлари билан ўзаро ҳамкорлиги тартиби ва йўналишларини белгилаш бўйича:

Маълумот учун: **Буюк Британия, Эстония, Польша**да Local Compact, round-table, Cooperation Program каби институционал тартиблар орқали маҳаллий ҳокимликлар билан нодавлат нотижорат ташкилотлари ўртасида икки томонлама шартнома, ягона дастур тузилиб, ушбу ҳужжатларга асосан, ҳар бир ҳудуддаги муниципалитет нодавлат нотижорат ташкилотлари билан ягона ҳужжат асосида ҳамкорликни амалга оширади¹⁷⁵;

2) қуйидаги йўналишлар бўйича:

¹⁷⁵ <https://www.gov.uk/>.

а) вилоят, туман ва шаҳар ҳокимликлари учун ҳудуддаги ҳар бир соҳа ва тармоқ, шунингдек, давлат, нодавлат ва хусусий секторнинг ривожланиш ҳолати, мавжуд муаммолар ва эришилган ютуқлар ҳамда криминоген вазият ва жиноятчилик аҳволини инсон омилисиз автоматлаштирилган ҳолатда билиш, таҳлил қилиш, зарур ахборот ресурсидан фойдаланиш имкониятини яратиш:

б) бюджет маблағларидан мақсадли ва тўғри фойдаланиш, тизимли ишлашни йўлга қўйиш мақсадида “Е-qaror” ягона электрон тизимидан воз кечган ҳолда, “Ijro.gov.uz” ижро интизоми идоралараро ягона электрон тизими орқали **ягона нуқтадан туриб**, вилоят, туман ва шаҳар ҳокимликлари ҳудуддаги барча давлат органлари ва ташкилотлари томони амалга оширилаётган ишларнинг сарҳисобини юритиш, уларга зарур топшириқлар бериш ва уларнинг “**ижро қадам**”ларини реал вақт режимида кўриб туриш, қабул қилинган қарорларни эълон қилишнинг техник имкониятини яратиш;

Маълумот учун: **АҚШ**да *Mayor’s Office of Data Analytics (MODA)* ҳамда *NYC Open Data* тизимлари орқали 100 дан ортиқ агентликлардаги 2000 дан ортиқ *dataset real-time* интеграцияланган, *Hate Crime*, *911*, санитария, божхона маълумотлари ягона дашбордга чиқади, *“CompStat”* ҳафталик жинояти статистикаси билан боғланган ҳолда полиция патрул йўналишини автомат тузади, *“WindyGrid”* тизими орқали 7 млндан ортиқ *real-time* геофазовий ёзувлар, *911*, транспорт, об-ҳаво, *ShotSpotter*, *LPR* маълумотлари ягона геохарита устида кўрсатади ва шу орқали ҳудуд раҳбари, шунингдек, давлат раҳбари ҳудуддаги ҳар бир соҳа, тармоқ ва йўналишнинг аҳоли тўғрисида аниқ маълумотни реал вақт режимида олади, маълумотларнинг таҳлилни амалга ошириб, зарур топшириқлар беради ва унинг топшириқлари ижросининг бажарилиши ҳолатини ҳам реал вақт режимида кўриб туриш имконияти мавжуд¹⁷⁶;

Буюк Британияда *“One Platform, One Council” – Microsoft Azurega* асосланган *“Modern Data Platform”*га 300 дан давлат органлари ва ташкилотларидан маълумот автоматик келади ва тизимлашади¹⁷⁷.

Сингапурда *Smart Nation Sensor Platform* орқали давлатдаги барча ахборот ресурси ҳақидаги маълумотларни олиш, таҳлил қилиш ва аниқ ҳамда самарали қарорлар қабул қилиш имконияти яратилган¹⁷⁸;

Эстонияда *X-Road* ва *MinuOma* *valitsus.ee* тизими орқали 99 % давлат хизматлари, вазифа ва функциялари натижасини олиш имконияти яратилган¹⁷⁹.

3) давлат ва нодавлат секторнинг ягона рақамли ҳамкорлигини амалга оширишга оид қуйидаги йўналишлари бўйича:

а) нодавлат нотижорат ташкилотларининг маҳаллий ижроия ҳокимияти ва халқ депутатлари кенгашлари билан ўзаро ҳамкорлигини амалга ошириш ва унинг натижаларини **“Жамоатчилик назорати портали” ягона ахборот тизимида** акс эттириш ва унинг фаолиятини тўлиқ йўлга қўйиб, уни “Ijro.gov.uz” ижро интизоми идоралараро ягона электрон тизими билан интеграция қилиш;

б) нодавлат нотижорат ташкилотлари ходимларига меҳнатга лаёқатсизлик варақаларини расмийлаштириш натижаларини жамоатчилик назорати порталида акс эттиришнинг техник имкониятларини йўлга қўйиш;

¹⁷⁶ <https://opendata.cityofnewyork.us/>.

¹⁷⁷ <https://www.gov.uk/>.

¹⁷⁸ <https://www.smartnation.gov.sg/>.

¹⁷⁹ <https://minuomavalitsus.ee/>.

д) жамоатчилик назорати порталида ҳар бир нодавлат нотижорат ташкилотлари фаолиятининг кунлик, ойлик, чораклик ва йиллик қилган ишлари натижаларини киритиш амалиётини йўлга қўйиш;

е) нодавлат нотижорат ташкилотларининг ҳар ойлик солиқ, статистика ва адлия органларига топширадиган ҳисоботларини бирхиллаштириш ва ягона йиллик ҳисоботни жамоатчилик назорати порталида топшириш амалиётини йўлга қўйиш, бундан, давлат ва чет эллик ташкилотлар кўмаги билан амалга оширилаётган лойиҳалар бўйича ҳисоботлар мустасно;

Танзаниянинг NGO Digital Mapping платформаси, **Гана давлатлининг** Ghana Open Data Initiative (GODI), **Европа Иттифоқининг** Joinup платформаси, **Эстония, Бенин, Қирғизистон, Украина X-Road** тизими орқали давлат ва нодавлат сектор ягона нуқтадан туриб, битта платформадан фойдаланиб ўзаро рақамли ҳамкорликни амалга оширади.

Ушбу тизимларда ва платформаларда нодавлат секторнинг кунлик, ҳафталик, чораклик, йиллик қилаётган ишлари, давлат сектори билан ҳамкорликдаги вазифалар ва уларнинг сарҳисобида оид маълумотлар реал вақт режимида амалга оширилади.

4) давлат ва нодавлат секторнинг ўзаро тизимли ҳамкорлигини йўлга қўйиш ва уни молиялаштириш бўйича қуйидаги йўналишлар юзасидан:

а) халқ депутатлари кенгашларига тегишли ҳудуддаги фуқаролик жамияти институтлари ва давлат органлари ўртасида тузиладиган йиллик ягона ҳамкорлик дастурларини тасдиқлаш ваколатини бериш орқали ҳудудда давлат ва нодавлат сектор ўртасида ягона ҳамкорлик тизимини йўлга қўйиш;

б) вилоят, туман ва шаҳар ҳокимларига фуқаролик жамияти институтларининг ижтимоий-иқтисодий фаолиятини маҳаллий бюджетнинг қўшимча маблағлари ҳисобидан қўллаб-қувватлаш бўйича қарор қабул қилиш ваколатларини бериш йўналиши бўйича:

Маълумот учун: **Буюк Британияда** фуқаролик жамияти институтлари, шу жумладан, нодавлат нотижорат ташкилотлари ўртасидаги ҳамкорлик шартномага асосланган бўлиб, ушбу шартномада нодавлат секторни молиялаштириш, ўзаро ҳисобот алмашинуви ва фаолиятни ўзаро баҳолаш имкониятлари яратилган¹⁸⁰;

Польшада ҳудудий даражада давлат ва нодавлат нотижорат ташкилотлари вакиллари иштирокида ягона ишчи гуруҳлар ташкил қилинган ва унинг асосида Cooperation Program ишлаб чиқилиб, шаҳар кенгашлари томонидан мақулланган ҳамда маҳаллий бюджетдан грант шаклида нодавлат нотижорат ташкилотлари учун маблағ ажратилиши йўлга қўйилган¹⁸¹.

Хорватияда миллий иш режа асосида нодавлат секторнинг давлат секторига қилган ўзаро ҳамкорлиги ва кўмаклашуви учун таваккалчиликка асосланган ўйинлардан тушган солиқларнинг 14 % фоизи йўналтирилади¹⁸².

5) кенгаш текширувлари натижалари бўйича қабул қилинган қарорларни бажармаганлик ёки лозим даражада бажармаганлик юзасидан маъмурий жавобгарлик белгилаш ҳамда халқ депутатлари

¹⁸⁰ <https://www.gov.uk/>.

¹⁸¹ <https://isap.sejm.gov.pl/>.

¹⁸² <https://zaklada.civilnodrustvo.hr/>.

кенгашларига ҳуқуқбузарга нисбатан маъмурий баённома тузиш ва уни судга юбориш ваколатини бериш бўйича:

Маълумот учун: Латвияда маъмурий комиссия ёки ўзини ўзи бошқарувчи комиссия, маҳаллий ижроия ҳокимияти органлари раҳбарлари, маъмурий инспекциялар ўзларининг фаолият соҳасида вужудга келган қонун бузилиши ҳолати бўйича маъмурий баённома тузиш ва судга юбориш ҳуқуқига эга¹⁸³.

Нодавлат нотижорат ташкилотларининг маҳаллий ижроия ҳокимияти ва халқ депутатлари кенгашлари билан ўзаро ҳамкорлигини амалга ошириш механизмини аниқ белгилаш мақсадида:

1. Нодавлат нотижорат ташкилотларининг маҳаллий ижроия ҳокимияти ва халқ депутатлари кенгашлари билан ўзаро ҳамкорлигини амалга ошириш механизмини аниқ белгилаш бўйича қонунчилик ҳужжатларини такомиллаштириш юзасидан Адлия вазирлиги, Рақамли технологиялар вазирлиги, Иқтисодиёт ва молия вазирлиги, Соғлиқни сақлаш вазирлиги, Солиқ қўмитаси, Статистика агентлиги, Олий Мажлис Сенати, вилоят маҳаллий ижроия ҳокимияти органлари ва халқ депутатлари кенгашлари, Қонунчилик ва ҳуқуқий сиёсат институти, Олий Мажлис ҳузуридаги Фуқаролик жамияти институтларини қўллаб-қувватлаш жамоат фонди вакилларида иборат **Ишчи гуруҳ тузиш**;

2. Қонунчилик ҳужжатлари лойиҳасини ишлаб чиқиш ва унда кўйидагиларни назарда тутиш:

1) нодавлат нотижорат ташкилотларининг маҳаллий ижроия ҳокимияти ва халқ депутатлари кенгашлари билан ўзаро ҳамкорлиги тартиби ва йўналишларини аниқ белгилашни назарда тутувчи норматив-ҳуқуқий ҳужжатни қабул қилиш ҳамда ушбу қонунчилик ҳужжати лойиҳасида кўшимча тариқасида ўзаро ҳамкорлик тизимли амалга оширилиши учун:

а) вилоят, туман ва шаҳар ҳокимларига фуқаролик жамияти институтларининг ижтимоий-иқтисодий фаолиятини маҳаллий бюджетнинг кўшимча маблағлари ҳисобидан қўллаб-қувватлаш бўйича қарор қабул қилиш ваколатларини бериш;

б) халқ депутатлари кенгашларига тегишли ҳудуддаги фуқаролик жамияти институтлари ва давлат органлари ўртасида тузиладиган йиллик ягона ҳамкорлик дастурларини тасдиқлаш ваколатини бериш орқали ҳудудда давлат ва нодавлат сектор ўртасида ягона ҳамкорлик тизимини йўлга қўйишни назарда тутувчи қоидаларни киритиш;

Наманган вилоятидаги мавжуд **39** ахборот тизимларини босқичма-босқич тўлиқ интеграция қилиш орқали **вилоят, туман ва шаҳар ҳокимликлари учун ҳудуддаги ҳар бир соҳа ва тармоқ, шунингдек, давлат, нодавлат ва хусусий секторнинг ривожланиш ҳолати, мавжуд муаммолар ва эришилган ютуқлар ҳамда криминоген вазият ва жиноятчилик аҳволини инсон омилисиз автоматлаштирилган ҳолатда билиш, таҳлил қилиш, зарур ахборот ресурсидан фойдаланиш имкониятини яратиш учун “Рақамли ва ақлли ҳудуд”** лойиҳасини амалга ошириш;

¹⁸³ <https://likumi.lv/>.

2) бюджет маблағларидан мақсадли ва тўғри фойдаланиш, тизимли ишлашни йўлга қўйиш, **“рақамли ва ақлли ҳудуд”** лойиҳасини амалга ошириш мақсадида **“E-qaror”** ягона электрон тизимидан воз кечган ҳолда, унинг азифа ва функцияларини **“Ijro.gov.uz”** ижро интизоми идоралараро ягона электрон тизимига ўтказиб, унга сунъий интеллект технологиясини жорий этиш орқали **ягона нуқтадан туриб**, вилоят, туман ва шаҳар ҳокимликлари ҳудуддаги барча давлат органлари ва ташкилотлари томонидан ҳар бир соҳа, тармоқ ва йўналишда амалга оширилаётган ишларнинг сарҳисобини юритиш, уларга зарур топшириқлар бериш ва уларнинг **“ижро қадам”**ларини реал вақт режимида кўриб туриш, қабул қилинган қарорларни эълон қилишнинг техник имкониятини яратиш орқали унинг **янгиланган версиясини ишга тушириш**;

3) нодавлат нотижорат ташкилотларининг фаолияти ҳамда маҳаллий ижроия ҳокимияти ва халқ депутатлари кенгашлари билан ўзаро ҳамкорлигини амалга ошириш ва унинг натижаларини **“Жамоатчилик назорати портали”** ягона ахборот тизимида акс эттириш ва унинг фаолиятини тўлиқ йўлга қўйиб, уни **“Ijro.gov.uz”** ижро интизоми идоралараро ягона электрон тизими билан интеграция қилиш;

4) нодавлат нотижорат ташкилотларининг ҳар ойлик солиқ, статистика ва адлия органларига топширадиган ҳисоботларини бирхиллаштириш ва ягона йиллик ҳисоботни **Жамоатчилик назорати порталида топшириш амалиётини йўлга қўйиш**, бундан, давлат ва чет эллик ташкилотлар кўмаги билан амалга оширилаётган лойиҳалар бўйича ҳисоботлар мустасно;

5) **“Ijro.gov.uz”** ижро интизоми идоралараро ягона электрон тизимини давлат органлари ва ташкилотлари фаолиятида тўлиқ йўлга қўйиш, ушбу тизимнинг жорий этилиши ва техник қўллаб-қувватланиши бўйича кўмаклашган **муҳим ахборот инфратузилмаси мавжуд бўлган нодавлат нотижорат ташкилотларига** бепул **“Ijro.gov.uz”** ижро интизоми идоралараро ягона электрон тизимини жорий этиш орқали давлат ва нодавлат органлар ўртасида электрон ҳужжат айланишининг самарали ечимини амалга ошириш;

6) нодавлат нотижорат ташкилотларига якка тартибдаги тадбиркор томонидан ишлаб чиқилган маҳсулотнинг сотуви ва маркетинги амалга оширишга кўмаклашиш юзасидан тижорат фаолиятини кўрсатишига рухсат бериш ва нодавлат нотижорат ташкилотининг ушбу фаолиятдан кўрган фойдаси **солиқ солиш объекти ҳисобланмаслигини** белгилаш;

кенгаш текширувлари натижалари бўйича қабул қилинган қарорларни бажармаганлик ёки лозим даражада бажармаганлик юзасидан маъмурий жавобгарлик белгилаш ҳамда халқ депутатлари кенгашларига ҳуқуқбузарга нисбатан маъмурий баённома тузиш ва уни судга юбориш ваколатини бериш.

Нодавлат нотижорат ташкилотларининг маҳаллий ижроия ҳокимияти ва халқ депутатлари кенгашлари билан ўзаро ҳамкорлигини амалга ошириш механизмининг илғор хорижий тажриба ва мавжуд ресурслар орқали аниқ белгилаш бўйича таклифлар натижасида қуйидагиларга эришилади:

1-дан, нодавлат нотижорат ташкилотларининг маҳаллий ижроия ҳокимияти ва халқ депутатлари кенгашлари билан ўзаро ҳамкорлигини амалга

ошириш механизми ҳамда маҳаллий ижроия ҳокимияти, халқ депутатлари кенгашлари ва нодавлат нотижорат ташкилотларининг ўзаро ҳамкорлигини ўрнатишнинг ягона тартиби, уларнинг бу борадаги ҳуқуқ ва мажбуриятлари, жавобгарлиги аниқ белгиланади;

2-дан, ҳар бир ҳудудда давлат ва нодавлат сектор ҳамкорлигида амалга оширилаётган ёки оширилган лойиҳаларнинг аниқ сони, мавжуд муаммо ва уларнинг ечимига оид аниқ таклифлар ҳамда эришилган ютуқларнинг аниқ ва реал статистикаси вужудга келади;

3-дан, ҳудуд раҳбари сифатида ҳокимда ҳудуддаги ҳар бир давлат органи ва ташкилоти, нодавлат ва хусусий сектор томонидан амалга оширилаётган ишларнинг аниқ сарҳисобини юритиш, мавжуд муаммоларни тўғри аниқлаш ва уни бартараф этишнинг самарали механизми яратилади;

4-дан, “рақамли ва ақлли ҳудуд” орқали ҳар бир соҳа, тармоқ ва йўналиш кесимида ҳудуддаги реал ҳолат ягона нуқтада пайдо бўлади, рақамли геоплатформа вужудга келади ҳамда давлат раҳбари томонидан қўйилган энг муҳим вазифаларнинг ижроси реал ҳолатда бажарилиши бўйича аниқ фактик маълумотлар вужудга келади;

5-дан, давлат органларининг нодавлат органлари билан ўзаро ҳамкорлиги янги босқичга ўтиб, давлат секторининг нодавлат сектори билан мавжуд муаммоларни ўзаро ҳамкорлик ва тизимли ҳал этишнинг самарали ечими вужудга келади;

6-дан, бюджет маблағлари ва қоғоз сарфи камайтирилиб, ҳудудда ягона нуқта орқали электрон ҳужжат айланиши йўлга қўйилади;

7-дан, маҳаллий ижроия ҳокимияти ва халқ депутатлари кенгашларининг қарорлари ва топшириқлари ижроси самарали ўз ечимини топиш бўйича тизимли ишлар амалга оширилади ва шу орқали халқнинг давлат органларидан бўлган розилигини таъминлаш янги босқичга кўтарилади.

2.3-§. Маҳалла бошқаруви тизимини такомиллаштиришнинг ҳуқуқий, ташкилий ва рақамли асослари

Маҳалла бошқаруви тизимини такомиллаштириш орқали нафақат инфратузилмаларнинг кўпайишига, балки ҳудудларнинг ҳар томонлама ижтимоий-иқтисодий ривожланишига эришиш мумкин, бироқ амалда маҳалла бошқаруви тизимида қуйидаги комплекс муаммолар мавжуд, хусусан:

1. “Маҳалла еттилиги” аъзолари фаолиятига жорий этилган ахборот тизимларининг сони, модуллари жуда кўп, улар ўзаро интеграция қилинмаган, ўзаро хат-хабар алмашиш ҳали ҳамон анъанавий усулда амалга оширилади, зарур маълумот тақдим этилишига оид жараёнлар бюрократияга ёки таниш-билишчиликка асосланган, зарур маълумотларни олишда сансалорлик ҳали ҳамон мавжуд, тақдим этилаётган маълумотни беришнинг изларини сақлаб қолиш бўйича зарур чоралар кўрилмайди.

Маълумот учун: “Маҳалла еттилиги” аъзолари фаолиятига жорий этилган ахборот тизимларининг сони 12 тани ташкил этади, бироқ биронтаси ўзаро тўлиқ интеграция қилинмаган, еттилик аъзолари маълумотларни анъанавий усулда олишади, ушбу ахборот тизимларининг **ўртача 19 тадан 54 тагача модуллари** мавжуд, интерфейсда модуллар сони кўплигидан баъзиларида модулни ўқиш имконияти жуда мушкул. Ҳозирги вақтда **520 та ахборот тизимини ўзаро интеграция қилишга эҳтиёж** мавжуд.

2. “Маҳалла еттилиги” аъзолари ўзларининг фаолиятига жорий қилинган ахборот тизимларининг мураккаблиги ва ўзаро маълумот алмашинувида муаммолар борлиги, ходимларнинг компьютер саводхонлиги амалда жуда паст эканлиги, фаолиятига оид ахборот тизимларининг имкониятларини биронтаси тўлиқ билмаслиги, ўз устида етарлича ишламаслиги, «маҳалла еттилиги» фаолиятини мувофиқлаштирувчи идоралар бу борада етарлича зарур чораларни кўришмаганлиги, ходимларнинг рақамли платформалардан фойдаланиш кўникмасини ошириш бўйича таъсирчан чораларни етарлича кўрмаганлиги, бу борада рақамли давлат ва жамоатчилик назорати йўлга қўйилмаганлиги сабабли **ҳали ҳамон қоғоз алмашинуви мавжуд. Хатто қоғоз етарлича бўлмаса, ўзларининг ёки аҳоли ҳисобидан қоғоз сотиб олиш каби салбий ҳолатлар ҳам мавжуд. Оқибатда, 776 та маҳалланинг ўрганиш учун берилган 32 та маҳалла доирасида қоғоз сарфи ҳисобланганида ўртача 1 почка қоғоз нарҳи электрон харид орқали олинганида 100.000 сўм деб баҳоланганида 1 ойда битта маҳалла учун ўртача 28 почка қоғоз сарфи кетганида ўртача **89 600 000 сўм** миқдорида, йил давомида **1 075 200 000 сўм** миқдорида маблағлар асоссиз қоғоз сарфи учун йўналтирилаётганлиги аниқланди.**

Маълумот учун: Биргина Қашқадарё вилоятида 776 та маҳаллада “маҳалла еттилиги” фаолиятига жорий қилинган 12 та ахборот тизимлари ва уларнинг жавонлари кўздан кечирилганида ҳали ҳамон далолатнома, маълумотнома, баённома, қарор, режа, ҳисоботлар, ҳар хил жадваллар, хатлар «маҳалла еттилиги» фаолиятига оид ҳужжатлар ва бошқа ҳужжатлар ҳали ҳамон қоғозда ручка орқали тайёрланганлиги, ушбу

хужжатларни **EDO.IJRO.UZ Ижро интизоми идоралараро электрон тизими**¹⁸⁴ орқали тайёрлаш, “ҳисобот”, “жадваллар”ни тегишли идора рақамли ҳамкорлик орқали қозғос сарфисиз олиш имконияти бўлса-да, ҳали ҳамон қозғос алмашинуви юритилаётганлиги, Ўзбекистон маҳаллалари уюшмасининг Қашқадарё вилоят ҳудудий бўлинмасининг айрим бўлинмаларида ҳам қозғос алмашинуви авж олганлиги аниқланди.

3. “Маҳалла еттилиги” фаолиятига жорий қилинган маълумотларнинг аксарияти ҳақиқатга тўғри келмайди, хато, нотўғри маълумотлардан иборат. Ушбу маълумотларнинг вужудга келишига сабаб “маҳалла еттилиги”дагиларнинг фикрича, иш ҳажмининг кўплиги туфайли маълумотларнинг ўз вақтида киритилмаслиги, “жадвалбозлик”, “ҳисоботбозлик” рақамлаштириш кўникмасининг етарлича эмаслиги, котибга ўхшаган шахснинг зарур бўлаётганлиги, энг муҳими идоралараро рақамли ҳамкорлик ўрнатилмаганлиги, маълумотларнинг анигини фуқаро қариндошларидан телефон орқали олинганлиги сабабли уларнинг гап-сўзига ишониб қолинаётганлиги, маълумотнинг ҳаққонийлигини текиштириш учун вақт ва ресурснинг етарлича эмаслиги, баъзи ҳолатларда маълумот бўлган “маҳалла еттилиги” аъзоси бошқа аъзога зарур маълумотни бермаслиги, яшириши ёки нотўғри маълумот айтиши сабаб бўлмоқда.

Маълумот учун: бирган фуқаролар йиғини фаолиятига жорий этилган “*Raqamli mahalla*” ягона платформаси, ҳоким ёрдамчиси фаолиятига жорий этилган “Онлайн маҳалла” АТдаги маълумотлар кўздан кечирилганида идоралараро рақамли ҳамкорликда олинган маълумотлардан ташиқари анъанавий тарзда тўлдирилаётган ва ўзи анъанавий тарзда йиғиб келаётган маълумотларнинг **90 фоиз қисмигача** хато ва ҳақиқатга тўғри келдирмайдиган, қонуний асоси мавжуд бўлмаган маълумотлардан иборат эканлиги аниқланди.

4. “Маҳалла еттилиги” аъзоларининг моддий техник базаси, иш ўрни талаб дажасида эмас. “Маҳалла еттилиги” аъзоларининг фаолиятини мувофиқлаштирувчи идоралар уларнинг моддий-техник базаси зарур даражада эканлиги бўйича таъсирчан чораларни амалда олиб боришмаган, “Маҳалла еттилиги” аъзолари ўзининг моддий-техник базаси учун кимга, қай тариха мурожаат қилишни етарлича билишмайди, бу борада зарур чоралар амалда лозим даражада эмас.

Маълумот учун: “Оқсарой” МФЙ раисининг компютеридан умуман фойдаланиб бўлмайди, мониторинг чикарилган ахборотни ўқиш имконияти мавжуд эмас, «маҳалла еттилиги» аъзолари битта жойда ўтиришади, “Бўшқўтон” МФЙ аъзолари мактаб биносидан, бор йўғи иккита хонада ўтиришади, 32 та маҳалладан 60 фоиздан катта қисмининг фуқаролар билан учрашувни таъкил қилиши учун алоҳида зали мавжуд эмас, планшетлар тўлиқ ажратилмаган, 30 фоиз планшетлар синган, ишламайди ёки бошқа техник сабабларга кўра, ишлатиш имконияти чекланган.

6. “*Raqamli mahalla*” ягона платформасида йўлга қўйилган “маҳалла еттилиги” аъзоларининг кундалик давомати етарлича юритилмайди, “маҳалла еттилиги”нинг кундалик давоматига қараб унга ойлик иш ҳақи тўлаш масаласи етарлича йўлга қўйилмаган;

7. Маҳалла амалда аҳоли ва давлат ўртасида мустаҳкам таянч кўприк бўлиши учун бир қатор қуйидаги масалаларни ҳал қилиш кераклиги аниқланди, хусусан:

¹⁸⁴ <https://edo.ijro.uz/>.

“маҳалла еттилиги” аъзоларининг олий маълумотли кадрлар бўлишини таъминлаш;

“маҳалла еттилиги” аъзоларининг вертивал ва горизонтал тарзда бошқарувини тўғри йўлга қўйиш мақсадида “ақлли маҳалла бошқаруви” бўйича малака ошириш ва аттестация тизимини йўлга қўйиш;

“маҳалла еттилиги” аъзоларининг халқаро ва маҳаллий IT сертификатга бўлиши орқали уларнинг компьютер саводхонлиги ва мавжуд платформалардан фойдаланиш кўникмасини ошириш;

“маҳалла еттилиги” фойдаланувчидаги барча ахборот тизимларининг негизида комплекс ахборот тизимини ишлаб чиқиш, унинг аҳолига хизмат кўрсатадиган платформага айлантириш орқали аҳоли мурожаатларини камайитириш, унга сунъий интеллект технологияларини қўллаш;

“Ақлли маҳалла бошқаруви” тизими йўлга қўйилиши муносабати билан айрим қонунчилик ҳужжатларига ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш;

“маҳалла еттилиги”га электрон давлат хизматлари кўрсатишга рухсат бериш ва шу орқали унинг аҳоли билан яқинлигини таъминлаш, моддий-техник базасини кучайтириш имкониятини яратиш;

жами мурожаатларга нисбатан “маҳалла еттилиги” ёрдамида ҳал қилинган мурожаатларга бўлган улушини ошириш орқали мурожаатларнинг 70 фоизини қуйи бўғинга тушуриш йўли билан ижтимоий-сиёсий чоратадбирларни амалга ошириш;

маҳаллаларга давлат ижтимоий буюртмаларини ажратиш орқали давлат органларига бўлган аҳолининг ишончини орттириш ва мавжуд инфратузилмаларни янада ривожлантиришнинг таъсирчан чораларини кўриш;

айбланувчига ёки судланувчига нисбатан эҳтиёт чораси сифатида “маҳалла еттилиги” кафиллигига беришни танлаш даражасини мавжуд жинойт ишларига нисбатан улушини ошириш, тегишли маҳалла ҳудудидаги содир этилган жинойтларга нисбатан маҳкумни муддатидан илгари шартли равишда жазодан озод қилиш ёки жазони енгилроғи билан алмаштириш ҳақида “маҳалла еттилиги” илтимосларининг сонини кўпайтириш ҳисобига маҳалланинг жамоат вакили сифатида ўз фуқароларининг ҳимоя қилинишини ва унинг қонунга итоаткорлигини таъминлашнинг таъсирчан чораларини кўриш;

“маҳалла еттилиги” аъзоларининг ишга келиши ва ишдан кетиши бўйича давомат (табель)нинг даражасини иш вақтини соат 09-00.-18.00.га қадар белгилаш, узрли ҳолатларнинг аниқ рўйхатини шакллантириш, иш вақтини мослашувчан иш вақтига ўтказилган вақтида ходимнинг иш вақтини кунлик 8 соат этиб белгилаш ва барчасини “маҳалла еттилиги” аъзоларининг ойлик иш ҳақида боғлаш орқали “маҳалла еттилиги” аъзоларининг кунлик давоматини 100 фоизгача етказиш;

оилаларнинг иқтисодий-ижтимоий аҳволи ва эҳтиёжларини ўрганиш даражасини 100 фоизга олиб чиқиш орқали маҳалланинг аҳоли билан яқиндан ишлашини йўлга қўйиш, планшет орқали янги ташкил этиладиган платформа ёрдамида “маҳалла еттилиги” аъзоларининг кунлик сайёр тартибда аҳоли

муаммоларини, маҳалла инфратузилмасининг ҳолатини ўрганишни ташкил этиш;

жисмоний шахсларни “Темир дафтар”, “Ёшлар дафтари” ва “Аёллар дафтари”га киритиш тўғрисида қабул қилинган қарорларнинг самарадорлигини 100 фоизга олиб чиқиш ва шу орқали аҳолининг эҳтиёжманд қисмининг “маҳалла еттилиги” аъзоларидан қониқиш даражасини 100 фоиз кўрсаткичга ошириш ҳамда фуқароларнинг оғир ижтимоий аҳволга тушиб қолишининг олдини олиш ва бундай вазиятга тушганларни оғир вазиятдан чиқариш мақсадида ижтимоий ходим томонидан киритилган хулоса асосида “Саховат ва кўмак” жамғармаси ҳисобидан ёрдам бериш бўйича қабул қилинган коллегиял қарорлар ижросининг самарадорлигини 100 фоизга олиб чиқиш ҳамда жисмоний шахсларга “Темир дафтар”, “Ёшлар дафтари”, “Аёллар дафтари”, Аҳолини тадбиркорликка жалб қилиш жамғармаси, Бандликка кўмаклашиш давлат жамғармаси ҳамда Ҳунармандчилик ва касаначиликни қўллаб-қувватлаш жамғармаси орқали ижтимоий ёрдам кўрсатиш ва субсидиялар ажратиш бўйича қарор қабул қилиш ва унинг ижросини таъминлаш даражасини 100 фоизга олиб чиқиш орқали аҳолига ажратилаётган моддий ва ижтимоий ёрдамларнинг ҳамда давлат кўмагининг самарадорлигини таъминлаш, имтиёз ва преференцияларнинг тўғри берилишини йўлга қўйиш;

“маҳалла еттилиги” аъзоларига солиқ тўлаш, ортиқча тўланган солиқни қайтариш, йўл инфратузилмасини бошқа шахсларнинг қонуний ҳуқуқ ва манфаатларига дахл қилмаган ҳолда, яхшилаш, газ, сув, электр, канализация, алоқа хизматларини йўлга қўйиш, ортиқча тўланган қарздорликни қайтариш, истеъмолчи, рекламага оид қонунчилик бузилганлиги ҳамда “маҳалла еттилиги” фаолиятига алоқадор масалалар бўйича берилган фуқароларнинг мурожаатларини давлат органи ва ташкилоти томонидан ўзаро ҳамкорликда қаноатлантириш даражасини 100 фоиз кўрсаткичга олиб чиқиш аҳолининг бирламчи мурожаатларини тезкор ҳал этишни йўлга қўйиш;

аҳоли жон бошига нисбатан тадбиркорлик субъектларининг сонини $\frac{1}{4}$ коэффицентгача ошириш орқали маҳалла инфратузилмасини янада ривожлантириш, бизнес вакиллари учун қулай имкониятлар яратиш;

ажримларнинг сонини аҳоли сонига нисбатан 80 фоизга қисқартиришни таъминлаш орқали оилаларни сақлаб қолиш, ҳар бир оилада кейинги кун учун давлатга ишонч туйғусини ошириш, вояга етмаганларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилиш, уларнинг маънавий баркамол вояга етишини таъминлаш;

тўйлар, оилавий тантаналар, маърака ва маросимларнинг қонунчиликда белгиланган талаблар асосида ўтказиш даражасини 100 фоиз кўрсаткичгача олиб чиқиш орқали жамоатчиликнинг таъсирчан назоратини йўлга қўйиш, камбағаликдан чиқариш, низоли ҳолатларни бартараф этиш;

аҳолининг бандлик даражасини ошириш, аҳоли муаммолари билан яқиндан ишлаш орқали жами оилаларга нисбатан низоли оилаларнинг сонини 80 фоизгача камайтиришга эришиш;

янги ахборот тизимидаги маҳалла ҳудудидаги ҳар бир аҳоли ва мавжуд ресурсларга оид маълумотларнинг реал вақт режимида янгиланиб бориш даражасини 100 фоиз кўрсаткичга олиб чиқиш орқали аҳолининг ушбу тизимдан фойдаланиш кўникмасини шакллантириш, аҳолининг вилоят ёки республика даражасидаги давлат органларига бераётган такрорий мурожаатлари сонини кескин камайтириш, аҳоли муаммоларини рақамли ечимлар орқали ҳал этиш, аниқ ва ҳаққоний маълумотларни аҳоли кучи билан кам ресурс сарфлаб кўп ва зарур ахборот олиш;

аҳоли томонидан мулк ва ер солиғини олдиндан тўлаш даражасини 80 фоиз кўрсаткичга ва аҳолининг ер ва мулк солиғи бўйича қарздорлиги мавжуд эмаслик даражасини 90 фоизга олиб чиқиш, аҳолининг коммунал тўловлардан қарздорлик даражасини 80 фоизга камайтириш учун “маҳалла еттилиги”нинг аҳоли билан солиқ ва бошқа мажбурий тўловларни ўз вақтида тўлаш бўйича олиб бораётган ислохотларни янги босқичга олиб чиқиш, аҳоли эрта солиқ ва бошқа мажбурий тўловларни тўлаши учун зарур имтиёзлар бериш;

“Янги Ўзбекистон қиёфасидаги туман (шаҳар)” мақомига кирувчи туман (шаҳар)даги маҳаллаларнинг сонини 5000 тага етказиш учун “маҳалла еттилиги”га кенг ваколатлар бериш, унинг фаолияти устидан рақамли давлат ва жамоатчилик назоратини ўрнатиш;

Янги комплекс ахборот тизими ва унинг мобил иловасини техник имкониятларини қўллаб-қувватлаш ва имкониятларини кенгаштиришни таъминлаш учун идоралараро рақамли ҳамкорлик, “ақлли ва автоматик тизимлар”, сунъий интеллектни кенг қўллаш, зарур ахборотни сақлашнинг техник ва ташкилий имкониятларини мавжуд ресурслар орқали ҳал этиш.

Юқорида аниқланган муаммоларни бартараф қилиш бўйича Қозоғистон, Тожикистон, Қирғизистон, Германия, Франция, Того, ЖАР, Миср, Саудия Арабистони, Индонезия, Малайзия, Сербия, Греция, Либерия, Латвия, Литва, Россия, БАА, Хитой, Ж. Корея, Сингапур, Эстония, АҚШ, Буюк Британия, Франция, Испания, Мексика, Бразилия, Озорбойжон, Грузия, Ҳиндистон, Япония, Канада, Финландия, Швейцария, Руанда, Италия, Австрия, Австралия, Филиппин, Янги Зеландия, Дания, Исроил, Бангладеш, Вьетнам, Колумбия, Покистон, Мадагаскар, Нигерия, Туркия, Эфиопия, Швейцария, Норвегия, Кения, Аргентина, Руминия, Чили, Португалия, Польша, Колумбия, Бельгия, Танзания, Эквадор, Уганда, Папуа — Янг Гвинея, Нидерландия, Ямайка, Греция ва Европа иттифоқи тажрибаси ўрганилди.

Ўрганиш тантижаси бўйича мавжуд муаммоларнинг ечими хорижий тажрибага нисбати асосида таққослама жадвал тайёрланди.

Аниқланган муаммони хорижий тажриба ва мавжуд ресурслар орқали ҳал этиш учун Ўзбекистон Республикаси Президентининг қуйидагиларни назарда тутувчи “2026-2030 йилларда “Servis mahalla” стратегиясини амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори лойиҳасини қабул қилиш:

2026-2030 йилларга мўлжалланган “Servis mahalla” стратегияси;

“Servis mahalla” стратегиясини амалга оширишнинг мақсадли кўрсаткичлари;

“Servis mahalla” комплекс ахборот тизимига интеграция қилинадиган ахборот тизимлари рўйхати;

“Servis mahalla” стратегияси ва унинг мақсадли кўрсаткичларида назарда тутилган устувор вазифаларни амалга ошириш “йўл-харитаси”;

айрим турдаги давлат хизматлари ва сервисларни “маҳалла еттилиги” аъзолари томонидан кўрсатилишини таъминлашга масъул давлат органлари ва ташкилотлар рўйхати;

“маҳалла еттилиги” аъзолари томонидан тажриба-синов тариқасида сунъий интеллектдан фойдаланиш йўлга қўйилиши назарда тутилаётган Қашқадарё вилоятининг айрим маҳаллалари рўйхати;

“маҳалла еттилиги” аъзолари ҳамкорлигида ҳал қилинадиган муурожаатлар тоифаси.

Мазкур таклифнинг қабул қилиниши натижасида қуйидаги мақсадли кўрсаткичларга эришилади:

“маҳалла еттилиги” аъзолари алоҳида турли хил, модул ва функциялари мураккаб, ўхшаш ва такрорловчи ахборот тизимларида эмас, ҳар томонлама қулай бўлган, сунъий интеллектга асосланган “маҳалла еттилиги” фаолиятига жорий қилинган барча ахборот тизимлари негизида “Servis mahalla” комплекс ахборот тизими ва унинг мобил иловаси яратилади ва унга уч йил давомида 500 та ахборот тизимлари интеграция қилинади;

“Servis mahalla” комплекс ахборот тизими “Ақлли харита” модули яратилиб, маҳалла ҳудудидаги ҳар бир инфратузилма ва аҳоли ҳақидаги маълумотларни реал вақт режимида кузатиш, зарур маълумотларни киритиш, ҳаққоний, тўғри, аниқ, тезкор, бепул маълумотларга асосланган 1000 турдаги ахборотни реал вақт режимида шакллантириш имконияти яратилади;

“маҳалла еттилиги” фаолияти вертикал ва горизонтал равишда тўғри бошқарилиши ва фаолияти лозим даражада йўлга қўйилиши учун “Ақлли маҳалла бошқаруви тизими” 100 фоиз жорий қилинади;

“Servis mahalla” комплекс ахборот тизимида қуйидаги йўналишларда қуйидаги имкониятларга эга сунъий интеллектни жорий қилинади ва ривожлантирилади:

Маҳаллада йўлга қўйилган хизматлар ҳақида маълумот берувчи ва улардан фойдаланиш бўйича маслаҳат берувчи чат-бот;

“маҳалла еттилиги” томонидан қабул қилинадиган қарорларни аудиодан матнга ўтказган ҳолда шакллантириш имконияти;

“Servis mahalla” комплекс ахборот тизими ва унинг мобил иловасида шаклланаётган ахборотларнинг тўғри, аниқ ва ҳаққонийлигини филтрлаш хизмати;

“маҳалла еттилиги” фаолияти учун зарур ҳужжатларни матн, аудио, видео орқали топшириқ бериш йўли билан автоматик шакллантириш имконияти;

“маҳалла еттилиги” аъзоларининг олий маълумотли кадрлар сони 100 фоиз кўрсаткичга олиб чиқилади;

“маҳалла еттилиги” аъзолари томонидан кўрсатиладиган электрон давлат хизматлари сони 500 тага етади;

сунъий интеллект орқали қуйидагилар 100 фоиз йўлга қўйилади:

асфальт йўл ётқизилган кўчаларни сунъий интеллект орқали бошқариладиган ва одам товушига қараб ўчиб-ёнадиган лампалар билан таъминлаш;

“muloqot.gov.uz”, “pm.gov.uz”, “Servis mahalla” комплекс ахборот тизимига тушаётган барча мурожаатларни сунъий интеллект орқали қабул қилиш, таҳлил қилиш, тааллуқлилик масаласини ҳал этиш, мурожаатнинг ўз вақтида, сифатли, тўлиқ ва қонуний кўриб чиқирилиши устидан рақамли назорат ўрнатиш, қонун бузирилиши бўйича прокуратура, адлия органларини хабардор қилиш орқали қонун бузирилишига муносабат билдириш;

йўл-ҳаракати хавфсизлиги, тан жароҳати, ҳақорат, тухмат, безорилик, истеъмолчилар ҳуқуқларининг бузирилиши, реклама, санитария-эпидиомология тўғрисидаги қонун бузирилишига оид ҳуқуқбузарликлар, алоқа, электр, газ, сув, канализация, тез ёрдам, лифтга оид хизматлар ўз вақтида кўрсатилиши бўйича зарур ресурсларни тезкор жалб қилиш;

тез ёрдам ва ҳуқуқбузарликка оид мурожаатларни таҳлил қилиб, зарур ресурсларни тезкорлик билан йўналтириш, мутахассислар ўз вақтида ва тезкор манзилга бориши учун йўл инфратузилмаси орқали уларга кўмак бериш;

ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш учун ўтган вақт давомида содир этилган ҳуқуқбузарликларни прогноз қилиб, келиб тушаётган мурожаатларни таҳлил қилган ҳолда, ҳуқуқбузарликнинг “қизил” ўчоқларини аниқ белгилаш;

“ақлли харита”дан фойдаланиб, ҳар бир соҳа, тармоқ, йўналиш, вазифа, функция кесимида давлат органлари ва ташкилотларининг тўлиқ фаолияти бўйича ҳуқуқий тушунтириш бериш, улардан қайси хизматларни қачон, қай тариқа олиши мумкинлиги бўйича маслаҳат бериш, унга «Servis mahalla» комплекс ахборот тизимидан фойдаланиб давлат хизматларини ва сервисларини масофадан туриб амалга оширишга кўмаклашиш;

фуқаронинг шахсга доир маълумотлари, об-ҳаво, табиий офатлар, ижтимоий-иқтисодий ҳолатлар бўйича эслатмалар юбориш;

жами мурожаатларга нисбатан “маҳалла еттилиги” ёрдамида ҳал қилинган мурожаатларга бўлган улуши 70 фоиз кўрсаткичга олиб чиқилади;

жами ажратилган давлат ижтимоий буюртмаларга нисбатан маҳаллаларга ажратилаётган давлат ижтимоий буюртмаларининг улуши 40 фоизга олиб чиқилади;

айбланувчига ёки судланувчига нисбатан эҳтиёт чораси сифатида “маҳалла еттилиги” кафилигига беришни танлаш даражасини мавжуд жиноят ишларига нисбатан улуши 70 фоизга кўтарилади;

тегишли маҳалла ҳудудидаги содир этилган жиноятларга нисбатан маҳкумни муддатидан илгари шартли равишда жазодан озод қилиш ёки жазони енгилроғи билан алмаштириш ҳақида “маҳалла еттилиги” илтимосларининг сони 1/3 коэффицентга олиб чиқилади;

“маҳалла еттилиги” аъзоларининг ишга келиши ва ишдан кетиши бўйича давомат (табель)нинг даражаси 100 фоизгача етказилади;

оилаларнинг иқтисодий-ижтимоий аҳволи ва эҳтиёжларини ўрганиш даражаси 100 фоизга олиб чиқилади;

жисмоний шахсларни “Темир дафтар”, “Ёшлар дафтари” ва “Аёллар дафтари”га киритиш тўғрисида қабул қилинган қарорларнинг самарадорлигини 100 фоизга олиб чиқиш ва шу орқали аҳолининг эҳтиёжманд қисмининг “маҳалла еттилиги” аъзоларидан қониқиш даражаси 100 фоиз кўрсаткичга оширилади;

жисмоний шахсларга “Темир дафтар”, “Ёшлар дафтари”, “Аёллар дафтари”, Аҳолини тадбиркорликка жалб қилиш жамғармаси, Бандликка кўмаклашиш давлат жамғармаси ҳамда Ҳунармандчилик ва касаначиликни қўллаб-қувватлаш жамғармаси орқали ижтимоий ёрдам кўрсатиш ва субсидиялар ажратиш бўйича қарор қабул қилиш ва унинг ижроси таъминлаш даражаси 100 фоизга олиб чиқилади;

фуқароларнинг оғир ижтимоий аҳволга тушиб қолишининг олдини олиш ва бундай вазиятга тушганларни оғир вазиятдан чиқариш мақсадида ижтимоий ходим томонидан киритилган хулоса асосида “Саховат ва кўмак” жамғармаси ҳисобидан ёрдам бериш бўйича қабул қилинган коллегиял қарорлар ижросининг самарадорлиги 100 фоизга олиб чиқилади;

“Маҳалла еттилиги” аъзоларининг халқаро ва маҳаллий IT сертификатга бўлган улуши 100 фоизга кўтарилади;

“Маҳалла еттилиги”га солиқ тўлаш, ортиқча тўланган солиқни қайтариш, йўл инфратузилмасини бошқа шахсларнинг қонуний ҳуқуқ ва манфаатларига дахл қилмаган ҳолда, яхшилаш, газ, сув, электр, канализация, алоқа хизматларини йўлга қўйиш, ортиқча тўланган қарздорликни қайтариш, истеъмолчи, рекламага оид қонунчилик бузилганлиги ҳамда “маҳалла еттилиги” фаолиятига алоқадор масалалар бўйича берилган фуқароларнинг мурожаатларини давлат органи ва ташкилоти томонидан ўзаро ҳамкорликда қаноатлантириш даражаси 100 фоиз кўрсаткичга олиб чиқилади;

аҳоли жон бошига нисбатан тадбиркорлик субъектларининг сони $\frac{1}{4}$ коэффицентгача оширилади;

ажримларнинг сонини аҳоли сонига нисбатан 80 фоизга қисқартиришга эришилади;

тўйлар, оилавий тантаналар, маърака ва маросимларнинг қонунчиликда белгиланган талаблар асосида ўтказиш даражаси 100 фоиз кўрсаткичгача олиб чиқилади;

жами оилаларга нисбатан низоли оилаларнинг сонини 80 фоизгача камайтиради;

“Servis mahalla” комплекс ахборот тизимидаги маҳалла ҳудудидаги ҳар бир аҳоли ва мавжуд ресурсларга оид маълумотларнинг реал вақт режимида янгилашиб бориш даражаси 100 фоиз кўрсаткичга олиб чиқилади;

аҳоли томонидан мулк ва ер солиғини олдиндан тўлаш даражаси 80 фоиз кўрсаткичга олиб чиқиш

аҳолининг ер ва мулк солиғи бўйича қарздорлиги мавжуд эмаслик даражаси 90 фоизга олиб чиқилади, аҳолининг коммунал тўловлардан қарздорлик даражаси 80 фоизга камайтиради;

“Янги Ўзбекистон қиёфасидаги туман (шаҳар)” мақомига кирувчи туман (шаҳар)даги маҳаллаларнинг сони 5000 тага етказилади.

2.4-§. “Ёшлар етакчиси” штат бирликларини мақбуллаштириш орқали “маҳалла еттилиги” фаолиятининг самарадорлигини ошириш

Ўзбекистон Республикасида сўнгги йилларда давлат бошқарувини бевосита қуйи бўғин – маҳалла даражасида ташкил этиш, аҳоли муаммоларини хонадонбай аниқлаш ва ҳал этишга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Хусусан, 2023 йил “маҳалла еттилиги” ташкил этилиб, маҳалланинг жамият ҳаётидаги ўрнини ошириш ҳамда соҳада бошқарув тизимини такомиллаштириш мақсадида унинг таркибига маҳалла раиси, ҳоким ёрдамчиси, ёшлар етакчиси, хотин-қизлар фаоли, профилактика инспектори, ижтимоий ходим ва солиқ инспектори киритилди¹⁸⁵. Ўтган вақт давомида давлат органлари ва ташкилотлари фаолияти такомиллашуви, рақамлаштириш жараёнларининг жадаллашиши оқибатида ушбу еттилик фаолиятида такрорий вазифаларни амалга оширувчи лавозимлар пайдо бўлиб қолди. Хусусан, ёшлар етакчиси штат бирлиги айнан ушбу ислохотлар туфайли бугунги кунда унинг кейинги фаолиятини қайта кўриб чиқиш зарурияти пайдо бўлиб қолмоқда. Бунинг асосий сабаблари қуйидаги тизимли муаммолар билан изоҳланади:

Биринчидан, функцияларнинг институционал такрорланиши. Маҳалла даражасида ташкил этилган еттилик тизимида, хусусан, ёшлар етакчиси, ҳоким ёрдамчиси ва хотин-қизлар фаолининг хизмат вазифаларида муайян кесишишлар мавжуд. Жумладан, хотин-қизлар фаоли ўзининг маҳалла ҳудудидаги барча хотин-қизлар¹⁸⁶, шу жумладан, 30 ёшга тўлмаган, аслида ёшлар, яъни ўн тўрт ёшга тўлган ва ўттиз ёшдан ошмаган шахслар¹⁸⁷ бўлган хотин-қизларга оид барча зарур вазифаларни бажарса, ҳоким ёрдамчилари нафақат ишсиз фуқаролар, балки 30 ёшга тўлмаган маҳалладаги ишсиз аҳолини иш билан таъминлаш, уларга доимий даромад манбаини яратишга кўмаклашиш учун устувор равишда маҳалладаги муваффақиятга эришган тадбиркорлик субъектлари билан ҳамкорликда фаолиятини олиб боради¹⁸⁸. Бундан ташқари, ёшлар етакчисининг **Ёшлар дафтари**га ижтимоий ҳимояга муҳтож ёшларни киритиш ва уларга ёрдам кўрсатиш мезонлари¹⁸⁹ амалиётда Ижтимоий ҳимоя миллий агентлиги томонидан юритиладиган **Ягона миллий**

¹⁸⁵ Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Маҳалла институтининг жамиятдаги ролини тубдан ошириш ва унинг аҳоли муаммоларини ҳал этишда биринчи бўғин сифатида ишлашнинг таъминлашга қаратилган чора-тадбирлар тўғрисида” 2023 йил 21 декабрдаги ПФ–209-сон Фармони // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

¹⁸⁶ Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Оила ва хотин-қизлар билан ишлаш, маҳалла ва нуронийларни қўллаб-қувватлаш тизимини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” 2022 йил 1 мартдаги ПФ–81-сон Фармони // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси

¹⁸⁷ Ўзбекистон Республикасининг “Ёшларга оид давлат сиёсати тўғрисида” 2016 йил 14 сентябрдаги ЎРҚ–406-сон Қонуни // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси

¹⁸⁸ Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Маҳаллада тадбиркорликни ривожлантириш, аҳоли бандлигини таъминлаш ва камбағалликни қисқартириш масалалари бўйича ҳоким ёрдамчилари фаолиятини ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида” 2021 йил 3 декабрдаги ПҚ–31-сон қарори // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

¹⁸⁹ Вазирлар Маҳкамасининг “Ёшлар муаммоларини ўрганиш ва ҳал этиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” 2022 йил 7 июндаги 312-сон қарори // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси

ИЖТИМОЙ ҲИМОЯ ахборот тизими ва реестри мезонлари¹⁹⁰ билан бир хилликни ташкил этмоқда. Мазкур ҳолатда, 30 ёшгача бўлган хотин-қизларни хотин-қизлар фаоли, қолган субъектлар, шу жумладан, ушбу ёшгача бўлган хотин-қизларни ҳам ҳоким ёрдамчиси, аҳолининг ижтимоий ҳимояга муҳтож қатламига ижтимоий ходим давлат кўмагини беришга ҳаракат қилса, ушбу вазиятда ёшлар етакчисининг вазифаси нима бўлади деган асосли савол туғилади?!

Иккинчидан, хонадонбай ўрганишлардаги самарадорлик етарлича самарали йўлга қўйилмаган. Амалиётда маҳалла еттилиги аъзоларининг бир вақтда ва ўзаро мувофиқлашмаган ҳолда хонадонларга кириб бориши фуқароларда ижтимоий толиқиш кайфиятини юзага келтирмоқда. Бир фуқаро ёки оила бошлиғидан бир неча кун оралиғида аввал ҳоким ёрдамчиси, кейин хотин-қизлар фаоли, сўнгра ёшлар етакчиси деярли бир хил саволларни (оилавий даромад, бандлик, муаммолар ҳақида) сўраши аҳоли кўзида давлат идораларининг тарқоқ ва ўзаро мувофиқлашмаган ҳолда ишлаётгандек таассурот уйғотади. Бу эса фуқароларнинг савол-жавобларга юзаки, расмийчилик учун жавоб беришига олиб келмоқда. Ушбу механизм маҳалла фаолларини реал ижтимоий-ижобий ўзгаришлар драйверидан шунчаки техник маълумот тўпловчи субъектларга айлантириб қўймоқда. Яъни, вақтнинг катта қисми муаммони ҳал қилишга эмас, балки уни қоғозда ёки электрон базада қайд этишга сарфланмоқда. Энг асосийси, рақамли иқтисодиёт ва катта маълумотлар даврида давлат идораларининг тайёр базаларида мавжуд бўлган ахборотларни маҳалла даражасида жисмоний сўровлар орқали қайтадан йиғиш — ҳам вақт, ҳам давлат ресурсларининг ортиқча сарфланишига олиб келувчи анъанавий ёндашувдир.

Учинчидан, қуйи бўғинда институционал ваколатлар ҳамда молиявий бюджетнинг чекланганлиги муаммоси маҳаллабай бошқарув тизимининг маҳсулдорлигини пасайтирувчи асосий омиллардан бири бўлиб қолмоқда. Амалиётда маҳалла даражасидаги ходимлар реал муаммоларни жойида мустақил равишда ҳал қилувчи ва молиявий ресурсларни тўғридан-тўғри бошқарувчи субъект эмас, балки аксарият ҳолларда юқори идоралар учун статистик маълумот тўпловчи воситачи вазифасини бажариш билан чекланмоқда. Гарчи жисмоний шахсларни дафтарларга киритиш, шунингдек, дафтарлар, Бандликка қўмаклашиш давлат жамғармаси ҳамда Камбағалликни қисқартириш давлат мақсадли жамғармаси орқали ижтимоий ёрдам кўрсатиш ва субсидиялар ажратиш “маҳалла еттилиги”нинг коллегиял қарори асосида амалга оширилади деб белгиланган бўлса-да¹⁹¹, аниқланган тизимли ва инфратузилмавий муаммоларни тўлиқ молиялаштириш ёки бартараф этиш

¹⁹⁰ Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Аҳолига сифатли ижтимоий хизмат ва ёрдам кўрсатиш ҳамда унинг самарали назорат тизимини йўлга қўйиш бўйича комплекс чора-тадбирлар тўғрисида” 2023 йил 1 июндаги ПФ-82-сон Фармони // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

¹⁹¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Маҳалла институтининг жамиятдаги ролини тубдан ошириш ва унинг аҳоли муаммоларини ҳал этишда биринчи бўғин сифатида ишлашини таъминлаган чора-тадбирлар тўғрисида” 2023 йил 21 декабрдаги ПФ-209-сон Фармони // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси

барибир марказлашган тартибда, яъни юқори турувчи вазирлик, идоралар ҳамда туман (шаҳар) тизимларининг бюджет ажратиш тўғрисидаги қарорларига қатъий боғлиқ бўлиб қолмоқда.

Тўртинчидан, бюджет маблағларининг самарасиз ишлатилаётганлиги. Агарда Республикамизда ҳозирда ўртача ҳисобда 10 мингта маҳалла бўлиб, уларга биттадан ёшлар етакчисини бириктириб, уларнинг ойлик иши ҳақи ўртача 7 млн. сўм бўлиб, Вазирлар Маҳкамасининг “Ёшлар муаммоларини ўрганиш ва ҳал этиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” 2022 йил 7 июндаги 312-сон қарори талабига асосан, ёшлар етакчисининг моддий-техник жиҳозлари (мебель, планшет, компьютер тўплами, алоқа, интернет)¹⁹² бўлиши зарурлигини эътиборга олсак, деярли 2 трл. сўм миқдордаги маблағлар бунга сарф этилаётганлигига гувоҳ бўламиз. Мазкур вазиятда, такрорланувчи вазифа ва функциялар учун шунча миқдордаги бюджет маблағларининг йўналтирилаётганлиги иқтисодий нуқтаи назардан фикримизча самарасиз саналади.

Бешинчидан, маҳаллалардаги ёшлар етакчиларининг асосий вазифалари этиб белгиланган қуйидаги вазифаларнинг такрорийлиги ва амалда етарлича самара бермаяпти:

(а) ёшларнинг ўзига бўлган ишончини ошириш, жамият учун фойдали ва умуммиллий манфаатларга хизмат қилишга қаратилган лойиҳаларни маҳалла даражасида амалга ошириш;

(б) ёшларнинг шахсий ривожланишига, уларнинг иқтидори ва истеъдодини рўёбга чиқаришга қаратилган тадбирларни ташкил этиш, «Беш ташаббус олимпиадаси»ни ёшлар ўртасида кенг тарғиб қилиш;

(в) меҳнат бозорига кириб келаётган ёшларнинг тадбиркорлик кўникмалари ва ўз тақдири учун масъулият ҳиссини кучайтириш орқали бандлигига кўмаклашиш;

(г) «Ёшлар дафтари»га киритилган ёшларга кўрсатиладиган ёрдамнинг ижтимоий ҳамкорлик тамойилига асосланишини таъминлаш¹⁹³.

Шу билан бирга, ёшлар етакчисининг иш фаолияти етарлича рақамли ва сунъий интеллект технологиялари ҳамда қайта алоқа тизими билан назорат ва мониторинг қилинмаслиги оқибатида бугунги кунда уларнинг кунлик фаолияти етарлича самарали йўлга қўйилмаган. Хусусан, ёшларни спортга жалб қилиш ёшлар етакчисининг алоҳида вазифаларидан бири бўлса-да, ёшлар етакчиси одатда маҳалла, мактаб ва бошқа ҳудудлардаги стадионларда спорт билан шуғулланаётган ёшларни расмга олиб, фото-ҳисобот шаклида ўзларининг иш фаолиятига ҳақиқатга тўғри келмайдлигига маълумотлар билан тўлдиришмоқда, профилактик ва ёшларнинг шахсий ривожланишига,

¹⁹² Вазирлар Маҳкамасининг “Ёшлар муаммоларини ўрганиш ва ҳал этиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” 2022 йил 7 июндаги 312-сон қарори // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси

¹⁹³ Ўзбекистон Республикаси Президенти “Маҳаллаларда ёшлар билан ишлаш тизими самарадорлигини оширишга доир чора-тадбирлар тўғрисида” 2025 йил 10 сентябрдаги ПФ–163-сон Фармони // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси

уларнинг иқтидори ва истеъдодини рўёбга чиқаришга қаратилган тадбирлар кўзбўямачилик билан амалга оширилмоқда. Энг эътиборлиси ушбу фото-ҳисоботларнинг қанчалик ҳақиқатга тўғри келиши ва уларнинг иш фаолияти самарадорлиги бўйича Ёшлар ишлари бўйича агентлик томонидан рақамли ва ақлли назорат йўлга қўйилмаган. Бу вазиятда, самарасиз штат бирликларини қисқартириш орқали уларга йўналтирилаётган маблағларни бошқа мақсадли ижтимоий-иқтисодий тадбирларга йўналтириш фикримизча мақсадга мувофиқдир.

Маҳаллабай ишлаш тизимидаги штатларни мақбуллаштириш ва параллел бошқарув институтларини қисқартириш масаласи сўнгги пайтларда экспертлар ва иқтисодчи олимлар томонидан фундаментал таҳлил қилинмоқда. Хусусан, **О. Бакиров** фикрича, *ўзи ҳоким ёрдамчиси деган институтни (ва шунга ўхшаши маҳалла тизимидаги ортиқча воситачиларни) тугатсак, бу маҳалла институти учун ҳам энгиллик бўлар эди... Чунки давлат тизимида ишламайдиган институтни сақлаб туриши на иқтисодга, на жамият ишончига фойда келтиради*¹⁹⁴. Фикримизча, ушбу иқтисодий аргумент ёшлар етакчиси штат бирлигига ҳам дахлдордир. Негаки, экспертлар таъкидлаганидек, ҳар бир маҳаллага алоҳида шахслар маош эвазига тайинлангани билан қуйи бўғиндаги “етакчи” ёки “ёрдамчи” субъектларда реал молиявий ресурс ёки мустақил қарор қабул қилиш ваколати мавжуд эмас. Натижада давлат бюджетидан ҳар йили ажратиладиган триллионлаб маблағлар тарқоқ ҳолда маъмурий ойликларга сарфланиб, самарасиз харажатга айланмоқда.

У. Гафуров фикрича, маҳаллабай бошқарув тизимининг вертикал тузилмасида фаолият юритаётган ходимларнинг вазифалари мутаносиблиги ва уларнинг меҳнат самарадорлигини баҳолаш бугунги кунда давлат бошқаруви тизимидаги долзарб масалалардан бири бўлиб қолмоқда. Илмий тадқиқотларда қайд этилишича, маҳалла еттилиги тизимидаги ходимлар (ҳоким ёрдамчиси, ёшлар етакчиси, хотин-қизлар фаоли ва б.) фаолиятини энг муҳим самарадорлик кўрсаткичлари (KPI) бўйича баҳолаш индикаторлари ва уларнинг хизмат вазифалари доирасини тизимлаштириш бошқарув унумдорлигини оширишнинг асосий омили ҳисобланади. Бу эса бошқарув тизимида **функциялар такрорланишининг олдини олиш** ҳамда маҳаллабай ишлаш механизмининг натижадорлигини таъминлаш учун баҳолаш усулларини доимий равишда такомиллаштириб боришни тақозо этади¹⁹⁵.

Ривожланган хорижий давлатлар тажрибаси шуни кўрсатадики, ёшлар сиёсати алоҳида маҳалла даражасидаги инспекторлар орқали эмас, балки марказлашган ижтимоий хизматлар ва рақамли институтлар орқали амалга оширилади. Хусусан, **Эстонияда** рақамли бошқарув бўйича давлат хизматлари ва ижтимоий порталлар тўлиқ интеграция қилинган бўлиб, миллий

¹⁹⁴ Хамидова М. Коррупцияга мойил институт: ҳоким ёрдамчилари жамиятга қанчалик зарур? // Vagt.uz ахборот-таҳлилий портали, 16.03.2026. URL: <https://vagt.uz/oz/news/korrupsiyaga-moyil-institut-hokim-yordamchilari-jamiyatga-qanchalik-zarur-22548>.

¹⁹⁵ У. Гафуров. Маҳалла еттилиги тизимида ходимлар фаолият самарадорлигини баҳолашни такомиллаштириш масалалари. – Т.: “Iqtisodiy taraqqiyot va tahlil” журналы, 2024 й., –Б.: 465-473.

регистрлар (солиқ, бандлик ва таълим базалари) маълумотлари автоматик равишда таҳлил қилиниб, муаммоли ёшлар рақамли алгоритмлар ёрдамида аниқланади. Маҳаллий бошқарув даражасида эса ушбу тоифа билан сунъий ташкил этилган воситачилар эмас, балки аниқ муаммоли ҳолатлар бўйича ихтисослашган **кейс-менежерлар** индивидуал дастурлар асосида фаолият юритади¹⁹⁶.

Жанубий Корояда таълимдан меҳнат бозорига ўтиш давридаги ёшларни ижтимоий фаоллаштириш ва уларга комплекс хизмат кўрсатиш механизми йўлга қўйилган. Бунда турли давлат идораларининг тарқоқ хизматларини мувофиқлаштириш ҳамда бандлик ва ижтимоий қўллаб-қувватлаш чораларининг самарадорлигини ошириш мақсадида идоралараро интеграциялашган тизимлардан фойдаланилади, бу эса давлат функциялари такрорланишининг олдини олишга хизмат қилади¹⁹⁷.

Германияда ижтимоий ва бандлик масалаларини ҳал этиш ваколатлари имкон қадар қуйи (коммунал ва маҳаллий) бўғинларга берилган ҳамда тарқоқлик ва функциялар такрорланишининг олдини олиш мақсадида Федерал бандлик агентлиги, маҳаллий меҳнат марказлари (*Jobcenter*) ҳамда ёшлар идоралари (*Jugendamt*) фаолияти ўзаро интеграция қилиниб, “ягона ойна” тамойили асосида ишлайдиган Ёшлар бандлиги агентликлари (*Jugendberufsagentur*) моделидан кенг фойдаланилади¹⁹⁸.

Сингапурда маҳалла даражасида ёшлар ва ижтимоий соҳа ходимларини алоҳида қимматбаҳо техник база билан таъминлаш ўрнига марказлаштирилган интеграцион ижтимоий дастурий платформалардан фойдаланилади. Ушбу механизм “Болалар ва ёшлар тўғрисида”ги қонун (*Children and Young Persons Act*) доирасида Ижтимоий ва оилавий ривожланиш вазирлиги (MSF) ҳамда Миллий ижтимоий хизмат кенгаши (NCSS) томонидан яратилган умумий миллий фреймворклар орқали мувофиқлаштирилади¹⁹⁹. Бу ёндашув бюджет маблағларини минглаб алоҳида қурилмалар сотиб олишга эмас, балки битта кучли марказлаштирилган хавфсиз тизимни ривожлантиришга йўналтириш, ходимларнинг эса шахсий қурилмалар (BYOD) ёки марказларнинг умумий компьютерлари орқали тизимга интеграциялашувини таъминлаш имконини беради.

Шунга кўра, хулоса қилишимиз керакки, маҳаллаларда ёшлар етакчиси штат бирлигини босқичма-босқич мақбуллаштириш, бўшаган штат

¹⁹⁶ Paabort H., Seeme L. Good practice: Estonia – Youth Guarantee Support System. Integration of IT systems and data exchange to support service provision and identification of people in need of support. Estonian Social Insurance Board // EC – OECD International Virtual Work, 2022. URL: <https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/events/2022/9/integration-of-it-systems-and-data-exchange/Estonia%20-Youth-Guarantee-Support-System.pdf>.

¹⁹⁷ OECD. Investing in Youth: Korea. OECD Publishing, Paris, 2019¹². URL: https://www.oecd.org/en/publications/investing-in-youth-korea_4bf4a6d2-en.html

¹⁹⁸ Germany: 1.4 Youth policy decision-making. Youth Wiki Platform, 2026. URL: <https://national-policies.eacea.ec.europa.eu/youthwiki/chapters/germany/14-youth-policy-decision-making>.

¹⁹⁹ Ministry of Social and Family Development (MSF) & National Council of Social Service (NCSS). *Children and Young Persons Act (Chapter 38) and Social Service Digitalization Frameworks*. Government of Singapore, Official Regulatory Insights. URL: msf.gov.sg.

бирликликларини рақамлаштириш ҳамда вазифа ва функцияларни қайта кўриб чиқиш орқали такрорий вазифаларни қисқартириш юқоридаги муаммоларнинг ўз вақтида, самарали ҳал этилишига хизмат қилади.

Фикримизча, ушбу жараёнларни икки босқичда дастлаб синов тариқасида Тошкент, Наманган ва Қашқадарё вилоятида, кейин бошқа ҳудудларни амалга ошириш мақсадга мувофиқдир.

III БОБ. ЖАМИЯТ ВА ДАВЛАТНИНГ РАҚАМЛИ ТРАНСФОРМАЦИЯСИ ҲАМДА АХБОРОТ ХАВФСИЗЛИГИ

3.1-§. Рақамли янги Ўзбекистонни такомиллаштириш зарурияти ва аҳамияти

Ахборот-коммуникация технологиялари бугунги кунда шахс, жамият ва давлат манфаатларини таъминлашда жуда катта рол ўйнамоқда ва ушбу соҳани ривожлантиришга мамлакатимизда ҳам алоҳида эътибор берилмоқда. Жумладан, Ўзбекистон Республикаси мустақилликка эришганидан бошлаб ҳозирги кунга қадар рақамлаштиришга оид **2647** та қонунчилик ҳужжати қабул қилинди. Хусусан, “Рақамли Ўзбекистон–2030” стратегияси доирасида **2117** та²⁰⁰, “Ўзбекистон — 2030” стратегияси доирасида **100** та²⁰¹, рақамли технологиялар соҳасида ислохотларни чуқурлаштириш ва тизим фаолиятини трансформация қилиш доирасида **82** та²⁰², ахборот-коммуникация технологиялари соҳасини янги босқичга олиб чиқишга оид **275** та²⁰³, рақамли хизматлар қамрови ва сифатини ошириш ҳамда соҳа, тармоқ ва ҳудудларни рақамли трансформация қилиш доирасида **165** та²⁰⁴, Сунъий интеллект технологияларини 2030 йилга қадар ривожлантириш стратегияси доирасида **21** та²⁰⁵ лойиҳа амалга оширилди. Натижада, “Рақамли Ўзбекистон — 2030” стратегиясида назарда тутилган барча муҳим вазифалар бажарилиб, Республика ҳудудларининг юқори тезликдаги Интернет жаҳон ахборот тармоғи билан қамров даражаси **85** фоизга, аҳоли пунктларининг кенг полосали мобил алоқа тармоғи билан қамров даражаси **100** фоизга, Давлат хизматлари марказлари томонидан кўрсатиладиган давлат хизматларига нисбатан ЯИДХП орқали кўрсатиладиган электрон давлат хизматларининг улуши **70** фоизга, ЯИДХП орқали кўрсатиладиган транзакциявий хизматлар улуши **60** фоизга етди, **320** дан ортиқ давлат органлари ва ташкилотлари фаолияти рақамлаштирилиб, Ягона интерактив давлат хизматлари порталида

²⁰⁰ Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Рақамли Ўзбекистон–2030” стратегиясини тасдиқлаш ва уни самарали амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида” 2020 йил 5 октябрдаги ПФ–6079-сон Фармони // lex.uz – Ўзбекистон Республикасининг Қонунчилик ҳужжатлари миллий базаси.

²⁰¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон — 2030” стратегияси тўғрисида” 2023 йил 11 сентябрдаги ПФ–158-сон Фармони // lex.uz – Ўзбекистон Республикасининг Қонунчилик ҳужжатлари миллий базаси.

²⁰² Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Маъмурий ислохотлар доирасида рақамли технологиялар соҳасида давлат бошқарувини самарали ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида” 2023 йил 24 майдаги ПФ–76-сон Фармони // lex.uz – Ўзбекистон Республикасининг Қонунчилик ҳужжатлари миллий базаси.

²⁰³ Ўзбекистон Республикаси Президентининг “2022-2023 йилларда ахборот-коммуникация технологиялари соҳасини янги босқичга олиб чиқиш чора-тадбирлари тўғрисида” 2022 йил 22 августдаги ПҚ–357-сон қарори // lex.uz – Ўзбекистон Республикасининг Қонунчилик ҳужжатлари миллий базаси.

²⁰⁴ Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Рақамли хизматлар қамрови ва сифатини ошириш ҳамда соҳа, тармоқ ва ҳудудларни рақамли трансформация қилиш чора-тадбирлари тўғрисида” 2023 йил 24 майдаги ПҚ–162-сон қарори // lex.uz – Ўзбекистон Республикасининг Қонунчилик ҳужжатлари миллий базаси.

²⁰⁵ Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Сунъий интеллект технологияларини 2030 йилга қадар ривожлантириш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида” 2024 йил 14 октябрдаги ПҚ–358-сон қарори // lex.uz – Ўзбекистон Республикасининг Қонунчилик ҳужжатлари миллий базаси.

770 дан ортиқ давлат хизматлари ва сервислар вужудга келди, фойдаланувчилар сони 11 млн.дан ошди²⁰⁶.

“Рақамли Ўзбекистон” инсон кадрини улуғлашга хизмат қилмоғи даркор. Бунинг рақамлаштиришни тўғри ва тизимли амалга ошириш шарт! Бироқ, рақамлаштиришнинг тизимли амалга оширилмаслиги натижасида бугунги кунда Ўзбекистон Республикасининг олдида қуйидаги бир қатор муаммолар мавжуд, хусусан:

Биринчидан, “Рақамли Ўзбекистон–2030” стратегияси аслида 2030 йилга қадар амал қилиши Республикаси Президентининг “Рақамли Ўзбекистон–2030” стратегиясини тасдиқлаш ва уни самарали амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида” 2020 йил 5 октябрдаги ПФ–6079-сон Фармонида мазмунан назарда тутилган бўлса-да, унда қўйилган вазифалар аллақачон бажариб бўлинган, шу билан бирга, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги ПФ–60-сон Фармони билан 2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси билан ёки у асосида ҳали ҳануз Янги Ўзбекистоннинг рақамлаштириш шу жумладан, киберхавфсизлик концепцияси ва стратегияси тасдиқланиб, амалиётга жорий қилинмаган. Бу эса, рақамлаштириш, сунъий интеллект ва киберхавфсизлик бўйича олиб борилаётган ишларнинг ягона ҳуқуқий ва технологик ёндашув асосида амалга оширилмаслигига сабаб бўлмоқда.

Жумладан, 2017-2025 йилларда давомида рақамлаштиришга оид **610** та қабул қилинган қонунчилик ҳужжатлари ва улардаги топшириқларнинг аксарияти бир-бирини такрорловчи ва ўхшаш вазифалардан иборат, қолаверса, рақамлаштириш маълум бир давлат органи ва ташкилотининг фаолиятига қаратилган ҳолда, ҳар бир соҳа ва тармоқни комплекс тизимли рақамлаштиришга қаратилган ишлар деярли амалга оширилмади, амалга оширилган тизимли ишлар эса, барча ишларнинг **5 фоизини** ҳам ташкил этмайди, шу билан бирга, қўйилган вазифалар амалда тўлиқ бажарилмаган, зарур ахборот тизимлари ишлаб чиқилиб, тўлиқ амалиётга татбиқ этилмаган.

Масалан, Рақамли ҳукуматнинг ахборот тизимлари ва ресурслари ягона реестрида бугунги кунда **898** та лойиҳа рўйхатдан ўтган ҳолда²⁰⁷, амалда қонунчилик ҳужжатлари ва бошқа ҳужжатлар билан таҳлилларимизга кўра, **2500** дан ортиқ лойиҳа амалга оширилиши шарт бўлган ҳолда, қўйилган вазифалар етарлича ва тўлиқ бажарилмаган.

Иккинчидан, ахборот, ахборот-коммуникация технологиялари, рақамли технологиялар, сунъий интеллект, киберхавфсизлик соҳалари ўзаро чамбарчас боғлиқ соҳалар бўлса-да, уларнинг ривожланиш ҳолати ва унга бўлган эътибор турлича эканлиги бу борада олиб борилаётган ишларнинг кейинги ривожига салбий таъсир этмоқда. *Мисол учун,* Рақамли технологиялар вазирлиги фаолияти мантиқан юқоридаги барча соҳаларни қамраб олса-да, ўзининг номи, вазифа ва функциялари уларни амалдаги қонунчилик ва

²⁰⁶ <https://my.gov.uz/uz>.

²⁰⁷ <https://reestr.uz/projects?limit=10>.

фаолияти бўйича тўлиқ қамраб олмаган, қолаверса, ахборот-коммуникация технологиялари рақамли технологиялар соҳасига қараганда анча кенг соҳа бўлиб, ахборот, киберхавфсизлик соҳалари билан амалда ушбу вазирлик айтарлик бирон бир масала билан шуғулланмаяпти.

Шу сабабдан ҳам бўлса керак, Ахборот ва оммавий коммуникациялар агентлиги тугатилиб, унинг ахборот соҳасида назорат ва мониторинг бўйича вазифа ва функциялари Рақамли технологиялар вазирлиги ҳузуридаги Ахборотлаштириш ва телекоммуникациялар соҳасида назорат инспекциясига ўтказилди²⁰⁸ ва энди вазирлик бу борадаги ўзининг вазифа ва функцияларини аниқлаштириб олиши зарур.

Ушбу соҳада зарур вазифаларнинг етарлича ва тизимли белгилаб олинмаганлиги сабабли бир қатор муаммолар вужудга келмоқда. Мисол учун, Вазирлар Маҳкамасининг “Бутунжаҳон Интернет тармоғида ахборот хавфсизлигини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” 2018 йил 5 сентябрдаги 707-сон қарори билан белгиланган Ўзбекистон Республикасининг “Ахборотлаштириш тўғрисида”ги Қонунининг 12¹-моддасига мувофиқ веб-сайтдан ва (ёки) веб-сайтлардан ва (ёки) саҳифаларидан фойдаланишни чеклаш билан боғлиқ давлат органлари ўртасидаги жараёнлар ҳали ҳамон анъанавий усулларда амалга оширилмоқда, “Киберхавфсизлик маркази” ДУК, Оммавий коммуникациялар бўйича марказ, ваколатли идоралар ва кенг жамоатчилик томонидан аниқланган ахборот хуружларига оид ҳолатлар бўйича маъмурий ва жинойт жавобгарлик чоралари етарлича кўрилмаяпти. public.sud.uz ахборот тизимида бугунги кунда **4 529 215** та маъмурий ҳуқуқбузарлик бўйича суд ҳужжати эълон қилинган бўлса, шундан, Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексининг 189-моддасига мувофиқ, порнографик маҳсулотни тайёрлаш, олиб кириш, тарқатиш, реклама қилиш, намойиш этиш ҳуқуқбузарлиги бўйича **4436** та, МЖТКнинг 189¹-моддасига мувофиқ, тазйикни, зўравонликни ёки шафқатсизликни тарғиб қилувчи маҳсулотни тайёрлаш, олиб кириш, тарқатиш, реклама қилиш, намойиш этиш ҳуқуқбузарлиги бўйича **490** та²⁰⁹, шунингдек, **384 492** та жинойт ишлари суд ҳужжати эълон қилинган бўлса, шундан, Жинойт кодексининг 130-моддасига мувофиқ, порнографик маҳсулотни тайёрлаш, олиб кириш, тарқатиш, реклама қилиш, намойиш этиш жинойти бўйича **51** та, ЖКнинг 130¹-моддасига мувофиқ, тазйикни, зўравонликни ёки шафқатсизликни тарғиб қилувчи маҳсулотни тайёрлаш, олиб кириш, тарқатиш, реклама қилиш, намойиш этиш жинойти бўйича **46** та жинойт иши бўйича суд қарорлари эълон қилинган²¹⁰. Ваҳоланки, сунъий интеллект берган маълумотга кўра, ҳозирда Ўзбекистон Республикасида биргина бир кунда ўртача ҳисобда **100 000** дан ортиқ порнографик мазмунда янги видео юкланмоқда, уларни содир этган

²⁰⁸ Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Давлат бошқаруви тизимида самарадорлик, проактивлик ва натижадорликни ошириш чора-тадбирлари тўғрисида” 2025 йил 14 июлдаги ПФ-111-сон Фармони // lex.uz – Ўзбекистон Республикасининг Қонунчилик ҳужжатлари миллий базаси.

²⁰⁹ <https://public.sud.uz/report/CONFLICT>.

²¹⁰ <https://public.sud.uz/report/CRIMINAL>.

хуқуқбузарларга нисбатан эса, тизимли жавобгарлик чоралари етарлича йўлга қўйилмаган²¹¹. 2022 йилда Ўзбекистон Республикасида рўйхатга олинган кибержиноятлар сони **105 215** тани, 2023 йилда бу кўрсаткич **104 096** тани ташкил этган. Тошкент шаҳрида эса, бу кўрсаткич 2022 йилда **22 791** тани, 2023 йилда **21 728** тани ташкил этган²¹². Шу билан бирга, юқоридаги public.sud.uz ахборот тизимидаги маълумотлар фақат бир йил учун эмас, балки ундаги барча йиллар давомида киритилган суд ҳужжатлари таҳлили бўйича олинган. Демак, мазкур вазиятда, аниқланаётган ахборот хавфсизлиги ва киберхавфсизлик ҳодисаларининг сони билан уларга нисбатан кўрилатилган чоралар ўртасида **жуда катта тафовут вужудга келаётганлигини сезиш мумкин**. Киберхавфсизлик соҳасига кибержиноятларга қарши курашишга оид тадбирлар ҳам кирса-да, бу борада тизимли ишларни амалга оширилмаслиги оқибатида кибержиноятчилар 2021-2024 йилларда **Ўзбекистонлик фуқаролардан 1,9 трлн сўм ўғирлаган бўлса**, фақатгина 2024 йилнинг ўзида ушбу кўрсаткич **603** млрд. сўмни ташкил этган, қолаверса, номи рақамлаштириш ёки рақамли технологияга ўзгарган бўлса-да, амалда ҳали ҳамон қоғоз билан боғлиқ жараёнлар тутагани йўқ, шу билан бирга, қоғоз ҳужжатлар алмашинувини биз рақамли технология ёки рақамлаштириш деб атаб ўзимизни ўзимиз алдамоқдамиз, аслида эса, ҳали ҳамон мавжуд қоғоз ҳужжатлар алмашинуви тўлиқ электрон ҳолатга ўтказилмаган, ахборот тизимларида маълумотлар алмашинуви тўлиқ рақамли кўринишда эмас, балки **аксарият ҳолатда электрон кўринишда айланмоқда, чиройли сўзлардан фойдаланиш орқали ўзимизни ўзимиз алдамоқдамиз** ва бу билан рақамлаштиришнинг тизимли амалга оширилишига тўсиқ бўляпмиз.

Учинчидан, республикадаги мавжуд барча ахборот тизимлари, шу жумладан, таҳлил бўйича аниқланган **1275** та давлат ахборот тизимлари тўлиқ ўзаро интеграция қилинмаганлиги туфайли қайси ахборот тизимидан фойдаланиш мақсадга мувофиқ, қайси бирига қўшимча қўйи тизим ёки модул, шу билан бирга, функция жорий этиш ҳақида аниқ тушунчалар мавжуд эмас. Бунинг оқибатида бюджет маблағлари мақсадсиз ва самарасиз ишлатилмоқда.

Маълумот учун: “UZINFOCOM” ягона интегратор ўтган вақт давомида бор йўғи **21** та лойиҳа²¹³, шу жумладан, **9** та ахборот тизими²¹⁴, шунингдек, **3** тагина сунъий интеллектга асосланган лойиҳани амалга оширган холос²¹⁵. **Агарда барча ахборот тизимлари ўзаро интеграция қилиниб, ушбу тизимларда сунъий интеллект ва ақлли тизимларни жойлаштириш имконияти яратилганида фойдаланувчиларга қулайликдан ташқари, давлат бюджетини тежаш имконияти вужудга келган бўларди**.

Тўртинчидан, рақамлаштириш тизимли амалга оширилмаганлиги оқибатида “Киберхавфсизлик маркази” ДУК ва Рақамли технологиялар вазирлигидан экспертизадан ўтмаган ахборот тизимларини амалиётга жорий этиш ҳолатлари кўпайиб бормоқда ва уларни аниқлаш ҳам ҳамон анъанавий

²¹¹ <https://chatgpt.com/>.

²¹² https://api.siat.stat.uz/media/uploads/sdmx/sdmx_data_800.pdf.

²¹³ <https://uzinfocom.uz/uz/projects?page=5>.

²¹⁴ <https://uzinfocom.uz/uz/projects?category=3>.

²¹⁵ <https://uzinfocom.uz/uz/projects?category=2>.

усулларда амалга оширилмоқда. Шунингдек, Рақамли ҳукуматнинг ахборот тизимлари ва ресурслари ягона реестрида бугунги кунда мавжуд бўлган **898** та ахборот тизимлари ва ресурслари²¹⁶ ҳали ҳамон ўзаро тўлиқ интеграция қилинмаган ва ягона платформа орқали бошқаришнинг техник имконияти яратилмаган. Хавфизлиги текширилмаган ахборот тизимларининг амалиётга жорий этилётганлиги ва экспертизадан ўтган мавжуд ахборот тизимларининг ўзи ҳам ўзаро тўлиқ интеграция қилинмаганлиги сабабли ҳудуд раҳбари бўлган ҳокимлик, соҳа, тармоқ ёки йўналиш раҳбари бўлган вазирлик, қўмита, агентлик, марказ, инспекцияларнинг қўлида етарлича ахборот ресурси шаклланмаган, автоматик ва сунъий интеллектга асосланган таҳлил тизими деярли умуман ишламаяпти. Оқибатда, бир-бирини такрорловчи қонунчилик ҳужжатлари ҳам, топшириқлар ҳам сони кўпайиб кетмоқда, шахсга доир маълумотлар хавфсизлиги хавф остида қолмоқда.

Бешинчидан, рақамлаштириш қайси йўлдан кетиши ҳар томонлама самара бериши, бюджет маблағлари тўғри, мақсадли ва самарали ишлатилиши, зарур маблағлар тежаб қолиши ва тежалган маблағлардан мақсадли йўналишларда фойдаланиш мумкинлиги бўйича тизимли ишлар амалга оширилмаяпти. Бунинг оқибатида рақамлаштиришда ҳам “*лоббизим*”га оид салбий ҳолатлар, “*латент*” ҳуқуқбузарликлар, киберкоррупция илдиз отмоқда. Биргина ижтимоий ҳимоя йўналиши бўйича ягона ахборот тизимини яратилиб, унда зарур модулларни жорий этиш орқали бюджет маблағлари тежалиши ўрнига бугунги кунда “Камбағал оилалар реестри”, “Ижтимоий ҳимоя ягона реестри”, “Ayollar daftari”, “Temir daftar”, “Yoshlar daftari” каби вазифа ва функциялари ўхшаш ва такрорловчи ахборот тизимлари орқали бюджет маблағлари бир йўналишда, бироқ турли хил идоралар кесимида ва мақсадлар учун йўналтирилмоқда. Идора бошқа бўлиши мумкин, бироқ ушбу тизимларга йўналтирилаётган маблағлар давлат бюджетиники эканлигини унутмаслигимиз даркор. Вазифалари ўзаро ўхшаш ва бир хил бўлган **kengash.gov.uz** – маҳаллик ҳокимият вакиллик органлари портали²¹⁷ ва **e-qaror.gov.uz** – ягона электрон тизими²¹⁸ фаолият кўрсатмоқда, бироқ уларнинг ишларини EDO.IJRO.UZ Ижро интизоми идоралараро электрон тизими²¹⁹да уларга нисбатан яхши йўлга қўйилганлиги ҳамда уларнинг уччаласини ўзаро битта ягона ахборот тизимига бирлаштириш ёки ягона порталга ўтказиш зарурлиги эътиборга олинмаган. Оқибатда, вазифалари ва функциялари деярли бир хил ёки ўхшаш бўлган ахборот тизимлари учун бюджетдан уларни ишлаб чиқиш, амалиётга жорий қилиш ва техник қўллаб-қувватлаш, шунингдек, ундан фойдаланиши бўйича яна қўшимча маблағлар сарф бўлмоқда. Таҳлиллар шуни кўрсатмоқдаки, бугунги кунда ўртача **5-10 млрд сўмга ахборот тизими жорий этилмоқда,** уни техник қўллаб-қувватлаш учун ҳар ойда 5-10 млн сўм, фойдаланиши учун 2-5 млн. сўм миқдорида бюджет маблағлари йўналтирилмоқда. Агарда уни ойлар, йиллар

²¹⁶ <https://reestr.uz/projects>.

²¹⁷ <https://kengash.gov.uz/>.

²¹⁸ <https://e-qaror.gov.uz/>.

²¹⁹ <https://edo.ijro.uz>.

ва фойдаланувчи бўлган ташкилотлар сониға кўпайтириш орқали умумий харажатни ҳисобласак бюджетдан триллонлаб маблағлар ажратилатёганлигига гувоҳ бўламиз.

Олтинчидан, рақамлаштиришнинг тизимли амалга оширилмаслиги оқибатида кибержиноятларнинг сони ошиб кетмоқда. Ҳар бир фойдаланувчи дегани битта киберхавф-хатар ўша нуқтадан бошланиши мумкинлигига ҳеч ким инобатга олмаяпти, балки яна ва яна ахборот тизимлари яратилиб, амалиётга жорий қилинмоқда, бу эса, кибержиноятчиларга қўл келмоқда, улар хавфсизлиги паст бўлган нуқта орқали киберхужумни амалга оширмоқда. Энг ачинарлиси, давлат ташкилотига янги келган раҳбар рақамлаштириш керак деб, мавжуд ахборот тизимларининг номи ва техник ҳужжатларига тегишли ўзгартириш киритиш орқали битта ахборот тизими учун янгидан бюджет маблағлари сарфланиши ҳолатлари ҳам кўпайиб бораётганлиги ва бунинг тизимли назорати йўлга қўйилмаганлиги “латент” киберхукукбузарликлар, шу жумладан, киберкоррупцияга оид хукукбузарликлар сони кўпайишига сабаб бўлмоқда.

Маълумот учун: Марказий банк маълумотиға суянадиган бўлсак, ҳозирда Республикамизда 376 та тижорат банки²²⁰, 111 та микрокредит ташкилоти²²¹, Масофадан банк хизматларини кўрсатувчи тизимлардан фойдаланувчиларнинг сони 60 083 561 та²²², муомаладаги банк карталар сони 63 825 850 та, ўрнатилган тўлов терминаллар сони 426 111 та, банкомат ва инфокиосклар сони 35 784 та²²³, тўлов тизими операторлари сони 3 та²²⁴, тилов ташкилотлари сони 44 та²²⁵, электрон пуллар тизими 12 тани ташкил этади ва бу эса, жами 124 371 852 та киберхавфсизлик ҳодисаси амалга оширилиши учун зарур нуқта эканлигига гувоҳ бўламиз.

Фойдаланувчилар, ахборот тизимлари сони кўпайган сари кибержиноятлар сони ҳам кўпайиб бораверади. Айнан банк соҳасида фойдаланувчилар сони кўп бўлганлиги учун бугунги кунда содир этилаётган кибержиноятларнинг 98 фоизини банк карталари билан боғлиқ ўғирлик ва фирибгарлик ҳолатлари ташкил қилади²²⁶. Шу сабабли бир-бирини такрорловчи ва ўхшаш функцияларни бажарувчи ахборот тизимларидан тўлиқ воз кечиш ва уни хатловдан ўтказиб, ягона методология асосида рақамлаштиришни қайта ўйлаб кўриш вақти етиб келди, фикримизча!

Еттинчидан, ахборот тизимларининг қанча кўпайиши чекланган инсон ресурси ёки моддий-техник база орқали уларнинг фаолияти устидан тўлиқ назорат ва мониторинг ўрнатилиши имконини бермайди. Биргина, аналогияга таянадиган бўлсак, бугунги кунда мавжуд бўлган 91 371 та²²⁷ норматив-хукукий ёки бошқа бир-бирини такрорловчи ва ўхшаш нормаларга эга бўлган ҳужжатлар сони кўпайиб кетганлиги сабабли норма ижодкорлиги соҳасида «ақлли тартибга солиш» модели элементларини қўлланилди, идоравий

²²⁰ <https://data.egov.uz/data/6113bd0fdb32b99538e08991>.

²²¹ <https://data.egov.uz/data/6113bde9db32b99538e0899b>.

²²² <https://data.egov.uz/data/6113c568db32b99538e08ab3>.

²²³ <https://data.egov.uz/data/6113c59edb32b99538e08ab5>.

²²⁴ <https://data.egov.uz/data/6113c68bdb32b99538e08abd>.

²²⁵ <https://data.egov.uz/data/6113c6c0db32b99538e08abf>.

²²⁶ Кибержиноятчилар 2021–2024 йилларда фуқаролардан 1,9 трлн сўм ўғирлади.

²²⁷ <https://lex.uz/>.

норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар нормаларини юқори юридик кучга эга бўлган қонун ҳужжатларига ўтказиш ва “*тартибга солиш гильотинаси*” усулини қўллаш ишлари амалга оширилди²²⁸, идоравий норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни қабул қилишга бир йил мораторий эълон қилинди²²⁹. Шу сабабли бу борада ишлар тизимли амалга оширилмас экан, яқин орада Ўзбекистон ҳам бу йўналишда “*тартибга солиш гильотинаси*” усулини қўллашга мажбур бўлиши мумкин.

Саккизинчидан, рақамлаштиришнинг тизимли амалга оширилмаслиги барча соҳаларга, шу жумладан, суд-ҳуқуқ соҳасига ҳам салбий таъсир этмоқда, хусусан, ҳали ҳануз суд амалиётида бир хил ҳуқуқбузарликлар ва жиноятларни кўриб чиқиш ва айбдорларга нисбатан ҳукм қилишга оид масалалар бўйича **ягона амалиёт шаклланмаган**, “*латент*” ҳуқуқбузарликлар сони ошиб кетаётган бўлса-да, ҳали ҳануз прецедент ҳуқуқи (*case law*), одат ҳуқуқи (*common law*), қонунлар (*statute law*)дан етарлича амалда фойдаланиш имконияти қонунчилик билан белгиланмаган, киберҳуқуқбузарликлар, шу жумладан, кибержиноятларни ҳисобга олишнинг содда методологияси ва тартиби йўлга қўйилмаган, жиноят учун жазо муқаррар бўлган ҳолда, жиноятларнинг статистикаси ошиб кетмаслиги учун ваколатли органлар уларни камайтириш чораларини кўришга ҳаракат қилишмоқда ва бу билан янгидан янги жиноятлар вужудга келишига уларнинг ўзлари шарт-шароит яратиб бермоқда.

Таҳлилларга кўра, 2023 йилда ҳар 39 сонияда, ҳозирда эса, **ҳар 14 сонияда битта киберҳужум** содир этилиб²³⁰, бошқа манбаларда эса, **ҳар сонияда** киберҳужум амалга оширилиб²³¹, бунинг оқибатида 2023 йилда дунёдаги 71 фоиз ташкилотлар товламачилик дастурлари қурбони бўлишган бўлса, ҳозирда барча киберхавфсизлик ҳодисаларининг 80 фоиз қисми жиноий гуруҳлар билан боғлиқ²³² бўлиб, жаҳон иқтисодиётига етказилган зарар миқдори эса, 2018 йилда 3 трлн. доллар, 2019 йилда 3,5 трлн. доллар, 2020 йилда 4,2 трлн. доллар, 2021 йилда 6 трлн. доллар, 2022 йилда 7 трлн. доллар, 2023 йилда 8,4 трлн. доллар, 2024 йилда 9,5 трлн. долларни ташкил этган²³³ бўлса, 2025 йилда **10,5 трлн. доллар**²³⁴, 2026 йилда **20 трлн. доллар**, 2027 йилда 22 трлн. доллар, 2028 йилда 24 трлн. доллар, 2029 йилда 26 трлн. долларни ташкил этиши тахмин қилинмоқда²³⁵. дунёда ҳар йили **500 миллиондан ортиқ** кибер ҳужумлар уюштирилади. **Ҳар сонияда**

²²⁸ Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Норма ижодкорлиги фаолиятини такомиллаштириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида” 2018 йил 8 августдаги ПФ–5505-сон Фармони // lex.uz – Ўзбекистон Республикасининг Қонунчилик ҳужжатлари миллий базаси.

²²⁹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Давлат ҳуқуқий сиёсатини амалга оширишда адлия органлари ва муассасалари фаолиятини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” 2020 йил 19 майдаги ПФ–5997-сон Фармони // lex.uz – Ўзбекистон Республикасининг Қонунчилик ҳужжатлари миллий базаси.

²³⁰ <https://www.datensicherheit.de/2024-2025-cyber-attack-companies-14-seconds>.

²³¹ <https://cybermap.kaspersky.com/ru/stats>.

²³² <https://www.websiterating.com/ru/blog/research/cybersecurity-statistics-facts/#sources>.

²³³ <https://newsletter.radensa.ru/archives/4840>.

²³⁴ <https://www.cenlanow.com/business/press-releases/ein-presswire/674883055/cybercrime-damages-to-cost-the-world-9-5-trillion-usd-in-2024/>.

²³⁵ <https://www.statista.com/forecasts/1280009/cost-cybercrime-worldwide#:~:text=The%20global%20cost%20of%20cybercrime,trillion%20U.S.%20dollars%20in%202022.>

12 нафар инсондан бири кибермаконда содир этилган хужумлар қурбонига айланади. АҚШ, Франция, Буюк Британия, Германия, Бельгия, Люксембург каби ривожланган давлатларда жинойтларнинг 60-65 фоизи киберхужумлар орқали содир этилмоқда. Ўзбекистонда ҳам сўнгги уч йилда бу турдаги жинойтлар **8,3 бараварга кўпайиб, ҳозирда умумий жинойтчиликнинг қарийб 5 фоизига етган**²³⁶. Бироқ, амалда бу турдаги жинойтларнинг сони бундан ҳам кўп бўлиб, “латент” ҳуқуқбузарлик сифатида кенг бўй чўзиб бормоқда.

Маълумки, 2025 йил учун ЯИМ 1630 трлн. сўмни ташкил этиши прогноз қилинган²³⁷, 2025 йил 16 июлдан 1 АҚШ доллари 12 778.12 сўм эканлигини инобатга олсак²³⁸, 127.56 млрд. АҚШ доллари миқдоридаги пул маблағи **10,5 трлн. АҚШ доллари миқдоридаги кибержинойтчилик натижасида келтирилган зарарнинг миқдори Ўзбекистон Республикасининг бутун ЯИМ дан деярли 82 баробар кўпроқ эканлигига шохид бўламиз.**

Шунга кўра, рақамлаштириш тўғри амалга оширилмас экан, барча аҳолининг дарди ҳеч қачон тўлиқ ўз ечимини топмайди, таҳлил бўлмайди, бюджет маблағларини мақсадли ва самарали ишлатиш имконияти яратилмайди, киберҳуқуқбузарликлар, шу жумладан, кибержинойтларнинг сони, тури ва салмоғи ошиб, давлатни таназзулга олиб боради. Шу сабабли бу борадаги ишларни тизимли амалга ошириш учун қуйидаги чораларни зудлик билан амалга ошириш даркор, хусусан:

биринчидан, барча ахборот тизимлари тўлиқ хатловдан ўтказилиши ва хатлов Ўзбекистон Республикаси Президенти ва Ўзбекистон Республикаси Президенти Администрацияси ҳузуридаги илмий тадқиқот муассасалари томонидан тегишли ижро этувчи ҳокимият органлари билан биргаликда амалга оширилиши ва ушбу ахборот тизимларининг якуний рўйхати тузилиши керак. **Якуний рўйхатда, ахборот тизимининг номи, унинг вазифа ва функциялари, рақамли излари ҳамда кимнинг мулки эканлиги аниқ кўрсатилиши зарур.** Ушбу рўйхат асосида вазифа ва функциялари бир бирини такрорловчи ва ўхшаш бўлган ахборот тизимларини аниқлаш ва уларни мақбуллаштириш орқали аниқ вазифа ва функция бўйича уларни тизимлаштириш имконияти яратилади;

иккинчидан, самарасиз, вазифа ва функциялари бир-бирини такрорловчи, мулкдор аниқ бўлмаган мавжуд ахборот тизимларини ҳисобдан чиқариш ва уни амалиётга нотўғри жалб этганлик ҳолати бўйича ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар ва суд томонидан муносабат билдириш орқали бюджет маблағларини талон тарож қилган шахсларнинг жавобгарлиги ва улар томондан ўзлаштирилган маблағлар давлат бюджетига қайтариш чораларини кўриш мумкин бўлади;

²³⁶ Ф. Худойкулов. Бир йилда 500 миллиондан ортиқ кибер хужумлар уюштирилади. <https://yuz.uz/news/bir-yilda-500-milliondan-ortiq-kiber-hujumlar-uyushtiriladi>.

²³⁷ Ўзбекистон Республикасининг “2025 йил учун Ўзбекистон Республикасининг Давлат бюджети тўғрисида” 2024 йил 24 декабрдаги ЎРҚ–1011-сон Қонуни // lex.uz – Ўзбекистон Республикасининг Қонунчилик ҳужжатлари миллий базаси.

²³⁸ <https://cbu.uz/uz/>.

учинчидан, вазифа ва функциялари бир-бирига ўхшамаган ахборот тизимларини тўлиқ интеграция қилиш зарур. Ушбу интеграция қилиш жараёнида ҳар бир ахборот тизимидан қандай ахборотни олиш мумкинлиги аниқ кўрсатилиши ва у ягона рўйхат асосида шакллантирилиб, ягона платформага ўтказилган ҳолда, фойдаланувчилар томонидан ягона нуқтадан фойдаланиш имкониятини яратиш даркор. Бу эса, ўз навбатида фойдаланувчиларга ҳар томонлама қулайлик туғдиришдан ташқари, ягона платформа орқали вазифа ва функциялари аниқ бўлган давлат органлари ва ташкилотларининг ўзларига юкланган вазифаларини тўлиқ рақамли ҳолатда бажариш имконияти яратилади, самарали таҳлил тизими йўлга қўйилиб, стратегик давлат бошқаруви тубдан такомиллашади;

тўртинчидан, ўзаро тўлиқ интеграция қилиниб, ягона платформага ўтказилган ахборот-коммуникация тизимига сунъий интеллектни жорий қилиш ва тегишли давлат органи фаолиятига оид барча масалаларга сунъий интеллект технологияларнинг ўрни ва мақомини белгилаш мақсадга мувофиқ. Уларнинг жорий этилиши орқали жиноятчилик ва криминоген вазият орқали сунъий интеллект олдинги даврда бўлган жиноятлар ва бошқа ҳуқуқбузарликлар орқали келгусида бўлиши мумкин бўлган жиноятлар ва ҳуқуқбузарликларни башорат қилиши, уларнинг олдини олиш учун зарур ресурсларни сафарбар этишнинг самарали усуллари йўлга қўйилиши, давлат органи олдида қўйилган вазифаларни амалга ошириш учун зарур автоматлаштирилган “*ақлли тизим*”ларга асосланган таҳлил тизими вужудга келади ва у орқали давлат бошқарувини амалга ошириш янада соддалашиб, тезкорлик таъминланади, давлат, нодавлат ва хусусий секторда бўлаётган киберкоррупцияга оид қилмишлар фош бўлади, олди олинади;

бешинчидан, рақамлаштиришни тўғри амалга ошириш орқали фойдаланувчиларнинг сони кескин кўпайиб кетмаслиги, бир марта содир этилган киберхуружнинг такроран содир этилиши учун амалга оширилган профилактик тадбирлар туфайли кибержиноятчи яна ушбу объектга киберхужум амалга оширишга ўйланиши ва яратилган зарур киберҳимоянинг мавжудлиги, энг асосийси ягона платформанинг киберхавфсизлигини таъминлаш учун барча давлат органлари ва ташкилотлари яқдиллик билан ҳаракат қилиши оқибатида бюджет маблағлари тизимли сарф этилиши эвазига киберхавфсизлик ҳозирги шароитга қараганда анча яхшироқ мустаҳкамланиши, кибержиноятчи киберхужум амалга оширишни режалаштирган киберхавфсизлик объектлари сони ва унинг жойлашган нуқтаси аниқлаш имкони вужудга келиши, киберхавфсизликни тезкор таъминлашнинг техник имкониятлари яратилиши ва кибержиноятларнинг сони кескин камайишига эришиш мумкин.

олтинчидан, сунъий интеллектга асосланган ягона платформани ва унинг таркибий қисмларини “Электрон ҳукумат” тизимининг маълумотларни қайта ишлаш маркази²³⁹га ўтказиш зарур. Айнан бу орқали давлат ахборот

²³⁹ Вазирлар Маҳкамасининг “Электрон ҳукумат” тизимининг маълумотларни қайта ишлаш маркази фаолиятини ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида” 2023 йил 14 мартдаги 107-сон қарори // lex.uz – Ўзбекистон Республикасининг Қонунчилик ҳужжатлари миллий базаси.

тизимларидаги мавжуд ахборот ресурслари битта марказда тўпланади ва унинг киберхавфсизлигини таъминлаш имконияти яратилади, энг муҳими ахборот тизимларининг ишлаш тезлиги унинг хотирасидаги маълумотлар тўлиқ марказда сақланиши туфайли янада тезлашади ва шу орқали фойдаланувчиларга қулайлик яратилади;

еттинчидан, Давлат раҳбари қўлида Республикадаги мавжуд муаммоларни чекланган ресурслар орқали ҳал этиш имкониятини рақамли ечимлар орқали ҳал этиш имкониятини реал вақт режимида билиш имконини яратиш керак. Ҳозир ахборот тизимлари кўп ва кўпчилик соҳа, тармоқ ва йўналишлар тўлиқ рақамлашмаган, шу сабабли статистик маълумотлар билан мавжуд реаллик ўртасида тафовут вужудга келмоқда, шу билан бирга, чекланган ресурслардан тўғри фойдаланишда “*лоббизим*” билан боғлиқ салбий ҳолатлар вужудга келмоқда. Оқибатда, барча соҳа ва тармоқларни тўлиқ рақамлаштиришда бир қатор муаммолар вужудга келяпти. Айнан рақамлаштиришнинг тўлиқ идеал ҳолати вужудга келар экан, Давлат раҳбари қайси соҳа, тармоқ ва йўналишга ҳозир ва келгусида эътибор қаратиши жоизлигини билиш имконияти яратилади;

саккизинчидан, юқорида саналган тизимли ишларни амалга ошириш учун Янги Ўзбекистонни рақамлаштириш ва киберхавфсизлигини таъминлаш концепцияси ишлаб чиқилиши ва уни амалга ошириш стратегияси ҳамда “йўл-хариталари” билан тизимли амалга ошириш имкониятлари яратилиши даркор. “Ҳар бир соҳа ўзича рақамлаштирилиши”га қаратилган усуллардан тўлиқ воз кечиш даркор.

Бу вазифаларни эса, Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони ёки қарори билан амалга ошириш мақсадга мувофиқдир.

Илмий томондан “*digital republic*” моделини илгари сурган Франциядаги рақамлаштириш агентлиги (DINUM) раҳбари Henri Verdier “*ҳар бир соҳага ахборот тизимларини жорий этиш орқали трансформацияни “цифровизация – давлат ислохотининг асоси” деб тушунтиради*²⁴⁰. “Big Data” ва “Digital governance” соҳаларидаги етакчи олим бўлган Viktor Mayer-Schönberger рақамлаштириш шунчаки процесс автоматлаштириш эмас, янги рақамли сиёсат, бошқарув ва инновацион модел яратиш деганидир, деб таъкидлаган²⁴¹. Таҳлилларга кўра, “Цифровая трансформация экономики” концепцияси муаллифларидан бири бўлган **Евгений Кузнецов** соҳаларда рақамли экотизимлар яратиш, давлат хизматлари, таълим, соғлиқни сақлашда янги қиймат занжири яратишни тавсия қилган ва унга кўра, рақамлаштириш – бу “цифровизация янги бошқарув маданияти билан барабар ҳисобланади²⁴². **Satya Nadella** “Tech intensity” концепциясида ҳар бир соҳада рақамли платформани яратиш зарурлиги, яъни таълим, соғлиқни сақлаш, логистика ва бошқа соҳаларнинг ички жараёнлари фақат рақамли ҳар бирида биттадан

²⁴⁰ https://media.franceintheus.org/4265/?utm_source=chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://eiir.org/wp-content/uploads/2022/08/EIIR-4IR-STUDY_OVERVIEW_10_10_20_TEXT.pdf.

²⁴¹ [chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://eiir.org/wp-content/uploads/2022/08/EIIR-4IR-STUDY_OVERVIEW_10_10_20_TEXT.pdf](https://media.franceintheus.org/4265/?utm_source=chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://eiir.org/wp-content/uploads/2022/08/EIIR-4IR-STUDY_OVERVIEW_10_10_20_TEXT.pdf).

²⁴² https://courses.skolkovo.ru/event/cdto-kuznetsov-2/?utm_source=chatgpt.com.

инфратузилмада амалга ошиши керак, деб ҳисоблайди²⁴³. World Economic Forum асосчиси **Klaus Schwab** “Fourth Industrial Revolution” концепциясида рақамлаштириш бутун соҳа ва ижтимоий тизимларни тубдан қайта шакллантириши қайд этиб, бунда AI, IoT, blockchain ва бошқалар билан рақамли давлат, рақамли иқтисодиёт яратишни таклиф қилган²⁴⁴.

Юқоридагиларга кўра, хулоса қилиб айтадиган бўлсак, бизнинг фикримизча, юқоридаги олимларнинг фикрларининг давоми сифатида ҳар бир соҳа, тармоқ ва йўналиш учун алоҳида платформа зарур эмас, балки ушбу соҳа, тармоқ ва йўналишдаги ўхшаш ва такрорловчи вазифа ва функциялар учун қўшимча платформа яратиш бу қўшимча харажат ва ноқулайлик деганидир. Ундан кўра, вазифа ва функциялари ўхшаш бўлган соҳа, тармоқ ва йўналишлар бўйича ахборот-коммуникация тизимлари ишлаб чиқилиб, улар ўзаро интеграция қилинган ҳолда, ягона платформа орқали бошқарилиши мақсадга мувофиқ. Ана ўшандагина унга сунъий интеллект технологияларини тўғри қўллаш ва “*ақлли тизимлар*”дан унумли фойдаланишда бошқа ечимларга қараганда самаралироқ фойдаланиш имконияти пайдо бўлади.

Бунинг учун эса, концепция қабул қилиш, у асосида стратегия ва дастур ёки “йўл-харита” асосида вазифалар тизимли бажарилиши керак. Концепцияга барча риоя қилиши ва уни ўзгартириш эса, ахборот-коммуникация технологияларининг ривож ва мавжуд ресурс ҳамда ҳуқуқнинг ўзига хос имкониятига боғлиқ бўлиши ва тизимли ўзгартирилиши зарур. Акс ҳолда, қўйилган мақсад тўлиқ амалга ошмаслиги мумкин. Ана шундагина юқорида кўтарилган масалаларга тўлиқ ечим топиш имконияти яратилади, бюджет маблағлари рақамлаштиришга пала-партиш эмас, балки тизимли ва тўғри йўналтирилиши бўйича ягона тартиб ва амалиёт вужудга келади, энг муҳим кибержиноятларнинг сони кескин тушиб кетиши имконияти вужудга келади ёки унинг сони ошиши одатдагига қараганда сезиларди даражада камайиши мумкин.

²⁴³ <https://ukstories.microsoft.com/features/microsoft-ceo-satya-nadella-on-fuelling-tech-intensity-in-the-uk/>.

²⁴⁴ <https://www.weforum.org/about/the-fourth-industrial-revolution-by-klaus-schwab/>.

3.2-§. Ўзбекистон Республикаси миллий ва жамоат хавфсизлигига путур етказувчи медиамакондаги ахборотга тезкор жавоб қайтаришнинг стратегик тизимини жорий этиш зарурияти ва тартиби

Ўзбекистон Республикасида ўтган вақт давомида қатор ижобий ишлар амалга оширилди, жумладан 2017-2025 йиллар давомида **11 997** та норматив-ҳуқуқий ҳужжат ва улар асосида **20** мингдан ортиқ ҳужжатлар қабул қилиниб, жами **100** мингга яқин ижобий ишлар амалга оширилди. Биргина, Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси, Янги Ўзбекистоннинг Тараққиёт стратегияси, “Ўзбекистон — 2030” стратегияси, “Рақамли Ўзбекистон – 2030” стратегияси доирасида **ҳар бири бўйича мингга яқин** юсак вазифалар бажарилди. Бироқ, технологиянинг ривож туйғайли ҳозирги кунда миллий ва жамоат хавфсизлигига путур етказувчи давлат раҳбари ва бошқа мансабдор шахслар томонидан амалга оширилаётган ислохотларни кенг жамоатчиликка бузиб кўрсатувчи, ҳақиқатга тўғри келмайдиган “деструктив ахборот”лар сони кўпаймоқда. Қонунчилигимизда “деструктив ахборот” ва “танқидий асосли фикр” ўртасидаги аниқ фарқ белгиланмаганлиги, уларга оид муносабатлар етарлича тартибга солиб қўйилмаганлиги сабабли бу борадаги салбий ҳолатлар сони кундан кунга ошмоқда. Давлат органлари ва ташкилотларининг **ахборот хизмати** фаолияти етарлича **рақамлаштирилмаганлиги, ижтимоий тармоқларда аҳолининг кайфиятига салбий таъсир этувчи ёки ислохотларнинг реал ҳолатини бузиб кўрсатувчи ахборот билан тезкор ишлашнинг сунъий интеллект ва рақамли усулларга асосланган ечимлари қўлланилмаётганлиги**, амалга оширилаётган ислохотлар ва сиёсий жараёнларни “тренд”га чиқадиган ёки мазмунли миллий контент шаклида етказиб бериш **тизимли йўлга қўйилмаганлиги**, медиамаконда кенг жамоатчилик томонидан “деструктив ахборот” кенг муҳокамалардан кейин масъуллар томонидан эътибор қаратилаётганлиги Давлат раҳбари томонидан олиб борилаётган ислохотларнинг кейинги ривожига ва амалга оширилган ишларнинг реал ҳолатига салбий таъсир кўрсатиб, бу борадаги ишларнинг самарадорлигига путур етмоқда. Шу билан бирга, давлат органлари ва ташкилотларининг раҳбарлари ёки ахборот хизмати эътиборидан четдан қолган ижтимоий тармоқ ва мессенжерлардаги канал ва гуруҳларда кенг муҳокамаларга сабаб бўлаётган кенг жамоатчиликнинг кўз ўнгида давлат органлари ва ташкилотларининг обрўси ва роли тушишига сабаб бўлувчи ҳамда Давлат раҳбари томонидан амалга оширилаётган ислохотларнинг реал ҳолатини бузиб кўрсатувчи ахборотлар сони кенг жамоатчиликка сиздирилаётган ҳолатлар сони кундан-кунга ошиб бормоқда.

Таҳлилларга кўра, **1** млрд.дан кўпроқ дунё аҳолиси **кўриши ва муҳокама қилиши мумкин бўлган** Республикамизда фаолият кўрсатаётган **11** та мобил иловада ҳозирда “деструктив ахборот” муҳокама қилиниши мумкинлиги аниқланди. Эътиборлиси шуки, бу фойдаланувчиларнинг деярли **90** фоизи, Республикамизга оид ҳолатлар бўйича **бир кунда 482 329 545** нафар шахс ўзлари билмаган ҳолда,

кибербуллинг қурбони бўлишмоқда. Бундан ташқари, **Google Play**²⁴⁵, **Play Market** дастурларидан **кўчириб олинадиган** 6 та мобил иловада эса, 500 млн.дан ортиқ, 10 та мобил иловада 100 млн.дан ортиқ, 6 та мобил иловада эса, 50 млн.дан ортиқ, 34 та мобил иловада эса, 10 млн.дан ортиқ, 21 та мобил иловада эса, 5 млн.дан ортиқ фойдаланувчи деструктив ахборотни муҳокама қилиши мумкин. **Кибербуллингнинг асосий предмети** бугунги кунда **ижтимоий ёки сиёсий масалалар** бўлиб турибди. 2025 йилнинг 28 август куни соат 9:35 ҳолатига Ўзбекистон Республикасининг доимий аҳолиси сони 38 000 000 кишига етганлигини инобатга олсак, **бу рақамлардан кибербуллинг қурбонлари сони 12,69 баробар кўп** эканлигига гувоҳ бўламиз²⁴⁶. Бу борада қонунчилигимизда, хусусан, Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси, Ўзбекистон Республикасининг 2014 йил 5 майдаги ЎРҚ–369-сон Қонуни²⁴⁷, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 14 июндаги ПФ–154-сон Фармони²⁴⁸, Вазирлар Маҳкамасининг 2024 йил 30 декабрдаги 910-сон²⁴⁹, 2021 йил 19 февралдаги 81-сон²⁵⁰, 2025 йил 31 январдаги 54-сон²⁵¹, 1999 йил 26 мартдаги 137-сон²⁵² 2006 йил 20 февралдаги 27-сон²⁵³ 2021 йил 15 июндаги 373-сон²⁵⁴ қарорларида қисман юқоридаги масалаларни ҳал этишнинг анъанавий ечимлари белгиланган, бироқ уларнинг тизимлаштирилмаганлиги, аниқ муаммони аниқ ечимлар асосида ҳал этиш тартиби белгиланмаганлиги сабабли бугунги кунда бу борада **“ҳукукий, сиёсий ва техник бўшлиқ”** мавжуд.

²⁴⁵ <https://play.google.com/store/games?hl=ru&pli=1>.

²⁴⁶ https://t.me/statistika_rasmiy/6256.

²⁴⁷ Ўзбекистон Республикасининг “Давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари фаолиятининг очиқлиги тўғрисида” 2014 йил 5 майдаги ЎРҚ–369-сон Қонуни // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

²⁴⁸ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 14 июндаги ПФ–154-сон Фармони билан тасдиқланган Давлат органлари ва ташкилотлари фаолиятининг очиқлигини мониторинг қилиш ва баҳолаш бўйича методика // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

²⁴⁹ Вазирлар Маҳкамасининг 2024 йил 30 декабрдаги 910-сон қарори билан тасдиқланган “Давлат органлари ва ташкилотларининг очиқлиқни таъминлаш соҳасидаги норматив-ҳукукий ҳужжатларда белгиланган мажбуриятларга риоя этилишини масофадан мониторинг қилиш тартиби тўғрисида”ги Низом // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

²⁵⁰ Вазирлар Маҳкамасининг 2021 йил 19 февралдаги 81-сон қарори билан тасдиқланган “Давлат иштирокидаги хўжалик жамиятлари ҳамда давлат унитар корхоналарининг расмий веб-сайтларида қўйиладиган талаблар тўғрисида”ги Низом // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

²⁵¹ Вазирлар Маҳкамасининг 2025 йил 31 январдаги 54-сон қарори билан тасдиқланган “Давлат органларининг расмий веб-сайтлари фаолиятини “Ягона дарча” тамойили асосида Ўзбекистон Республикаси Ҳукумати порталида йўлга қўйиш, юритиш, улардаги ахборот долзарблиги ва хавфсизлигини таъминлаш ҳамда Ҳукумат порталида жойлаштириладиган ахборотни давлат органлари томонидан тақдим этиш тартиби тўғрисида”ги Низом // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

²⁵² Вазирлар Маҳкамасининг 1999 йил 26 мартдаги 137-сон қарори билан тасдиқланган “Ўзбекистон Республикаси ахборот ресурсларини тайёрлаш ва уларни маълумотларни узатиш тармоқларида, шу жумладан, Интернетда тарқатиш тартиби тўғрисида”ги Низом // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

²⁵³ Вазирлар Маҳкамасининг 2006 йил 20 февралдаги 27-сон қарори билан давлат ахборот ресурслари ҳамда уларни шакллантириш, улардан фойдаланиш ва уларни қўллаб-қувватлаш учун масъул бўлган давлат органлари рўйхати // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

²⁵⁴ Вазирлар Маҳкамасининг 2021 йил 15 июндаги 373-сон қарори билан тасдиқланган Давлат органлари, хўжалик бирлашмалари ва маҳаллий ижро этувчи ҳокимияти органларининг расмий веб-сайтига қўйиладиган асосий талаблар // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

Хорижий давлатлар тажрибаси ўрганилганида **ЖАР**да 2025-2030 йилларга мўлжалланган Миллий коммуникациялар стратегияси концепцияси²⁵⁵ орқали **GCIS – Media Rapid Response (Government Communication and Information System)** тизими (**GCIS**)²⁵⁶, **Буюк Британияда GCS – Government Communication Service**²⁵⁷ (аввал Rapid Response Unit мавжуд эди) тизими²⁵⁸, **Counter Disinformation Unit (CDU)** - Дезинформацияга қарши кураш бўлими²⁵⁹, **Францияда Service d'Information du Gouvernement (SIG)**²⁶⁰, **VIGINUM**²⁶¹, **Германияда Presse- und Informationsamt / Federal Press Office (BPA)** тизими²⁶², **Netzwerkdurchsetzungsgesetz (NetzDG)** – Тармоқларни тартибга солиш қонуни²⁶³, **Филлипинда 8888 Citizens' Complaint Center (Presidential Hotline)** тизими²⁶⁴, **Австралияда АСМА (Australian Communications and Media Authority)** - Алоқа ва медиа органи²⁶⁵, **АҚШда Global Engagement Center (GEC)** – Глобал ҳамкорлик маркази²⁶⁶, **Бразилияда Олий Сайлов Суди (TSE)нинг Programa de Enfrentamento à Desinformação** (Дезинформацияга қарши кураш дастури)²⁶⁷, **Ж.Кореяда Korea Communications Standards Commission (KCSC)** – Корея Алоқа Стандартлари Комиссияси²⁶⁸, **Канадада The Canadian Centre for Cyber Security** – Киберхавфсизлик бўйича Канада маркази²⁶⁹, **Латвияда НАТОнинг NATO Strategic Communications Centre of Excellence (NATO StratCom COE)**²⁷⁰, **Литвада Debunk.eu** – Давлат-хусусий шериклик модели²⁷¹, **Сингапурда “Онлайн ёлгон ва манипуляциялардан ҳимоя қилиш тўғрисида”ги қонун ва POFMA Office**²⁷², **Тайванда Taiwan FactCheck Center (TFC)** – Тайван Фактларни Текшириш Маркази²⁷³, **Швецияда Myndigheten för psykologiskt försvar (Psychological Defence Agency)** – Психологик мудофаа агентлиги²⁷⁴ ташкил этилган ҳолда, сунъий интеллектга асосланган комплекс идоралараро ахборот тизими, қонунчилик ҳужжатлари ва зарур ташкилотлар ёки коллегиал органлар орқали мавжуд муаммони ҳал этишнинг рақамли усуллари йўлга қўйилганлиги ва ижобий натижаларга эришилаётганлиги аниқланди.

²⁵⁵ <https://www.gov.za/documents/other/national-communication-strategy-framework-2025-2030-26-feb-2025>.

²⁵⁶ <https://www.gcis.gov.za/content/about-us/chief-directorates/media-rapid-response/>

²⁵⁷ <https://gcs.civilservice.gov.uk/about-us/what-we-do/>.

²⁵⁸ <https://www.gov.uk/government/news/fact-sheet-on-the-cdu-and-rru?>.

²⁵⁹ <https://www.gov.uk/government/news/fact-sheet-on-the-cdu-and-rru>.

²⁶⁰ <https://www.info.gouv.fr/organisation/service-d-information-du-gouvernement-sig>.

²⁶¹ <https://www.sgdsn.gouv.fr/viginum>.

²⁶² <https://www.bundesregierung.de/breg-en/federal-government/federal-press-office?>.

²⁶³ https://www.bmj.de/DE/Themen/FokusThemen/NetzDG/NetzDG_node.html.

²⁶⁴ <https://8888.gov.ph/>.

²⁶⁵ <https://www.acma.gov.au/digital-platforms-and-misinformation>.

²⁶⁶ <https://www.state.gov/gec/>.

²⁶⁷ <https://www.tse.jus.br/imprensa/noticias-tse/2024/Marco/programa-de-enfrentamento-a-desinformacao-completa-cinco-anos-de-atuacao>.

²⁶⁸ <https://www.kocsc.or.kr/eng/main.php>.

²⁶⁹ <https://cyber.gc.ca/en/guidance/disinformation>.

²⁷⁰ <https://stratcomcoe.org/>.

²⁷¹ <https://www.debunk.eu/>.

²⁷² <https://www.pofmaoffice.gov.sg/>.

²⁷³ <https://tfc-taiwan.org.tw/>.

²⁷⁴ <https://www.mpi.se/en/>.

Маълумки, Ўзбекистон Республикасида ҳам ахборот хавфсизлигини таъминлаш бўйича бир қатор ижобий ислохотлар амалга оширилган, хусусан, Вазирлар Маҳкамасининг 2004 йил 24 ноябрдаги 555-сон қарори билан **Оммавий коммуникациялар соҳасида мониторинг маркази ташкил этилган**²⁷⁵. Вазирлар Маҳкамасининг 2007 йил 28 июндаги 132-сон қарори билан босма ва китоб, телерадио-, аудиовизуал маҳсулотлар ва **Интернет тармоғи ахборот ресурсларини** ишлаб чиқариш ва тарқатиш соҳасида қонунчиликка риоя қилиниши устидан **Оммавий коммуникациялар масалалари бўйича маркази томонидан тизимли мониторинг олиб бориш**, Марказ ҳамда Ахборот ва коммуникациялар соҳасидаги эксперт комиссиясининг вазирликлар, идоралар, маҳаллий давлат ҳокимияти органлари билан ўзаро ҳамкорлик қилиши тартибини белгиланган²⁷⁶. Вазирлар Маҳкамасининг 2011 йил 5 августдаги 228-сон қарори билан **Ахборот ва коммуникациялар соҳасидаги эксперт комиссияси ташкил этилган** ҳамда унинг низоми ва таркиби тасдиқланган²⁷⁷. Вазирлар Маҳкамасининг 2018 йил 5 сентябрдаги 707-сон қарори билан Ўзбекистон Республикаси қонунчилиги билан тарқатилиши тақиқланган ахборот мавжуд бўлган Интернет тармоғи веб-сайтидан ва (ёки) веб-сайт саҳифаларидан фойдаланишни чеклаш тартиби тўғрисида низом, Ўзбекистон Республикаси қонунчилиги билан тарқатилиши тақиқланган ахборот мавжуд бўлган Интернет тармоғи веб-сайтидан ва (ёки) веб-сайт саҳифаларидан фойдаланишни чеклаш схемаси, Ўзбекистон Республикаси фуқароларининг шахсга доир маълумотларига ишлов беришнинг алоҳида шартларига риоя этилиши устидан давлат назоратини амалга ошириш тартиби тўғрисидаги низом, веб-сайт, веб-сайт ва (ёки) мессенжер саҳифаси эгаси, шунингдек блогерга Ўзбекистон Республикаси қонунчилиги билан тарқатилиши тақиқланган ахборотларни олиб ташлаш тўғрисида **хабарнома юбориш тартиби тасдиқланган**²⁷⁸. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 14 сентябрдаги ПҚ-4452-сон қарори билан Ўзкомназорат қонун ҳужжатлари талабларига риоя этилишини таъминлаш масалалари юзасидан Ўзбекистон Республикаси Президенти Администрацияси ҳузуридаги Ахборот ва оммавий коммуникациялар агентлиги билан ҳамкорлик қилади ва Ахборот ва оммавий коммуникациялар агентлиги тақдимномасига кўра Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари талабларини бузган ахборот соҳаси

²⁷⁵ Вазирлар Маҳкамасининг “Оммавий коммуникациялар соҳасида бошқарув тузилмасини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” 2004 йил 24 ноябрдаги 555-сон қарори // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

²⁷⁶ Вазирлар Маҳкамасининг 2007 йил 28 июндаги 132-сон қарори билан тасдиқланган “Ўзбекистон Республикасида босма ва китоб, телерадио-, аудиовизуал маҳсулотлар ва Интернет тармоғи ахборот ресурсларини ишлаб чиқариш ва тарқатиш соҳасида қонунчиликка риоя қилиниши устидан мониторинг олиб бориш тартиби тўғрисида”ги Низом // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

²⁷⁷ Вазирлар Маҳкамасининг “Оммавий коммуникациялар соҳасида мониторинг тизимини такомиллаштиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” 2011 йил 5 августдаги 228-сон қарори // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

²⁷⁸ Вазирлар Маҳкамасининг “Бутунжаҳон Интернет тармоғида ахборот хавфсизлигини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” 2018 йил 5 сентябрдаги 707-сон қарори // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

субъектларига нисбатан белгиланган тартибда чоралар кўради, деб белгиланган²⁷⁹. Шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2025 йил 14 июлдаги ПФ–111-сон Фармони билан **Ахборот ва оммавий коммуникациялар агентлиги тугатилди** ҳамда унинг ахборот соҳасида назорат ва мониторинг бўйича вазифа ва функциялари **Ахборотлаштириш ва телекоммуникациялар соҳасида назорат инспекциясига ўтказилди**²⁸⁰. Бироқ, юқоридаги ҳужжатлардаги барча жараёнлар бўйича давлат органлари ва ташкилотларининг фаолияти анъанавий усулларда амалга оширилади. Хусусан, Ўзкомназоратда бугунги кунда “Рақамли назорат” комплекс ахборот тизимидан ўзга ахборот тизимидан ўзга расмий равишда бошқа ахборот тизимлари фаолияти йўлга қўйилмаган. **Унинг ахборот маконини назорат қилишга ихтисослаштирилган махсус тизимлари мавжуд эмас.**

Шу сабабли юқорида саналган муаммоларни тўлиқ ҳал этиш, киберкоррупцияни фош этиш, шаффофликни таъминлаш, қонун бузилишини бартараф этиш, ахборот хизматидан унумли фойдаланиш ва уни рақамлаштириш, анъанавий етарлича самара бермаётган дастагларни рақамли шаклга ўтказиш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикаси миллий ва жамоат хавфсизлигига путур етказувчи медиамакондаги ахборотга тезкор жавоб қайтаришнинг стратегик тизимини жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори асосида қуйидагиларни амалга ошириш таклиф қилинади:

Ўзбекистон Республикаси миллий ва жамоат хавфсизлигига путур етказувчи медиамакондаги ахборотга тезкор жавоб қайтаришнинг стратегик тизими тўғрисидаги низомни тасдиқлаш;

қуйидагиларни белгилаш:

tizim ахборот ва киберхавфсизлик талабларига жавоб берувчи сунъий интеллектга асосланган Рақамли технологияларни ривожлантириш жамғармаси ҳисобидан жорий этиладиган **“Рақамли жамоатчилик”** идоралараро комплекс ҳамкорлик ахборот-коммуникация тизими (кейинги ўринларда “Рақамли жамоатчилик” ахборот тизими деб юритилади) орқали амалга оширилади;

“Рақамли жамоатчилик” ахборот тизими веб-сайт, ижтимоий тармоқ ва мессенжерлардаги ахборотни сунъий интеллект, автоматлаштирилган тизимлар ва анъанавий усуллар орқали кенг жамоатчиликнинг кайфиятига салбий таъсир этувчи ёки ислохотларнинг реал ҳолатини бузиб кўрсатувчи ахборот (кейинги ўринларда деструктив ахборот деб юритилади) бўйича тезкорлик билан жавоб қайтариш тизими ҳисобланади;

“Рақамли жамоатчилик” ахборот тизимининг эгаси Рақамли технологиялар вазирлиги, махсус фойдаланувчилари Ахборот ва оммавий

²⁷⁹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ахборот технологиялари ва коммуникацияларининг жорий этилишини назорат қилиш, уларни ҳимоя қилиш тизимини такомиллаштиришга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” 2019 йил 14 сентябрдаги ПҚ–4452-сон қарори // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

²⁸⁰ Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Давлат бошқаруви тизимида самарадорлик, проактивлик ва натижадорликни ошириш чора-тадбирлари тўғрисида” 2025 йил 14 июлдаги ПФ–111-сон Фармони // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

коммуникациялар соҳасидаги эксперт комиссияси, Оммавий коммуникациялар соҳасида мониторинг маркази, давлат органлари ва ташкилотлари тизимида давлат улуши бўлган ташкилий-ҳуқуқий шаклидан қатъий назар барча органлар, ташкилотлар, корхоналар ва муассасалар (кейинги ўринларда давлат органлари ва ташкилотлари деб юритилади) раҳбари ва ахборот хизмати ёки унинг вазифасини бажарувчи шахс, Ахборотлаштириш ва телекоммуникациялар соҳасида назорат инспекцияси, уз. Домени маъмури, рўйхатдан ўтказувчилар, оператор ва провайдерлар ҳисобланади ҳамда ушбу тизим орқали уларнинг фаолияти тўлиқ рақамлаштирилади;

“**Рақамли жамоатчилик**” ахборот тизими **24/7** режимда ишлайди ва унда шаклланган ҳамда у орқали юборилган ахборот ва материаллар тегишли унга жавоб қайтариш тезкорлигига кўра, қизил режимда **24** соат, сариқ режимда **48** соат ва яшил режимда **72** соатдан кечикмасдан тегишли давлат органи ёки ташкилоти томонидан кўриб чиқилиб, натижаси тизимга киритилади;

“деструктив ахборот” ва “танқидий асосли фикр” ўртасидаги аниқ мезонлар белгиланиб, фуқароларнинг Ўзбекистон Республикаси Конституциясида кафолатланган сўз ва ахборот олиш эркинлиги кафолатлари таъминланади;

давлат органлари ва ташкилотлари ахборот хизмати фақатгина “Рақамли жамоатчилик” ахборот тизимидан фойдаланиб ташкилот фаолиятига оид ҳар қандай материаллар ва ахборотни аудио, видео, матнли, графикли ва бошқа усулларда тўлиқ яратиш, таҳрирлаш, қайта ишлаш ва бошқа зарур ҳаракатларни амалга ошириш орқали ижтимоий тармоқларга зарур ахборотни рақамли излари сақланган ҳолда, фақатгина ушбу тизим орқали жойлаштириш имкониятига эга бўлади;

Давлат органлари ва ташкилотлари ахборот хизмати ходимларининг иш самарадорлигининг 30 фоизи “Рақамли жамоатчилик” ахборот тизимида деструктив ахборот билан ишлаш фаолияти орқали баҳолаш, ҳар бир брифингда алоҳида йўналиш сифатида деструктив ахборот бўйича амалга оширилган ишлар ҳақида кенг жамоатчиликка хабар бериб бориш йўлга қўйилади;

давлат органлари ва ташкилотлари фаолияти, сиёсий жараёнлар реал вақт режимида “Рақамли жамоатчилик” ахборот тизими орқали амалга оширилади;

“Рақамли жамоатчилик” ахборот тизими орқали ижтимоий тармоқларда бўлаётган тизимга дахлдор ҳар қандай сиёсий ёки ғоявий ахборот асосида давлат органлари ва бошқа ташкилотлар фаолияти рақамлаштирилади, сунъий интеллект асосида зарарли ахборотни автоматик чегаралаш, ҳуқуқбузарни аниқлаш имконияти яратилади;

“Рақамли жамоатчилик” ахборот тизимидан фойдаланган ҳолда, маъмурий ҳуқуқбузарлик иши ва жиноят иши кўриб чиқилади, зарур суриштирув, тергов, прокурор назорати ва суд ҳаракатлари натижалари

тизимга киритилиб, натижаси кенг оммага маълум қилишнинг тизимли ягона ёндашуви йўлга қўйилади.

Ушбу таклифнинг қабул қилиниши қуйидагиларга хизмат қилади:

- 1) давлат органлари ва ташкилотларининг ахборот хизмати фаолияти такомиллашади;
- 2) давлат органлари ва ташкилотларининг ахборот хизмати ўзбошимчалик билан эмас, балки тизимли асосда давлат органлари ва ташкилотлари томонидан олиб борилаётган ислохотларни аҳолига тизимли етказиб бориш имкониятига эга бўлади;
- 3) давлат органлари ва ташкилотларининг ахборот хизмати контент учун зарур ахборотни ягона ахборот тизимида турли шакллар ва усулларда яратиш, ўзгартириш, бекор қилиш, олиб ташлаш, таҳрирлаш ва бошқа имкониятларга эга бўлади;
- 4) кибермаконда бўлаётган коррупциявий ҳаракатларнинг рақамли излари вужудга келади ва шу орқали киберкоррупция фош этилади;
- 5) медиамаконда бўлаётган асосли танқидий фикрлар асосида давлат органлари ва ташкилотлари ҳамда уларнинг мансабдор шахслари фаолияти ҳақида кенг жамоатчилик ва юқори турувчи органлар ва мансабдор шахслар зарур ахборотга эга бўлишади;
- 6) зарур танқидий фикрларга асосланган ахборот асосида тегишли соҳа, тармоқ ёки йўналиш ёхуд масала ўзининг қонуний ва асосли ечимини топиш имконияти яратилади;
- 7) сунъий интеллект асосида дезинформация ва деструктив ахборот аниқланади, рақамли усуллар орқали ушбу ахборотнинг деструктив ахборотлиги бўйича қонунчиликдаги мезонларга тушишини аниқлашнинг замоний усули йўлга қўйилади;
- 8) “деструктив ахборот” асосида Давлат раҳбари ва мансабдор шахслар томонидан амалга оширилаётган ислохотларнинг ҳаққоний ечимларини аҳолига бузуиб кўрсатишга ҳаракат қилаётган шахсларнинг ғайриқонуний хатти-ҳаракатлари фош этилади, қонун бузилиши ҳолатлари олди олинади, ҳар бир қонун бузилиши бўйича жавобгарлик муқаррарлиги таъминланади;
- 9) мавжуд “ҳуқуқий бўшлиқ” тўлдирилиб, шу кунга қадар анъанавий усулда амалга оширилаётган ва тизимнинг амалда ишлаётганлигини кўриш имкони бўлмаган масалалар сунъий интеллектга асосланган ягона ахборот тизими орқали амалда ишлаётганлигини ёки ишламаётганлигини ёхуд етарлича ишламаётганлигини билиш ҳамда зарур ислохотларни тезкорлик билан амалга ошириш имконияти яратилади;
- 10) асосли танқидий фикрлар асосида жамоатчилик назорати институтининг ривожланиши янги босқичга олиб чиқилади;
- 11) анъанавий усулларда амалга оширилаётган вазифалар рақамли кўринишга ўтказилади;
- 12) Ўзбекистон Республикаси миллий хавфсизлигига путур етказувчи медиамакондаги ахборотга тезкор жавоб қайтаришнинг стратегик тизимини жорий этилади.

Мазкур масалани амлага ошириш механизми ва асоси сифатида Давлат раҳбаримиз уни ўз мурожаатномасида ҳам қуйидаги таҳрирда таъкидлаб ўтишлари мумкин:

“Ўзбекистон Республикаси Президентининг қарори билан Ўзбекистон Республикаси миллий хавфсизлигига путур етказувчи медиамакондаги ахборотга тезкор жавоб қайтаришининг стратегик тизими жорий этилади, “Рақамли жамоатчилик” идоралараро комплекс ҳамкорлик ахборот-коммуникация тизими орқали давлат органлари ва бошқа ташикilotлари, оператор ва провайдерлар, рўйхатдан ўтказувчиларнинг фаолияти, ахборот хизмати фаолияти ягона тизим асосида тўлиқ рақамлаштирилади, уларнинг деструктив ахборот билан ишлаш фаолияти янги босқичга олиб чиқилади, “деструктив ахборот” ва “танқидий асосли фикр” ўртасидаги аниқ мезонлар “Ахборотлаштириш тўғрисида”ги Қонун асосида белгиланиб, ушбу ахборот билан ишлаш, ҳуқуқбузарликларни аниқлаш, фош этиш, уларга қарши курашиш, зарарли ахборотни автоматик чеклаш, ҳуқуқбузарлик ишини юритиш, маъмурий ва жиноий иш натижаларини тизим орқали кенга жамоатчиликка етказиш имконияти яратилади, мамлакатимизда бўлаётган ҳар қандай сиёсий вазиятлар ягона тизим орқали кенг жамоатчиликка етказиш имконияти вужудга келади.».

3.3-§. Ўзбекистон Республикасида сунъий интеллектларни чеклашнинг ижтимоий зарурияти ва ташкилий-ҳуқуқий механизмлари

Бугунги кунда сунъий интеллект технологиялари рақамли технологиялар каби барча соҳаларга кириб бормоқда. Бир тарафдан унинг барча соҳага кириб бориб, фойдаланувчиларнинг ишини енгил қилаётганлиги таҳсинга сазовор, бироқ бир қатор омиллар туфайли бу технологиядан эҳтиёт бўлиш зарурлигини ҳаётнинг ўзи тақозо этмоқда. Хусусан:

биринчидан, уларга тўлиқ ишониб бўлмади ва уларнинг хато ёки “галлюцинация”га натижаси бўлган сунъий интеллектнинг маълумоти оғир оқибатларга олиб келиши мумкин. Сунъий интеллект умуман ҳақиқатни тушунмайди, ўз номидан у “сунъий” саналади ва фақат эҳтимол ва шундай ҳолатлар билан ишлайди. Мисол учун, сунъий интеллект нотўғри хулоса бериб, МРТ, МСКТ ва бошқа тиббий воситалар натижалари юзасидан шифокор беморга нотўғри ташхис қўйиб, унинг ҳаётига зомин ҳам бўлиши мумкин;

иккинчидан, сунъий интеллектлар алгоритмик адолатсизликнинг ёрқин намоёниси саналади. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 19-моддасида назарда тутилган Ўзбекистон Республикасида барча фуқаролар бир хил ҳуқуқ ва эркинликларга эга бўлиб, жинси, ирқи, миллати, тили, дини, эътиқоди, ижтимоий келиб чиқиши, ижтимоий мавқеидан қатъи назар, қонун олдида тенгдирлар²⁸¹, деган қоида бу ерда умуман ишламайди. Ўқитиш маълумотларидаги нуқсонлар туфайли ушбу тенглик тўғридан-тўғри бузилиши мумкин;

учинчидан, сунъий интеллект макнолик фаолият билан шуғаллиниши оқибатида, Deepfake видео ва расмлар орқали алдаш, фишинг ҳужумлари вужудга келиб, дезинформация оммалашади, реаллик ўз ўрнини иллузияга бўшатиши, галлюцинациялар пайдо бўлиши мумкин;

тўртинчидан, ижтимоий жиҳатдан сунъий интеллект туфайли иш ўринлари йўқолиши ёки қисқариши хавфи пайдо бўлади ва у кучайиб бораверади. Автоматлаштириш оқибатида кўплаб касблар ва лавозимлар ўзининг аҳамиятини йўқотиб, ўз ўрнини сунъий интеллектга бўшатиб беради ва шу орқали ишсизлик янада ривож топади, оқибатда ижтимоий тенгсизлик вужудга келади;

бешинчидан, фойдаланувчилар шахсга доир маълумотлари, шахсий маълумотлари ва махфий ахборотини назоратини бориб-бориб, сунъий интеллектларга тақдим этиб боришади ва улардан эса, ғаразли мақсадни кўзлаган шахслар фойдаланиш эҳтимоли кўпайиб бораверади ҳамда бу орқали ошкор қилинган ахборот туфайли шахс, жамият ва давлат хавфсизлигига путур етиши мумкин;

олтинчидан, сунъий интеллект психологик ва эмоционаллик жиҳатидан шахснинг нафақат менини ўлдиради, балки ўзига тобе қилиб, у фикри билан

²⁸¹ Ўзбекистон Республикаси Конституцияси // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

шахс ҳаракат қилишга одатланади. Оқибатда эса, болаларнинг соғлиғига зарар етказувчи ахборотдан улар тўлиқ ҳимояланишдан бебаҳра бўлиб қолиши, ёшларнинг руҳияти ва камолоти бузилиши, жамият таназзулга учраш хавфи пайдо бўлади ва у бора-бора чок-чокидан сўкилиб кетиши мумкин. Болалар ва ёшларда танқидий фикрлаш шаклланмай қолиши мумкин, бу эса, тайёр жавобга ўрганишга ва таълим сифати бузилишига олиб келаши мумкин;

еттинчидан, сунъий интеллектлар хавфсизлик, шу жумладан, ахборот ва киберхавфсизликнинг биринчи рақамли душмани саналади ва улар зарарли вируслар тармоққа ва тизимга тарқалиб, уларни тўлиқ зарарлантириши, ахборот эгаллаб олиниб, у йўқ қилиниши, тармоқ ва тизим тўлиқ ишдан чиқиши, хатто бошқа оғир оқибатлар вужудга келиши, жиноятлар содир этилиши мумкин;

саккизинчидан, сунъий интеллект орқали яратилган тармоқда тарқатиш мумкин бўлмаган контент туфайли порнографик, зўравонлик ва бошқа мазмундаги салбий ахборотлар жамиятга зарар келтириш хавфи вужудга келади. Бу технологиялар инсониятга ахлоқий қарор қабул қила олмасликни вужудга келтириб, виждон, масъулият, инсоний қадриятлар йўқолишига ёки дарз кетишиги сабаб бўлади;

тўққизинчидан, сунъий интеллект туфайли тўлиқ барча соҳа, тармоқ, йўналиш, инфратузилмалар ва бошқалар устидан назорат йўқолиши мумкин ва бу эса, ўз навбатида оғир оқибатларни вужудга келтиради. Мураккаб моделларнинг қарор қабул қилиш логикаси тушунарсиз (black box), нима учун шундай қарор чиқарганини инсон тушунмай қолиши мумкинлиги сабабли фойдаланувчи ҳам, администратор ҳам вужудга келаётган хавф-хатарларни англамай қолиши ва жиноят қурбони бўлиши мумкин;

ўнинчидан, сунъий интеллект ижтимоий манипуляцияни амалга ошириши оқибатида сиёсий дезинформация, бозор манипуляцияси ва жамиятни маънан бузишга оид оғир салбий ҳолатларни пайдо қилиши, инсон ўзига бўлган ишоч йўқолиб, у бу технология қурбонига айланиши мумкин;

ўн биринчидан, сунъий интеллект ёрдамида тайёрланган қонунлар ҳудуд ва соҳанинг ўзига хос хусусиятларини инобатга олмаслиги оқибатида “коллизия” нормалар ва аҳоли ҳамда ижрочилар ўртасида ўзаро тушунмовчиликлар ва низоли ҳолатлар вужудга келиши мумкин;

ўн иккинчидан, сунъий интеллектда қатъий регламент мавжуд эмаслиги туфайли муаллифлик, мулк ҳуқуқи ва бошқа ҳуқуқ ҳамда эркинликлар у томонидан бевосита бузилиши мумкин;

ўн учинчидан, сунъий интеллектнинг ишлатилиши жуда катта миқдорда энергия ва сув ресурси сарфини вужудга келтиради, экология бузилади;

ўн тўртинчидан, сунъий интеллект бора-бора инсониятни ўзига қарам қилиши оқибатида, инсонлар мустақил фикрлашни, таҳлил қилишни, ёзиш ва ҳисоблашни кам қўллай бошлайди ва шу орқали интеллектуал қарамлик юзага келади.

Қисқа қилиб айтганда, сунъий интеллект нейтрал ва хавфсиз, инсон қадриятларига тўлиқ мос эмас. У назоратсиз бўлса, жиддий зарарли

оқибатларни, масъулиятсиз қўлланса хавфли вазиятлар, инсон ўрнини тўлиқ эгалласа, жамият учун таҳдидни вужудга келтиради.

Бунда шуни унутмаслик керакки, сунъий интеллект ўз-ўзидан ёвуз бўлиб қолмайди, у восита саналади, бу воситага зарарли ахборотнинг киритилиши, топшириқ берилиши оқибатида юқоридаги мудхиш ҳолатлар пайдо бўлиб, у кўпайиб бораверади ва уларнинг сонини санайман десак янада кўплаб ҳолатларни айтиш мумкин.

Шу сабабдан ҳам бу масалага жиддий эътибор қаратмоқ даркор. Бугунги кунда Ўзбекистон Республикаси фуқаролари, давлат органлари ва ташкилотлари бу хавф-хатарлар ва кибержиноятларнинг қурбонига айланиб бормоқда. Cybersecurity Ventures ташкилотининг маълумотларига кўра, айнан кибержиноятлар туфайли 2021 йилда дунё давлатлари 6 трлн. АҚШ доллари миқдорида зарар кўрган бўлса, бу кўрсаткич 2025 йилда 10,5 трлн. АҚШ долларини ташкил этган²⁸². Энг ачинарли жиҳати шундаки, ҳозирги кунда сунъий интеллектдан фойдаланувчилар томонидан берилган ҳар 80 та топшириқдан биттаси ёвуз (ноқонуний ёки зарарли) мақсадларда қўлланилмоқда. Барча ёзишмаларнинг тахминан 7,5 фоизи шахсга доир, шахсий, оилавий ёки махфий маълумотларни ўз ичига олади. Шу билан бирга, ходимларнинг 12 фоизи иш жойида DeepSeek каби сунъий интеллект воситаларидан фойдаланмоқда. Эътиборли томони, тарқатилаётган ахборотларнинг 33 фоизи дезинформация сифатида баҳоланмоқда²⁸³.

Ўзбекистон Республикасида сунъий интеллектнинг кейинги ривожига Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Давлат бошқаруви тизимида самарадорлик, проактивлик ва натижадорликни ошириш чора-тадбирлари тўғрисида” 2025 йил 14 июлдаги ПФ–111-сон Фармони²⁸⁴, “Сунъий интеллект технологияларини жадал жорий этиш учун шарт-шароитлар яратиш чора-тадбирлари тўғрисида” 2021 йил 17 февралдаги ПҚ–4996-сон²⁸⁵, “Сунъий интеллект технологияларини қўллаш бўйича махсус режимни жорий қилиш чора-тадбирлари тўғрисида” 2021 йил 26 августдаги ПҚ–5234-сон²⁸⁶, “Сунъий интеллект технологияларини 2030 йилга қадар ривожлантириш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида” 2024 йил 14 октябрдаги ПҚ–358-сон²⁸⁷, “Сунъий интеллект технологияларига асосланган лойиҳаларни қўллаб-қувватлашга оид

²⁸² <https://cybersecurityventures.com/cybercrime-damage-costs-10-trillion-by-2025/>.

²⁸³ <https://engage.checkpoint.com/2025-ai-security-report/>.

²⁸⁴ Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Давлат бошқаруви тизимида самарадорлик, проактивлик ва натижадорликни ошириш чора-тадбирлари тўғрисида” 2025 йил 14 июлдаги ПФ–111-сон Фармони // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

²⁸⁵ Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Сунъий интеллект технологияларини жадал жорий этиш учун шарт-шароитлар яратиш чора-тадбирлари тўғрисида” 2021 йил 17 февралдаги ПҚ–4996-сон қарори // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

²⁸⁶ Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Сунъий интеллект технологияларини қўллаш бўйича махсус режимни жорий қилиш чора-тадбирлари тўғрисида” 2021 йил 26 августдаги ПҚ–5234-сон қарори // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

²⁸⁷ Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Сунъий интеллект технологияларини 2030 йилга қадар ривожлантириш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида” 2024 йил 14 октябрдаги ПҚ–358-сон қарори // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” 2025 йил 30 октябрдаги ПҚ–320-сон²⁸⁸ қарорлари, Вазирлар Маҳкамасининг “Сунъий интеллект технологияларини қўллаб-қувватлаш учун махсус режим ташкил этиш ва унинг фаолиятини йўлга қўйиш тартиби тўғрисидаги низомни тасдиқлаш ҳақида” 2021 йил 29 ноябрдаги 717-сон²⁸⁹, “Рақамли технологиялар ва сунъий интеллектни ривожлантириш илмий-тадқиқот институти фаолиятини ташкил этиш тўғрисида” 2021 йил 31 июлдаги 475-сон²⁹⁰, “2025-2026 йилларда сунъий интеллект технологиялари соҳасида устувор лойиҳаларни амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида” 2025 йил 10 июлдаги 425-сон²⁹¹ қарорлари ва бошқа қонунчилик ҳужжатлари Президент ва Ҳукумат бу соҳага алоҳида эътибор бераётганлиги сабабли бу технологиялардан кенг жамоатчилик фойдаланиш ҳолатлари ортди, бу эса, ўз навбатида хавф-хатарларнинг миқдорий ва сифат кўрсаткичлари янги босқичга чиқиш хавфини вужудга келтирмоқда.

Ҳозирги кунда бу технология туфайли кибержиноятчилар жабрланувчиларнинг овозини генерация қилиб, унинг яқинлари ва танишларидан пул маблағларини ўзлаштиришмоқда, сохта профил ва akkaунтлар яратишиб, жабрланувчи номидан ноқонуний ҳаракатларни амалга оширишмоқда, фото ва видеомажбумотлар асосида жабрланувчини шаъни ва кадр-қимматиға путур етказишмоқда. Қисқа қилиб айтганимизда сунъий интеллект технологиялари бир тарафдан инсонларнинг оғирини енгил қилаётган бўлишсалар, иккинчи тарафдан инсониятга энг катта таҳдидлардан бири бўлиб турибди.

Ушбу хавф-хатарларнинг олдини олишнинг қуйидаги уч йўли мавжуд:

сунъий интеллект технологиясини тўғри ўқитиш ва мослаштириш зарур;

ушбу технологиялар иштирокчилари бўлган шахслар, яъни технология бошқарувчиси ҳам, фойдаланувчиси ҳам бу технологиядан тўғри мақсадда фойдаланиши ва бошқарувни тўғри амалга ошириши шарт;

бу технология ёки (ва) унинг ресурсларини чеклаш имконияти яратилиши ва амалиётга лозим даражада жорий этилмоғи даркор.

Юқоридаги биринчи ва иккинчи усулларни амалга ошириш администратор ва фойдаланувчига боғлиқ бўлса, учинчиси администратор ва тегишли ташкилотларга боғлиқ. Айнан шу жараёнда Ўзбекистон

²⁸⁸ Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Сунъий интеллект технологияларига асосланган лойиҳаларни қўллаб-қувватлашга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” 2025 йил 30 октябрдаги ПҚ–320-сон қарори // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

²⁸⁹ Вазирлар Маҳкамасининг “Сунъий интеллект технологияларини қўллаб-қувватлаш учун махсус режим ташкил этиш ва унинг фаолиятини йўлга қўйиш тартиби тўғрисидаги низомни тасдиқлаш ҳақида” 2021 йил 29 ноябрдаги 717-сон қарори // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

²⁹⁰ Вазирлар Маҳкамасининг “Рақамли технологиялар ва сунъий интеллектни ривожлантириш илмий-тадқиқот институти фаолиятини ташкил этиш тўғрисида” 2021 йил 31 июлдаги 475-сон қарори // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

²⁹¹ Вазирлар Маҳкамасининг “2025-2026 йилларда сунъий интеллект технологиялари соҳасида устувор лойиҳаларни амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида” 2025 йил 10 июлдаги 425-сон қарори // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

Республикаси Конституциясининг 2-моддасига асосан, давлат халқ иродасини ифода этиб, унинг манфаатларига хизмат қилади, давлат органлари ва мансабдор шахслар жамият ва фуқаролар олдиди масъулдирлар, деган юксак нормаларнинг амалий ижроси сифатида сунъий интеллект технологиялари ёки (ва) унинг ресурсларини чеклаш тартиботларининг ташкилий, ҳукукий ва техник имкониятлари тўлиқ яратилиши даркор.

Ҳозирги кунда бу борада Ўзбекистонда ҳам бир қатор ислохотлар амалга оширилди, хусусан:

Ўзбекистон Республикасининг “Сунъий интеллектни қўллаш орқали юзага келадиган муносабатлар тартибга солиниши муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига қўшимча ва ўзгартиришлар киритиш тўғрисида” 2026 йил 21 январдаги ЎРҚ–1115-сон Қонуни²⁹² билан сунъий интеллект технологияларини янада ривожлантиришга, сунъий интеллект технологияларидан фойдаланишнинг умумий асосларини белгилашга ҳамда мазкур соҳада юзага келадиган муносабатларда фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш мақсадида Ўзбекистон Республикасининг 2003 йил 11 декабрда қабул қилинган “Ахборотлаштириш тўғрисида”ги 560-II-сонли Қонунида “сунъий интеллект” тушунчасининг таърифи, сунъий интеллектдан фойдаланиб яратилган ахборот ресурслари ҳамда сунъий интеллект технологиялари асосида ишлайдиган ахборот тизимлари инсонга, унинг ҳаётига, соғлиғига, эркинлигига, шаънига, кадр-қимматига путур етказмаслиги ва унинг бошқа ажралмас ҳуқуқларини бузмаслиги шартлиги, инсоннинг ҳуқуқи ва эркинлигига алоқадор бўлган юридик аҳамиятга эга қарорларни қабул қилиш чоғида фақат сунъий интеллектдан фойдаланган ҳолда яратилган ахборот ресурслари ва сунъий интеллект технологиялари асосида ишлайдиган ахборот тизимларининг ҳулосаларига таяниш мумкин эмаслиги, сунъий интеллект технологияларидан фойдаланган ҳолда шахсга доир маълумотларга қонунга ҳилоф равишда ишлов бериш, уларни оммавий ахборот воситаларида, телекоммуникация тармоқларида ёки Интернет жаҳон ахборот тармоғида тарқатиш жавобгарликни келтириб чиқариши назарда тутилиб, Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексининг 46²-моддасида сунъий интеллект технологияларидан фойдаланган ҳолда шахсга доир маълумотларга қонунга ҳилоф равишда ишлов бериш, уларни оммавий ахборот воситаларида, телекоммуникация тармоқларида ёки Интернет жаҳон ахборот тармоғида тарқатиш юзасидан маъмурий жавобгарлик белгилаб қўйилди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ахборот ва рақамли технологиялар соҳаларида давлат назорати тизимини такомиллаштириш чоратадбирлари тўғрисида” 2025 йил 11 декабрдаги ПҚ–371-сон қарорига асосан, Рақамли технологиялар вазирлиги ҳузуридаги Ахборотлаштириш ва

²⁹² Ўзбекистон Республикасининг “Сунъий интеллектни қўллаш орқали юзага келадиган муносабатлар тартибга солиниши муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига қўшимча ва ўзгартиришлар киритиш тўғрисида” 2026 йил 21 январдаги ЎРҚ–1115-сон Қонуни // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси

телекоммуникациялар соҳасида назорат инспекцияси сунъий интеллект соҳасида, ахборот тизими ва ресурслари, маълумотлар базалари, рақамли хизматлар, дастурий таъминот фаолиятини мониторинг ва назорат қилиш бўйича махсус ваколатли давлат органи этиб белгиланди²⁹³.

Бироқ, бугунги кунда бу соҳанинг назорати ва жавобгарлиги белгиланган ҳолда, технология ва ундаги ресурсларнинг чекловини амалга ошириш тартиботи белгиланмаганлиги ҳамда ваколатли органда бу бўйича етарлича ресурс ва кадрлар салоҳияти мавжуд эмаслиги бу борада қатор ислохотлар ўтказиш зарурлигини келтириб чиқаради.

Айниқса, Ўзбекистон Республикаси рақамли технологиялар вазирининг 2026 йил 24 февралдаги 284-мх-сон буйруғи (14.03.2026 й., рўй.: 3787-сон) билан Сунъий интеллектга асосланган ечимларни яратиш, жорий қилиш ва улардан фойдаланиш бўйича этика қоидалари тасдиқланиб, сунъий интеллектга асосланган ечимларни яратиш, жорий қилиш ва фойдаланиш бўйича тамойиллар ва талабларни, шунингдек сунъий интеллект иштирокчиларининг ҳуқуқ ва мажбуриятларини белгиланган²⁹⁴ бўлса-да, уни амалга ошириш ва назорат қилишнинг аниқ механизмлари ҳали ҳануз белгиланмаганлиги бу борада зарур ислохотлар ўтказиш зарурлигини кўрсатмоқда.

Шу сабабли сунъий интеллект хавф-хатарининг олдини олиш, унга қарши ўз вақтида тизимли ва комплекс курашиш, инсониятнинг келажагини ҳимоя қилиш ва оғир салбий оқибатларни бартараф этиш учун қуйидагилар таклиф қилинади:

Ўзбекистон Республикасининг “Сунъий интеллект тўғрисида”ги Қонуни қабул қилиниши, у асосида қонунчилик ҳужжатларига, шу жумладан, Вазирлар Маҳкамасининг “Бутунжаҳон Интернет тармоғида ахборот хавфсизлигини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” 2018 йил 5 сентябрдаги 707-сон қарори²⁹⁵ ва бошқа ҳужжатларга ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш керак. Жумладан, Ҳукуматнинг мазкур қарорида:

1-бандни “сунъий интеллект технологияларидан фойдаланган ҳолда шахсга доир маълумотларга қонунга ҳилоф равишда ишлов бериш, уларни оммавий ахборот воситаларида, телекоммуникация тармоқларида ёки Интернет жаҳон ахборот тармоғида тарқатиш”, деган мазмундаги алоҳида хатбоши билан тўлдириш;

сунъий интеллектнинг чеклови Интернет тармоғи веб-сайтидан ва (ёки) веб-сайт саҳифаларидан фойдаланишни чеклашдан қисман фарқ қилишини

²⁹³ Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ахборот ва рақамли технологиялар соҳаларида давлат назорати тизимини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” 2025 йил 11 декабрдаги ПҚ–371-сон қарори // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси

²⁹⁴ Ўзбекистон Республикаси рақамли технологиялар вазирининг 2026 йил 24 февралдаги 284-мх-сон буйруғи (14.03.2026 й., рўй.: 3787-сон) билан Сунъий интеллектга асосланган ечимларни яратиш, жорий қилиш ва улардан фойдаланиш бўйича этика қоидалари // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси;

²⁹⁵ Вазирлар Маҳкамасининг “Бутунжаҳон Интернет тармоғида ахборот хавфсизлигини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” 2018 йил 5 сентябрдаги 707-сон қарори // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

инобатга олиб, унинг алоҳида тартибини назарда тутувчи Низом ёки Регламент тасдиқланиши, бу жараёнлар схемада ҳам ўз аксини топиши даркор.

Шунингдек, амалдаги қонунчилик ҳужжатларида сунъий интеллект мавжуд бўлган ахборот тизимлари, платформалар, веб-сайтлар ва бошқа техник воситаларда ахборот ва киберхавфсизликни таъминлашнинг ташкилий-ҳуқуқий чора-тадбирлари, шу жумладан, рақамли изларни логлаш, уларни сақлаш, электрон маълумот ва рақамли далилларни йиғиш, сақлаш, тақдим этиш, унга ишлов беришнинг барча шаклларига оид муносабатлар белгиланиши мақсадга мувофиқ.

Бундан ташқари, Ўзбекистон Республикаси қонунчилиги билан тарқатилиши тақиқланган ахборот мавжуд бўлган Интернет тармоғи Реестрида айнан сунъий интеллект билан боғлиқ алоҳида қисм (устун) бўлиши ва шу орқали чекланган сунъий интеллектлар ва улардаги ахборотларнинг аниқ статистикасини юритиш лозим.

Сунъий интеллект билан ишлашда бу технологиялар серверлари ва маълумотлар базаларининг катта қисми хорижий давлатларда жойлашганлиги, уларнинг бошқаруви хусусий, давлат ёки нодавлат сектор вакилларида эканлиги Ўзбекистон Республикаси фуқароларининг шахсга доир ва шахсий маълумотларининг хавфсизлигини таъминлашда бир талай муаммоларни келтириб чиқариши мумкин. Шу сабабли бу борадаги муносабатлар қонунчилигимизда ва халқаро ҳужжатларда тартибга солиб қўйилиши жуда муҳим.

Мазкур таклифларнинг қабул қилиниши:

фуқаролар сунъий интеллект хатоси ёки адолатсизлигига дуч келганда ўз ҳуқуқларини қайси норма асосида ҳимоя қилишни аниқ билиши ва шу орқали уларнинг ҳуқуқий ҳимояси таъминланади;

Deepfake, фишинг ва дезинформацияга қарши тизимли (реестр ва чекловлар орқали) курашиш механизми яратилиб, фирибгарлик қурбонлари сони кескин камайишига эришиш мумкин;

алгоритмик адолатсизлик ва дискриминациянинг олди олинади ҳамда сунъий интеллект қарорлари устидан инсон назорати ўрнатилиши тиббиёт ва суд каби ҳаётий муҳим соҳаларда технологик ҳукм чиқарилишининг олди олинади;

ёшлар ва болаларни сунъий интеллектнинг салбий таъсиридан (интеллектуал қарамлик, зарарли контент) ҳимоя қилиш тизими шаклланиб, жамиятда танқидий фикрлаш ва мустақил қарор қабул қилиш кўникмаларини сақлаб қолинишига эришилади;

фуқароларнинг шахсий маълумотлари хорижий серверларда бўлса-да, уларнинг хавфсизлиги учун халқаро ва миллий даражада ҳуқуқий кафолатлар ва техник логлаш тизими ўрнатилиб, давлат хавфсизлигига путур етишининг олди олинади.

3.4-§. Болаларнинг соғлиғига зарар етказувчи ахборотдан ҳимоя қилиш ва ижтимоий ҳимоясини стратегик жиҳатдан таъминлаш

Ахборот-коммуникация технологияларининг кескин тез ривож ва сунъий интеллект технологияларининг такомиллашуви боланинг ахборотга доир ҳуқуқи кафолатларини таъминлаш усуллари такомиллаштириш заруриятини келтириб чиқармоқда ва бунинг учун қонунчиликни такомиллаштириш зарур, хусусан, боланинг ахборотга доир ҳуқуқи кафолатларини таъминлашга доир қонунчиликни такомиллаштириш зарурияти қуйидагилардир:

Ўтган вақт давомида боланинг ахборотга доир ҳуқуқи кафолатларини таъминлаш бўйича кенг кўламли ишлар амалга оширилди. Хусусан, боланинг ахборотга доир ҳуқуқи кафолатларини таъминлаш мақсадида Ўзбекистон Республикасининг 10 та Қонуни, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1 та Фармони, 2 та қарори, Вазирлар Маҳкамасининг 3 та қарори қабул қилиниб, бу борада зарур ислохотлар амалга оширилди.

Хусусан, Ўзбекистон Республикасининг “Болаларни зўравонликнинг барча шаклларида ҳимоя қилиш тўғрисида” 2024 йил 14 ноябрдаги ЎРҚ–996-сон Қонуни билан болаларни зўравонликнинг барча шаклларида ҳимоя қилиш соҳаси тартибга солиниб, 10 дан ортиқ идораларнинг болаларни зўравонликнинг барча шаклларида ҳимоя қилиш бўйича ваколатлари белгилаб қўйилди²⁹⁶.

Бироқ, амалдаги қонунчилик ҳужжатлари ижроси шуни кўрсатмоқдаки, бола ҳуқуқларини тўла-тўқис таъминлаш учун бир қатор ислохотлар ўтказишни яна давом эттириш зарур.

Жумладан, Ўзбекистон Республикасининг “Бола ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисида” 2008 йил 7 январдаги ЎРҚ–139-сон Қонунининг 16-моддасида ҳар бир бола ҳар қандай ахборотни излаш, олиш ва тарқатиш ҳуқуқига эга эканлиги, қонунда назарда тутилган чеклашлар бундан мустаснолиги, Қонуннинг 17-моддасида боланинг фикр юритиш ва уни ифодалаш эркинлиги қонунда белгиланган тартибда чекланиши мумкинлиги назарда тутилган²⁹⁷.

Аммо, амалдаги қонунда тўғридан-тўғри боланинг соғлиғи, ахлоқий ва маънавий камол топишига зиён етказадиган ахборотни телекоммуникация тармоқларида, шу жумладан, интернет бутунжаҳон ахборот тармоғи, ижтимоий тармоқлар ва мессенжерлар орқали тарқатишни, шунингдек, боланинг фикр юритиш ва уни ифодалаш эркинлигини чеклаш ва унинг ушбу ахборотдан фойданмаслиги бўйича аниқ нормалар ва уларни амалга ошириш механизми мавжуд эмас.

²⁹⁶ Ўзбекистон Республикасининг “Болаларни зўравонликнинг барча шаклларида ҳимоя қилиш тўғрисида” 2024 йил 14 ноябрдаги ЎРҚ–996-сон Қонуни // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

²⁹⁷ Ўзбекистон Республикасининг “Бола ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисида” 2008 йил 7 январдаги ЎРҚ–139-сон Қонуни // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

Қонунда назарда тутилган чеклов Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 21-моддаси²⁹⁸, Ўзбекистон Республикасининг “Ахборотлаштириш тўғрисида”ги Қонунининг 12¹-моддаси²⁹⁹ ва унинг асосида қабул қилинган Вазирлар Маҳкамасининг “Бутунжаҳон Интернет тармоғида ахборот хавфсизлигини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” 2018 йил 5 сентябрдаги 707-сон қарорида³⁰⁰ қисман назарда тутилган бўлиб, ушбу чеклов фақатгина болалар учун эмас, балки шахс, жамият ва давлат учун умумий қилиб белгиланган.

Бироқ, ушбу қонунчилик ҳужжатларида болаларнинг бошқа шахсларга нисбатан имтиёзли ҳуқуқлари кафолатлари ва уни амалга ошириш механизми назарда тутилмаган.

Оқибатда, бугунги кунда телекоммуникация ва Интернет тармоғида болаларнинг руҳияти, келажаги, маънавияти ва камолотига путур етказувчи ахборотлар сони ҳаддан ташқари кўпайиб, ундан тўғридан-тўғри ёш авлоднинг фойдаланиши натижасида бир қатор муаммолар пайдо бўлмоқда, хусусан:

1) болаларнинг ўз тасвирига бўлган ҳуқуқларини амалга ошириши қонун билан белгиланмаганлиги бола тасвирини ота-она ёки учинчи шахслар томонидан суистеъмолчилик қилиш ҳолатлари кўпаймоқда.

*Маълумот учун: Instagram, Telegram ва бошқа оммабоп ижтимоий тармоқларга ота-онанинг биргаликдаги розилигисиз бола тасвиридан фойдаланиб, бугунги кунда қўшимча даромад олиш урф бўлмоқда, бироқ кўрилган фойдадан боланинг келажаги учун йўналтирилмаслиги унинг таълим ва тарбияси билан боғлиқ масалаларни хавф остида қолдирмоқда. Таъкидлаш керакки, **Франция Республикасининг “Болаларнинг тасвири ҳуқуқига риоя қилишни кафолатлаш тўғрисида” 2024 йил 19 февралдаги 2024-120-сон Қонунига** асосан, қуйидагилар белгиланган, жумладан:*

*Ота-оналар ўз вояга етмаган фарзандининг тасвири ҳуқуқини унинг **шахсий ҳаётига оид ҳуқуқи** сифатида ҳурмат қилган ҳолда биргаликда ҳимоя қилиши лозим.*

Ота-оналар боланинг ёши ва балоғат даражасини инобатга олган ҳолда, унинг тасвир ҳуқуқини амалга оширишига болани жалб этиши мумкин.

***Боланинг тасвирига оид ҳуқуқини амалга оширишда ота-она бир-бирлари билан келишиши шарт.** Агар ота-оналар боланинг тасвири ҳуқуқини амалга ошириш бўйича келиша олмаса, суд розилик сўраётган ота ёки онадан бирига бошқа бирининг розилигисиз болага оид ҳар қандай контентни тарқатишни тақиқлаши мумкин.*

*Агар боланинг тасвири ота-оналари томонидан тарқатилиши унинг **қадр-қимматига ёки маънавий бутунлигига жиддий зарар етказса**, болани қабул қилган шахс, муассаса ёки болаларни ижтимоий ҳимоя қилиш бўлими ёки оила аъзоси судга мурожаат қилиб боланинг тасвири ҳуқуқини амалга ошириш ваколатини олишни сўраши мумкин³⁰¹.*

²⁹⁸ Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

²⁹⁹ Ўзбекистон Республикасининг “Ахборотлаштириш тўғрисида” 2003 йил 11 декабрдаги 560-II-сон Қонуни // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

³⁰⁰ Вазирлар Маҳкамасининг “Бутунжаҳон Интернет тармоғида ахборот хавфсизлигини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” 2018 йил 5 сентябрдаги 707-сон қарори // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

³⁰¹ <https://www.legifrance.gouv.fr/download/pdf?id=wSCtx1lGzpq9uWOcYXc7s1sDFihSq-tW46KWa2ISZzs=>.

Калифорниянинг қонунчилигига (Coogan Act³⁰²) асосан, бола инфлиенсерларнинг даромадлари ишончли ҳисобрақамда улар учун сақланиши керак ва уни амалга ошириш ота-она томонидан биргаликда амалга оширилади.

2) болаларнинг ижтимоий тармоқлар ва контентдан фойдаланишининг энг қуйи чегараси белгиланмаганлиги ва унинг назорати ўрнатилмаганлиги натижасида болалар телефон, смартфон ва бошқа гаджетларга қарам бўлиш эҳтимоллиги ошиб, телекоммуникация ва Интернет тармоғи орқали зарарли ахборотлар ҳужумига учрашмоқда.

Маълумот учун: Австралияда 16 ёшга тўлмаган австралияликларнинг ижтимоий тармоқларда аккаунтини очиш тақиқланади, ёшни аниқлаш учун алоҳида платформага барча ижтимоий тармоқ ва мессенжерлар ўтказилган ва фойдаланувчининг очиқ, аниқ ва ихтиёрли розилигисиз йиғилган маълумотлардан бошқа мақсадлар учун ишлатиш мумкин эмас. eSafety Комиссари ва Ахборот Комиссари рўйхати этилиши юзасидан мониторинг олиб бориш учун фойдаланувчи ва бошқа субъектлардан ахборот талаб қилиш, қоидаларга амал қилмаган платформаларга огоҳлантириш бериш, жамоатчиликка эълон қилиш ва жарима қўллаш ваколатлари берилган³⁰³.

Франциянинг Рақамли ёшга етганликни жорий этиш ва интернетдаги нафратга қарши курашишига қаратилган 2023 йил 7 июлдаги 2023-566-сон Қонунига асосан, шахснинг намоён бўлиши, шахсий ҳаёти ва хавфсизлиги ҳамда ҳар қандай турдаги таҳдид ва таъқибларга қарши кураш бола ҳуқуқи саналади, Францияда фаолият юритувчи онлайн ижтимоий тармоқ хизматлари 15 ёшга тўлмаган болаларни фақат уларнинг қонуний вакиллари билан бири розилик берсагина уни рўйхатдан ўтказиш мумкин, 15 ёшдан кичик фойдаланувчи ва унинг ота-онасига онлайн ижтимоий тармоқ хизматларини кўрсатувчи платформалар рақамли хавф-хатар ва муҳофаза усуллари ҳақида маълумот бериши лозим. Қонун вакиллар 15 ёшдан кичик фарзандининг ҳисобини вақтинча тўхтатишни сўраши мумкин. Фойдаланувчининг фаоллик вақти назорат қилиниши ва хабарлар орқали унинг ота-онасига маълум қилинган бўлиши шарт. Ёш ва розилик текширувлари регулятор томонидан белгилаб берилган техник ечимлар орқали амалга оширилиши шарт (ARCOM ва CNIL билан ҳамкорликда). Агар ижтимоий тармоқ хизматлари ушбу талабларга амал қилмаса, ARCOM раҳбари буни расман огоҳлантириши, кейин эса Париж судига мурожаат қилиши ва айбдорга жаҳон бўйича йиллик айланманинг 1% гача жарима қўлланилиши мумкин. Болаларнинг контентдан фойдаланишига оид мурожаати бўйича ушбу мурожаат қабул қилинганидан сўнг 10 кун ичида, агар шахсларга жиддий хавф туғилаётган бўлса — 8 соат ичида чора кўрилиши шарт³⁰⁴.

Мисол учун, Франция, Испания, Италия, Дания ва Грецияда ҳозирда болаларнинг тармоққа кириш ёшини аниқлаб берувчи иловаларни синовдан ўтказмоқда. 2024 йилда Австралия 16 ёшдан кичик фойдаланувчилар учун биометрик ёки ҳукумат томонидан берилган ID асосида ёш текширув тизимини мажбурий қилди³⁰⁵

Италияда мактабларда смартфон ва планшетлардан ўқувчи фойдаланиши таъқиқланади³⁰⁶, Нидерландияда синфларда айрим ҳолларда смартфонлардан фойдаланиш таъқиқланади³⁰⁷, Германияда эса, мактабларда смартфонлардан фойдаланишни тақиқлаш ҳуқуқи йўлга қўйилган³⁰⁸.

³⁰² <https://www.sagaftra.org/membership-benefits/young-performers/coogan-law/coogan-law-full-text>.

³⁰³ chrome-

extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.infrastructure.gov.au/sites/default/files/documents/social-media-minimum-age-and-age-assurance-trial-fact-sheet.pdf.

³⁰⁴ https://www.legifrance.gouv.fr/download/pdf?id=uixn4vDFFJU_veW4xSVamq3PzXyh2U2x_naRfEud_Wg=.

³⁰⁵ https://www.reuters.com/sustainability/boards-policy-regulation/five-eu-states-test-age-verification-app-protect-children-2025-07-14/?utm_source=

³⁰⁶ <https://www.mim.gov.it/web/guest/home>.

³⁰⁷ <https://www.rijksoverheid.nl/>.

³⁰⁸ <https://www.km.bayern.de/>.

3) телекоммуникация тармоқларида, шу жумладан, бутунжаҳон интернет тармоғида ахборот маҳсулотининг ёшга оид таснифи, болаларнинг ижтимоий тармоқлар ва мессенжерларда рўйхатдан ўтиш ёшига оид талабни бузганлик ва телекоммуникация тармоқларида унинг тасвирини қонунга ҳилоф жойлаштириш ёки шу орқали фойда кўриш, шунингдек, ушбу ҳаракатлар содир этишга йўл қўйганлик ҳамда боланинг шахсияти, камолоти ва маънавиятига зиён етказувчи ва зарарли ахборотни телекоммуникация тармоғига жойлаштириш ва тарқатганлик учун алоҳида жавобгарлик мавжуд эмас. Бу эса, ўз навбатида бу соҳада ўрнатилган умуммажбурий норма ва принципларнинг бажарилмаслигига олиб келмоқда.

Маълумот учун: Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекснинг 189-189¹-моддаларида фақатгина порнографик, тазйиқни, зўравонликни ёки шафқатсизликни тарғиб қилувчи маҳсулотни тайёрлаш, олиб кириш, тарқатиш, реклама қилиш, намойиш этиш учун алоҳида жавобгарлик белгиланган ҳолда, уларга кирмайдиган бироқ болаланинг соғлиги ва маънавиятига зарар етказувчи ахборотни тарқатганлик ва у орқали фойда кўрганлик, боланинг тасвиридан ноқонуний фойдаланганлик учун алоҳида жавобгарлик мавжуд эмас.

Россия Федерацияси “Жиноят Кодекси”нинг 151.2-моддасида вояга етмаганларни ҳаёти учун хавф тугдирадиган ҳаракатларни содир этишга жалб қилиш ёки оммавий ахборот воситалари орқали намойиш этганлик учун 100 000 рубл миқдорда жарима, 440 соат мажбурий жамоат ишлари ёки 2 йилгача ахлоқ тузатиш ишлари ёки 3 йилгача озодликдан маҳрум қилиш жазоси тайинланиши белгиланган³⁰⁹.

Хитой Халқ Республикасининг “Вояга етмаганларни ҳимоя қилиш тўғрисида”ги Қонунининг 33-моддасида вояга етмаганларга улар учун зарарли материалларни сотган, ижарага берган ва/ёки тарқатган шахслар учун жиноий жавобгарлик белгиланган. Бунда аудиовизуал маҳсулотлар, электрон нашрлар ва порнография, зўравонлик, қотиллик, терроризм ва қимор ўйинлари ҳақидаги онлайн маълумотлар назарда тутилади. Россия Федерациясининг болаларни уларнинг соғлиги ва ривожланишига таъсир этувчи ахборотлардан ҳимоя қилиш тўғрисидаги қонун талабларини бузганлик Маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги Кодексининг 6.17-моддасида назарда тутилган маъмурий ҳуқуқбузарлик аломатларини келтириб чиқаради.

Шу билан бирга, аудиовизуал хизмат кўрсатиш соҳаси эгаси томонидан болаларни уларнинг соғлиги ва ривожланишига таъсир этувчи ахборотларни тарқатишда белгиланган тартибни бузганлик Кодекснинг 13.36-моддаси билан маъмурий жавобгарликка тортишга асос бўлади³¹⁰.

Қозғистон Республикаси Маъмурий ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги Кодексининг 156-1-моддасида болаларни соғлиги ва ривожланишига таъсир этувчи ахборотлардан ҳимоя қилиш тўғрисидаги Қонун ҳужжатларини бузганлик, яъни:

1. Ёш гуруҳининг белгиси бўлмаган нашрларни тарқатганлик;
2. “18 ёшдан” бўлган ахборотни ўз ичига олган ахборот маҳсулотларини телерадиоэшиттиришлар орқали тақсимлашда белгиланган вақтга риоя қилмаганлик;
3. Телевидение ёки радио дастурининг бошида ёшлар тоифасини эълон қилмасдан, шунингдек, узилишлар тугаганидан кейин ҳар бир янгиланишда ахборот маҳсулотларини ёш гуруҳининг белгиси кўрсатилмаган ҳолда тақсимлаганлик;
4. Аудиовизуал ва (ёки) матбуот маҳсулотларини ёшга оид белгиларсиз тарқатганлик учун жавобгарлик кўзда тутилган³¹¹.

³⁰⁹ <http://pravo.gov.ru/>.

³¹⁰ <http://en.npc.gov.cn.cdurl.cn/>.

³¹¹ <https://adilet.zan.kz/kaz/>.

Шунингдек, Франция³¹², АҚШ³¹³, Буюк Британия³¹⁴, Бельгия³¹⁵, Нидерландия³¹⁶, Норвегия³¹⁷, Германия³¹⁸, Австралия³¹⁹, Италия³²⁰, Испания³²¹да болаларнинг ўзига оид профил ёки akkaунтдан ўтиши вақтида унинг ёши мажбурий техник текширилиши шарт. Ушбу талабнинг бузилиши жавобгарликка сабаб бўлади. Хусусан, Францияда 15 ёшгача бўлган болаларнинг ижтимоий тармоқларда ўзининг akkaунтини очиши учун ота-онанинг биргаликда розилиги талаб қилинади ва унинг бузилиши ARCOM томонидан ҳуқуқбузарга нисбатан 1% глобал даромаддан жарима солишга сабаб бўлади³²². Австралияда 16 ёшгача бўлган болалар ижтимоий тармоқлардан фойдаланиши тақиқланади ва ушбу талабнинг бузилиши тегишли платформа эгаларига нисбатан 50 млн. АҚШ долларигача жарима қўлланилишига сабаб бўлади³²³.

4) телекоммуникация тармоқларида, шу жумладан, бутунжаҳон интернет тармоғида ахборот маҳсулотининг ёшга оид таснифи, болаларнинг ижтимоий тармоқлар ва мессенжерларда рўйхатдан ўтиш ёшига оид талабни бузганлик ва телекоммуникация тармоқларида унинг тасвирини қонунга ҳилоф жойлаштириш ёки шу орқали фойда кўриш, шунингдек, ушбу ҳаракатлар содир этишга йўл қўйганлик ҳамда боланинг шахсияти, камолоти ва маънавиятига зиён етказувчи ва зарарли ахборотни телекоммуникация тармоғига жойлаштириш ва тарқатганлик учун алоҳида жавобгарлик қўллаш тартиби бўйича аниқ механизм белгиланмаган. Бу эса, бу борадаги вазифаларнинг аниқ белгиланмаганлиги қўйилган мақсад ва вазифалар тегишли идоралар томонидан етарлича бажарилмаслигига сабаб бўлмоқда.

Маълумот учун: Германияда контенда ахборот маҳсулотининг ёшини кўрсатиш мажбурий бўлиб, уни ёшлар ва болаларни ҳимоя қилиш федерал ишчи гуруҳи ва Kommission für Jugendmedienschutz (KJM) – Ёшларни медиа орқали ҳимоя қилиш комиссияси назорат қилади³²⁴. *Буюк Британияда* болаларнинг ахборотга доир ҳуқуқлари бўйича вужудга келган жавобгарлик чораларини ICO (Information Commissioner's Office)³²⁵, *АҚШда* Federal Trade Commission (FTC)³²⁶, *Жанубий Кореяда* Korea Communications Standards Commission (KCSC)³²⁷, *Францияда* ARCOM³²⁸, *Германияда* KJM³²⁹ томонидан қўлланилади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ахборот технологиялари ва коммуникацияларининг жорий этилишини назорат қилиш, уларни ҳимоя қилиш тизимини такомиллаштиришга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” 2019 йил 14 сентябрдаги

³¹² <https://www.arcom.fr/>.

³¹³ https://www.ft.com/content/846e8253-85f0-4666-9655-d9689eb0843f?utm_source.

³¹⁴ <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2023/50/contents>.

³¹⁵ <https://www.dataprotectionauthority.be/citizen>.

³¹⁶ <https://www.autoriteitpersoonsgegevens.nl/>.

³¹⁷ <https://www.medietilsynet.no/>.

³¹⁸ <https://www.bzkg.de/>.

³¹⁹ <https://www.esafety.gov.au/>.

³²⁰ <https://www.garanteprivacy.it/>.

³²¹ <https://www.aepd.es/>.

³²² https://www.reuters.com/technology/what-countries-do-regulate-childrens-social-media-access-2024-11-28/?utm_source.

³²³ https://www.theguardian.com/media/2024/nov/29/how-australias-tough-social-media-ban-compares-to-laws-in-other-countries?utm_source.

³²⁴ <https://www.kjm-online.de/>.

³²⁵ <https://ico.org.uk/>.

³²⁶ <https://www.ftc.gov/>.

³²⁷ <https://service.kocsc.or.kr/eng/mainPage.do>.

³²⁸ <https://www.arcom.fr/>.

³²⁹ <https://www.die-medienanstalten.de/organisation/kjm/>.

ПК–4452-сон қарори ва бошқа қонунчилик ҳужжатларига асосан, Рақамли технологиялар вазирлиги, Ички ишлар вазирлиги, Ахборотлаштириш ва телекоммуникациялар соҳасида назорат инспекцияси, Ахборот ва оммавий коммуникациялар агентлиги, Оммавий коммуникациялар бўйича маркази, тегишли оператор ва провайдерлар ҳамда из. доменини рўйхатдан ўтказувчилар ўртасидаги анъанавий усулларга асосланган жараёнлар бугунги кунда улар ўртасида ўзаро рақамли тезкор идоралараро алоқа мавжуд эмаслиги, ҳуқуқбузарликни кўриб чиқиш муддатларининг узоқлиги, унганча бошқа шу каби ҳуқуқбузарликлар сони кўпайиб кетаётганлиги, ҳуқуқбузарнинг шахсини аниқлаш ва уни жавобгарликка тортиш бўйича ваколатли идораларнинг аниқ ваколат ва мажбуриятлари қонунчиликда етарлича белгиланмаганлиги сабабли ўзини оқламайпти.

Шу билан бирга, Оммавий коммуникациялар маркази томонидан ўтказилган мониторинг натижаси бўйича хулоса тайёрланади, бироқ хулосадаги ҳолатларни исботловчи аудио, видео ва бошқа зарур далиллар амалда ваколатли органларга тақдим этилмайди, амалда телекоммуникация провайдерлари фаолиятини тўхтатиш жараёnlари автоматлаштирилган ҳолда ишламайди, қонун бузилиши ҳолатига нисбатан муносабат билдириш даражаси жуда пассив ҳолатда, ички ишлар органларига юборилган етарлича шакллантирилмаган ҳуқуқбузарликка оид материаллар ижроси эса, ҳуқуқбузарнинг шахси аниқ бўлмаганлиги ва унинг содир этилган ҳуқуқбузарлигини исботлаб берувчи далилларнинг етарлича эмаслиги тўғайли етарлича теъминланмаяпти.

5) боланинг ахборотга доир ҳуқуқларининг интернет тармоғида бузилишини сунъий интеллект (СИ) ёрдамида аниқлаш тизими мавжуд эмас. Бунинг натижасида боланинг ахборотга доир ҳуқуқлари ўз вақтида тикланмасли ҳолатлари вужудга келмоқда.

Маълумот учун: ҳозирда болаларнинг ахборот ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ёки назорат қилишда иштирак этувчи Google компаниясининг болалар фаолиятини назорат қилиш, контентга рухсат беришга оид Google Family Link, ёшга мос контентлар, филтрлаш, назорат воситаларига эга бўлган YouTube Kids, Европа Иттифоқининг болалар ва интернет хавфсизлиги бўйича тадқиқотларига оид EU Kids Online, АҚШнинг онлайн контент филтри, болалар учун хавфсиз браузерга эга бўлган Net Nanny, АҚШ ва Испаниянинг болалар фаолияти мониторинги ва онлайн фаолият назоратига оид Qustodio, БМТнинг бутунжаҳон миқёсида болаларни рақамли муҳитда ҳимоя қилиш қўлланмалари мавжуд бўлган UNICEF Child Online Protection Guidelines, АҚШнинг болаларга нисбатан суистеъмолчилик ва уларнинг ҳуқуқлари бузилиши бўйича хабардор қилишга оид CyberTipline, Google ва UNICEFнинг болаларни ахборот саводхонлигига ўргатувчи дастури бўлган Be Internet Awesome каби халқаро ва миллий платформалар мавжуд.

Microsoft компаниясига қарашли “Microsoft Security AI”, “Microsoft AI for Anti-Terrorism”³³⁰, Interpolга қарашли “AI-Powered Government Systems”³³¹, Google Jigsaw компаниясига қарашли “Google Jigsaw”³³², **Хитойда** Alibaba компаниясига қарашли “Smart Policing AI”, **Буюк Британияда** Google DeepMind компаниясига қарашли “Gato”, Moonshot CVE компаниясига қарашли “Moonshot CVE” каби сунъий интеллектлар айнан юқоридаги талаблар бажарилишига хизмат қилади³³³.

Шу билан бирга, **Хитойда** Alibaba компаниясига қарашли “AI-Powered Computing & Big Data Analysis”, “Alibaba Cloud AI Speech & Image Recognition”, “Smart Policing AI”³³⁴, Tencent AI компаниясига қарашли “Tencent YouTu AI” ва “Tencent Speech AI”³³⁵, **Ж. Кореяда** Samsung AI компаниясига қарашли “Face Recognition & Voice Control” каби сунъий

³³⁰ <https://www.microsoft.com/en-us/security>.

³³¹ <https://www.interpol.int/>.

³³² jigsaw.google.com.

³³³ <https://moonshotteam.com/>.

³³⁴ <https://www.alibabacloud.com/>.

³³⁵ <https://www.tencent.com/en-us/articles/2202171.html>.

интеллектлар орқали шахс, жамият ва давлат манфаатларини ҳимоя қилиш, жинойятларнинг олдини олиш, уларни аниқлаш ва фош этиш мумкин³³⁶.

Буюк Британияда “Children’s Code” (Age-Appropriate Design Code) орқали автоматик назорат тизими йўлга қўйилган³³⁷.

Бироқ, Ўзбекистон Республикаси бу борада сунъий интеллект технологияларининг фаолиятини йўлга қўймаган ва бу эса, барча жараёнларнинг анъанавий усулларда амалга оширилишига ва ҳуқуқбузарликлар сони кўпайишига сабаб бўлмоқда.

б) болаларнинг сифатли ахборотга бўлган ҳуқуқларини таъминлаш бўйича олиб борилаётган ислохотлар ўзини етарлича оқламапти. Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасининг жамоат таълим ахборот тармоғини ташкил этиш тўғрисида” 2005 йил 28 сентябрдаги ПҚ–191-сон қарорига асосан “ZiyoNET” ахборот тармоғи ташкил этилиб, оператори “Uzinfocom” МЧЖ эканлиги белгиланган³³⁸. Ушбу тармоқнинг асосий вазифалари қуйидагилар ҳисобланади:

1) **ёшлар учун** уларни ватанпарварлик руҳида тарбиялаш самарадорлигини оширишга, фаол ҳаётий мавқега эга бўлган баркамол шахсий вояга етказишга қаратилган **миллий ахборот ресурсларини шакллантириш ва ривожлантириш;**

2) **Ўзбекистоннинг миллий манфаатларини ҳисобга олган ҳолда,** ёшларнинг маънавий, ақлий жиҳатдан камол топишига кўмаклашадиган **ижтимоий-сиёсий, ижтимоий-иқтисодий, таҳлилий, маънавий-маърифий, илмий-таълим ҳамда бошқа ахборотдан кенг кўламда фойдаланишни таъминлаш;**

3) **ёшлар ўртасида соғлом турмуш тарзини тарғиб этиш,** республика ўқувчилари ва ёшлари учун **масофавий таълим усулларини, бошқа ахборот-коммуникация хизматларининг кенг комплексини таълим тизимига жорий этишда кўмаклашиш.**

Юқоридаги Президент қарорида мамлакат мактаблари, академик лицейлари, коллежлари, олий таълим муассасалари, ёшлар ташкилотлари, кутубхоналар, музейлар ҳамда бошқа илмий-таълим ва маданий-маърифий муассасаларини халқаро ахборот тармоқларига, шу жумладан Интернет тармоғига улаш фақат “ZiyoNET” тармоғи орқали амалга оширилади, деб кўрсатилган. Бироқ, амалда тармоқ етарлича йўлга қўйилмаган.

Маълумот учун: ушбу тармоқнинг 47 802 нафар фойдаланувчиси, 117 594 та ахборот ресурси, 8274 та аудиоресурси мавжуд ва 5455 та сайт билан ўзаро боғланган. Ўзбекистоннинг доимий аҳолиси 2025 йил 1 январь ҳолатига кўра, 37 млн. 543,2 минг кишига етган. Ўзбекистон аҳолисига нисбатан тармоқдаги ресурслар деярли 320, аудиоресурслар сони 4538, фойдаланувчилар сони 786 баробар кам ҳисобланади.

Ушбу тармоқнинг қонунчилик ҳужжати даражасида кейинги ривожланиши ҳолати 2019 йилдан бери ташлаб қўйилган.

³³⁶ <https://research.samsung.com/>.

³³⁷ <https://ico.org.uk/>.

³³⁸ Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасининг жамоат таълим ахборот тармоғини ташкил этиш тўғрисида” 2005 йил 28 сентябрдаги ПҚ–191-сон қарори // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

Биргина, **чет тилини ўргатувчи бугунги кунда 15 000 дан ортиқ онлайн платформалар** мавжуд бўлган ҳолда, “ZiyoNET” тармоғида ҳали ҳануз эски ва анъанавий усулларга ихтисослаштирилган ўқув материаллари бор ҳолос.

Маълумот учун: ўқувчи ва талабалар учун **Хитой энг яхши нейрон тармоқ ишлаб чиқиб, унга ўзидаги мавжуд деярли барча ўқув материаллари, шу жумладан, китоблар, мақолалар, тезислар, монография, ўқув-услубий қўлланма, диссертация, ҳисоботлар, ҳар қандай мавзудаги маълумотлар базасини киритган ва ундан фойдаланиш мутлақо bepул бўлиб, бу орқали Хитой ҳақида ижтимоий тармоқларда салбий фикрловчилар сони кескин камайтиришига эришилмоқда, фойдаланувчи учун жуда катта имкониятлар яратилганлиги унинг таълимга бўлган бандлигини таъминлаш орқали радикал ғоялар билан ўралашиб қолишининг олдини олмақда**³³⁹. Шунга ўхшаши имкониятни Ўзбекистон Республикасида яратиш имконияти бўла туриб, ҳали ҳануз ҳеч бўлмаганда “ZiyoNET” тармоғи орқали мавжуд муаммони ҳал этиш имкониятлари ҳал қилинмаган.

Шу билан бирга, **“ZiyoNET” тармоғига жойлаштирилган ахборот ресурслари ёш қатламига мос тарзда етарлича тизимлаштирилмаган, фойдаланувчилар ушбу тармоқдан фойдаланишда етарлича қулайликка эга эмас, сунъий интеллект мавжуд бўлган чат-ботларнинг мавжуд эмас, қидирув тизимининг етарлича ишламайди, зарур адабиётларнинг кам, шу сабабли туфайли бугунги кунда бу тармоқдан фойдаланувчилар сони йилдан йилга камаймоқда, борлари ҳам деярли ушбу тармоқдан фойдаланишмайди, фойдаланувчилар ўз вақтида тизимдан кириш учун авторизациядан ўтиб кўйишган ҳолос.**

Маълумот учун: **“Duolingo” платформасининг 700 млн.дан ортиқ фойдаланувчиси бўлса**³⁴⁰, **“ZiyoNET” тармоғи фойдаланувчиси сони 48 463 нафарни ташкил этади ва бу деярли 15 минг баробар кўп фойдаланувчи дегинидир**³⁴¹.

Таъкидлаш керакки, ҳозирда Республикамизда **“Google Play” дастури орқали кўчириб олинadиган, ижтимоий тармоқларнинг танишув, сўзлашув, ўзаро мулоқотнинг чат-бот, видео, аудио, матн, видеоконференцалоқа кўринишидаги контенти бўлган 1000 дан ортиқ мобил илова бор бўлиб, бу мессенжерлар орқали болаларнинг соғлиғига зарар етказувчи ахборотни амалга оширишнинг техник имконияти тўла-тўқис 100 фоиз ҳолатда мавжуд. Ушбу иловалар жуда катта қисмининг базалари жисман бошқа давлат ҳудудларида жойлашганлиги, шахсга доир маълумотларга оид қонунчилик талаблари доимий равишда бузиб келиниши оқибатида болаларнинг соғлиғига зарар етказувчи ахборотлар янада кенгайиб бормоқда.**

Маълумот учун: таъкидланган мобил иловалардан **11 тасида фойдаланувчилар сони 1 млрд.дан кўпроқ, 6 та мобил иловада 500 млн.дан ортиқ, 10 та мобил иловада 100 млн.дан ортиқ, 6 та мобил иловада эса, 50 млн.дан ортиқ, 34 та мобил иловада эса, 10 млн.дан ортиқ, 21 та мобил иловада эса, 5 млн.дан ортиқ дунё аҳолиси радикализм қурбони бўлиши мумкин. Биргина, ушбу мобил иловалар орқали 482 329 545 нафар шахс бир кунда кибербуллинг қурбони бўлади. Бу рақамлар Ўзбекистон аҳолисига нисбатан олиб қараса деярли 13 баробар кўплигини кўришимиз мумкин.**

³³⁹ <https://www.bohrium.com/>.

³⁴⁰ <https://ru.duolingo.com/>.

³⁴¹ <https://ziyonet.uz/uzc>.

7) Ўзбекистон Республикасида бугунги кунда рақамли экотизим жуда яхши ривожланган, веб-сайт, мессенжер ва уларнинг саҳифалари, ижтимоий тармоқлар ва бошқа ахборот ресурсларида яратилаётган контент учун аниқ стандартнинг мавжуд эмас, тармоқдан фойдаланиш этикасининг белгиланмаган ва бу эса, тармоқ фойдаланувчилари сони кўпайишига хизмат қилмоқда.

Маълумот учун: мобил алоқа фойдаланувчи (абонент)лар сони 2020 йилда 26 566 759 та, 2021 йилда 26 953 435 та, 2022 йилда 31 981 910 та, 2023 йилда 34 217 491 та, 2024 йилда 35 798 804 та бўлса, Speedtest Global Index рейтингига кўра, мобил интернетнинг ўртача тезлиги 2020 йилда 6,6 мбит/с, 2021 йилда 12,1 мбит/с, 2022 йилда 13,7 мбит/с, 2023 йилда 21,3 мбит/с, 2024 йилда 38,96 мбит/с.га ошган, мазкур вазиятда Ўзбекистон Республикаси дунё рейтингда мобил алоқа тезлиги бўйича 74-ўрин, симли алоқа бўйича эса, 72-ўринда турибди. Ўзбекистон Республикаси аҳолисининг 95,5 фоизи тўлиқ мобил алоқадан фойдаланишади.

Болаларнинг ахборотга доир ҳуқуқларининг кафолатларини таъминлаш ва уларнинг соғлиғига зарар етказувчи ахборотдан уларни ҳимоя қилиш мақсадида қуйидагиларни амалга оширишни назарда тутувчи Ўзбекистон Республикаси Президентининг қарорини қабул қилиш таклиф қилинади:

1 Ижтимоий тармоқлар ва мессенжерларда болаларнинг шахсий хисобини очишнинг энг кам ёши 16 ёш эканлигини белгилаш ва ушбу мажбурият бажарилишини таъминлашни унинг ота-онаси ва уларнинг ўрнини босувчи шахслар ҳамда таълим ташкилотларига юклаш ва уларни Ўзбекистон Республикасининг “Бола ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисида”ги ва “Болаларни уларнинг соғлиғига зарар етказувчи ахборотдан ҳимоя қилиш тўғрисида”ги қонунларида акс эттириш;

2. Болаларнинг тасвирини унинг шахсга доир маълумоти деб белгилаш ва уни муҳофаза қилиш, боланинг тасвиридан унинг ота-онаси ва уларнинг ўрнини босувчи шахслар ҳамда учинчи шахсларнинг фойдаланишига оид ҳуқуқ ва мажбуриятларни Ўзбекистон Республикасининг “Бола ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисида”ги Қонунида назарда тутиш ва бундан келиб чиқиб Ўзбекистон Республикасининг “Шахсга доир маълумотлар тўғрисида”ги Қонуни ва Оила кодексига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш;

3. Болаларнинг ахборотга доир ҳуқуқларининг кафолатлари бузилишига оид қуйидагилар юзасидан:

а) телекоммуникация тармоқларида, шу жумладан, бутунжаҳон интернет тармоғида ахборот маҳсулотининг ёшга оид таснифи, болаларнинг ижтимоий тармоқлар ва мессенжерларда рўйхатдан ўтиш ёшига оид талабни бузганлик ва телекоммуникация тармоқларида унинг шахсга оид маълумотларни қонунга хилоф жойлаштириш ёки шу орқали фойда кўриш, шунингдек, ушбу ҳаракатлар содир этишга оператор ва провайдерларнинг йўл қўйиши;

б) Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекснинг 189-189¹-моддаларида назарда тутилганидан ташқари, боланинг шахсияти, камолоти ва маънавиятига зиён етказувчи ва зарарли ахборотни телекоммуникация тармоғига жойлаштириш ва тарқатганлик учун Маъмурий

жавобгарлик тўғрисидаги кодексда 189³-189⁴-моддалар сифатида **маъмурий жавобгарликни белгилаш**;

4. Хукумат қарори билан қуйидагиларни назарда тутиш:

ижтимоий тармоқлар ва мессенжерларда боланинг ёши ва ахборот маҳсулотининг ёшга доир таснифини аниқлашнинг мажбурий техник талаблари ва уни сунъий интеллект технологиялари орқали мобил илова ёрдамида аниқлаш тартибини тасдиқлаш ҳамда уни амалиётга жорий этиш;

болаларнинг тасвиридан фойдаланганлик, шу жумладан, уни реклама қилганлик учун банкда боланинг шахсий ҳисоб рақамини шакллантириш, ушбу маблағлардан фойдаланиш ва тасарруф этиш тартибини белгилаш, бунда болаларнинг шахсга доир маълумотидан фойдаланганлик, шу жумладан, уни реклама қилганлик учун банкда боланинг алоҳида ҳисоб рақамини очиш мажбуриятини унинг ота-онаси ва уларнинг ўрнини босувчи шахсларга юклашни қайд этиш;

Вазирлар Маҳкамасининг “Ўзбекистон Республикаси ахборот ресурсларини тайёрлаш ва уларни маълумотларни узатиш тармоқларида, шу жумладан, интернетда тарқатиш тартиби тўғрисидаги низомни тасдиқлаш тўғрисида” 1999 йил 26 мартдаги 137-сон қарорини бугунги кун талабига мослаштирган ҳолда, тармоқда боланинг шахсига доир маълумотларни жойлаштириш ва тарқатиш тартиби ҳамда тармоқдан фойдаланиш қоидаларини назарда тутиш;

5. Рақамли технологиялар вазирлигига Рақамли технологияларни ривожлантириш жамғармаси маблағлари ҳисобидан қуйидагиларни амалга ошириш бўйича топшириқ бериш:

“Uzinfocom” ягона интегратор” МЧЖ томонидан **“Болалар ҳимояси”** ахборот тизимини ишлаб чиқиш ва амалиётга жорий қилиш ва уни доимий техник қўллаб-қувватланишини таъминлаш;

“Болалар ҳимояси” ахборот тизимида телекоммуникация тармоқларида, шу жумладан, бутунжаҳон интернет тармоғида ахборот маҳсулотининг ёшга оид таснифи, болаларнинг ижтимоий тармоқлар ва мессенжерларда рўйхатдан ўтиш ёшига оид талабни бузганлик ва телекоммуникация тармоқларида унинг шахсга доир маълумотини қонунга ҳилоф жойлаштириш ёки шу орқали фойда кўришга йўл қўйганлик ҳолатини автоматик аниқлаб берувчи сунъий интеллект технологиялари ва “ақлли тизим”лар фаолиятига оид **“Болалар ҳимояси” мобил иловаси** фаолиятини йўлга қўйиш;

“Prezidentning virtual qabulxonasi” тизимида ва **“112” ягона диспетчерлик хизматида** 24/7 режимида боланинг ахборотга доир ҳуқуқларини бузишга оид мурожаатларини қабул қилиш ва унинг ваколатли идоралар томонидан кўриб чиқиш натижасини **“Prezidentning virtual qabulxonasi”** тизимида мажбурий жойлаштиришга оид алоҳида модул жорий этиш ва уни **“Болалар ҳимояси”** ахборот тизими билан ўзаро интеграция қилиш;

манфаатдор идоралар ахборот тизимлари билан тўлиқ интеграция қилишни ва манфаатдор азирлик ва идоралар фаолиятида ушбу ахборот тизими йўлга қўйилишини яқунлаш;

боланинг ёшига тўғри келмайдиган ижтимоий тармоқларга кириши устидан назорат **“Болалар ҳимояси”** ахборот тизими ва унинг мобил иловаси орқали сунъий интеллект ёрдамида аниқланиши ва унинг ота-онаси ва уларнинг ўрнини босувчи шахслар ҳамда ваколатли идоралар огоҳлантирилиши тизимини йўлга қўйиш;

“Болалар ҳимояси” ахборот тизимида матахассис фикри, хулоса, сўров, кўрсатма ва бошқа ҳужжатлар лойиҳаларини автоматик шакллантириш, сунъий интеллектга асосланган ҳолда таҳлил тизими, шунингдек, **“Зарарли ахборотдан ҳимоя”** модули орқали бола ҳуқуқларини таъминлашга оид давлат органлари ва бошқа ташкилотларнинг ўзаро идоралараро рақамли ҳамкорлиги, **“Қонуний вакил назорати”** модули орқали ота-оналар ўз фарзандларининг тармоқдан фойдаланишини назорат қилиш ва уни ваколатли идоралар мониторинг қилиш имконияти, **“Бола ҳуқуқлари мониторинги”** модули ва бошқа модуллар орқали давлат органлари ва бошқа ташкилотларнинг бола ҳуқуқларини ҳимоя қилиш бўйича амалга ошираётган ишларнинг сарҳисобини юритишни йўлга қўйиш;

“ZiyoNET” таълим порталида Ўзбекистон Республикаси фуқароларининг Ягона идентификация тизими орқали зарур ахборот ресурсларини шакллантириш, республикадаги барча фойдали ахборот ресурсларини ушбу порталга ўтказиш, у билан зарур веб-сайтлар, ахборот тизимлари ва бошқа ижтимоий тармоқлар интеграциясини амалга ошириш, болаларнинг ахборот маҳсулотига нисбатан ёшини ҳисобга олиб, ахборот ресурсларини жойлаштириш, сунъий интеллект технологияси орқали зарур ахборотни топиш ва ундан фойдаланиш имкониятини назарда тутиб, фойдаланувчилар учун жуда қулай бўлган сунъий интеллектга асосланган **“ZiyoNET”** таълим порталининг янгиланган версиясини ишга тушириш;

“ZiyoNET” таълим порталида 16 ёшга тўлмаган болалар учун зарур бўлган ва уларнинг соғлиғига зарар етмайдиган барча зарур ахборот ресурсини шакллантириш юзасидан зарур чоралар кўриб бориш.

6. Олий таълим, фан ва инновациялар вазирлиги, Мактабгача ва мактаб таълими вазирлиги ва тизимида таълим ташкилотлари бўлган барча ташкилотлар:

фойдаланувчилар учун зарур бўлган ахборот ресурсларини аниқлаш ва уларни **“ZiyoNET”** таълим порталида жойлаштириш учун зарур чоралар кўришга мажбурлиги ва унинг назоратини Ахборотлаштириш ва телекоммуникация соҳасида назорат инспекцияси олиб бориши;

ота-оналар билан биргаликда 16 ёшга тўлмаган боланинг фойдаланувидаги смартфонда **“Бола ҳимояси”** мобил иловаси ёки унинг **“Бола ҳимояси”** ахборот тизими билан ўзаро интеграция қилинган ҳолда, фаол ҳолатда бўлишини таъминлашлари бўйича зарур топшириқ бериш.

7. Болаларнинг ахборотга доир ҳуқуқларининг кафолатларини таъминлаш мақсадида қуйидаги янгича тизимни йўлга қўйиш:

боланинг ота-онаси ва уларнинг ўрнини босувчи шахслар, шунингдек, учинчи шахслар **“Болалар ҳимояси”** мобил иловаси, **“Prezidentning virtual qabulxonasi”** тизими, **“112” ягона диспетчерлик хизмати** ёки бошқа усуллар орқали бола ҳуқуқларининг бузилиши бўйича мурожаатлар йўллаш имкониятига эга бўлишади;

Ички ишлар вазирлиги, Ижтимоий ҳимоя миллий агентлиги, Ахборотлаштириш ва телекоммуникация соҳасида назорат инспекцияси, Оммавий коммуникациялар масалалари бўйича марказ, телекоммуникация оператор ва провайдерлари, рўйхатдан ўтказувчилар мунтазам равишда телекоммуникация ва интернет бутунжаҳон ахборот тармоғида болаларнинг ахборотга доир ҳуқуқлари бузилишини мониторинг қилиб боради, мурожаатларни қабул қилади ҳамда мониторинг натижаларини ва мурожаат бўйича ўз хулосасини **“Болалар ҳимояси”** ахборот тизимида жойлаштириб боради;

Ахборотлаштириш ва телекоммуникация соҳасида назорат инспекцияси **10 кун ичида** ўз кўрсатмаси орқали Рўйхатдан ўтказувчидан из. доменидаги ҳуқуқбузар ҳақидаги маълумотларни олади ва натижасини **“Болалар ҳимояси”** ахборот тизимида киритади;

Ахборотлаштириш ва телекоммуникация соҳасида назорат инспекцияси томонидан сўралган маълумотлар ва ҳужжатларнинг тўлиқ тақдим этилмаганлиги аниқланса, Рақамли технологиялар вазирлиги телекоммуникация соҳасига оид қонунчиликни бузганлиги учун тегишли оператор ёки провайдер фаолиятини ҳуқуқбузарлик бартараф этилгунига қадар вақтинчалик тўхтатади ва бу ҳақда натижасини **“Болалар ҳимояси”** ахборот тизимида киритади;

Ижтимоий ҳимоя миллий агентлиги хулоса ва унга асос сифатида кўрсатилган материалларни **5 кун ичида** кўриб чиқиб, ўзининг мутахассислик фикрини **“Болалар ҳимояси”** ахборот тизимида жойлаштиради ва зўравонликдан жабр кўрган болага ҳимоя ордери беришга оид қонунчиликдаги тартиб-таомилларни амалга оширади;

мутахассислик фикри жойлаштирилган вақтдан бошлаб **10 кун ичида** ахборотлаштиришга оид қонунчилик талабидан келиб чиқиб, тегишли ахборотни Рақамли технологиялар вазирлиги чекланишини таъминлайди ва натижасини **“Болалар ҳимояси”** ахборот тизимида киритади;

Ички ишлар вазирлиги ҳуқуқбузарни тўлиқ шахсига аниқлик киритиб, суриштирув ҳаракатларини ўтказган ҳолда, натижаси бўйича маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги баённома ва тақдимнома **“Болалар ҳимояси”** ахборот тизимида кўринишини таъминлайди;

болаларнинг ахборотга доир ҳуқуқларининг кафолатлари бузилишига оид ҳуқуқбузарликлар бўйича суд қарорлари ва унинг ижроси **“Болалар ҳимояси”** ахборот тизимида кўриниши учун суд ва мажбурий ижро органлари масъул ҳисобланади;

Болалар омбудсмани бола ҳуқуқларининг кафолатларига оид қонунчилик ҳужжатлари ижроси тегишли давлат органлари ва ташкилотлари

томонидан бажарилиши устидан назорат қилади ва қонун бузилиши ҳолатлари юзасидан зарур чоралар кўриб боради;

Болалар омбудсмани, Ички ишлар вазирлиги, Ижтимоий ҳимоя миллий агентлиги, Ахборотлаштириш ва телекоммуникация соҳасида назорат инспекцияси, Оммавий коммуникациялар масалалари бўйича марказ, Олий суд, Мажбурий ижро бюроси, телекоммуникация оператор ва провайдерлари, шунингдек, рўйхатдан ўтказувчилар **“Болалар ҳимояси”** ахборот тизимидан тўлиқ ва етарлича фойдаланишининг техник имкониятини яратиш Болалар омбудсмани белгилаб берган доирада Рақамли технологиялар вазирлиги томонидан таъминланади.

8. Болаларнинг ахборотга доир ҳуқуқларининг кафолатлари тўлиқ ва етарлича жойларда ижро этилишини таъминлаш мақсадида Адлия вазирлиги, Ижтимоий ҳимоя миллий агентлиги, Болалар омбудсмани, Бош прокуратура, Ички ишлар вазирлиги, Мактабгача ва мактаб таълим вазирлиги, Оила ва хотин-қизлар қўмитасига жойларда болаларнинг ахборотга доир ҳуқуқларининг кафолатларига оид янгича тартибнинг мазмун-моҳиятини тушунтиришни тўғри йўлга қўйиш учун топшириқ бериш.

Мазкур таклифларнинг қабул қилиниши Ўзбекистон Республикасининг фуқароси бўлган болаларнинг ахборотга доир ҳуқуқлари кафолатланишини ва уларнинг зарарли ахборотга бўлган ҳимояси таъминланишига хизмат қилади.

IV БОБ. ОДИЛ СУДЛОВНИ ТАЪМИНЛАШ ВА КИБЕРЖИНОЯТЧИЛИККА ҚАРШИ КУРАШИШ

4.1-§. Киберкоррупцияга қарши курашишнинг жиноий-ҳуқуқий ва ташкилий асосларини такомиллаштириш

Ахборот-коммуникация технологиялари, айниқса, сунъий интеллект технологияларининг ривожига барча соҳа ва тармоқларга ўз таъсирини кўрсатмоқда ва бу технологиялар барча соҳа ва тармоқларга фойда келтириши билан бир қаторда зарар келтираётганлиги, олиб борилаётган ислохотларнинг кейинги ривожига таъсир этмоқда.

Маълумот учун: кибержиноятлар дунё давлатларига 2023 йилда 8,27 трлн. АҚШ доллари, 2024 йилда 9,5 трлн. АҚШ доллари зарар келтирган бўлса, 2025 йилда бу кўрсаткич 10,5 трлн. АҚШ долларига етиши прогноз қилинмоқда.

Шу сабабли 2025 йил 5 март куни Коррупцияга қарши курашиш бўйича миллий кенгаш йиғилишида Давлат раҳбари томонидан Киберкоррупцияга қарши курашиш бўйича мустаҳкам ҳуқуқий базани яратиш бўйича алоҳида топшириқ берилиб, кенг кўламли ишлар амалга оширилмоқда³⁴².

Хусусан, 29 нафар мутахассисдан иборат ишчи гуруҳ ташкил этилди, 17 та энг муҳим вазифаларни амалга ошириш бўйича йўл-харитаси тасдиқланди³⁴³. Ушбу вазифани амалга ошириш илмий, амалий, назарий, ҳуқуқий, ташкилий, иқтисодий ва молиявий жиҳатдан қўйилган вазифани тўла-тўқис кенг кўламли ишларни бажаришни тақозо этади.

Таъкидлаш керакки, ҳозирда бирон бир давлат, шу жумладан, **Ўзбекистон Республикаси қонунчилигида “киберкоррупция” атамасининг таърифи назарда тутилмаган бўлса-да**, бу бўйича зарур амалиёт ва ҳуқуқий база хорижий давлатларда яратилган. Хусусан,

Франциянинг 2023 йил 24 январдаги LOPMI (Loi d'Orientation et de Programmation du Ministère de l'Intérieur) Қонуни Ички ишлар вазирлигининг кейинги 5 йиллик киберхавфсизлик бўйича фаолиятини белгилаб берди³⁴⁴.

Маълумот учун: ушбу Қонунда автоматлаштирилган маълумотларни қайта ишлаш тизимига ноқонуний кирганлик учун жавобгарлик миқдори оширилган, ахборот технологиялари платформаларининг эгаларининг жавобгарлиги белгиланган, жумладан, Telegram асосчиси Pavel Durov ҳам ушбу қонун билан тергов қилинган, киберҳужумлар бўйича суғурта масаласи ҳам етарлича белгиланган, хусусан, унга кўра, жабрланувчи айбдор платформаларнинг эгаларига нисбатан ҳуқуқ ва манфаати бузилганидан бошлаб 72 соат ичида мурожаат қилиш мумкинлиги ҳақида махсус нормалар белгиланган.

Атлантика Кенгаши томонидан 2024 йил июль ойида чоп этилган “Коррупциянинг киберхавфсизликка таъсири: Глобал Жанубий мамлакатларда миллий стратегияларини қайта кўриб чиқиш” ҳисоботида ахборот-коммуникация технологиялари соҳасидаги коррупцион ҳолатлар,

³⁴² <https://president.uz/uz/lists/view/7924>.

³⁴³ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатасининг Инновацион ривожланиш ва ахборот технологиялари масалалари қўмитаси ҳамда Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенатининг Ёшлар, хотин-қизлар, маданият ва спорт масалалари қўмитасининг 2025 йил 25 мартдаги 04/4-03-01/17-сонли қўшма қарори.

³⁴⁴ <https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000047046768>.

дастурий таъминотнинг харида ҳақидаги киберхавфсизликка салбий таъсир этувчи ҳолатлар кўзда тутилган³⁴⁵.

“Коррупция ва кибержиноятчилик ўртасидаги ўзаро боғлиқликни ўраниш” мавзусида 2024 йил 21 август куни SANS Институти томонидан вебинар ўтказилган³⁴⁶.

Европа иттифоқи ҳуқуқни мувофиқлаштириш агентлиги (Europol): 2025 йил март ойида эълон қилган ҳисоботида **сунъий интеллектнинг ривожланиши** уюшган жиноятчиликни кучайтириши ва бу орқали кибержиноятлар, шу жумладан, **киберкоррупция ривожланишидан огоҳ этган**³⁴⁷.

АҚШ ва Ғарб олимларидан Р.Пикок, Ч. Биннс, С. Лихова, Т. Лиско, О. Косилова, О. Кириченко, А. Шамара, С. Бортник, Т. Кузнецова, В. Орлов, Ю. Бортник, миллий олимлардан С. Гулямов, Р. Раимбердиев, С. Эшкабилов, С. Ҳамроев, Р. Ўринбоев, Ш. Эралиев ва бошқа олимлар киберкоррупцияга оид умумий маълумотларни тадқиқ этишган.

Киберкоррупция куйидаги зарурий белгиларга эга, хусусан:

- 1) ушбу қилмиш кибермаконда ёки ундан фойдаланиб аралаш кўринишда киберхавфсизлик ҳодисаси сифатида содир бўлади;
- 2) киберхавфсизлик ҳодисаси амалга оширилиши учун кибертехник восита(лар)дан фойдаланилади;
- 3) кибертехник восита(лар) дастур, дастурий восита, аппарат-дастурий восита, дастурий-аппарат восита, дастурий маҳсулот, телекоммуникация тармоғи, шу жумладан, Интернет тармоғи, сунъий интеллект, телекоммуникация инфратузилмаси (телекоммуникация воситалари), дастурий таъминот, ахборот тизими ва ресурси, шу жумладан, веб-сайт, веб-илова, мессенжер, турли хил техник воситалар ва бошқа ахборот технологиялари, шу жумладан, сунъий интеллект технологиялари орқали яратилган бошқа воситалар бўлиши мумкин;
- 4) киберкоррупция “рақамли коррупция”дан кенгроқ “коррупция”га нисбатан торроқ шаклда ёки аралаш кўринишда содир этилиши мумкин;
- 5) киберкоррупция учун тегишли давлатларнинг қонунчилигида аниқ жавобгарлик белгиланган бўлиши зарур.

Киберкоррупциянинг куйидаги шакллари ва усуллари мавжуд, хусусан:

- 1) электрон (рақамли) пора олиш ва бериш ёки воситачилик қилиш:** электрон (рақамли) тўловлар ёки криптовалюта, шу жумладан, бошқа аноним криптовалюта орқали пора олиш ёки бериш ёхуд воситачилик қилиш; электрон совға карталари – оддий банк ўтказмалари ўрнига ҳадя карталари орқали пора бериш, мисол учун, харид учун чегирма бўлган карталар тақдим этиш;

лотарейалар, таваккалчиликка асосланган ёки қимор ўйинлари ёхуд кеш-бек карта орқали чегирмалар, онлайн мукофотлар, совғалар олиш, кеш-бек картага пул суммаларини юбориш, имтиёз бериш оқрали;

³⁴⁵ www.atlanticcouncil.org.

³⁴⁶ <https://www.sans.org/emea/>.

³⁴⁷ <https://www.europol.europa.eu/cms/sites/default/files/documents/EU-SOCTA-2025.pdf>.

электрон ҳужжат айланишини ташкил этиш орқали фойда олиш;

2) ахборот ресурсларидан ноқонуний фойдаланиш:

рухсати бўлган ёки бўлмаган ҳолда, ахборот тизимлари ва шахсга доир маълумотлар базаларидаги давлат хизматчилари ёки хусусий сектор вакилларининг шахсий маълумотлар базаларидан ноқонуний фойдаланиш;

маълумотлар базасини ноқонуний сотиш;

шахсий маълумотларни, шу жумладан, шахснинг кредит тарихи, солиқ маълумотлари ёки идентификация маълумотларини ўзгартириш;

сохта веб-сайт орқали давлат органи ёки унинг мансабдор шахси номидан ёлғон маълумот тарқатиш;

ижтимоий тармоқ орқали давлат хизматчиларига ёки бизнес рақобатчиларга қарши кампания олиб бориш;

рақамли тарғибот ва сохта овоз бериш тизимлари орқали давлат қарорларига таъсир қилиш;

рақамли тарғибот ва сохта овоз бериш тизимлари орқали мансабдор шахслар ёки таниқли шахслар номидан ноқонуний ҳаракатлар қилиш;

3) давлат харидларидаги коррупция:

давлат харидлари, аукцион, тендер, танлов жараёнларида коррупцион схемалар орқали маълум компанияларга ноқонуний тарзда ахборот тизими орқали ютуқ бериш;

харид учун сохта маълумотлар бериш ёки тизимга сохта маълумотлар киритиш орқали фойдаланувчиларга таъсир ўтказиш;

давлат харидлари, аукцион, тендер, танлов жараёнларида коррупцион схемалар орқали маълум компанияларга ноқонуний тарзда ахборот тизими орқали кўмак бериш, харид жараёнида фойдаланувчиларга халақит бериш, ахборот тизимларини қисман ўчириб қўйиш, унинг баъзи функцияларини тўхтатиб қўйиш, тизимга ноқонуний топшириқлар бериш, харид мўтадил амалга ошмаслиги учун шарт-шароит ёки имкониятлар яратиш;

давлат харидлари, аукцион, тендер, танлов жараёнлари учун белгиланган мезонларга ахборот тизимини мувофиқлаштирмаслик;

давлат харидлари, аукцион, тендер, танлов жараёнлари учун белгиланган ахборот тизимларига киберҳужумлар амалга ошириш ёки шундай ҳужум амалга оширилиши учун шарт-шароит яратиш;

тўғридан-тўғри ахборот тизимларини ишлаб чиқиш учун имтиёзлар бериш мақсадида вазирлик ва идоралар тизимига ўтиш ёки хусусий шерикчиликни амалга ошириш;

имтиёзли равишда ахборот тизимларини ишлаб чиқиш мақсадида ягона оператор, интегратор мақомини олиш;

харид ғолибларини олдиндан белгилаш учун дастурий кодга ўзгартириш киритиш;

сохта иштирокчилар (ботлар) орқали манипуляция қилиш;

харид жараёнларига сохта компанияларни киритиб, ҳақиқий ва соғлом рақобатни йўқ қилиш;

рақобатчини обрўсизлантириш;

харид жараёнларидаги фойдаланувчиларга оид рақамли маълумот ва ҳужжатларни ўзгартириш, тизимдан етарлича фойдаланма олмаслик учун ҳалақит қилиш;

харид ўтказилиши ва жараёнидаги рақамли ҳужжатларни ўзгартириш;

харид якунлари бўйича ғолибларни рақамли ҳужжатларга ўзгартириш киритиш ёки сохталаштириш орқали бошқа ғолибни танлаш;

тўғридан-тўғри ютиши учун олдиндин келишилган компаниянинг имкониятларига тўлиқ мос келувчи маълумотларни тизимга киритиш;

4) кибертовламачилик, кибершонтаж ва бошқа кибертахдидларни амалга ошириш

киберўғрилиқ, кибержосуслик орқали давлат ва хусусий сектордаги маълумотларни ўғирлаб, кибертовламачилик, кибершонтаж ва бошқа кибертахдидларни амалга ошириш;

коррупция схемалари бўлган рақамли изларни яшириш мақсадида ахборот тизимидаги ахборотни ўзгартириш, ўчириш ва яширин кўринишга ўтказиш;

“*рансомваре*” ҳужумлари (Ransomware Attacks) – давлат идоралари ёки бизнес тизимларини шифрлаб, фойдаланишни чеклаш, гаров эвазига очиб бериш;

фишинг ва сохта хабарлар – давлат амалдорларини ёки компания ходимларини алдаш орқали махфий маълумотларини қўлга киритиш;

инсайдерлар орқали товламачилик қилиш, яъни компания ёки давлат идорасида ишлайдиган шахсларнинг маълумотларини ошкор қилиш орқали товламачилик қилиш;

давлат ёки хусусий ташкилотларда ишловчи ходимларнинг ноқонуний маълумот алмашинувини йўлга қўйиш;

харидларга оид маълумотларни олдиндан тақдим этиш;

корпоратив жосуслик, яъни рақобатчиларнинг фойдаланиши учун компания маълумотларини ошкор қилиш;

софвейт компаниялари орқали маълумот юбориш, яъни сохта IT-компаниялар орқали давлат ёки хусусий маълумотларни қўлга киритиш;

маълум бир маълумотларни кенг оммага кўрсатмаслик мақсадида шартномавий муносабатларга киришиш йўли билан ноқонуний пул маблағларини олиш, бироқ амалда хизмат кўрсатмаслик;

асоссиз текширувларни ташаббус кўрсатиш;

5) криптовалюта орқали жиноий даромадларни легаллаштириш, ноқонуний операцияларни амалга ошириш:

криптовалюталардан фойдаланиб, ноқонуний маблағларни ювиш;

тўлов тизимлари орқали аниқланиши қийин бўлган ноқонуний молиявий операцияларни амалга ошириш;

блокчейн технологияларидан ноқонуний фойдаланиш;

криптовалютани қидириш имконини чеклаш учун маблағларни аралаштириш;

NFT (нофунгибл токенлар) орқали пул ювиш, яъни ахборот тизимлари, веб-сайт ва электрон тўлов тизимида ёки электрон ҳамёнда реклама

қилинаётган, намоёиш қилинаётган ёки сотилаётган китоблар, илмий ишлар, интеллектуал мулк намуналари, муаллифлик ва турдош ҳуқуқлар, санъат асарлари ёки рақамли мулкни сотиб олиб, ноқонуний маблағларни қонунийлаштириш;

крипто-офшорлар — турли давлатларда крипто-компаниялар очиб, ноқонуний маблағларни ўтказиш;

б) Рақамли идентификацияни сохталаштириш:

давлат ёки хусусий сектордаги ташкилотларнинг ахборот тизимларида ёки ресурсларида сохта шахсларнинг шахсига оид маълумотларни вужудга келтириш;

идентификация ва электрон рақамли имзо воситаларидан ноқонуний фойдаланиш;

шахсга доир маълумотларни ноқонуний ўзгартириш;

аудентификация, авторизация, FACE-ID ва бошқа биометрик идентификация тизимларидаги маълумотларни ўзгартириш, эгаллаб олиш ва ноқонуний фойдаланиш;

рақобатчилар ёки давлат идоралари орасида ноқонуний маълумотлар алмашинуви;

биоидентификация ёки рақамли паспорт (ID-карта) тизимларини бузиш;

Deepfake орқали сохта ҳужжатлар тайёрлаш, яъни қўшма юз, овоз ёки видео технологиялардан фойдаланиб, шахсга оид маълумотларни ўзгартириш;

электрон имзоларни қалбакилаштириш;

бир неча шахсий профиллар яратиш орқали давлат хизматларидан ноқонуний фойдаланиш имкониятларини йўлга қўйиш.

Бироқ, амалдаги Жиноят кодексида бунинг учун етарлича жиноий жавобгарлик назарда тутилмаган.

***Маълумот учун:** биргина коррупция соҳасида 2024 йилда 5716 та жиноят содир этилган, бироқ уларнинг олдини олиш мақсадида айнан жавобгарликка тортилган шахслар коррупциявий жиноятларини амалга оширмасдан олдин унга ушбу қилмишларни содир этишига уринмаслик ҳолати бўйича **превентив чоралар етарлича қўрилмаган**, оқибатда **6 898 нафар шахс** жиноий жавобгарликка тортилган ва улар **12,4 трлн. сўм** миқдорида давлат манфаатларига зарар етказган, ҳолда бор йўғи **4,2 трлн. сўм миқдоридаги пул маблағари ундирилган** ҳолос, бироқ инсонларни қийнаётган энг муҳим масалалар тўлиқ ҳал этилмасдан қолиб кетган³⁴⁸.*

Шу билан бирга, давлат харидлари, соғлиқни сақлаш, таълим, ижтимоий ҳимоя, суд-ҳуқуқ, давлат хизматлари соҳасида коррупциявий омилларнинг мавжудлиги ва шаффофликнинг етарлича эмаслиги туфайли амалиётда электрон тўловлар, ахборот тизимлари ва веб-сайтларга алоқадор бўлган киберкоррупциявий қилмишлар сони ва салмоғи ҳам кўпаймоқда.

Ўзбекистон Республикасининг “Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида” 2017 йил 3 январдаги ЎРҚ–419-сон Қонунига асосан, **коррупция** — шахснинг ўз мансаб ёки хизмат мавқеидан шахсий манфаатларини ёхуд ўзга шахсларнинг манфаатларини кўзлаб моддий ёки номоддий наф олиш

³⁴⁸ file:///C:/Users/%D0%B37/Downloads/https_yuz.uz_file_newspaper_1501d499b4f544b9a3d8408d878d4fb8.pdf.

мақсадида қонунга ҳилоф равишда фойдаланиши, худди шунингдек бундай нафни қонунга ҳилоф равишда тақдим этиш³⁴⁹.

Ўзбекистон Республикасининг “Киберхавфсизлик тўғрисида” 2022 йил 15 апрелдаги ЎРҚ–764-сон Қонунига асосан, **кибержиноятчилик** — ахборотни эгаллаш, уни ўзгартириш, йўқ қилиш ёки ахборот тизимлари ва ресурсларини ишдан чиқариш мақсадида **кибермаконда** дастурий таъминот ва техник воситалардан фойдаланилган ҳолда амалга ошириладиган жиноятлар йиғиндиси;

Бунда, **кибермакон** — ахборот технологиялари ёрдамида яратилган виртуал муҳит ва **киберхавфсизлик ҳодисаси** — кибермаконда ахборот тизимларининг ишлашида узилишларга ва (ёки) улардаги ахборотнинг очиклиги, яхлитлиги ва ундан эркин фойдаланилишининг бузилишига олиб келган ҳодиса саналади³⁵⁰.

Демак, **киберкоррупция** — мансабдор шахс ёки давлат хизматчисининг кибертехник воситалар орқали кибермакондан фойдаланиб қонунчиликда жавобгарлик назарда тутилган киберхавфсизлик ҳодисасини амалга оширишга қаратилган коррупция саналади.

Киберкоррупция ҳуқуқбузарлик ёки **жиноят кўринишида** бўлиши мумкин.

Маълумот учун: Ўзбекистон Республикасининг “Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида” 2014 йил 14 майдаги ЎРҚ–371-сон Қонунига асосан, **ҳуқуқбузарлик** — содир этилганлиги учун маъмурий ёки жиноий жавобгарлик назарда тутилган айбли гайриҳуқуқий қилмиш (ҳаракат ёки ҳаракатсизлик)³⁵¹;

Жиноят кодексининг 14-моддасига асосан, ушбу Кодекс билан тақиқланган, айбли ижтимоий хавфли қилмиш (ҳаракат ёки ҳаракатсизлик) жазо қўллаш таҳдиди билан жиноят деб топилади³⁵².

Кибержиноят эса, киберхавфсизлик объектига нисбатан содир этилади ва бугунги кунда ушбу объект жуда тор олинган.

Маълумот учун: Ўзбекистон Республикасининг “Киберхавфсизлик тўғрисида” 2022 йил 15 апрелдаги ЎРҚ–764-сон Қонунига асосан, **киберхавфсизлик объекти** — ахборотнинг киберҳимоя қилинишини ҳамда миллий ахборот тизимлари ва ресурсларининг киберхавфсизлигини таъминлашга доир фаолиятда фойдаланиладиган ахборот тизимлари мажмуи, шу жумладан муҳим ахборот инфратузилмаси объектлари³⁵³.

Бироқ, ахборот тизимидан ўзга юқорида олимлар томонидан таъкидланган кибертехник воситалар киберкоррупция объекти бўлиши мумкин.

Маълумот учун: “Киберхавфсизлик маркази” ДУК нинг расмий сайти cssec.uz орқали киберҳодиса ҳақида хабар бериш тизими йўлга қўйилган ва Марказ

³⁴⁹ Ўзбекистон Республикасининг “Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида” 2017 йил 3 январдаги ЎРҚ–419-сон Қонуни // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

³⁵⁰ Ўзбекистон Республикасининг “Киберхавфсизлик тўғрисида” 2022 йил 15 апрелдаги ЎРҚ–764-сон Қонуни // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

³⁵¹ Ўзбекистон Республикасининг “Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида” 2014 йил 14 майдаги ЎРҚ–371-сон Қонуни // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

³⁵² Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодекси // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

³⁵³ Ўзбекистон Республикасининг “Киберхавфсизлик тўғрисида” 2022 йил 15 апрелдаги ЎРҚ–764-сон Қонуни // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

томонидан 2024 йил 1 яримйиллигида .uz домени ҳудудидида 63 та, давлат органлари ва таъшилотларининг веб-сайтида 22 та киберҳодисани.

Киберхавфсизлик объектини кенгрок ва аниқрок олиш киберкоррупцияга қарши аниқ чора-тадбирларни амалга ошириш имконини беради, **акс ҳолда, киберхавфсизлик объекти қуйидагича шаклланиш эҳтимоли мавжуд:**

Киберкоррупция объекти – киберкоррупция қилмиши содир этилиши мумкин бўлган ахборотнинг киберҳимоя қилинишини ҳамда миллий ахборот тизимлари ва ресурсларининг киберхавфсизлигини таъминлашга доир фаолиятда фойдаланиладиган ахборот тизимлари мажмуи, шу жумладан муҳим ахборот инфратузилмаси объектлари.

Вазирлар Маҳкамасининг 2020 йил 31 декабрдаги 829-сон қарори билан тасдиқланган “Коррупцияга оид ҳуқуқбузарлик ҳақида хабар берган ёки коррупцияга қарши курашишга бошқа тарзда қўмаклашган шахсларни рағбатлантириш тартиби тўғрисида”ги Низомга кўра, коррупцияга оид маъмурий ҳуқуқбузарликлар ва жиноятлар рўйхати тасдиқланган. Ушбу Низомга кўра:

коррупцияга оид маъмурий ҳуқуқбузарликларга Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекси 61¹, 193¹ ва 193²-моддаларида назарда тутилган ҳуқуқбузарликлар;

коррупцияга оид жиноятларга эса, Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодекси 167-моддасининг иккинчи қисми “г” банди, 168-моддасининг учинчи қисми “в” банди, 192⁹ ва 192¹⁰, 205, 209 — 214-моддалари, 243-моддасида назарда тутилган жиноятларни мансаб мавқеидан фойдаланган ҳолда содир этиш ҳамда 301-моддасида кўрсатилган жиноятлар киритилган³⁵⁴.

Бирок, Жиноят кодексининг 133, 135, 141, 141¹, 141², 141³, 143, 145-147, 149, 156-157, 160, 165, 167-168, 170-186³, 188, 188¹, 189, 191, 192, 192¹, 202, 207, 228, 229⁶, 244¹-, 244⁴, 244⁶, 278¹-278⁹-моддаларда назарда тутилган қилмишлар ҳам коррупциявий жиноятлар бўлиши мумкин.

Мазкур вазиятда, **киберкоррупцияга** оид илғор хорижий тажриба ва олимларнинг фикр-мулоҳазаридан келиб чиқиб, мавжуд ҳуқуқий бўшлиқни тўлдириб қўйиш мақсадга мувофиқ.

Жиноят кодексининг **168-моддасидаги қилмиш** ахборот фирибгарлиги (киберфирибгарлик), 175-моддасидаги қилмиш блокчейн технологияларидан фойдаланиб коррупцион схемалар тузиш, жиноий даромадларни яшириш ёки тендер жараёнларини сохталаштириш, ижтимоий тармоқлар ва мессенжерлар орқали коррупциявий келишувлар тузиш, **192-моддасидаги қилмиш** рақамли платформалар орқали давлат буюртмалари ва бозорни манипуляция қилиш, **210-212-моддаларидаги қилмиш** электрон молиявий платформалар, электрон тўлов тизимлари, ижтимоий тармоқлар ва блокчейн тизимлари орқали криптовалюта ва бошқа рақамли активлар, шу билан бирга, электрон

³⁵⁴ Вазирлар Маҳкамасининг 2020 йил 31 декабрдаги 829-сон қарори билан тасдиқланган “Коррупцияга оид ҳуқуқбузарлик ҳақида хабар берган ёки коррупцияга қарши курашишга бошқа тарзда қўмаклашган шахсларни рағбатлантириш тартиби тўғрисида”ги Низом // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

тўловлар орқали пора олиш, бериш ва ваоситачилик қилиш, **228- ва 230¹-моддаларидаги қилмиш** электрон (рақамли) ҳужжатларни сохталаштириш ва ундан фойдаланиш, рақамли идентификация воситаларини (электрон имзо, биометрия, NFT ҳужжатлар) қалбакилаштириш ёки сохта ҳужжат сифатида ишлатиш, **243-моддасидаги қилмиш** криптовалюта, NFT, блокчейн ва рақамли активлар орқали жиноий даромадларни легаллаштириш (пул ювиш), **244¹-моддасидаги қилмиш** рақамли манипуляция ва кибер-пропаганда орқали коррупциявий ҳаракатлар қилиш, **278-моддасидаги қилмиш** қўшимча равишда Dark Web, Dark Net ва бошқа ноқонуний интернет платформалар, шунингдек, сунъий интеллект орқали коррупцион фаолият, коррупциявий келишувлар, ижтимоий муҳандислик усуллари орқали мансабдор шахсларга таъсир ўтказиш шаклида ҳам содир этилиши мумкин.

Хорижий давлатларда кибержиноятлар учун етарлича жавобгарлик чоралари белгиланган, жумладан, **АҚШ** 18 Қонуни 201-параграфида³⁵⁵ ва **Буюк Британия** “Порахўрлик тўғрисида”ги Қонуни³⁵⁶, **Ж. Корея** Жиноят кодекси ва “Порахўрлик ва иқтисодий жиноятлар учун махсус ҳолатлар тўғрисида”ги қонуни (Act on the Aggravated Punishment of Specific Crimes)да давлат хизматчилари, шунингдек, гувоҳларнинг ва бошқа шахсларнинг **ҳар қандай усулда**, шу жумладан, электрон воситалар орқали пора олиши, пора бериши ёки воситачилик қилиши тақиқланган ва аниқ жавобгарлик белгиланган³⁵⁷.

Хатто, **Ж. Корея** Жиноят кодексининг 131-моддасида ппора олгандан кейин ноқонуний ҳаракатлар ва кейинчалик яна порахўрлик қилганлиги, 132-моддасида кейинчалик яхши хизмат кўрсатиш ёки хизматлар тақдим этиш учун пора олганлик, 134-моддасида мулкни мусодара қилиб, кейинчалик уни қайтариб бериш ёки пул билан ҳақини тўлаб бериш, 355-моддасида ўзлаштириш ва ишончни суистеъмол қилиш, 356-моддасида хизмат вазифаларини бажаришда ўзлаштириш, расмий ишончни суиистеъмол қилиш учун жиноий жавобгарлик белгиланган³⁵⁸.

***Маълумот учун:** Ўзбекистон Республикасида порахўрликка оид алоҳида махсус қонун мавжуд эмас, фақатгина “Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида”ги, “Манфаатлар тўқнашуви тўғрисида”ги қонунлар ва улар асосида қабул қилинган қонунчилик ҳужжатлари ҳамда Олий суднинг “Порахўрлик ишлари бўйича суд амалиёти тўғрисида”ги қарори мавжуд. Бироқ, Жиноят кодексининг 167-моддаси бугунги кун талаблари ва амалдаги қонунчилик ҳужжатларига мувофиқлаштирилмаган. Жумладан, **Жиноят кодексининг 167-моддасининг учинчи қисми “2”-банди компьютер техникаси воситаларидан фойдаланиб айбдорга ишониб топширилган ёки унинг ихтиёрида бўлган ўзганинг мулкни ўзлаштириш ёки растрата қилиш йўли билан талон-тороғ қилиш** учун жиноий жавобгарлик белгиланган, бироқ ушбу қилмиш компьютер техникасидан ташқари бошқа ахборот технологиялари, сунъий интеллект технологиялари орқали содир этилиши мумкинлиги инобатга олинмаган. Шу сабабли ушбу моддани қайта кўриб чиқиш зарур.*

Германия Жиноят кодексининг 202а-моддасида ўзи ёки бошқа шахс учун мўлжалланмаган ва рухсатсиз киришдан махсус ҳимояланган

³⁵⁵ <https://www.justice.gov/criminal/criminal-fraud/file/1292051/dl>.

³⁵⁶ <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2010/23/contents>.

³⁵⁷ https://elaw.klri.re.kr/eng_mobile/viewer.do?hseq=62179&type=sogan&key=9.

³⁵⁸ <https://www.law.go.kr/%EB%B2%95%EB%A0%B9%ED%98%95%EB%B2%95>.

маълумотларга рухсатсиз киришни қўлга киритганлик, 202b-моддасида техник воситалардан фойдаланган ҳолда ноқонуний ахборотни қўлга киритганлик, 202c-моддасида маълумотларга киришни чеклайдиган пароллар ёки бошқа хавфсизлик кодларини бериш, олиш, шунга имконият яратиш, шу билан бирга, шундай мақсадда компьютер дастурлари орқали шундай ҳаракатларни амалга ошириш, сотиб олиш, сотиш, бошқага бериш, тарқатиш ва бошқа йўллар билан хавфсизлик усуллари қўлга киритиш, компьютер фирибгарлиги учун жиноий жавобгарлик белгиланган³⁵⁹.

Франция Жиноят кодексининг 323-1-моддасига асосан, маълумотларни қайта ишлашнинг автоматлаштирилган тизимига тўлиқ ёки қисман фирибгарлик йўли билан кириш, ахборот тизимидаги маълумотларни йўқ қилиш, ўзгартириш, ушбу тизимнинг ишлашига ўзгартириш киритиш, ушбу ҳаракатлар шахсга доир маълумотлар бўлган базаларга нисбатан содир этилган тақдирда оғирлаштирувчи ҳолатда жавобгарлик белгиланган³⁶⁰.

Маълумот учун: Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг 278¹-моддасида ахборотлаштириш қоидаларини бузиш, 278⁴-моддасида компьютер ахборотини модификациялаштириш, 278⁵-моддасида компьютер саботаж, 278⁶-моддасида зарар келтирувчи дастурларни яратиш, ишлатиш ёки тарқатиш хизмат фаолиятдан фойдаланган ҳолда, амалга оширганлик учун, шунингдек, компьютер фирибгарлиги учун алоҳида моддада жиноий жавобгарлик белгиланмаган.

Япония Жиноят кодексининг 96-6-моддасида аукционга тўсқинлик қилиш, 161-2-моддасида электрон маълумотлар ва ҳужжатларни сохталаштириш, ўзагартириш киритиш, 163-2-моддасида 163-2-моддасида бошқа шахснинг тегишли рухсатсиз молиявий ишлари ва ҳужжатларини қайта ишлашда хатоликка йўл қўйиш, кредит картасида нотўғри кодланган ёки товарлар ёки хизматлар учун тўловларни тўлаш учун бошқа карталарни вужудга келтириш, авторизациясиз кириш имконига эга бўлиш, 248-моддасида конструктив фирибгарлик, 246-2-моддасида компьютер фирибгарлиги, 250-моддасида мулкый тажовуз, 254-моддасида йўқотилган мулкни ўғирлаш, 256-моддасида ўғирланган мулкни қабул қилиб олиш учун жиноий жавобгарлик белгиланган³⁶¹.

Маълумот учун: Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексига харидлар, шу жумладан, танлов, тендер, аукцион ўтказилиши учун тўсқинлик қилиш ёки Япония қонунчилигида назарда тутилган ҳолатлар бўйича тўғридан-тўғри жавобгарлик белгиланмаган.

Канада Жиноят кодексининг 322-моддасида ўғирлик жиноятидан ташқари, 335-моддасида ўғирликка ўхшаш жиноятлар, 347-моддасида жиноий фоиз ставкаси, 348-моддасида ноқонуний бузиш ва кириш, 361-моддасида сохта баҳоланалар, 402.1-моддасида шахсга доир маълумотларни ўғирлаш ва шахсга доир маълумотлардан фирибгарлик йўлида фойдаланиш, 406-моддасида товар белгилари ва савдо тавсифларини қалбакилаштириш, 437-моддасида мулкка аралаштириш, 460-моддасида қалбаки пуллар ва қалбаки

³⁵⁹ <https://www.gesetze-im-internet.de/stgb/>.

³⁶⁰ https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006070719/.

³⁶¹ <https://www.japaneselawtranslation.go.jp/ja>.

кийматдаги нарсаларни реклама қилиш ва сотиш учун жиноий жавобгарлик белгиланган³⁶².

Маълумот учун: Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексида Канада Жиноят кодексида назарда тутилган қоидалар етарлича назарда тутилмаган.

Австралия Жиноят кодексининг 474.17-моддасига асосан, таҳдид учун жиноий жавобгарлик белгиланган³⁶³.

Маълумот учун: ўлдириш ёки зўрлик ишлатиш билан қўрқитиш, агар бу ҳаракат амалга оширилишидан хавфсираш учун етарли асослар мавжуд бўлсагина Жиноят кодексининг 112-моддасида назарда тутилган жавобгарлик келиб чиқади, бироқ кибертаҳдид ўлдириш ёки зўрлик ишлатишдан ташқари бошқа мақсадда ҳам бўлиши мумкинлиги ушбу моддада назарда тутилмаган.

Сингапурнинг “Коррупция, гиёҳванд моддалар савдоси ва бошқа оғир жиноятлар (имтиёзларни мусодара қилиш) тўғрисида”ги Қонунда криптовалюта орқали амалга оширилган коррупция, гиёҳванд моддалар савдоси ва бошқа оғир жиноятлар учун қаттиқ жиноий жавобгарлик назарда тутилган³⁶⁴.

Маълумот учун: Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодексида ёки алоҳида қонунда тўғридан-тўғри коррупцияга оид жиноятлар рўйхати шакллантирилмаган ва криптовалютага оид масалалар қонун даражасида тартибга солинмаган.

Швейцариянинг “Пул ювишга қарши кураш тўғрисида”ги Қонунда ҳар қандай коррупция, шу билан бирга, криптовалюта билан амалга оширилган пул ювиш ҳаракати тақиқланган ва қаттиқ жиноий жавобгарлик белгиланган³⁶⁵.

Маълумот учун: Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодексининг 243-моддасида жиноий фаолиятдан олинган даромадларни легаллаштириш учун жиноий жавобгарлик белгиланган, бироқ **криптовалютага оид қоидалар** ушбу моддада назарда тутилмаган, қолаверса, Ўзбекистон Республикасининг “Жиноий фаолиятдан олинган даромадларни легаллаштиришга, терроризмни молиялаштиришга ва оммавий қирғин қуролини тарқатишни молиялаштиришга қарши курашиш тўғрисида” 2004 йил 26 августдаги 660-II-сон Қонунда крипто-активлар муомаласи соҳасидаги фаолиятини амалга оширувчи шахслар Пул маблағлари ёки бошқа мол-мулк билан боғлиқ операцияларни амалга оширувчи ташкилотлар рўйхатига киритилган, бироқ уларга оид муносабатлар етарлича ушбу Қонунда назарда тутилмаган.

Италия Жиноят кодексининг 476-моддаси³⁶⁶ ва **Испания** Жиноят кодексининг 390-моддасида³⁶⁷ қалбакилаштириш, шу жумладан, расмий идентификацияни қалбакилаштириш учун жавобгарлик белгиланган.

Маълумот учун: Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг 228-моддасида рақамли (электрон) ҳужжатлар, 230-1-моддасида электрон (рақамли) далилларни сохталаштириш, шу жумладан, хизмат фаолиятидан фойдаланган ҳолда, содир этганлик учун жиноий жавобгарлик белгилаш зарур³⁶⁸.

³⁶² <https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/c-46/>.

³⁶³ https://www.austlii.edu.au/cgi-bin/viewdoc/au/legis/cth/consol_act/cca1995115/sch1.html.

³⁶⁴ <https://sso.agc.gov.sg/Act/CDTOSCCBA1992>.

³⁶⁵ https://www.fedlex.admin.ch/eli/cc/1998/892_892_892/en.

³⁶⁶ <https://www.brocardi.it/codice-penale/>.

³⁶⁷ <https://www.brocardi.it/codice-penale/>.

³⁶⁸ Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодекси // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

Нидерландия Жиноят кодексининг 350-моддасида бошқа шахсга тўлиқ ёки қисман тегишли бўлган ҳар қандай мулкни қасддан ва ноқонуний равишда йўқ қилганлик, зарар етказганлик, яроқсиз ҳолга келтирганлик ёки тортиб олганлик, 350а-моддасида автоматлаштирилган маҳсулот ёки телекоммуникация воситалари ёрдамида сақланадиган, қайта ишланадиган ёки узатиладиган ёки уларга бошқа маълумотларни қўшадиган маълумотларни қасддан ва ноқонуний равишда ўзгартириш, ўчириш, яроқсиз ёки мавжуд бўлмаган маълумотларни тақдим этиш, автоматлаштирилган ишга зарар етказиш учун мўлжалланган маълумотларни қасддан ва ноқонуний равишда тақдим этиш ёки тарқатиш, 350б-моддасида автоматлаштирилган маҳсулот ёки телекоммуникация воситалари орқали сақланган маълумотларни қайта ишлаш ёки узатишда, ноқонуний равишда ўзгартиришда, ўчиришда, яроқсиз ҳолга келтиришда ёки уларга бошқа маълумотларни қўшишга оид қилмишни содир этиш, 350с-моддасида ҳар қандай автоматлаштирилган ёки телекоммуникация ишларини қасддан йўқ қиладиган, шикастлайдиган ёки яроқсиз ҳолга келтирадиган, бундай ишларнинг ишлашини ёки фойдаланишини бузадиган ёки бундай ишларга нисбатан кўрилган хавфсизлик чораларини бузган ҳаракатларни содир этганлик, маълумотларни қайта ишлаш ёки узатиш ёки телекоммуникация тармоғининг ишлашида ёки телекоммуникация хизматини кўрсатишда носозликни вужудга келтирганлик, 350д-моддасида автоматлаштирилган тизимнинг фаолиятига тўсқинлик қилувчи техник қурилмаларни ишлаб чиқариш, сотиш, фойдаланиш, импорт қилиш, экспорт қилиш, унга кириш имконини берувчи парол, кириш коди ва шунга ўхшаш маълумотларни ишлаб чиқариш, бериш, олиш, сотиш, сотиб олиш, импорт қилиш, тарқатиш, тақдим этиши, 359-моддасида ўз мансабидан фойдаланиб ёки ўз қўлидаги ҳужжатлардан фойдаланиб мансаб ваколатларини ўзлаштириб олиш, бошқа шахсларнинг ўзлаштириб олинишини таъминлаши, 361-моддасида эса, ҳужжатлар ва реестрлардаги маълумотларни ўзгартириши, 363-моддасида коррупция билан шуғулланиши, 365-моддасида ўз мансабини суистеъмол қилиш орқали бирон-бир қилмишни содир этишга шарт-шароит ёки имконият яратиш, 366-моддасида мансабдор шахснинг товламачилиги, 364, 367-368-моддаларида терговчи, судья ва суд қарорларининг ижросига масъул орган мансабдор шахсларнинг коррупциявий жиноятлари, 371-моддасида хат, ёзишма ва боқша хабарларнинг мансабдор шахслар томонидан ошкор қилиниши ёки шундай қилишга йўл қўйилганлик учун жиноий жавобгалик белгиланган³⁶⁹.

Маълумот учун: Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексида мулкка зарар келтириш билан боғлиқ зарур қоидалар етарлича белгиланмаган, фуқаровий муносабат сифатида қаралади, қилмишларнинг деярли биронтаси киберкоррупция билан боғланмаган.

Кибер-пропаганда ва рақамли манипуляция учун **Германия** Жиноят кодексининг 130-моддасида³⁷⁰, **Хитой** Интернет ахлоқий кодекси,

³⁶⁹ <https://www.parlementairemonitor.nl/9353000/1/j9vvij5epmj1ey0/vi32nmht6cz9>.

³⁷⁰ <https://www.gesetze-im-internet.de/stgb/>.

Франциянинг *Loi contre la manipulation de l'information*³⁷¹, Буюк Британиянинг “*Malicious Communications Act 1988*”³⁷² ва “*Communications Act 2003*”³⁷³ қонунлари билан жавобгарлик белгиланган.

Маълумот учун: Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг 156-моддасида миллий, ирқий, этник ёки диний адоват қўзғатиш ва 244¹-моддасининг учинчи қисми “г”-бандида телекоммуникация ёки Интернет тармоғидан фойдаланиб Жамоат хавфсизлиги ва жамоат тартибига таҳдид соладиган материалларни тайёрлаш, сақлаш, тарқатиш ёки намоиш этиш учун жиноий жавобгарлик белгиланган, бироқ **бозорни манипуляция қилганлик учун жавобгарлик назарда тутилмаган.**

Жиноят-процессуал кодексининг 345-моддасига асосан³⁷⁴:

Жиноят кодекси 167-моддасининг иккинчи қисми “г” банди ва 243-моддасига оид жиноятлар тўғрисидаги ишлар бўйича дастлабки тергов иш қўзғатган дастлабки тергов органи томонидан амалга оширилади. Терговга қадар текширувни амалга ошираётган орган ёки суриштирув органи томонидан ушбу жиноятлар бўйича иш қўзғатилган тақдирда, иш бўйича терговни амалга оширувчи дастлабки тергов органи прокурор томонидан белгиланади³⁷⁵.

Жиноят кодекси 168-моддасининг учинчи қисми “в” бандидаги жиноятлар тўғрисидаги ишларнинг дастлабки тергови ички ишлар органларининг терговчилари томонидан амалга оширилади.

Жиноят кодекси 192⁹ ва 192¹⁰, 205, 209 — 214-моддалари жиноятларга доир ишлар бўйича дастлабки тергов прокуратура органларининг терговчилари томонидан амалга оширилади.

Жиноят кодексининг 301-моддасида назарда тутилган жиноятларга доир ишлар бўйича дастлабки тергов харбий прокуратура терговчилари томонидан олиб борилади.

Шу билан бирга, коррупцияга оид ҳуқуқбузарликларни қайси давлат органи томонидан суриштирув ҳаракатлари амалга оширилиши Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекснинг 245-моддасида назарда тутилмаган, бироқ **суд бу тоифадаги ишларни кўриб чиқиши назарда тутилган холос.**

Хорижий давлатларда кибержиноятлар бўйича ҳудудий жиҳатдан терговга тегишлилик масаласи қуйидагича ҳал этилган:

Франция Жиноят-процессуал кодексининг 706-72-1-моддасига асосан, ушбу Кодекснинг 706-72-моддасида назарда тутилган қилмишлар, яъни ахборот тизимларига қарши жиноятлар (кибержиноятлар)ни Париждаги катта суд (Tribunal de grande instance de Paris) томонидан кўриб чиқилади³⁷⁶.

Франция кибержиноятларга қарши курашиш мақсадида Париждаги катта судга махсус ваколатлар берган бўлиб, улар кибержиноятларни тергов қилиш ва суд ишларини марказлаштириш учун махсус бўлимлар ёки

³⁷¹ <https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000037847559/>.

³⁷² <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1988/27/section/1>.

³⁷³ <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2003/21/contents>.

³⁷⁴ Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-процессуал кодекси // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

³⁷⁵ Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодекси // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

³⁷⁶ <https://www.tribunal-de-paris.justice.fr/75>.

судлардан иборат. Ушбу суд жиноий-кидирув, тергов, прокурор, суд тизими бўйича алоҳида юрисдикцияга эга³⁷⁷.

Маълумот учун: ушбу суд Франциянинг 2016 йил 3 июнда қабул қилинган “Жиноий уюшмалар, терроризм ва уларнинг молиялаштирилишига қарши курашни кучайтириш ҳамда жиноят-процессуал қонунчилигининг самарадорлиги ва кафолатларини ошириш тўғрисида”ги 2016-731-сон Қонуни билан таъкидланган. Жиноят қарарлари содир этилганлиги, айбдор ушланган жой ёки айбдор яшаши, юқоридаги катта белгиланган жой орқали терговда ҳудудийлик масаласи ҳал этилади³⁷⁸.

Францияга ўхшаш тажриба **Таиландда** ҳам бор бўлиб, у қуйидагича:

2024 йил 18 март куни Таиланд Олий суди раиси ушбу суд таркибида Технология жиноятлари бўлими (Technology Crime Division)ни тузган ва у 2024 йил 1 апрелдан буюн фаолият юритиб келмоқда³⁷⁹.

Мазкур бўлим қуйидаги қонунларга оид кибержиноятлар ва технология билан боғлиқ жиноятларни кўриб чиқади:

- 1) “Компьютер билан боғлиқ жиноятлар тўғрисида”ги Қонун (Computer-Related Crime Act B.E. 2550 (2007))³⁸⁰;
- 2) “Шахсий маълумотларни ҳимоя қилиш тўғрисида”ги Қонун (Personal Data Protection Act B.E. 2562 (2019))³⁸¹;
- 3) “Киберхавфсизликни таъминлаш тўғрисида”ги Қонун (Cyber Security Maintenance Act B.E. 2562 (2019))³⁸².

Мазкур бўлим нафақат **кибержиноятларни**, балки **киберҳуқуқбузарликларни** ҳам кўриб чиқиб:

- 1) **суд буйруқларини** чиқаради (court orders) – Масалан, веб-сайтларни блоклаш, кибержиноятчиларга қарши процессуал ҳаракатларни амалга ошириш учун.
- 2) **қарор қабул қилади** (rulings/decisions) – Мурожаат қилинган иш юзасидан процессуал қарорлар чиқариши мумкин.
- 3) **ҳукм эълон қилади** (judgments/sentences) – Агар иш суд жараёнига етиб борса, айбдор деб топилган шахсларга нисбатан жиноий ҳукм чиқаради.

Маълумот учун: ҳудудий бўйича жиноят содир этилган ёки башорат қилинган, айбланувчи қўлга олинган ҳудудда тергов амалга оширилади.

Германияда тергов билан боғлиқ масала бошқачароқ йўлга қўйилган, яъни:

Кибержиноятларга қарши курашиш, уларни аниқлаш, кибержиноятларни фош этиш, кибержиноятларга қарши курашиш учун янги технологияларни жалб этиш, имконият ва ресурсларни бирлаштириш ва тақсимлаш, шунингдек, уларни ривожлантириш мақсадида 2020 йил 1 апрелда

³⁷⁷ https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006071154/.

³⁷⁸ <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000032627231>.

³⁷⁹ https://tel.directory.gov.hk/index_HKPF_ENG.html.

³⁸⁰ <https://www.icj.org/wp-content/uploads/2012/12/Thailand-Computer-Crime-Act-2007-eng.pdf>.

³⁸¹ https://data.thailand.opendevelopmentmekong.net/en/laws_record/2562/resource/ec616be5-9fbf-4071-b4b5-cb1f3e46e826.

³⁸² https://data.opendevelopmentmekong.net/dataset/329b4f41-f309-4348-9015-23c6f62d5fb4/resource/ea9a61bc-fba9-41ae-9dd0-d31ca5f36ff5/download/843708_0001.pdf.

Германия Федерал Жиноят Полицияси идораси (ВКА)³⁸³ да Кибержиноятчилик бўлими (Cybercrime Division)³⁸⁴ ташкил этилиб, унда қуйидаги бўлимлар ҳам мавжуд:

1) Кибержиноятлар бўйича марказий алоқа пункти (ZAC)³⁸⁵;

Маълумот учун: ZAC хусусий сектор ва ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари ўртасида ҳамкорликни таъминлайди.

2) Кибержиноятларни оператив таҳлил қилиш бўлими³⁸⁶.

Маълумот учун: ушбу бўлим кибержиноятлар бўйича маълумотларни таҳлил қилади ва халқаро ҳамкорликни мувофиқлаштиради. Жиноят содир этилган жой, айбланувчининг яшаш жойи, айбланувчининг қўлга олинган ёки ҳибсга олинган жой орқали терговга тааллуқлилик масаласи ҳал этишлади.

Англо-сакон ҳуқуқига асосланган АҚШда эса, мисол учун, Калифорния штатининг Санта-Клара округи прокуратурасида кибержиноятларга **ихтисослашган прокурорлар** фаолият юритади³⁸⁷, Калифорния Бош прокурори идорасида эса, кибержиноятларни **тергов қилиш ва қонуний таъқиб қилиш** учун **махсус бўлим – Кибержиноятлар бўлими** мавжуд. Бу бўлим ахборот тизимларига ноқонуний кириш, интернет фирибгарлиги ва киберстолкинг каби жиноятларни **тергов қилади**³⁸⁸.

Маълумот учун: АҚШда ҳудудийлик масаласи федерал қонунлар қайси ҳудудда бузилган бўлса, ўша ҳудудда ёки ушбу қонун қайси федерал штатга тааллуқли бўлса, ўша жойда тергов амалга оширилади.

Филиппинда кибержиноятларга қарши курашиш ва ноқонуний онлайн фаолиятларга қарши рейдлар ташкил этиш ва ўтказиш тартиби, бунда иштирок этувчи давлат органлари ва ташкилотларининг мажбуриятлари 2012 йилда қабул қилинган 10175-сонли Республика Акти — “Кибержиноятларнинг олдини олиш тўғрисида”ги қонунда белгиланган ва бу ерда рейдлар орқали бу жиноятларга қарши курашиш кенг йўлга қўйилган³⁸⁹.

Маълумот учун: кибержиноят содир этилган жойдаги терговга тааллуқли бўлади.

Киберхавфсизлик соҳасида ваколатли, назорат қилувчи, текширувчи, тезкор-кидирув тадбирларини, терговга қадар текширувларни ва тергов ҳаракатларини амалга оширувчи орган Ўзбекистон Республикасининг “Киберхавфсизлик тўғрисида” 2022 йил 15 апрелдаги ЎРҚ–764-сон Қонунига асосан, Ўзбекистон Республикаси **Давлат хавфсизлик хизмати** ҳисобланади³⁹⁰.

Ўзбекистон Республикаси Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексининг 279- ва 280-моддасида маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги баённома ушбу ҳуқуқбузарлик қайси соҳада содир этилган бўлса, ўша соҳани

³⁸³ https://www.bka.de/EN/Home/home_node.html.

³⁸⁴ <https://www.fbi.gov/investigate/cyber>.

³⁸⁵ https://www.polizei.de/Polizei/DE/Einrichtungen/ZAC/zac_node.html.

³⁸⁶ <https://nj.gov/njsp/division/investigations/cyber-crimes.shtml>.

³⁸⁷ <https://da.santaclaracounty.gov/home>.

³⁸⁸ <https://www.ca.gov/departments/223/>.

³⁸⁹ https://www.coe.int/en/web/octopus/country-wiki-ap/-/asset_publisher/CmDb7M4RGb4Z/content/philippines/pop_up.

³⁹⁰ Ўзбекистон Республикасининг “Киберхавфсизлик тўғрисида” 2022 йил 15 апрелдаги ЎРҚ–764-сон Қонуни // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

назорат қилувчи ва текширувчи орган томонидан тузилиши назарда тутилган³⁹¹.

Бироқ, Давлат хавфсизлик хизматининг ваколатларига оид масалаларни камраб олувчи қуйидаги ваколатлар айрим вазирлик ва идоралар фаолиятига оид қонунчилик ҳужжатларида мавжуд, хусусан:

киберҳуқуқбузарликлар ва кибержиноятлар бўйича суриштирув ва терговга оид ваколатлар – Бош прокуратура, Ички ишлар вазирлиги, Адлия вазирлиги, Ахборотлаштириш ва телекоммуникациялар соҳасида назорат инспекцияси;

ахборот хавфсизлиги ва киберхавфсизлик соҳасини назорат қилиш, текшириш ваколати – Истикболли лойиҳалар миллий агентлиги, Рақамли технологиялар вазирлиги, Марказий банк, Адлия вазирлиги, Ахборотлаштириш ва телекоммуникациялар соҳасида назорат инспекцияси, Персоналлаштириш агентлиги, Оммавий коммуникациялар маркази.

Бу ҳолат эса, киберхавфсизлик субъектларининг киберхавфсизлигини самарали таъминлашга тўсқинлик қилмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодексининг 346-моддасига мувофиқ, ҳудудий жиҳатдан терговга тегишлилик масаласи қуйидагича ҳал этилади:

Умумий қоидага кўра, **жиноят қаерда содир этилган бўлса**, жиноят иши **ўша туман (шаҳар) терговчисининг терговига тегишли бўлади**.

Шу билан бирга, қуйидаги ҳолатларда **бошқа ҳудудларда ҳам тергов амалга оширилиши мумкин**, яъни:

дастлабки тергов, башарти **иш ҳолатларини анча тез, пухта, тўла, холисона, ҳар томонлама текширишга ёрдам берса**, иш қўзғатилган жойда ёки гумон қилинувчи ёхуд айбланувчи ёки гувоҳларнинг кўпчилиги турган ерда ўтказилиши ҳам мумкин;

юқори турувчи прокурор ёки юқори тергов бўлинмаси бошлиғининг фармойишига асосан дастлабки тергов ҳудудий жиҳатдан **терговга тегишлилик қоидаларига риоя қилинмаган ҳолда олиб борилиши ҳам мумкин**³⁹².

Бироқ, Ўзбекистон Республикасида кибержиноятлар бўйича ҳудудий жиҳатдан терговга тегишлилик масаласига оид умумий қоидаларни қўллашда бир қатор муаммолар мавжуд, хусусан:

1) кибержиноят кибермаконда тегишли ахборот тизимига нисбатан содир этилган вақтда, фойдаланувчи бошқа ҳудудда, ахборот тизими жойлашган сервер ёки база бошқа ҳудудда бўлиши мумкин;

2) кибержиноят чет давлат ҳудудида туриб Ўзбекистон Республикасининг бир ёки бир неча ҳудуддаги ахборот тизимлари, тўлов воситалари, тўлов тизимларига нисбатан содир этилиши мумкин;

³⁹¹ Ўзбекистон Республикаси Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекси // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

³⁹² Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодекси // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

3) кибержиноят содир этилганлигини жабрланувчи жиноят содир этилган вақтда билмаслиги ва кейинчалик ахборот тизимларининг интеграцияси амалга оширилаётган ёки бошқа ҳудудга кўчиб бошқа техник амаллар бажарилган вақтда билиб қолиши, бироқ жиноят қайси ҳудудда, яъни туман (шаҳар)да содир этилганлигини билмаслиги мумкин;

4) жабрланувчиларнинг бир қисми Ўзбекистон Республикасига, яна бир қисми чет давлат ҳудудига тааллуқли бўлиши мумкин.

Жиноят кодексининг 11-моддасига асосан, ушбу вазиятдаги қилмишлар Ўзбекистон Республикасининг қонунчилиги билан ҳал этилиши ва айбдор жавобгарликка тортилиши лозим, бундан ушбу модданинг тўртинчи қисмидаги ҳоллар мустасно.

Демак, нафақат киберкоррупцияга оид жиноятлар, балки кибержиноятларнинг ҳам терговга ҳудудийлик масаласи бўйича мавжуд муаммоларни норма ижодкорлиги орқали ҳал этиш муҳимдир.

Таъкидлаш зарурки, киберкоррупцияга оид бугунги кунда ҳуқуқий база икки хил кўринишда шаклланган, яъни:

1) коррупцияга қарши курашиш тўғрисида:

24 та Қонун, Президентнинг 60 та Фармони, Президентнинг 72 та қарори, Вазирлар Маҳкамасининг 138 та қарори, 30 та идоравий норматив-ҳуқуқий ҳужжат, **жами 324 та қонунчилик ҳужжати.**

2) киберхавфсизлик тўғрисида:

12 та Қонун, Президентнинг 20 та Фармони, Президентнинг 29 та қарори, Вазирлар Маҳкамасининг 40 та қарори, 12 та идоравий норматив-ҳуқуқий ҳужжат, жами 113 та қонунчилик ҳужжати.

Уларни ўзаро бирлаштирадиган муносабат бугунги кунда маъмурий ва жиноят қонунчилиги бўлиб турибди.

Киберкоррупцияга оид маъмурий ҳуқуқбузарликлар тушунчаси ва уларга қайси ҳуқуқбузарликлар кириши қонунчиликда бевосита белгиланмаган.

***Маълумот учун:** Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексга асосан, **маъмурий ҳуқуқбузарлик** — қонунчиликка биноан маъмурий жавобгарликка тортиш назарда тутилган, шахсга, фуқароларнинг ҳуқуқлари ва эркинликларига, мулкчиликка, давлат ва жамоат тартибига, табиий муҳитга таъжовуз қилувчи зайриҳуқуқий, айбли (қасддан ёки эҳтиётсизлик орқасида) содир этилган ҳаракат ёки ҳаракатсизлик.*

Маълумки, Ўзбекистон Республикасининг “Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида” 2017 йил 3 январдаги ЎРҚ–419-сон Қонуни³⁹³га асосан:

коррупция — шахснинг ўз мансаб ёки хизмат мавқеидан шахсий манфаатларини ёхуд ўзга шахсларнинг манфаатларини кўзлаб моддий ёки номоддий наф олиш мақсадида қонунга хилоф равишда фойдаланиши, худди шунингдек бундай нафни қонунга хилоф равишда тақдим этиш;

коррупцияга оид ҳуқуқбузарлик — коррупция аломатларига эга бўлган, содир этилганлиги учун қонунчиликда жавобгарлик назарда тутилган қилмиш.

³⁹³ Ўзбекистон Республикасининг “Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида” 2017 йил 3 январдаги ЎРҚ–419-сон Қонуни // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

Ўзбекистон Республикасининг “Киберхавфсизлик тўғрисида” 2022 йил 15 апрелдаги ЎРҚ–764-сон Қонунига асосан **киберхавфсизлик ҳодисаси** — кибермаконда ахборот тизимларининг ишлашида узилишларга ва (ёки) улардаги ахборотнинг очиклиги, яхлитлиги ва ундан эркин фойдаланилишининг бузилишига олиб келган ҳодиса.

Бунда, **кибермакон** — ахборот технологиялари ёрдамида яратилган виртуал муҳит саналади³⁹⁴.

Демак, **киберкоррупцияга оид маъмурий ҳуқуқбузарлик** — мансабдор шахс ёки давлат хизматчисининг кибертехник воситалар орқали кибермакондан фойдаланиб Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексда жавобгарлик назарда тутилган киберхавфсизлик ҳодисасини амалга оширишга қаратилган коррупцияга оид ҳуқуқбузарлик.

Таъкидлаш керакки, Вазирлар Маҳкамасининг 2020 йил 31 декабрдаги 829-сон қарори билан тасдиқланган “Коррупцияга оид ҳуқуқбузарлик ҳақида хабар берган ёки коррупцияга қарши курашишга бошқа тарзда кўмаклашган шахсларни рағбатлантириш тартиби тўғрисида”ги Низомда **коррупцияга оид маъмурий ҳуқуқбузарликларга** Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексининг **61¹, 193¹ ва 193²-моддаларида** назарда тутилган ҳуқуқбузарликлар киритилган.

Бироқ, МЖТКнинг 40-41¹, 46-46²-, 47⁸, 51²-, 51⁴, 51⁷, 52, 55, 56², 56⁴, 59², 59⁴, 60, 61, 61², 72, 75, 76, 82, 89¹, 91, 94, 98-99, 102, 107-109, 151, 155-155⁵, 164, 165-167, 170, 171¹, 175⁸, 176, 177-177², 178, 178¹, 179, 179³, 185¹, 185⁴-186¹, 188-188¹, 188³, 189-189², 191, 193, 195², 200, 201¹, 202¹, 202², 203¹, 210¹, 212-214, 215⁵, 215⁸, 216, 219-223, 241¹, 241⁶, 241⁷-моддаларида назарда тутилган қиломишлар ҳам киберҳуқуқбузарлик ёки (ва) киберкоррупция шаклида содир этилиши мумкин.

Шу сабабли **киберкоррупцияга оид ҳуқуқбузарлик тушунчасини қонунчиликда белгилаб ҳамда киберкоррупцияга оид ҳуқуқбузарлик рўйхатини аниқлик киритиш зарур.**

Киберхавфсизлик соҳасида назорат қилувчи, текширувчи, текзор қидирув тадбирларини амалга оширувчи ваколатли орган Ўзбекистон Республикасининг “Киберхавфсизлик тўғрисида” 2022 йил 15 апрелдаги ЎРҚ–764-сон Қонунига асосан, Ўзбекистон Республикаси **Давлат хавфсизлик хизмати** ҳисобланади. Ушбу Қонуннинг 11-моддасига асосан, Давлат хавфсизлик хизмати киберхавфсизликни таъминлаш бўйича **ишчи органни ташкил этиш**, шунингдек **ўз ваколатларининг бир қисmini унга ўтказиш ваколатига эга.**

Шу билан бирга, мазкур Қонуннинг 22-моддасига асосан, киберхавфсизлик ҳодисалари ваколатли давлат органи ёки киберхавфсизликни таъминлаш бўйича ишчи органнинг мансабдор шахслари томонидан текширилади³⁹⁵.

³⁹⁴ Ўзбекистон Республикасининг “Киберхавфсизлик тўғрисида” 2022 йил 15 апрелдаги ЎРҚ–764-сон Қонуни // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

³⁹⁵ Ўзбекистон Республикасининг “Киберхавфсизлик тўғрисида” 2022 йил 15 апрелдаги ЎРҚ–764-сон Қонуни // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

Таъкидлаш керакки, давлат органларининг бир-бирини такрорловчи ваколатлари ва вазифалари мавжудлиги Ўзбекистон Республикасининг “Норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг ва улар лойиҳаларининг коррупцияга қарши экспертизаси тўғрисида” 2023 йил 8 августдаги ЎРҚ–860-сон Қонуни³⁹⁶га асосан **ваколатлар, ҳуқуқ ва мажбуриятлар билан боғлиқ бўлган коррупцияни келтириб чиқарувчи омил саналади.**

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 8 августдаги ПФ–5505-сон Фармони билан тасдиқланган Норма ижодкорлиги фаолиятини такомиллаштириш концепциясига асосан, тўғридан-тўғри амал қилувчи қонунларни қабул қилишнинг самарали механизмларини жорий этиш зарур³⁹⁷.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2024 йил 14 ноябрдаги ПФ–184-сон Фармони билан тасдиқланган Тадбиркорлик субъектлари фаолиятини назорат қилишга ваколатли органлар ва уларнинг назорат соҳалари рўйхати³⁹⁸га асосан, **ахборот устидан назорат** Ахборот ва оммавий коммуникациялар агентлиги, **Крипто-активлар айланмасини**, капитал бозори ва суғурта бозорини, **электрон тижоратни**, лотерея ҳамда **интернет тармоғида таваккалчиликка асосланган ўйинларни ташкил этиш ва букмекерлик фаолиятини тартибга солиш соҳасида назорат** Истиқболли лойиҳалар миллий агентлиги, **алоқа, ахборотлаштириш** ва телекоммуникация **талабларига риоя қилиниши устидан назорат** Ахборотлаштириш ва телекоммуникациялар соҳасида назорат инспекцияси ваколатига тааллуқли.

Бироқ, Ўзбекистон Республикасининг “Киберхавфсизлик тўғрисида”ги Қонуннинг 11-моддасига асосан, **киберхавфсизлик тўғрисидаги қонунчилик ҳужжатларининг ижро этилиши устидан назоратни амалга ошириш** ва **киберхавфсизлик ҳодисалари юзасидан тезкор-қидирув тадбирларини, терговга қадар текширувларни ва тергов ҳаракатларини амалга ошириш** Давлат хавфсизлик хизматининг ваколати ҳисобланади.

Демак, Қонунга асосан, юридик кучи бўйича Қонун, Президент Фармонидан устун ҳисобланади ва Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексга асосан, киберҳуқуқбузарликларни, шу жумладан, киберкоррупцияга оид ҳуқуқбузарлик учун маъмурий баённомани Давлат хавфсизлик хизмати мансабдор шахслари тузиши керак.

Маълумот учун: Ўзбекистон Республикасининг “Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар тўғрисида” 2021 йил 20 апрелдаги ЎРҚ–682-сон Қонунига асосан, **норматив-ҳуқуқий**

³⁹⁶ Ўзбекистон Республикасининг “Норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг ва улар лойиҳаларининг коррупцияга қарши экспертизаси тўғрисида” 2023 йил 8 августдаги ЎРҚ–860-сон Қонуни // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

³⁹⁷ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 8 августдаги ПФ–5505-сон Фармони билан тасдиқланган Норма ижодкорлиги фаолиятини такомиллаштириш концепцияси // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

³⁹⁸ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2024 йил 14 ноябрдаги ПФ–184-сон Фармони билан тасдиқланган Тадбиркорлик субъектлари фаолиятини назорат қилишга ваколатли органлар ва уларнинг назорат соҳалари рўйхати // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

ҳужжат ўзига нисбатан юқорида юридик кучга эга бўлган норматив-ҳуқуқий ҳужжатларга мувофиқ бўлиши керак³⁹⁹.

Бироқ, МЖТКда номи қайд этилган Ўзбекистон Республикаси Давлат хавфсизлик хизмати Чегара қўшинлари ва Давлат хавфсизлик хизматининг ҳарбий-тиббий хизмат санитария-эпидемиология станцияси мансабдор шахсларида бундай ваколат мавжуд эмас, қолаверса, уларнинг ихтисослиги ҳам бу тоифадаги қилмишлар юзасидан маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги баённомани тузиш имконини бермайди. Қолаверса, ички ва ташқи хуружлар билан тўлиқ машғул бўлган ташкилотга қўшимча юкламанинг беришлиги унинг кейинги фаолиятига таъсир кўрсатиши мумкин.

2-дан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ахборот технологиялари ва коммуникацияларининг жорий этилишини назорат қилиш, уларни ҳимоя қилиш тизимини такомиллаштиришга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” 2019 йил 14 сентябрдаги ПҚ-4452-сон қарорига асосан, **Ўзкомназорат “Киберхавфсизлик маркази” ДУК** билан биргаликда давлат ва хўжалик бошқаруви органлари, маҳаллий давлат ҳокимияти органлари, бошқа ташкилотлар ва идораларда ахборот-коммуникация технологияларини жорий этиш ва ривожлантириш ҳамда **ахборот хавфсизлиги ҳолатини назорат қилиш, мониторинг қилиш, ўрганиш ва текширишни амалга оширади**⁴⁰⁰.

Маълумот учун: “Киберхавфсизлик маркази” ДУК нинг расмий сайти cssec.uz орқали киберҳодиса ҳақида хабар бериш тизими йўлга қўйилган ва Марказ томонидан 2024 йил 1 январийида .uz домени ҳудудида **63** та, давлат органлари ва ташкилотларининг веб-сайтида **22** та киберҳодисани аниқлаган бўлса, Ўзкомназорат шахсга доир маълумотларга оид қонунчиликни бузганлиги учун **64** та ҳолатда маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги баённомани тузган.

Бироқ, бу норма ҳам “Киберхавфсизлик тўғрисида”ги Қонуннинг 11-моддасига зид саналади.

3-дан, ҳозирда Марказий банк “CERT-CBU” киберхавфсизлик маркази, Ички ишлар вазирлигида Тезкор кидирув департаменти таркибида Киберхавфсизлик маркази ташкил этилган.

Маълумот учун: Марказий банк “CERT-CBU” киберхавфсизлик маркази қуйидаги вазифаларни бажаради:

тўлов тизими операторлари, кредит ва тўлов ташкилотлари фаолиятида ахборот хавфсизлиги ва киберхавфсизликни таъминлаш, шунингдек, уларнинг ахборот тизимлари ва ресурсларида ҳамда муҳим ахборот инфратузилмаси объектларида киберхавфсизликни таъминлаш;

ахборот хавфсизлиги ва киберхавфсизлик рискларининг юзага келиш омилларини текшириш, хатарларини олдини олиш тизимларини татбиқ этиш ва қўллаш чораларини кўриш;

³⁹⁹ Ўзбекистон Республикасининг “Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар тўғрисида” 2021 йил 20 апрелдаги ЎРҚ-682-сон Қонуни // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

⁴⁰⁰ Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ахборот технологиялари ва коммуникацияларининг жорий этилишини назорат қилиш, уларни ҳимоя қилиш тизимини такомиллаштиришга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” 2019 йил 14 сентябрдаги ПҚ-4452-сон қарори // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

банк ва тўлов тизимларида рақамли технологиялар воситасида содир этиладиган ҳуқуқбузарликларни мониторинг ва таҳлил қилиш ва ҳудудларда рақамли технологиялар воситасида содир этиладиган ҳуқуқбузарликларга қарши курашиш.

Ички ишлар вазирлигининг Тезкор қидирув департаменти таркибидаги Киберхавфсизлик маркази кибержиноятларга оид тезкор-қидирувга доир ишларни амалга оширади.

Бироқ, унинг фаолияти “Марказий банк тўғрисида”ги Қонунга асосан, асосий соҳавий қонунга зид тарзда, яъни ахборот ва киберхавфсизлик устидан назорат ДХХ томонидан эмас, балки Марказий банк томонидан бошқарилиши назарда тутилган.

4-дан, **Ўзбекистон Республикаси Истиқболли лойиҳалар миллий агентлиги** майнинг ва криптоваютага оид масалаларни тартибга солади, лицензия ва рухсатнома беради, **қонун бузилиши ҳолатлари бўйича ваколатли органларга мурожаат қилади.**

Таъкидлаш керакки, давлат органларининг бир-бирини такрорловчи ваколатлари ва вазифалари мавжудлиги Ўзбекистон Республикасининг “Норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг ва улар лойиҳаларининг коррупцияга қарши экспертизаси тўғрисида” 2023 йил 8 августдаги ЎРҚ–860-сон Қонуни⁴⁰¹га асосан **ваколатлар, ҳуқуқ ва мажбуриятлар билан боғлиқ бўлган коррупцияни келтириб чиқарувчи омил саналади.**

5-дан, **Ўзкомназорат** қонун ҳужжатлари талабларига риоя этилишини таъминлаш масалалари юзасидан Ўзбекистон Республикаси Президенти Администрацияси ҳузуридаги Ахборот ва оммавий коммуникациялар агентлиги билан ҳамкорлик қилади ва Ахборот ва оммавий коммуникациялар агентлиги тақдимномасига кўра Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари талабларини бузган ахборот соҳаси субъектларига нисбатан белгиланган тартибда чоралар кўради.

Бироқ, амалда бу бўйича бирон бир таъсирчан чораларни кўрмаётганлиги телекоммуникация тармоқлари билан боғлиқ ҳуқуқбузарликларнинг кўпайиб кетишига сабаб бўлмоқда.

Маълумот учун: ушбу қоида Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ахборот технологиялари ва коммуникацияларининг жорий этилишини назорат қилиш, уларни ҳимоя қилиш тизимини такомиллаштиришга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” 2019 йил 14 сентябрдаги ПҚ–4452-сон қарорига асосан белгиланган⁴⁰².

6-дан, шахсга доир маълумотлар соҳасида ягона давлат сиёсатини амалга ошириш ҳамда давлат органлари ва ташкилотларининг **шахсга доир маълумотлар билан ишлаш соҳасидаги фаолиятини назорат қилиш** ва мувофиқлаштириш Адлия вазирлигининг асосий вазифаси саналади.

Бироқ, “Ўзкомназорат” давлат инспекцияси фуқароларнинг шахсга доир маълумотларига ахборот технологияларидан фойдаланган ҳолда, шу

⁴⁰¹ Ўзбекистон Республикасининг “Норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг ва улар лойиҳаларининг коррупцияга қарши экспертизаси тўғрисида” 2023 йил 8 августдаги ЎРҚ–860-сон Қонун // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

⁴⁰² Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ахборот технологиялари ва коммуникацияларининг жорий этилишини назорат қилиш, уларни ҳимоя қилиш тизимини такомиллаштиришга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” 2019 йил 14 сентябрдаги ПҚ–4452-сон қарори // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

жумладан Интернет жаҳон ахборот тармоғида ишлов берувчи мулкдор ва (ёки) операторларга нисбатан Ўзбекистон Республикаси фуқароларининг шахсга доир маълумотларига ишлов беришнинг алоҳида шартларини бузганликлари юзасидан маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисида баённомаларни тузади ва кўриб чиқиш учун судга юборади.

Маълумот учун: Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги фаолиятини янада такомиллаштиришга доир ташкилий чора-тадбирлар тўғрисида” 2018 йил 13 апрелдаги ПҚ–3666-сон қарори⁴⁰³ ҳамда Вазирлар Маҳкамасининг 2018 йил 5 сентябрдаги 707-сон қарори билан тасдиқланган “Ўзбекистон Республикаси фуқароларининг шахсга доир маълумотларига ишлов беришнинг алоҳида шартларига риоя этилиши устидан давлат назоратини амалга ошириш тартиби тўғрисида”ги Низом⁴⁰⁴ тўлаблари ўзаро бир-бирига зид.

7-дан, МЖТКнинг 245-моддасига асосан, суд коррупцияга оид ҳуқуқбузарликларни кўриб чикувчи орган сифатида қонунчиликда етарлича белгиланган, бироқ унинг қонунчилик бўйича суриштирув ўтказиш ваколатининг йўқлиги бу соҳада ваколатли ихтисослаштирилган органни ташкил этишни тақозо этади.

8-дан, АҚШ⁴⁰⁵, Германия⁴⁰⁶, Франция⁴⁰⁷, Ҳиндистон⁴⁰⁸, Канада⁴⁰⁹, Сингапур⁴¹⁰, Жанубий Корея⁴¹¹да киберхавфсизлик бўйича алоҳида давлат органи шуғулланади.

Мисол учун, Сингапур⁴¹², Ж. Корея⁴¹³да киберхавфсизлик агентлиги фаолият кўрсатади.

9-дан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Коррупцияга қарши курашиш ишларининг самарадорлигини рейтинг баҳолаш тизимини жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида” 2022 йил 12 январдаги ПҚ–81-сон қарорига асосан, давлат органлари ва ташкилотлари, шу жумладан, маҳаллий давлат ҳокимияти органларида коррупцияга қарши курашиш бўйича чора-тадбирларнинг самарадорлигини таҳлил қилиш, баҳолаш ва камчиликларни бартараф этишга қаратилган коррупцияга қарши курашиш ишларининг самарадорлигини рейтинг баҳолаш тизимини жорий этиш билан бирга, коррупция ҳақида мурожаат юбориш тизими йўлга қўйилган⁴¹⁴.

⁴⁰³ Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги фаолиятини янада такомиллаштиришга доир ташкилий чора-тадбирлар тўғрисида” 2018 йил 13 апрелдаги ПҚ–3666-сон қарори // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

⁴⁰⁴ Вазирлар Маҳкамасининг 2018 йил 5 сентябрдаги 707-сон қарори билан тасдиқланган “Ўзбекистон Республикаси фуқароларининг шахсга доир маълумотларига ишлов беришнинг алоҳида шартларига риоя этилиши устидан давлат назоратини амалга ошириш тартиби тўғрисида”ги Низом // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

⁴⁰⁵ <https://www.cisa.gov/>

⁴⁰⁶ https://www.bsi.bund.de/EN/Home/home_node.html.

⁴⁰⁷ <https://cyber.gouv.fr/en>.

⁴⁰⁸ <https://www.bsc-icc.com/service/cert-in>.

⁴⁰⁹ <https://www.cse-cst.gc.ca/en>.

⁴¹⁰ <https://www.csa.gov.sg/contact-us>.

⁴¹¹ <https://www.kisa.or.kr/EN>.

⁴¹² <https://www.csa.gov.sg/contact-us>.

⁴¹³ <https://www.kisa.or.kr/EN>.

⁴¹⁴ Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Коррупцияга қарши курашиш ишларининг самарадорлигини рейтинг баҳолаш тизимини жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида” 2022 йил 12 январдаги ПҚ–81-сон қарори // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

Маълумот учун, “*e-anticor.uz*” платформаси орқали жами 686 та мурожаат фуқаролар томонидан йўлланиб, 562 таси ҳал этилган, 124 та мурожаат эса, кўриб чиқилмоқда⁴¹⁵.

10-дан, Ички ишлар вазирлиги томонидан жиноят ишларини рўйхатга олиш ва уларнинг базасини юритиш учун “Электрон жиноий-ҳуқуқий статистика” ягона ахборот тизими ва маъмурий ҳуқуқбузарлик ишларини рўйхатга олиш ва уларнинг базасини юритиш учун Маъмурий ҳуқуқбузарликлар тўғрисида ягона электрон иш юритув тизими йўлга қўйилган.

Маълумот учун: Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Жиноий-ҳуқуқий статистика тизимини тубдан такомиллаштириш ва жиноятларни тизимли таҳлил қилиш самарадорлигини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида” 2018 йил 31 октябрдаги ПФ-5566-сон Фармони⁴¹⁶ билан “Электрон жиноий-ҳуқуқий статистика” ягона ахборот тизими ҳамда Вазирлар Маҳкамасининг “Маъмурий ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги ишларни юритишнинг электрон тизимини жорий этиш бўйича қўшимча чора-тадбирлар ҳақида” 2021 йил 8 июлдаги 431-сон қарори билан **Маъмурий ҳуқуқбузарликлар тўғрисида ягона электрон иш юритув тизими амалиётга жорий қилинган**⁴¹⁷.

Бироқ, юқоридаги ахборот тизимлари ўзаро интеграция қилинмаган.

11-дан, “Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида”ги Қонуннинг 7-моддасида коррупцияга қарши курашиш бўйича фаолиятни бевосита амалга оширувчи 7 та давлат органлари саналган.

Бироқ, “Киберхавфсизлик тўғрисида”ги Қонунда киберхавфсизлик соҳасини назорат қилувчи, тартибга солувчи ваколатли орган сифатида фақатгина **Давлат хавфсизлик хизмати** назарда тутилган.

Шу билан бирга, ушбу Қонуннинг 14-моддасида давлат органлари ва ташкилотларининг киберхавфсизликни таъминлаш борасидаги ҳуқуқ ва мажбуриятлари назарда тутилган.

Шунга кўра, Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида”ги Қонуннинг 8¹-13-моддаларидаги ваколатли органлар, шу жумладан, Давлат хавфсизлик хизматининг коррупцияга қарши курашиш соҳасидаги ваколатлари қаторига унинг киберкоррупцияга қарши ваколатларини аниқ белгилаш зарур.

12-дан, “Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида”ги Қонуннинг 15-моддасида оммавий ахборот воситаларининг коррупцияга қарши курашишда иштирок этиши назарда тутилган, бироқ сунъий интеллект технологияларининг коррупциявий жиноятларга, айниқса, уюшган жиноятчилик билан боғлиқ жиноятларга кенг йўл очиб бериши нуктаи назаридан сунъий интеллектнинг коррупцияга қарши курашишда иштирок

⁴¹⁵ <https://e-anticor.uz/oz>.

⁴¹⁶ Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Жиноий-ҳуқуқий статистика тизимини тубдан такомиллаштириш ва жиноятларни тизимли таҳлил қилиш самарадорлигини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида” 2018 йил 31 октябрдаги ПФ-5566-сон Фармони // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

⁴¹⁷ Вазирлар Маҳкамасининг “Маъмурий ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги ишларни юритишнинг электрон тизимини жорий этиш бўйича қўшимча чора-тадбирлар ҳақида” 2021 йил 8 июлдаги 431-сон қарори // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

этиши “Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида”ги Қонунда ўз аксини топиши мақсадга мувофиқ.

Юқоридагилардан келиб, Давлат хавфсизлик хизмати, Коррупцияга қарши курашиш агентлиги, Бош прокуратура, Ички ишлар вазирлиги, Адлия вазирлиги, Истиқболли лойиҳалар миллий агентлиги, АОКА, Рақамли технологиялар вазирлиги, Марказий банк, Олий судга Сенат ва Қонунчилик палатаси билан ҳамкорликда қуйидаги қонунчилик ҳужжатлари лойиҳасини ишлаб чиқиш ва Президент Администрациясига киритиш бўйича топшириқ бериш мақсадга мувофиқ:

1. Қуйидагиларни назарда тутувчи Ўзбекистон Республикаси Президентининг **“Киберкоррупцияга қарши курашишнинг ташкилий ва жиноий-ҳуқуқий асосларини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”**ги Фармони қбул қилиш:

соғлиқни сақлаш, таълим, давлат бошқаруви, маҳалла, ижтимоий ҳимоя, рақамлаштириш, шу жумладан, рақамли активлар, давлат харидлари соҳасида рақамлаштириш орқали коррупцияга қарши курашишни назарда тутувчи “йўл-харитаси”ни тасдиқлаш;

“Киберхавфсизлик тўғрисида”ги Қонун талабидан келиб чиқиб, Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратураси ва Ички ишлар вазирлигининг кибержиноятларни тергов қилиш ваколатини Давлат хавфсизлик хизматига ўтказиш;

“Киберхавфсизлик маркази” ДУКни қайта ташкил этиб, Давлат хавфсизлик хизматининг таркибида Ўзбекистон Республикаси Киберхавфсизлик агентлигини ташкил этиш;

Агентлик фаолиятини 24/7 режимга ўтказиш орқали унинг миллий ва халқаро майдонда киберҳуқуқбузарликлар ва кибержиноятларга қарши курашиш бўйича аниқ ваколатларини белгилаш;

Агентлик таркибига Оммавий коммуникациялар маркази ва Телекоммуникация тармоқларини бошқариш Республика марказини ўтказиш;

Агентликка Ички ишлар вазирлиги, Адлия вазирлиги, Рақамли технологиялар вазирлиги, Истиқболли лойиҳалар миллий агентлиги, Ахборот ва оммавий коммуникациялар агентлиги, Марказий банк, Коррупцияга қарши курашиш агентлиги, Ахборотлаштириш ва телекоммуникациялар соҳасида назорат инспекциясининг ахборотлаштириш, шахсга доир маълумотлар, шу жумладан, ахборот ва киберхавфсизлик соҳасида назорат қилиш ва текшириш вазифа ва функцияларини ўтказиш орқали бир-бирини такрорловчи ва ўхшаш ваколатларни қисқартириш;

Агентликка Ички ишлар вазирлиги ҳамда Ахборотлаштириш ва телекоммуникациялар соҳасида назорат инспекциясининг ахборотлаштириш, шахсга доир маълумотлар, шу жумладан, ахборот ва киберхавфсизлик соҳасида маъмурий ҳуқуқбузарликлар ишини юритиш, шу жумладан, маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги баённомани тузиш ва судга киритиш вазифа ва функцияларини ўтказиш орқали бир-бирини такрорловчи ва ўхшаш ваколатларни қисқартириш;

кибержиноятларга нисбатан тезкор жиноят-қидирув, тергов ҳаракатлари ва суд процессини ўтказишга масъул бўлган Давлат хавфсизлик хизмати тузилмасида **кибермутахассис** ва **кибертерговчи** лавозимларини жорий этиш;

Ўзбекистон Республикаси Олий судининг Жиноят судлов ҳайъати, Қорақалпоғистон Республикаси, вилоят ва Тошкент шаҳар судлари таркибида алоҳида кибермаъмурий ҳуқуқбузарликлар ва кибержиноятларни кўриб чиқишга ихтисослаштирилган **“судьялар корпуси”**ни шакллантириш;

Маъмурий ҳуқуқбузарликлар тўғрисида ягона электрон иш юритув тизими, “Электрон жиноий-ҳуқуқий статистика” ягона ахборот тизими ва “e-anticor.uz” платформасини ягона платформага ўтказиш;

киберҳуқуқбузарликлар, шу жумладан, киберкоррупцияга оид мурожаатларни текзорлик билан кўриб чиқиш ва ҳал этишга доир **“Cybersecurity”** ахборот тизимини ишлаб чиқиб, ягона платформадаги ахборот тизимлари ва республикадаги барча ахборот тизимлари билан унинг ўзаро интеграциясини амалга ошириш;

киберҳуқуқбузарликлар ва кибержиноятлар бўйича мурожаатларни, шу жумладан, pm.gov.uz веб-сайти ва “eanticor.uz” ахборот тизимидаги киберҳуқуқбузарликларга оид мурожаатларни автоматик қабул қилиш ва таҳлил қилиш, реал вақт режимида мурожаатни кўриб чиқиш имкониятини берувчи, тезкор автоматлаштирилган, сунъий интеллектга асосланган **“ССА”** платформасини амалиётга жорий қилиш ва унинг Регламентини тасдиқлаш;

сунъий интеллект технологиялари орқали киберҳуқуқбузарликлар ва кибержиноятларни башорат қилиш (прогноз қилиш), суриштирувчи, терговчи, суд қарорларини қайта кўриб чиқиш, уларга киберҳуқуқбузарлик ва кибержиноятларни аниқлаш, фош этиш, ҳукм тайинлаш учун маслаҳатчи, таҳлил қилиш, коррупцияга қарши курашиш бўйича амалга оширилган вазифаларни таҳлил қилиш ва самарадорлигини баҳолаш имкониятини йўлга қўйиш;

“Ахборот технологиялари ва ахборот ресурсларини ривожлантириш маркази” масъулияти чекланган жамиятининг ташкилий-ҳуқуқий шаклини давлат муассасасига айлантириб, “Рақамли технологиялар ва техник воситалар Республика экспертиза маркази” этиб қайта ташкил этиш;

киберкоррупцияга қарши курашиш бўйича ягона техник жиҳатдан тартибга солишга доир норматив ҳужжат лойиҳасини ишлаб чиқиш;

киберкоррупцияга қарши курашиш бўйича халқаро рейтинг ва индексларда юқорилаш бўйича аниқ вазифаларни белгилаб олиш;

Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасининг Киберхавфсизлик стратегиясини белгилаш ва кибержиноятчиликнинг олдини олиш тизимини такомиллаштириш тўғрисида” 2026 йил 10 мартдаги ПФ–38-сон Фармонида ўзгаштириш ва қўшимчалар киритиш;

ушбу қарордан келиб чиқиб бир вақтнинг ўзида қонун ости ҳужжатларини мазкур қарорга мувофиқлаштириш.

2. Қуйидагиларни назарда тутувчи Ўзбекистон Республикасининг **“Киберкоррупцияга оид ҳуқуқбузарликларга қарши курашиш тақомиллаштирилиши муносабати билан айрим қонун ҳужжатларига ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида”**ги Қонунини қабул қилиш:

1) “Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида”ги Қонунда:

киберкоррупция, коррупцияга оид ҳуқуқбузарлик, коррупцияга оид жиноят, киберкоррупцияга оид ҳуқуқбузарлик, киберкоррупцияга оид жиноят, киберхавфсизлик ҳодисаси, кибермакон, киберхавфсизлик объекти тушунчаларини назарда тутиш;

киберкоррупциядан келиб чиқиб, ваколатли идораларнинг ваколатларига аниқлик киритиш;

сунъий интеллектнинг коррупцияга қарши курашишда иштирок этиш тартбини белгилаш;

коррупция ва киберкоррупцияга оид ҳуқуқбузарлик ва жиноятлар рўйхатини тасдиқлаш;

2) “Киберхавфсизлик тўғрисида”ги Қонунга ўзгартиш ва қўшимчалар киритиб, киберкоррупциядан келиб чиқиб киберхавфсизлик объектига аниқлик киритиш;

3) Жиноят кодексига киберкоррупция бўйича илғор хорижий тажриба ва илмий-ҳуқуқий жиҳатдан илова қилинаётган ахборот-таҳлилий материалдан келиб чиқиб, ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш ҳамда VIII бўлимида кибержиноят, кибермакон, киберкоррупция ва коррупция тушунчаларни назарда тутиш;

4) Жиноят-процессуал кодексининг 345-346-моддаларида кибержиноятларни тергов қилиш ва ҳудудийлик масаласига аниқлик киритиш;

5) Киберхавфсизлик агентлигига МЖтКнинг телекоммуникация ва Интернет тармоғида ёки ушбу тармоқдан фойдаланиб, шунингек, Ўзбекистон Республикаси Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекснинг 46-46¹-, 56² ва 56⁴-моддалари (телекоммуникация ва Интернет тармоғидан фойдаланиб содир этилган ҳоллар), 61¹-моддаси (киберкоррупцияга оид қисми), 151, 155-155³-моддалари, 193¹-193²-моддалари (киберкоррупцияга оид қисми)га оид ҳуқуқбузарликлар ва бошқа кибермаъмурий ҳуқуқбузарликларни бўйича маъмурий баённома тузиш, суриштирув ўтказиш ва уни МЖтКнинг 282-моддасига асосан, судга тақдим этиш ваколатини бериш;

6) қуйидаги қонунларга ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш:

“Ахборотлаштириш тўғрисида”ги Қонунда “сунъий интеллект”, “сунъий интеллект технологиялари” тушунчаларини акс эттириб, сунъий интеллектнинг ахборот ва киберхавфизлигини белгилаш;

“Марказий банк тўғрисида”ги, “Банклар ва банк фаолияти тўғрисида”ги, “Тўловлар ва тўлов тизимлари тўғрисида”ги, “Электрон тижорат тўғрисида”ги, “Телекоммуникациялар тўғрисида”ги, “Шахсга доир маълумотлар тўғрисида”ги, “Электрон рақамли имзо тўғрисида”ги, “Электрон ҳуқумат тўғрисида”ги, “Электрон ҳужжат айланиши тўғрисида”ги,

“Банклардаги омонатларни ҳимоя қилиш кафолатлари тўғрисида”ги, “Нобанк кредит ташкилотлари ва микромолиялаштириш фаолияти тўғрисида”ги, “Манфаатлар тўқнашуви тўғрисида”ги, “Прокуратура тўғрисида”ги, “Судлар тўғрисида”ги, “Ўзбекистон Республикаси Давлат хавфсизлик хизмати тўғрисида”ги, “Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси тўғрисида”ги, “Ички ишлар органлари тўғрисида”ги, “Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси депутатининг ва Сенати аъзосининг мақоми тўғрисида”ги, “Халқ депутатлари вилоят, туман ва шаҳар кенгаши депутатининг мақоми тўғрисида”ги, “Давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари фаолиятининг очиклиги тўғрисида”ги қонунларида киберхавфсизлик субъекти сифатида ахборот ва киберхавфсизликни таъминлаш ва киберҳуқуқбузарликлар, кибержиноятлар, шу жумладан, киберкоррупцияга қарши курашиш бўйича давлат органлари ва ташкилотларининг аниқ мажбуриятларини белгилаш.

4.2-§. Кибержиноятлар, шу жумладан, киберкоррупцияга қарши курашишга оид халқаро ҳужжатларнинг ҳуқуқий жиҳатлари

Бугунги глобаллашган даврда рақамли технологияларнинг ривожидан ёвуз мақсадларда фойдаланувчи кучларнинг ҳам анча фаоллашиб қолишига таъсир кўрсатмоқда ва бугунги кунда бу глобал муаммо кибержиноятчилик номи билан аталмоқда. Ушбу жиноятлар дунё давлатларига 2023 йилда **8,27 трлн. АҚШ доллари**, 2024 йилда **9,5 трлн. АҚШ доллари** зарар келтирган бўлса, 2025 йилда бу кўрсаткич **10,5 трлн. АҚШ доллари**га етиши прогноз қилинмоқда. Ушбу жиноятларнинг кўпайиши мазкур зарардан ташқари бир қатор салбий оқибатларга ҳам олиб келмоқда ва бу борада кибержиноятчиликка қарши курашиш қуйидаги заруриятларни вужудга келтирмоқда, жумладан:

1) ахборот ва киберхавфсизликни таъминлаш;

мисол учун, тиббиёт ахборот тизимлари фаолиятида шахсий маълумотлар, тиббий карталар ва касаллик тарихи каби ҳассос маълумотлар сақланади. Киберҳужумлар натижасида ушбу маълумотлар ўзгирланиши ёки ўзгартирилиши мумкин, бу эса беморлар ва тиббиёт муассасалари учун жиддий хавф тугдиради. Таъкидлаш керакки, Ўзбекистон Республикасининг “Фуқаролар соғлиғини сақлаш тўғрисида”ги Қонунига асосан, фуқаронинг тиббий ёрдам сўраб мурожаат қилганлиги, унинг соғлиғининг ҳолати, касаллигига қўйилган таъхис хусусидаги ҳамда уни текшириши ва даволаш давомида олинган бошқа маълумотлар шифокор сирини ташиқил этади. Шифокор сирини ҳисобланган маълумотлардан ўқиш ҳамда касб-корга, хизматга доир ва бошқа хил вазифаларни бажариши пайтида хабардор бўлиб қолган шахсларнинг бу маълумотларни фуқаро ёки унинг қонуний вакилининг розилигисиз ошкор қилишига йўл қўйилмайди ҳамда шифокор сирини ҳисобланган маълумотлар қонунда белгиланган тартибда берилган шахслар шифокор сирини ошкор қилганлик учун қонунга мувофиқ тиббиёт ва фармацевтика ходимлари билан баб-баравар жавобгар бўладилар⁴¹⁸.

2) молиявий ва иқтисодий хавф-хатарларни камайтириш;

мисол учун, киберҳужумлар давлат ва хусусий сектор учун катта иқтисодий йўқотишларга олиб келиши мумкин. Рансомвар (ransomware) вируслари орқали маълумотлар қулфлаб қўйилиши ва уларни қайта тиклаш учун тоvon пули талаб қилиниши эҳтимоли бор.

3) қонунчилик ва халқаро стандартларга риоя қилиш;

мисол учун, Жаҳон соғлиқни сақлаш ташиқилоти (WHO)⁴¹⁹ ва Европа Иттифоқининг GDPR (General Data Protection Regulation) қоидаларига⁴²⁰ мувофиқ, тиббий маълумотлар ҳимояси муҳим талаблардан бири ҳисобланади.

4) ахборот тизимлари барқарорлигини сақлаш;

⁴¹⁸ Ўзбекистон Республикасининг “Фуқаролар соғлиғини сақлаш тўғрисида” 1996 йил 29 августдаги 265-І-сон Қонуни // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

⁴¹⁹ <https://www.who.int/>.

⁴²⁰ <https://gdpr-info.eu/>.

мисол учун, киберхужумлар натижасида ахборот тизимлари ишдан чиқиши мумкин, бу эса тиббий хизмат кўрсатиш жараёнида узилишларга олиб келади.

5) жамоат хавфсизлигини таъминлаш

мисол учун, кибержиноятлар нафақат тиббиёт, балки бошқа соҳа ва давлат хизматларига ҳам таҳдид солади.

Шунга кўра. Ахборот-коммуникация технологияларига асосланган тизимларнинг ҳимоясини мустаҳкамлаш орқали умумий давлат хавфсизлигини таъминлаш мумкин бўлади. Шу сабабли бу соҳада Ўзбекистон Республикаси ҳам алоҳида аҳамият бермоқда, хусусан:

миллий қонунчилигимизда кибержиноятчилик ва киберхавфсизлик тушунчаси Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ–4947-сонли Фармони билан тасдиқланган 2017–2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясини “Халқ билан мулоқот ва инсон манфаатлари йили”да амалга оширишга оид давлат дастурининг 297-бандида илк бора расмий норматив-ҳуқуқий ҳужжатда ишлатилди⁴²¹;

тармоқлар, дастурий маҳсулотлар, ахборот тизимлари ва ресурсларининг киберхавфсизлигини таъминлаш ва уларни ҳимоя қилишнинг замонавий технологияларини жорий этиш соҳасида Ўзбекистон Республикаси киберхавфсизлигини таъминлаш, бу борада ягона давлат сиёсатини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш, Ўзбекистон Республикаси ахборот маконидаги рухсатсиз киришга уринишлар ва компьютер вирус хужумлари тўғрисида ўз вақтида хабардор қилиш ва жавоб қайтариш методлари ва воситаларидан фойдаланиб, бутунжаҳон интернет ахборот тармоғининг миллий сегментидаги веб-сайтларнинг ахборот хавфсизлигини таъминлаш механизмини амалга ошириш, телекоммуникациялар, электрон ҳукумат, почта алоқаси, ахборотлаштириш ва радиочастоталар спектри соҳасидаги ҳуқуқбузарликларнинг мониторингини ўтказиш, уларни аниқлаш ва тўхтатиш қисмида ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари билан ўзаро ишлаш, ахборот хавфсизлиги ва киберхавфсизлиги таҳдидларини аниқлаш ва уларга қарши курашиш, ахборот-коммуникация технологияларидан жиноий, разведка ва террористик мақсадларда фойдаланиш билан курашишнинг самарали механизмларини шакллантириш ва жорий қилиш йўли билан ушбу мақсадларда фойдаланиш ҳолатларини тўхтатиш, ахборот хавфсизлиги ва киберхавфсизлик таҳдидлари тўғрисидаги ахборотларни йиғиш ва таҳлил қилиш, ахборот хавфсизлиги ва киберхавфсизликни таъминлаш соҳасида илмий-тадқиқот, тажриба-конструкторлик, лойиҳа, қидирув ва технологик ишланмаларни ташкил қилиш ва ўтказиш Ўзбекистон Республикаси Ахборот технологиялари ва коммуникацияларини ривожлантириш вазирлиги (ҳозирги

⁴²¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ–4947-сонли Фармони билан тасдиқланган 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясини “Халқ билан мулоқот ва инсон манфаатлари йили”да амалга оширишга оид давлат дастури // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

Рақамли технологиялар вазирлиги)нинг асосий вазифаларидин бири сифатида белгилаб қўйилди⁴²²;

давлат ва хўжалик бошқаруви органларининг виртуал маконда иштирокини фаоллаштириш концепцияси тасдиқланди⁴²³;

хўжалик юритувчи субъектлар томонидан ахборот хавфсизлиги ва киберхавфсизлик бўйича техник ва технологик талаблар бажарилишини назорат қилиш, ўрганиш ва текшириш ваколати Ўзбекистон Республикаси Ахборотлаштириш ва телекоммуникациялар соҳасида назорат бўйича давлат инспекциясига берилди⁴²⁴;

ахборот технологиялари ва киберхавфсизлик йўналишларида юқори малакали мутахассисларни халқаро стандартлар даражасида тайёрлашни таъминловчи Ўзбекистонда Шарда университети ташкил этилди⁴²⁵;

киберхавфсизликни тартибга солиш соҳасида ваколатли орган этиб Ўзбекистон Республикаси Давлат хавфсизлик хизмати белгилаб қўйилди⁴²⁶;

Ўзбекистон Республикаси қонунчилиги билан тарқатилиши тақиқланган ахборот мавжуд бўлган интернет тармоғи вебсайтидан ва (ёки) веб-сайт саҳифаларидан фойдаланишни чеклаш тартиби ишлаб чиқилди⁴²⁷;

жиноят қонунчилигимизда эса 1994 йилда Жиноят кодекси қабул қилинган вақтда ахборотлаштириш қоидаларини бузиш жинояти, яъни ахборот тармоғидан рухсатсиз фойдаланиш ёки фойдаланишга рухсати бўлгани ҳолда тегишли ҳимоя чораларини кўрмаслик ёки ахборотлар тармоғидан қонунга ҳилоф равишда ахборотлар олиш, шунингдек, ахборотлаштириш тизимидан фойдаланишга рухсати бўлган ҳолда ундаги маълумотларни қасддан ўзгартириш, йўқотиш, олиб ташлаш ёки йўқ қилиб юбориш анча миқдорда зарар етказилишига сабаб бўлгани учун компьютер тизимларида сақланаётган маълумотлар ёки дастурларни ўзгартириш мақсадида тегишли рухсатсиз компьютер вируслари ёки дастурларини ишлаб чиқиш ва тарқатиш, шунингдек, рухсати бўлмагани ҳолда ахборот тизимидан фойдаланиш маълумотларнинг бузилиши, олиб ташланиши, йўқ қилиб

⁴²² Вазирлар Маҳкамасининг 2018 йил 1 майдаги 318-сон қарори билан тасдиқланган “Ўзбекистон Республикаси Ахборот технологиялари ва коммуникацияларини ривожлантириш вазирлиги тўғрисида”ги низом // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

⁴²³ Вазирлар Маҳкамасининг 2018-йил 7-августдаги 622-сон қарори билан тасдиқланган Давлат ва хўжалик бошқаруви органларининг виртуал маконда иштирокини фаоллаштириш концепцияси // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

⁴²⁴ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 21 ноябрдаги ПҚ-4024-сон қарори билан тасдиқланган “Ўзбекистон Республикаси Ахборотлаштириш ва телекоммуникациялар соҳасида назорат бўйича давлат инспекцияси тўғрисида”ги Низом // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

⁴²⁵ Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистонда Шарда университетини ташкил этиш тўғрисида” 2019 йил 10 апрелдаги ПҚ-4278-сон қарори // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

⁴²⁶ Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ахборот технологиялари ва коммуникацияларининг жорий этилишини назорат қилиш, уларни ҳимоя қилиш тизимини такомиллаштиришга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” 2019 йил 14 сентябрдаги ПҚ-4452-сон қарори // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

⁴²⁷ Вазирлар Маҳкамасининг “Бутунжаҳон Интернет тармоғида ахборот хавфсизлигини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” 2018 йил 5 сентябрдаги 707-сон қарори // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

юборилиши ёки бу тизимнинг ишдан чиқишига сабаб бўлгани учун жиноий жавобгарлик ЖКнинг 174-моддасида белгилаб қўйилган эди, аммо ахборотлаштириш ва маълумотлар узатиш соҳасида қонунга хилоф ҳаракатлар содир этганлик учун жавобгарлик кучайтирилганлиги муносабати билан Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг мазкур моддаси чиқарилиб, “ХХ¹ боб. Ахборот технологиялари соҳасидаги жиноятлар” боби Жиноят кодексига киритилди ва ушбу бобда ахборотлаштириш қоидаларини бузиш, компьютер ахборотидан қонунга хилоф равишда (рухсатсиз) фойдаланиш, компьютер тизимидан қонунга хилоф равишда (рухсатсиз) фойдаланиш учун махсус воситаларни ўтказиш мақсадини кўзлаб тайёрлаш ёхуд ўтказиш ва тарқатиш, компьютер ахборотини модификациялаштириш, компьютер саботаж, зарар келтирувчи дастурларни яратиш, ишлатиш ёки тарқатиш учун жиноий жавобгарлик киритилди⁴²⁸. Бироқ ушбу жиноятлар умумий ном остида ахборот технологиялари соҳасидаги жиноятлар деб номланган ҳолда, 2001-йилда компьютер техникаси воситаларидан фойдаланиб айбдорга ишониб топширилган ёки унинг ихтиёрида бўлган ўзганинг мулкани ўзлаштириш ёки растрата қилиш йўли билан талон-тарож қилганлик учун ЖКнинг 167-моддасининг 3-қисми “г”-банди, фирибгарлик, яъни алдаш ёки ишончни суиистеъмол қилиш йўли билан ўзганинг мулкани ёки ўзганинг мулкига бўлган ҳуқуқни қўлга киритганлик учун ЖКнинг 168-моддаси 2-қисми “г”-банди, ўғрилик, яъни ўзганинг мол-мулкани яширин равишда талон-тарож қилганлик учун ЖКнинг 168-моддаси 3-қисми “б”-банди⁴²⁹, 2007-йилда қимор ва таваккалчиликка асосланган бошқа ўйинларни ташкил этиш ёки ўтказиш учун телекоммуникация тармоқларида, шу жумладан, интернет жаҳон ахборот тармоғи провайдерлари томонидан хизматлар кўрсатиш, тегишли дастурий таъминотдан нусха кўпайтириш, уни кўпайтириш, тарқатиш, шундай ҳаракатлар учун маъмурий жазо қўлланилганидан кейин содир этганлик учун, яъни интернет жаҳон ахборот тармоғи провайдерлари орқали қимор ва таваккалчиликка асосланган бошқа ўйинларни ташкил этиш ҳамда ўтказганлик учун ЖКнинг 278-моддаси 2-қисми⁴³⁰, 2016 йилда мулкий манфаат бериш бўйича зиммага мажбурият олиш йўли билан жисмоний ва юридик шахсларнинг пул маблағларини ва (ёки) бошқа молмулкани жалб этишга доир ноқонуний фаолиятни амалга ошириш ва бунда илгари олинган мажбуриятни жисмоний ва юридик

⁴²⁸ Ўзбекистон Республикасининг “Ахборотлаштириш ва маълумотлар узатиш соҳасида қонунга хилоф ҳаракатлар содир этганлик учун жавобгарлик кучайтирилганлиги муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида” 2007 йил 25 декабрдаги ЎРҚ–137-сон Қонуни // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

⁴²⁹ Ўзбекистон Республикасининг “Жиноий жазоларнинг либераллаштирилиши муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг Жиноят, Жиноят-процессуал кодекслари ҳамда Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексига ўзгартишлар ва қўшимчалар киритиш ҳақида” 2001 йил 29 августдаги 254-II-сон Қонуни // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

⁴³⁰ Ўзбекистон Республикасининг “Қимор ва таваккалчиликка асосланган бошқа ўйинларни ташкил этиш ҳамда ўтказишни тартибга солиш муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида” 2007-йил 14-сентябрдаги ЎРҚ–109-сон Қонуни // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

шахсларнинг янги жалб этилган пул маблағлари ва (ёки) бошқа мол-мулки ҳисобидан бажариш, шунингдек бундай фаолиятга раҳбарлик қилиш ҳамда шундай фаолият кўрсатилишини таъминлаш, худди шунингдек мазкур фаолиятда иштирок этишга жалб қилиш мақсадида ушбу фаолиятни реклама қилиш, шу жумладан оммавий ахборот воситаларидан ёхуд телекоммуникация тармоқларидан, шунингдек Интернет жаҳон ахборот тармоғидан фойдаланган ҳолда реклама қилиш ҳамда мулкӣ манфаат бериш бўйича зиммага мажбурият олиш йўли билан жисмоний ва юридик шахсларнинг пул маблағларини ва (ёки) бошқа мол-мулкни жалб этишга доир ноқонуний фаолиятни амалга ошириш ва бунда илгари олинган мажбуриятни жисмоний ва юридик шахсларнинг янги жалб этилган пул маблағлари ва (ёки) бошқа мол-мулки ҳисобидан бажариш, шунингдек, бундай фаолиятга раҳбарлик қилиш ва шундай фаолият кўрсатилишини таъминлаш пул маблағларини ва (ёки) бошқа мол-мулкни жалб этишга доир ноқонуний фаолият деб номланган ҳолда, Жиноят кодекси 188¹-модда⁴³¹, телекоммуникация тармоқларидан, шунингдек Интернет жаҳон ахборот тармоғидан фойдаланиб диний экстремизм, сепаратизм ва ақидапарастлик ғоялари билан йўғрилган, қирғин солишга ёки фуқароларни зўрлик билан кўчириб юборишга даъват этадиган ёхуд аҳоли орасида ваҳима чиқаришга қаратилган материалларни тайёрлаш ёки уларни тарқатиш мақсадида сақлаш, шунингдек, диний-экстремистик, террорчилик ташкилотларининг атрибутларини ёки рамзий белгиларини тарқатиш ёхуд намоёиш этиш мақсадида тайёрлаш, сақлаш ҳамда диний экстремизм, сепаратизм ва ақидапарастлик ғоялари билан йўғрилган, қирғин солишга ёки фуқароларни зўрлик билан кўчириб юборишга даъват этадиган ёхуд аҳоли орасида ваҳима чиқаришга қаратилган маълумотлар ва материалларни ҳар қандай шаклда тарқатиш, худди шунингдек, фуқаролар тотувлигини бузиш, тухматона, вазиятни беқарорлаштирувчи уйдирмалар тарқатиш ҳамда жамиятда қарор топган хулқ-атвор қоидаларига ва жамоат хавфсизлигига қарши қаратилган бошқа қилмишларни содир этиш мақсадида диндан фойдаланиш, шунингдек, диний-экстремистик, террорчилик ташкилотларининг атрибутларини ёки рамзий белгиларини тарқатиш ёхуд намоёиш этиш учун, яъни жамоат хавфсизлиги ва жамоат тартибига таҳдид соладиган материалларни тайёрлаш, сақлаш, тарқатиш ёки намоёиш этиш учун ЖКнинг 244¹-моддаси 3-қисми “г”-банди⁴³², 2017-йилда телекоммуникация тармоқларидан, шунингдек, интернет бутунжаҳон ахборот тармоғидан фойдаланиб, ўзини ўзи ўлдириш даражасига етказиш учун ЖКнинг 103-моддаси 2-қисми “г” банди ва ўзини ўзи ўлдиришга ундаш учун

⁴³¹ Ўзбекистон Республикасининг “Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида” 2016 йил 23 сентябрдаги ЎРҚ-411-сон Қонуни // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

⁴³² Ўзбекистон Республикасининг “Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида” 2016 йил 25 апрелдаги ЎРҚ-405-сон Қонуни // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

ЖКнинг 103¹-модда 2-қисми “в”-банди⁴³³ билан жиноий жавобгарлик белгилаб қўйилди.

Шу билан бирга, киберхавфсизликни таъминлаш мақсадида ахборот лойиҳаларни амалга ошириш натижасида ишлаб чиқилган ахборот тизимлари ва маълумотлар базаларини “Рақамли ҳукумат”нинг ахборот тизимлари ва ресурслари ягона реестрида рўйхатдан ўтказиш ва амалиётга жорий этишга уларнинг техник топшириқ ва ахборот хавфсизлиги талабларига мувофиқлиги юзасидан Рақамли технологиялар вазирлиги ҳамда “Киберхавфсизлик маркази” ДУКнинг ижобий хулосалари олинганидан сўнг рухсат берилиши ҳақидаги қоидалар белгиланди⁴³⁴;

тўлов тизимининг қоидаларига ахборот хавфсизлиги ва киберхавфсизлик талабларига риоя этиш тартиби қўшилди, Тўлов хизматларидан фойдаланувчи ўз банк ҳисобварағига хизмат кўрсатадиган тўлов хизматларини етказиб берувчининг масофавий хизмат кўрсатиш тизимидан фойдаланишга ёки бошқа тўлов хизматларини етказиб берувчининг хизматларидан фойдаланишга, башарти тўлов хизматларини етказиб берувчида бундай фойдаланишнинг техник имкониятлари мавжуд бўлса, ахборот хавфсизлигини ва киберхавфсизликни ҳамда тўлов хизматларидан барча етказиб берувчилар тенг фойдаланишини таъминлашга доир талабларга риоя этган ҳолда ҳақли бўлиши белгиланди, ахборот хавфсизлигини ва киберхавфсизликни таъминлашга таъсир кўрсатувчи қоидабузарликларни Марказий банкнинг биринчи кўрсатмаси юборилган кундан эътиборан уч ой ичида бартараф этиш Тўлов хизматларини етказиб берувчи тўлов хизматларини кўрсатишда ушбу шартга риоя этилишини таъминлаши, Марказий банкнинг банклараро тўлов ва клиринг тизимлари билан ҳамкорликни таъминловчи дастурий воситаларга, шу жумладан автоматлаштирилган банк тизимларига, шунингдек тўлов тизимларида ахборот хавфсизлиги ва киберхавфсизлик чораларини таъминлашга нисбатан қўйиладиган талабларни белгилаши, хавфсизлик сиёсати ҳақидаги, шу жумладан таваккалчиликларни батафсил баҳолашни ўз ичига олган ҳужжат, шунингдек ахборот хавфсизлигини ва киберхавфсизликни ҳамда тўлов хизматидан фойдаланувчиларнинг ҳимоя қилинишини таъминлаш учун таваккалчиликларни, шу жумладан фирибгарлик ҳамда конфиденциал ва шахсга доир маълумотлардан қонунга зид равишда фойдаланиш хавфларини камайтириш бўйича кўриладиган чораларнинг тавсифи банк ҳисобланмайдиган юридик шахснинг лицензия бериш тўғрисидаги аризасига илова қилиниши, тўлов тизимининг узлуксиз ишлашига, шунингдек ахборот хавфсизлигини ва киберхавфсизликни таъминлашга таъсир кўрсатувчи

⁴³³ Ўзбекистон Республикасининг “Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш, шунингдек айрим қонун ҳужжатларини ўз кучини йўқотган деб топиш тўғрисида” 2017 йил 13 июндаги ЎРҚ–436-сон Қонуни // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

⁴³⁴ Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Электрон ҳукумат” тизими доирасида ахборот-коммуникация технологиялари соҳасидаги лойиҳаларни ишлаб чиқиш ва амалга ошириш сифатини яхшилаш чоратадбирлари тўғрисида” 2019 йил 21 майдаги ПҚ–4328-сон қарори // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

қоидабузарликлар Марказий банкнинг биринчи кўрсатмаси юборилган кундан эътиборан уч ой мобайнида тўлов тизимининг оператори томонидан бартараф этилмаганда Марказий банк тўлов тизими оператори лицензиясини чақириб олиш тўғрисида қарор қабул қилишга ҳақли эканлиги, ахборот хавфсизлиги ва киберхавфсизлик соҳасида тўлов тизимлари операторлари ва тўлов хизматларини етказиб берувчилар устидан назорат Марказий банк томонидан амалга оширилиши, ахборот хавфсизлиги ва киберхавфсизлик режими бузилган тақдирда, тўлов тизимлари операторлари ва тўлов хизматларини етказиб берувчилар қоидабузарлик аниқланганидан кейин бу ҳақда ҳамда унинг оқибатларини камайтириш учун кўрилатган чоралар тўғрисида Марказий банкка тезкорлик билан хабар бериши шарт. Марказий банк тўлов тизимларининг ахборот хавфсизлиги ва киберхавфсизлик режими бузилганлиги тўғрисидаги маълумотлар базасини шакллантиришни ҳамда юритишни амалга ошириши, банк сири тўғрисидаги қонунчилик, жиноий фаолиятдан олинган даромадларни легаллаштиришга, терроризмни молиялаштиришга ва оммавий қирғин қуролининг тарқатилишини молиялаштиришга қарши курашиш тўғрисидаги қонунчилик талаблари бузилганлиги, шунингдек банк ахборот тизимларида кибертаҳдид ёки киберхавфсизлик ҳодисаси вужудга келишига олиб келувчи қонунчилик талаблари бузилганлиги қўпол қоидабузарликлар жумласига киритилди⁴³⁵;

видео экранли (электрон дисплейли) ташқи реклама объектларини масофавий бошқариш бўйича тадбиркорлик субъектларининг махсус платформалари электрон тизимга интеграция қилиниши ва мазкур махсус платформалар “Киберхавфсизлик маркази” ДУКда киберхавфсизлик талабларига мувофиқ комплекс экспертизадан ўтказилган бўлиши лозимлиги белгиланди⁴³⁶;

биржа савдолари электрон тизими ҳамда ҳисоб китоб-клиринг тизимининг Товар-хом ашё биржаларининг электрон савдо тизимларига қўйиладиган умумий талаблар тўғрисидаги низомда назарда тутилган талабларга жавоб бериши тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Рақамли технологиялар вазирлиги ва “Киберхавфсизлик маркази” ДУКнинг ижобий хулосаси олиниши⁴³⁷ назарда тутилди;

киберхавфсизликка оид муносабатларни тўғридан-тўғри қонун даражасида белгилаш мақсадида Ўзбекистон Республикасининг

⁴³⁵ Ўзбекистон Республикасининг “Киберхавфсизликни таъминлаш соҳасидаги қонунчилик такомиллаштирилиши муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида” 2024 йил 20 сентябрдаги ЎРҚ-964-сон Қонуни // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

⁴³⁶ Вазирлар Маҳкамасининг “Аҳоли муаммоларини ҳал қилишда давлат органлари ва ташкилотлари фаолияти устидан жамоатчилик назорати тизими самарадорлигини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида” 2024 йил 24 октябрдаги 695-сон қарори // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

⁴³⁷ Вазирлар Маҳкамасининг “Биржа савдоларига илғор ахборот технологияларини кенг жорий этиш ҳамда соҳада рақамлаштириш жараёнларини изчил давом эттириш чора-тадбирлари тўғрисида” 2024 йил 12 сентябрдаги 570-сон қарори // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

“Киберхавфсизлик тўғрисида” 2022 йил 15 апрелдаги ЎРҚ–764-сон Қонуни қабул қилинди⁴³⁸.

ахборот хавфсизлиги ва киберхавфсизлик бўйича қонунчилик ҳужжатлари талабларининг бузилиши мавжудлиги юзасидан ваколатли органларнинг хулосаси Идоралараро интеграциялашув платформасига уланишни вақтинча тўхтатиш ёки бекор қилишга асос бўлиши ҳақидаги қоидалар қонунчиликда белгиланди⁴³⁹.

Ўзбекистон Республикасининг муҳим ахборот инфратузилмаси объектлари киберхавфсизлигини таъминлаш тартиби тўғрисидаги низом ва Ўзбекистон Республикасининг муҳим ахборот инфратузилмаси объектларида киберхавфсизликнинг умумий талаблари тасдиқланди⁴⁴⁰;

ахборот тизимлари ва дастурий таъминотни киберхавфсизлик бўйича текшириш, ҳимоя қилиш (шу жумладан, криптографик) хизматлари ахборот технологиялари соҳасида консалтинг ҳамда ахборот тизимлари ва дастурий таъминотни киберхавфсизлик бўйича текшириш, ҳимоя қилиш хизматлари турига киритилди⁴⁴¹;

Ўзбекистон Республикаси киберхавфсизлик ва муҳим ахборот инфратузилмаси объектларининг киберхавфсизлигини таъминлаш даражасини баҳолаш йўлга қўйилди⁴⁴²;

тўлов тизимлари операторлари ва тўлов хизматларини етказиб берувчиларнинг тўлов тизимларида ахборот хавфсизлиги ва киберхавфсизликни таъминлаш ҳамда рақамли технологиялар воситасида содир этиладиган ҳуқуқбузарликларни олдини олиш чораларини кўриш⁴⁴³, Ўзбекистон Республикаси муҳим ахборот инфратузилмаси объектларини тоифалаш ва уларнинг ягона реестрини шакллантириш⁴⁴⁴, киберхавфсизлик

⁴³⁸ Ўзбекистон Республикасининг “Киберхавфсизлик тўғрисида” 2022 йил 15 апрелдаги ЎРҚ–764-сон Қонуни // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

⁴³⁹ Вазирлар Маҳкамасининг “Идоралараро электрон ҳамкорлик тизими ва маълумотларнинг ахборот алмашинувини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” 2022 йил 20 сентябрдаги 516-сон қарори // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

⁴⁴⁰ Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасининг муҳим ахборот инфратузилмаси объектлари киберхавфсизлигини таъминлаш тизимини такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” 2023 йил 31 майдаги ПҚ–167-сон қарори // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

⁴⁴¹ Вазирлар Маҳкамасининг “Ахборот-коммуникация технологиялари соҳасидаги хизматлар турлари рўйхатини тасдиқлаш тўғрисида” 2023 йил 4 сентябрдаги 447-сон қарори // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

⁴⁴² Ўзбекистон Республикаси давлат хавфсизлик хизмати раисининг “Ўзбекистон Республикаси киберхавфсизлик ва муҳим ахборот инфратузилмаси объектларининг киберхавфсизлигини таъминлаш даражасини баҳолаш тартиби тўғрисидаги низомни тасдиқлаш ҳақида” 2023 йил 4 сентябрдаги 91-сонги буйруғи (22.09.2023 й., рўйхат рақами 3458) // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

⁴⁴³ Ўзбекистон Республикаси Марказий банки бошқарувининг “Тўлов тизимлари операторлари ва тўлов хизматларини етказиб берувчиларнинг тўлов тизимларида ахборот хавфсизлиги ва киберхавфсизликни таъминлаш ҳамда рақамли технологиялар воситасида содир этиладиган ҳуқуқбузарликларни олдини олиш чораларини кўриш тўғрисидаги низомни тасдиқлаш ҳақида” 2024 йил 24 апрелдаги 13/1-сон қарори (21.05.2024 й., рўй.: 3513) // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

⁴⁴⁴ Ўзбекистон Республикаси Давлат хавфсизлик хизмати раисининг “Ўзбекистон Республикаси муҳим ахборот инфратузилмаси объектларини тоифалаш ва уларнинг ягона реестрини шакллантириш тартиби тўғрисидаги вақтинчалик низомни тасдиқлаш ҳақида” 2024 йил 24 октябрдаги 118-сон буйруғи (11.11.2024 й., рўй.: 3570) // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

талабларига мувофиқлик юзасидан экспертизадан ўтказиш⁴⁴⁵, ахборот тизимлари ва ресурсларининг киберхавфсизлигини таъминлаш учун қўлланиладиган аппарат, аппарат-дастурий ҳамда дастурий воситаларни сертификатлаштириш⁴⁴⁶ тартиблари белгиланди;

банк-молия соҳасида — фирибгарликларнинг олдини олиш, фойдаланувчиларнинг тўлов қобилиятини баҳолаш, бозор тенденцияларини прогноз қилиш сунъий интеллект технологияларини жорий этиш бўйича устувор йўналишлардан бири этиб белгиланди⁴⁴⁷;

ўтган вақт давомида “Киберхавфсизлик маркази” ДУК ташкил этилди⁴⁴⁸.

Тўғридан-тўғри киберхавфсизликни таъминлашга оид алоҳида махсус Ўзбекистон Республикасининг Қонуни қабул қилинди, Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексидаги **30** та, Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодексининг **389** та моддаси қайта кўриб чиқилди ва кибержиноятларга нисбатан жавобгарлик ва уни кўриб чиқиш тартибларининг айрим жиҳатлари белгиланди;

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1 та махсус Фармони ва 3 та қарори асосида киберхавфсизликни тартибга солувчи ваколатли орган — Давлат хавфсизлик хизмати ҳисобланиши белгиланиб, “Киберхавфсизлик маркази” ДУК ҳамда Марказий банк, Ички ишлар вазирлиги ва бошқа идораларда киберхавфсизликка оид алоҳида бўлинма ва марказлар ташкил этилди;

“Киберхавфсизлик маркази” ДУК фаолиятини очиқ молиялаштириш тизими йўлга қўйилди⁴⁴⁹;

4 та олим таълим ташкилотларида бакавалрият, магистратура босқичларида алоҳида йўналиш сифатида киберхавфсизлик бўйича **кадрлар тайёрлаш тизими** йўлга қўйилди, 3 та киберхавфсизлик бўйича мутахассислар етиштирувчи **олий таълим ташкилотлари** ташкил этилди;

киберхукуқбузарликлар бўйича хабардор қилиш тизими (<https://csec.uz/uz/>) ва ягона узел фаолияти йўлга қўйилиб, давлат органлари ва

⁴⁴⁵ Ўзбекистон Республикаси Давлат хавфсизлик хизмати раисининг “Киберхавфсизлик талабларига мувофиқлик юзасидан экспертизадан ўтказиш тартиби тўғрисидаги низомни тасдиқлаш ҳақида” 2024 йил 15 октябрдаги 113-сон буйруғи (14.11.2024 й., рўй.: 3573) // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

⁴⁴⁶ Ўзбекистон Республикаси Давлат хавфсизлик хизмати раисининг “Ахборот тизимлари ва ресурсларининг киберхавфсизлигини таъминлаш учун қўлланиладиган аппарат, аппарат-дастурий ҳамда дастурий воситаларни сертификатлаштириш тартиби тўғрисидаги низомни тасдиқлаш ҳақида” 2024 йил 15 октябрдаги 114-сон буйруғи (14.11.2024 й., рўй.: 3574) // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

⁴⁴⁷ Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Сунъий интеллект технологияларини 2030 йилга қадар ривожлантириш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида” 2024 йил 14 октябрдаги ПҚ-358-сон қарори // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

⁴⁴⁸ Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ахборот технологиялари ва коммуникацияларининг жорий этилишини назорат қилиш, уларни ҳимоя қилиш тизимини такомиллаштиришга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” 2019 йил 14 сентябрдаги ПҚ-4452-сон қарори // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

⁴⁴⁹ Ўзбекистон Республикасининг “2025 йил учун Ўзбекистон Республикасининг Давлат бюджети тўғрисида” 2024 йил 24 декабрдаги ЎРҚ-1011-сон Қонуни // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

ташкilotларининг киберхавфсизлик бўйича ягона алоқа тармоғи ташкил этилди;

давлат ахборот тизимлари ва ресурсларининг ахборот хавфсизлиги ва киберхавфсизлик талаблари бўйича экспертизадан ўтказиш, сертификатлаштириш ва аудитдан ўтказиш тизими, рақамли криминалстика фаолияти йўлга қўйилиб, электрон (рақамли) далилларнинг ҳуқуқий мақоми белгиланди, шахсга доир маълумотларни ва интеллектуал мулк ҳуқуқини муҳофаза қилиш тартиб-таомиллари ишлаб чиқилиб, амалиётга татбиқ этилди;

банк-молия тизимида ислохотлар ўтказилиб, банк ва тўлов ташкilotларининг киберхавфсизлигини таъминлаш механизмлари белгиланди.

Ўзбекистон Республикасининг киберхавфсизлиги ҳисоботларини тузиш ва жамоатчиликка киберхавфсизликни очиқлаш йўлга қўйилди;

Хавфсиз электрон идентификация қилиш тизими яратилди (<https://id.egov.uz/>);

Киберхавфсизликни таъминлаш бўйича Президент соврини бўйича танлов йўлга қўйилди (<https://awards.gov.uz/>);

Киберхавфсизлик бўйича халқаро ҳамкорликка тамал тоши қўйилди.

Миллий ва халқаро майдонда Ўзбекистон Республикасининг киберхавфсизлигини таъминлашда қатор муаммолар бўлиб, ушбу муаммоларнинг ечимлари ечилмаётганлиги, киберхавфсизликнинг етарлича таъминланмаганлиги олиб борилаётган ислохотларнинг кейинги ривожига айниқса, шахс, жамият ва давлат манфаатларини ҳимоя қилишга салбий таъсир этмоқда.

Хусусан, ҳар йили Бирлашган Миллатлар ташкilotи Халқаро электр алоқа иттифоқи экспертлари киберхавфсизлик даражаси бўйича давлатлар рейтингда (Global kiberxavfsizlik indeksi – Global Cybersecurity Index) **Ўзбекистон Республикаси 64-ўринда** турган бўлса, National Cyber Security Indexда **40-ўринни** эгаллаган.

Унинг юқори ўринни эгалашига эса, қуйидагилар **камчилик** сифатида кўрсатилган, жумладан:

- 1) киберхавфсизлик сиёсатини мувофиқлаштириш тартиби белгиланмаган;
- 2) Ўзбекистон Республикасининг киберхавфсизлик стратегияси ишлаб чиқилиб, тасдиқланмаган;
- 3) Ўзбекистон Республикасининг киберхавфсизлик стратегиясини амалга ошириш режаси (йўл-харита) расмий ва очиқ ҳолатда мавжуд эмас;
- 4) кибермаконда содир этилган киберхуружлар вақтида халқаро ҳуқуқ нормаларининг қўлланилиши, инсон ҳуқуқларига риоя қилинишига оид Ўзбекистоннинг расмий позицияси ва қафолати мавжуд эмас, киберхавфсизлик бўйича халқаро конвенциялардан бирига аъзо эмас ёки ўзи бу бўйича ташаббус кўрсатмаган;
- 5) Ўзбекистон Республикасининг халқаро майдонда киберхавфсизликни таъминлашга қўшган ҳиссаси мавжуд эмас;

- 6) бошланғич, ўрта ва ўрта-махсус таълимда киберхавфсизлик компетенциялари ўргатилмайди ва бу бўйича узлуксиз таълим мавжуд эмас;
- 7) киберхавфсизлик бўйича мутахассислар уюшмаси мавжуд эмас (нодавлат нотижорат ташкилоти);
- 8) киберхавфсизлик бўйича тадқиқот, ишланма ва дарсликларнинг етарли эмаслиги ҳамда техник ва юридик йўналишдаги мақолалардаги жиддий тафавутларнинг мавжудлиги ҳамда ўзаро тушунарли тилда баён этилмаган;
- 9) киберхавфсизликка оид ишонч хизматлари мавжуд эмас, мисол учун, ишонч телефони, уни қабул қилувчи Call-марказ ва уни тезкор кўриб чиқувчи идоралар;
- 10) ишонч хизматлари фаолиятини назорат қилувчи орган мавжуд эмас;
- 11) булутли технологиялар учун киберхавфсизлик талаблари белгиланмаган;
- 12) киберхавфсизлик таъминлашнинг аниқ ва тезкор механизмини белгилаб берувчи тизим мавжуд эмас, ким, қачон ва қаерга қандай қилиб жавоб беради, шу орқали муаммо ҳал қилинади, деган аниқ механизм мавжуд эмас, давлат идораларининг вазифа ва функциялари аниқ белгиланмаган;
- 13) Ўзбекистон Республикасига ёки миллий хавфсизликка кибертахдид амалга оширилганида киберхавфсизлик марказларининг жавобгарлиги аниқ белгиланмаган;
- 14) киберхавфсизлик бўйича хабардорликни оширишни мувофиқлаштириш тизими мавжуд эмас, яъни барча давлат органлари ва ташкилотлари ўзларича ҳукуқий тарғибот ва ўзлари томонидан амалга оширилган ишларни жамоатчиликка етказишмоқда, бироқ уларнинг фаолияти мувофиқлаштирилмаган, аниқ давлат органи бириктирилмаган;
- 15) киберхавфсизлик таъминлашнинг аниқ ва тезкор механизмини белгилаб берувчи тизим мавжуд эмас, ким, қачон ва қаерга қандай қилиб жавоб беради, шу орқали муаммо ҳал қилинади, деган аниқ механизм мавжуд эмас, давлат идораларининг вазифа ва функциялари аниқ белгиланмаган;
- 16) киберхавфсизлик бўйича халқаро ҳамкорликни амалга ошириш учун ягона алоқа нуқтаси белгиланмаган;
- 17) халқаро киберинқироз машқларини бажариш жараёнларида иштирок этилмаган;
- 18) киберинқирозни бошқариш режаси ишлаб чиқилмаган;
- 19) миллий киберинқирозни бошқариш машқлари ишлаб чиқилмаган;
- 20) Европа Кенгашининг кибержиноятчилик тўғрисидаги конвенциясини ратификация қилмаган ёки қўшилмаган;
- 21) ҳукуқни муҳофаза қилувчи органлар кибержиноятларнинг олдини олиш ва уларни тергов қилиш бўйича махсус функция ва ваколатларга эга эмас;
- 22) халқаро кибержиноятлар учун 24/7 алоқа нуқтаси мавжуд эмас;
- 23) ҳарбий кибермудофаа қобилияти мавжуд эмас;
- 24) ҳарбий кибермудофаа машқлари бажарилмаяпти;
- 25) ҳарбий кибердоктрина қабул қилинмаган.

Мазкур вазифаларнинг жуда кўп қисмини амалга ошириш давлат бюджетидан қўшимча маблағларни талаб қилмайди, хусусан, қуйидаги йўналишлар бўйича давлат бюджетидан қўшимча маблағлар зарур бўлиши мумкин, бироқ қолган вазифаларни амалга ошириш бюджетдан қўшимча маблағлар талаб этмайди:

- 1) бошланғич, ўрта ва ўрта-махсус таълимда киберхавфсизлик компетенциялари ўргатилмайди ва бу бўйича узлуксиз таълим мавжуд эмас;
- 2) киберхавфсизлик бўйича халқаро ҳамкорликни амалга ошириш учун ягона алоқа нуқтаси белгиланмаган;
- 3) халқаро киберинқироз машқларини бажариш жараёнларида иштирок этилмаган;
- 4) миллий киберинқирозни бошқариш машқлари ишлаб чиқилмаган;
- 5) Европа Кенгашининг кибержиноятчилик тўғрисидаги конвенциясини ратификация қилмаган ёки қўшилмаган;
- 6) халқаро кибержиноятлар учун 24/7 алоқа нуқтаси мавжуд эмас;
- 7) ҳарбий кибермудофаа қобилияти мавжуд эмас;
- 8) ҳарбий кибермудофаа машқлари бажарилмаяпти.

Мазкур рейтинглар бўйича қўйилган вазифаларнинг бажарилиши хавфсиз кибермакон яратишнинг ташкилий-ҳуқуқий институционал асослари яратилишига хизмат қилади.

Бугунги кунда Ўзбекитон Республикасида қуйидагилар кибержиноятчилар қурбони бўлиши мумкин ва бу эса, шахс, жамият ва давлат манфаатларига зиддир:

- 136 404** та uz. домен маъмури⁴⁵⁰;
- 1273** та ахборот тизими ва ресурси;
- 1768** та телекоммуникация лицензиати⁴⁵¹;
- 35 763 980** та мобил фойдаланувчи;
- 731** та Ягона интерактив давлат хизматларидаги хизматлар⁴⁵²;
- 376** та банк ва унинг филиаллари⁴⁵³;
- 9149** та банкомат⁴⁵⁴;
- 2** та тўлов тизими оператори⁴⁵⁵;
- 257** та банк пластик карталари ва уларга оид мижозларнинг ҳисоб рақамлари⁴⁵⁶;
- 44** та тўлов ташкилоти⁴⁵⁷;
- 99** та микромолия ташкилоти⁴⁵⁸;

⁴⁵⁰ <https://cctld.uz/stat/>.

⁴⁵¹ https://license.gov.uz/registry?filter%5Bdocument_id%5D=4603&filter%5Bdocument_type%5D=LICENSE&page=177.

⁴⁵² <https://oldmy.gov.uz/ru/>

⁴⁵³ <https://cbu.uz/uz/credit-organizations/banks/branches/>

⁴⁵⁴ <https://cbu.uz/uz/credit-organizations/banks/atm/>

⁴⁵⁵ <https://cbu.uz/uz/payment-systems/documents-license-applicati/operators-of-payment-systems/>

⁴⁵⁶ https://bank.uz/uz/cards?PAGEN_4=18/

⁴⁵⁷ <https://cbu.uz/uz/payment-systems/documents-license-applicati/payment-organizations/>

⁴⁵⁸ <https://cbu.uz/uz/credit-organizations/microcredit/>.

402 802 та тадбиркорлик субъекти⁴⁵⁹;

1150 та шахсга доир маълумотлар базаси ва бошқалар.

Бу жиноятнинг кенг қўламлилиги, иқтисодий ва вақт нуқтаи назаридан бошқа жиноятларга қараганда тезкорлиги ва самарали эканлиги унинг трансчегаравий муносабатлар орқали кибермаконда шахс, жамият ва давлат манфаатларини таъминлашда бир қатор муаммоларни вужудга келтирмоқда. Хусусан:

маъмурий ислохотлар ўтказилмоқда, бироқ киберхавфизликни таъминлаш бўйича маъмурий ислохотлар етарлича ўтказилмаган, мисол учун, Ўзбекистон Республикасининг “Киберхавфсизлик тўғрисида” 2022 йил 15 апрелдаги ЎРҚ–764-сон Қонуни билан киберхавфсизлик соҳасидаги ваколатли орган ва Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ахборот технологиялари ва коммуникацияларининг жорий этилишини назорат қилиш, уларни ҳимоя қилиш тизимини такомиллаштиришга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” 2019 йил 14 сентябрдаги ПҚ–4452-сон қарорига асосан, киберхавфсизлик соҳасини тартибга солувчи давлат органи сифатида Давлат хавфсизлик хизмати белгиланган, бироқ ушбу соҳани назорат қилувчи орган етарлича белгиланмаган.

Фақатгина Ўзбекистон Республикаси Президентининг юқоридаги қарори ва Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасининг муҳим ахборот инфратузилмаси объектлари киберхавфсизлигини таъминлаш тизимини такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” 2023 йил 31 майдаги ПҚ–167-сон қарори билан Ўзкомназорат “Киберхавфсизлик маркази” ДУК билан биргаликда давлат ва хўжалик бошқаруви органлари, маҳаллий давлат ҳокимияти органлари, бошқа ташкилотлар ва идораларда ахборот-коммуникация технологияларини жорий этиш ва ривожлантириш ҳамда ахборот хавфсизлиги ҳолатини назорат қилиши, мониторинг қилиши, ўрганиши ва текширишни амалга ошириши белгиланган ҳолда, амалда шахс, жамият ва давлат манфаатларини кибермаконда киберхавфсизлик соҳасида қайси давлат органи ҳимоя қилиши, киберхавфсизликка оид муносабатларни мувофиқлаштириши, бу соҳани назорат қилиши аниқ ва етарлича белгиланмаган.

Шу билан бирга, ўз аҳамиятини йўқотган Вазирлар Маҳкамасининг “Ўзбекистон Республикаси Ахборот технологиялари ва коммуникацияларини ривожлантириш вазирлиги ҳамда Ўзбекистон Республикаси Ахборот технологиялари ва коммуникацияларини ривожлантириш вазирлиги ҳузуридаги Алоқа, ахборотлаштириш ва телекоммуникация технологиялари соҳасида назорат бўйича инспекция тўғрисидаги низомларни тасдиқлаш ҳақида” 2018 йил 1 майдаги 318-сон қарорида ҳозирги Рақамли технологиялар вазирлиги, собиқ Ўзбекистон Республикаси Ахборот технологиялари ва коммуникацияларини ривожлантириш вазирлигининг киберхавфсизлик

⁴⁵⁹ <https://www.sirstat.uz/uz/matbuot-markazi/go-mita-yangiliklar/15232-qaysi-sohalarda-tadbirkorlik-subyektlariko-proq>.

соҳаси бўйича тартибга солувчи – регуляторнинг қатор вазифа ва функциялари қолиб кетган.

Киберхавфсизлик соҳаси бугунги кунда техник назарияга асосан, ахборот соҳаси билан ажратилган ҳолда, Ўзбекистон Республикасида ўрганилмоқда, кадрлар етиштирилмоқда, бироқ ҳам юридик, ҳам техник томондан ушбу соҳани мукамал биладиган бирон бир малакали мутахассис мавжуд эмас.

Ваҳоланки, халқаро ҳужжатларда киберхавфсизлик ҳам техник ва юридик назарияга асосан, битта соҳа сифатида қаралиб, ахборот соҳаси билан киберхавфсизлик соҳасига оид киберҳуқуқбузарликлар битта йўналиш сифатида кўрсатилганлигини кўришимиз мумкин.

Янги таҳрирдаги Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 15-моддасига асосан, Ўзбекистон Республикасининг халқаро шартномалари халқаро ҳуқуқнинг умумэтироф этилган принцип ва нормалари билан бир қаторда Ўзбекистон Республикаси ҳуқуқий тизимининг таркибий қисмидир. Агар Ўзбекистон Республикасининг халқаро шартномасида Ўзбекистон Республикасининг қонунида назарда тутилганидан бошқача қоидалар белгиланган бўлса, Ўзбекистон Республикасининг халқаро шартномаси қоидалари қўлланилади. Демак, мазкур нормага асосан, Ахборот кодекси лойиҳасининг қоидалари “Киберхавфсизлик тўғрисида”ги Қонуннинг қоидаларига мувофиқ келиши ва ушбу соҳа тизимлаштирилиши даркор.

Ўзбекистон Республикасининг миллий ва халқаро майдонда етарлича тажриба ва имкониятларга эга бўлишида унинг ташаббускорлиги муҳим аҳамиятга эгадир, хусусан, халқаро ҳужжатдаги қоидалар қайсидир давлат вакиллари томонидан ишлаб чиқилиши билан бир қаторда, даставвал ўша давлатнинг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилиниши табиий ҳолатдир. Шу сабабли ривожланаётган давлат сифатида Ўзбекистон Республикасининг БМТ аъзо бўлган давлатлар томонидан эътироф этилиб, ратификация қилинадиган халқаро Конвенцияни қабул қилиш ташаббуси билан чиқиши унинг дунё давлатлари қаторида, айниқса, унинг жойлашган жойи Марказий Осиёда марказдаги давлат сифатида барча давлатларнинг кибермакони ягона кибермакон сифатида эътиоф этиб, унинг хавфсизлигини таъминлашда Ўзбекистоннинг ролини ошириши табиий ҳолатдир.

Бундан ташқари бу бўйича халқаро рейтинг индекслари ишлаб чиқилиб, унинг Ўзбекистон Республикаси томонидан юритилиши Россия, АҚШ, Хитой, Туркия, БАА, Саудия Арабистони, Ғарбий ва Шарқий Европа мамлакатлари, Ж. Корея, Япония, Сингапур, Малайзия, Индонезия, Эстония, шу билан бирга, Марказий Осиё давталари ичида Ўзбекистоннинг нуфузи янада кўтарилишига хизмат қилади.

Ўзбекистон Республикасида киберхавфсизлик бўйича олиб борилаётган ислохотлар тарқоқ бўлиб, бу соҳадаги ислохотлар ягона ўрта муддатга мўлжалланган стратегия асосида ривожланмаётганлиги тизимли асосда муаммоларнинг вужудга келишига сабаб бўлмоқда.

Техник томондан шахсга доир маълумотлар базалари, муҳим ахборот инфратузилмаси, булутли технологияларга киберхавфсизликдан келиб

чиқиб, ягона махсус талаблар белгиланмаганлиги ва муҳим ахборот инфрартузилмасининг реестри шу кунга қадар тасдиқланмаганлиги олиб борилаётган ишларнинг самарасига салбий таъсир этмоқда, киберхавфсизлик субъектларининг объектларга нисбатан тоифаланган ҳолда, хавфсизликни таъминлашга бўлган эътиборининг сустлашишига сабаб бўлмоқда, натижада кибермаконда содир этилган жами кибержиноятларнинг 1 фоизи тўлиқ бўлса ҳам фош этилмаслигига сабаб бўлмоқда.

Кибержиноятлар учун эса, жазо муқаррарлигини таъминлаш учун Жиноят кодекси ва Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексда алоқа ва ахборотлаштириш соҳасида тизимли ҳуқуқбузарлик учун жавобгарлик муқаррарлиги принципининг ишламаслигига сабаб бўлмоқда.

Мисол учун, Жиноят кодексининг XX¹-боби ахборот технологиялари соҳасидаги жиноятлар деб эътироф этилган ҳолда, Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексда бу соҳага оид маъмурий ҳуқуқбузарликларга оид алоҳида боб мавжуд эмас ва “алоқа” соҳасига оид ҳуқуқбузарликлар бўйича жавобгарликни назарда тутувчи моддаларга эса, ўтган вақт давомида бирон марта ҳам жавобгарлик нуқтаи назаридан ўзгартиш ва қўшимчалар киритилмаган, сунъий интеллект ривожланиб, амалда бу технологиядан фойдаланган ҳолда, ҳуқуқбузарликлар сони кўпайган ҳолда, ҳали ҳануз бу бўйича умуман жавобгарлик иккала жавобгарликка оид кодексда назарда тутилмаган.

Кадрлар тайёрлаш тизимида ҳам босичма-босқич узлуксиз таълим ташкил этилиши ўрнига олий таълимда киберхавфсизлик бўйича мутахассисларни тайёрлаш тизими йўлга қўйилган ҳолда, ушбу соҳада кадрларнинг компетенциясини шакллантириш учун бошланғич (умумий), ўрта, ўрта-махсус таълимда киберхавфсизлик бўйича кадрлар етиштирувчи аниқ дастур, фан ишлаб чиқилиб амалиётга жорий этилмаган ва ягона ҳуқуқий ва технологик киберхавфсизлик етиштирувчи таълим тизими ҳали ҳануз йўлга қўйилмаган.

Моддий-техник базаси ва молиявий қўллаб-қувватланиши бўйича киберхавфсизлик соҳасида етарлича ислохотлар амалга оширилмаган, ҳатто “Киберхавфсизлик маркази” ДУКнинг ўзини молиялаштириш давлат бюджетидан эмас, балки Рақамли технологиялар вазирлиги ҳузуридаги Рақамли технологияларни ривожлантириш жамғармаси томонидан амалга оширилиши белгиланган.

Бугунги кунда 1203 та давлат ахборот тизими ва ресурси ва 1150 та шахсга доир маълумотлар базасининг деярли барчаси жисмоний ва юридик шахслар томонидан юритилади, уларнинг хавфизлигини техник ва юридик таъминлаш бўйича аниқ қоидалар деярли мавжуд эмас, шахсга доир маълумотлар ва ахборот ресурси хавф остида қолган.

Ушбу хавфнинг бугунги кунда коррупция билан ўзаро боғлиқ ҳолда ривожланаётганлиги мавжуд муаммонинг баттар кенгайиб кетишига сабаб бўлмоқда. Шу сабабли ҳам 2025 йил 5 март куни Коррупцияга қарши курашиш бўйича миллий кенгаш йиғилишида Давлат раҳбари томонидан

киберкоррупцияга қарши курашиш бўйича мустаҳкам ҳуқуқий базани яратиш бўйича берган топшириқ берган⁴⁶⁰.

Ушбу топшириқ ижросини таъминлаш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатасининг Инновацион ривожланиш ва ахборот технологиялари масалалари қўмитаси ҳамда Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенатининг Ёшлар, хотин-қизлар, маданият ва спорт масалалари қўмитасининг 2025 йил 25 мартдаги 04/4-03-01/17-сонли қўшма қарори қабул қилинган. Ушбу қарорга мувофиқ, кибержиноятчиликка қарши курашиш бўйича халқаро ҳужжатларга Ўзбекистон Республикасининг қўшилиш масаласини ўрганиш вазифаси топширилди.

ҳозирда бирон бир давлат, шу жумладан, Ўзбекистон Республикаси қонунчилигида “киберкоррупция” атамасининг таърифи назарда тутилмаган бўлса-да, бу бўйича зарур амалиёт ва ҳуқуқий база хорижий давлатларда яратилган. Хусусан,

Франциянинг 2023 йил 24 январдаги LOPMI (Loi d'Orientation et de Programmation du Ministère de l'Intérieur) Қонуни Ички ишлар вазирлигининг кейинги 5 йиллик киберхавфсизлик бўйича фаолиятини белгилаб берди.

Маълумот учун: ушбу Қонунда автоматлаштирилган маълумотларни қайта ишлаш тизимига ноқонуний кирганлик учун жавобгарлик миқдори оширилган, ахборот технологиялари платформаларининг эгаларининг жавобгарлиги белгиланган, жумладан, Telegram асосчиси Pavel Durov ҳам ушбу қонун билан тергов қилинган, киберҳужумлар бўйича суғурта масаласи ҳам етарлича белгиланган, хусусан, унга кўра, жабрланувчи айбдор платформаларнинг эгаларига нисбатан ҳуқуқ ва манфаати бузилганидан бошлаб 72 соат ичида мурожаат қилиш мумкинлиги ҳақида махсус нормалар белгиланган.

Атлантика Кенгаши (www.atlanticcouncil.org) томонидан 2024 йил июль ойида чоп этилган “Коррупциянинг киберхавфсизликка таъсири: Глобал Жанубий мамлакатларда миллий стратегияларини қайта кўриб чиқиш” **ҳисоботида** ахборот-коммуникация технологиялари соҳасидаги коррупцион ҳолатлар, дастурий таъминотнинг хариди ҳақидаги киберхавфсизликка салбий таъсир этувчи ҳолатлар кўзда тутилган.

“Коррупция ва кибержиноятчилик ўртасидаги ўзаро боғлиқликни ўраниш” мавзусида 2024 йил 21 август куни SANS Институти томонидан **вебинар** ўтказилган.

Европа иттифоқи ҳуқуқни мувофиқлаштириш агентлиги (Europol): 2025 йил март ойида эълон қилган ҳисоботида **сунъий интеллектнинг ривожланиши** уюшган жиноятчиликни кучайтириши ва бу орқали кибержиноятлар, шу жумладан, **киберкоррупция ривожланишидан огоҳ этган**⁴⁶¹.

АҚШ ва Ғарб олимларидан Р.Пикок, Ч. Биннс, С. Лихова, Т. Лиско, О. Косилова, О. Кириченко, А. Шамара, С. Бортник, Т. Кузнецова, В. Орлов, Ю. Бортник, миллий олимлардан С. Гулямов, Р. Раимбердиев, С. Эшкабилов,

⁴⁶⁰ <https://president.uz/uz/lists/view/7924>.

⁴⁶¹ <https://www.europol.europa.eu/cms/sites/default/files/documents/EU-SOCTA-2025.pdf>.

С. Ҳамроев, Р. Ўринбоев, Ш. Эралиев ва бошқа олимлар киберкоррупцияга оид умумий маълумотларни тадқиқ этишган.

Киберкоррупция қуйидаги зарурий белгиларга эга, хусусан:

6) ушбу қилмиш кибермаконда ёки ундан фойдаланиб аралаш қўринишда киберхавфсизлик ҳодисаси сифатида содир бўлади;

7) киберхавфсизлик ҳодисаси амалга оширилиши учун кибертехник восита(лар)дан фойдаланилади;

8) кибертехник восита(лар) дастур, дастурий восита, аппарат-дастурий восита, дастурий-аппарат восита, дастурий маҳсулот, телекоммуникация тармоғи, шу жумладан, Интернет тармоғи, сунъий интеллект, телекоммуникация инфратузилмаси (телекоммуникация воситалари), дастурий таъминот, ахборот тизими ва ресурси, шу жумладан, веб-сайт, веб-илова, мессенжер, турли хил техник воситалар ва бошқа ахборот технологиялари, шу жумладан, сунъий интеллект технологиялари орқали яратилган бошқа воситалар бўлиши мумкин;

9) киберкоррупция “рақамли коррупция”дан кенгроқ “коррупция”га нисбатан торроқ шаклда ёки аралаш қўринишда содир этилиши мумкин;

10) киберкоррупция учун тегишли давлатларнинг қонунчилигида аниқ жавобгарлик белгиланган бўлиши зарур.

Уларнинг фикрига кўра киберкоррупциянинг қуйидаги шакллари ва усуллари мавжуд, хусусан:

1) электрон (рақамли) пора олиш ва бериш ёки воситачилик қилиш:

электрон (рақамли) тўловлар ёки криптовалюта, шу жумладан, бошқа аноним криптовалюта орқали пора олиш ёки бериш ёхуд воситачилик қилиш;

электрон совға карталари – оддий банк ўтказмалари ўрнига ҳада карталари орқали пора бериш, мисол учун, харид учун чегирма бўлган карталар тақдим этиш;

лотарейалар, таваккалчиликка асосланган ёки қимор ўйинлари ёхуд кеш-бек карта орқали чегирмалар, онлайн мукофотлар, совғалар олиш, кеш-бек картага пул суммаларини юбориш, имтиёз бериш оқрали;

электрон ҳужжат айланишини ташкил этиш орқали фойда олиш;

2) ахборот ресурсларидан ноқонуний фойдаланиш:

рухсати бўлган ёки бўлмаган ҳолда, ахборот тизимлари ва шахсга доир маълумотлар базаларидаги давлат хизматчилари ёки хусусий сектор вакилларининг шахсий маълумотлар базаларидан ноқонуний фойдаланиш;

маълумотлар базасини ноқонуний сотиш;

шахсий маълумотларни, шу жумладан, шахснинг кредит тарихи, солиқ маълумотлари ёки идентификация маълумотларини ўзгартириш;

сохта веб-сайт орқали давлат органи ёки унинг мансабдор шахси номидан ёлғон маълумот тарқатиш;

ижтимоий тармоқ орқали давлат хизматчиларига ёки бизнес рақобатчиларга қарши кампания олиб бориш;

рақамли тарғибот ва сохта овоз бериш тизимлари орқали давлат қарорларига таъсир қилиш;

рақамли тарғибот ва сохта овоз бериш тизимлари орқали мансабдор шахслар ёки таниқли шахслар номидан ноқонуний ҳаракатлар қилиш;

3) давлат харидларидаги коррупция:

давлат харидлари, аукцион, тендер, танлов жараёнларида коррупцион схемалар орқали маълум компанияларга ноқонуний тарзда ахборот тизими орқали ютуқ бериш;

харид учун сохта маълумотлар бериш ёки тизимга сохта маълумотлар киритиш орқали фойдаланувчиларга таъсир ўтказиш;

давлат харидлари, аукцион, тендер, танлов жараёнларида коррупцион схемалар орқали маълум компанияларга ноқонуний тарзда ахборот тизими орқали кўмак бериш, харид жараёнида фойдаланувчиларга халақит бериш, ахборот тизимларини қисман ўчириб қўйиш, унинг баъзи функцияларини тўхтатиб қўйиш, тизимга ноқонуний топшириқлар бериш, харид мўтадил амалга ошмаслиги учун шарт-шароит ёки имкониятлар яратиш;

давлат харидлари, аукцион, тендер, танлов жараёнлари учун белгиланган мезонларга ахборот тизимини мувофиқлаштирмаслик;

давлат харидлари, аукцион, тендер, танлов жараёнлари учун белгиланган ахборот тизимларига киберҳужумлар амалга ошириш ёки шундай ҳужум амалга оширилиши учун шарт-шароит яратиш;

тўғридан-тўғри ахборот тизимларини ишлаб чиқиш учун имтиёзлар бериш мақсадида вазирлик ва идоралар тизимига ўтиш ёки хусусий шерикчиликни амалга ошириш;

имтиёзли равишда ахборот тизимларини ишлаб чиқиш мақсадида ягона оператор, интегратор мақомини олиш;

харид ғолибларини олдиндан белгилаш учун дастурий кодга ўзгартириш киритиш;

сохта иштирокчилар (ботлар) орқали манипуляция қилиш;

харид жараёнларига сохта компанияларни киритиб, ҳақиқий ва соғлом рақобатни йўқ қилиш;

рақобатчини обрўсизлантириш;

харид жараёнларидаги фойдаланувчиларга оид рақамли маълумот ва ҳужжатларни ўзгартириш, тизимдан етарлича фодаланма олмаслик учун халақит қилиш;

харид ўтказилиши ва жараёнидаги рақамли ҳужжатларни ўзгартириш;

харид якунлари бўйича ғолибларни рақамли ҳужжатларга ўзгартириш киритиш ёки сохталаштириш орқали бошқа ғолибни танлаш;

тўғридан-тўғри ютиши учун олдиндин келишилган компаниянинг имкониятларига тўлиқ мос келувчи маълумотларни тизимга киритиш;

4) кибертовламачилик, кибершонтаж ва бошқа кибертахдидларни амалга ошириш

киберўғрилиқ, кибержосуслик орқали давлат ва хусусий сектордаги маълумотларни ўғирлаб, кибертовламачилик, кибершонтаж ва бошқа кибертахдидларни амалга ошириш;

коррупция схемалари бўлган рақамли изларни яшириш мақсадида ахборот тизимидаги ахборотни ўзгартириш, ўчириш ва яширин кўринишга ўтказиш;

“*рансомваре*” хужумлари (Ransomware Attacks) – давлат идоралари ёки бизнес тизимларини шифрлаб, фойдаланишни чеклаш, гаров эвазига очиб бериш;

фишинг ва сохта хабарлар – давлат амалдорларини ёки компания ходимларини алдаш орқали махфий маълумотларини қўлга киритиш;

инсайдерлар орқали товламачилик қилиш, яъни компания ёки давлат идорасида ишлайдиган шахсларнинг маълумотларини ошкор қилиш орқали товламачилик қилиш;

давлат ёки хусусий ташкилотларда ишловчи ходимларнинг ноқонуний маълумот алмашинувини йўлга қўйиш;

харидларга оид маълумотларни олдиндан тақдим этиш;

корпоратив жосуслик, яъни рақобатчиларнинг фойдаланиши учун компания маълумотларини ошкор қилиш;

софвейт компаниялари орқали маълумот юбориш, яъни сохта IT-компаниялар орқали давлат ёки хусусий маълумотларни қўлга киритиш;

маълум бир маълумотларни кенг оммага кўрсатмаслик мақсадида шартномавий муносабатларга киришиш йўли билан ноқонуний пул маблағларини олиш, бироқ амалда хизмат кўрсатмаслик;

асоссиз текширувларни ташаббус кўрсатиш;

5) криптовалюта орқали жиноий даромадларни легаллаштириш, ноқонуний операцияларни амалга ошириш:

криптовалюталардан фойдаланиб, ноқонуний маблағларни ювиш;

тўлов тизимлари орқали аниқланиши қийин бўлган ноқонуний молиявий операцияларни амалга ошириш;

блокчейн технологияларидан ноқонуний фойдаланиш;

криптовалютани қидириш имконини чеклаш учун маблағларни аралаштириш;

NFT (нофунгибл токенлар) орқали пул ювиш, яъни ахборот тизимлари, веб-сайт ва электрон тўлов тизимида ёки электрон ҳамёнда реклама қилинаётган, намойиш қилинаётган ёки сотилаётган китоблар, илмий ишлар, интеллектуал мулк намуналари, муаллифлик ва турдош ҳуқуқлар, санъат асарлари ёки рақамли мулкни сотиб олиб, ноқонуний маблағларни қонунийлаштириш;

крипто-офшорлар – турли давлатларда крипто-компаниялар очиб, ноқонуний маблағларни ўтказиш;

6) Рақамли идентификацияни сохталаштириш:

давлат ёки хусусий сектордаги ташкилотларнинг ахборот тизимларида ёки ресурсларида сохта шахсларнинг шахсига оид маълумотларни вужудга келтириш;

идентификация ва электрон рақамли имзо воситаларидан ноқонуний фойдаланиш;

шахсга доир маълумотларни ноқонуний ўзгартириш;

аудентификация, авторизация, FACE-ID ва бошқа биометрик идентификация тизимларидаги маълумотларни ўзгартириш, эгаллаб олиш ва ноқонуний фойдаланиш;

рақобатчилар ёки давлат идоралари орасида ноқонуний маълумотлар алмашинуви;

биоидентификация ёки рақамли паспорт (ID-карта) тизимларини бузиш;

Deepfake орқали сохта ҳужжатлар тайёрлаш, яъни қўшма юз, овоз ёки видео технологиялардан фойдаланиб, шахсга оид маълумотларни ўзгартириш;

электрон имзоларни қалбакилаштириш;

бир неча шахсий профиллар яратиш орқали давлат хизматларидан ноқонуний фойдаланиш имкониятларини йўлга қўйиш.

Бироқ, амалдаги Жиноят кодексида бунинг учун етарлича жиноий жавобгарлик назарда тутилмаган.

***Маълумот учун:** биргина коррупция соҳасида 2024 йилда 5716 та жиноят содир этилган, бироқ уларнинг олдини олиш мақсадида айнан жавобгарликка тортилган шахслар коррупциявий жиноятларини амалга оширмасдан олдин унга ушиб қилмишларни содир этишга уринмаслик ҳолати бўйича **превентив чоралар умуман кўрилмаган**, оқибатда **6 898 нафар шахс** жиноий жавобгарликка тортилган ва улар **12,4 трлн. сўм** миқдорида давлат манфаатларига зарар етказган, ҳолда бор йўғи **4,2 трлн. сўм** миқдоридаги **пул маблағари ундирилган** ҳолос, бироқ инсонларни қийнаётган энг муҳим масалалар тўлиқ ҳал этилмасдан қолиб кетган.*

Шу билан бирга, давлат харидлари, соғлиқни сақлаш, таълим, ижтимоий ҳимоя, суд-ҳуқуқ, давлат хизматлари соҳасида коррупциявий омилларнинг мавжудлиги ва шаффофликнинг етарлича эмаслиги туфайли амалиётда электрон тўловлар, ахборот тизимлари ва веб-сайтларга алоқадор бўлган киберкоррупциявий қилмишлар сони ва салмоғи ҳам кўпаймоқда.

Киберкоррупцияга оид бугунги кунда ҳуқуқий база икки хил кўринишда шаклланган, яъни:

1) коррупцияга қарши курашиш тўғрисида:

24 та Қонун, Президентнинг **60** та Фармони, Президентнинг **72** та қарори, Вазирлар Маҳкамасининг **138** та қарори, **30** та идоравий норматив-ҳуқуқий ҳужжат, **жами 324 та** қонунчилик ҳужжати.

2) кибержиноятчиликка қарши курашиш тўғрисида:

12 та Қонун, Президентнинг **20** та Фармони, Президентнинг **29** та қарори, Вазирлар Маҳкамасининг **40** та қарори, **12** та идоравий норматив-ҳуқуқий ҳужжат, **жами 113 та** қонунчилик ҳужжати.

Уларни ўзаро бирлаштирадиган муносабат бугунги кунда маъмурий ва жиноят қонунчилиги бўлиб турибди.

Киберкоррупцияга оид тўғридан-тўғри барча муносабатларни бирлаштириб турувчи бугунги кунда халқаро ҳужжат мавжуд эмас, бироқ коррупцияга ёки кибержиноятчиликка ихтисослаштирилган ёхуд ўзаро ўхшаш муносабатларни тартибга солувчи халқаро ҳужжатлар талайгина, хусусан:

1. Коррупцияга қарши курашишга оид энг муҳим халқаро ҳужжатлар рўйхати:

1) БМТнинг Коррупцияга қарши курашиш конвенцияси⁴⁶²;

Маълумот учун: ушбу ҳужжат халқаро коррупциянинг олдини олиш, тергов қилиш ва коррупция учун жиноий таъқиб қилиш ҳамда мазкур Конвенцияга мувофиқ жиноят йўли билан ортирилган, деб эътироф этилган даромадлар билан амалиётларни тўхтатиб қўйиш (ишга солмай туриш), хатлаш, мусодара қилиш ва қайтариш учун қўлланилади ва **Ўзбекистон бу Конвенцияга аъзо ҳисобланади.**

2) БМТнинг Трансмиллий уюшган жиноятчиликка қарши конвенцияси⁴⁶³;

Маълумот учун: ушбу Конвенцияни 2004 йилда Ўзбекистон Республикаси ратификация қилинган, мазкур Конвенцияда коррупцияга оид жиноятлар, шу жумладан, **товламачилик** ёки давлат амалдори томонидан шахсан ёки воситачилар орқали қабул қилишга оид **коррупцияга доир жиноятлар** ва уларга қарши курашиш бўйича мазкур **Конвенциянинг 8-9-моддаларида зарур қоидалар белгиланган.**

Шу билан бирга, Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодексининг 210-моддасининг иккинчи қисми “в”-банди давлат тилидаги таҳририда “**таъмагирлик** йўли билан пора олиш” назарда тутилган бўлса, **рус тилидаги таҳририда “товламачилик** йўли билан пора олиш” назарда тутилган, хорижий давлатларда⁴⁶⁴, хусусан, **Россия** Жиноят кодексининг 290-моддасининг бешинчи қисми “б” бандида “**таъмагирлик билан пора олиш**” эмас, балки “**товламачилик билан пора олиш**” учун **жиноий жавобгарлик назарда тутилган**⁴⁶⁵.

Шунингдек, **Россия** Федерацияси Олий судининг “Порахўрлик ва бошқа коррупцияга оид жиноятлар бўйича суд амалиёти тўғрисида” 2013 йил 9 июлдаги 24-сон **қарорининг** 18-бандида пора олиш (Жиноят кодексининг 290-моддасининг бешинчи қисми “б” банди) ёки тижорат порахўрлиги объекти (Жиноят кодексининг 204-моддасининг еттинчи қисми “б” банди) ноқонуний ҳақ олиш, шахснинг қонуний манфаатларига зарар етказиши мумкин бўлган ҳаракатлар (ҳаракатсизлик) содир этиш таҳдиди билан боғлиқ ҳолда ёки атайлаб коррупциявий ҳолатга шароит яратиш, коррупция вужудга келтириши учун имконият яратиш, **таъма қилиш вазиятини, яъни товламачиликдан ташиқари таъмагирлик ҳолатини ҳам товламачилик билан боғлиқлиги кўрсатилган**⁴⁶⁶.

М. Рустамбоев Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодексига шарҳларнинг 210-моддасининг иккинчи қисми “в”-бандига асосан, **тамагирлик йўли билан пора олиш жиноятининг товламачилик орқали содир этилишини таъкидлаб ўтган**⁴⁶⁷.

3) БМТнинг Халқаро Давлат хизмати учун хулқ-атвор стандартлари⁴⁶⁸;

Маълумот учун: ушбу ҳужжат БМТнинг давлат хизматчилари учун ахлоқий қоидалар, стандартлар ва этика нормаларини белгилайди. У ҳалоллик ва бегаразлик, мустақиллик ва холислик, масъулият ва ҳисобдорлик, касбий этика ва одоб-ахлоқ қоидалари, манфаатлар тўқнашувига йўл қўймаслик, махфийлик ва ахборот хавфсизлиги, халқаро ҳамкорлик ва маданий ҳурмат принципларига асосланади.

Унга мувофиқ, давлат хизматчилари қуйидагиларга риоя қилиши шарт:
шахсий манфаатларни иш фаолиятига аралаштирмаслиги;
қарор қабул қилишда фақат жамоат манфаатлари эътиборга олиши;
порахўрлик ва коррупцияга қарши қатъий кураш олиб бориши;
ташқи таъсирлар ёки миллий манфаатлар таъсири остида қолмаслиги;

⁴⁶² <https://lex.uz/docs/1461329>.

⁴⁶³ <https://lex.uz/docs/1304112>.

⁴⁶⁴ <https://lex.uz/docs/111453?otherlang=1>.

⁴⁶⁵ https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_10699/6411e005f539b666d6f360f202cb7b1c23fe27c3/.

⁴⁶⁶ https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_149092/.

⁴⁶⁷ https://drive.google.com/file/d/1ctKcLoMP8UaC5BgGscM_S-AI0i8fjYlh/view.

⁴⁶⁸ <https://icsc.un.org/Resources/General/Publications/standardsE.pdf>.

ҳар қандай ишда ҳолис ва бетараф бўлиши;
 халқаро ташиқлотларнинг мақсад ва вазифаларига садоқат билан хизмат қилиши;
 ҳар қандай ҳаракат ва қарорлар учун ҳисобдорликни таъминлаши;
 фаолиятда профессионализм, адолат ва шаффофликка риоя қилиши;
 хизмат вазифаларини бажаришида бошқа ҳамкасблар, раҳбарлар ва мижозлар билан ҳурмат асосида муносабатда бўлиши;
 шахсий ва касбий манфаатлар тўқнашувидан қочиши;
 ташиқ ташиқлотлардан ҳадялар ёки махсус имтиёзлар қабул қилмаслиги;
 махфий маълумотларни ноқонуний тарқатмаслиги;
 давлат ва халқаро ташиқлотлар ахборотларини муҳофаза қилиши;
 халқаро ташиқлотларда ишлаётган шахслар турли миллат, маданият ва этник ҳодларни ҳурмат қилиши;
 ҳар қандай камситиш ёки адолатсиз муносабатларга қарши чиқиши.

4) БМТнинг Жиноятчиликка қарши кураш ва жиноят адолати Конгресслари қарорлари⁴⁶⁹;

Маълумот учун: 1955 йилда биринчи Конгресс сессияси бўлган ва ўтган вақт давомидида 14 та сессия бўлган, 2018 йилда Конгресс **кибержиноятчилик ва терроризм** ҳамда уларга қарши курашишнинг самарали усулларини муҳокама қилиб, бу масалага оид қарорлар **жиноятчиларни аниқлаш** ва уларга қонуний жазо бериш тизимини мустаҳкамлашга қаратилган. Ўзбекистон 1992 йилдан бери аъзо давлат сифатида сессияларда иштирок этиб келмоқда.

5) Америка давлатлари ташкилотининг Коррупцияга қарши курашиш конвенцияси⁴⁷⁰;

Маълумот учун: 1996 йил 29 мартда Каракасда (Венесуэла) қабул қилинган ва 1997 йил 6-мартда кучга кирган. Бу конвенция Америка давлатлари ташкилотига аъзо давлатлар ўртасида коррупцияга қарши курашишда ҳамкорликни мустаҳкамлашга қаратилган давлат хизматчиларининг ноқонуний бойишига қарши курашиш, давлат хизматчиларининг пора олишга ва беришга қарши курашиш, давлатлар ўртасида ўзаро ҳуқуқий ёрдам ва экстрадиция соравларини амалга оширишда ҳамкорликни кучайтиришга қаратилган биринчи халқаро ҳужжатлардан бири саналади. Бу ҳужжатга **Ўзбекистон** аъзо эмас.

6) Африка Иттифоқи коррупция ва иқтисодий жиноятларга қарши курашиш бўйича конвенцияси⁴⁷¹;

Маълумот учун: Конвенцияга барча аъзо давлатлар коррупцияга қарши курашишга оид меъёрлар ва чора-тадбирларни амалга оширишга мажбур ва бу коррупциянинг барча шакллари — расмийлар, жисмоний шахслар ва ҳуқуқий шахсларнинг коррупцион фаолиятига қарши курашишни қамраб олади. Ушбу Конвенция билан иқтисодий манипуляциялар ва молиявий жиноятларга қарши трансчегаравий муносабатлар бўйича ҳамкорлик қилиш йўлга қўйилган. Ўзбекистон бу ҳужжатга аъзо эмас.

7) Араб коррупцияга қарши конвенцияси⁴⁷²;

Маълумот учун: Яқин Шарқ ва Шимолий Африка давлатлари ўртасида коррупцияга қарши курашиш мақсадида **2010 йилда** қабул қилинган ҳуқуқий ҳужжатдир. У Араб давлатлари лигаси (Arab League) аъзоси бўлган давлатларнинг коррупцияга қарши биргаликда ишлашини, ҳамкорлик ва ҳар бир давлатда коррупцияга қарши стратегиялар ишлаб чиқишини кўзда тутди. Конвенция коррупциянинг олдини олиш учун оммавий таълим ва тарғибот ишларини олиб бориш, коррупцияга йўл қўймасликнинг аҳамиятини

⁴⁶⁹ <https://www.un.org/ru/library/page/databases>.

⁴⁷⁰ <https://www.oas.org/en/sla/dil/inter-american-treaties-B-58-against-Corruption.asp>.

⁴⁷¹ <https://au.int/en/treaties/african-union-convention-preventing-and-combating-corruption>.

⁴⁷² <https://star.worldbank.org/sites/star/files/Arab-Convention-Against-Corruption.pdf>.

тушунтиришига қаратилган. Аъзо давлатлар коррупциянинг барча шаклларига қарши қатъий тадбирлар кўришига мажбур. Ушбу Конвенцияга Ўзбекистон аъзо эмас.

8) Ислон Ҳамкорлик Ташкилотига аъзо давлатларнинг Коррупцияга қарши қонунларни ижро этиш соҳасида ҳамкорлик тўғрисидаги Макка Ал-Мукаррама Конвенцияси⁴⁷³;

Маълумот учун: Макка ал-Мукаррама Конвенцияси Ислон Ҳамкорлик Ташкилоти (ИХТ)га аъзо давлатлар ўртасида коррупцияга қарши курашиш соҳасида ҳамкорликни мустаҳкамлаш мақсадида тузилган халқаро шартномадир. Ушбу конвенция 2022 йил 20-21 декабрь кунлари Саудия Арабистонининг Жидда шаҳрида бўлиб ўтган ИХТга аъзо давлатларнинг коррупцияга қарши қонунларни ижро этиш органлари раҳбарларининг биринчи вазирлар йиғилишида қабул қилинган. 2024 йил 27 ноябрь куни Қатарнинг Доҳадаги иккинчи вазирлар йиғилишида 21 та ИХТга аъзо давлатлар Саудия Арабистони, Қатар, Урдун Ҳошимийлар Подшоҳлиги, Покистон Ислон Республикаси, Баҳрайн Подшоҳлиги, Бангладеш Халқ Республикаси, Судан Республикаси, Сьерра-Леоне Республикаси, Сомали Федератив Республикаси, Ироқ Республикаси, Уммон Султонлиги, Комор Ороллари Иттифоқи, Кувайт Давлати, Ливан Республикаси, Ливия Давлати, Малайзия, Нигер Республикаси, Яман Республикаси, Мавритания Ислон Республикаси, Гвинея ва Чад Республикаси ушбу конвенцияни имзолаган. Конвенциянинг асосий мақсади ИХТга аъзо давлатларнинг коррупцияга қарши қонунларни ижро этиш органлари ўртасида ҳамкорлик учун ҳуқуқий асос яратишдан иборат. Бу, айниқса, коммуникация механизмларини такомиллаштириш, маълумот алмашиш, терговларни тезлаштириш ва жиноий адолатни таъминлаш учун далиллар тўплашни ўз ичига олади. 2024 йил ноябрь ойида Доҳада бўлиб ўтган иккинчи вазирлар йиғилишида, шунингдек, конвенцияни амалга ошириш механизмлари ва усуллари кўриб чиқиш учун очиқ таркибдаги ҳукумат экспертларидан иборат гуруҳ тузиш тўғрисида қарор қабул қилинган. Бу гуруҳ конвенцияни амалга оширишни мониторинг қилиш, техник ва қонунчилик бўйича қўлланмалар ишлаб чиқиш вазифаларини бажаради. Конвенция ИХТга аъзо давлатлар ўртасида коррупцияга қарши курашиш соҳасидаги ҳамкорликни кучайтириш ва бу борадаги саъй-ҳаракатларни мувофиқлаштиришида муҳим аҳамият касб этади.

9) Иқтисодий ҳамкорлик ва тараққиёт ташкилоти (ИХТТ)нинг Порахўрликка қарши қарши конвенцияси⁴⁷⁴;

Маълумот учун: у тиждорат соҳасида чет эл мансабдор шахсларига пора беришни жиноят сифатида баҳолашга қаратилган биринчи халқаро ҳуқуқий ҳужжат бўлиб, унга **44 та давлат аъзо** бўлиб, Ўзбекистон Республикаси аъзо эмас, ушбу ҳужжат талабига кўра, **чет эл мансабдор шахсларига пора бериш**ни жиноят деб эътироф этиш, пор бериш билан боғлиқ жазолар самарали, адолатли ва қўрқитиш мазмунида бўлиб, пора беришдан тушган даромадлар мусодора қилиш ёки тўлиқ жарима кўринишида давлат фойдасига ундириш орқали амалга оширилиши лозим.

10) ИХТТнинг коррупцияга қарши кураш бўйича тавсиялари ва раҳбарлик қондалари⁴⁷⁵;

Маълумот учун: коррупцияга қарши курашиш бўйича тавсияларга қуйидагилар киритилган, жумладан:

сиёсий ирода ва раҳбарлик: давлат раҳбарлари коррупцияга қарши қатъий сиёсий ирода намоён этиши ва бу борадаги ислохотларни қўллаб-қувватлаши лозим;

ҳуқуқий базани мустаҳкамлаш: коррупцияга қарши қонунчиликни такомиллаштириш, жумладан, пора бериш ва олийини жиноий жавобгарликка тортиш, манфаатлар тўқнашувини тартибга солиш ва шаффофликни таъминлаш;

⁴⁷³ <https://www.oic-oci.org/docdown/?docID=9774&refID=4268>.

⁴⁷⁴ <https://www.oecd.org/en/topics/fighting-foreign-bribery.html>.

⁴⁷⁵ <https://legalinstruments.oecd.org/public/doc/205/205.en.pdf>.

институционал механизмлар: Коррупцияга қарши махсус идораларни ташкил этиши ва уларнинг мустақиллигини таъминлаш;

очиқлик ва шаффофлик: давлат бошқарувида ошкораликни таъминлаш, жамоатчиликка ахборотларни эркин тақдим этиши ва давлат харидларида шаффофликни ошириш;

жамоатчилик иштирокини таъминлаш: фуқаролик жамияти, ОАВ ва хусусий секторнинг коррупцияга қарши курашдаги иштирокини рағбатлантириш;

Раҳбарлик қоидаларига қўйидагилар киритилган:

профилактика чоралари: коррупциянинг олдини олиш учун хавф-хатарларни баҳолаш, ходимларнинг ахлоқий стандартларга риоя қилишини таъминлаш ва манфаатлар тўқнашувини бошқариш;

таълим ва маърифат: давлат хизматчилари ва жамоатчилик ўртасида коррупцияга қарши маърифий тадбирларни ўтказиш, ахлоқий қоидалар ва стандартлар бўйича ўқув курсларини ташкил этиш;

мониторинг ва баҳолаш: коррупцияга қарши чора-тадбирларнинг самарадорлигини мунтазам равишда баҳолаш ва мониторинг қилиш, натижаларга асосан сиёсатни қайта кўриб чиқиш;

халқаро ҳамкорлик: коррупцияга қарши курашда халқаро ташкилотлар ва бошқа давлатлар билан ҳамкорликни кучайтириш, тажриба алмашиш ва биргаликда чора-тадбирларни амалга ошириш;

11) Европа Кенгашининг коррупция учун жиноий жавобгарлик тўғрисидаги Конвенцияси⁴⁷⁶;

Маълумот учун: Европа Кенгашининг “Коррупция учун жиноий жавобгарлик тўғрисида”ги 1999 йил 27 январдаги Конвенцияси коррупция билан боғлиқ жиноятларни аниқлаш ва улар учун жиноий жавобгарликни белгилаш, давлатлар ўртасида ҳуқуқий ҳамкорликни кучайтириш ҳамда коррупцияга қарши курашда умумий стандартлар ва нормаларни белгилаш мақсадида Страсбургда қабул қилинган, бироқ **Ўзбекистон бу Конвенцияга қўшилмаган**. Ушбу Конвенцияда ҳар бир давлатдаги ва хорижий давлатларнинг мансабдор шахсларининг порахўрлиги жиноят деб эътироф этиши ва жазо қўллаш, аъзоликка кирган давлатлар ўзаро ҳамкорликда фаолият кўрсатиши назарда тутилган⁴⁷⁷.

12) Европа Кенгашининг коррупция учун фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарлик тўғрисидаги Конвенцияси;

Маълумот учун: ушбу Конвенция 1999 йил 4 ноябрда қабул қилинган бўлиб, унда коррупция туфайли жабрланган шахсларга етказилган моддий ва маънавий зарарни қоплаш механизми назарда тутилган. Бироқ, бу Конвенцияга Ўзбекистон аъзо ҳисобланмайди. Конвенция 3-моддаси талабига асосан, зарар моддий ва маънавий зарар ҳамда бой берилган фойдалан иборатлиги кўрсатилган. Конвенция 4-моддасига кўра, ушбу зарар жавобгар шахс коррупцияни содир этган ёки унга рухсат берган ёҳуд коррупциянинг олдини олиш учун зарур чораларни кўрмаган, жабрланган шахс зарар кўрган, коррупция ва зарар орасида сабабий боғлиқлик бўлгандагина вужудга келади. Конвенция 5-моддасига асосан, коррупциядан зарар кўрганлар давлатдан компенсацияни талаб қилиши мумкинлиги ҳам кўрсатилган. Қолаверса, коррупцияга оид ишлар бўйича даъво муддати **4 йил** этиб белгиланиб, **10 йилдан ошган коррупция бўйича ишлар** қўзғатилмаслиги ҳақида аниқ чегараловчи нормалар мавжуд⁴⁷⁸.

13) Европа Кенгашининг Коррупцияга қарши давлатлар гуруҳи (GRECO) ҳужжатлари⁴⁷⁹;

⁴⁷⁶ <https://rm.coe.int/168007f3f5>.

⁴⁷⁷ <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=treaty-detail&treatynum=173>.

⁴⁷⁸ <https://rm.coe.int/168007f3f6/>

⁴⁷⁹ <https://www.coe.int/en/web/greco/publications>.

Маълумот учун: ушбу гуруҳ аъзо давлатларнинг коррупцияга қарши курашиш соҳасидаги фаолиятини баҳолаш ва уларга тавсиялар бериш орқали халқаро стандартларга мувофиқлигини таъминлашдан мақсадида 1999 йилда таъкил этилган бўлиб, **GRECO аъзолигига** 47 Европа Кенгашига аъзо давлатлар, Беларусия ва АҚШ, жами **49 та давлат киради**, GRECO фаолияти Европа Кенгаши стандартларига риоя этилишини назорат қилиш орқали аъзо давлатларнинг коррупцияга қарши курашдаги салоҳиятини кучайтиришига қаратилган бўлиб, у коррупциянинг олдини олиш ва аниқлаш бўйича энг яхши тажрибаларни алмашиш учун платформани тақдим этади. GRECO мамлакатлари ҳисоботлари тегишли давлатнинг розилиги билан эълон қилинади.

14) Европа Кенгашининг “Жиноий фаолиятдан олинган даромадларни тозалаш, аниқлаш, олиб қўйиш ва мусодара қилиш тўғрисида”ги Конвенцияси (Страсбург)⁴⁸⁰;

Маълумот учун: ушбу конвенция 1990 йил 8 ноябрда ETS № 141-сон билан қарор қилинган бўлиб, у жиноий фаолиятдан олинган даромадларнинг легаллаштирилишига қарши курашиш, уларни излаш, тортиб олиш ва мусодара қилишда халқаро ҳамкорликни мустаҳкамлашга қаратилган бўлиб, унга **Ўзбекистон аъзо эмас**.

15) Молиявий тизимдан пулни тозалаш мақсадларида фойдаланишга йўл қўймаслик тўғрисидаги ЕИИ Директиваси (1991 йил 10 июнь)⁴⁸¹;

Маълумот учун: бу директива молиявий муассасалар ва бошқа таъкилотларга пул ювиш ва терроризмни молиялаштиришнинг олдини олиш учун зарур чора-тадбирларни кўришни талаб қилади, унинг бешинчи директиваси билан криптовалюта операторлари ва электрон пул хизматларини ҳам пул ювиш ва терроризмни молиялаштиришга қарши курашишнинг бир қисмига киритишни назарда тутди, шунга кўра, унда **криптовалюта алмаштирувчи платформалар ва электрон пул хизматлари учун Миждозларни билиш (KYC) талаблари белгиланган, қолаверса, терроризмни молиялаштириш, молиявий маълумотларни аъзо давлатлар ўзаро алмашиши тартибга солинган, бироқ Ўзбекистон Республикаси унга аъзо эмас**.

16) Пулни тозалашга қарши Париж декларацияси (Европа Иттифоқининг пулни тозалашга қарши парламентар конференциясининг Якуний декларацияси 2002 йил 8 февраль)⁴⁸²;

Маълумот учун: бу ҳужжат молиявий операцияларнинг шаффофлигини ошириш, махфий ҳисоблар ва офшор зоналардаги фаолиятларнинг олдини олишга қаратилган бўлиб, унга кўра, **барча молиявий операциялар, шу жумладан банк транзакциялари, компаниялар орасидаги маблағларнинг юборилишлари ва олди-сотди операциялари, бухгалтерия ҳисоби тўлиқ ва аниқ бўлиши, ушбу маълумотлардан бемалол ваколатли давлат органлари фойдалана олиш имконияти яратилган бўлиши ҳамда офшор зоналардаги махфий ҳисобларнинг олдини олиш ва уларнинг ишлашини назорат қилиш учун кучли механизмлар яратиши лозимлиги белгиланган, бироқ бу ҳужжатга Ўзбекистон Республикаси қўшилмаган**.

17) Европа Кенгаши Вазирлар Маҳкамасининг Коррупцияга қарши курашнинг йигирмата принципи⁴⁸³;

Маълумот учун: ушбу принциплар 1997 йил 6 ноябрда қабул қилинган бўлиб, улар ичида сиёсий ирода, қонун устуворлиги, жамоатчилик иштирокини рағбатлантириш, шахсий жавобгарлик, шахсий мустақиллик ва самарали суд тизими, молияни назорат

⁴⁸⁰ <https://rm.coe.int/168007bd23>.

⁴⁸¹ <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32024L1640>.

⁴⁸² <https://docs.cntd.ru/document/901934984>.

⁴⁸³ <https://rm.coe.int/0900001680910ecf>.

қилиш ва халқаро ҳамкорлик принциплари муҳим принциплар саналади, бироқ бу принципларга Ўзбекистон қўшилмаган.

18) Европа Кенгаши Вазирлар Маҳкамасининг Давлат хизматчилари учун Модель хулқ-атвор кодекси⁴⁸⁴;

Маълумот учун: ушбу кодекс 2000 йил 11 майда қабул қилинган бўлиб, давлат хизматчиларининг ахлоқий меъёрлари ва хулқ-атворини белгилайди ва давлат хизматчиларининг профессионал ва шахсий хулқ-атворини тартибга солиш, коррупцияга қарши курашишда уларнинг ролини оширишга қаратилган, бироқ Ўзбекистон Республикаси бунга аъзо эмас.

19) Европа Кенгаши Вазирлар Маҳкамасининг Сиёсий партияларни ва сайлов кампаниясини молиялаштиришда коррупцияга қарши ягона қоидалар⁴⁸⁵;

Маълумот учун: ушбу конвенция 2003 йил 8 апрелда қабул қилинган бўлиб, у сиёсий молиялаштириш соҳасидаги коррупцияни камайтириш ва олдини олишга қаратилган, бироқ Ўзбекистон Республикаси бунга ҳам қўшилмаган.

20) Иқтисодий ҳамкорлик ташкилоти (ИХТ ва ШХТ⁴⁸⁶ доирасида қабул қилинган коррупцияга қарши ҳужжатлар;

Маълумот учун: Иқтисодий ҳамкорлик ташкилотининг киберкоррупцияга оид аниқ ҳужжати мавжуд эмас, бироқ у коррупцияга қарши курашишга доир қатор ҳужжатларни ўзида муҳасам этган. ШХТ эса, 2017 йилда ва 2018 йилда иккита киберхавфсизлик бўйича келишув имзоланган ва уларга кўра, ШХТ доирасида аъзолар ўртасида кибертаҳдидларга қарши мониторинг ва хавфсизлик механизмлари ишлаб чиқилган. Бу ташаббуслар, киберкоррупция ва киберҳужумларнинг олдини олиш учун маълумотлар алмашишни рағбатлантириш ва киберхавфсизликни таъминотлаш учун йўл хариталарини белгилайди. Қолаверса, аъзо давлатлар ўртасида мутахассис алмашиш, таълим бериш ҳам йўлга қўйилган. Бундан ташқари, Шанхай ҳамкорлик ташкилоти Давлат раҳбарлари Кенгашининг 2024 йил 4 июлдаги “Шанхай ҳамкорлик ташкилотига аъзо давлатларнинг халқаро ахборот хавфсизлигини таъминлаш масалалари бўйича ўзаро ҳамкорлик режаси тўғрисида”ги 16-сон қарори билан аъзо давлатларнинг халқаро ахборот хавфсизлигини таъминлаш масалалари бўйича ўзаро ҳамкорлик режаси тасдиқланди⁴⁸⁷. Ўзбекистон Республикаси ШХТга аъзо сифатида бошқа давлатлар билан ҳамкорлик қилади.

21) Жиноятчиликка қарши курашда МДХга иштирокчи-давлатларнинг ҳамкорлиги тўғрисидаги Келишуви (Москва, 1998 йил 25 ноябрь)⁴⁸⁸;

Маълумот учун: ушбу келишув МДХга аъзо давлатлар ўртасида жиноятчиликка қарши курашиш соҳасидаги ҳамкорликни мустаҳкамлашга қаратилган. Келишувнинг 2-моддасига мувофиқ, аъзо давлатлар жиноятларни очиш ва тергов қилиш соҳасида ўзаро ҳамкорлик қилишлари белгиланган. Бу доирада иштирокчи давлатлар жиноятларнинг олдини олиш, тезкор-қидирув тадбирларини ўтказиш, жиноятчиларни излаш, қўлга олиш ва жавобгарликка тортиш масалаларида яқиндан амалий ёрдам бериш мажбуриятини ўз зиммаларига оладилар.

22) Жиноий даромадларни легаллаштиришга ва терроризмни молиялаштиришга қарши курашиш бўйича Евросиё гуруҳи тўғрисидаги Битим (Москва, 2011 йил 16 июнь)

⁴⁸⁴ <https://rm.coe.int/16805e2e52>.

⁴⁸⁵ <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=treaty-detail&treatynum=198>.

⁴⁸⁶ <https://sectsco.org/>.

⁴⁸⁷ <https://rus.sectsco.org/20240704/1600099.html>.

⁴⁸⁸ <https://lex.uz/uz/docs/1801724>.

Маълумот учун: ушбу битим 2011 йил 16 июнда Москва шаҳрида имзоланган бўлиб, Евросий минтақасида жиноий даромадларни легаллаштириш ва терроризмни молиялаштиришга қарши курашиш соҳасидаги ҳамкорликни мустаҳкамлашни мақсад қилади. **Ўзбекистон Республикаси** мазкур Битимни 2011 йил 14 декабрда **ратификация қилган**. Ушбу битимнинг мақсади пул ювиш ва терроризмни молиялаштиришга қарши самарали чора-тадбирларни ишлаб чиқиш ва амалга оширишдан иборат. Ушбу гуруҳнинг асосий эътибори молиявий жиноятларга қаратилган бўлиб, киберкоррупция масалалари бевосита муҳокама қилинмайди.

2. Кибержиноятчиликка ихтисослаштирилган энг муҳим халқаро ҳужжатлар рўйхати:

1) БМТнинг кибержиноятчиликка қарши Конвенцияси;

Маълумот учун: ушбу Конвенция БМТ Бош Ассамблеясининг 2024 йил 24 декабрдаги 79/243-сон резолюцияси билан қабул қилинган бўлиб, ҳозирда **38** да давлат **аъзо** ҳисобланади, бироқ **Ўзбекистон аъзо эмас**. Ушбу халқаро ҳужжат ахборот-коммуникация тизимларидан фойдаланган ҳолда содир этилган айрим жиноятларга қарши курашиш ва оғир жиноятлар билан боғлиқ электрон далиллар алмашиш бўйича халқаро ҳамкорликни мустаҳкамлаш учун қабул қилинган бўлиб, ушбу Конвенция қўйидаги жиноятларни кибержиноятлар тоифасига киритган:

ахборот-коммуникация тизимига ноқонуний кириш;

ахборот-коммуникация тизимига ноқонуний уланиш;

электрон маълумотларга зарар етказиш, ўчириш, ўзгартириш ёки блокировка қилиш;

ахборот-коммуникация тизимига рухсат билан кириш орқали ушбу тизимга кириш, узатиш, зарар етказиш, йўқ қилиш, ўзгартириш йўли билан боғлиқ жиддий тўсиқ вужудга келтириш;

ахборот-коммуникация тизими ёки унинг қисмларига уланган қурилмалардан ноқонуний фойдаланиш;

ахборот-коммуникация тизимидан фойдаланган ҳолда қалбакилаштириш;

ахборот-коммуникация тизимидан фойдаланган ҳолда ўғирлик ёки фирибгарлик қилиш;

болаларга жинсий зўравонлик ёки уларни жинсий эксплуатация қилиш саҳналари бўлган материалларни интернетга жойлаштириш;

болага нисбатан жинсий ҳуқуқбузарлик қилиш мақсадида таъқиб қилиш ёки ишончли муносабатларни яратиш;

интим тасвирларни розиликсиз тарқатиш;

жиноятлардан олинган даромадларни легаллаштириш.

Қолаверса, ушбу Конвенцияга асосан, кибержиноятларнинг юрисдикцияси, электрон (рақамли) далилларни олиш ва йиғишга оид муносабатлар ҳам тартибга солинган⁴⁸⁹.

2) БМТ Бош Ассамблеясининг резолюциялари:

Маълумот учун: БМТ доирасида кибержиноятчиликка қарши курашиш, ахборот-коммуникация технологиялари ва киберхавфсизликка оид БМТ Бош Ассамблеясининг қўйидаги резолюциялари мавжуд, жумладан:

Киберхавфсизликни мустаҳкамлаш ва кибержиноятчиликка қарши курашишга қаратилган халқаро ҳамкорлик бўйича 2013 йилдаги 68/167-сон⁴⁹⁰;

Ахборот-коммуникация технологияларининг ривожланиши бўйича 2013 йил 20 декабрдаги 68/198-сон⁴⁹¹;

⁴⁸⁹ <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n24/426/76/pdf/n2442676.pdf>.

⁴⁹⁰ <https://www.un.org/en/ga/68/resolutions.shtml>.

⁴⁹¹ https://www.itu.int/en/ITU-D/Regional-Presence/UN/Documents/GA_Resolutions ICTs/ares68d198_en.pdf.

Ахборот-коммуникация технологияларининг ривожланиши бўйича 2014 йил 19 декабрдаги 69/204-сон⁴⁹²;

Киберхавфсизлик ва ахборот хавфсизлиги бўйича халқаро ҳамкорлик бўйича 2015 йилдаги 70/237-сон⁴⁹³;

Ахборот-коммуникация технологияларининг ривожланиши бўйича 2015 йил 22 декабрдаги 70/184-сон⁴⁹⁴;

Ахборот-коммуникация технологияларининг ривожланиши бўйича 2016 йил 21 декабрдаги 71/212-сон⁴⁹⁵;

Ахборот-коммуникация технологияларининг барқарор ривожланиши бўйича 2017 йил 20 декабрдаги 70/200-сон⁴⁹⁶;

Ахборот-коммуникация технологиялари соҳасидаги глобал ривожланиши бўйича 2017 йил 19 декабрдаги 72/186-сон⁴⁹⁷;

Ахборот-коммуникация технологияларининг барқарор ривожланиши бўйича 2018 йил 20 декабрдаги 70/218-сон⁴⁹⁸.

3) Европа Кенгашининг кибержиноятчиликка оид конвенцияси⁴⁹⁹;

Маълумот учун: ушбу ҳужжат 23.11.2001 йилда қабул қилинган кибержиноятчиликка қарши энг муҳим халқаро ҳужжат бўлиб, **65 тадан ортиқ давлатлар уни ратификация қилган**, у кибержиноятларга қарши миллий қонунчиликни мувофиқлаштириши, кибержиноятчилик билан боғлиқ ҳуқуқбузарликларни жиноят деб тан олиши, кибержиноятларга қарши давлатлар ўртасидаги ҳамкорликни кучайтириши, ахборот тизимлари ва шахсий маълумотларни ҳимоя қилиши мақсадида ишлаб чиқилган. Ушбу конвенция қуйидагиларни жиноят деб эътироф этади:

компьютер тизимларига ноқонуний кириш (Hacking);

маълумотларнинг ноқонуний тўплаш ва фойдаланиши;

ахборот тизимларига зарар етказиш (Malware, DDoS ҳужумлар);

компьютер фирибгарлиги (Online fraud, phishing);

порнография ва ноқонуний контент тарқатиши (Cyber grooming, child pornography);

интеллектуал мулк ҳуқуқларини бузиш (Piracy, illegal file sharing).

Конвенция маълумотларнинг тезкор сақланиши ва тартибга солиниши, электрон далилларни йиғиш ва сақлаш усуллари ва киберҳужумлар ҳақида тезкор жавоб бериш кибержиноятларни тергов қилиш ва далилларни тўплаш учун халқаро стандарт деб белгиланган ва шу сабабли давлатлар ўртасида электрон маълумотларни тақдим этиш, ҳуқуқ-тартибот органлари ўртасида ҳамкорлик ва экстрадиция тартибларига оид махсус қоидалар белгиланган. Шу билан бирга, унга иккита қўшимча протокол билан киритилган бўлиб, булар 2003 йил 28 январдаги Терроризмга алоқадор кибержиноятларга оид Қўшимча Протокол ва 2021 йил 17 ноябрдаги Кибержиноятчиликка оид иккинчи Қўшимча Протокол ҳисобланади. Ушбу протоколлар билан интернет орқали терроризмни қўллаб-қувватлаш ва тарғиб қилишга қарши кураш ҳамда миллий ва халқаро даражада кибержиноятларга қарши курашишда давлатлар ўртасида ҳамкорликни кучайтириш мақсадида қабул қилинган. Унга кўра, террорчилик ҳаракатларига алоқадор ахборот тарқатишини жиноят деб белгилаш, Интернет орқали терроризмга ёрдам берадиган маълумотларни тарқатишини назорат қилиш, давлатлар ўртасида ахборот алмашинувини кучайтириш ҳамда электрон далилларни тезкор алмашиш тартибини енгилаштириш, хусусий сектор ва давлат ташикilotлари ўртасида ҳамкорликни кучайтириш, тергов ва ҳуқуқни муҳофаза

⁴⁹² https://www.itu.int/en/ITU-D/Regional-Presence/UN/Documents/GA_Resolutions ICTs/ares69d204_en.pdf.

⁴⁹³ <https://www.un.org/en/ga/70/resolutions.shtml>.

⁴⁹⁴ https://www.itu.int/en/ITU-D/Regional-Presence/UN/Documents/GA_Resolutions ICTs/ares70d184_en.pdf.

⁴⁹⁵ https://www.itu.int/en/ITU-D/Regional-Presence/UN/Documents/GA_Resolutions ICTs/ares71d212_en.pdf.

⁴⁹⁶ https://www.itu.int/en/ITU-D/Regional-Presence/UN/Documents/GA_Resolutions ICTs/ares72d200_en.pdf.

⁴⁹⁷ file:///C:/Users/%D0%B37/Downloads/A_RES_72_186-RU.pdf.

⁴⁹⁸ https://www.itu.int/en/ITU-D/Regional-Presence/UN/Documents/GA_Resolutions ICTs/ares73d218_en.pdf.

⁴⁹⁹ <https://www.coe.int/ru/web/impact-convention-human-rights/convention-on-cybercrime>.

қилиш органларининг халқаро ҳамкорлигини кучайтиришга оид махсус қоидалар белгиланган⁵⁰⁰. **Ўзбекистон Республикаси бу Конвенцияга аъзо эмас.** Конвенциянинг энг катта хавфи Ўзбекистонни бошқа давлатлар билан **ахборот алмашишга мажбур қилади.** Бу эса давлат хавфсизлиги, шахсга доир маълумотлар ёки давлат сирига оид маълумотларга таъсир қилиши мумкин.

4) Европа Иттифоқининг жалб этиш ва жавобгарлик Дастури (NIS Directive, 2016)⁵⁰¹;

Маълумот учун: Европа Иттифоқи мамлакатларида кибертаҳдидларга қарши чоралар кўриш ва ахборот тизимлари хавфсизлигини ошириш мақсадида қабул қилинган бўлиб, у Европа Иттифоқи давлатларида киберхавфсизлик билан боғлиқ маълумот алмашишини ва ҳамкорлик учун CSIRT (Computer Security Incident Response Teams) (Киберхавфсизлик маркази) ташкил этиш талаб этилади ва Европа Киберхавфсизлик агентлиги (ENISA) аъзолар ўртасида ахборот хавфсизлиги учун халқаро стандартларни ва ҳамкорликни мустаҳкамлайди. Ўзбекистон бунга аъзо эмас.

5) Шанхай Ҳамкорлик Ташкилотининг (ШХТ) Ахборот хавфсизлиги тўғрисидаги келишуви⁵⁰².

Маълумот учун: 2009 йилда қабул қилинган. ШХТ давлатлари ўртасида кибержиноятчилик ва ахборот хавфсизлигига қарши курашда ҳамкорликни кучайтиришга қаратилган.

Ушбу ҳужжат ахборот хавфсизлигини таъминлаш, киберхавфсизликнинг миллий ва халқаро стандартларини белгилаш, ахборот хавфсизлиги соҳасидаги ҳамкорликни кучайтириш, кибертаҳдидларга қарши курашни, кибертаҳдидларга, масалан, вируслар, ҳакерлик, интернет ҳакерларининг фаолиятига қарши чоралар кўриш, ШХТ аъзоларининг ахборот тизимларини муҳофаза қилиш, ахборотни алмашиш ва ҳамкорлик, шу жумладан, ШХТ давлатлари ўртасида ахборот хавфсизлиги бўйича малакали маълумотларни алмашиш, электрон маълумотларни ҳимоя қилиш ва ҳакерлар ҳамда киберхавфсизликка қатъий назардан жавобгарликни кучайтиришга оид махсус қоидалардан иборат.

Мазкур келишувда ахборот хавфсизлиги бўйича халқаро ҳамкорликни кучайтириш, электрон хавфсизликка оид жиноятларга қарши ҳуқуқий чораларни татбиқ этиш ва ШХТ аъзолари ўртасида терроризм, экстремизм ва киберхавфсизликка қарши курашишда ўзаро ёрдам беришга оид тартиботлар назарда тутилган. Ушбу келишувга Хитой, Россия, Ҳиндистон, Қозоғистон, Қирғизистон, Ўзбекистон, Тожикистон, Покистон, Беларус каби давлатлар қўшилган. Ушбу келишув билан халқаро ахборот хавфсизлиги соҳасидаги асосий тушунчалар ва халқаро ахборот хавфсизлиги соҳасидаги таҳдидларнинг асосий турлари, уларнинг манбалари ва белгилари рўйхатлари тасдиқланган.

Ушбу келишувга кўра, қуйидагилар халқаро ахборот хавфсизлиги соҳасидаги таҳдидлар дея эътироф этилган:

ахборот қуролларини ишлаб чиқиш ва улардан фойдаланиш, ахборот урушларини тайёрлаш ва ўтказиш;

ахборот терроризми;

ахборот жинояти;

бошқа мамлакатларнинг манфаатлари ва хавфсизлигига зарар етказиш учун ахборот маконида устун позициядан фойдаланиш;

ижтимоий-сиёсий ва ижтимоий-иқтисодий тизимларга, бошқа давлатларнинг маънавий, ахлоқий ва маданий муҳитига зарарли маълумотларни тарқатиш;

Табиий ва / ёки техноген характерга эга бўлган глобал ва миллий ахборот инфратузилмаларининг хавфсиз, барқарор ишлашига таҳдидлар.

⁵⁰⁰ <https://www.coe.int/en/web/cybercrime/home>.

⁵⁰¹ <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX%3A32016L1148>.

⁵⁰² <https://rus.sectso.org/documents/?offset=420>.

6) Халқаро даражадаги киберхавфсизлик соҳасидаги стандартлар ва техник ҳужжатлар.

Маълумот учун: ушбу ҳужжатга қуйидагилар киради:

Халқаро Стандартлаштириши Ташиклоти (ISO) ва Халқаро Электротехник Комиссия (IEC) томонидан ишлаб чиқилган **ISO/IEC 27001:2013** – *Information security management systems (ISMS) – Requirements* ахборот хавфсизлигини бошқариш тизими (ISMS) учун халқаро стандарт ҳисобланади⁵⁰³;

БМТнинг ахборот ва коммуникация технологиялари соҳасидаги махсус агентлиги Халқаро Электротехник Комиссия (ITU) томонидан ишлаб чиқилган **ITU-T X.1205** – *Security Framework for Information and Communication Technologies (ICT)* ахборот ва коммуникация технологиялари учун хавфсизлик рамка бўлиб, ахборот ва коммуникация технологиялари (АКТ) учун киберхавфсизлик бўйича йўриқномаларни белгилайди⁵⁰⁴;

Америка миллий стандартлар ва технологиялар институти (NIST) томонидан ишлаб чиқилган **Cybersecurity Framework стандарти** киберхавфсизликни бошқаришга оид стандарт саналади⁵⁰⁵;

ISO ва IEC томонидан ишлаб чиқилган **ISO 22301:2019** – *Security and resilience — Business continuity management systems — Requirements* – Бизнес давомлилигини бошқариш бўйича стандарт бўлиб, бу стандарт хавфсизлик ва хавфларни минималлаштиришга ёрдам беради⁵⁰⁶;

ISO ва IEC томонидан ишлаб чиқилган **ISO/IEC 27032:2023** – *Cybersecurity — Guidelines for Internet security* киберхавфсизликни таъминлаш бўйича йўриқномалар киберхавфсизлик тўғрисидаги халқаро стандартларни белгилайди ва уларни амалга оширишда ёрдам беради⁵⁰⁷;

Европа Иттифоқи (EU) томонидан ишлаб чиқилган **GDPR** – *General Data Protection Regulation* регламент шаклида қабул қилинган ҳужжат бўлиб, шахсий маълумотларни муҳофаза қилишга мўлжалланган⁵⁰⁸;

ISACA томонидан ишлаб чиқилган **Control Objectives for Information and Related Technologies (COBIT)** ахборот технологиялари ва бошқаруви учун халқаро рамка – чек-чегара бўлиб, ташилотларга киберхавфсизликни бошқариш ва қарор қабул қилишга ёрдам беради⁵⁰⁹.

Ушбу киберкоррупцияга қарши курашишга оид халқаро ҳужжатлардаги умумий талаблар қуйидагилар:

коррупциявий муносабатларнинг аниқ чек-чегараси, субъектлар доирасини белгилаш;

кибержиноятларнинг аниқ рўйхатини шакллантириш;

белгиланган кибержиноятларга қарши курашишга оид қоидаларни миллий қонунчиликка имплементация қилиш;

кибержиноятларга, шу жумладан, киберкоррупцияга қарши курашиш бўйича алоҳида орган шуғулланиш;

халқаро майдонда кибержиноятларга қарши курашиш бўйича халқаро ҳамкорлик қилувчи органни белгилаш;

халқаро муносабатларга оид ҳужжатлар алмашинувини йўлга қўйиш;

⁵⁰³ <https://www.iso.org/obp/ui/#iso:std:iso-iec:27001:ed-2:v1:en>.

⁵⁰⁴ [https://store.accuristech.com/standards/itu-t-x-](https://store.accuristech.com/standards/itu-t-x-1205?product_id=2874775&srsId=AfmBOooDhzvjNp457MgaYJ9Djr4G7oOmb_gVFAPeCmB2o9ji_KjSUH5F)

[1205?product_id=2874775&srsId=AfmBOooDhzvjNp457MgaYJ9Djr4G7oOmb_gVFAPeCmB2o9ji_KjSUH5F](https://store.accuristech.com/standards/itu-t-x-1205?product_id=2874775&srsId=AfmBOooDhzvjNp457MgaYJ9Djr4G7oOmb_gVFAPeCmB2o9ji_KjSUH5F).

⁵⁰⁵ <https://www.nist.gov/cyberframework>.

⁵⁰⁶ <https://www.iso.org/obp/ui/#iso:std:iso:22301:ed-2:v1:en>.

⁵⁰⁷ <https://www.iso.org/obp/ui/en/#iso:std:iso-iec:27032:ed-2:v1:en>.

⁵⁰⁸ <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32016R0679>.

⁵⁰⁹ <https://www.isaca.org/resources/cobit/cobit-5>.

ягона ахборот тизими ва у орқали маълумотларни олиш эркинлигини йўлга қўйиш;

кибержиноятларни юритиш бўйича юрисдикция, даъво муддатини, экстрадицияга оид умумий нормалар доирасида белгилаш;

ҳисобот тақдим этиш;

халқаро техник жиҳатдан тартибга солишга доир норматив ҳужжатлар талабларига амал қилиш.

Ахборот-таҳлилий материалда назарда тутилган киберкоррупцияга оид халқаро ҳужжатларга қўшилишнинг ижобий тарафлари қуйидагилар ҳисобланади:

1) Киберхавфсизлик мустаҳкамланади ва халқаро стандартларга мувофиқлашиш имконият яратилади.

Маълумот учун: ушбу ҳолат:

кибержиноятлар халқаро трансчегаравий жиноят ҳисобланади ва ахборот-таҳлилий материалда назарда тутилган халқаро ҳужжатларга қўшилиши (ратификация қилиши) бу ҳужжатларга қўшилган давлатлардан туриб Ўзбекистон Республикасига ёки Ўзбекистон Республикасидан халқаро ҳужжатга аъзо давлатга нисбатан амалга оширилган киберҳужумни аниқлаш, фош этиш, кибержиноятчини ушлаш, экстрадиция қилишга жуда катта ёрдам беради;

халқаро майдонда ягона тушунчалар ва атамалар вужудга келтиради;

жиноят ва жиноят-процессуал қонунчилик ўзаро ўхшаши ёки бир хил ҳолатга ўтазилиши ягона ҳуқуқий ва технологик амалиётни вужудга келтиради.

2) Киберҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш в коррупцияга қарши курашишга ёрдам беради:

Маълумот учун: ушбу ҳолат:

киберҳуқуқбузарликларнинг олдини олишга оид халқаро майдонда чора-тадбирларни белгилаш;

коррупцияга қарши курашишнинг тизимли, ялпи имкониятни вужудга келтиради.

3) Халқаро майдонда киберхавфсизлик бўйича ягона ёндашув ва халқаро ҳамкорлик йўлга қўйилади:

Маълумот учун: ушбу ҳолат:

ахборот-коммуникация технологияларининг ривожланишига хизмат қилади;

киберхавфсизликни таъминлаш бўйича изчиллик ва манتيқий кетма-кетликка ва ахборот-коммуникация технологияларининг ўзига хос хусусиятларини инобатга олган ҳолда ягона ҳуқуқий ва технологик ечимларни вужудга келтиради;

Ўзбекистоннинг халқаро майдонда нуфузини оширади.

Ахборот-таҳлилий материалда назарда тутилган киберкоррупцияга оид халқаро ҳужжатларга қўшилишнинг салбий тарафлари қуйидагилар ҳисобланади:

1) Ўзбекистоннинг мустақиллиги ва суверенитетини чеклайди;

Маълумот учун: халқаро ҳужжатларга ички ҳужжатларни доимо мувофиқлаштириш ва ҳисобот бериб бориш орқали яширин тобелик вужудга келиши мумкин;

2) Иқтисодий ва инсон ресурси сарф-харажатларни вужудга келтиради:

Маълумот учун: ушбу ҳолат:

халқаро ҳужжатга қўшилганидан кейин халқаро майдонда ҳаракат қилиш учун Ўзбекистон номидан камида ягона бир орган ушбу масалада шугулланишига, давлат бюджетидан ушбу органнинг моддий-техник базаси, меҳнат ҳақи ва боқша таъминотини молиялаштириш учун ортқча сарф-харажатларни вужудга келтиради;

ягона орган белгиланган тақдирда ҳам у киберхавфсизликни таъминлаш учун зарур маълумотларни бошқа идоралардан олади ва бу ҳолат вақт ва инсон ресурси бошқа масалаларга йўналиштирилишига олиб келади;

кадрлар тайёрлаш ва уларга билим бериш учун ортиқча вақт ва молиявий ресурслар талаб қилади;

3) маданий ва ҳуқуқий тафовутларни вужудга келтиради:

Маълумот учун: ягона ҳуқуқий ва технологик киберхавфсизликка асосланган хавфсиз кибермаконни вужудга келтиришгача бўлган даврда ҳар бир давлатнинг қонунчилиги ва маданияти, амалиётидан келиб чиқиб, ҳар бир давлат халқаро ҳужжатларни ўз қонунчилиги ва амалиёти билан бирхиллаштириши орқали бошқа давлатларга таъсир ўтказишига ҳаракат қилади. Шу сабабли бу жуда оғир ва мураккаб процессни вужудга келтиради, қонун чиқарувчи, ижро ва суд ҳокимиятининг мустақиллигига таъсир этади.

4) киберхавфсизлик соҳасидаги халқаро мониторинг ва назоратнинг ички хавфсизликка таъсири сезилади:

Маълумот учун: халқаро стандартларга мувофиқлашиш Ўзбекистон учун ташқи мониторинг ва назоратни вужудга келтиради ва бу ҳолат Ўзбекистоннинг ички сиёсатини амалга оширишига хорижий давлатлар томонидан салбий таъсирни келтириб чиқариши мумкин.

Ушбу ҳужжатлар ичида БМТнинг кибержиноятчиликка қарши Конвенцияси ўзининг кенг қамровлиги ва долзарб масалаларни қамраб олиши билан алоҳида аҳамиятга эга эканлиги аниқланди.

Шу сабабли муаллиф А. Анорбоев таклифи асосида ушбу Конвенцияга Ўзбекистон ҳам қўшилган.

Шунга кўра, юқоридагилардан келиб чиқиб:

1. Бош прокуратура, Давлат хавфсизлик хизмати, Коррупцияга қарши курашиш агентлиги, Рақамли технологиялар вазирлиги, Ички ишлар вазирлиги, Адлия вазирлиги, Ташқи ишлар вазирлиги, Истиқболли лойиҳалар миллий агентлиги, АОКА, Марказий банк, Олий суд, Сенат ва Қонунчилик палатаси, Қонунчилик ва ҳуқуқий сиёсат институти вакилларида иборат куйидагиларни назарда тутувчи Ўзбекистон Республикаси Президентининг **“Киберкоррупцияга қарши курашишнинг ташкилий ва жиноий-ҳуқуқий асосларини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”**ги қарори лойиҳасини ишлаб чиқиш ва Президент Администрациясига киритиш учун махсус ишчи гуруҳни тузиш;

1) миллий ва халқаро майдонда киберкоррупцияга қарши курашиш билан боғлиқ масалалар билан шуғулланувчи ва фаолият олиб борувчи орган(лар)ни белгилаш;

2) янги ташкил этилган Ўзбекистон Республикаси Киберхавфсизлик агентлиги ва бошқа манфаатдор вазирлик ва идораларга куйидаги халқаро ҳужжатларга ҳам қўшилиш масаласи бўйича вазифалар белгилаш ва БМТнинг Кибержиноятчиликка қарши конвенциясига қўшилганлиги муносабати билан алоҳида бу бўйича қонунчилик ҳужжатини қабул қилиш орқали олиб борилаётган ислохотларни ҳуқуқий мустаҳкамлаш:

а) Европа Кенгашининг коррупция учун жиноий жавобгарлик тўғрисидаги Конвенцияси (1999);

б) Европа Кенгашининг коррупция учун фукаролик-хукукий жавобгарлик тўғрисидаги Конвенцияси (1999);

д) Америка давлатлари ташкилотининг Коррупцияга қарши курашиш конвенцияси (1996) (Inter-American Convention Against Corruption);

е) Африка Иттифоқи коррупция ва иқтисодий жиноятларга қарши курашиш бўйича конвенцияси (African Union Convention on Preventing and Combating Corruption) (2003);

ф) Араб коррупцияга қарши конвенцияси (Arab Convention on Combating Corruption);

г) Makka Al-Mukarrama Конвенцияси;

х) Будапешт конвенцияси (Европа Кенгашининг кибержиноятчиликка оид конвенцияси);

и) Халқаро даражадаги киберхавфсизлик соҳасидаги стандартлар ва техник ҳужжатлар.

5) тезкор автоматлаштирилган ва миллий сунъий интеллектга асосланган “ССА” платформасини амалиётга жорий қилиш ва унинг Регламентини тасдиқлаш;

6) “ССА” платформасига республикадаги барча ахборот тизимларини улаш ва ўзаро ҳимояланган интеграциялашган, реал вақт режимида республика ва халқаро майдонда бўлаётган ҳолат ҳақида маълумот берувчи кучли тизим фаолиятини йўлга қўйиш;

7) “ССА” платформасининг эгаси ва операторини белгилаш;

8) Ўзбекистон Республикасининг қонунчилигини Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг кибержиноятчиликка қарши Конвенциясига ва бошқа халқаро ҳужжатларга мувофиқлаштириш.

2. Махсус ишчи гуруҳга:

Президент қарорида назарда тутиш кўзда тутилаётган ҳолатларни чуқурроқ ўрганиш учун АҚШ, Ж. Корея, Япония, Вьетнам, Хитой, Сингапур, Эстония, Германия, Франция, Буюк Британия, Италия, Руминия, Испания, Саудия Арабистони, БАА, Қатар, Миср, ЖАР, Малайзия, Индонезия каби давлатларнинг тажрибасини жойида ўрганиш учун хизмат ёки ўқув сафарларини йўлга қўйиш;

Ўзбекистон Республикаси Президентининг **“Киберкоррупцияга қарши курашишнинг ташкилий ва жиноий-хукукий асосларини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”**ги қарори лойиҳасининг дастлабки таҳририни Президент Администрациясига киритиш учун топшириқ бериш мақсадга мувофиқ саналади.

4.3-§. Медиация институтини такомиллаштириш

Медиация институти бугунги кунда **53** та норматив-ҳуқуқий ҳужжат, шу жумладан алоҳида махсус Қонун билан тартибга солинган. Бироқ, ушбу институтнинг кенг қўлланилишида бир қатор муаммолар мавжуд, хусусан:

1) мажбурий медиация қўлланиладиган низоларнинг аниқ рўйхати мавжуд эмас, натижада тарафлар қайси масала бўйича медиаторга мурожаат қилиш мумкинлиги ҳақида аниқ тушунчаларга эга эмаслиги сабабли ушбу институт Республикамизда кенг қўлланилмаяпти;

Маълумот учун: Ўзбекистон Республикасининг “Медиация тўғрисида” 2018 йил 3 июлдаги ЎРҚ–482-сон Қонунда фуқаролик ҳуқуқий муносабатлардан, шу жумладан тадбиркорлик фаолиятини амалга ошириш муносабати билан келиб чиқадиган низоларга, шунингдек якка меҳнат низоларига ва оилавий ҳуқуқий муносабатлардан келиб чиқадиган низоларга медиацияни қўллаш билан боғлиқ муносабатларга нисбатан, агар қонунда бошқача қоида назарда тутилмаган бўлса, татбиқ этилади, деб кўрсатилган⁵¹⁰, бироқ улар қайси ижтимоий муносабатлар эканлиги аниқ белгиланмаган. Бу эса, ўз навбатида ушбу институтнинг кенг қўлланилмаслиги ва бу борада “ягона ҳуқуқий амалиёт” вужудга келмаслигига сабаб бўлмоқда.

2) медиация институти етарлича рақамлаштирилмаган;

Маълумот учун: Профessional медиаторлар реестри мавжуд бўлиб, қонунчиликка мувофиқ Қорақалпоғистон Республикаси Адлия вазирлиги, вилоятлар ва Тошкент шаҳар адлия бошқармалари томонидан Профessional медиаторлар реестри юритилади, ушбу реестр уларнинг расмий веб-сайтларида, шунингдек Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлигининг расмий веб-сайтида жойлаштирилади, бироқ уларда фақатгина медиаторлар ҳақида маълумот бор бўлиб, уларнинг амалдаги фаолияти ҳақида маълумот бериш йўлга қўйилмаган ва бу фаолият рақамлашмаган.

Мажбурий медиация қўлланиладиган низоларнинг аниқ рўйхати қонунчиликда аниқ белгиланиши ва унинг амалга ошириш механизми етарлича кўрсатиб берилиши қуйидагиларга хизмат қилади:

фуқаролик ҳуқуқий муносабатлардан, шу жумладан тадбиркорлик фаолиятини амалга ошириш муносабати билан келиб чиқадиган низоларга, шунингдек якка меҳнат низоларига ва оилавий ҳуқуқий муносабатлардан келиб чиқадиган низоларнинг аниқ рўйхати вужудга келади;

маъмурий, жиноий-ҳуқуқий муносабатларда ҳам ушбу институтдан кенг қўлланилиши имконияти пайдо бўлади;

давлат органлари ва ташкилотлари билан бошқа субъектлар ўртасидаги низоларни судгача ҳал қилиш бўйича бугунги кунда йиғилиб қолган қатор муаммолар ҳал этилади;

медиация институти рақамлаштирилиши эса, қуйидагиларга хизмат қилади:

1. Инвестициялар ва инвестиция фаолияти соҳасида

Ўзбекистон Республикасининг “Инвестициялар ва инвестиция фаолияти тўғрисида” 2019 йил 25 декабрдаги ЎРҚ–598-сон Қонунига асосан, чет эл инвестициялари билан боғлиқ бўлган ва Ўзбекистон Республикаси ҳудудида чет эллик инвесторнинг инвестиция фаолиятини амалга ошириши чоғида

⁵¹⁰ Ўзбекистон Республикасининг “Медиация тўғрисида” 2018 йил 3 июлдаги ЎРҚ–482-сон Қонуни // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

юзага келадиган низо (инвестициявий низо) музокаралар ўтказиш йўли билан ҳал этилмаган тақдирда низони медиация йўли билан ҳал қилишга оид ижтимоий муносабатлар рақамлашади;

2. Суд ҳужжатлари ва бошқа органлар ҳужжатларини ижро этиш соҳасига:

Ўзбекистон Республикасининг “Суд ҳужжатлари ва бошқа органлар ҳужжатларини ижро этиш тўғрисида” 2001 йил 29 августдаги 258-II-сон Қонунига асосан, давлат ижрочисининг медиация тартиб-таомили бўйича ижро ишини юритишни тўхтатиб туришга оид мажбуриятлари ҳамда уни амалга ошириш ва назорат қилиш⁵¹¹ рақамлашади;

3. Нотариат соҳасига:

Ўзбекистон Республикасининг “Нотариат тўғрисида” 1996 йил 26 декабрдаги 343-I-сон Қонуни⁵¹² ва Ўзбекистон Республикаси адлия вазирининг 2010 йил 22 декабрдаги 308-мх-сон буйруғи (рўйхат рақами 2170, 2010 йил 22 декабрь) билан тасдиқланган Давлат нотариал идораларида нотариал иш юритиш қоидалари⁵¹³, Ўзбекистон Республикаси адлия вазирининг 2019 йил 4 январдаги 2-мх-сон буйруғи (рўйхат рақами 3113, 2019 йил 4 январь) билан тасдиқланган Нотариуслар томонидан нотариал ҳаракатларни амалга ошириш тартиби тўғрисидаги йўриқномага⁵¹⁴ асосан, нотариуснинг медиатор вазифасини бажаришга оид ҳуқуқлари ҳамда медиация ишларини юритишга оид ҳужжатлари рақамлашади;

4. Даъво муддатларини назорат қилиш соҳасига:

Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 156-моддасига асосан, медиация тартиб-таомилини амалга ошириш тўғрисида келишув тузиш ва даъво муддати тўхтатиб турилганлигини рақамли усулларда назорат қилиш имконияти пайдо бўлади⁵¹⁵;

5. Ҳакамлик судлари фаолияти соҳасига:

Ўзбекистон Республикасининг “[Ҳакамлик судлари тўғрисида](#)” 2006 йил 16 октябрдаги ЎРҚ-64-сон Қонунига асосан, ҳакамлик муҳокамасида медиация жараёнлари рақамлашади, ҳакамлик судлари тарафлар медиатив келишувни тузганлиги учун ҳакамлик муҳокамасини тугатганлигини назорат

⁵¹¹ Ўзбекистон Республикасининг “[Суд ҳужжатлари ва бошқа органлар ҳужжатларини ижро этиш тўғрисида](#)” 2001 йил 29 августдаги 258-II-сон Қонуни // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

⁵¹² Ўзбекистон Республикасининг “Нотариат тўғрисида” 1996 йил 26 декабрдаги 343-I-сон Қонуни // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

⁵¹³ Ўзбекистон Республикаси адлия вазирининг 2010 йил 22 декабрдаги 308-мх-сон буйруғи (рўйхат рақами 2170, 2010 йил 22 декабрь) билан тасдиқланган Давлат нотариал идораларида нотариал иш юритиш қоидалари // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

⁵¹⁴ Ўзбекистон Республикаси адлия вазирининг 2019 йил 4 январдаги 2-мх-сон буйруғи (рўйхат рақами 3113, 2019 йил 4 январь) билан тасдиқланган Нотариуслар томонидан нотариал ҳаракатларни амалга ошириш тартиби тўғрисидаги йўриқнома // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

⁵¹⁵ Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодекси // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

қилиш, фуқаролик ва иқтисодий судларга асоссиз даъволар тақдим этилишининг олди олинади⁵¹⁶;

6. Медиация соҳасига:

Ўзбекистон Республикаси адлия вазирининг 2012 йил 2 мартдаги 53-мх-сон “Ўзбекистон Республикаси қонунчилик тармоқларининг Умумҳуқуқий классификаторини тасдиқлаш тўғрисида”ги буйруғига (рўйхат рақами 2333, 2012 йил 2 март)⁵¹⁷ асосан 17.07.00.00 Медиация соҳаси рақамлашади;

7. Давлат акцияларини сотиш соҳасига:

Вазирлар Маҳкамасининг 2014 йил 6 октябрдаги 279-сон қарори билан тасдиқланган “Давлат акцияларини сотиш тартиби тўғрисида”ги Низомга⁵¹⁸ асосан, давлат акцияларини сотишда юзага келадиган низолар ва даъволарга нисбатан, биринчи навбатда медиация тартиб-таомили амалга оширилганлиги рақамли усуллар орқали назорат қилиш имконияти яратилади.

8. Фуқаролик ишлари бўйича:

Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик процессуал кодексининг 70-моддасига асосан, судда медиаторнинг вакиллик қилиши мумкин эмаслигини рақамли усулларда назорат қилиш, 122-моддасига асосан, медиация тартиб-таомили бўйича 3 та ҳолат бўйича аризани кўрмасдан қолдириш, 166- ва 226-моддаларига асосан, медиатив келишувни тузиш, 203-моддасига асосан, судья тарафлардан медиатив келишув тузиш эҳтимолини аниқлаганлигини ва уларнинг ҳуқуқий оқибатларини тушунтирганлигини, 270⁹-моддасига асосан, ўзбошимчалик билан эгаллаб олинган, давлат мулкида бўлган ер участкасини қайтариш, ўзбошимчалик билан қурилган иморатни бузиб ташлаш тўғрисидаги иш⁵¹⁹ бўйича медиатив келишув тузилмаслигини рақамли усулда назорат қилиш имконини беради;

9. Иқтисодий ишлар бўйича:

Ўзбекистон Республикасининг Иқтисодий процессуал кодексининг 53-моддасига асосан, медиаторни гувоҳ сифатида сўроқ қилинмаслигини, 65-моддасига асосан, медиаторнинг судда вакиллик қила олмаслигини, 203⁹-моддасига асосан, ўзбошимчалик билан эгаллаб олинган, давлат мулкида бўлган ер участкасини қайтариш, ўзбошимчалик билан қурилган иморатни бузиб ташлаш тўғрисидаги иш бўйича медиатив келишув тузилмаслигини назорат қилиш, 131-моддасига асосан, медиатив келишувни тузиш ва уни судда қабул қилиш жараёнлари рақамлашади⁵²⁰;

⁵¹⁶ Ўзбекистон Республикасининг “[Хакамлик судлари тўғрисида](#)” 2006 йил 16 октябрдаги ЎРҚ–64-сон Қонуни // [lex.uz](#) – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

⁵¹⁷ Ўзбекистон Республикаси адлия вазирининг 2012 йил 2 мартдаги 53-мх-сон “Ўзбекистон Республикаси қонунчилик тармоқларининг Умумҳуқуқий классификаторини тасдиқлаш тўғрисида”ги буйруғига (рўйхат рақами 2333, 2012 йил 2 март) // [lex.uz](#) – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

⁵¹⁸ Вазирлар Маҳкамасининг 2014 йил 6 октябрдаги 279-сон қарори билан тасдиқланган “Давлат акцияларини сотиш тартиби тўғрисида”ги Низом // [lex.uz](#) – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

⁵¹⁹ Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик процессуал кодекси // [lex.uz](#) – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

⁵²⁰ Ўзбекистон Республикасининг Иқтисодий процессуал кодекси // [lex.uz](#) – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

10. Ўзбекистон Республикаси Савдо-саноат палатаси ҳузурида Тошкент халқаро арбитраж маркази (ТИАС)нинг медиация тартиб-таомили бўйича:

Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикаси Савдо-саноат палатаси ҳузурида Тошкент халқаро арбитраж марказини (ТИАС) ташкил этиш тўғрисида” 2018 йил 5 ноябрдаги ПҚ–4001-сон қарорига асосан, Ўзбекистон Республикаси Савдо-саноат палатаси ҳузурида Тошкент халқаро арбитраж маркази (ТИАС)нинг⁵²¹ медиация тартиб-таомили бўйича ҳуқуқлари рақамлашади;

11. Медиаторларни тайёрлаш ва реестрга киритиш соҳасида:

Вазирлар Маҳкамасининг “Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги ҳузуридаги Юридик кадрларни қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш институти фаолиятини ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида” 2025 йил 19 мартдаги 171-сон қарори⁵²², Ўзбекистон Республикаси адлия вазирининг 2019 йил 31 январдаги 54-мх-сон буйруғи (рўйхат рақами 3134, 2019 йил 31 январь) билан тасдиқланган Медиаторларни тайёрлаш дастуридан келиб чиқиб, медиаторларни тайёрлаш йўналиши⁵²³ ва Вазирлар Маҳкамасининг “Профессионал медиаторлар реестрига киритиш бўйича давлат хизматларини кўрсатишнинг маъмурий регламентини тасдиқлаш тўғрисида” 2023 йил 17 октябрдаги 544-сон қарорига асосан⁵²⁴, медиаторларни реестрга киритиш соҳаси тўлиқ рақамлашади;

12. Меҳнат низолари бўйича:

Ўзбекистон Республикаси Меҳнат кодексининг 542-, 545-, 554-, 560-, 570-, 573-576-, 579-моддалари⁵²⁵, Ўзбекистон Республикаси камбағалликни қисқартириш ва бандлик вазирининг 2023 йил 20 июлдаги 62-2023/Б-сон буйруғи (рўйхат рақами 3449, 2023 йил 26 июль) билан тасдиқланган Доимий асосда фаолият кўрсатувчи меҳнат арбитражи тўғрисидаги намунавий низом⁵²⁶, Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Камбағалликни қисқартириш ва бандлик соҳасида давлат сиёсатини такомиллаштириш ва самарадорликни ошириш чора-тадбирлари тўғрисида” 2024 йил 4 октябрдаги

⁵²¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикаси Савдо-саноат палатаси ҳузурида Тошкент халқаро арбитраж марказини (ТИАС) ташкил этиш тўғрисида” 2018 йил 5 ноябрдаги ПҚ–4001-сон қарори // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

⁵²² Вазирлар Маҳкамасининг “Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги ҳузуридаги Юридик кадрларни қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш институти фаолиятини ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида” 2025 йил 19 мартдаги 171-сон қарори // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

⁵²³ Ўзбекистон Республикаси адлия вазирининг 2019 йил 31 январдаги 54-мх-сон буйруғи (рўйхат рақами 3134, 2019 йил 31 январь) билан тасдиқланган Медиаторларни тайёрлаш дастури // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

⁵²⁴ Вазирлар Маҳкамасининг “Профессионал медиаторлар реестрига киритиш бўйича давлат хизматларини кўрсатишнинг маъмурий регламентини тасдиқлаш тўғрисида” 2023 йил 17 октябрдаги 544-сон қарори // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

⁵²⁵ Ўзбекистон Республикасининг Меҳнат кодекси // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

⁵²⁶ Ўзбекистон Республикаси камбағалликни қисқартириш ва бандлик вазирининг 2023 йил 20 июлдаги 62-2023/Б-сон буйруғи (рўйхат рақами 3449, 2023 йил 26 июль) билан тасдиқланган Доимий асосда фаолият кўрсатувчи меҳнат арбитражи тўғрисидаги намунавий низом // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

ПҚ–347-сон қарорига⁵²⁷ асосан, меҳнат низоларига оид тартиб-таомиллар ва видеоконференциялоқа режимида ўтказилаётган жараёнлар рақамлашади;

13. Кripto-дўкон фаолияти соҳасида:

Ўзбекистон Республикаси Истикболли лойиҳалар миллий агентлиги директорининг “Кripto-дўкон фаолиятини амалга ошириш қоидаларини тасдиқлаш тўғрисида” 2022 йил 29 сентябрдаги 43-сон буйруғи (31.10.2022 й., рўйхат рақами 3395)га⁵²⁸ асосан, крипто-дўконнинг электрон платформаси ва (ёки) савдо объектида жойлаштирилган крипто-дўконнинг ҳаракатларидан (ҳаракатсизлигидан) норози бўлган мижозлар томонидан низони медиация орқали ҳал этиш усуллари ва чора-тадбирлари ҳақидаги маълумот ҳақида ягона нуқтадан ахборот олиш имконияти яратилади;

14. Хусусийлаштириладиган давлат мулкнинг олди-сотди шартномаси бўйича мажбуриятлар бажарилиши бўйича

Ўзбекистон Республикасининг “Давлат мулкни хусусийлаштириш тўғрисида” 2024 йил 14 февралдаги ЎРҚ–907-сон Қонунига асосан, хусусийлаштириладиган давлат мулкнинг олди-сотди шартномаси бўйича мажбуриятлар бажарилмаган ёки лозим даражада бажарилмаган тақдирда, тарафлар медиация тартиб-таомилларини ўтказишга оид жараёнлар рақамлашади⁵²⁹;

15. Адвокатура фаолияти йўналишида:

Ўзбекистон Республикаси адлия вазирининг “Адвокатлик тузилмалари томонидан статистик маълумотларни тақдим қилиш тартиби тўғрисидаги низомни тасдиқлаш ҳақида” 2024 йил 20 декабрдаги 30-мх-сон буйруғи (23.12.2024 й., рўйхат рақами 3588)га асосан, адвокатнинг мадиация жараёнларидаги иштироки рақамлашади⁵³⁰.

16. Давлат харидлари соҳасида:

Вазирлар Маҳкамасининг “Давлат харидларида ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланишни кенгайтириш ҳамда давлат харидлари электрон тизими операторлари фаолиятини янада такомиллаштириш бўйича кўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” 2025 йил 30 июлдаги 476-сон қарорига асосан, давлат харидлари соҳасидаги низоларни судгача ҳал қилишда медиация жараёнлари рақамлашади ва унинг умумий назорат йўлга қўйилади⁵³¹.

⁵²⁷ Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Камбағалликни қисқартириш ва бандлик соҳасида давлат сиёсатини такомиллаштириш ва самарадорликни ошириш чора-тадбирлари тўғрисида” 2024 йил 4 октябрдаги ПҚ–347-сон қарори // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

⁵²⁸ Ўзбекистон Республикаси Истикболли лойиҳалар миллий агентлиги директорининг “Кripto-дўкон фаолиятини амалга ошириш қоидаларини тасдиқлаш тўғрисида” 2022 йил 29 сентябрдаги 43-сон буйруғи (31.10.2022 й., рўйхат рақами 3395) // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

⁵²⁹ Ўзбекистон Республикасининг “Давлат мулкни хусусийлаштириш тўғрисида” 2024 йил 14 февралдаги ЎРҚ–907-сон Қонуни // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

⁵³⁰ Ўзбекистон Республикаси адлия вазирининг “Адвокатлик тузилмалари томонидан статистик маълумотларни тақдим қилиш тартиби тўғрисидаги низомни тасдиқлаш ҳақида” 2024 йил 20 декабрдаги 30-мх-сон буйруғи (23.12.2024 й., рўйхат рақами 3588) // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

⁵³¹ Вазирлар Маҳкамасининг “Давлат харидларида ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланишни кенгайтириш ҳамда давлат харидлари электрон тизими операторлари фаолиятини янада такомиллаштириш

1. Мажбурий медиация қўлланиладиган низоларнинг аниқ рўйхати бўйича:

Италияда фуқаролик ва тижорат низолари бўйича медиацияни тартибга солувчи асосий ҳужжат 2010 йил 4 мартдаги 28-сонли Қонунчилик Декрети (Legislative Decree № 28/2010) ҳисобланади. Ушбу ҳужжатга мувофиқ, муайян тоифадаги низолар бўйича судга мурожаат қилишдан олдин мажбурий медиация жараёнидан ўтиш шарт.

Мажбурий медиация қўлланиладиган низолар рўйхати:

Кондоминиум (кўп квартирали уйлардаги умумий мулк) билан боғлиқ низолар;

Ашёвий ҳуқуқларга оид низолар;

Мулкни тақсимлаш;

Мерос билан боғлиқ низолар;

Оилавий келишувлар (битимлар);

Ижара ва аренда;

Текин фойдаланиш (коммодат);

Бизнесни ижарага бериш;

Тиббий ва соғлиқни сақлаш соҳасидаги масъулиятсизлик натижасида етказилган зарарни қоплаш;

Матбуот ёки бошқа реклама воситалари орқали тухмат қилиш;

Суғурта, банк ва молиявий шартномалар билан боғлиқ низолар.

Яқинда киритилган ўзгартиришларга кўра, ушбу рўйхат қуйидагилар билан кенгайтирилган:

Ширкат (ассоциация) шартномалари;

Консорциумлар;

Франчайзинг;

Иш (хизмат кўрсатиш) шартномалари;

Тармоқ шартномалари;

Етказиб бериш ва суб-етказиб бериш шартномалари⁵³².

Туркияда мажбурий медиация институти бир неча босқичда жорий этилган бўлиб, асосан тижорат ва меҳнат низоларини қамраб олади. 2017 йил 25 октябрда қабул қилинган 7036-сонли “Меҳнат судлари тўғрисида”ги Қонунга мувофиқ, индивидуал ёки жамоавий меҳнат шартномаларидан келиб чиқадиган, ишчи ёки иш берувчининг иш ҳақи ва товон пули билан боғлиқ даъволари ҳамда ишга тиклаш бўйича даъволар учун судга мурожаат қилишдан олдин медиациядан ўтиш мажбурийдир⁵³³. 2011 йил 14 февралдаги Туркия Тижорат Кодексига кўра, пул ундириш ёки зарарни қоплашга оид аксарият тижорат низолари бўйича даъво аризаси беришдан олдин медиаторга мурожаат қилиш шарт қилиб қўйилган⁵³⁴. 2013 йил 28

бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” 2025 йил 30 июлдаги 476-сон қарори // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

⁵³² <https://www.normattiva.it/uri-res/N2Ls?urn:nir:stato:decreto.legislativo:2010-03-04;28!vig=>.

⁵³³ <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2017/10/20171025-8.htm>.

⁵³⁴ <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/02/20110214-1-1.htm>.

ноябрда қабул қилинган 6502-сонли “Истеъмолчилар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисида”ги Қонунга биноан, муайян миқдордан ошган истеъмолчилик низоларида ҳам мажбурий медиация жорий этилган⁵³⁵. Асосий қонунчилик ҳужжати 2012 йил 22 июнда қабул қилинган 6325-сонли “Фуқаролик низоларида медиация тўғрисида”ги Қонун (Hukuk Uyuşmazlıklarında Arabuluculuk Kanunu) саналади⁵³⁶.

Австралияда мажбурий медиацияга ёндашув бирмунча фарқ қилади. Федерал даражада ягона рўйхат мавжуд бўлмаса-да, айрим соҳаларда бу тартиб қатъий белгиланган, жумладан, 1975 йилги Оила ҳуқуқи тўғрисидаги Қонунга (Family Law Act 1975) биноан, ота-оналик (фарзандлар билан боғлиқ) масалалари бўйича судга мурожаат қилишдан олдин, томонлар Оилавий низоларни ҳал қилиш (Family Dispute Resolution) жараёнидан ўтишга мажбурдирлар. Бу амалда мажбурий медиация ҳисобланади⁵³⁷. Айрим штатларда муайян турдаги низолар учун медиация мажбурийдир. Масалан, Янги Жанубий Уэльс штатида қуйидаги соҳаларда мажбурий медиация мавжуд:

Чакана ижара шартномалари (Retail Leases Act 1994)⁵³⁸;

Фермер хўжаликларининг қарздорлиги (Farm Debt Mediation Act 1994)⁵³⁹.

Грецияда 4640/2019-сонли Қонуннинг 6-моддаси (Νόμος 4640/2019, Αρθρο 6)га асосан, мажбурий медиация қўлланиладиган низолар рўйхати қуйидагилар саналади:

оилавий низолар:

эр-хотин ўртасидаги никоҳ давомида орттирилган мол-мулкни тақсимлаш;

вояга етмаган фарзандларнинг таъминоти (алимент);

фарзандларнинг ким билан яшабини белгилаш.

ота-она ва фарзандлар ўртасидаги мулоқот тартибини белгилаш.

мулкый низолар:

қиймати 30,000 евродан ошадиган барча низолар.

шартномавий низолар:

шартномаларнинг ҳақиқий эмаслиги ёки унинг бажарилиши билан боғлиқ низолар.

зарарни қоплаш:

автомобиль билан боғлиқ йўл-транспорт ҳодисалари натижасида етказилган зарарни қоплаш.

тиббий хатоликлар (масъулиятсизлик) оқибатида етказилган зарарни қоплаш.

адвокатлар, нотариуслар, суд ижрочиларининг касбий фаолиятидаги масъулиятсизлиги билан боғлиқ зарарни қоплаш.

⁵³⁵ <https://resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/11/20131128-1.htm>.

⁵³⁶ <https://resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/06/20120622-1.htm>.

⁵³⁷ <https://www.legislation.gov.au/C2004A00275/2019-03-10/text>.

⁵³⁸ <https://legislation.nsw.gov.au/view/html/inforce/current/act-1994-046>.

⁵³⁹ <https://legislation.nsw.gov.au/view/whole/html/inforce/current/act-1994-091>.

шахсининг шаъни ва кадр-қимматини ҳақорат қилиш (матбуот орқали ёки бошқача) билан боғлиқ низолар.

фонд бозорига оид низолар⁵⁴⁰.

Руминияда 192/2006-сонли “Медиация ва медиатор касбини ташкил этиш тўғрисида”ги Қонуннинг 60¹-моддаси (Legea nr. 192/2006, Articolul 60¹)га асосан, айрим тоифадаги низолар учун медиациядан ўтиш мажбурияти белгиланган, хусусан:

оилавий низолар:

никоҳдан ажрашиш;

ота-оналик ҳуқуқларини амалга ошириш;

фарзанднинг яшаш жойини белгилаш;

фарзанд билан мулоқот қилиш тартибини белгилаш;

никоҳ давомида орттирилган мол-мулкни бўлиш.

фуқаролик низолари:

эғалик ҳуқуқини ҳимоя қилиш.

кўшничилик ҳуқуқлари билан боғлиқ низолар.

қиймати 50,000 лейдан (Руминия миллий валютаси) кам бўлган профессионал масъулиятсизлик (malpractice) билан боғлиқ зарарни қоплаш.

жиноий ишлар: фақатгина жабрланувчининг аризасига биноан кўзғатиладиган ва томонларнинг **ярашувига имкон берадиган жиноятлар** (масалан, тухмат, ҳақорат, баданга енгил шикаст етказиш)⁵⁴¹.

Литвада “Медиация тўғрисида” 2017 йил 29 июндаги Қонун талабига асосан, барча оилавий низолар, хусусан, никоҳни бекор қилиш (ажрашиш) тўғрисидаги ишлар, алоҳида яшаш (суд сепарацияси) тўғрисидаги ишлар, вояга етмаган фарзанднинг яшаш жойини белгилаш, вояга етмаган фарзанд билан кўришиш тартибини белгилаш, фарзандларнинг таъминоти (алимент) оид низолар, никоҳ шартномасини ўзгартириш ёки бекор қилиш, эр-хотиннинг умумий мол-мулкни тақсимлаш ҳақидаги низолар дастлаб мажбурий тартибда медиация тартибда кўриб чиқирилиши шарт⁵⁴².

Черногорияда “Низоларни муқобил ҳал қилиш тўғрисида” 2025 йил 5 июндаги Қонун (Zakon o alternativnom rješavanju sporova)га мувофиқ, томонлар судга мурожаат қилишдан аввал медиатор билан биринчи учрашувда (first mediation meeting) иштирок этишлари шарт бўлган низолар тоифаси белгиланган ва булар қуйидагилар саналади:

иқтисодий низолар:

хўжалик юритувчи субъектлар ўртасидаги қарздорликка оид низолар;

банк, лизинг ва суғурта хизматларига оид низолар;

курилиш шартномаларидан келиб чиқадиган низолар;

меҳнат низолари:

меҳнат шартномасини бекор қилишга оид низолар;

зарарни қоплашга оид низолар;

⁵⁴⁰ <https://www.lawspot.gr/nomikes-plirofories/nomothesia/n-4640-2019/arthro-6-nomos-4640-2019-ypohreotiki-arhiki-synedria>.

⁵⁴¹ <https://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocument/71928>.

⁵⁴² <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/95539982609f11e7a53b83ca0142260e>.

оилавий низолар:

ота-она ва фарзандлар ўртасидаги мулкӣ муносабатлар;

бошқа низолар:

мулкка етказилган зарарни қоплашга оид низолар;

шаън, кадр-қиммат ва ишчанлик обрўсини ҳимоя қилишга оид низолар⁵⁴³.

Шунингдек, **АҚШда** “The Federal Alternative Dispute Resolution Act” (1988 йил) қонунига мувофиқ медиация маъмурий ва айрим жиноят ишлари⁵⁴⁴, **Буюк Британияда** – трансчегаравий низолар, оммавий-ҳуқуқий низоларнинг айрим турлари ва вояга етмаганлар иштирокидаги жиноят ишлари⁵⁴⁵, **Францияда** – маъмурий тусдаги айрим низолар (солиқ низолари, молия бозори муносабатларига оид низолар)⁵⁴⁶, **Қозоғистон Республикасида** – маъмурий тусдаги низолар, шунингдек маъмурий ҳуқуқбузарлик⁵⁴⁷ ёки жиноят ишларини (унга оғир бўлмаган, ўртача оғир ва оғир жиноятлар)⁵⁴⁸ кўриб чиқишда қўлланилади.

2. Медиация институтини рақамлаштириш бўйича:

Европа иттифоқи 2025 йилга қадар фаолият кўрсатган EU ODR Platform (European Online Dispute Resolution)⁵⁴⁹ орқали истеъмолчиларнинг ҳуқуқ ва манфаатлари билан боғлиқ низолар бўйича онлайн аризаларни қабул қилиш, медиатор/ODR органи билан боғлаш имкониятини яратган бўлса, ҳозирда “Consumer Redress in the EU” платформаси⁵⁵⁰ орқали янги имкониятлар яратилган.

Туркияда UYAP (Ulusal Yargı Ağı Projesi) ахборот тизими⁵⁵¹, E-Hearing мобил иловаси⁵⁵², E-Arabilucu платформаси⁵⁵³ яратилган бўлиб, улар орқали “медиатор” интерфейси — медиаторлар ҳолатини кузатиш, ишларни қабул, кўриб чиқиш, онлайн медиация реестрини юритиш имконияти яратилган.

Сингапурда CJTS (Community Justice & Tribunals System) / eLitigation платформаси орқали e-Negotiation ва e-Mediation имкониятлари (онлайн музокара ва медиация унсурлари, онлайн ариза қабул қилиш ва ҳужжатларни кўриш, видеомажлис ва электрон келишувларни яратиш ва юклаш имконияти мавжуд⁵⁵⁴.

Эстонияда e-File (E-toimik) / e-Justice экосистемаси⁵⁵⁵ орқали суд ишларини электрон юритиш (е-файлинг), барча томонлар учун электрон баённомалар ва қарорлар қабул қилиш, идоралараро маълумот алмашинуви

⁵⁴³ <https://me.propisi.net/zakon-o-alternativnom-rjesavanju-sporova/>.

⁵⁴⁴ <https://www.congress.gov/bill/105th-congress/house-bill/3528>.

⁵⁴⁵ <https://www.legislation.gov.uk/ukxi/2011/1133/contents/made>.

⁵⁴⁶ https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006070933/.

⁵⁴⁷ <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000234>.

⁵⁴⁸ <https://adilet.zan.kz/rus>.

⁵⁴⁹ https://consumer-redress.ec.europa.eu/site-relocation_en.

⁵⁵⁰ https://consumer-redress.ec.europa.eu/index_en.

⁵⁵¹ <https://bilirkisi.uyap.gov.tr/giris>.

⁵⁵² <https://play.google.com/store/apps/details?id=tr.gov.adalet.edurusma&hl=ru>.

⁵⁵³ <https://arabilucu.uyap.gov.tr/main/arabilucu/index.jsp?v=3785>.

⁵⁵⁴ <https://cjts.judiciary.gov.sg/home>.

⁵⁵⁵ <https://e-estonia.com/e-estonia-briefing-centre-services/about-us/>.

(X-Road) орқали маълумот олиш⁵⁵⁶, миллий e-ID (ID-карта / Mobile-ID) орқали шахс аутентификациясини амалга ошириш ва уни медиация ва суд мажлисларида иштирокчиларни тасдиқлашда қўллаш имконияти яратилган.

Ж. Кореяда Korean ODR, Supreme Court e-Litigation платформаси орқали электрон ариза, масофавий эшитувлар, онлайн медиацияни амалга ошириш имкониятлари яратилган⁵⁵⁷.

БААда DIFC Courts Virtual Hearing, Smart Courts⁵⁵⁸, **АҚШда** Utah State Courts ODR Platform⁵⁵⁹ тизимлари орқали онлайн медиация йўлга қўйилган.

Медиация институтини такомиллаштириш мақсадида қуйидагилар таклиф қилинади:

1) мажбурий медиация қўлланиладиган низоларнинг аниқ рўйхатини тасдиқлаш;

2) медиация институтини тўлиқ рақамлаштириш ва шаффофлигини таъминлаш.

Шу сабабли ушбу вазифаларни амалга ошириш мақсадида қуйидагилар таклиф қилинади:

I. Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги, Қонунчилик ва ҳуқуқий сиёсат институти, Иқтисодиёт ва молия вазирлиги, Солиқ қўмитаси, Рақамли технологиялар вазирлиги вакилларидан иборат бўлган **Ишчи гуруҳ тузиш**;

II. Ишчи гуруҳнинг вазифалари этиб, Ишчи гуруҳ таркиби тўлиқ шакллантирганидан кейин **қуйидагиларни амалга ошириш** этиб белгилаш:

1) мажбурий медиация қўлланиладиган низоларнинг аниқ рўйхатини шакллантириш;

2) қуйидагиларни назарда тутувчи Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Медиация соҳасидаги муносабатларни тартибга солишни такомиллаштириш тўғрисида”ги қарори лойиҳасини Президент Администрациясига киритиш:

медиация тартиб-таомиллари қўлланиладиган соҳалар қаторига мажбуриятни таъминлаш усули сифатида фуқаровий, солиқ, давлат харидлари, тарафлардан бири давлат органи, ташкилоти ёки тадбиркорлик субъекти бўлган, шунингдек маъмурий ҳуқуқбузарлик ва жиноят ишларида етказилган зарар билан боғлиқ низо бўлган ишларни киритиш;

маъмурий ҳуқуқбузарлик ва жиноят ишида медиация тартиб-таомили қўлланганлиги сабабли маъмурий ҳуқуқбузарлик ва жиноят иши қўзғатишни рад этиш ва юритилаётган ишни тугатишдан келиб чикиб, Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекс ва Жиноят-процессуал кодексига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш;

медиация қўлланиладиган низоларнинг ягона рўйхатини тасдиқлаш;

⁵⁵⁶ <https://www.rik.ee/en/international/ai-solutions>.

⁵⁵⁷ <https://eng.scourt.go.kr/eng/judiciary/eCourt/eTrials.jsp>.

⁵⁵⁸ <https://www.difccourts.ae/rules-decisions/practice-directions/practical-guidance-note-no-1-2023-difc-courts-virtual-hearing-and-bundling-protocol>.

⁵⁵⁹ <https://www.utcourts.gov/en/about/miscellaneous/law-library/research/utah.html>.

медиация қўлланиладиган низолар бўйича судлар томонидан тарафларга мажбурий медиацияни таклиф қилиш ва унинг натижаси асосида иш юритишни тугатиш ёки давом эттириш амалиётини йўлга қўйиш;

медиация қўлланилган ишлар туфайли судларда ҳал қилинган низолар бўйича медиаторни рағбатлантириш тартиб-таомилларини белгилаш;

медиаторга давлат органлари ва ташкилотлари, шунингдек, судда кўрилаётган медиация қўлланиладиган низолар бўйича автоматик хабарнома бериш имкониятини йўлга қўйиш;

профессионал медиаторларга тўланган ҳақ солиқ солиш объекти ҳисобланмаслигини белгилаш;

сунъий интеллект технологиясига асосланган **“Рақамли медиация”** комплекс ахборот тизими ва унинг мобил иловасини жорий этиш;

“Рақамли медиация” комплекс ахборот тизимидан фойдаланган ҳолда, медиация тартиб-таомилларини амалга ошириш тартиби тўғрисидаги низомни тасдиқлаш;

медиация тартиб-таомилларини тўлиқ **“Рақамли медиация”** комплекс ахборот тизимидан мажбурий фойдаланган ҳолда амалга ошириш механизминини белгилаш;

“Рақамли медиация” комплекс ахборот тизими ва унинг мобил иловаси орқали реал вақт режимида амалга ошириш учун қуйидаги имкониятларни яратиш:

“Рақамли медиация” комплекс ахборот тизимида медиатор ва тарафларнинг шахсига, мол-мулкига, яшаш ва турган манзилига, низо предметида оид бошқа маълумотларни идоралараро электрон ҳамкорлик йўли билан олиш, анъанавий усулларда тўлдириш;

медиация қўлланиладиган низоларнинг рўйхати ва ушбу рўйхат асосида Республикада амалга оширилган медиатив келишувлар, уларни тасдиқлаган медиаторлар ва келишувларнинг натижалари;

профессионал медиаторларни тайёрлаш учун зарур бўлган рақамли ўқув платформасида таълим олиш;

профессионал медиаторлар реестри;

медиатив келишувлар ва медиация тартиб-таомили орқали тамомланган ишлар реестри;

идоралараро электрон ҳамкорлик йўли билан медиатор ва тарафлар, улар томонидан тузилган ва QD-код билан тасдиқланган медиатор келишувлар, уларнинг ижроси ҳақидаги маълумотларни олиш;

медиатив келишув тузиш учун оферта йўллаш, уни акцеплаш, оферта ва таклифларни кўриб чиқиш, муҳокама қилиш;

медиаторга медиатив келишув тузиш учун зарур маълумот ва далилларни тақдим этиш, медиаторнинг тарафларга тарафлар учун муқобил таклифлар тақдим этиш;

тарафларга чақирув қоғозини юбориш, тарафлар ўртасида медиатор иштирокида видеоконференция алоқа режими орқали медиатив келишув муҳокамасини амалга ошириш;

медиатив келишув лойиҳасини таҳрирлаш, медиатив келишув тузиш, унга ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш, уни бекор қилиш, тасдиқлаш ва уни QD-код билан тасдиқланган медиатив келишувни юклаб олиш;

медиатор учун ҳақ тўлаш;

медиатор, тарафлар, платформа фойдаланувчиларининг ҳуқуқ ва мажбуриятлари, ушбу мажбуриятдан келиб чиқиб жавобгарлиги, шикоят қилиш тартиби, медиатив келишув тузишнинг оқибатлари таҳлилини билиш;

Ягона интерактив давлат хизматлари портали, Солиқ органларининг электрон давлат хизматлари портали “Рақамли медиация” комплекс ахборот тизими ва унинг мобил иловаси орқали реал вақт режимида амалга оширилган ҳаракатлар ҳақида хабарнома олиш;

Ўзбекистон Республикаси Олий судининг интерактив хизматлари портали билан интеграция қилган ҳолда, судларга медиация келишувларини ҳамда манфаатдор тарафлар медиация келишувлари қабул қилинганлиги муносабати билан иш юритишни тугатиш, кўрмасдан қолдириш ҳақидаги ажримларни ягона платформадан олиш;

видео, аудио ва овозли ёзувларни матнга айлантириш орқали медиация тартиб-таомилларини содда ва қулай усулда амалга ошириш;

медиаторга давлат органлари ва ташкилотлари, шунингдек, судда кўрилаётган медиация қўлланиладиган низолар бўйича автоматик хабарнома бериш имкониятини йўлга қўйиш;

тарафлар ва медиаторга Ягона интерактив давлат хизматлари портали, Солиқ органларининг электрон давлат хизматлари портали, тасдиқлашнинг ID картадаги QD-kod ва Face ID усулларида фойдаланиб рўйхатдан ўтган ҳолда, “Рақамли медиация” комплекс ахборот тизими ва унинг мобил иловаси орқали ўзлари иштирок этган медиация тартиб-таомиллари ҳақидаги жараёнлар билан танишиш ҳамда зарур маълумотларни олиш, тизимда зарур маълумотлар билан ишлаш.

4.4-§. Ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланиб содир этилган жиноят ва кибержиноятларни фош этишда экспертизанинг ролини янада кучайтириш

Ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланиб содир этилган жиноят ва кибержиноятлар сони кундан-кунга ошиб бормоқда.

Маълумот учун: Ўзбекистонда 2020 йилда **863** та, 2021 йилда **785** та, 2022 йилда **7570** та, 2023 йилда **6 450** та, 2024 йилда **58 800** та қилмиш ахборот технологияларидан фойдаланиб содир этилганлиги рўйхатга олинган. **Кибержиноятлар** сони 2020 йилга қараганда 2024 йилда тахминан **68,13 баробарга кўтарилган**.

Ушбу ижтимоий хавфли қилмишларнинг қачон, қай тариқа, ким томонидан содир этилганлигини аниқлаш, жиноятларни фош этиш ва айбдорни қидириб топишда **экспертизанинг** ўрни ва роли жуда муҳим аҳамиятга эга.

Ҳозирда ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланиб содир этилган жиноят ва кибержиноятларга оид ишлар юзасидан суд-компьютер техникавий экспертизаси тайинланади.

Бирок, суд-компьютер техникавий экспертизаси қуйидагиларга асосан бугунги кун талабларига мос эмас ва у етарлича самара бермаяпти, хусусан:

биринчидан, экспертиза ўтказилаётган вақтида экспертлар дастлаб далилларнинг мутахассис иштирокида тўғри олинганлиги, далил олинаётган вақтида техник хатоликлар бўлган ёки бўлмаганлигини аниқлаш имконига эга бўлишмаяпти.

Маълумки, Ўзбекистон Республикасининг “Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига рақамли далиллар билан ишлаш тизимини такомиллаштиришга қаратилган ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида” 2024 йил 21 ноябрдаги ЎРҚ–1003-сон Қонуни билан Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-процессуал кодексига терговга қадар текширувни амалга ошираётган органнинг мансабдор шахсига, суриштирувчига, терговчига, прокурорга ёки судга **электрон маълумотларни ўз ташаббуси билан тақдим этиш, нарсаларни, ҳужжатларни ва электрон маълумотларни ашёвий, ёзма ва рақамли далил сифатида ишга қўшиб қўйиш тартиби белгиланган**⁵⁶⁰.

Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-процессуал кодексининг 69-моддасига асосан, тергов ва суд муҳокамасини ўтказишда **далилларни топиш ва мустаҳкамлашда суриштирувчига, терговчига, прокурорга ва судга ёрдам бериш учун мутахассис чақирилади**. Мутахассис сифатида шифокор, педагог ҳамда зарур билим ва малакага эга бўлган бошқа шахслар чақирилиши мумкин⁵⁶¹.

⁵⁶⁰ Ўзбекистон Республикасининг “Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига рақамли далиллар билан ишлаш тизимини такомиллаштиришга қаратилган ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида” 2024 йил 21 ноябрдаги ЎРҚ–1003-сон Қонуни // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

⁵⁶¹ Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-процессуал кодекси // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

Шунга кўра, юқоридаги Қонун билан амалдаги Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-процессуал кодексида электрон маълумотларни ашёвий, ёзма ва **рақамли далил сифатида ишга қўшиб қўйишда мутахассис иштироки зарурлиги белгиланди.**

Шу билан бирга, Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ахборот технологиялари ёрдамида содир этиладиган жиноятларга қарши курашиш фаолиятини янада кучайтиришга қаратилган чора-тадбирлар тўғрисида” 2025 йил 30 апрелдаги ПҚ–153-сон қарорига асосан, терговга қадар текширув ва дастлабки тергов давомида содир этилган кибержиноятлар юзасидан киберхавфсизлик талабларига риоя қилинганлиги бўйича хулосани “Киберхавфсизлик маркази” ДУК томонидан бериш тартиби жорий этилган⁵⁶².

Бироқ, ушбу мутахассисга ва хулосага қўйилган мажбурий талаблар ва мутахассиснинг махсус мажбуриятлари амалдаги қонунчиликда белгилаб берилмаган. ЖПКнинг 70-моддасида ҳам бу хусусда тўхталиб ўтилмаган.

Маълумот учун: амалиётда ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар томонидан Рақамли технологиялар вазирлиги, Ахборотлаштириш ва телекоммуникация соҳасида назорат инспекцияси ҳамда унинг ҳудудий ва тизимдаги ташкилотлари, “Киберхавфсизлик маркази” ДУК мутахассисларини ишга жалб қилиб, уларнинг тушунтиришлари асосида тайёрланган материаллар асосида жиноят иши қўзғатиш масаласи ҳал этилмоқда.

Оқибатда, кибержиноятларни ўз вақтида фош этиш имкониятлари суриштирувчи, терговчи, прокурор, судья ва мутахассиснинг айби туфайли фош этилмай қолинмоқда;

иккинчидан, суриштирувчи, терговчи, прокурор, судьяларнинг техник билими, айниқса, кибертехнологиялар бўйича етарлича билимга эга эмаслиги туфайли мутахассис тергов ҳаракатлари жараёнида хато қилган ёки қилмаганлигини назорат қила олишмаяпти, мутахассиснинг экспертга ўхшаб ЖКнинг 238- ва 240-моддалари бўйича огоҳлантирилмаслиги унинг ўз ҳаракатларининг оқибатлари ҳақида фикр юритмаслигига сабаб бўлмоқда;

учинчидан, ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланиб содир этилган жиноят ва кибержиноятларга оид ишлар юзасидан **суд-компьютер техникавий экспертизаси тайинланаётган бўлса-да, у ўзининг камровлиги даражаси бўйича компьютер техникаси ва ускунасига оид масалаларни ҳал қилади.**

Тадқиқот объекти эса, қуйидагилар бўлиши мумкин:

компьютер ускуналари (процессор, хотира, дисклар ва бошқалар),
компьютер қурилмалари (принтер, сканер, флеш-диск ва бошқалар),
дастурий таъминотнинг техник жиҳатлари.

Тадқиқот саволлари:

қурилманинг ишга яроқлилиги;

⁵⁶² Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ахборот технологиялари ёрдамида содир этиладиган жиноятларга қарши курашиш фаолиятини янада кучайтиришга қаратилган чора-тадбирлар тўғрисида” 2025 йил 30 апрелдаги ПҚ–153-сон қарори // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

маълумот ташувчидаги маълумотни ўчирилган-ўчирилмаганини аниқлаш,

дастурнинг қонунийлиги ёки лицензияси;
техник носозлик сабабларига оид бўлади.

Бироқ, у қуйидаги масалаларни аслида ҳал қила олмайди, хусусан:

алоқа сифати ва у туфайли Жиноят кодексининг 186- ва 263-моддасида назарда тутилган алоқа билан боғлиқ жиноят содир этилганлиги юзасидан тайинланиши зарур бўлган экспертизага оид масалалар;

телекоммуникация тармоғи ҳолати, хусусан, Жиноят кодексининг 143-, 186-, 163-, 278³ ва 278⁷-моддаларида телекоммуникация тармоғи билан боғлиқ масалалар;

криптографик масалалар, хусусан, Жиноят кодексининг 141¹-141³, 143-, 150-151, 154-155, 155², 156, 157-162, 165, 168-169, 210, 278¹-278⁴ ва 278⁶-278⁸-моддаларидаги ҳолатлар;

ахборот тизимлари, веб-сайтлар, тармоқлар, мессенжерлар, электрон почта, лог-файллар, IP-адреслар, “рақамли излар”га оид масалалар, хусусан, Жиноят кодексининг 141¹-141³, 143-, 150-151, 154-155, 155², 156, 157-162, 165, 168-169, 210, 278¹-278², 278⁴, 278⁸-278⁹-моддаларидаги компьютер тизими, техникаси ва ускунаси билан боғлиқ бўлмаган ҳолатлар.

Шу сабабли ҳам суд-компьютер техникавий экспертизаси **фақатгина компьютер техникаси билан боғлиқ бўлган масалаларни қамраб олганлиги** сабабли у орқали:

кибержиноятларнинг содир этилганлигини исботлаш;

тармоқда ёки ахборот тизимида ким, қачон ва қандай усул билан маълумотни ўзгартирганини аниқлаш;

тармоқда ёки ахборот тизимида ўчириб юборилган ёки шифрланган маълумотни тиклаш;

коррупция ва фирибгарликка оид рақамли изларни фош этиш;

судда қонуний кучга эга бўлган далил тайёрлаш имконсиз саналади.

тўртинчидан, экспертнинг олдига қўйилган саволларни шакллантириш, жиноятни фош этиш ва ҳақиқий айбдорни топишда экспертизани тўғри тайинлаш муҳим аҳамиятга эга. Суд-компьютер техникавий экспертизасининг олдига фақатгина компьютер техникасига боғлиқ саволлар қўйилсагина у ўз билим доирасидан келиб чиқиб жавоб бера олиши мумкин, бироқ у тармоқ, алоқа сифати ва компьютер техникасидан ўзга саволларга жавоб бера олмайди, қолаверса, у юридик масалаларга тўхталиб ўта олмайди.

Бунинг сабаби эса, Республикамизда бу соҳада кадрлар тайёрлаш ҳали ҳамон эскича усуллар орқали амалга оширилмоқда.

Хусусан, республикамизда биргина алоқа сифати бўйича хулоса берадиган бирон бир эксперт ёки экспертиза маркази мавжуд эмас. **Х. Сулайманова** номидаги Республика экспертиза маркази, **Ҳуқукни муҳофаза қилиш академияси** Рақамли криминалистика илмий-тадқиқот институти ва унинг Кибержиноятларга қарши курашишга ва рақамли терговга қўмаклашиш марказида ҳам бундай имконият яратилмаган.

Биргина мисол, Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекснинг 153- ва 164-моддалари ҳамда Жиноят кодексининг 186 ва 263-моддалари бевосита **алоқа сифати** натижасида ҳуқуқбузарлик ёки жиноят вужудга келадиган бўлса, унинг вужудга келиш сабабларини техник усуллар орқали Республикадаги бирон бир экспертиза маркази ёки эксперт аниқлай олмайди.

Шу сабабли ҳам **2017-2025 йиллар таҳлил қилинганида** Ахборотлаштириш ва телекоммуникация соҳасида назорат инспекцияси ходимлари “Электромагнит мослашув маркази” ДУКнинг **фақатгина алоқа қамрови ҳақидаги хулосаси** ва алоқанинг узлуксизлигини таъминлашга доир техник жиҳатдан тартибга солиш соҳасидаги норматив ҳужжатлар бузилганлиги бўйича чора кўришган ҳолда, **бевосита етказиб берилаётган алоқа сифати бўйича** вужудга келаётган ҳуқуқбузарликлар бўйича бирон бир **чора кўришмаганлиги аниқланди**.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Рақамли Ўзбекистон – 2030” стратегиясини тасдиқлаш ва уни самарали амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида” 2020 йил 5 октябрдаги ПФ–6079-сон⁵⁶³, “Маъмурий ислохотлар доирасида рақамли технологиялар соҳасида давлат бошқарувини самарали ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида” 2023 йил 24 майдаги ПФ–76-сон⁵⁶⁴ фармонлари ва “Рақамли иқтисодиёт ва электрон ҳукуматни кенг жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида” 2020 йил 28 апрелдаги ПҚ–4699-сон⁵⁶⁵, “2022-2023 йилларда ахборот-коммуникация технологиялари соҳасини янги босқичга олиб чиқиш чора-тадбирлари тўғрисида” 2022 йил 22 августдаги ПҚ–357-сон⁵⁶⁶, “Рақамли хизматлар қамрови ва сифатини ошириш ҳамда соҳа, тармоқ ва ҳудудларни рақамли трансформация қилиш чора-тадбирлари тўғрисида” 2023 йил 24 майдаги ПҚ–162-сон⁵⁶⁷ қарорларида Республика ҳудудларининг юқори тезликдаги Интернет жаҳон ахборот тармоғи билан қамров даражаси 2030 йилга келиб **100 фоизга етказиш белгиланган**.

Шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Президентининг “2022-2023 йилларда ахборот-коммуникация технологиялари соҳасини янги босқичга олиб чиқиш чора-тадбирлари тўғрисида” 2022 йил 22 августдаги ПҚ–357-сон қарорига асосан, **2022 йил якунига қадар** аҳоли яшаш

⁵⁶³ Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Рақамли Ўзбекистон – 2030” стратегиясини тасдиқлаш ва уни самарали амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида” 2020 йил 5 октябрдаги ПФ–6079-сон Фармони // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

⁵⁶⁴ Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Маъмурий ислохотлар доирасида рақамли технологиялар соҳасида давлат бошқарувини самарали ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида” 2023 йил 24 майдаги ПФ–76-сон Фармони // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

⁵⁶⁵ Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Рақамли иқтисодиёт ва электрон ҳукуматни кенг жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида” 2020 йил 28 апрелдаги ПҚ–4699-сон қарори // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

⁵⁶⁶ Ўзбекистон Республикаси Президентининг “2022-2023 йилларда ахборот-коммуникация технологиялари соҳасини янги босқичга олиб чиқиш чора-тадбирлари тўғрисида” 2022 йил 22 августдаги ПҚ–357-сон қарори // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

⁵⁶⁷ Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Рақамли хизматлар қамрови ва сифатини ошириш ҳамда соҳа, тармоқ ва ҳудудларни рақамли трансформация қилиш чора-тадбирлари тўғрисида” 2023 йил 24 майдаги ПҚ–162-сон қарори // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

масканларини кенг полосали мобил алоқа тармоғи билан қамраб олиш даражасини **98 фоизга етиши** назарда тутилган эди⁵⁶⁸.

Бироқ, ушбу вазифалар амалда бажарилганлигини текшириб берадиган экспертиза институти Республикамизда мавжуд эмас ва шۇ сабабли ҳам мазкур вазифа амалда нечоғлик бажарилганлиги ҳали ҳамон текширилмаган ҳамда кенг оммага маълум қилинмаган.

Қолаверса, бугунги кунда киберхавфсизлик ва кибержиноятчилик йўналишларига алоқадор бўлган 20 га яқин олий таълим ташкилотлари мутахассислар тайёрлайди, бироқ уларнинг ўқув дастурлари **бир вақтнинг ўзида ҳам юридик, ҳам техник йўналишда мукаммал кадрларни тайёрлашга ихтисослаштирилмаган** ва таълим жараёнларини амалга оширувчи мутахассислар ҳам иккала соҳани бир вақтнинг ўзида олиб боровчи мутахассислар саналишмайди.

Маълумот учун: Тошкент давлат юридик университети, Криминология тадқиқот институти, Ички ишлар вазирлиги академияси, Хуқуқни муҳофаза қилиш академияси каби таълим ташкилотлари юридик йўналишга кўпроқ, техник йўналишларга камроқ ихтисослашган мутахассис тайёрласа, Тошкент ахборот технологиялари университети, Тошкент шаҳаридаги Амити университети, Тошкент шаҳридаги Инха университети асосан техник йўналишдаги кадрларни тайёрлашмоқда. Бироқ, улар киберхуқуқбузарликлар ва кибержиноятлар бўйича экспертизани амалга оширишга ихтисослаштирилган кадрлар тайёрлашмайди.

Шунингдек, Республикамизда кибержиноятларни фош этишга ихтисослаштирилган махсус экспертларни тайёрловчи ихтисослаштирилган олий таълим ташкилоти, мактабгача таълим, ўрта, ўрта-махсус, профессионал таълим ташкилотлари ҳамда улар учун зарур ўқув дастури, қайта тайёрлаш ва малака ошириш, махсус ўқув йўналиши, курси мавжуд эмас ёки етарлича йўлга қўйилмаган. Фақатгина 2025-2026 ўқув йилидан бошлаб Хуқуқни муҳофаза қилиш академиясининг ахборот-таълим портали орқали суриштирувчилар, терговчилар ҳамда прокуратура органларининг тезкор-қидирув фаолиятини амалга оширувчи ходимлари учун масофавий шаклда **“Рақамли криминалистика”** йўналиши бўйича доимий махсус ўқув курслари ташкил этилади. Бироқ, бу тезкор қидирув ходимлари ва судьяларни ҳамда экспертларни қамраб олмайди.

Маълумот учун: “Cyber university” давлат университетида Yurisprudensiya: Raqamli kriminalistika. (60420100) ихтисослиги бўйича 2025-2026-ўқув йилидан бошлаб талабаларга таълим бериш бошланади. Бироқ, унинг ўқув дастури замонавий киберэкспертларни тайёрлашга етарлича йўналтирилмаган, балки мавжуд классификатордан фойдаланилган ҳолда, амалга ошириш режалаштирилган.

Бундан ташқари, кибержиноятлар натижасида келиб чиққан зарарни ҳисоблаш методикаси ҳали ҳамон қабул қилинмаганлиги, келтирилган зарар ва жиддий зиённинг аниқ миқдорини ҳисоблаш ва уни ишга қўшиб қўйиш ҳамда унга юридик баҳо беришда бир қатор муаммоларни вужудга келтирмоқда. Ваҳоланки, кибержиноятлар учун, жумладан, Жиноят

⁵⁶⁸ Ўзбекистон Республикаси Президентининг “2022-2023 йилларда ахборот-коммуникация технологиялари соҳасини янги босқичга олиб чиқиш чора-тадбирлари тўғрисида” 2022 йил 22 августдаги ПҚ-357-сон қарори // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

кодексининг 278¹-278⁹-моддалари учун зарар ва жиддий зиённинг аҳамияти муҳим саналади.

Маълумот учун: 2017-2025 йиллар давомида ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланиб содир этилган жиноятлар, шу жумладан, кибержиноятлар учун келтирилган жиддий зиён ва ҳақиқий зарар миқдорини аниқлаш юзасидан судлар томонидан бирон бир экспертиза тайинланмаган ҳамда **келтирилган зарар тегишли ташкилотлар томонидан берилган ҳужжатлар асосида ҳал этилган.**

Масалан, ЖКнинг 278⁷-моддасида назарда тутилган зарар операторлар томонидан берилган маълумотномага асосланган ҳолос.

Булар эса, ўз навбатида рақамли далилларни тўғри олиш, сақлаш, тергов ҳаракатлари тўғри ўтказилаётганлигини назорат қилиш ҳамда олинган ахборот ва техник воситани экспертизага юбориш, рақамли маълумотларни далил сифатида судья баҳо бериб, хулоса берадиган алоҳида мустақил институтларга эҳтиёж мавжудлигини кўрсатмоқда.

1) кибержиноятларга оид ишларга жалб қилинувчи ва улар билан ишловчи мутахассис ва экспертнинг компетенциясига қўйилган талаблар:

Германияда DIN ISO/IEC 27037:2013-10 миллий стандарти⁵⁶⁹, Италияда UNI 11742:2019 – “Figure professionali operanti nel settore ICT – Esperto in informatica forense” миллий стандарти⁵⁷⁰, Францияда NSSI – Référentiel d’exigences pour la qualification “PRIS” (Prestataires de Réponse aux Incidents de Sécurité) тартибга солиш референте⁵⁷¹, Испанияда CCN-STIC 817 – Gestión de Incidentes (CCN-CERT)⁵⁷² ва CCN-STIC 820/821⁵⁷³ миллий техник йўриқномалар, Австрияда ÖNORM ISO/IEC 27037 миллий стандарти⁵⁷⁴, Польшада PN-ISO/IEC 27037 миллий стандарти⁵⁷⁵, Португалияда NP ISO/IEC 27037 миллий стандарти⁵⁷⁶, Швейцарияда SN ISO/IEC 27037⁵⁷⁷ миллий стандартида ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланиб содир этиладиган жиноятлар ва кибержиноятлар билан шуғулланувчи профессионал мутахассислар ва экспертларга қўйилган малака ва тажриба талаблари, тайёргарлик ва компетенцияси, вазифа ва функциялари, ҳуқуқ ва мажбуриятлари назарда тутилган.

2) кибержиноятлар натижасида келиб чиққан зарарни ҳисоблаш методикаси бўйича:

Россияда Методика определения размера ущерба, причинённого преступлениями в сфере компьютерной информации, Европа Иттифокида EUROPOL IOCTA (Internet Organised Crime Threat Assessment)⁵⁷⁸ ва “ENISA

⁵⁶⁹ <https://webstore.ansi.org/standards/ds/dsisoiec270372013>.

⁵⁷⁰ <https://http.uni.com/en/uni-11742-2019>.

⁵⁷¹ <https://www.lsti-certification.fr/fr-FR/Nos-offres-entreprises/Cybersecurite/Qualification-PRIS>.

⁵⁷² [https://www.aec.es/wp-media/uploads/DPD-00266.SEG-GUI-004-CCN-STIC-](https://www.aec.es/wp-media/uploads/DPD-00266.SEG-GUI-004-CCN-STIC-817_Gestion_de_Ciberincidentes_ENS.pdf)

[817 Gestion de Ciberincidentes ENS.pdf](https://www.aec.es/wp-media/uploads/DPD-00266.SEG-GUI-004-CCN-STIC-817_Gestion_de_Ciberincidentes_ENS.pdf).

⁵⁷³ <https://access.redhat.com/compliance/ccn-stic>.

⁵⁷⁴ <https://webstore.iec.ch/en/publication/11317>.

⁵⁷⁵ <https://meganorm.ru/Data2/1/4293768/4293768989.pdf>.

⁵⁷⁶ <https://standards.itech.ai/catalog/standards/iso/1a0f0032-a18e-4c41-baef-932b9c410aa5/iso-iec-27037-2012>.

⁵⁷⁷ <https://www.iso.org/standard/44381.html>.

⁵⁷⁸ <https://www.europol.europa.eu/publications-events/main-reports/iocta-report>.

– Methods for Estimating Economic Impact of Cyber Incidents⁵⁷⁹, **АҚШ**да NIST Special Publication 800-30 – Guide for Conducting Risk Assessments⁵⁸⁰ ва “NIST SP 800-55 – Performance Measurement Guide for Information Security⁵⁸¹, **Хитойда** “Guidelines for Calculating Economic Losses from Cybercrime”⁵⁸², **Ҳиндистонда** “Methodology for Estimation of Loss due to Cybercrime”⁵⁸³, **Ж. Кореяда** “Guidelines on the Calculation of Damages from Cybercrime”⁵⁸⁴, **Қозоғистонда** “Кибержиноятлар натижасида етказилган моддий зарарни аниқлаш бўйича методик тавсиялар”⁵⁸⁵ деган ҳужжатлар асосида кибержиноятлар натижасида келиб чиққан зарар ҳисобланади.

3) кибержиноятлар бўйича тайинланадиган экспертиза турлари хорижий давлатлар ва Ўзбекистон Республикаси кесимида **1-иловага** мувофиқ назарда тутилган;

4) хорижий давлатларда киберэкспертларни тайёрловчи, қайта тайёрловчи, малака оширувчи, махсус таълим берувчи давлатлар, ташкилотлар ва дастурлар рўйхати **2-иловада** кўрсатиб ўтилган;

5) Фақатгина киберҳуқуқбузарликлар ва кибержиноятларга нисбатан экспертиза хулосасини берувчи ихтисослаштирилган махсус экспертиза марказлари рўйхати **3-иловада** баён этилган.

Ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланиб содир этилган жиноят ва кибержиноятларни фош этишда экспертизанинг ролини янада кучайтириш ҳамда киберэкспертизани янги босқичга олиб чиқиш мақсадида қуйидагилар таклиф қилинади:

1. Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги, Ички ишлар вазирлиги, Олий таълим, фан ва инновациялар вазирлиги, Мактабгача ва мактаб таълими вазирлиги, Рақамли технологиялар вазирлиги, Иқтисодиёт ва молия вазирлиги, Бош прокуратура, ДХХ, Стратегик ислохотлар агентлиги, Техник жиҳатдан тартибга солиш агентлиги, Марказий банк, “Киберхавфсизлик маркази” ДУК, Ҳуқуқни муҳофаза қилиш академияси, Криминология тадқиқот институти, Тошкент давлат юридик университети, CYBER University, ТАТУ, Ички ишлар вазирлиги академияси, Тошкент шаҳридаги Инха университети, Тошкент шаҳридаги Амити университети, Қонунчилик ва ҳуқуқий сиёсат институти ва бошқа манфаатдор вазирлик ва идоралардан иборат ишчи гуруҳни тузиш;

2. Ишчи гуруҳ таркиби шакллантирилиб, фаолияти йўлга қўйилганидан кейин унинг вазифаси этиб қуйидагиларни назарда тутувчи Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Рақамли криминалистикани тизимлаштириш ва янги босқичга олиб чиқиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори

⁵⁷⁹ <https://www.enisa.europa.eu/news/enisa-news/determining-the-real-economic-impact-of-cyber-incidents-a-mission-almost-impossible>.

⁵⁸⁰ <https://csrc.nist.gov/pubs/sp/800/30/r1/final>.

⁵⁸¹ <https://csrc.nist.gov/pubs/sp/800/55/r1/final>.

⁵⁸² <https://www.court.gov.cn/>.

⁵⁸³ <https://www.meity.gov.in/>.

⁵⁸⁴ <https://www.kcc.go.kr/>.

⁵⁸⁵ <https://www.gov.kz/>.

лойихасини ишлаб чиқиш ва уни Президент Администрациясига киритиш этиб белгилаш:

а) ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланиб содир этилган жиноятлар ва ҳуқуқбузарликлар, шу жумладан, кибержиноятлар бўйича қўлланиладиган экспертизалар этиб тизимини яратиш ва унга телекоммуникация тармоғи экспертизаси, телекоммуникация инфратузилмаси экспертизаси, ахборот тизими экспертизаси, компьютер ахбороти ва электрон маълумотлар экспертизаси, дастур ва дастурий таъминот экспертизаси, криптографик экспертиза, алоқа қамрови ва сифати экспертизаси, суд-кибер экспертиза, суд-иқтисодий киберэкспертизани киритиш;

б) ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланиб содир этилган жиноятлар ва кибержиноятлар бўйича олинган мутахассислик фикри ва тайинланган экспертиза хулосаларнинг, шунингдек, далилларнинг қонунийлиги, ишончли эканлиги ва олинган манбаларнинг тўғри эканлигининазарда тутувчи, рақамли далиллар, шу жумладан, электрон ҳужжатлар ва маълумотлар ҳамда техник воситалар бўйича тўлиқ ягона юридик-техник хулоса берувчи **суд-кибер экспертизаси** фаолиятини йўлга қўйиш;

в) “Ахборот технологиялари ва ахборот ресурсларини ривожлантириш маркази” масъулияти чекланган жамиятини давлат муассаси сифатида “Республика рақамли технологиялар экспертиза маркази” номи остида қайта ташкил этиш;

г) ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланиб содир этилган жиноятлар ва кибержиноятлар бўйича берилган хулоса ва мутахассислик фикри юзасидан суд-кибер экспертизаси хулосасини бериш ваколатини “Республика рақамли технологиялар экспертиза маркази” ДМга бериш орқали Республикадаги барча ушбу соҳага оид экспертиза хулосалари ва мутахассислик фикрларининг ягона юридик-техник амалиётини йўлга қўйиш;

д) кибержиноятлар бўйича махсус экспертларни ва мутахассисларни тайёрлашнинг мактабгача таълим-мактаб-олий таълим-олий таълимдан кейинги таълим тизимини ўз ичига олувчи, юридик ва техник билимларни тўлиқ ўзида қамраб олувчи “**Киберкриминалист**” махсус ўқув дастурини тайёрлаш ва йўлга қўйиш;

е) жиноят, фуқаролик ва халқаро ҳуқуқ ҳамда махсус техник фанларни тўлиқ ўзида қамраб олувчи “**Киберкриминалистика**” ихтисослигини очиш ва мавжуд классификатор ҳамда ўқув курсини танқидий қайта кўриб чиқиш;

ж) Киберкриминалистика дарсликларини мактабгача таълим-мактаб-олий таълим ва олий таълимдан кейинги таълим шаклида мажбурий ўқитишни ўқувчининг ёши ва қизиқишларига қараб йўлга қўйиш;

з) ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланиб содир этилган жиноятлар ва кибержиноятлар бўйича жалб қилинадиган мутахассислар ва экспертларнинг онлайн базаси ва реестрини шакллантириш, юритиш, уларга тўланадиган тўловлар миқдорларини очиқ платформада кўриб туриш имкониятини яратиш;

к) ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланиб содир этилган жиноятлар ва ҳуқуқбузарликлар, шу жумладан, кибержиноятлар бўйича экспертиза хулосасини фақатгина сертификатга эга бўлган экспертлар шуғулланиши мумкинлигини белгилаш;

л) қуйидагиларни тасдиқлаш;

ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланиб содир этилган жиноятлар ва кибержиноятлар бўйича мутахассислик ва экспертлик фикрини ва хулосасини берувчи ташкилотлар, экспертлар ва мутахассисларга қўйилган мажбурий талаблар рўйхати;

ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланиб содир этилган жиноятлар ва кибержиноятларга оид ишлар бўйича мутахассис ва экспертнинг жалб қилиш ҳамда жинот иши бўйича мутахассислик фикри ва хулосаси олишнинг махсус тартиби тўғрисидаги низом;

ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланиб содир этилган жиноятлар ва кибержиноятлар бўйича қўлланиладиган экспертиза турлари рўйхати;

кибержиноятлар натижасида келиб чиққан зарарни ҳисоблаш методикаси;

суд-кибер экспертизасини тайинлаш ва экспертиза хулосасини олиш тартиби тўғрисидаги низом;

м) баҳолаш имкони бўлмаган муҳим ахборот инфратузилмаси объектлари тоифаларидан келиб чиқиб, ҳар бир объектнинг анча, қўп ва жуда қўп миқдорга қўпайтириш йўли билан зарарни аниқлаш амалиётини йўлга қўйиш;

н) Жиноят-процессуал кодекси ва Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексга далилларнинг қонунийлиги, ишончли ва олинган манбаларнинг тўғри эканлигини аниқлаш учун Жиноят кодекси ва Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексдаги ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланиб содир этиладиган жиноятлар, кибержиноятларга оид ишларда мажбурий равишда суд-кибер экспертизаси, алоқа сифати ва қамровини ҳамда алоқанинг аҳоли, тирик мавжудотларга салбий таъсирини аниқлаш мақсадида алоқа сифатига оид қилмишлар ва ҳуқуқбузарликлар бўйича алоқа қамрови ва сифати экспертизаси мажбурий ўтказилиши юзасидан ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш бўйича топшириқ.

**Кибержиноятлар бўйича қўлланиладиган экспертизалар бўйича миллий ва хорижий
ТАЖРИБА**

Т/ р	Давлатлар номи	Кибержиноятлар бўйича қўлланиладиган экспертиза турлари									
		Телекоммуникация тармоғи	Вируслар ва зарарли дастурлар	компьютер техникаси, ускунаси, воситаси	Алоқа сифати ва қамрови	Далилларни юридик ва техник томонда тасдиқлаш ва мутахассис иштироки ва экспертиза жараёнини назорат қилиш	Электрон ҳужжатлар ва маълумотлар	Рақамли далиллар ва излар	Телекоммуникация воситалари ва ахборот ташувчилари	Ахборот тизими ва дастурлар	Келтирилган зарар миқдорини аниқлаш
1.	АҚШ	Telecommunication Forensics,	Malware Forensics	Computer Forensics	Cell Site Analy	Forensic authentication /	Electronic documents,	Digital Forensics,	Network Forensics,	Software Forensics	Economic Loss Assessment

		Cell Site Analysis, IP Traffic Analysis	cs, Reverse Engineering, Cyber Forensics		sis, Radio Frequency Analysis	Digital evidence validation	nt authentication; Metadata analysis ; E-signature verification; Forensic imaging ; File system analysis ; Email header & server log analysis , E-Discovery	Digital Evidence Examination	Telecommunication Forensics, Mobile Device Forensics	cs / Source Code Analysis	, Risk/Impact Assessment , Economic Impact Assessment of Cybercrime
2.	Россия		Дастур-техник	Компьютер-техник	Суд-телек		Электронные	Экспертиза	Телефонно-техническая и	Ахборот-т-	Иқтисодий экспертиза

			эксперт изации	экспертиза изации	коммуникационная экспертиза		документы экспертиза; Цифровая трасология; Проверка цифровых подписей; Экспертиза логов и носителей	электронных доказательств	компьютерно- техническая экспертиза	техническая экспертиза	
3.	Б. Британия	Mobile Device Forensics, Telecoms Forensics, Call Detail Records (CDR) Analysis	Malicious Software Analysis, Digital Forensics	Computer Forensics, Computer Hardware Examination	Telecommunications Forensics	Суд-киберэкспертиза, Expert evidence – digital evidence	Digital document examination; e-mail forensics; metadata	Data Recovery / E-Discovery, Digital Evidence	Network Forensics, Telecoms Data Forensics	Network Forensics, Software & Information System	Economic Loss Assessment

						authentic ation	a & timesta mp analysis ; e-signat ure checks, Data Recover y / E- Discove ry	Forensic Analysis		Forensi cs	
4.	Германи я	Netzwerkfore nsik	Schadso ftware- Forensi k	Computert echnik- Forensik	Telek omm unikat ionsfo rensik	Суд- кибер эксперт иза, Elektron ische Beweis mittel- Authenti fizierung	Elektro nische Dokum entenpr üfung; Dateisy stem- und Metadat enanaly se; Signatu rprüfun g; Forensi	Digitale Spurena nalyse / Digitale Beweis mittel- Untersuc hung	Datenträgerunt ersuchung, Telekommunik ationsspuren- Analyse	IT- Forensi k	Wirtschafts expertise zur Schadensbe rechnung

							sche Abbilde r				
5.	Сингапу р	Network Forensics, Telecommuni cations Forensics	Malwar e Forensi cs, Code Reverse Enginee ring	Computer Hardware Forensics	Telec omm unicat ions Foren sics	Authenti cation of electroni c records	Electro nic docume nt authenti cation; e-signat ure verificat ion; log and metadat a forensic s; docume nt provena nce analysis	Digital Evidenc e Examina tion, Digital Evidenc e Authenti cation / Digital Forensic s	Mobile & Telecom Forensics	Softwar e Forensi cs / Informa tion System Analysi s	Financial Cybercrime Assessment , Cybercrime Financial Impact Assessment
6.	Ж. Корея	Mobile & Network Forensics, Telecommuni	Malwar e Forensi cs, Code	Computer Hardware Forensics	Cover age Analy sis	Digital forensic authentic ation	Digital docume nt forensic s;	Digital Forensic Examina tion, Digital	Mobile & Network Forensics	Softwar e Forensi cs / Informa	Economic Loss Estimation, Cybercrime Financial

		cations Forensics	Reverse Enginee ring				metadat a/timest amp analysis ; electron ic signatur e and certifica te checks; mail/log forensic s	Evidenc e Authenti cation / Digital Forensic s		tion System Analysi s	Impact Assessment
7.	Хитой	Telecommuni cation and Network Forensics	Malicio us Code Forensi c Examin ation	Computer Hardware Forensic Examinati on		Electroni c data judicial authentic ation	Judicial appraisa l of electron ic docume nts; metadat a analysis ; e-signat ure and	Digital Evidenc e Judicial Authenti cation	Electronic Media Forensics	Informa tion System Forensi c Analysi s	Economic Loss Calculation Guidelines, Cybercrime Loss Assessment

							certifica te validati on; log and server data examin ation				
8.	Қозоғист он		Ақпара ттық технол огияла р эксперт изасы	Ақпаратт ық- компьюте рлік техника экспертиз асы	Суд- телек омму никац ия экспе ртиза си	Электро н құжатта р сарапта масы	Электр он хужжат эксперт изаси; метадат а ва лог таҳлил и; электро н имзо текшир уви	Ақпарат тық- компью терлік сарапта ма	Ақпараттық- коммуникаци ялық технологиялар саласындағы сот сараптамасы, Телекоммуни кациялық құрылғылар сараптамасы		иктисодий экспертиза , Киберқыл мыстан келген зиянды есептеу сараптама сы
9.	Ўзбекист он			Суд- компьюте р техникави й			Ҳужжа тларни нг суд- техник авий	Суд- компью тер- техника вий	Суд- электротехник авий экспертизаси, Суд- компьютер-	Суд- компьютер- техник авий	Суд- иктисодий экспертиза , Суд- бухгалтер

				экспертиза аси			эксперт изаси, Видеом атериал ларнин г суд эксперт изаси	эксперт изаси	техникавий экспертиза аси	эксперт изаси	ия экспертиза си, Суд- иктисодий -статистик экспертиза си
10.	Польша	Analiza sieci		Informatyka a śledcza		Суд- кибер эксперт иза	Informa tyka śledcza (digital docume nt authenti cation); metadat a & e-signat ure verificat ion		Ekspertyza nośników danych		
11.	Тожикистон			Компьютер-техника экспертиза а			Электрон хужжат эксперт изаси; лог/мет			Суд- информацион эксперт изаси	иктисодий экспертиза

							адата тахлил и; электро н имзо текшир уви				
12.	Туркман истон			Компьюте р-техника экспертиз аси			Компьютер ва электро н хужжат эксперт изаси; носители лар тахлил и	Электрон далилла р эксперт изаси			иқтисодий экспертиза
13.	Қирғизис тон			Компьютер- техника экспертиза			Электрон хужжат ва файллар р эксперт изаси; метадат а,	Электрон далилла р эксперт изаси		Ахборот тизими эксперт изаси	иқтисодий экспертиза

							таймст амп ва лог таҳлил и				
14.	Ҳиндист он	Telecom and Network Forensics	Cyber Forensi cs, Malwar e Analysi s	Digital / Computer Hardware Forensics	Mobil e Netw ork Foren sics	Expertis e Digital Forensic, Electroni c records authentic ation, Cyber Forensic s	Digital docume nt authenti cation; e-signat ure validati on (where applica ble); email/se rver log analysis ; metadat a examin ation, E- Discove ry	Digital Forensic s, Digital Evidenc e Analysis	Cyber Forensics	Cyber Forensi cs, Softwar e Forensi cs / IT System Examin ation	Cybercrime Financial Impact Assessment

15.	Грузия			Компьютер-техника экспертиза			Electronic document forensic ; timestamp metadata checks; file integrity analysis	Рақамли трасология			
16.	Белоруссия		Дастур-техника экспертизаси	Компьютер-техника экспертизаси		Суд-кибер экспертиза	Ахборот экспертизаси			Программ-техника экспертиза	
17.	Франция	Expertise en logiciels malveillants, Expertise télécom		Expertise en informatique, Expertise en matériel informatique	Expertise télécom	Expertise en cybercriminalité, Expertise judiciaire des	Expertise électronique des documents; signature	Analyse des traces numériques / expertise en preuves	Expertise en télécommunications et supports numériques	Expertise des systèmes d'information et	Expertise économique, Évaluation des préjudices liés à la

						documents électroniques	électronique validation; forensic imaging ; metadata analysis	électroniques		logiciels	cybercriminalité
18.	Италия			Informatica forense		Суд-кибер экспертиза, Perizia informatica – autenticazione documenti elettronici	Informatica forense; document metadata & signature checks; file system and format analysis	Peritaje informático forense / Perizia informatica	Perizia informatica su dispositivi mobili e supporti digitali	Pericia informática sobre programas y sistemas de información / Perizia informatica sui software	Pericia económica de delitos informáticos
19.	Испания	Análisis de redes				Суд-кибер	Informática forense;	Análisis de redes,	Análisis de redes,	Análisis de redes,	Pericia económica de delitos

						эксперт иза, Peritaje informát ico – autentica ción de documen tos electróni cos	e-docu ment authenti cation; metadat a & e-signat ure checks	Peritaje informát ico forense / Perizia informat ica	Perizia informatica su dispositivi mobili e supporti digitali	Pericia informá tica sobre progra mas y sistema s de informa ción / Perizia informa tica sui softwar e	informático s
20.	Португал ия					Суд- кибер эксперт иза	Forense informá tica; electron ic docume nt verificat ion; signatur e checks	Peritaje informát ico forense / Perizia informat ica	Perizia informatica su dispositivi mobili e supporti digitali	Pericia informá tica sobre progra mas y sistema s de informa ción / Perizia informa tica sui	Pericia económica de delitos informático s

										softwar e	
21.	Малайзи я	Mobile & Network Forensics		Digital Forensics			Digital docume nt forensic ; metadat a analysis ; e-signat ure verificat ion where applica ble	Digital Forensic s	Mobile & Network Forensics	Digital Forensi cs	

**Киберэкспертларни тайёрловчи, қайта тайёрловчи, малака оширувчи, махсус таълим берувчи давлатлар,
ташкилотлар ва дастурлар рўйхати**

т/р	Давлатлар номи	Кибержиноятларни фош этишга ихтисослаштирилган махсус экспертларни тайёрловчи			
		Ихтисослаштирилган олий таълим ташкilotи	ихтисослаштирилган махсус ўқув дастури	Махсус ўқув йўналиши	Махсус қайта тайёрлаш ва малака ошириш курси
1.	Эстония	TalTech & University of Tartu	“Tiger Leap” дастури – болалар учун интернет хавфсизлиги ҳақида мультфильмлар ва машғулотлар		
2.	Сингапур	Singapore Institute of Technology, LSBF Singapore, University of East London	Cyber Wellness Programmes for Preschools (TOUCH), “Cyber Wellness” дастури — мактабгача ёшдан болаларни интернетдаги хавфлар ҳақида оддий тушунчалар билан таништиради		1) NUS-ISS; 2. Temasek Polytechnic (CET)
3.	АҚШ	George Mason University, University of New Haven, Champlain	1. Common Sense Media, FBI Safe Online Surfing – болалар учун	Robert Morris University, University of Central Florida	1. USSS – National Computer Forensics Institute (NCFI);

т/р	Давлатлар номи	Кибержиноятларни фош этишга ихтисослаштирилган махсус экспертларни тайёрловчи			
		Ихтисослаштирилган олий таълим ташкилоти	ихтисослаштирилган махсус ўқув дастури	Махсус ўқув йўналиши	Махсус қайта тайёрлаш ва малака ошириш курси
		College, University of Arizona, Utica College, Stevenson University, Pace University, University of Advancing Technology, Regent University, DeVry University, Oklahoma State University, ECPI University	мультфильм ва ўйинлар орқали онлайн хавфсизлик ҳақида ўргатиш; 2. CISA (Cybersecurity and Infrastructure Security Agency) К–5 синфдаги болалар учун: болалар, ўқитувчилар ва ота-оналар учун қурилган хавфсизлик ҳамда онлайн маълумотларни ҳимоя қилишга оид кўрсатмалар; “CYBER.ORG” платформаси орқали сертификатли активликлар ва комикслар (Pascal ва Python персонажлари орқали).		2. CISA / NICCS каталог.

т/р	Давлатлар номи	Кибержиноятларни фош этишга ихтисослаштирилган махсус экспертларни тайёрловчи			
		Ихтисослаштирилган олий таълим ташкilotи	ихтисослаштирилган махсус ўқув дастури	Махсус ўқув йўналиши	Махсус қайта тайёрлаш ва малака ошириш курси
			3. CyberPatriot (АҚШ, Air Force Association) – Мактаб ўқувчилари учун энг йирик киберҳимоя танлов дастури. Ўқувчилар виртуал лабораторияларда Windows/Linux тизимлари ва тармоқларни ҳимоя қилишни ўрганадилар. Мақсад — келгусида киберэкспертлар ва форензика мутахассисларини тайёрлаш. 4. GenCyber Camps 10-18 ёшдаги болалар учун криптография ва киберҳимоя учун мўлжалланган дастур мавжуд.		

т/р	Давлатлар номи	Кибержиноятларни фoш этишга ихтисослаштирилган махсус экспертларни тайёрловчи			
		Ихтисослаштирилган олий таълим ташкilotи	ихтисослаштирилган махсус ўқув дастури	Махсус ўқув йўналиши	Махсус қайта тайёрлаш ва малака ошириш курси
4.	Украина		Украина — Diia.Education: Online Safety for Children – Украина рақамли трансформация вазирлиги ва Swatch- Ukrainian EGAP дастурининг ҳамкорлигида тайёрланган онлайн таълим серияси бўлиб, у болаларни интернетдаги зарарли контент, шантаж, буллинг, фирибгарлик каби жараёнлар ҳақида ўқитиш, гаджетлардан фойдаланиш маданиятини шакллантиришга йўналтирилган		
5.	Хитой		Дунё бўйлаб — DQ Every Child		

т/р	Давлатлар номи	Кибержиноятларни фош этишга ихтисослаштирилган махсус экспертларни тайёрловчи			
		Ихтисослаштирилган олий таълим ташкилоти	ихтисослаштирилган махсус ўқув дастури	Махсус ўқув йўналиши	Махсус қайта тайёрлаш ва малака ошириш курси
			(#DQEveryChild) – Хитой (янгилик сифатида)да яратилган DQ Institute томонидан жорий қилинган глобал рақамли фуқаролик ва рақамли саводхонлик ҳаракати бўлиб, у ҳозиргача 107 мамлакатга етказилган, 700,000 дан ортиқ бола иштирок этган, 21 тилга таржима қилинган		
6.	Канада		Канада — MediaSmarts – болалар ва ёшлар учун медиа саводхонлик, цифров идентичность, интернет хавфсизлик каби мавзуларда ресурслар ва таълимий дастурлар сифатида хизмат қилади. Ўқитувчилар учун		1) Canadian Police College – TCLI; 2) RCMP / CPC ҳамкорлиги

т/р	Давлатлар номи	Кибержиноятларни фош этишга ихтисослаштирилган махсус экспертларни тайёрловчи			
		Ихтисослаштирилган олий таълим ташкилоти	ихтисослаштирилган махсус ўқув дастури	Махсус ўқув йўналиши	Махсус қайта тайёрлаш ва малака ошириш курси
			видео, вақт жамловчилар, викториналар каби материаллар тайёрлайди		
7.	Латвия		1. Net-Safe Latvia ва давлат полицияси ўртасида ҳамкорлик қилинадиган “Superheroes on the Internet” ташаббуси болаларда медиа саводхонлик, онлайн хавфсизлик ва рақамли фуқароликни тарғиб қилади		
8.	Австралия	Edith Cowan University	1. “Digital Thumbprint” дастури — бошланғич синфларга мўлжалланган бўлиб, у роадшоу форматдаги бир қатор мактаблар, шунингдек ота-оналар билан семинарлар		1) TAFE NSW (ACSC билан); 2) AFP (Australian Federal Police)

т/р	Давлатлар номи	Кибержиноятларни фoш этишга ихтисослаштирилган махсус экспертларни тайёрловчи			
		Ихтисослаштирилган олий таълим ташкilotи	ихтисослаштирилган махсус ўқув дастури	Махсус ўқув йўналиши	Махсус қайта тайёрлаш ва малака ошириш курси
			ташкил этиш орқали “Онлайн хавфсизлик”, самарали сўзлаш, кибербуллинг каби мавзулар бўйича тушунтиришлар бериб боришади. 2. Schools Cyber Security Challenges – Австралия университетлари ва ҳукумат ҳамкорлигида ташкил этилган дастур бўлиб, мактаб ўқувчилари учун онлайн криминалистика ва кибер таҳлилни ўргатишади		
9.	Б.Британия	Cranfield University, University of South Wales, University College Dublin	Cyber Discovery – 14-18 ёшли ўқувчилар учун ҳукумат томонидан амалга оширилган миллий дастур (2017– 2021).	Cranfield University, London Metropolitan University, University of Wales Trinity Saint David	College of Policing

т/р	Давлатлар номи	Кибержиноятларни фош этишга ихтисослаштирилган махсус экспертларни тайёрловчи			
		Ихтисослаштирилган олий таълим ташкилоти	ихтисослаштирилган махсус ўқув дастури	Махсус ўқув йўналиши	Махсус қайта тайёрлаш ва малака ошириш курси
			Digital Forensics, Ethical Hacking, Cryptography, Law & Cybercrime мавзулари ўқитилган. Ҳозирда унинг ўрнида Cyber Explorers платформаси ишламоқда.		
10.	Ҳиндистон	National Forensic Sciences University, Institute of Forensic Science, Lok Nayak Jayaprakash Narayan NICFS	Cyber Shikshaa Junior / Cyber Peace Foundation – мактаб ўқувчиларига киберҳавфсизлик ва рақамли этика ҳақида махсус курслардан иборат бўлган дастур.	Institute of Forensic Science	1) NFSU – National Forensic Sciences University; 2) CBI Academy / CyTrain
11.	Янги Зеландия	University of Waikato, Auckland University of Technology			
12.	Саудия Арабистони	Naif Arab University for Security Sciences			NAUSS (Naif Arab Univ. for Security Sciences)

т/р	Давлатлар номи	Кибержиноятларни фош этишга ихтисослаштирилган махсус экспертларни тайёрловчи			
		Ихтисослаштирилган олий таълим ташкилоти	ихтисослаштирилган махсус ўқув дастури	Махсус ўқув йўналиши	Махсус қайта тайёрлаш ва малака ошириш курси
13.	Швейцария	University of Lausanne, École des sciences criminelles			1) Университет Лозанна (UNIL) – ESC; 2) Bern University of Applied Sciences (BFH)
14.	Германия	Ruhr-Universität Bochum, Horst Görtz Institute, Saarland University / CISPА			
15.	Мьянма	Info Myanmar University			
16.	Норвегия	Noroff University College		Noroff University College	
17.	Ироқ			Leiden University of Applied Sciences	
18.	Нидерландия				1) Netherlands Forensic Institute (NFI) Academy; 2) Police Academy of the Netherlands
19.	БАА				Dubai Police Academy

3-ИЛОВА

**Фақатгина киберхуқуқбузарликлар ва кибержиноятларга нисбатан
экспертиза хулосасини берувчи ихтисослаштирилган махсус экспертиза
марказлари рўйхати**

т/р	Давлатлар номи	Экспертиза марказлари номи
1.	АҚШ	FBI Regional Computer Forensics Laboratory (RCFL) тармоғи
2.	Канада	RCMP National Digital Forensics Program / Digital Forensics Services
3.	Буюк Британия	National Crime Agency (NCA) / Forensic Capability Network (FCN) рақамли криминалистикаси
4.	Франция	Institut National de Police Scientifique (INPS) (Polices Scientifiques)
5.	Германия	Bundeskriminalamt (BKA) – IT-Forensik
6.	Нидерландия	Netherlands Forensic Institute (NFI) – Digital & Biometric Traces
7.	Швейцария	Nationellt Forensiskt Centrum (NFC)
8.	Норвегия	Kripos – National Cybercrime Centre (NC3)
9.	Испания	Policía Nacional – Scientific Police (BIT/Информатика форензика бўлимлари), Guardia Civil лабораториялари
10.	Италия	Polizia Postale e delle Comunicazioni; Carabinieri RaCIS/RIS ва Reparto Tecnologie Informatiche
11.	Польша	Centralne Laboratorium Kryminalistyczne Policji (CLKP) – IT-форензика
12.	Бельгия	NICC/INCC (Institut National de Criminalistique et de Criminologie)
13.	Финландия	National Bureau of Investigation (KRP) Forensic Laboratory – Digital Forensics
14.	Австралия	Australian Federal Police Forensics (ва штат лабораториялари) – Digital Forensics
15.	Япония	National Research Institute of Police Science (NRIPS)
16.	Ж. Корея	Supreme Prosecutors’ Office – Digital Forensic Center

17.	Сингапур	Home Team Science & Technology Agency (HTX) Forensics Centre; Singapore Police Force DF бўлинмалари
18.	БАА	Dubai Police Forensic Science Dept. – Digital Forensics
19.	Ҳиндистон	National Cyber Forensic Laboratory (NCFL) – I4C (MHA)
20.	Хитой	Institute of Forensic Science (MPS)
21.	Қозоғистон	Ministry of Justice – Forensic Examinations Centre
22.	Италия	Carabinieri – RaCIS/RIS таркибида Reparto Tecnologie Informatiche

4.5-§. Одил судловни рақамли трансформацияга тайёрлаш: судьяларни сунъий интеллект билан ишлашга ўргатишнинг методологик жихатлари

Сунъий интеллект технологияларининг ҳуқуқий соҳага жорий этилиши судьялар корпусини тайёрлаш бўйича таълим моделларини тубдан қайта ташкил этишни тақозо этмоқда. Ушбу иш доирасида техник саводхонлик ва ахлоқий-кадрият йўналишларини камраб олувчи ўқув дастурларини лойиҳалаштиришдаги амалий муаммолар таҳлил қилинади, шунингдек, сунъий интеллект тизимлари билан кучайтирилган одил судлов шароитида илғор таълим амалиётлари кўриб чиқилади.

Асосий тўсиқлардан бири классик ҳуқуқшунослик билан алгоритмларнинг математик мантиқи ўртасидаги тафовут бўлиб, бунинг натижасида сунъий интеллект кўпинча шаффоф бўлмаган механизм сифатида қабул қилинади. Нейрон тармоқлар фаолияти натижалари ҳуқуқий оқибатларга бевосита таъсир кўрсата бошлаганлиги сабабли, судьяларни тайёрлаш тизими судьялик мустақиллигини сақлаб қолиш ҳамда технологияларга кўр-кўрона ишониш хавфини олдини олиш мақсадида сунъий интеллект тизимларини танқидий аудит қилиш кўникмаларини ривожлантиришга йўналтирилиши лозим.

Бундан ташқари, малака ошириш жараёни тез суръатларда ўзгариб бораётган ахлоқий стандартларга ўқув дастурларини тезкор мослаштириш зарурати билан ҳам юзма-юз келмоқда. Алгоритмик тарафкашлик, шахсга доир маълумотларни ҳимоя қилиш ҳамда тарафлар тортишув тамойилининг трансформацияси билан боғлиқ масалалар судьялардан нафақат техник билимларни, балки рақамли муҳитда классик ҳуқуқий тамойилларни қўллаш кўникмасини ҳам талаб этади. Бундай таълимни амалий жихатдан амалга ошириш ҳуқуқ ва технологиялар кесишган соҳада дарс бера оладиган малакали мутахассисларнинг етишмаслиги, шунингдек, судьяларнинг юқори иш юкламаси билан узлуксиз касбий ривожланиш талабларини ўзаро мувозанатлаштириш зарурати туфайли мураккаблашмоқда.

Сунъий интеллект технологияларини тушунишдаги аниқ камчиликларни аниқлаш самарали таълим йўналишларини яратишнинг асосий омили ҳисобланади. Ҳозирги кунда компютердан фойдаланиш бўйича умумий кўникмалар билан машинали ўқитиш (мачине леарнинг) тамойилларини чуқур англаш ўртасида сезиларли тафовут кузатилмоқда. Бу эса рақамли ечимларга нисбатан ёки асоссиз рад этиш, ёки ортиқча ишонч ва оптимизм шаклланишига олиб келмоқда.

АҚШ Миллий Давлат Судлари Маркази томонидан ўтказилган комплекс тадқиқот шуни кўрсатдики, судьяларнинг атиги 23% сунъий интеллект технологиялари билан боғлиқ ишларни кўриб чиқишга ўзини етарли даражада тайёр деб ҳисоблаган⁵⁸⁶. Ушбу хулоса суд тизимида сунъий интеллект соҳасига ихтисослашган таълимни ривожлантириш зарурлигини яққол намоён этади.

⁵⁸⁶ National Center for State Courts. (2020). Virtual Hearings and the Future of Court Operations.

Европа Судьяларни Тайёрлаш Тармоғи томонидан тайёрланган “Судьяларни ўқитиш усуллари” ҳисоботида турли демографик гуруҳларга мансуб судьялар ўртасида сунъий интеллект бўйича саводхонлик даражасида сезиларли фарқлар мавжудлиги қайд этилган. Хусусан, ёш судьялар одатда технологик салоҳиятнинг юқорироқ даражасини намоён этадилар⁵⁸⁷.

Судьяларнинг сунъий интеллект бўйича компетенциясини стандартлаштирилган тарзда баҳолаш масаласи Америка Юристар Ассоциациясининг 112-сонли резолюциясида ҳам кўриб чиқилган бўлиб, унда юристар учун сунъий интеллект саводхонлигининг назорат кўрсаткичларини ишлаб чиқишга чақирилади⁵⁸⁸.

Буюк Британияда Олй Суди томонидан ишлаб чиқилган “Судьяларнинг одоб-ахлоқ қоидалари бўйича қўлланма” судьяларнинг билимларидаги янги юзага келаётган бўшлиқларни аниқлаш мақсадида мунтазам технологик аудитларни ўтказиш муҳимлигини таъкидлайди⁵⁸⁹.

Австралия Суд Маъмурияти Институтининг “Технологиялар ва суд тизими” номли тадқиқоти баҳолашнинг кўп босқичли ёндашувини таклиф этади. Унга кўра, судьяларнинг сунъий интеллект соҳасидаги билимлари бошланғич, ўрта ва илғор даражаларга ажратилади⁵⁹⁰.

Мазкур ташаббуслар судьяларнинг сунъий интеллект бўйича компетенциясини тизимли равишда баҳолаш зарурлиги тобора кенг эътироф этилаётганини акс эттиради. Бироқ, назарий билимларни ҳамда сунъий интеллектни суд амалиётида қўллаш бўйича амалий кўникмаларни бирдек аниқ баҳолай оладиган воситаларни ишлаб чиқиш билан боғлиқ муаммолар ҳануз сақланиб қолмоқда. Илмий адабиётларда давом этаётган мунозаралар асосан сунъий интеллект соҳасидаги компетенцияни судьянинг асосий касбий кўникмаси сифатида эътироф этиш лозимми ёки уни махсус ихтисослашган билим соҳаси сифатида баҳолаш керакми, деган масалага қаратилган⁵⁹¹.

Мувозанатли ўқув режалари ва дастурларини ишлаб чиқиш фундаментал назарияни интенсив амалий машғулотлар билан уйғунлаштиришни талаб этади. Самарали таълим модели модулли тамойил асосида қурилиши лозим бўлиб, унда сунъий интеллект тизимлари архитектурасини ўрганиш процессуал қонунчилик ва суд ҳужжатларининг асосланганлигига таъсир этувчи суд прецедентларини таҳлил қилиш билан узвий боғланади.

АҚШдаги Федератив суд маркази сунъий интеллект бўйича таълимда модулли ёндашувни биринчилардан бўлиб жорий этган бўлиб, у “Судьялар учун сунъий интеллект асослари” курсидан тортиб “Суд залида сунъий интеллект этикаси” бўйича кенгайтирилган семинарларгача бўлган ўқув дастурларини таклиф этади⁵⁹². Мазкур ўқув дастури тузилиши Европа Адлия

⁵⁸⁷ European Network of Councils for the Judiciary (ENCJ). (2020). Report on Digital Justice.

⁵⁸⁸ American Bar Association (ABA). (2019). Resolution 112: Model Rules for Judicial Disciplinary Enforcement.

⁵⁸⁹ The Supreme Court of the United Kingdom. (2019). Guide to Judicial Conduct.

⁵⁹⁰ National Judicial College of Australia (NJCA). Strategic Plan 2020-2023

⁵⁹¹ Susskind, R. (2019). Online Courts and the Future of Justice. Oxford University Press.

⁵⁹² Federal Judicial Center (FJC). (2020). Judicial Education and Training in the US Courts

Самарадорлиги Комиссияси (СЕПЕЖ)нинг “Европа суд тизимлари” ҳисоботида баён этилган тавсияларга мос келади. Ҳисоботда судьялар учун сунъий интеллект бўйича таълимда кўп босқичли ўқув йўналишларини яратиш зарурлиги алоҳида таъкидланган⁵⁹³.

Техник ва ҳуқуқий соҳаларни интеграциялаш муаммоси кўплаб олим ва мутахассислар томонидан махсус ўқув дастурлари орқали ҳал этилиши лозимлиги билдирилмоқда. Ушбу дастурлар компьютер фанлари концепсияларини ҳуқуқий кейслар билан уйғунлаштир лозимлиги билдирилмоқда. Канада Суд технологиялари марказининг “Суд технологиялари тузилиши” концепсияси эса муаммога йўналтирилган таълим моделини илгари суради. Мазкур моделда судьялар ҳуқуқий қарорлар қабул қилиш жараёнида сунъий интеллект иштирок этадиган реал ҳаётга яқин вазиятлар билан ишлайдилар⁵⁹⁴.

Кўп ҳолатларда мутахассис ва олимлар “тандем таълим” усулини жорий этишни тавия қилиб, унда ҳуқуқ соҳаси мутахассислари ва сунъий интеллект бўйича экспертлар биргаликда дарс бериш орқали комплекс таълимни таъминлаш таклифи берилмоқда.

Юқорида келтирилган турли ёндашувлар сунъий интеллект бўйича ўқув дастурларини ишлаб чиқиш мураккаблигини яққол акс эттиради. Бундай дастурлар бир вақтнинг ўзида ҳам мазмунан чуқур, ҳам турли техник тайёргарликка эга судьялар учун тушунарли ва қулай бўлиши керак. “Жоурнал оф Лав анд Течнологй” илмий журналида акс этган академик мунозаралар судьялар учун техник тайёргарликнинг мақбул чуқурлиги масаласига қаратилган. Айрим олимлар батафсил техник билимлардан кўра, сунъий интеллектнинг концептуал асосларини тушунишга устувор аҳамият бериш лозимлигини таъкидлайдилар⁵⁹⁵.

Европа Кенгаши ҳузуридаги Европа Судьялари Маслаҳат Кенгаши ўзининг 14-сонли ҳулосасида (2011) судьялар учун сунъий интеллект бўйича ўқув дастурларига техник тайёргарлик билан бир қаторда ахлоқий масалаларни ҳам киритиш муҳимлигини таъкидлайди⁵⁹⁶. Бу судьяларда одил судловнинг рақамли воситалари билан ишлаш жараёнида холислик, тарафларнинг тенглиги каби асосий ҳуқуқий тамойилларнинг бузилиши билан боғлиқ ахлоқий хавфларни ўз вақтида аниқлаш ва уларга тўғри ҳуқуқий баҳо бера олиш қобилиятини шакллантиришни назарда тутди.

Технологик билимларни уларнинг ҳуқуқни қўллашдаги талқини билан уйғунлаштириш судьяларни касбий тайёрлашдаги энг мураккаб вазифалардан бири бўлиб қолмоқда. Ушбу муаммони ҳал этиш йўли “алгоритмик верификация” методологиясини ривожлантиришдан иборат бўлиб, унинг доирасида дастурий таъминотдаги носозликлар ёки сунъий интеллект тизимининг когнитив хатолари оддий техник камчилик сифатида эмас, балки

⁵⁹³ European Commission for the Efficiency of Justice. (2020). European Judicial Systems Report.

⁵⁹⁴ Canadian Centre for Court Technology (CCCT). (2020). Court Technology Framework.

⁵⁹⁵ Surden, H. (2019). Artificial intelligence and law: An overview. Georgia State University Law Review, 35(4), 1305-1337.

⁵⁹⁶ Consultative Council of European Judges. (2011). Opinion No. 14 on Justice and Information Technologies (IT).

одил судлов ҳуқуқининг бузилишига олиб келиши мумкин бўлган юридик фактлар сифатида баҳоланади.

Фикримизча, тегишлича “Сунъий интеллект ва ҳуқуқ” семинарлар туркумини ташкил этиб, унда мураккаб сунъий интеллект концепсияларини ҳуқуқий контекстга мослаштириш методологиясини ишлаб чиқиш ҳамда суд қарорларини қабул қилиш жараёнидаги амалий оқибатларга алоҳида эътибор қаратиш мақсадга мувофиқдир. Ушбу ёндашув Европа Иттифоқининг Асосий ҳуқуқлар агентлиги томонидан тайёрланган “Сунъий интеллект ва асосий ҳуқуқлар” ҳисоботидаги тавсияларга мос келади. Мазкур ҳисоботда судьялар сунъий интеллектнинг фуқароларнинг ҳуқуқларига амалий таъсирини чуқур тушуниши зарурлиги таъкидланган⁵⁹⁷.

Техник ва ҳуқуқий соҳалар ўртасидаги воситачиликни амалга оширувчи “таржимон-экспертлар” институтини ҳам чуқур таҳлил қилиш зарур бўлиб, унда сунъий интеллект бўйича ҳуқуқий таълим учун фанлараро мулоқот моделин таклиф этилиши масаласини ҳам ўйлаб чиқиш зарур, деб ҳисоблаймиз.

Инновацион ёндашув асосида ишлабчиқилган янгича дастур доирасида судьялар, юристлар ва информатика мутахассислари сунъий интеллект билан боғлиқ ҳуқуқий муаммоларни биргаликда таҳлил қиладиган қўшма семинарлар ташкил этиш масаласига ҳам алоҳида эътибор қаратиш мақсадга мувофиқдир.

Буюк Британияда Судьялар тайинлаш комиссияси “Сунъий интеллект клиникалари”ни жорий қилган бўлиб, улар орқали судьялар ўз амалиётида учрайдиган сунъий интеллект билан боғлиқ аниқ масалалар юзасидан техник экспертлардан маслаҳат олиш имкониятига эга⁵⁹⁸.

Мазкур ташаббуслар судьяларни сунъий интеллект бўйича тайёрлаш жараёнида техник ва ҳуқуқий тафовутни бартараф этишга қаратилган махсус ёндашувлар зарурлиги тобора кенг эътироф этилаётганини кўрсатади. Техник тайёргарликнинг суд қарорларини қабул қилиш жараёнига амалий жиҳатдан мослигини таъминлаш масаласи Халқаро Судьялар Ассоциациясининг “Суд залида технологиялар” номли тавсияларида ҳам кўриб чиқилган бўлиб, унда сунъий интеллект бўйича контекстга мослаштирилган таълимнинг аҳамияти алоҳида таъкидланган⁵⁹⁹.

Академик ва профессионал доираларда давом этаётган мунозаралар судьяларни сунъий интеллект бўйича тайёрлашда техник чуқурлик билан ҳуқуқий амалийлик ўртасидаги мақбул мувозанатни топиш масаласига қаратилган. Пировардида, муҳокамалар судьяни дастурчига айлантирмайдиган, бироқ унга муайян иш доирасида алгоритм фаолияти мантиқини текшириш ва баҳолаш имконини берадиган таълим моделини шакллантиришга қаратилган.

Сунъий интеллект билан ишлаш жараёнида ахлоқий хушёрликни шакллантириш одил судлов институтига бўлган ишончни сақлаб қолиш учун

⁵⁹⁷ European Union Agency for Fundamental Rights. (2020). Getting the future right - Artificial intelligence and fundamental rights.

⁵⁹⁸ Judicial Appointments Commission. (2020). Selection Criteria.

⁵⁹⁹ International Association of Judges. (2020). Guidelines on Technology in the Courtroom.

хаётий аҳамиятга эга. Таълим жараёни шундай ташкил этилиши керакки, судя “автоматлаштирилган тарафкашлик” хавфини аниқ англаши ҳамда рақамли воситалардан фойдаланиш уни инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ва суд жараёнининг инсонпарварлик тамойилларини таъминлаш бўйича шахсий масъулиятдан озод этмаслигини чуқур тушуниши лозим.

Европа Адлия Самарадорлиги Комиссияси (СЕПЕЖ) суд тизимида сунъий интеллект этикаси бўйича кенг қамровли тавсияларни ишлаб чиққан бўлиб, улар “Суд тизимларида сунъий интеллектдан фойдаланиш бўйича Европа этика хартияси”да баён этилган⁶⁰⁰. Мазкур ҳужжат сунъий интеллект бўйича ахлоқий тайёргарликнинг асосини ташкил этиб, инсоннинг асосий ҳуқуқларига ҳурмат, камситмаслик ва тенглик каби тамойилларга устувор аҳамият беради.

Америка Юристар Ассоциациясининг Судялар хулқ-атворининг намунавий кодекси, хусусан 2.9-қоида эҳ парте мулоқоти, судяларнинг сунъий интеллект тизимлари билан ўзаро муносабатларига оид ахлоқий талабларни ҳам қамраб олувчи норма сифатида талқин қилинган⁶⁰¹. АҚШнинг Висконсин штатидаги Стате в. Лоомис иши каби амалий мисоллар сунъий интеллектдан фойдаланиш натижасида юзага келган ахлоқий дилеммаларни намойиш этиб, судяларни тайёрлаш учун муҳим ўқув материали вазифасини бажаради⁶⁰².

Сунъий интеллект этикаси бўйича айрим мутахассис ва олимларнинг фалсафий тадқиқотлари қарор қабул қилиш жараёнида сунъий интеллектнинг ахлоқий оқибатларини чуқурроқ англаш имконини беради ва судяларни янада мукаммал тайёрлашга хизмат қилади. Технологик тараққиёт билан суд этикаси ва суд мустақиллигининг асосий тамойиллари ўртасидаги мувозанат масаласи Халқаро Юристар Ассоциациясининг “Ҳуқуқий хизматларнинг келажаги” ҳисоботида ҳам кўриб чиқилган бўлиб, унда сунъий интеллектни суд тизимига ахлоқий жиҳатдан жорий этишнинг концептуал асослари таклиф этилган⁶⁰³.

Юқорида қайд этилган ишланмалар сунъий интеллект бўйича суд таълимининг ажралмас қисми сифатида кенг қамровли ахлоқий тайёргарлик зарурлиги тобора кўпроқ эътироф этилаётганини кўрсатади. Академик ва профессионал доираларда давом этаётган мунозаралар асосан сунъий интеллект этикаси суд этикаси бўйича умумий тайёргарлик таркибига қанчалик даражада интеграция қилиниши ёки алоҳида ихтисослашган йўналиш сифатида ўқитилиши лозимлиги масаласига қаратилган⁶⁰⁴.

Сунъий интеллектга асосланган тизимлар билан бевосита ишлаш тажрибасини орттириш судяларни сифатли тайёрлашнинг муҳим шартларидан биридир. Махсус ташкил этилган рақамли лабораторияларда

⁶⁰⁰ European Commission for the Efficiency of Justice. (2018). European Ethical Charter on the Use of AI in Judicial Systems and Their Environment.

⁶⁰¹ American Bar Association. (2011). Model Code of Judicial Conduct, Rule 2.9.

⁶⁰² State v. Loomis, 881 N.W.2d 749 (Wis. 2016). This case highlighted ethical dilemmas arising from AI use in judicial decisions.

⁶⁰³ International Bar Association. (2020). The Future of Legal Services Report / Impact of AI on the Legal Profession.

⁶⁰⁴ Sourdine, T. (2018). Judge v Robot? Artificial Intelligence and Judicial Decision-Making. University of New South Wales (UNSW) Law Journal, 41(4), 1114–1133.

Ўтказиладиган интерактив машғулотлар судьяларга прогнозлаш ва таҳлил қилиш воситаларини синовдан ўтказиш, алгоритмларнинг хулосаларини таҳлил қилиш ҳамда назорат қилинадиган муҳитда яширин хатоларни аниқлаш кўникмаларини шакллантириш имконини беради.

АҚШнинг Миллий Давлат Судлари Маркази “Судларда сунъий интеллект: Миллий саммит” ҳисоботида баён этилганидек, судьяларни тайёрлаш учун сунъий интеллектни моделлаштириш муҳитларини жорий этган⁶⁰⁵. Ушбу симуляциялар судьяларга сунъий интеллект тизимлари билан назорат қилинадиган шароитда ишлаш, реал ҳуқуқий оқибатлар хавфсиз амалий тажриба орттириш имконини беради.

Европа Судьяларни Тайёрлаш Тармоғи судьяларни тайёрлашдаги илғор амалиётлар ҳисоботида қайд этилганидек, анонимлаштирилган суд маълумотларидан фойдаланган ҳолда сунъий интеллект ёрдамида қарор қабул қилиш воситаларини ўргатишга қаратилган семинарлар туркумини ишлаб чиққан⁶⁰⁶.

Ўқув машғулотларида ҳақиқий суд маълумотлари ёки синтетик маълумотлардан фойдаланиш масаласини тегишли тадқиқотларда таҳлил қилиш керак бўлиб, унда маълумотларнинг ҳақиқийлиги билан махфийлик талабларини мувозанатлаштирувчи гибрид ёндашув масалаларини ҳам ҳар томонлама ўрганиш зарурдир.

Технология етказиб берувчилар билан ҳамкорлик судьяларга суд амалиётида қўлланилаётган сунъий интеллект тизимлари билан бевосита ишлаш имкониятини яратишда самарали восита сифатида эътироф этилган⁶⁰⁷. Масалан, Канада Суд Кенгаши ҳуқуқий технологиялар компаниялари билан ҳамкорлик қилиб, судьяларга сунъий интеллект асосидаги ҳуқуқий тадқиқот воситаларидан фойдаланиш имконини яратган. Бу ташаббус уларнинг суд таълими бўйича йиллик ҳисоботида баён этилган.

Бундай амалий ёндашувлар судьяларни сунъий интеллект бўйича тайёрлашда тажрибага асосланган таълимнинг аҳамияти тобора ортиб бораётганини кўрсатади. Шу билан бирга, Жоурнал оф Лав, Течнологй & Полисй журналида таъкидланганидек, сунъий интеллект технологияларининг жадал ривожланиши амалий машғулотларни доимий равишда долзарб ҳолатда сақлашни мураккаблаштирмоқда⁶⁰⁸. Мазкур технологик тафовутни бартараф этиш учун дастурий таъминот янгиланишлари ва янги амалий кейсларни деярли реал вақт режимида ўқув жараёнига интеграция қилиш имконини берувчи мослашувчан таълим экотизимларини яратиш зарур.

6. Узлуксиз касбий ривожланиш маданиятини шакллантириш. Технологиялар жадал ривожланаётган даврда таълим бир марталик ёки даврий тадбир бўлиб қолмаслиги, балки судьялик фаолиятини узлуксиз қўллаб-қувватловчи доимий жараёнга айланиши лозим. Динамик билимлар

⁶⁰⁵ National Center for State Courts (NCSC). (2021). State of the State Courts 2021.

⁶⁰⁶ European Judicial Training Network (EJTN). (2021). AI Training Modules for Judges

⁶⁰⁷ Canadian Judicial Council. (2021). Ethical Principles for Judges.

⁶⁰⁸ Sourdin, T., & Cornes, R. (2018). Should Judges Be Human? The Impact of Technology on Responsive Judging. (pp. 87-119).

базаларини яратиш ҳамда тезкор ахборот алмашиш каналларини йўлга қўйиш судьялар ҳамжамиятига янги сунъий интеллект воситалари ва улар билан боғлиқ ҳуқуқий хавфларга ўз вақтида муносабат билдириш имконини беради.

АҚШ Федерал Суд Маркази “Федерал суд таълими бўйича стратегик режа” доирасида судьялар учун сунъий интеллект бўйича мунтазам янгиланиб бориладиган онлайн платформалар ва вебинарларни ўз ичига олган узлуксиз таълим дастурини ишлаб чиққан⁶⁰⁹.

Сунъий интеллект бўйича ихтисослашган судьялар институтини шакллантириш ғоясини ташкил қилиш масаласини ҳам ҳар томонлама ўрганиш зарур, деб ҳисоблаймиз. Бундай дастурлар доирасида технологик билимларга эга судьялар ўз ҳамкасбларига доимий маслаҳат бериш ва уларни ўқитиш вазифасини бажариши муҳимдир.

Сунъий интеллект бўйича узлуксиз таълимни судьяларнинг мавжуд хизмат юкламаси билан уйғунлаштириш масаласини тадқиқотларда таҳлил қилиш ҳам аҳамиятлидир. Бу муаммони ҳал этиш учун микротаълим модуллари ҳамда “керакли вақтда ўқитиш” ёндашувларини таклиф этиш масалаларига алоҳида эътибор қаратиш керак, деб ҳисоблаймиз.

Судьялар ўртасида сунъий интеллект бўйича тажриба алмашишга хизмат қилувчи профессионал ҳамжамиятларни шакллантириш имкониятлари Халқаро Судьялар Ассоциациясининг “Суд тармоқлари ва технологиялар” ҳисоботида ҳам кўриб чиқилган⁶¹⁰.

Юқорида қайд этилган ташаббуслар суд тизимида сунъий интеллект бўйича мослашувчан ва узлуксиз таълим тизимини яратиш зарурати тобора кенг эътироф этилаётганини кўрсатади. Европа Судьяларни Тайёрлаш Тармоғининг “Рақамли даврда судьяларни ўқитиш методикаси бўйича қўлланма”си судьяларни тайёрлаш дастурларига сунъий интеллект бўйича узлуксиз таълимни интеграция қилиш учун кенг қамровли методологик асосни тақдим этади⁶¹¹.

Бугунги кунда етакчи ҳуқуқий форумлар ва илмий-тадқиқот майдонларида судьяларнинг сунъий интеллект соҳасидаги билимларини қанчалик тез-тез ва қандай чуқурликда янгилаб бориш кераклиги масаласи долзарблигича қолмоқда. Ушбу йўналишдаги асосий вазифа замонавий компетенцияларга бўлган обектив эҳтиёж билан судьяларнинг юқори хизмат юкламаси шароитидаги реал имкониятлари ўртасида оқилона мувозанатни таъминлашдан иборат.

Таълим ташаббусларини муваффақиятли жорий этиш психологик тўсиқлар ҳамда одил судловнинг инсонпарварлик моҳияти йўқолиши ҳақидаги хавотирларни тизимли равишда бартараф этмасдан туриб мумкин эмас. Таълим стратегияси сунъий интеллектни “рақамли ёрдамчи” сифатида талқин қилиш концепсиясига асосланиши лозим. Бундай ёндашувда сунъий интеллект такрорланувчи ва рутин вазифаларни бажаради, натижада судья

⁶⁰⁹ Federal Judicial Center. (2021). Artificial Intelligence and Judicial Practice

⁶¹⁰ International Association of Judges. (2021). Judicial Networks and Technology Report.

⁶¹¹ European Judicial Training Network (EJTN). (2021). AI Training Modules for Judges.

мураккаб ишларнинг ҳуқуқий жиҳатларини чуқур таҳлил қилиш учун кўпроқ вақтга эга бўлади.

Сунъий интеллектнинг судьяларнинг ўз касбий фаолияти учун аҳамиятига шубҳа билан ёндашиш фикрлар ҳам йўқ эмас. Бу эса мазкур хавотирларни бартараф этишга қаратилган мақсадли таълим стратегияларини ишлаб чиқиш зарурлигини кўрсатади.

Европа Комиссиясининг суд тизимида сунъий интеллект саводхонлиги борасида олиб борилган тадқиқотларида судьяларнинг сунъий интеллект бўйича таълимни қабул қилишига таъсир этувчи асосий омиллар сифатида уларнинг ёши ва технологик тажрибаси қайд этилган⁶¹².

Мазкур муаммоларни ҳал этиш мақсадида Канада Суд кенгаши ташаббуси билан “Технология элчиси” дастури ишлаб чиқилган. Ушбу дастур доирасида технологик тайёргарлиги юқори бўлган судьялар ўз ҳамкасбларига сунъий интеллектнинг амалий афзалликларини намойиш этадилар ва уни қўллаш бўйича маслаҳат берадилар⁶¹³. “Тенгдошдан тенгдошга” тамойилига асосланган ушбу ёндашув қаршилик даражасини камайтиришда самарали натижалар кўрсатган.

Америка Юристар Ассоциациясининг “Технологияларни суд таълимига интеграция қилиш” бўйича тавсияларида сунъий интеллектни судьяларнинг касбий кўникмаларини алмаштирувчи восита эмас, балки уларни ривожлантирувчи ва тўлдирувчи восита сифатида талқин қилиш муҳимлиги алоҳида таъкидланади⁶¹⁴.

Технологик мослашув маданиятини шакллантиришда суд раҳбариятининг ўрни Буюк Британия Адлия вазирлигининг “Рақамли адлия стратегияси” (Justice Digital Strategy) мисолида яққол намоён бўлади. Мазкур стратегия судьялар ва суд ходимларининг янги технологиялар билан ишлаши юзасидан аниқ талаб ҳамда кутилмаларни белгилайди⁶¹⁵.

Юқорида қайд этилган ташаббуслар суд тизимида сунъий интеллект бўйича таълимга нисбатан қаршиликни енгиб ўтиш учун индивидуал ва мослаштирилган ёндашувларга эҳтиёж тобора ортиб бораётганини кўрсатади. Ҳозирги изланишлар технологик компетентлик зарурати билан судьяларнинг мустақиллиги ҳамда одил судловнинг фундаментал қадриятларини сақлаб қолиш ўртасида мувозанатни таъминлашга қаратилган.

Таълим дастурларининг сифати ва долзарблигини таъминлаш ҳамда ресурслардан оқилона фойдаланиш учун уларнинг натижадорлигини мунтазам равишда текшириб бориш зарур. Замонавий баҳолаш тизими нафақат ўзлаштирилган назарий билимлар ҳажмини, балки таълимнинг судьянинг кундалик фаолиятида алгоритмик хатоликларни аниқлашдаги аниқлиги ва ишончлилигига кўрсатган амалий таъсирини ҳам баҳоловчи комплекс кўрсаткичларни ўз ичига олиши лозим.

⁶¹² European Commission. (2019). 2019–2023 Action Plan on European e-Justice.

⁶¹³ Canadian Judicial Council. (2021). Ethical Principles for Judges.

⁶¹⁴ American Bar Association. (2020). Model Rules of Professional Conduct.

⁶¹⁵ Ministry of Justice. (2022). MoJ Digital Strategy 2025. GOV.UK.

АҚШ Миллий давлат судлари маркази (NCSC) ва Thomson Reuters институти ҳамкорлигидаги Консорциум томонидан ишлаб чиқилган “Судлар учун СИ саводхонлиги” (AI Literacy for Courts) таълим дастури судьяларнинг сунъий интеллект технологиялари билан ишлаш кўникмаларини баҳолаш ва ривожлантириш тизимини белгилаб беради. Мазкур тизим суд тизими ходимларининг тайёргарлик даражасини (AI Readiness) аниқлаш, ўқув жараёнларини ташкил этиш ва якуний билимларни тест орқали комплекс баҳолашни қамраб олади⁶¹⁶. Ушбу кўп қиррали ёндашув Доналд Киркпатрикнинг “Evaluating Training Programs” (1994) асарида баён этилган таълим самарадорлигини баҳолаш методологиясига асосланади ва суд фаолиятининг ўзига хос хусусиятларига мослаштирилган⁶¹⁷. Мазкур модел таълим иштирокчиларининг дастурга муносабати, билимларни ўзлаштириш даражаси, касбий хулқ-атвордаги ўзгаришлар ҳамда бутун суд тизими фаолиятига кўрсатилган якуний таъсирни изчил баҳолаш имконини беради.

Европа судьяларни тайёрлаш тармоғининг “Суд амалиётида таълимни баҳолаш бўйича йўриқнома”сида (Guidelines for Evaluation of Judicial Training Practices) судьяларни тайёрлаш самарадорлигини баҳолашда миқдорий кўрсаткичлар билан бир қаторда сифат кўрсаткичларидан ҳам фойдаланиш муҳимлиги таъкидланган⁶¹⁸.

“International Journal for Court Administration” журналида чоп этилган тадқиқотлар суд ишларини автоматлаштириш ва сунъий интеллект тизимларини суд амалиётига татбиқ этиш масалаларига бағишланган. Уларда рақамли технологиялардан фойдаланиш самарадорлиги, суд раҳбарияти томонидан янги тизимларни жорий этиш ва уларнинг ишлар якуний натижаларига таъсирини баҳолаш методологияси таклиф этилади⁶¹⁹.

Сунъий интеллект технологияларининг ривожланиши муносабати билан судьялар фаолиятига қўйиладиган янги талабларни баҳолаш масаласи АҚШ Федерал суд маркази (FJC) томонидан тизимли ўрганилмоқда. Марказ томонидан ишлаб чиқилган “Федерал судьялар учун сунъий интеллектга кириш” (An Introduction to Artificial Intelligence for Federal Judges) қўлланмасида судьяларнинг рақамли саводхонлигини ошириш ҳамда уларнинг СИ воситаларини суд амалиёти ва далилларни баҳолаш жараёнида тўғри қўллай олиш кўникмаларини шакллантириш устувор вазифа сифатида белгиланган⁶²⁰.

Суд таълими тизимида сунъий интеллектни интеграция қилиш масаласи Сингапур Суд коллежи (SJC) томонидан илмий асосда ўрганилмоқда. Коллеж раҳбарияти СИ технологияларини таълим самарадорлигини оширишда муҳим восита деб ҳисобласа-да, судьяларнинг мустақил таҳлилий ва қарор қабул қилиш кўникмаларини сақлаб қолиш мақсадида, ўқув жараёнида

⁶¹⁶ National Center for State Courts. (2025). AI Literacy for Courts: Educational Program and Workforce Readiness.

⁶¹⁷ Kirkpatrick D. L. Evaluating Training Programs: The Four Levels. – Berrett-Koehler Publishers, 1994.

⁶¹⁸ European Judicial Training Network (EJTN). Guidelines for Evaluation of Judicial Training Practices, 2023.

⁶¹⁹ Sourdin, T. (2021). The Smart Court – A New Pathway to Justice in China? International Journal for Court Administration, 12(1), 1-19.

⁶²⁰ Federal Judicial Center. (2023). An Introduction to Artificial Intelligence for Federal Judges.

технологияларни этик ва қатъий инсон назорати остида қўллаш концепциясини илгари суради⁶²¹.

Келтирилган методикалар судьяларни сунъий интеллект соҳасида тайёрлаш сифатини баҳолаш мураккаб ва кўп қиррали вазифа эканлигини кўрсатади. Бугунги кунда экспертларнинг асосий саъй-ҳаракатлари техник саводхонлик даражасини судьяларнинг фундаментал касбий компетенцияларини сақлаб қолиш ва ривожлантириш билан биргаликда обектив баҳолаш имконини берувчи аниқ мезон ва индикаторларни ишлаб чиқишга қаратилган.

Суд таълими соҳасида халқаро ҳамкорликни кучайтириш умумий технологик муаммоларни ҳал этиш бўйича универсал ёндашув ва протоколларни ишлаб чиқиш имконини беради. Турли соҳа вакилларида иборат халқаро экспертлар тармоқларини шакллантириш ахлоқий стандартларни уйғунлаштириш, сунъий интеллект тизимларини синовдан ўтказиш сценарийлари бўйича тажриба алмашиш ҳамда глобал миқёсда одил судловнинг барқарорлиги ва прогноз қилинишини таъминлашга хизмат қилади.

Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Наркотиклар ва жиноятчилик бўйича бошқармаси (UNODC) ҳузуридаги Суд органлари ҳалоллиги бўйича глобал тармоқ (Global Judicial Integrity Network) суд тизимларида сунъий интеллектнинг ривожланиши ва ундан фойдаланиш масалаларини тизимли ўрганиб келмоқда. Ушбу ташаббус доирасида тармоқ турли ҳуқуқий тизимлар ўртасида СИ технологияларини ахлоқий қўллаш (ethical use of AI) бўйича билим, илғор тажрибалар ва амалий тавсиялар алмашишни фаол қўллаб-қувватлайди⁶²². Мазкур ташаббус Бангалор судьялар хулқ-атвори тамойиллари, хусусан 6-тамойил – компетентлик ва эҳтиёткорлик мақсадларига мос келади. Замонавий шароитда ушбу тамойил технологик компетентликни ҳам ўз ичига олувчи норма сифатида талқин қилиниши мумкин.

ЮНЕСКО (UNESCO) халқаро ташкилоти суд тизимида сунъий интеллект масалаларига бағишланган глобал ташаббусларни амалга ошириб келмоқда. Ташкилотнинг “Сунъий интеллект ва суд тизимлари бўйича глобал сўровнома” (Global Survey on AI and the Courts) ҳисоботида қайд этилганидек, у ҳар йили халқаро конференциялар, вебинарлар ва онлайн курслар ўтказиш орқали турли давлатлар судьялари ўртасида трансчегаравий тажриба ва билим алмашишни фаол рағбатлантиради⁶²³.

Жаҳон банкининг Глобал бошқарув амалиёти (World Bank Governance Global Practice) доирасида суд тизимларини рақамлаштириш ва инновацион технологияларни жорий этиш масалалари тизимли равишда қўллаб-қувватланмоқда. Банк тадқиқотларида қайд этилишича, сунъий интеллект ва йирик тил моделларидан (LLM) фойдаланиш ривожланаётган мамлакатларда суд ишларининг самарадорлигини ошириш, катта ҳажмдаги ҳуқуқий

⁶²¹ Menon, S. / Singapore Judicial College. (2025). Judicial education in a brave new world: the Singapore experience. Law Teacher, 59(2).

⁶²² United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC). The Ethical Use of Artificial Intelligence

⁶²³ UNESCO. (2025). Artificial Intelligence and the Rule of Law: Global Survey on AI and the Courts.

маълумотларни таҳлил қилиш ва аҳоли учун адолатдан фойдаланиш имкониятларини кенгайтиришда (Access to Justice) муҳим аҳамият касб этмоқда⁶²⁴.

Мазкур халқаро ҳамкорлик ташаббуслари суд тизимида сунъий интеллект билан боғлиқ муаммоларнинг глобал хусусиятга эга эканлиги тобора кенг эътироф этилаётганини кўрсатади. Академик ва профессионал доираларда давом этаётган мунозаралар стандартлаштирилган глобал ёндашувларнинг афзалликлари билан судьяларни тайёрлашда миллий ҳуқуқий тизимлар ҳамда маданий хусусиятларни ҳисобга олувчи маҳаллийлаштирилган таълим моделларининг зарурати ўртасидаги мақбул мувозанатни топишга қаратилган⁶²⁵.

Сунъий интеллект мавзусини ҳуқуқий таълимнинг умумий тизимига киритиш технологияларни алоҳида ёки мустақил йўналиш сифатида эмас, балки ҳуқуқий тафаккурнинг ажралмас қисми сифатида қабул қилишни назарда тутувчи комплекс ёндашувни талаб этади. Рақамли саводхонлик кўшимча кўникма эмас, балки ҳуқуқий фикрлашнинг табиий таркибий қисмига айланиши, алгоритмлар эса далиллар тизими ва процессуал ҳаракатларнинг узвий элементи сифатида қаралиши лозим.

АҚШ Миллий судьялар коллежи (NJC) судьяларнинг давомий таълим дастурларини (Continuing Judicial Education) давр талабларига мос равишда қайта кўриб чиқиб, сунъий интеллект элементларини далилларни баҳолаш, ишларни бошқариш ва бошқа асосий йўналишларга интеграция қилмоқда⁶²⁶. Мазкур комплекс ёндашув Европа судьяларни тайёрлаш тармоғи (EJTN) томонидан рақамли технологиялар даврида судьяларни тизимли ўқитиш ва уларнинг касбий маҳоратини баҳолаш бўйича ишлаб чиқилган умумий тавсиялар ҳамда халқаро стандартларга мос келади⁶²⁷.

Суд тизимида сунъий интеллект бўйича таълим беришни судьялар тайёргарлигининг бошқа анъанавий йўналишлари билан мувозанатлаштириш масаласи халқаро амалиётда кенг муҳокама қилинмоқда. Хусусан, Канада Суд Кенгаши (CJC) судьяларнинг доимий малака ошириш дастурларида технологик саводхонликни умумий суд компетенциялари билан уйғунлаштиришга эътибор қаратмоқда⁶²⁸.

Сунъий интеллектни ҳуқуқий этика ва процессуал ҳуқуқ билан боғловчи фанлараро ёндашувга Гарвард ҳуқуқ мактабининг “Сунъий интеллект ва ҳуқуқ ташаббуси” (AI and the Law Initiative) ҳамда ҳуқуқшунослар учун мўлжалланган махсус рақамли дастурлари мисол бўла олади. Мазкур лойиҳалар доирасида СИ воситаларини муайян фанлар кесимида комплекс ўрганишнинг замонавий моделлари таклиф этилмоқда⁶²⁹.

⁶²⁴ World Bank. (2025). Harnessing data to transform justice systems.

⁶²⁵ Susskind, R. (2019). Online Courts and the Future of Justice. Oxford University Press.

⁶²⁶ National Judicial College. (2025). Emerging Technologies and AI in Continuing Judicial Education.

⁶²⁷ European Judicial Training Network (EJTN). (2023). Guidelines for Evaluation of Judicial Training Practices.

⁶²⁸ Canadian Judicial Council. (2022). 2021 Report on Judicial Education.

⁶²⁹ Harvard Law School. (2023). Harvard Law School and Berkman Klein Center Announce New AI and the Law Initiative.

Бундан ташқари, Буюк Британия Суд Коллежининг янгиланган “Суд кўникмалари ва компетенциялари доираси” (Judicial Skills and Abilities Framework) стандартлари ҳам рақамли даврда суд ислохотлари ва янгиланаётган ҳуқуқий соҳалар шароитида судьялардан мослашувчанлик ҳамда ахборот билан ишлашнинг юқори кўникмаларини (dealing with information) талаб этади⁶³⁰.

Сунъий интеллект даврида судьяларни сифатли тайёрлаш техник компетенцияларни ҳуқуқнинг фундаментал қадриятлари билан уйғунлаштиришни талаб қилувчи мураккаб жараёндир. Фақат таълим йўналишларини мунтазам равишда такомиллаштириш ва халқаро ҳамкорликни кенгайтириш орқалигина технологиялар адолат учун таҳдид эмас, балки унинг ишончли таянчига айланишини таъминлаш мумкин.

Сунъий интеллект одил судлов тизимининг архитектурасини муқаррар равишда ўзгартириб бораётган бир шароитда, мослашувчан ва узлуксиз ривожланиб боровчи кадрлар тайёрлаш тизимини яратиш суд жараёнлари устидан инсон назоратини сақлаб қолишнинг энг муҳим кафолатларидан бири ҳисобланади. Пировардида, одил судловнинг шаффоф, холис ва самарали бўлиб қолиши, айниқса рақамлаштириш шароитида, аввало, судянинг касбий тайёргарлиги даражасига боғлиқдир.

⁶³⁰ Courts and Tribunals Judiciary. (2025). The revised Judicial Skills and Abilities Framework (JSAF).

V БОБ. ИЛМИЙ ТАДҚИҚОТЛАРНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ ВА КИБЕРАЛОГИЯ МЕТОДОЛОГИЯСИ

5.1-§. Кибералогия тушунчаси ва унинг мазмун-моҳияти ҳамда аҳамияти

Ахборот-коммуникация технологияларининг тезкор ривож, барча соҳаларнинг рақамлаштирилиши, сунъий интеллект ва инновацион технологияларнинг барча соҳаларга кириб бораётганлиги кибермуҳит, шу жумладан кибермаконга оид муносабатларни ўрганиш заруриятини келтириб чиқармоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг Мурожаатномасида ИТ, сунъий интеллект, финтех, консалтинг, транспорт-логистика каби катта даромад келтирадиган сервисларни кўпайтириш зарурлиги алоҳида таъкидланиб, 2026 йилда Тошкент шаҳри, Бухоро, Фарғона ва Тошкент вилоятларида 4 та “Дата марказ”, 2 та супер-компьютер ва 15 та олийгоҳда сунъий интеллект лабораторияси фаолияти йўлга қўйилиши ва бу – тиббиёт, транспорт, қишлоқ хўжалиги, геология, банк-молия, жамоат хавфсизлиги каби муҳим соҳаларда 100 дан ортиқ сунъий интеллект лойиҳаларини амалга оширишга хизмат қилиши баён этилди⁶³¹. Бу билан айтиш керакки, ахборот-коммуникация технологияларига бўлган эътибор янги босқичга кўтарилмоқда, бу борадаги кенг қамровли муносабатларни тизимли ўрганиш учун ягона фанга бўлган эҳтиёж туғилмоқда. Ушбу фан орқали ислохотларни тизимли амалга ошириш усули ва шартларини ўргатиш имконияти мавжуд бўлади. Давлат раҳбари қаерда янги технология ва юқори малакали касб эгалари бўлса, ўша тармоқда ўсиш, ривожланиш бўлмоқда⁶³² деб таъкидлади. Демак, янги технология ва малакали касб эгалари бўлиши учун барча муносабатларни тизимли ўргатадиган фан зарур. Шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон — 2030” стратегияси тўғрисида” 2023 йил 11 сентябрдаги ПФ–158-сон Фармонида ҳам ахборот-коммуникация технологияларига алоҳида аҳамият берилган бўлиб, бу технологиянинг ривож, ўз навбатида малакали касб эгаларини тайёрлаш заруриятини келтириб чиқармоқда. Бироқ, олий таълим муассасаларига берилган мустақиллик туфайли давлат ва хусусий сектордаги таълим турли ёқламачиликка асосланган ҳолда ривожланмоқда. Бу эса, “Ўзбекистон — 2030” стратегияси ва қабул қилинган қонунчилик ҳужжатларида назарда тутилган вазифаларнинг ўз вақтида, сифатли ва тўғри ижро этилишига, ҳар томонлама мукамал амалиётга мос кадрлар етказиб беришда бир қатор қийинчиликларни вужудга келтирмоқда.

Биринчидан, таълимдаги тизимсизлик, яъни ҳозирги кунда кибермуҳит муносабатларини тизимли ўргатувчи ягона расман тан олинган методология ва дарслик мавжуд эмас. Мавжуд ўқув дастурлари амалий касбларга (кибертерговчи, киберпрокурор, киберэксперт ва ҳ.к.) ихтисослашмаган.

⁶³¹ <https://president.uz/uz/lists/view/8834>.

⁶³² <https://president.uz/uz/lists/view/8834>.

Хатто мавжуд дарсликлар сони кўпайиб, уларнинг мазмуни ҳам турлича бўлиб кетган, ҳеч бири кадрлар тайёрлашнинг комплекс, кенг қамровли ва изчил тизимига йўналтирилмаган, таълим муассасаларидаги бирор бир дарслик ёки дарсликлар мажмуасини тўлиқ ўзлаштириш орқали киберхавфсизлик соҳасида тезкор-қидирув органи ходими, киберсуриштирувчи, кибертерговчи, киберпрокурор, киберсудья ёки киберэкспертни мустақил равишда тайёрлаш имконияти мавжуд эмас.

Иккинчидан, қонунчиликдаги номувофикликлар, яъни Ўзбекистон Республикасининг “Киберхавфсизлик тўғрисида” 2022 йил 15 апрелдаги ЎРҚ–764-сон Қонунида айрим тушунчалар ўртасидаги боғлиқликни аниқлаштириш зарурати мавжуд. Хусусан, ушбу Қонуннинг 3-моддасида “киберхавфсизлик” тушунчаси билан “кибержиноятчилик”, “киберхавфсизлик объект”лари тушунчалари ўзаро боғланмаган, уччала тушунчалар ўртасидаги мантикий боғлиқлик етарлича очиб берилмаган. Масалан, киберхужумлар фақат ахборот тизимларига эмас, балки бошқа ресурсларга ҳам қаратилса-да, ушбу Қонуннинг ўзида киберхавфсизлик кибермаконда шахс, жамият ва давлат манфаатларининг ташқи ва ички таҳдидлардан ҳимояланганлик ҳолати, – дея фақатгина ахборот тизимини объект сифатида белгилаб олиб, амалда киберхужумлар фақатгина ахборот тизимига эмас, балки бошқа ресурсларга ҳам амалга оширилаётганлиги эътибордан четда қолган. Бундан ташқари, “кибермакон” тушунчасига ҳам нотўғри таъриф берилган бўлиб, таърифда ахборот технологиялари ёрдамида яратилган виртуал муҳит ҳақида сўз юритилган у ҳолда сунъий интеллект, телекоммуникация технологиялари ёрдамида яратилган муҳит қайси макон саналиши очик бўлиб қолмоқда. Қолаверса, кибермаконга берилган таъриф муҳитга боғланмоқда, этимологик ва луғавий жиҳатдан “макон” ва “муҳит” тушунчалари ўртасида жиддий тафовут мавжудлигини инобатга олсак, Ўзбекистон Республикасининг “Киберхавфсизлик тўғрисида” 2022 йил 15 апрелдаги ЎРҚ–764-сон Қонунининг ўзи бугунги кун талабларига айрим нормалар амалиёт эҳтиёжини тўлиқ қамраб олмаяпти. Етарлича талабларга жавоб бермайдиган қонун бўйича мутахассис тайёрлаш оқибати эса, наздимизча юқорида саналган турли ёқламачиликнинг вужудга келишига тўлиқ шарт-шароит яратиб бермоқда.

Учинчидан, амалий кўникмалар етишмовчилиги мавжуд, яъни мутахассислар тайёрлаш учун зарур бўлган сунъий “киберполигонлар” мавжуд эмас, бу эса кадрларнинг реал таҳдидларга қарши туриш қобилиятини чекламоқда. Хорижий давлатларда киберхавфсизлик бўйича бўлажак кадрга киберполигон сунъий равишда тўлиқ тайёрлаб берилмоқда ва мутахассис амалий вазифаларни бажариш орқали тайёр мутахассис бўлмоқда. Республикамизда эса, тайёрланаётган кадрлар кибержиноятчидан устун бўлиши учун у тўлиқ ва ҳар томонлама улар билан ишлаш кўникмасига эга бўлиши учун етарлича киберполигон мавжуд эмас.

Тўртинчидан, самарасиз тарғибот, яъни аҳоли ўртасидаги тарғибот ишлари баъзан кибержиноят содир этиш усуллари билвосита ўргатиб қўйишга ёки аҳолида асоссиз ваҳима уйғотишга хизмат қилмоқда. Оқибатда, Республикамизда 2020 йилда 863 та рўйхатга олинган кибержиноятлар сони

2024 йилда 58 800 тага етиб, 68,13 баробарга ошиб кетганлиги омилларидан бири айнан ушбу тарғибот ҳам сабабчи бўлиб турибди. Аҳолини ваҳима ва саросимага солиб код (парол)ингни берма, деб қўрқитиб, энди эса, ижтимоий тармоқлардаги шахсий akkaунтни паролсиз, кодсиз эгаллаб олинishiга ва иккинчи фойдаланувчи сифатида кириб, кейин тўлиқ бошқарувни қўлга олиб, akkaунт эгаси номидан ноқонуний ҳаракатлар қилишига, терминаллардан сохта чек чиқариб тадбиркорлик субъектларига зарар келтирилишига шу нотўғри мажлисбозликка асосланган ва тармоқларда тарқатилаётган ҳолатлар ҳам сабабчидир, фикримизча. Аҳолининг кайфияти ижобий томонга ўзгаришига тўлиқ мазкур тарғибот шакллари тақомиллаштириш заруратини вужудга келтирмоқда. Кибертарғибот дея мажлис ўтказиб, барчага кибержиноят содир этилиши усулини ўргатилиши орқали жиноятчи ҳам ушбу мажлисларда қатнашиб ёки ижтимоий тармоқларда кўриб малакасини бепул амалга ошириб олмаганига ҳеч ким кафолат бера олмайди. Айтиш керакки, ривожланган давлатларда кибертарғибот асосан мултифильм, кино шаклида ёки жиноятчи фош этилиб, ушланган ҳолда, давлат ресурслари ва имконияти киберхавфсизликни тўлиқ таъминлашга етиши нуқтаи назаридан аҳолига етказилади.

Бешинчидан, бугунги кунда “кибер” сўзи билан боғлиқ кўплаб сўзларни ишлатиш одатий ҳолга айланиб қолмоқда, мазкур атама тўғри қўлланилмоқдами, бунинг этимологик ва луғавий ҳолатини тўғри қўллаш масаласи билан эса, бирон бир ташкилот қизиққани йўқ, етарлича шуғуллангани ҳам йўқ, “кибержиноят” ҳақида ҳар куни гапириб, аслида бу тушунчанинг таърифи қонунчилигимизда ҳали ҳамон мавжуд эмас. Бунда ўз-ўзидан савол туғилади, у ҳолда кибержиноятнинг жиноий-ҳуқуқий, фуқаровий-ҳуқуқий ва бошқа ҳуқуқ соҳаларига оид жиҳатларини қандай ўрганиямиз?! Ҳозирда қонунчиликда йўқ нарсанинг ҳуқуқий жиҳатлари ўргатилмоқда.

Олтинчидан, шогирд барибир устози ўргатган техникага асосланиб соҳани ўрганади. Бироқ, Ziyonet тармоғига жойлаштирилган илмий иш мутахассисларининг сони 20 тага ҳам етмаётганлиги билан ҳам айтиш керакки, етарлича устоз кадр бўлмаганлиги сабабли киберхавфсизлик борасида етарлича билим ва кўникмага эга бўлган мутахассисларнинг сони жуда кам бўлган ҳолда, уларнинг ўрнини бугунги кунда бу соҳада билимга эга бўлмаган, бироқ сунъий интеллект билан ишлаш кўникмасига эга бўлган, бир сўз билан айтганда “компьютер”ни биладиган мутахассис, миллий қонунчилик, соҳа ва ҳудуднинг ўзига хос хусусиятини билмайдиган чет эллик мутахассислар ҳозирда миллий кадрларни тайёрлашмоқда.

Юқоридаги муаммоларнинг ҳал этилмаслиги эса, Ўзбекистон Республикаси учун келажакда тизимли ва стратегик муаммоларни вужудга келтиради. Бу борада мазкур муаммоларни ҳал қилиш учун қуйидаги ечимларни амалга ошириш мақсадга мувофиқ, деб биламиз:

Биринчидан, юқоридаги муаммоларни ҳал этиш учун “Кибералогия” фундаментал фанини жорий этиш мақсадга мувофиқ. Ушбу фан киберҳуқуқ, киберхавфсизлик, киберпсихология, кибертехника ва социология каби

йўналишларни бирлаштиради ва у асосида тайёрланган кадрлар нафақат IT-мутахассис, балки киберсудья, кибертерговчи, киберсуриштирувчи, киберпрокурор ва рақамлаштириш бўйича эксперт, мутахассис сифатида шаклланади. Натижада, бугунги кунда ўқитилатёган киберхавфсизлик, киберхавфсизлик асослари, киберхавфсизлик ҳукуқи, кибержиноят ҳукуқи, ахборот хавфсизлиги асослари, ахборот хавфсизлиги, киберҳуқуқ, маълумотлар илми, рақамли ҳуқуқ ва бошқа шу каби дарсликлар тўлиқ ягона методлогияга бирлаштирилади ва мослаштирилади. Энг муҳими, классификатор тўлиқ қайта кўриб чиқилиб, бунга мослаштирилади. Ушбу фан кибермуносабатларни тизимли ўргатувчи ягона фундаментал фан бўлиб, бунда “кибер” сўзи “бошқариш”, “а” қисқартмаси ахборот, ахборотлаштириш, алоқа сўзларининг ягона қисқартмаси, “логия” “логос” сўзидан олинган бўлиб, “фан, таълимот” деган маъноларни англатади. Кибералогия барча юқоридаги фанларни бирлаштириб турувчи фундаментал фан бўлишдан ташқари киберга оид барча фанларнинг калити ҳисобланади. Ушбу фанда кибержиноят, киберхавфсизлик, киберҳуқуқ, техника, психология, социология, политологияга оид барча муносабатлар тизимли асосда амалий кадрлар тайёрлашга қараб ўргатилади. Ушбу фанни тамомлаган мутахассис давлат хизматлари, рақамлаштириш, киберхавфсизлик соҳасига оид мутахассис бўлишдан ташқари тезкор қидирув органининг киберходими, киберсуриштирувчи, кибертерговчи, киберсудья сифатида тўлиқ ишлаш кўникмасига эга бўлади.

Иккинчидан, Ўзбекистон Республикасининг “Киберхавфсизлик тўғрисида” 2022 йил 15 апрелдаги ЎРҚ–764-сон Қонунида кибералогия ҳақида сўз юритилиб, кибертаълим тизими унга асосланиши зарурлиги белгиланиб, “кибержиноят” тушунчасининг таърифи ушбу Қонун ва Жиноят кодексида назарда тутилади, шунингдек, мазкур Қонунда “кибермуҳит” тушунчаси киритилиб, “кибермакон” ва “киберхавфсизлик объекти” тушунчаларининг таърифи қайта кўриб чиқилади, кибержиноятларнинг аниқ турлари эса, БМТнинг 2024 йилдаги Кибержиноятчиликка қарши конвенциясидан олинади ва у асосида ривожлантирилади.

Учинчидан, Ўзбекистон кибержиноятчини тўлиқ фош қилиш ва ушлаши учун бир қатор ислохотлар қилиши керак. Хусусан, бугунги кунда кибержиноятчиларнинг аксарияти хотин-қизлар бўлишмоқда, қонунчилигимизда эса, улар учун қўлланиладиган жазо жуда енгил, гендер тенглик дейилган ҳолда, бироқ жиноят учун жазо қўллашда хотин-қизларни ожизаликка йўйишимиз орқали ҳам бу жиноят кўпайиб бормоқда. Шу сабабли Жиноят кодексини тўлиқ қайта кўриб чиқиб, кибержиноятларнинг аниқ турини назарда тутиб, уларнинг санкцияларини оғирлаштиришимиз ва енгиллаштирувчи ҳолатлардан кибержиноятни аёл киши содир этилганлиги ҳолатини чиқариб ташлашимиз ёки тегишли қўшимча киритишимиз даркор. Шунингдек, сунъий киберполигон яратиб, сунъий тузоқлар орқали Жиноят кодексининг 69-моддасидан унумли фойдаланиб, 2 йил давомида жиноятчиларга нисбатан тергов қилиш бошланишини вақтинчалик чўзиш ва уларнинг аниқ сони, жойлашган жойи, содир қилган қилмишининг барча

далиллари саклаб, уларни яқиндан билиб олишимиз даркор. Қолаверса, давлат органлари ва ташкилотларининг веб-сайтларига киберхужумларни содир этганлик ва уни қандай содир этганлигини тўлиқ очиқлаганлиги учун жавобгарликка тортиш бўйича вақтинча мараторий эълон қилиш даркор, бу орқали веб-сайтларнинг киберхавфсизилигини янада мустаҳкамлаш мумкин, энг муҳими “оқ ҳакер”ларнинг қонуний фаолиятини белгилаш ва кибержиноятни содир этган шахсларни фош қилган шахсларга кўмаклашганлик учун рағбатлантириш механизмларини жорий этиш керак. Бу орқали ҳақиқий амалий киберполигонни яратиш мумкин, кибержиноятчи билан киберхавфсизлик мутахассиси мулоқот қилса, унинг ички дунёсини ва хавф даражасини билиб олиш мумкин.

Тўртинчидан, куруқ мажлисбозликдан воз кечиб, киберхавфсизлик маданиятини мультфильмлар, кинолар ва инфографикалар орқали сингдириш орқали давлат органларининг куч-қудратини кўрсатишга оид материалларни кўпайтириш ва уни намоиш қилиш керак, кибержиноятнинг олдини олиш учун кибержиноятчига энг яхши йўл психологик ҳужумдир, кибержиноятчи Ўзбекистонда кибержиноят содир этиши уни оғирлаштирувчи ҳолатда жавобгарликка тортилишига олиб келиши мумкинлигини, яхшиси “оқ ҳакер”лар йўлидан бориш мақсадга мувофиқлигини билиб олиши даркор, уни тушунтириш керак. Кўпчиликни ҳимоя қилгандан кўра, камчиликка нисбатан ҳужум қилиш афзаллигини тушуниб, тезкор ҳаракат қилиш мақсадга мувофиқдир. Оммавий ахборот воситалари ва веб-ресурсларда кибержиноятчи ушланганлигини ва жавобгарликка тортилганлигини, енгиллаштириш қўлланилмаслигини уқтириш керак, кўрсатиш керак ана ўшанда кибержиноятчилик кескин камайиши мумкин ва ўқиш ҳам, таълимот ҳам шундай бўлиши даркор.

Бешинчидан, “кибер” сўзи “кибермуҳит, шу жумладан кибермакон” ва “ахборот-коммуникация технологиялари”га боғланиши, ахборот технологиялари, сунъий интеллект, телекоммуникация технологиялари ва бошқа технологиялар ахборот-коммуникация технологияларига кириши аниқ белгиланиб, нафақат кибералогия фанининг балки бошқа фанларнинг ҳам аниқ предмети, мақсад ва вазифалари кўрсатилиши мақсадга мувофиқ. Ўшанда фойдаланувчилар кибер сўзини тўғри қўллашни ўрганиб, ўқиш ҳам тизимли амалга оширилиши мумкин.

Олтинчидан, киберга оид муносабатлар бўйича илмий иш қилган, амалий ва илмий мутахассисларнинг аниқ реестрини юритиш, уларнинг малакасини тизимли ошириш ва бунинг учун улар олинган бепул малака ошириш туфайли олий таълим муассасаларида дарс бериш ва илмий фаолият билан шуғулланиш мажбуриятини юклаш орқали мутахассисларни тизимли тайёрлашга ўтиш мақсадга мувофиқ. Камчилик малакали мутахассисларни чет элда бепул малака оширилишини таъминлаш йўли билан уларнинг билимини миллий кадрларга йўналтириш орқали ҳам миллий, ҳам хорижий талабларга жавоб берувчи мутахассис тайёрлаш мумкин.

Таълимнинг тўғри олиб борилиши нафақат киберхавфсизлик таъминланишига, балки Ўзбекистон Республикасининг ички ва ташқи хавф-

хатарлардан тўлиқ ҳимояланишини таъминловчи мутахассис тайёрланишига, инсон ҳуқуқ ва манфаатлари ҳамда қонунийлик таъминланишига хизмат қилади. Шу сабабли берилган ушбу субъектив фикрларни амалда қўллаш бугунги кунда долзарб вазифа саналади. Мазкур таклифнинг қабул қилиниши туфайли ҳам қонунчилик, ҳам таълим тўғри, тизимлашган, комплекс ва кенг қамровли методологияга йўналтирилади. Кибералогия фанининг жорий этилиши ва соҳадаги қонунчиликнинг тизимлаштирилиши Ўзбекистоннинг кибермакондаги суверенитетини мустаҳкамлашга, инсон ҳуқуқлари ва қонунийликни таъминлашга хизмат қилади.

5.2-§. Ахборот-таҳлилий материал, мақола ва тезисларни кибералогия методи асосида тайёрлаш методикаси ва унинг илм-фан ривожига аҳамияти

Бугунги кунда давлатнинг тартибга солиш функцияси турли метод ва шакллардан фойдаланиш йўли билан зарур ислохотларни амалга оширмоқда. Шундай усуллардан бири **ахборот-таҳлилий материал орқали тегишли қонунчилик ҳужжатини қабул қилиш услуги** бўлиб, ҳозирда деярли барча давлат илмий-тадқиқот ташкилотлари ўз тадқиқотлари натижаларини Ҳукумат, тегишли давлат органлари ва бошқа тузилмаларга юбориш орқали намойиш этишмоқда.

Шу билан бирга, ахборот-таҳлилий материалларни қай тариқа ишлаб чиқиш, уларга қўйилган талаблар бўйича Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Қонунчилик ва ҳуқуқий сиёсат институтининг таклифи асосида Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Стратегик режалаштириш ва ривожланиш бўйича мувофиқлаштирувчи кенгашининг 2026 йил 12 мартдаги 8-сон баёни билан илмий тадқиқотлар ва таҳлилий материалларни тайёрлаш юзасидан **илмий қўлланма** тасдиқланди.

Бу билан Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2025 йил 30 октябрдаги ПФ–201-сон Фармони билан тасдиқланган Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Стратегик режалаштириш ва ривожланиш бўйича мувофиқлаштирувчи кенгаш томонидан фаолияти ташкиллаштириладиган 10 та таҳлилий марказлар ва илмий-тадқиқот муассасалари⁶³³нинг ушбу Кенгаш фаолиятига доир тадқиқотлари учун ахборот-таҳлилий материаллар қандай бўлиши кераклиги белгилаб қўйилди.

Натижада 10 та таҳлилий марказлар ва илмий-тадқиқот муассасаларининг камида ўн хил шаклдаги ахборот-таҳлилий материалларни бир шаклга мослаштириш орқали ягона ҳуқуқий амалиёт вужудга келишининг имконияти яратилди.

Бу билан Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Стратегик режалаштириш ва ривожланиш бўйича мувофиқлаштирувчи кенгаш доирасидаги таҳлилий марказлар ва илмий-тадқиқот муассасалари фаолиятини бирлаштиришга қаратилган муҳим қадамлар қўйилган бўлса-да, амалиётда айрим камчиликлар сақланиб қолмоқда, бу **жараён кенг қамровли, комплекс ва тизимли ёндашувнинг** етарлича шаклланмаганлиги сабабли ислохотларнинг кейинги ривожи ҳам ўз таъсирини кўрсатмоқда.

Жумладан, **назария ва амалиёт етарлича уйғунлашмаганлиги**, тадқиқотчи ва ижрочининг ўзаро билим ва бир-бирини тушуниш доираси фарқлаши оқибатида илғор ғоялар стратегик ҳужжатларда тўлиқ очилмаслиги, қабул қилинаётган қонунчиликда коллизия ва ҳуқуқий бўшлиқлар пайдо

⁶³³ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2025 йил 30 октябрдаги ПФ–201-сон Фармони билан тасдиқланган Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Стратегик режалаштириш ва ривожланиш бўйича мувофиқлаштирувчи кенгаш томонидан фаолияти ташкиллаштириладиган таҳлилий марказлар ва илмий-тадқиқот муассасалари рўйхати // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

бўлишига олиб келмоқда. Бундан ташқари, материаллар якунида кўпинча навбатдаги ишчи гуруҳларни тузиш таклиф этилади, бироқ реал муаммони ҳал қилувчи **аниқ, мавжуд ёки бўлажак муаммони ҳал қилишга йўналтирилган, аниқ ғояга ва маълумотларга асосланган қонунчилик ҳужжати лойиҳаси, яъни тайёр маҳсулот** илова қилинмайди. Шу билан бирга, тадқиқотчилар томонидан IMRAD, Кейс-стади ёки ҳеч қандай тузилмага эга бўлмаган Narrative каби турли хил усулларнинг тарқоқ ҳолда қўлланилиши **методологик парокандаликни** келтириб чиқармоқда.

Ушбу муаммоларни бартараф этиш ва олиб борилаётган ислохотларни рақамли форматга туширишнинг энг самарали йўли бу – **Кибералогия методини** ягона стандарт сифатида жорий этишдир. Ҳозирда ахборот-коммуникация технологиялари барча соҳаларга кириб борган ва сунъий интеллект аниқ алгоритмлар асосида ишлаётган бир даврда, таҳлилий материаллар ҳам нафақат инсон, балки технологиялар автоматик тарзда тушунадиган алгоритмик форматда ёзилиши шарт. **Кибералогия фани** кибермуҳит ва у билан боғлиқ муносабатларни ягона фундаментал соябон остида бирлаштиради. Унинг олтин қондасига кўра, қилинаётган ҳар қандай ислохот ёки таклиф энг тез, технологик жиҳатдан бенуксон, алгоритмик кетма-кетликда баён этилиши ва ўқувчи хотирасида муҳрланадиган даражада содда, аниқ ва лўнда бўлиши талаб этилади.

Анъанавий усул билан кибералогия усулининг фарқини аниқ ҳуқуқий-амалий ҳолатда яққол кўриш мумкин. Масалан, ваколатли орган томонидан Жиноят кодексида назарда тутилган ахборот-коммуникация технологиялари ёрдамида содир этилаётган жиноятлар таҳлил қилинганда, анъанавий усулда ўнлаб саҳифалик мавҳум матн, умумий интернет тарихи ва статистика келтирилиб, якунида шунчаки комиссия тузиш ёки назоратни кучайтириш таклиф қилинади.

Кибералогия усулида эса бу жараён ўта концентратлашган шаклда амалга оширилади, ахборот-таҳлилий материалларда қуйидагилар кўрсатилади:

мавжуд ҳолат ва муаммо;

алгоритмик миллий ва хорижий таҳлиллар ва уларнинг натижаси;

аниқ ечим сифатида Жиноят кодексининг тегишли моддасига айнан қандай сўз ёки норма қўшилиши бўйича тайёр қонун лойиҳаси илова қилинади. Бундай ёндашув, айникса, илмий-тадқиқот институтлари, тузилмалари ва хатто уларнинг ҳузуридаги ёш олимлар кенгашлари ва таҳлилий гуруҳлар фаолиятида кенг қўлланилса, қонунчилик ҳужжатини қабул қилиш ваколатига эга бўлган субъектга ҳар томонлама пишиқ, маромига етган, тайёр, ҳам ҳуқуқий, ҳам технологик жиҳатдан асосланган ечимлар етиб бориши кафолатланар эди.

Кибералогия методига кўра, ҳар қандай ахборот-таҳлилий материал, мақола ёки тезис қатъий алгоритмик таркибий қисмлардан иборат бўлиши шарт. Ҳужжатнинг **кириш** қисмида унинг қайси ҳужжат ёки топшириққа асосан ишлаб чиқиляётганлиги, тадқиқот мақсади, иштирокчилар ва давр кўрсатилиб, гўёки ҳужжатнинг **мета-маълумотлари** шакллантирилади. Бу

орқали қарор қабул қилувчи субъект мақсадни сониялар ичида англайди. Сўнгра **Асосий қисмда** муаммони тизимли диагностика қилиш мақсадида қонунчиликдаги мавжуд ҳолат, муаммонинг реал симптомлари ва сабаблари, олимларнинг назарий таклифлари, хорижий тажриба ҳамда мавжуд миллий ресурслар ўзаро таққосланиб, таҳлил қилинади ва маълумотларга асосланган аниқ ғоя шакллантирилади. **Хулоса** қисмида эса ҳужжат тўғридан-тўғри ижрога йўналтирилади. Бунда муаммони ҳал қилиш учун камхарж ва юқори самарали **аниқ таклиф** – албатта тегишли қонун ҳужжати лойиҳаси матни билан бирга, уни **амалга ошириш механизми** – вазифалар тақсимооти, муддатлар, масъул ижрочилар ва таклиф натижасида **эришиладиган ижтимоий-иқтисодий ютуқлар** аниқ ва тушунарли қилиб белгилаб берилади. Бунда, хулосанинг аниқ таклиф қисмида тегишли қонунчилик ҳужжати жуда мураккаб, кўп вақт талаб этиладиган ёки янги муносабатларни тартибга солишга қаратилган кенг қамровли ҳужжат бўлса, тўлиқ матн ўрнига унинг таркибий қисмлари билан бирга лойиҳанинг модели тақдим этилиши мақсадга мувофиқ.

Хулоса қилиб айтганда, ахборот-таҳлилий материалларни, мақола ва тезисларни **кибералогия методи** асосида тайёрлаш ва буни миллий ягона стандарт сифатида жорий этиш – вақт ва ресурсларни тежашга, ортиқча бюрократия ва қоғозбозликни йўқотишга хизмат қилади. Ушбу метод нафақат реал инновацион ислохотларни тезлаштиради, балки яқин келажакда давлат бошқаруви ва қонун ижодкорлиги тизимини **сунъий интеллект ва рақамли технологиялар орқали узлуксиз таҳлил қилиб боришнинг мустаҳкам фундаментал базасини яратади.**

Энди ушбу таклифнинг амалий ифодаси сифатида бир масалани ечимини берсак. Маълумки, давлат, нодавлат ва хусусий секторда ишлаётган барча фуқаролар ўзларининг даромадидан солиқ тўлашади, лекин реклама фаолиятини юритаётган блогерлар афсуски ҳали ҳануз солиқ тўлашмайди. Тўғри, бундан тадбиркорлик субъекти ёки ўзини ўзи банд қилиш орқали масалани ечаётган ҳолатлар мавжуд. Бироқ, бу йўл ҳам солиқдан қочиш саналади. Сабаби, бир реклама пости, туриш вақти, аудиторияси ва ҳ.к. қанча эканлигини барча билади. Блогерлар солиқ тўламасдан, зўрға кун кечираётган фуқаролар эса солиқ тўлашиб, уларнинг солиқлари натижасида вужудга келаятган инфратузилмадан блогер ёки инфлюенсерлар ҳам фойдаланаётганлиги, ўзаро оқилоналик, адолатлилиқ, тенглик принциплари бузилаётганлиги бу борада чуқур тадқиқот ўтказишни тақозо этмоқда.

Бу масала бўйича кўплаб ташкилотлар тадқиқот ўтказишган, ўзларининг таклифларини беришган. Биз юқоридагилардан келиб чиқиб, умуман бошқа таклиф бермоқчимиз.

Тадқиқотнинг номи: *“Инфлюенсерларни солиққа тортиш ва фаолиятини тартибга солиш: муаммолар ва ечимлар”.*

Қириш қисми:

“Ўзбекистон Республикаси Президентининг Қонунчилик ва ҳуқуқий сиёсат институтининг 2026 йилги илмий ва амалий тадқиқотлар режасининг 12-бандига асосан иловага мувофиқ 10 та манфаатдор вазирлик ва

идораларнинг масъул ижрочилари, 5 та нодавлат нотижорат ташкилотлар, 8 та оммавий ахборот воситалари, 3500 га яқин ахборотлаштириш субъектлари билан ҳамкорликда ва 2026 йил 12 март куни ўтказилган “ақлий ҳужум” шаклидаги тадбир орқали муҳокама жараёнида 21 та вазирлик ва идоралар масъуллари, 13 та оммавий-ахборот воситалари, 54 нафар обуначилари сони 10 мингдан ортиқ бўлган машҳур фойдаланувчи-блогерлар иштирокида 2026 йил январь-апрель ойларида телекоммуникация ва Интернет тармоғидан фойдаланиб, реклама фаолиятдан фойда кўраётган ахборотлаштириш субъектларини солиққа тортиш масаласи ўрганиб чиқилди.”

Асосий қисм:

1) мавжуд ҳолат ва муаммо:

“Бугунги кунда инфлюенсерлар бозор иқтисодиётига ва истеъмол маданиятига кучли таъсир кўрсатмоқда. Уларнинг реклама ва тавсиялари нафақат талабни бошқармоқда, балки бозордаги нарх-наво шаклланишига, истеъмолчиларнинг сифатли ва зарур товарни танлашига ҳам таъсир кўрсатмоқда.

*Маълумот учун: статистик маълумотларга кўра, харидорларнинг тахминан 60-70 фоизи анъанавий рекламадан кўра инфлюенсерларнинг тавсияларига кўпроқ ишонади. Шу сабабли ушбу фаолият турининг дунё бозоридаги улуши 2024 йилда 24 миллиард долларни ташкил этган бўлса, бу кўрсаткич, 2025 йилда 35 миллиард долларни ташкил қилган. Инфлюенсерлар даромадининг асосий қисми ҳамон **Instagram** (тахминан 30% улуш) платформаси ва тез ўсиб бораётган **TikTok** платформаси ҳиссасига тўғри келмоқда.*

Шу билан бирга, рақамли иқтисодиётнинг жадал ривожланиши ва реклама бозорининг интернет сегментига трансформациялашуви инфлюенсерлик фаолиятини ҳуқуқий тартибга солиш ва уларни солиққа тортиш тизимини такомиллаштириш заруриятини юзага келтирмоқда. Ушбу зарурият қуйидаги омиллар билан асосланади:

Биринчидан, миллий қонунчиликда “инфлюенсер” тушунчаси, унинг ҳуқуқий мақоми ҳамда мажбуриятлари доираси назарда тутилмаганлиги “ҳуқуқий бўшлиқ”ни келтириб чиқармоқда. Бу эса, ўз навбатида, юқори даромад кўраётган шахсларнинг солиққа тортилмаслигига, натижада виждонли солиқ тўловчилар ўртасида ижтимоий адолат тамойилининг бузилишига ҳамда кенг жамоатчиликда “меҳнатсиз ва осон пул топиш”га қаратилган бузғунчи (деструктив) қарашларнинг шаклланишига сабаб бўлмоқда;

Иккинчидан, инфлюенсерлар томонидан тарғиб қилинаётган товар ва хизматларнинг аксарият ҳолларда амалдаги қонунчилик талабларига мос келмаслиги, истеъмолчиларнинг моддий ва маънавий манфаатларига зарар етказиши “соғлом рақобат” муҳитига салбий таъсир кўрсатяпти. Бу эса ишлаб чиқарувчи, реклама тарқатувчи ва истеъмолчи ўртасидаги муносабатларда тизимли низоларнинг ортишига олиб келмоқда;

Учинчидан, реклама жараёни иштирокчилари (реклама берувчи, ижрочи ва инфлюенсер) ўртасида жавобгарлик чегараларининг ҳуқуқий жиҳатдан аниқ белгиланмаганлиги, ҳуқуқи бузилган фуқароларнинг манфаатларини тиклашда қийинчиликларни туғдирмоқда. Натижада,

ваколатли давлат органларининг назорат функциялари самарадорлиги юзасидан аҳоли ўртасида асосли эътирозлар шаклланиши кузатилмоқда”;

2) алгоритмик миллий ва хорижий таҳлиллар ва уларнинг натижаси:

“Мазкур фаолиятни тартибга солишнинг энг самарали йўли солиққа тортиш бўлса-да, Ўзбекистонда бу бўйича мукаммал солиқ механизми шаклланмаган ва яширин иқтисодиёт сақланиб қолмоқда.

Бу борада баъзи нотўғри ёндашувлар мавжуд. Масалан, собиқ Ахборот ва оммавий коммуникациялар агентлиги инфлюенсерга “10 мингдан ортиқ обуначига эга бўлган блогер” деб таъриф беришни таклиф қилган эди. Баъзи мутахассислар солиққа тортиш базаси сифатида фақат обуначилар ёки кўришлар сонини асос қилиб олишни таклиф қилишмоқда. Бироқ бу мезонлар кўйидагиларга кўра, ўзини оқламайди:

биринчидан, баъзи платформаларда статистикани учинчи шахслардан яшириб қўйиш техник жиҳатдан мумкин;

иккинчидан, айрим бот-тизимлар орқали кўрсаткичлар (кўришлар, обуначилар, ахборотни узатишлар ва хк.)ни сунъий равишда манипуляция қилиб ошириш мумкин;

учинчидан, аудиторияси кам бўлса-да, тижорий конверсияси юқори бўлган ва катта савдоларни амалга ошираётган ресурслар ҳам амалиётда мавжуд.

Шу билан бирга, инфлюенсерларни солиққа тортишда кўйидаги мавжуд ресурс ва ислохотларни инобатга олиш мақсадга мувофиқлиги аниқланди, жумладан:

инфлюенсерларни тадбиркорлик субъекти сифатида рўйхатдан ўтказиш кенг жамоатчиликка блогерларнинг таъсири мавжудлиги сабабли салбий муҳокамаларни вужудга келтириб чиқариши мумкин;

инфлюенсерларни тадбиркорлик субъекти сифатида рўйхатга олиш ва уларнинг фаолиятини лицензиялаш бу борада олиб борилаётган ислохотларга ва “Ахборотлаштириш тўғрисида”ги Қонунига кўра, “блогер”нинг ҳуқуқий мақомига мувофиқ эмас;

инфлюенсерларни солиққа тортишнинг энг самарали йўли “Asl belgisi” тизими орқали товарларни маркировкалаш, солиқ ҳамкор орқали маркировкалаш ва солиқ қонунчилигини бузиш юзасидан кенг жамоатчилик иштирокидан фойдаланиш бўйича тўпланган амалиётдан ва хориж тажрибасидан фойдаланиб, кўйидагиларни йўлга қўйишдир, хусусан:

а) инфлюенсерлар томонидан тармоққа жойлаштирилаётган реклама тусидаги ахборотини телекоммуникация ёки Интернет тармоғига жойлаштиришдан олдин “Asl belgisi” тизимидан маркировкалаш ёки рақамли токенлаш;

б) солиқ органларининг электрон давлат хизматлари портали орқали реклама берувчи ва тарқатувчи ўртасида тузиладиган шартномаларнинг солиқ органларида мажбурий ҳисобга қўйилишини йўлга қўйиш;

в) телекоммуникация ёки Интернет тармоғида ҳар бир реклама тарқатилганида реклама берувчи ва тарқатувчининг ҳар ойлик солиқ ҳисоботини топшириш амалиётини йўлга қўйиш;

г) маркировкаланмаган реклама тусидаги ахборотни телекоммуникация ёки Интернет тармоғида жойлаштириш, реклама шартномасини ҳисобга қўймаганликка оид ҳуқуқбузарлик учун жавобгарлик белгиланиб, кенг жамоатчиликнинг Солиқ органларининг электрон давлат хизматлари портали (Soliq-mobile) орқали солиқ ҳамкорлик тизимидан унумли фойдаланиш саналиши аниқланди.

Хорижий давлатларда бу тушунча ва унга алоқадор муносабатлар алоҳида қонунлар билан тартибга солинган. Масалан, бу атама **Францияда** “тижорий таъсир кўрсатувчи шахслар”, **Қозоғистонда** “инфлюенсер”, **Россияда** “реклама тарқатувчи”, **Испанияда** “алоҳида аҳамиятга эга бўлган фойдаланувчилар”, **Германияда** эса “медиа хизмат кўрсатувчилар” сифатида **30 дан ортиқ** давлат қонунчилигида акс этган.

Дунёнинг **40** дан ортиқ давлатида инфлюенсерларни солиққа тортиш учун **интернет-рекламани рақамли маркировкалаш** қатъий йўлга қўйилган.

***Маълумот учун:** Австрия, Австралия, АҚШ, Аргентина, Бельгия, Буюк Британия, БАА, Бразилия, Венгрия, Вьетнам, Германия, Греция, Дания, Жанубий Корея, Ирландия, Испания, Италия, Индонезия, Ҳиндистон, Канада, Хитой, Қозоғистон, Қатар, Латвия, Литва, Люксембург, Малайзия, Мексика, Нидерландия, Норвегия, Польша, Португалия, Россия, Руминия, Саудия Арабистони, Сингапур, Таиланд, Туркия, Украина, Филиппин, Финляндия, Франция, Чехия, Швейцария, Швеция, Эстония, Япония интернет-рекламани рақамли қатъий маркировка қилувчи давлатлар саналади.*

Шунингдек, **80 дан ортиқ хорижий давлатларда инфлюенсерларнинг фаолияти лицензияланади ёки рухсатнома асосида йўлга қўйилган** ва улар тадбиркорлик субъекти сифатида давлат рўйхатидан ўтиб, **солиқ ҳисоботларини топширади.**

***Маълумот учун:** Австрия, Австралия, АҚШ, Аргентина, Албания, Андорра, Арманистон, Озарбайжон, Бельгия, Болгария, Бразилия, Буюк Британия, БАА, Венгрия, Вьетнам, Германия, Греция, Грузия, Дания, Миср, Исроил, Ҳиндистон, Индонезия, Ирландия, Испания, Италия, Иордания, Қозоғистон, Канада, Кипр, Хитой, Колумбия, Корея Республикаси, Қирғизистон, Кувайт, Қатар, Латвия, Литва, Люксембург, Малайзия, Мальта, Марокаш, Мексика, Молдавия, Нидерландия, Норвегия, Уммон, Покистон, Польша, Португалия, Россия, Руминия, Саудия Арабистони, Сербия, Сингапур, Словакия, Словения, Таиланд, Туркия, Туркменистон, Украина, Филиппин, Финляндия, Франция, Хорватия, Чехия, Чили, Швейцария, Швеция, Эстония, Жанубий Африка Республикаси, Япония, Жазоир, Баҳрайн, Эквадор, Эфиопия, Гана, Исландия, Кения, Лихтенштейн, Маврикий, Нигерия, Янги Зеландия, Панама, Перу, Сейшел ороллари, Тунис, Уругвайда инфлюенсерларнинг реклама фаолияти лицензияланиши ва улар тадбиркорлик субъекти сифатида давлат рўйхатидан ўтиб, солиқ ҳисоботларини топширишлари зарур.*

Шу билан бирга, **Россияда** телекоммуникация ёки Интернет тармоғига рекламага оид ахборотни жойлаштиришдан олдин махсус автоматлаштирилган тизимдан **токенлар** олинади. **Қозоғистонда** тармоқ орқали тарқатилаётган рекламада дастлаб маркировка қилиниши ва кейин махсус белги (тег) орқали тарқатилиши, реклама тарқатувчиларнинг банк транзакциялари мониторинг қилинади. **Белоруссияда** реклама тарқатувчилар

олдин мажбурий реестрга кириши ва кейин реклама ахборотини тарқатиши зарур ва уларда ҳам реклама тарқатувчилар билан уларнинг банк транзакциялари ўзаро солиштириш йўли билан солиқ ушлаб қолинади.

Уччала давлатда ҳам рекламага оид талабларни бузганлик учун атрофлича жавобгарлик назарда тутилган.

Шунга кўра, ҳозирда халқаро амалиётда инфлюенсерларни солиққа тортишнинг **4 та асосий модели** вужудга келганлиги аниқланди:

1) “солиқ агенти – платформа” ёки автоматлаштирилган назорат модели. Ушбу модель доирасида асосий солиқ юкланим инфлюенсерга эмас, балки тўловни амалга оширувчи рақамли платформа (YouTube, TikTok, Instagram) ёки унинг реклама агентлигига юклатилади ва инфлюенсер улар билан шартнома тузиши мажбурийдир. Бу моделга кўра, даромад инфлюенсернинг банк ҳисобига тушгунга қадар топилаётган даромаддан солиқ ушлаб қолиш мажбурийлиги (Tax Deducted at Source) тамойили асосида инфлюенсерларнинг солиғи мажбурий бюджетга йўналтирилади;

***Маълумот учун:** Шимолий ва Жанубий Америкадаги 25 та давлат, жумладан, АҚШ, Канада, Мексика, Бразилия, Аргентина, Чили, Колумбия, Перу, Уругвай, Парагвай, Эквадор, Боливия, Коста-Рика, Панама, Гватемала, Гондурас, Сальвадор, Доминикан Республикаси, Ямайка, Тринидад ва Тобаго, Европа ҳамда Океаниядаги 22 та, жумладан, Буюк Британия, Германия, Япония, Австралия, Австрия, Бельгия, Нидерландия, Люксембург, Швейцария, Швеция, Норвегия, Дания, Финляндия, Исландия, Ирландия, Янги Зеландия, Папуа-Янги Гвинея, Фижи, Осиё ва Африкадаги 58 та давлат, жумладан, Жанубий Африка, Нигерия, Кения, Эфиопия, Гана, Танзания, Уганда, Сенегал, Покистон, Бангладеш, Шри-Ланка, Вьетнам, Филиппин, Малайзия, Исроил, Иордания ва бошқа давлатлар ушбу модел асосида фаолият юритишади.*

2) махсус рақамли ва соддалаштирилган режимлар модели. Бунга кўра, яширин иқтисодий қисқартириш мақсадида блогерлар учун алоҳида ҳуқуқий мақом ва имтиёзли солиқ ставкалари жорий этилган. Жумладан, фаолиятни декларациясиз, махсус мобил иловалар орқали рўйхатдан ўтказиш ва паст ставкаларда (одатда 1% дан 15% гача) солиқ тўлаш тизими яратилган, шунингдек, солиқни банклар ва платформа эгалари мажбурий равишда ушлаб қолиши назарда тутилган. АҚШ Ўзбекистонлик блогерларни шу орқали солиққа тортади;

***Маълумот учун:** Қозоғистон, Белоруссия, Ҳиндистон, Хитой, Жанубий Корея, Туркия, Индонезия, Тайвань, Таиланд, Миср, Марокаш, Францияда реклама шартнома асосида тарқатилиши ва ҳар бир транзакциядан банк солиқ ушлаб қолиши шарт. Масалан, Туркияда реклама учун 15 % блогернинг солиғини банк, Хитойда платформа эгаси (Google, Meta, TikTok) ёки маҳаллий банклар ушлаб қолиши, Қозоғистонда 1 фоизлик мобил режим, Беларусда эса “Реклама тарқатувчиларнинг давлат реестри” ва 10 фоизлик касбий даромад солиғи жорий этилган.*

3) нафақат тижорат, балки бартер муносабатлари ва натурал даромадларни баҳолаш модели – тўлиқ солиқ қамрови модели. Унга кўра, инфлюенсерлик фаолиятининг ўзига хос хусусияти бўлган пуллик бўлмаган даромадларни (совғалар, саёҳатлар, хизматлар ва ҳк.) солиққа тортишга қаратилган, реклама мақсадида берилган ҳар қандай маҳсулот (PR-пакетлар) ёки хизматнинг бозор қиймати тижорий даромад сифатида баҳоланади ва умумий солиқ базасига киритилади;

Маълумот учун: АҚШ, Германия ва Буюк Британияда блогерлар брендлардан олинган текин совгаларнинг қийматидан даромад солиғи тўлашига мажбур. Буни яшириш солиқдан бўйин товлаш деб баҳоланади.

4) профессионал тадбиркорлик ва харажатларни чегириш модели – тижоратлашган ёндашув модели. Бунга кўра, блогерлик фаолиятига юқори даромад келтирувчи профессионал бизнес сифатида қаралади ва уларга тадбиркорлик субъектлари учун назарда тутилган имтиёзлар берилади, даромадларни шаффофлаштиришни рағбатлантириш учун инфлюенсерларга ишлаб чиқариш харажатларини (техника, интернет, монтаж хизмати) умумий даромаддан чегириб ташлаш ҳуқуқи берилади.

Маълумот учун: Австралия, Канада ва Скандинавия давлатларида блогерлар соф фойдадан прогрессив ставкаларда (10 фоиздан 50 фоизгача) солиқ тўлайдилар.

Хулосада:

А) Аниқ таклиф қисмида:

“Юқоридагилардан келиб чиқиб, амалиётдан келиб чиқиб ҳамда хорижий тажриба асосида мавжуд ресурслардан унумли фойдаланиб, қуйидагиларни назарда тутувчи қонунчилик ҳужжатларини қабул қилиш таклиф қилинади:

1) қуйидагилар инобатга олинган ҳолда Ўзбекистон Республикасининг “Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида”ги Қонуни:

Ўзбекистон Республикасининг “**Реклама тўғрисида**”ги Қонуни⁶³⁴да “инфлюенсер” тушунчасининг таърифини ва унинг реклама тарқатувчи сифатидаги ролини аниқлаштириш, телекоммуникация ёки Интернет тармоғида тарқатилаётган реклама тусидаги ахборотга қўйилган талаб, шу жумладан, унинг маркировкакланиши ёки рақамли токенланиши, смарт контракт асосида ҳам реклама тарқатиш имконияти, тармоққа жойлаштирилган реклама юзасидан реклама берувчи ва тарқатувчининг ҳуқуқ ва мажбуриятларини ҳамда уларнинг истёмоли олдида жавобгарлигини;

Ўзбекистон Республикасининг **Солиқ кодексида**⁶³⁵ инфлюенсерларга қулайлик яратиш мақсадида улар тадбиркорлик субъектларининг иш, товар ва хизматларини реклама қилганида тадбиркорлик субъектларининг ҳар ойлик солиқ ҳисоботида буни акс эттириш орқали инфлюенсерларга енгиллик бериш, такрор солиқ ҳисоботларининг олдини олишни таъминлаш, қолган ҳолатларда инфлюенсер ҳар ойлик солиқ ҳисоботида ўзининг рекламаси орқали кўрган фойдасини акс эттириш, ўзаро тафовутларни жами йиллик декларацияда уни топшириқш вақтида бартараф этиш имкониятини яратиш, маркировкакланмаган ёки рақамли токенланмаган реклама тусидаги ахборотни телекоммуникация ёки Интернет тармоғида тарқатилишига йўл қўйиб берган ҳолларда солиқ тўловчига нисбатан солиқ жавобгарлигини;

Ўзбекистон Республикасининг **Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекснинг** Солиқ органларининг Ягона автоматлаштирилган ахборот тизими

⁶³⁴ Ўзбекистон Республикасининг “Реклама тўғрисида” 2022 йил 7 июндаги ЎРҚ–776-сон Қонуни // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

⁶³⁵ Ўзбекистон Республикасининг Солиқ кодекси // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

орқали маркировкаланмаган ёки рақамли токенланмаган реклама ахборотининг телекоммуникация ёки Интернет тармоғида тарқатилиши, солиқ ҳисоботлари топширилмаслиги, реклама шартномасининг солиқ органларида мажбурий ҳисобга қўйилмаслиги учун жисмоний шахсларнинг маъмурий жавобгарлигини белгилаш;

2) Вазирлар Маҳкамасининг қуйидагиларга оид махсус қарори:

Реклама фаолияти билан шуғулланувчи инфлюенсер солиқ тўловчиларнинг электрон автоматик реестрини юритиш тартибини тасдиқлаш;

тарқатаётган ахборотининг реклама эканлиги фойдаланувчига қўриниб туриши ва фойдаланиш имконият яратилиши таъминланиши лозимлиги бўйича реклама тарқатувчи, реклама тарқатиш юзасидан реклама тарқатувчи смарт контракт ёки шартнома тузиши шартлиги бўйича реклама берувчи ва тарқатувчи бирдек масъул эканлигини белгилаш;

киберҳодисаларнинг вужудга келмаслигининг олдини инобатга олиб, “Asl belgisi” тизимидан реклама тарқатиш учун смарт-контракт тузиш ва реклама ахборотига рақамли токен бериш, шунингдек, смарт контракт тузмайдиган ахборотлаштириш субъектлари ўртасида электрон шартнома тузиб, автоматик QR-код берувчи мажбурий рақамли маркировка тизимини жорий этиш;

Ахборот ресурсларини рақамли маркировкалаш, токенлаш, реклама бўйича смарт контракт ва бошқа шартномаларни тузиш тартиби ва назорат қилиш қоидаларини тасдиқлаш ва бунда солиқ тўловчилар, солиқ органлари ва бошқа ташкилотларнинг телекоммуникация ёки Интернет жаҳон ахборот тармоғида тарқатилаётган ахборот ресурсини Солиқ органларининг электрон давлат хизматлари портали ва “Soliq mobile” иловаси орқали унинг “Asl belgisi” тизимидан маркировкалангани ёки рақамли токенланганини аниқлаш, номақбул рекламага қарши курашиш, ахборот ресурсларини рақамли маркировкалаш тартиб-таомилларини белгилаш;

Солиқ органларининг электрон давлат хизматлари портали ва “Soliq mobile” иловаси орқали маркировкаланмаган интернет-рекламалар ҳақида хабар берган фуқароларни рағбатлантириш тизимини ишга тушириш;

Ҳукумат қарорида белгиланаётган вазифаларни бажариш, янги тартиб-таомилларни аҳоли ва ижрочиларга етарлича тушунтирилишини таъминлашга оид чора-тадбирлар режасини тасдиқлаш;

Вазирлар Маҳкамасининг “Бутунжаҳон Интернет тармоғида ахборот хавфсизлигини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” 2018 йил 5 сентябрдаги 707-сон қарори⁶³⁶га ўзгартириш ва қўшимчалар киритиб, унда рақамли маркировкаланмаган ёки (ва) номақбул рекламалар акс этган ахборот ресурсини чеклашни назарда тутиш;

3) ахборотлаштириш субъектлари билан бир қаторда инфлюенсерларнинг ҳам ахборотлаштириш соҳасида хизматларни кўрсатиш

⁶³⁶ Вазирлар Маҳкамасининг “Бутунжаҳон Интернет тармоғида ахборот хавфсизлигини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” 2018 йил 5 сентябрдаги 707-сон қарори // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

тартибини кўзда тутувчи Ўзбекистон Республикаси **Рақамли технологиялар вазирлигининг** 3-иловага мувофиқ “Ахборотлаштириш соҳасида хизматлар кўрсатиш қоидаларини тасдиқлаш ҳақида”ги буйруғи.

Б) Амалга ошириш механизми қисмида:

“Вазирлар Маҳкамасига мазкур таклиф асосида қонун ҳужжатини Олий Мажлис Қонунчилик палатасига белгиланган тартибда киритиш ва у қабул қилинганидан кейин Ҳукумат қарорини қабул қилиш;

Рақамли технологиялар вазирлигига Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Тадбиркорлик субъектларининг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш бўйича вакил, Бош прокуратура, ДХХ, Рақобатни ривожлантириш ва истеъмолчилар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш қўмитаси, Солиқ қўмитаси, Савдо-саноат палатаси билан келишган ҳолда, идоравий норматив-ҳуқуқий ҳужжатни қабул қилиш бўйича топшириқ бериш;

Солиқ қўмитаси ва Рақамли технологиялар вазирлигига “Asl belgisi” тизими, Солиқ органларининг электрон давлат хизматлари портали, “Soliq mobile” иловаси, Ягона интерактив давлат хизматлари порталида таклифда назарда тутилган техник имкониятларни жорий этиш бўйича топшириқ бериш;

Адлия вазирлиги, Савдо-саноат палатаси, Оммавий контентни тайёрлаш маркази, МТРК, Ахборотлаштириш агентлигига манфаатдор вазирлик ва идораларга билан бирга ушбу таклиф натижасида қабул қилинаётган қонунчилик ҳужжатларининг мазмун-моҳиятини тушунтириш бўйича зарур чора-тадбирларни амалга ошириш;

В) Эришиладиган ижтимоий-иқтисодий ютуқлар:

реклама ахборотини рақамли маркировкалаш ёки токенлаш орқали инфлюенсерларнинг даромадлари шаффофлашади, бу эса бюджетга қўшимча маблағ тушишини таъминлайди;

барча соҳа вакиллари каби инфлюенсерларнинг ҳам солиққа тортилиши виждонли солиқ тўловчилар ўртасидаги тенгсизлик ва ижтимоий норозиликларни бартараф этади;

ҳар бир рекламанинг маркировкаланиши ёки токенланиши ва “Asl belgisi” тизимига интеграцияси истеъмолчига товар сифати учун ким масъул эканлигини аниқ билиш имконини беради;

сифатсиз ва қонунга зид товарлар тарғиботи камаяди, бу эса маҳаллий ишлаб чиқарувчилар ва ҳалол тадбиркорлар учун тенг имкониятлар яратади.

Шунга кўра хулоса қиладиган бўлсак, ахборот-таҳлилий материал, мақола ва тезис кибералогия методида аниқ муаммо, таҳлил ва хулосадан иборат бўлади, ахборот-таҳлилий материалда таҳлил қилинган ресурсларнинг иқтибослари, фойдаланилган адабиётлар рўйхати, аннотация келтирилмайди, газета ва журналларнинг техник талабларига мувофиқлашган бўлади. Умумий таклифлар ўз ўрнини махсус таклифларга бўшатиб беради. Бироқ, IMRAD, IRDAC, тизимли таҳлил, кейс-стади, квантитатив, квалитатив, Narrative каби тушунарсиз ва мураккаб усуллар бу методда қўлланилмайди. Шу билан бирга, мақола ва тезиснинг кириш қисмида эришилган ютуқлар ва (ёки) белгиланган вазифалар баён этилиши ҳисобига ахборот-таҳлилий материалнинг кириш

қисмидагилар ўзгаради, мақола ва тезисларда узун матнли қонунчилик ҳужжатининг таҳрири назарда тутилмайди, балки мазмуни ва модели кўрсатилади.

Таъкидлаш керакки, кибералогия методи асосидаги юқоридагига ўхшаш алгоритмик формат келажакда сунъий интеллект ёрдамида қонунчилик ижросини автоматик назорат қилиш учун мустаҳкам фундаментал база бўлиб хизмат қилади. Шу билан бирга, сунъий интеллект ёрдамида ёки у томонидан яратилаётган ахборот-таҳлилий материаллар, мақола ва тезисларни плагиат, нотўғри ёндашувлар асосида тадқиқот олиб борилишининг олдини олади. Блогерларнинг рекламасидан топилаётган даромадга солишга оид инновацион таклифимиз, биргина реклама ёки солиқ соҳасига эмас, балки бошқа соҳаларга ҳам татбиқ этилса бўлади. Мисол учун, “Ахборотлаштириш тўғрисида”ги Қонуннинг 12¹-моддасида 13 та тақиқловчи мезонлар мавжуд⁶³⁷ бўлиб уларнинг барчасига, хатто Жиноят⁶³⁸ ва Маъмурий жавобгарлик тўғрисида кодексларда⁶³⁹ диний материалларни диншунослик экспертизасидан ўтказмашган ҳолда, телекоммуникация ёки интернет тармоғи орқали тарқатиш учун жавобгарликлигидан келиб чиқиб, кимдир диний тусдаги материални тармоқда тарқатмоқчи бўлса, марҳамат маркировкаласин ва бу орқали виждон эркинлигини амалга оширишда эътиқод қилувчиларга янада қулайлик яратилади, миллий хавфсизликка динни ниқоб қилиб олиш ҳолатлари камаяди, энг муҳими исботлаш ва далиллар масаласида суриштирув, терговга оид мавжуд муаммолар ўз ечимини топади.

Шу жиҳатдан ҳам айтадиган бўлсак, кибералогия методи ва фани барча соҳаларнинг методи ва фанидан ҳар томонлама ўзига хос жиҳатлари ва устунлари борлиги билан алоҳида ажралиб туради. Бу борада илмий тадқиқот олиб бориш эса, кўтарилган муаммонинг тезкор, ўз ўрнини топишга, энг муҳими тизимли ҳал этилишига, аҳоли ва ижрочилараг тушунарли бўлишига олиб келади. Шу сабабли кибералогия методи асосида тадқиқот амалга ошириш зарурлиги ҳақида алоҳида ўйлаб кўришимиз даркор.

⁶³⁷ Ўзбекистон Республикасининг “Ахборотлаштириш тўғрисида”ги Қонуни // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

⁶³⁸ Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодекси // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

⁶³⁹ Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисида кодекси // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

ХУЛОСА

“Давлат ва жамиятнинг стратегик-рақамли трансформацияси: муаммо ва ечим (“Глобал чақириклар: муаммо ва стратегик ечимлар” рукни остида)” мавзусида тайёрланган тадқиқотимиз давомида қуйидаги фундаментал, илмий-амалий хулосаларга келинди:

1-боб. Давлат бошқаруви ва маъмурий ислохотларнинг институционал асослари бўйича

1.1. Ўзбекистон Республикасининг “Республика ижро этувчи ҳокимият органлари тўғрисида”ги алоҳида қонунини қабул қилиш ва у орқали вазирлик ва идораларни ташкиил этиш, қайта ташкил этиш ва тугатишнинг аниқ тартиби, уларнинг функцияларини тақсимлаш мезонлари ҳамда ваколатларнинг чегаралари батафсил белгиланиши;

1.2. Давлат бошқарувида “қўл бошқаруви”ни босқичма-босқич бекор қилиш” концепциясини ишлаб чиқиш ва унда ҳар бир даражадаги давлат хизматчиларининг ваколатлари ва масъулиятини аниқ чегаралаш; қарорларни қабул қилишда “қўл бошқаруви”дан қонунчилик ва норматив ҳужжатлар асосида бошқарувга ўтишнинг босқичма-босқич йўл харитасини тасдиқлаш;

1.3. Номарказлаштириш жараёнини такомиллаштириш мақсадида:

Ўзбекистон Республикасининг “Маъмурий номарказлаштириш тўғрисида”ги Қонунини қабул қилиш ҳамда у билан давлат органлари ва ташкилотларининг ваколатларини марказдан маҳаллий даражага ўтказишнинг босқичма-босқич тартиби, муддатлари ва молиялаштириш манбаларини белгилаш;

“Ўзбекистон – 2030” стратегияси асосида республика ижро этувчи ҳокимият органларининг вазифа ва функцияларининг камида 30 фоизини маҳаллий ижро этувчи органларга ўтказишнинг аниқ йўл харитасини тасдиқлаш;

1.4. Ягона интеграциялашган платформасини яратиш ва у орқали барча давлат органларининг ахборот тизимларини ягона стандарт асосида интеграциялаш ҳамда маълумотларни бир марта киритиб, барча идоралар фойдаланиши мумкин бўлган тизимни жорий этиш; Президентнинг 2025 йил 26 декабрдаги Мурожаатномасида белгиланган Ягона рақамли платформани ишга туширишни жадаллаштириш;

1.5. Давлат бошқаруви самарадорлигини баҳолашнинг ягона тизимини жорий этиш бўйича кўпи билан 5-7 та мезондан иборат бўлган КРІ тизимини янада такомиллаштириб, ҳар бир вазирлик ва идора учун асосий кўрсаткичларни белгилаш ва КРІ кўрсаткичларини баҳолаш натижаларига кўра вазирликни молиялаштириш ҳажми, ходимлар сони ва рағбатлантириш чораларини белгилаш;

1.6. “Бюрократияни бартараф этиш – 2030” дастури доирасида бюрократик тўсиқларни бартараф этиш бўйича тизимли ишларни кучайтириш – “Zero Bureaucrasy” рақамли платформаси орқали келиб тушган таклифларни кўриб чиқиш муддатларини қисқартириш ва бюрократик тўсиқларни бартараф этиш бўйича ҳар бир вазирлик ва идора учун аниқ мақсадли кўрсаткичлар

белгилаш; фуқаролар ва тадбиркорлар томонидан энг кўп таклиф этилган бюрократик тўсиқларни бартараф этиш бўйича тезкор чоралар кўриш;

2.1. Имтиёз ва преференцияларнинг ягона рақамли реестрини яратиш ва унга зарур ахборот тизимларини, шу жумладан, барча имтиёз ва преференциялар ҳисобига оид ахборот тизимларини интеграция қилиш орқали имтиёз ва преференцияларни бериш ва унинг сарҳисобини ҳамда реал вақт режимида автоматик рақамли изларнинг ҳисобини юритишга ихтисослаштирилган сунъий интеллект технологиясига асосланган ва барча учун очик платформада юритилувчи **“Имтиёзлар самарадорлиги”** ягона автоматлаштирилган комплекс ахборот тизимини жорий этиш;

2.2. Норматив ҳужжатлар билан имтиёз ва преференцияларни бериш ва самарадорлигини аниқлаш тартиби тўғрисидаги низомни тасдиқлаш;

2.3. Синов тариқасида дастлаб ижтимоий ҳимоя ва банк-молия соҳалари, кейинги босқичда қурилиш, рақамлаштириш, қишлоқ хўжалиги, транспорт, соғлиқни сақлаш, таълим, иқтисодиёт соҳалари ва ёшлар, хотин-қизлар учун берилган имтиёз ва преференцияларнинг самарадорлигини аниқлаш ва синов натижаларига асосан, қолган соҳа, тармоқ ва йўналишларда рақамли самарадорликни йўлга қўйиш;

2.4. **“Имтиёзлар самарадорлиги”** ягона автоматлаштирилган комплекс ахборот тизимида қуйидаги имкониятларни яратиш:

имтиёз ва преференцияларнинг сони, номи, қиймати (миқдори), амал қилиш муддати, уларнинг қачон ва қайси ҳужжатга асосан, қайси тоифадаги субъектларга, қайси соҳа, тармоқ ва йўналиш (сектор) кесимида, қандай мақсадлар учун берилганлиги ҳақида аниқ маълумот олиш;

аниқ маълумотлар асосида берилган ҳар бир имтиёз ва преференциялар бўйича эришилган ютуқ (натижа)лар ва бюджетга келтирилган фойда ва зарар таҳлили, шунингдек, бюджет йўқотишларини билиш;

имтиёз ёки преференция берилган субъектларнинг манфаатлар тўқнашувига оид қонунчилик талабларига мувофиқ келишини текшириш;

имтиёз ёки преференция берилган субъектларнинг ушбу имтиёз ёки преференция учун зарур бўлган талабларни сақлаб қолганлигини аниқлаш;

очик давлат бюджетини шакллантириш орқали шаффофликни таъминлаш;

берилаётган имтиёз ва преференциялар устидан давлат ва жамоатчилик назоратини ўрнатиш;

қўшимча ҳамда янги имтиёз ва преференцияларни беришнинг мақсадга мувофиқлигини текшириш ва прогноз қилиш;

мавжуд имтиёз ва преференциялар ўзини оқлаётганлигини ва самарадорлигини аниқлаш;

аниқланган маълумотлар асосида сунъий интеллектга асосланган автоматик хулоса шакллантириш;

берилган имтиёзлар ва преференцияларни жамоатчилик кўриб туриши, муҳокама қилиши, таклифлар бериши учун махсус чат-ботлар ва ушбу тизимнинг **мобил иловасини** яратиш;

Ягона интерактив давлат хизматлари портали ва Солиқ органларининг электрон давлат хизматлари портали орқали жисмоний ва юридик шахсларга берилган имтиёз ва преференциялар ҳақида автоматик хабарнома юбориш;

ахборот ва киберхавфсизликни таъминлаш;

3.1. Ўзбекистон Республикаси “Давлат фуқаролик хизмати тўғрисида”ги Қонундан келиб чиқиб, давлат фуқаролик хизматида ротация қилиш тартиби, мажбурий равишда ротация қилиниши лозим бўлган давлат фуқаролик хизмати лавозимларининг рўйхати, шунингдек ротация қилинадиган лавозимларда бўлиш муддатини назарда тутувчи **Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Давлат фуқаролик хизматида ротация қилиш тартиби тўғрисидаги низомни тасдиқлаш тўғрисида”ги қарорини** ишлаб чиқиш ва **қабул қилиш**;

3.2. Ўзбекистон Республикасининг “Давлат фуқаролик хизмати тўғрисида” 2022 йил 8 августдги ЎРҚ–788-сон Қонунини қуйидаги таҳрирдаги 42¹-модда билан тўлдириш:

“42¹-модда. Давлат фуқаролик хизматчисини аттестациядан ўтказиш

Давлат фуқаролик хизматчиси тоифасидан қатъий назар ҳар уч йилда бир марта касбий компетенциясидан келиб чиқиб махсус ваколатли давлат органи томонидан тузиладиган комиссия орқали аттестациядан ўтказилади.

Комиссия таркиби махсус ваколатли орган томонидан тасдиқланади.

Аттестация саволлари махсус ваколатли давлат органининг расмий веб-сайтида аттестация ўтказилишидан камида уч ой олдин эълон қилинади.

Аттестациядан ўтказилиши зарур бўлган ходимлар рўйхати махсус ваколатли орган томонидан шакллантирилиб, аттестация ўтказилишидан камида бир олдин номзод хабардор этилади.

Номзодни хабардор этиш смс-хабарнома юбориш ва номзод фаолият кўрсатувчи давлат ташкилотига мурожаат юборилиши орқали амалга оширилади.

Номзоднинг аттестациядан ўз вақтида ўтиши учун масъулият давлат фуқаролик хизматчиси фаолият кўрсатувчи ташкилот раҳбари, махсус ваколатли орган ва номзод зиммасидадир.

Аттестация жараёнлари махсус ваколатли органнинг расмий веб-сайтига тўғридан-тўғри трансляция қилиб борилади ва аттестация саволлари инсон омилидан йироқ бўлган автоматик танлов йўли орқали берилади.

Аттестация натижалари ўтди ёки ўтмади шаклида амалга оширилади.

Аттестациядан 56 балдан юқори бал тўплаган давлат фуқаролик хизматчиси ўтган ҳисобланади.

Давлат фуқаролик хизматчиси аттестациядан ўта олмаслиги унинг билан тузилган меҳнат шартномаси бекор қилинишига ёки ўзининг лавозимидан бир поғона паст лавозимга ўтказилишига сабаб бўлади.”;

3.3. “Ягона миллий меҳнат тизими” идоралараро дастурий-аппарат комплекси негизида “Давлат фуқаролик хизмати” комплекс ахборот тизимини ишлаб чиқиш ва унда бугунги кунда фаолият кўрсатувчи Давлат фуқаролик хизмати вакант лавозимларининг ягона очик портали (“vacancy.argos.uz”),

“samaradorlik.uz” автоматлаштирилган ахборот тизими (samaradorlik.uz), “hrm.argos.uz” электрон платформасини ўзаро бирлаштириш, шунингдек, қуйидаги ахборот тизимлари билан интеграция қилиш:

Маъмурий ҳуқуқбузарликлар тўғрисида ягона электрон иш юритув тизимини (“E-ma’muriy ish” тизими), “Электрон жиноят иши” ахборот тизимлари билан улардан шахснинг судланганлиги ва ҳуқуқни муҳофаза қилувчи, назорат қилувчи ва суд органларида шахс ҳақидаги маълумотларни олиш учун;

“E-antikorrupsiya” очик портали шахснинг коррупциявий ва манфаатлар тўқнашуви ҳолатига оид маълумотлари;

“Xorijda ish” меҳнат миграцияси электрон дастурий мажмуаси шахснинг хорижий давлатда ишлаганлиги ҳақидаги маълумот;

Ягона интерактив давлат хизматлари портали шахснинг шахсий ва оилавий ҳолати, мол-мулки, иш ва ўқиш жойлари ва бошқа интерактив маълумотлари;

3.4. Янги ишлаб чиқариладиган ахборот тизими нейрон технологиясига асосланган сунъий интеллект технологияларидан иборат бўлиши, давлат фуқаролик хизмати ҳақида автоматлаштирилган тартибда, шахс аралашувисиз бутун маълумотларни чегараланган шахсларгина (фақат иш берувчига) етказиб бериш имкониятига эга бўлиши;

4.1. **Инсон капитали мониторингининг ягона рақамли платформасини яратиш, жумладан, ОЭСРнинг “умрбод даромад ёндашуви”** ва PIAAC методологиясига асосланган инсон капитали мониторингининг ягона рақамли платформасини ишга тушириш;

4.2. **Ҳудудий меҳнат ресурслари балансини такомиллаштириш, хусусан,** ички миграцияни рағбатлантириб, ортиқча меҳнат ресурслари (Фарғона водийси) уларга эҳтиёж юқори бўлган ҳудудларга (янги индустриал зоналар) йўналтириш;

4.3. **Илм-фан ва ишлаб чиқариш интеграциясини кучайтириш, жумладан,** олийгоҳлар, илмий институтлар ва корхоналар ҳамкорлигида дуал таълим кластерлари ташкил этилиб, илмий ишланмаларни ишлаб чиқаришга тез жорий этиш йўлга қўйиш;

4.4. **Қайта тайёрлаш ва малака ошириш тизимини ислоҳ қилиш, хусусан,** ҳар бир ходим меҳнат фаолияти давомида камида 3-4 марта малака ошириши шартлиги белгилаш;

4.5. **Инсон капиталига инвестициялар самарадорлигини баҳолаш тизимини жорий этиш, жумладан,** давлат бюджети маблағларининг инсон капиталига ҳиссасини аниқловчи кўрсаткичлар ишлаб чиқиши;

4.6. Ҳар бир ҳудудда **“Инсон капитали – Ватан таянчи”** шиори остида йиллик форумлар ўтказилиб, маҳаллий иқтидорлар таништириш ва уларнинг ютуқлари кенг ёритиш;

5.1. Ўзбекистон Республикасининг **“Жисмоний ва юридик шахслар тўғрисида”**ги Қонунга қуйидагиларни назарда тутган ҳолда ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш:

проактив муурожаат моделлари;

Ўзбекистонда мурожаатларни автоматик тасодифий тақсимлаш тизими;
 мурожаатлар билан ишлаётган ходимнинг касбий лаёқатига қўйилган талаблар;

ижтимоий тармоқларда кенг муҳокама қилинган мурожаатларни кўриб чиқиш тартиби ва бунда матбуот котибларининг мажбурий иштироки;

ОАВ иштирокида ва видеоконференция алоқа режимида мажбурий кўриб чиқиладиган мурожаатлар тоифаси ва тартиби;

муурожаатлар билан ишлашга ихтисослаштирилган тизимларга қўйиладиган мажбурий талаблар;

муурожаатлар билан ишлашга ихтисослаштирилган тизимлар билан ишлаш тартиби;

муурожаатлар билан ишлашга ихтисослаштирилган тизимлар орқали йўлланаётган муурожаат ва унга берилган жавобларга қўйиладиган мажбурий талаблар ва уларнинг реал вақт режимида рақамли назорати;

рад этиш тўғрисидаги қарорлар бўйича муурожаатчининг охириги сўзи – «эшитилиш ҳуқуқини» берилишини;

тааллуқлилиги бўйича тегишли ташкилотларга муурожаатни йўллаш ҳуқуқни тушунтириш институтини бекор қилиш ва тааллуқлилиги бўйича бошқа ташкилотларга тегишли муурожаатларни йўналтирувчи кузатув хатларида мажбурий равишда муурожаатдаги масала бўйича атрофлича, тўлиқ, асослантйрилган ҳолатларни кўрсатиб, муурожаат этувчининг масаласини тегишли органга тушунтириш институти;

ҳақоратомуз ва тухматона муурожаатлар бўйича муурожаат этувчининг тегишли ташкилотга муурожаат қилиш ҳуқуқини суд орқали вақтинча чеклаш;

муурожаатни рад этиш ёки қисман қаноатлантириш тўғрисидаги ҳар қандай қарорда, ушбу қарорга асос бўлган ҳуқуқий нормалар ҳамда фактик ҳолатлар бандма-банд ёзилиши, шунингдек, ҳар бир рад этиш ҳолати аниқ ва асослантйрилган тарзда кўрсатилиши шартлигини назарда тутутиш;

муурожаатлар устидан мажбурий мазмуний текширув ўтказиш ва натижаларни жамоатчиликка очик эълон қилиш бўйича институционал ваколатлар ва уларни амалга ошириш;

муурожаатни параллел равишда қуйи ва юқори ташкилотлар, шунингдек, муурожаатдаги масала икки ва ундан ортиқ ташкилотга тегишли бўлганида тааллуқлилиги бўйича муурожаатни юбормасдан параллел равишда муурожаатни кўриш ва натижаси бўйича қўшма қарор қабул қилиш институтини жорий этиш;

5.2. Муурожаатлар билан ишлашга ихтисослаштирилган тизимларда мажбурий равишда қуйидагиларни жорий этишни йўлга қўйиш:

“ваколатлар реестри” асосида муурожаатларнинг тааллуқли эканлигини аниқлаш;

Ўзбекистонда муурожаатларни автоматик тасодифий тақсимлаш тизимини жорий қилиш;

сунъий интеллект орқали муурожаат матнини автоматик тайёрлаш;

тизим орқали мурожаатга алоқадор ҳужжат ва материалларни, шу жумладан, такрорий мурожаатлар бўйича олдинги мурожаат ёки (ва) унинг жавоб хатини автоматик танлаш;

муурожаатларни кўришни автоматик логлаш, муурожаат матнини кўрган, шу жумладан, асоссиз кўрган, тарқатган ва кўчириб олган шахсларнинг маълумотларини автоматик муурожаат юборувчига хабарнома орқали маълум қилиш имкониятини ишга тушириш;

муурожаатнинг ижро қадамларини реал вақт режимида кўриб туриш;

муурожаат ўз муддатида кўриб чиқилиши учун яшил, сариқ, қизил ранглар орқали автоматик хабарнома бериш;

тизимнинг ўзида инсон омилисиз муурожаат муддатига амал қилмаган шахсларга автоматик маълумрий жазо қўллаш тўғрисидаги қарорни шакллантириш ва ижрога йўналтириш;

муурожаатни FACE-ID тизими орқали автоматик тасдиқлаш;

муурожаат жавоби муурожаатдаги ҳар бир масалага жавоб берилаётганлиги, тўлиқ ва асосли эканлиги, қонуний жавоб берилаётганлиги, инсон ҳуқуқ ва манфаатларига зид эмаслиги, коррупциявий омиллардан ҳоли эканлиги бўйича мажбурий сунъий интеллект текширувидан ўтказиш, семантик ва предиктив таҳлил қилиш;

сунъий интеллект ижобий хулосаси асосида муурожаатга жавобни ногиронлиги бўлмаган ва пенсия ёшига етмаган муурожаат этувчининг электрон манзилиги, смс-хабарнома шаклида телефон рақамига йўллаш;

муурожаат жавобидан норози бўлган тақдирда медиация ўтказиш ёки судга ва ваколатли бошқа идораларга автоматик давлат божисиз шикоят қилиш;

болалар, ногиронлиги бўлган ёки пенсия ёшига етган шахсларга мўлжалланган модулларни жорий қилиш;

коррупцияга оид муурожаатларга бўйича криптографик шахси анонимлаштирилган ва муҳофаза қилинган қўйи тизимни йўлга қўйиш;

тизимга келиб тушган барча муурожаатларни шахси анонимлаштирилган ҳолда, муурожаат матни ва унга йўлланган жавобларнинг ягона базаси ва реестрини ишга тушириш;

кўриб чиқилган муурожаат ва кўрсатилган давлат хизмати сифати бўйича давлат хизматчиларининг аҳоли томонидан баҳоланадиган ва ҳолисона баҳо қўйилганлиги сунъий интеллект томонидан текшириладиган мажбурий КРІ кўрсаткичларини ва у асосида давлат хизматчиларига қўшимча ҳақ тўлаш механизмларини жорий этиш;

видеоконференция алоқа режимини ўрнатиш;

тизим орқали суд ва бошқа давлат органлари қарорлари ижросини ташкил қилиш, вақтинчалик тўхтатиш институтини жорий қилиш;

5.3. Давлат хизматини кўрсатишни янги босқичга олиб чиқиш ва тизимли муурожаатларнинг сонини камайтириб, коррупциявий омилларни қисқартириш мақсадида:

маълумот характеридаги давлат хизматлари ва сервисларини бепул кўрсатишни йўлга қўйиш;

давлат хизматлари марказлари томонидан кўрсатилаётган давлат хизмати ва сервиси учун ушбу хизмат ва сервис бўйича қонунчиликда белгиланган мажбурий йиғимдан ташқари адлия органлари томонидан тасдиқланган қўшимча ҳақ олишни чеклаш;

ўз вақтида рўйхатдан ўтказиш, рухсат бериш ва лицензиялаш хизматлари кўрсатилмаган тақдирда тизим орқали автоматик ижобий ҳулоса бериш ва у орқали рўйхатдан ўтказиш, рухсат бериш ва лицензиялаш амалга оширилишини йўлга қўйиш;

“ягона мурожаат комплекс хизмат” принципи асосида давлат хизматлари ва сервисларини рақамлаштириш, бир марта тўловни амалга ошириш;

электр, сув, газ, алоқага уланиш учун техник шартларни олиш ва қўшимча харажатларни қилишни бекор қилиб, ягона уланиш давлат хизмати ва сервисини жорий этиш;

5.4. Ўзбекистон Республикаси Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекснинг 269³-моддасига қуйидагилар бўйича жабрланувчининг аризасига асосан маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисида иш юритишни киритиш:

43-модда – жисмоний ва юридик шахсларнинг мурожаатлари тўғрисидаги қонунчиликни бузиш;

46²-модда – шахсга доир маълумотлар тўғрисидаги қонунчиликни бузиш;

212-модда – техник регламентларга ёки стандартларнинг мажбурий талабларига риоя этмаслик;

215⁵-модда – давлат хизматлари кўрсатиш соҳасидаги қонунчиликни бузиш;

5.5. Қуйидагилар бўйича маъмурий ва жиноий жавобгарлик белгилаш:

а) Ўзбекистон Республикаси Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекснинг 46²-моддаси ва Жиноят кодексининг 141²-моддасида – давлат ахборот тизимлари ва ресурсларидаги шахсга доир маълумотларни қонунга ҳилоф равишда қўриш;

б) Ўзбекистон Республикаси Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекснинг 43-моддаси ва Жиноят кодексининг 144-моддасида –

мурожаатни рад этиш ёки қисман қаноатлантириш тўғрисидаги ҳар қандай қарорда, ушбу қарорга асос бўлган ҳуқуқий нормалар ҳамда фактик ҳолатлар бандма-банд ёзилмаганлиги, шунингдек, ҳар бир рад этиш ҳолати аниқ ва асослантилган тарзда кўрсатмаганлик;

мурожаатлар билан ишлашга ихтисослаштирилган тизимларга қўйиладиган мажбурий талаблар, мурожаатлар билан ишлашга ихтисослаштирилган тизимлар орқали йўлланаётган мурожаат ва унга берилган жавобларга қўйиладиган мажбурий талаблар ва уларнинг реал вақт режимида рақамли назоратини бузганлик;

мурожаатни кўриб чиқиш жараёнида янги очилган ҳолатлар ва рад этиш тўғрисидаги қарорлар бўйича мурожаатчининг охирги сўзи – “эшитилиш ҳукуқи” берилмаганлик;

мурожаат жавобида мурожаатдаги ҳар бир масалага жавоб берилаётганлиги, тўлиқ ва асосли эканлиги, қонуний жавоб берилаётганлиги, инсон ҳуқуқ ва манфаатларига зид эмаслиги, коррупциявий омиллардан ҳоли эканлиги бўйича мажбурий сунъий интеллект текшируви, семантик ва предуктив таҳлилдан ижобий ўтмаган мурожаатларни мурожаат этувчига юборганлик;

мурожаатни асоссиз кўриб чиққанлик, телекоммуникация ёки интернет тармоғи орқали мурожаатни тарқатганлик;

мурожаат этувчининг «эшитилиш ҳуқуқини» бузганлик, мурожаат бўйича қўшма қарор қабул қилиш тартибини бузганлик;

6.1. Ўзбекистон Республикасининг Миллий инқирозларга чидамлилиқ стратегиясини қабул қилиш;

6.2. Муҳим инфратузилмаларнинг барқарорлигини баҳолашнинг миллий индикаторлар тизимини жорий этиш;

6.3. Ўзбекистонда миллий инқирозларга чидамлилиқ даражасини мунтазам баҳолаш имконини берувчи Миллий чидамлилиқ индекси (National Resilience Index)ни ишлаб чиқиш ва уни давлат стратегик режалаштириш тизимига интеграция қилиш ва бу орқали давлат бошқаруви, иқтисодиёт, рақамли инфратузилма, энергетика, ижтимоий барқарорлик ва киберхавфсизлик каби асосий йўналишлар бўйича кўрсаткичларни қамраб олиш;

6.4. Аҳолининг инқирозларга тайёргарлиги бўйича миллий таълим дастурларини ишлаб чиқиш зарур.

2-боб. Фуқаролик жамияти институтлари ва маҳаллий бошқарувни такомиллаштириш юзасидан

1.1. Илғор хорижий тажриба ва давлат ижтимоий буюртмаларининг ўзига хос хусусиятларини инобатга олиб, “Нодавлат нотижорат ташкилотлари фаолиятининг кафолатлари тўғрисида”ги ва “Ижтимоий шериклик тўғрисида”ги қонунлар ҳамда Вазирлар Маҳкамасининг 2018 йил 22 февралдаги 135-сон қароридаги давлат ижтимоий буюртмасини ажратиш ва молиялаштиришни назарда тутувчи нормаларни бирлаштириш орқали буларга оид ижтимоий муносабатларни тўғридан-тўғри “Ижтимоий шериклик тўғрисида”ги қонунда кўрсатиш орқали давлат ижтимоий буюртмасини ажратиш ва молиялаштиришнинг соддалаштирилган ягона тартибини назарда тутиш;

1.2. Давлат ижтимоий буюртмасини қуйидагича молиялаштиришнинг ягона тартибини белгилаш:

а) лойиҳа қийматининг:

асосий қисми – Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси ҳузуридаги Фуқаролик жамияти институтларини қўллаб-қувватлаш жамоат фонди (кейинги ўринларда – Фонд) маблағлари;

тенг тақсимотда – республика даражасидаги лойиҳалар бўйича давлат органининг бюджетдан ташқари маблағи;

тенг тақсимотда – туман ва вилоят даражасидаги лойиҳалар бўйича тегишли даражадаги маҳаллий бюджет маблағлари.

б) давлат ижтимоий буюртмалари бўйича маблағларни Фонднинг алоҳида ҳисоб рақамида шакллантириш ва унинг назоратини амалга ошириш;

1.3 Давлат ижтимоий буюртмаларини шакллантиришнинг қуйидаги амалиётини йўлга қўйиш:

фуқаролар, халқ депутатлари кенгашлари депутатлари Ягона идентификация тизими ва Face-IDдан ўтган ҳолда, тадбиркорлик субъектлари, фуқаролик жамияти институтлари, давлат органлари ва ташкилотлари электрон рақамли имзо орқали ўзларининг таклифларини Фонд томонидан бошқариладиган ягона махсус платформада шакллантиради;

таклифлар фуқаролик жамияти институтларининг турлари бўлган нодавлат нотижорат ташкилотлари, оммавий ахборот воситалари, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари кесимида, туман, вилоят ва республика даражасида шакллантирилади;

таклифларнинг давлат ижтимоий буюртмасига қўйилган мезонларга ва фуқаролик жамияти институтларининг турлари кесимида ҳамда туман, вилоят ва республика даражасида тўғри шакллантирилганлиги адлия органлари томонидан текширилади ва жамоатчилик муҳокамасидан ўтказишга йўналтирилади;

жамоатчилик муҳокамасида фуқаролар “бир лойиҳа учун бир овоз” принципи асосида Ягона идентификация тизимидан ўтган ҳолда, овоз беради;

жамоатчилик муҳокамаси натижалари асосида фуқаролик жамияти институтларининг турларидан келиб чиқиб, туман, вилоят ва республика даражасида 1 тадан давлат ижтимоий буюртмаларига оид ғолиб лойиҳаларни ва уларни амалга ошириш учун танлов бўйича номзодларни Олий Мажлис ҳузуридаги Парламент комиссияси аъзолари томонидан платформада баҳолаш ва унинг натижасини молиялаштириш даражасига қараб, тегишли давлат органига йўналтиради;

1.4. Лойиҳа ва танлов бўйича ғолибларини Олий Мажлис ҳузуридаги Парламент комиссияси Ягона идентификация тизими ва FACE-IDдан ўтган ҳолда, платформада баҳолаш орқали аниқлаш тартибини жорий қилиш;

1.5. Платформа орқали давлат ижтимоий буюртмаларини ажратиш, молиялаштириш, лойиҳани жамоатчилик муҳокамасидан ва танлов ўтказиш, тўғридан-тўғри шартнома тузиш, шартнома ижроси бўйича давлат ижтимоий буюртмаларини бажаришнинг барча босқичлари устидан жамоатчилик ва давлат назоратини йўлга қўйиш;

1.6. Давлат ижтимоий буюртмалари устидан ягона давлат назоратини амалга ошириш ваколатларини Адлия вазирлигига бериш.

1.7. Давлат ижтимоий буюртмаларини ажратиш ва молиялаштиришнинг аниқ муддатларини белгилаш;

1.8. Танловда қонунчилик ҳужжатлари билан таъсисчиси ёки раҳбарининг судланганлиги тугалланмаган ёки коррупциявий, терроризм,

жиноий даромадларни легаллаштиришга оид жиноятлар учун жиноий жавобгарликка тортилган фуқаролик жамияти институтлари иштирок этиши тақиқланади ва унинг танлов натижалари бўйича ғолиб бўлишига йўл қўйилмаслигини назарда тутиш;

1.9. Ижтимоий тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш мақсадида фуқаролик жамияти институтлари билан биргаликда ижтимоий шериклик асосида давлат ижтимоий буюртмасини ажратиш бўйича қўшимча маблағ ва хизмат билан қатнашган субъектларга солиқ ва бошқа имтиёзларни бериш;

2.1. Нодавлат нотижорат ташкилотларининг маҳаллий ижроия ҳокимияти ва халқ депутатлари кенгашлари билан ўзаро ҳамкорлиги тартиби ва йўналишларини аниқ белгилашни назарда тутувчи норматив-ҳуқуқий ҳужжатни қабул қилиш ҳамда ушбу қонунчилик ҳужжати лойиҳасида қўшимча тариқасида ўзаро ҳамкорлик тизимли амалга оширилиши учун:

а) вилоят, туман ва шаҳар ҳокимларига фуқаролик жамияти институтларининг ижтимоий-иқтисодий фаолиятини маҳаллий бюджетнинг қўшимча маблағлари ҳисобидан қўллаб-қувватлаш бўйича қарор қабул қилиш ваколатларини бериш;

б) халқ депутатлари кенгашларига тегишли ҳудуддаги фуқаролик жамияти институтлари ва давлат органлари ўртасида тузиладиган йиллик ягона ҳамкорлик дастурларини тасдиқлаш ваколатини бериш орқали ҳудудда давлат ва нодавлат сектор ўртасида ягона ҳамкорлик тизимини йўлга қўйишни назарда тутувчи қоидаларни киритиш;

тажриба тариқасида Наманган вилоятидаги мавжуд **39** ахборот тизимларини босқичма-босқич тўлиқ интеграция қилиш орқали **вилоят, туман ва шаҳар ҳокимликлари учун ҳудуддаги ҳар бир соҳа ва тармоқ, шунингдек, давлат, нодавлат ва хусусий секторнинг ривожланиш ҳолати, мавжуд муаммолар ва эришилган ютуқлар** ҳамда криминоген вазият ва жиноятчилик аҳволини инсон омилисиз автоматлаштирилган ҳолатда билиш, таҳлил қилиш, зарур ахборот ресурсидан фойдаланиш имкониятини яратиш учун **“Рақамли ва ақлли ҳудуд”** лойиҳасини амалга ошириш;

2.2. Бюджет маблағларидан мақсадли ва тўғри фойдаланиш, тизимли ишлашни йўлга қўйиш, **“рақамли ва ақлли ҳудуд”** лойиҳасини амалга ошириш мақсадида **“Е-qaror”** ягона электрон тизимидан воз кечган ҳолда, унинг азифа ва функцияларини **“Ijro.gov.uz”** ижро интизоми идоралараро ягона электрон тизимига ўтказиб, унга сунъий интеллект технологиясини жорий этиш орқали **ягона нуқтадан туриб**, вилоят, туман ва шаҳар ҳокимликлари ҳудуддаги барча давлат органлари ва ташкилотлари томонидан ҳар бир соҳа, тармоқ ва йўналишда амалга оширилаётган ишларнинг сарҳисобини юритиш, уларга зарур топшириқлар бериш ва уларнинг **“ижро қадам”**ларини реал вақт режимида кўриб туриш, қабул қилинган қарорларни эълон қилишнинг техник имкониятини яратиш орқали унинг **янгиланган версиясини ишга тушириш;**

2.3. Нодавлат нотижорат ташкилотларининг фаолияти ҳамда маҳаллий ижроия ҳокимияти ва халқ депутатлари кенгашлари билан ўзаро ҳамкорлигини амалга ошириш ва унинг натижаларини **“Жамоатчилик**

назорати портали” ягона ахборот тизимида акс эттириш ва унинг фаолиятини тўлиқ йўлга қўйиб, уни “Ijro.gov.uz” ижро интизоми идоралараро ягона электрон тизими билан интеграция қилиш;

2.4. Нодавлат нотижорат ташкилотларининг ҳар ойлик солиқ, статистика ва адлия органларига топширадиган ҳисоботларини бирхиллаштириш ва **ягона йиллик ҳисоботни Жамоатчилик назорати порталида топшириш амалиётини йўлга қўйиш, бундан, давлат ва чет эллик ташкилотлар кўмаги билан амалга оширилаётган лойиҳалар бўйича ҳисоботлар мустасно;**

2.5. “Ijro.gov.uz” ижро интизоми идоралараро ягона электрон тизимини давлат органлари ва ташкилотлари фаолиятида тўлиқ йўлга қўйиш, ушбу тизимнинг жорий этилиши ва техник қўллаб-қувватланиши бўйича кўмаклашган муҳим ахборот инфратузилмаси мавжуд бўлган нодавлат нотижорат ташкилотларига бепул “Ijro.gov.uz” ижро интизоми идоралараро ягона электрон тизимини жорий этиш орқали давлат ва нодавлат органлар ўртасида электрон ҳужжат айланишининг самарали ечимини амалга ошириш;

2.6. Нодавлат нотижорат ташкилотларига якка тартибдаги тадбиркор томонидан ишлаб чиқилган маҳсулотнинг сотуви ва маркетинги амалга оширишга кўмаклашиш юзасидан тижорат фаолиятини кўрсатишига рухсат бериш ва нодавлат нотижорат ташкилотининг ушбу фаолиятдан кўрган фойдаси солиқ солиш объекти ҳисобланмаслигини белгилаш;

2.7. Кенгаш текширувлари натижалари бўйича қабул қилинган қарорларни бажармаганлик ёки лозим даражада бажармаганлик юзасидан маъмурий жавобгарлик белгилаш ҳамда халқ депутатлари кенгашларига ҳуқуқбузарга нисбатан маъмурий баённома тузиш ва уни судга юбориш ваколатини бериш;

3.1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг қуйидагиларни назарда тутувчи “2026-2030 йилларда “Servis mahalla” стратегиясини амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори лойиҳасини қабул қилиш:

2026-2030 йилларга мўлжалланган “Servis mahalla” стратегияси;

“Servis mahalla” стратегиясини амалга оширишнинг мақсадли кўрсаткичлари;

“Servis mahalla” комплекс ахборот тизимига интеграция қилинадиган ахборот тизимлари рўйхати;

“Servis mahalla” стратегияси ва унинг мақсадли кўрсаткичларида назарда тутилган устувор вазифаларни амалга ошириш “йўл-харитаси”;

айрим турдаги давлат хизматлари ва сервисларни “маҳалла еттилиги” аъзолари томонидан кўрсатилишини таъминлашга масъул давлат органлари ва ташкилотлар рўйхати;

“маҳалла еттилиги” аъзолари томонидан тажриба-синов тариқасида сунъий интеллектдан фойдаланиш йўлга қўйилиши назарда тутилаётган Қашқадарё вилоятининг айрим маҳаллалари рўйхати;

“маҳалла еттилиги” аъзолари ҳамкорлигида ҳал қилинадиган мурожаатлар тоифаси;

4.1. “Ёшлар етакчиси” штат бирликларини мақбуллаштириш орқали “маҳалла еттилиги” фаолиятининг самарадорлигини ошириш ва уни синов тариқасида дастлаб Тошкент, Наманган ва Қашқадарё вилоятида, сўнгра синов натижалари асосида қолган ҳудудларда амалга ошириш;

4.2. “Ёшлар етакчиси”нинг вазифа ва функцияларини “маҳалла еттилиги” аъзолари кесимида ўзаро тақсимлаш, ёшлар, хотин-қизлар, темир дафтарларни ўзаро бирлаштириш орқали ижтимоий ҳимоя институтининг фаолиятини тўлиқ рақамлаштириш даркор.

3-боб. Жамият ва давлатнинг рақамли трансформацияси ҳамда ахборот хавфсизлиги юзасидан

1.1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Рақамли Янги Ўзбекистон” стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида”ги Фармонини қабул қилиш ва у билан стратегиядан ташқари “йўл-харитаси”ни ҳам тасдиқлаш, “хар бир соҳа ўзича рақамлаштирилиши”га қаратилган усуллардан тўлиқ воз кечиб, тизимли рақамлаштириш тенденциясига ўтиш, хусусан, ушбу Фармон асосида қуйидагиларни назарда тутувчи Ягона интеграцияланган ахборот тизимини йўлга қўйиш:

Ўзбекистон Республикасидаги барча ахборот тизимларининг умумий сони, соҳа, тармоқ, йўналиш кесимида уларнинг номи, унинг вазифа ва функциялари, рақамли излари ҳамда кимнинг мулки эканлигини акс эттириш; самарасиз, вазифа ва функциялари бир-бирини такрорловчи, мулкдор аниқ бўлмаган мавжуд ахборот тизимларини ҳисобдан чиқариш;

ахборот тизимларининг паспортини яратиш орқали уларнинг мулкдорларига аниқлик киритиш;

ахборот тизимларини амалиётга нотўғри жалб этганлик ҳолати бўйича ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар ва суд томонидан муносабат билдириш орқали бюджет маблағларини талон тарош қилган шахсларнинг жавобгарлиги ва улар томондан ўзлаштирилган маблағлар давлат бюджетига қайтариш чораларини кўришнинг автомаитлаштирилган тизимини жорий этиш;

вазифа ва функциялари бир-бирига ўхшамаган ахборот тизимларини тўлиқ интеграция қилиш зарурлигини реал вақт режимида кўрсатиб бериш;

ўзаро тўлиқ интеграция қилиниб, ягона платформага ўтказилган ахборот-коммуникация тизимига сунъий интеллектни жорий қилиш ва тегишли давлат органи фаолиятига оид барча масалаларга сунъий интеллект технологияларнинг ўрни ва мақомини белгилаш;

Давлат раҳбари қўлида Республикадаги мавжуд муаммоларни чекланган ресурслар орқали ҳал этиш имкониятини рақамли ечимлар орқали ҳал этиш имкониятини реал вақт режимида билиш имконини яратиш;

2.1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикаси миллий ва жамоат хавфсизлигига путур етказувчи медиамакондаги ахборотга тезкор жавоб қайтаришнинг стратегик тизимини жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори асосида қуйидагиларни амалга ошириш:

(а) Ўзбекистон Республикаси миллий ва жамоат хавфсизлигига путур етказувчи медиамакондаги ахборотга тезкор жавоб қайтаришнинг стратегик тизими тўғрисидаги низомни тасдиқлаш;

(б) қуйидагиларни белгилаш:

tizim ахборот ва киберхавфсизлик талабларига жавоб берувчи сунъий интеллектга асосланган Рақамли технологияларни ривожлантириш жамғармаси ҳисобидан жорий этиладиган **“Рақамли жамоатчилик”** идоралараро комплекс ҳамкорлик ахборот-коммуникация тизими (кейинги ўринларда **“Рақамли жамоатчилик”** ахборот тизими деб юритилади) орқали амалга оширилади;

“Рақамли жамоатчилик” ахборот тизими веб-сайт, ижтимоий тармоқ ва мессенжерлардаги ахборотни сунъий интеллект, автоматлаштирилган тизимлар ва анъанавий усуллар орқали кенг жамоатчиликнинг кайфиятига салбий таъсир этувчи ёки ислохотларнинг реал ҳолатини бузиб кўрсатувчи ахборот (кейинги ўринларда деструктив ахборот деб юритилади) бўйича тезкорлик билан жавоб қайтариш тизими ҳисобланади;

“Рақамли жамоатчилик” ахборот тизимининг эгаси Рақамли технологиялар вазирлиги, махсус фойдаланувчилари Ахборот ва оммавий коммуникациялар соҳасидаги эксперт комиссияси, Оммавий коммуникациялар соҳасида мониторинг маркази, давлат органлари ва ташкилотлари тизимида давлат улуши бўлган ташкилий-ҳуқуқий шаклидан қатъий назар барча органлар, ташкилотлар, корхоналар ва муассасалар (кейинги ўринларда давлат органлари ва ташкилотлари деб юритилади) раҳбари ва ахборот хизмати ёки унинг вазифасини бажарувчи шахс, Ахборотлаштириш ва телекоммуникациялар соҳасида назорат инспекцияси, uz. Домени маъмури, рўйхатдан ўтказувчилар, оператор ва провайдерлар ҳисобланади ҳамда ушбу тизим орқали уларнинг фаолияти тўлиқ рақамлаштирилади;

“Рақамли жамоатчилик” ахборот тизими **24/7** режимда ишлайди ва унда шаклланган ҳамда у орқали юборилган ахборот ва материаллар тегишли унга жавоб қайтариш тезкорлигига кўра, қизил режимда **24** соат, сариқ режимда **48** соат ва яшил режимда **72** соатдан кечикмасдан тегишли давлат органи ёки ташкилоти томонидан кўриб чиқилиб, натижаси тизимга киритилади;

“деструктив ахборот” ва “танкидий асосли фикр” ўртасидаги аниқ мезонлар белгиланиб, фуқароларнинг Ўзбекистон Республикаси Конституциясида кафолатланган сўз ва ахборот олиш эркинлиги кафолатлари таъминланади;

давлат органлари ва ташкилотлари ахборот хизмати фақатгина **“Рақамли жамоатчилик”** ахборот тизимидан фойдаланиб ташкилот фаолиятига оид ҳар қандай материаллар ва ахборотни аудио, видео, матнли, графикли ва бошқа усулларда тўлиқ яратиш, таҳрирлаш, қайта ишлаш ва бошқа зарур ҳаракатларни амалга ошириш орқали ижтимоий тармоқларга зарур ахборотни рақамли излари сақланган ҳолда, фақатгина ушбу тизим орқали жойлаштириш имкониятига эга бўлади;

Давлат органлари ва ташкилотлари ахборот хизмати ходимларининг иш самарадорлигининг 30 фоизи “Рақамли жамоатчилик” ахборот тизимида деструктив ахборот билан ишлаш фаолияти орқали баҳолаш, ҳар бир брифингда алоҳида йўналиш сифатида деструктив ахборот бўйича амалга оширилган ишлар ҳақида кенг жамоатчиликка хабар бериб бориш йўлга қўйилади;

давлат органлари ва ташкилотлари фаолияти, сиёсий жараёнлар реал вақт режимида “Рақамли жамоатчилик” ахборот тизими орқали амалга оширилади;

“Рақамли жамоатчилик” ахборот тизими орқали ижтимоий тармоқларда бўлаётган тизимга дахлдор ҳар қандай сиёсий ёки ғоявий ахборот асосида давлат органлари ва бошқа ташкилотлар фаолияти рақамлаштирилади, сунъий интеллект асосида зарарли ахборотни автоматик чегаралаш, ҳуқуқбузарни аниқлаш имконияти яратилади;

“Рақамли жамоатчилик” ахборот тизимидан фойдаланган ҳолда, маъмурий ҳуқуқбузарлик иши ва жиноят иши кўриб чиқилади, зарур суриштирув, тергов, прокурор назорати ва суд ҳаракатлари натижалари тизимга киритилиб, натижаси кенг оммага маълум қилишнинг тизимли ягона ёндашуви йўлга қўйилади;

3.1. Ўзбекистон Республикасининг “Сунъий интеллект тўғрисида”ги Қонуни қабул қилиш;

3.2. Ўзбекистон Республикасининг “Сунъий интеллект тўғрисида”ги Қонуни қабул қилиниши муносабати билан қонунчилик ҳужжатларига, шу жумладан, Вазирлар Маҳкамасининг “Бутунжаҳон Интернет тармоғида ахборот хавфсизлигини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” 2018 йил 5 сентябрдаги 707-сон қарори⁶⁴⁰ ва бошқа ҳужжатларга ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш керак. Жумладан, Ҳукуматнинг мазкур қарорида:

1-бандни “сунъий интеллект технологияларидан фойдаланган ҳолда шахсга доир маълумотларга қонунга ҳилоф равишда ишлов бериш, уларни оммавий ахборот воситаларида, телекоммуникация тармоқларида ёки Интернет жаҳон ахборот тармоғида тарқатиш”, деган мазмундаги алоҳида хатбоши билан тўлдириш;

сунъий интеллектнинг чеклови Интернет тармоғи веб-сайтидан ва (ёки) веб-сайт саҳифаларидан фойдаланишни чеклашдан қисман фарқ қилишини инобатга олиб, унинг алоҳида тартибини назарда тутувчи Низом ёки Регламент тасдиқланиши, бу жараёнлар схемада ҳам ўз аксини топиши;

3.3. Амалдаги қонунчилик ҳужжатларида сунъий интеллект мавжуд бўлган ахборот тизимлари, платформалар, веб-сайтлар ва бошқа техник воситаларда ахборот ва киберхавфсизликни таъминлашнинг ташкилий-ҳуқуқий чора-тадбирлари, шу жумладан, рақамли изларни логлаш, уларни сақлаш, электрон маълумот ва рақамли далилларни йиғиш, сақлаш, тақдим этиш, унга ишлов беришнинг барча шаклларида оид муносабатлар белгилаш;

⁶⁴⁰ Вазирлар Маҳкамасининг “Бутунжаҳон Интернет тармоғида ахборот хавфсизлигини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” 2018 йил 5 сентябрдаги 707-сон қарори // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

3.4. Ўзбекистон Республикаси қонунчилиги билан тарқатилиши тақиқланган ахборот мавжуд бўлган Интернет тармоғи Реестрида айнан сунъий интеллект билан боғлиқ алоҳида қисм (устун) бўлиши ва шу орқали чекланган сунъий интеллектлар ва улардаги ахборотларнинг аниқ статистикасини юритиш;

3.5. Сунъий интеллект билан ишлашда бу технологиялар серверлари ва маълумотлар базаларининг катта қисми хорижий давлатларда жойлашганлиги, уларнинг бошқаруви хусусий, давлат ёки нодавлат сектор вакилларида эканлиги Ўзбекистон Республикаси фуқароларининг шахсга доир ва шахсий маълумотларининг хавфсизлигини таъминлашда бир талай муаммоларни келтириб чиқариши мумкин. Шу сабабли бу борадаги муносабатлар қонунчилигимизда ва халқаро ҳужжатларда тартибга солиб қўйилиши;

4.1. Болаларнинг ахборотга доир ҳуқуқларининг кафолатларини таъминлаш ва уларнинг соғлиғига зарар етказувчи ахборотдан уларни ҳимоя қилиш мақсадида қуйидагиларни амалга оширишни назарда тутувчи Ўзбекистон Республикаси Президентининг қарорини қабул қилиш зарур ва ушбу қарор билан қуйидагилар амалга оширилиши:

(а) ижтимоий тармоқлар ва мессенжерларда болаларнинг шахсий ҳисобини очишнинг энг кам ёши 16 ёш эканлигини белгилаш ва ушбу мажбурият бажарилишини таъминлашни унинг ота-онаси ва уларнинг ўрнини босувчи шахслар ҳамда таълим ташкилотларига юклаш ва уларни Ўзбекистон Республикасининг “Бола ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисида”ги ва “Болаларни уларнинг соғлиғига зарар етказувчи ахборотдан ҳимоя қилиш тўғрисида”ги қонунларида акс эттириш;

(б) болаларнинг тасвирини унинг шахсга доир маълумоти деб белгилаш ва уни муҳофаза қилиш, боланинг тасвиридан унинг ота-онаси ва уларнинг ўрнини босувчи шахслар ҳамда учинчи шахсларнинг фойдаланишига оид ҳуқуқ ва мажбуриятларни Ўзбекистон Республикасининг “Бола ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисида”ги Қонунида назарда тутиш ва бундан келиб чиқиб Ўзбекистон Республикасининг “Шахсга доир маълумотлар тўғрисида”ги Қонуни ва Оила кодексига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш;

(в) болаларнинг ахборотга доир ҳуқуқларининг кафолатлари бузилишига оид қуйидагилар юзасидан:

телекоммуникация тармоқларида, шу жумладан, бутунжаҳон интернет тармоғида ахборот маҳсулотининг ёшга оид таснифи, болаларнинг ижтимоий тармоқлар ва мессенжерларда рўйхатдан ўтиш ёшига оид талабни бузганлик ва телекоммуникация тармоқларида унинг шахсга оид маълумотларни қонунга хилоф жойлаштириш ёки шу орқали фойда кўриш, шунингдек, ушбу ҳаракатлар содир этишга оператор ва провайдерларнинг йўл қўйиши;

Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекснинг 189-189¹-моддаларида назарда тутилганидан ташқари, боланинг шахсияти, камолоти ва маънавиятига зиён етказувчи ва зарарли ахборотни телекоммуникация тармоғига жойлаштириш ва тарқатганлик учун Маъмурий

жавобгарлик тўғрисидаги кодексда 189³-189⁴-моддалар сифатида **маъмурий жавобгарликни белгилаш**;

(г) **Рақамли технологиялар вазирлигига Рақамли технологияларни ривожлантириш жамғармаси маблағлари ҳисобидан** қуйидагиларни амалга ошириш бўйича топшириқ бериш:

“Uzinfocom” ягона интегратор” МЧЖ томонидан **“Болалар ҳимояси”** ахборот тизимини ишлаб чиқиш ва амалиётга жорий қилиш ва уни доимий техник қўллаб-қувватланишини таъминлаш;

“Болалар ҳимояси” ахборот тизимида телекоммуникация тармоқларида, шу жумладан, бутунжаҳон интернет тармоғида ахборот маҳсулотининг ёшга оид таснифи, болаларнинг ижтимоий тармоқлар ва мессенжерларда рўйхатдан ўтиш ёшига оид талабни бузганлик ва телекоммуникация тармоқларида унинг шахсга доир маълумотини қонунга ҳилоф жойлаштириш ёки шу орқали фойда кўришга йўл қўйганлик ҳолатини автоматик аниқлаб берувчи сунъий интеллект технологиялари ва “ақлли тизим”лар фаолиятига оид **“Болалар ҳимояси” мобил иловаси** фаолиятини йўлга қўйиш;

“Prezidentning virtual qabulxonasi” тизимида ва **“112” ягона диспетчерлик хизматида** 24/7 режимида боланинг ахборотга доир ҳуқуқларини бузишга оид муурожаатларини қабул қилиш ва унинг ваколатли идоралар томонидан кўриб чиқиш натижасини **“Prezidentning virtual qabulxonasi”** тизимида мажбурий жойлаштиришга оид алоҳида модул жорий этиш ва уни **“Болалар ҳимояси”** ахборот тизими билан ўзаро интеграция қилиш;

манфаатдор идоралар ахборот тизимлари билан тўлиқ интеграция қилишни ва манфаатдор азорлик ва идоралар фаолиятида ушбу ахборот тизими йўлга қўйилишини яқунлаш;

боланинг ёшига тўғри келмайдиган ижтимоий тармоқларга кириши устидан назорат **“Болалар ҳимояси”** ахборот тизими ва унинг мобил иловаси орқали сунъий интеллект ёрдамида аниқланиши ва унинг ота-онаси ва уларнинг ўрнини босувчи шахслар ҳамда ваколатли идоралар огоҳлантирилиши тизимини йўлга қўйиш;

“Болалар ҳимояси” ахборот тизимида матахассис фикри, ҳулоса, сўров, кўрсатма ва бошқа ҳужжатлар лойиҳаларини автоматик шакллантириш, сунъий интеллектга асосланган ҳолда таҳлил тизими, шунингдек, **“Зарарли ахборотдан ҳимоя”** модули орқали бола ҳуқуқларини таъминлашга оид давлат органлари ва бошқа ташкилотларнинг ўзаро идоралараро рақамли ҳамкорлиги, **“Қонуний вакил назорати”** модули орқали ота-оналар ўз фарзандларининг тармоқдан фойдаланишини назорат қилиш ва уни ваколатли идоралар мониторинг қилиш имконияти, **“Бола ҳуқуқлари мониторинги”** модули ва бошқа модуллар орқали давлат органлари ва бошқа ташкилотларнинг бола ҳуқуқларини ҳимоя қилиш бўйича амалга ошираётган ишларнинг сарҳисобини юритишни йўлга қўйиш;

“ZiyoNET” таълим порталида Ўзбекистон Республикаси фуқароларининг Ягона идентификация тизими орқали зарур ахборот

ресурсларини шакллантириш, республикадаги барча фойдали ахборот ресурсларини ушбу порталга ўтказиш, у билан зарур веб-сайтлар, ахборот тизимлари ва бошқа ижтимоий тармоқлар интеграциясини амалга ошириш, болаларнинг ахборот маҳсулотига нисбатан ёшнинг ҳисобга олиб, ахборот ресурсларини жойлаштириш, сунъий интеллект технологияси орқали зарур ахборотни топиш ва ундан фойдаланиш имкониятини назарда тутиб, фойдаланувчилар учун жуда қулай бўлган сунъий интеллектга асосланган “ZiyoNET” таълим порталининг янгиланган версиясини ишга тушириш;

“ZiyoNET” таълим порталида 16 ёшга тўлмаган болалар учун зарур бўлган ва уларнинг соғлиғига зарар етмайдиган барча зарур ахборот ресурсларини шакллантириш юзасидан зарур чоралар кўриб бориш;

(д) Олий таълим, фан ва инновациялар вазирлиги, Мактабгача ва мактаб таълими вазирлиги ва тизимида таълим ташкилотлари бўлган барча ташкилотлар:

фойдаланувчилар учун зарур бўлган ахборот ресурсларини аниқлаш ва уларни “ZiyoNET” таълим порталида жойлаштириш учун зарур чоралар кўришга мажбурлиги ва унинг назоратини Ахборотлаштириш ва телекоммуникация соҳасида назорат инспекцияси олиб бориши;

ота-оналар билан биргаликда 16 ёшга тўлмаган боланинг фойдаланувидаги смартфонда “Бола ҳимояси” мобил иловаси ёки унинг “Бола ҳимояси” ахборот тизими билан ўзаро интеграция қилинган ҳолда, фаол ҳолатда бўлишини таъминлашлари бўйича зарур топшириқ бериш;

(е) болаларнинг ахборотга доир ҳуқуқларининг кафолатларини таъминлаш мақсадида қуйидаги янгича тизимни йўлга қўйиш:

боланинг ота-онаси ва уларнинг ўрнини босувчи шахслар, шунингдек, учинчи шахслар “Болалар ҳимояси” мобил иловаси, “Prezidentning virtual qabulxonasi” тизими, “112” ягона диспетчерлик хизмати ёки бошқа усуллар орқали бола ҳуқуқларининг бузилиши бўйича мурожаатлар йўллаш имкониятига эга бўлишади;

Ички ишлар вазирлиги, Ижтимоий ҳимоя миллий агентлиги, Ахборотлаштириш ва телекоммуникация соҳасида назорат инспекцияси, Оммавий коммуникациялар масалалари бўйича марказ, телекоммуникация оператор ва провайдерлари, рўйхатдан ўтказувчилар мунтазам равишда телекоммуникация ва интернет бутунжаҳон ахборот тармоғида болаларнинг ахборотга доир ҳуқуқлари бузилишини мониторинг қилиб боради, мурожаатларни қабул қилади ҳамда мониторинг натижаларини ва мурожаат бўйича ўз хулосасини **“Болалар ҳимояси”** ахборот тизимида жойлаштириб боради;

Ахборотлаштириш ва телекоммуникация соҳасида назорат инспекцияси ўз кўрсатмаси орқали Рўйхатдан ўтказувчидан иш домендаги ҳуқуқбузар ҳақидаги маълумотларни олади ва натижасини **“Болалар ҳимояси”** ахборот тизимига киритади;

Ахборотлаштириш ва телекоммуникация соҳасида назорат инспекцияси томонидан сўралган маълумотлар ва ҳужжатларнинг тўлиқ тақдим этилмаганлиги аниқланса, Рақамли технологиялар вазирлиги

телекоммуникация соҳасига оид қонунчиликни бузганлиги учун тегишли оператор ёки провайдер фаолиятини ҳуқуқбузарлик бартараф этилгунига қадар вақтинчалик тўхтатади ва бу ҳақда натижасини **“Болалар ҳимояси”** ахборот тизимига киритади;

Ижтимоий ҳимоя миллий агентлиги хулоса ва унга асос сифатида кўрсатилган материалларни **5** кун ичида кўриб чиқиб, ўзининг мутахассислик фикрини **“Болалар ҳимояси”** ахборот тизимига жойлаштиради ва зўравонликдан жабр кўрган болага ҳимоя ордери беришга оид қонунчиликдаги тартиб-таомилларни амалга оширади;

мутахассислик фикри жойлаштирилган вақтдан бошлаб **10** кун ичида ахборотлаштиришга оид қонунчилик талабидан келиб чиқиб, тегишли ахборотни Рақамли технологиялар вазирлиги чекланишини таъминлайди ва натижасини **“Болалар ҳимояси”** ахборот тизимига киритади;

Ички ишлар вазирлиги ҳуқуқбузарни тўлиқ шахсига аниқлик киритиб, суриштирув ҳаракатларини ўтказган ҳолда, натижаси бўйича маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги баённома ва тақдимнома **“Болалар ҳимояси”** ахборот тизимида кўринишини таъминлайди;

болаларнинг ахборотга доир ҳуқуқларининг кафолатлари бузилишига оид ҳуқуқбузарликлар бўйича суд қарорлари ва унинг ижроси **“Болалар ҳимояси”** ахборот тизимида кўриниши учун суд ва мажбурий ижро органлари масъул ҳисобланади;

Болалар омбудсмани бола ҳуқуқларининг кафолатларига оид қонунчилик ҳужжатлари ижроси тегишли давлат органлари ва ташкилотлари томонидан бажарилиши устидан назорат қилади ва қонун бузилиши ҳолатлари юзасидан зарур чоралар кўриб боради;

Болалар омбудсмани, Ички ишлар вазирлиги, Ижтимоий ҳимоя миллий агентлиги, Ахборотлаштириш ва телекоммуникация соҳасида назорат инспекцияси, Оммавий коммуникациялар масалалари бўйича марказ, Олий суд, Мажбурий ижро бюроси, телекоммуникация оператор ва провайдерлари, шунингдек, рўйхатдан ўтказувчилар **“Болалар ҳимояси”** ахборот тизимидан тўлиқ ва етарлича фойдаланишининг техник имкониятини яратиш Болалар омбудсмани белгилаб берган доирада Рақамли технологиялар вазирлиги томонидан таъминланади;

(ж) Болаларнинг ахборотга доир ҳуқуқларининг кафолатлари тўлиқ ва етарлича жойларда ижро этилишини таъминлаш мақсадида Адлия вазирлиги, Ижтимоий ҳимоя миллий агентлиги, Болалар омбудсмани, Бош прокуратура, Ички ишлар вазирлиги, Мактабгача ва мактаб таълим вазирлиги, Оила ва хотин-қизлар қўмитасига жойларда болаларнинг ахборотга доир ҳуқуқларининг кафолатларига оид янгича тартибнинг мазмун-моҳиятини тушунтиришни тўғри йўлга қўйиш учун топшириқ бериш;

4.2. Ҳуқумат қарори билан қуйидагиларни назарда тутиш керак:

ижтимоий тармоқлар ва мессенжерларда боланинг ёши ва ахборот маҳсулотининг ёшга доир таснифини аниқлашнинг мажбурий техник талаблари ва уни сунъий интеллект технологиялари орқали мобил илова ёрдамида аниқлаш тартибини тасдиқлаш ҳамда уни амалиётга жорий этиш;

болаларнинг тасвиридан фойдаланганлик, шу жумладан, уни реклама қилганлик учун банкда боланинг шахсий ҳисоб рақамини шакллантириш, ушбу маблағлардан фойдаланиш ва тасарруф этиш тартибини белгилаш, бунда болаларнинг шахсга доир маълумотидан фойдаланганлик, шу жумладан, уни реклама қилганлик учун банкда боланинг алоҳида ҳисоб рақамини очиш мажбуриятини унинг ота-онаси ва уларнинг ўрнини босувчи шахсларга юклашни қайд этиш;

Вазирлар Маҳкамасининг “Ўзбекистон Республикаси ахборот ресурсларини тайёрлаш ва уларни маълумотларни узатиш тармоқларида, шу жумладан, интернетда тарқатиш тартиби тўғрисидаги низомни тасдиқлаш тўғрисида” 1999 йил 26 мартдаги 137-сон қарорини бугунги кун талабига мослаштирган ҳолда, тармоқда боланинг шахсига доир маълумотларни жойлаштириш ва тарқатиш тартиби ҳамда тармоқдан фойдаланиш қоидаларини назарда тутиш;

4-боб. Одил судловни таъминлаш ва кибержиноятчиликка қарши курашиш бўйича

1.1. Қуйидагиларни назарда тутувчи Ўзбекистон Республикаси Президентининг “**Киберкоррупцияга қарши курашишнинг ташкилий ва жиноий-ҳуқуқий асосларини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида**”ги Фармонини қабул қилиш:

соғлиқни сақлаш, таълим, давлат бошқаруви, маҳалла, ижтимоий ҳимоя, рақамлаштириш, шу жумладан, рақамли активлар, давлат харидлари соҳасида рақамлаштириш орқали коррупцияга қарши курашишни назарда тутувчи “йўл-харитаси”ни тасдиқлаш;

“Киберхавфсизлик тўғрисида”ги Қонун талабидан келиб чиқиб, Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратураси ва Ички ишлар вазирлигининг кибержиноятларни тергов қилиш ваколатини Давлат хавфсизлик хизматига ўтказиш;

“Киберхавфсизлик маркази” ДУКни қайта ташкил этиб, Давлат хавфсизлик хизматининг таркибида Ўзбекистон Республикаси Киберхавфсизлик агентлигини ташкил этиш;

Агентлик фаолиятини 24/7 режимга ўтказиш орқали унинг миллий ва халқаро майдонда киберҳуқуқбузарликлар ва кибержиноятларга қарши курашиш бўйича аниқ ваколатларини белгилаш;

Агентлик таркибига Оммавий коммуникациялар маркази ва Телекоммуникация тармоқларини бошқариш Республика марказини ўтказиш;

Агентликка Ички ишлар вазирлиги, Адлия вазирлиги, Рақамли технологиялар вазирлиги, Истиқболли лойиҳалар миллий агентлиги, Ахборот ва оммавий коммуникациялар агентлиги, Марказий банк, Коррупцияга қарши курашиш агентлиги, Ахборотлаштириш ва телекоммуникациялар соҳасида назорат инспекциясининг ахборотлаштириш, шахсга доир маълумотлар, шу жумладан, ахборот ва киберхавфсизлик соҳасида назорат қилиш ва текшириш вазифа ва функцияларини ўтказиш орқали бир-бирини такрорловчи ва ўхшаш ваколатларни қисқартириш;

Агентликка Ички ишлар вазирлиги ҳамда Ахборотлаштириш ва телекоммуникациялар соҳасида назорат инспекциясининг ахборотлаштириш, шахсга доир маълумотлар, шу жумладан, ахборот ва киберхавфсизлик соҳасида маъмурий ҳуқуқбузарликлар ишини юритиш, шу жумладан, маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги баённомани тузиш ва судга киритиш вазифа ва функцияларини ўтказиш орқали бир-бирини такрорловчи ва ўхшаш ваколатларни қисқартириш;

кибержиноятларга нисбатан тезкор жиноят-қидирув, тергов ҳаракатлари ва суд процессини ўтказишга масъул бўлган Давлат хавфсизлик хизмати тузилмасида **кибермутахассис** ва **кибертерговчи** лавозимларини жорий этиш;

Ўзбекистон Республикаси Олий судининг Жиноят судлов ҳайъати, Қорақалпоғистон Республикаси, вилоят ва Тошкент шаҳар судлари таркибида алоҳида кибермаъмурий ҳуқуқбузарликлар ва кибержиноятларни кўриб чиқишга ихтисослаштирилган “**судьялар корпуси**”ни шакллантириш;

Маъмурий ҳуқуқбузарликлар тўғрисида ягона электрон иш юритув тизими, “Электрон жиноий-ҳуқуқий статистика” ягона ахборот тизими ва “e-anticor.uz” платформасини ягона платформага ўтказиш;

киберҳуқуқбузарликлар, шу жумладан, киберкоррупцияга оид мурожаатларни текзорлик билан кўриб чиқиш ва ҳал этишга доир “**Cybersecurity**” ахборот тизимини ишлаб чиқиб, ягона платформадаги ахборот тизимлари ва республикадаги барча ахборот тизимлари билан унинг ўзаро интеграциясини амалга ошириш;

киберҳуқуқбузарликлар ва кибержиноятлар бўйича мурожаатларни, шу жумладан, pm.gov.uz веб-сайти ва “eanticor.uz” ахборот тизимидаги киберҳуқуқбузарликларга оид мурожаатларни автоматик қабул қилиш ва таҳлил қилиш, реал вақт режимида мурожаатни кўриб чиқиш имкониятини берувчи, тезкор автоматлаштирилган, сунъий интеллектга асосланган “ССА” платформасини амалиётга жорий қилиш ва унинг Регламентини тасдиқлаш;

сунъий интеллект технологиялари орқали киберҳуқуқбузарликлар ва кибержиноятларни башорат қилиш (прогноз қилиш), суриштирувчи, терговчи, суд қарорларини қайта кўриб чиқиш, уларга киберҳуқуқбузарлик ва кибержиноятларни аниқлаш, фош этиш, ҳукм тайинлаш учун маслаҳатчи, таҳлил қилиш, коррупцияга қарши курашиш бўйича амалга оширилган вазифаларни таҳлил қилиш ва самарадорлигини баҳолаш имкониятини йўлга қўйиш;

“Ахборот технологиялари ва ахборот ресурсларини ривожлантириш маркази” масъулияти чекланган жамиятининг ташкилий-ҳуқуқий шаклини давлат муассасасига айлантириб, “Рақамли технологиялар ва техник воситалар Республика экспертиза маркази” этиб қайта ташкил этиш;

киберкоррупцияга қарши курашиш бўйича ягона техник жиҳатдан тартибга солишга доир норматив ҳужжат лойиҳасини ишлаб чиқиш;

киберкоррупцияга қарши курашиш бўйича халқаро рейтинг ва индексларда юқорилаш бўйича аниқ вазифаларни белгилаб олиш;

Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасининг Киберхавфсизлик стратегиясини белгилаш ва кибержиноятчиликнинг олдини олиш тизимини такомиллаштириш тўғрисида” 2026 йил 10 мартдаги ПФ–38-сон Фармонида ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш;

ушбу қарордан келиб чиқиб бир вақтнинг ўзида қонун ости ҳужжатларини мазкур қарорга мувофиқлаштириш;

1.2. Қуйидагиларни назарда тутувчи Ўзбекистон Республикасининг **“Киберкоррупцияга оид ҳуқуқбузарликларга қарши курашиш такомиллаштирилиши муносабати билан айрим қонун ҳужжатларига ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида”**ги Қонунини қабул қилиш:

1) “Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида”ги Қонунда:

киберкоррупция, коррупцияга оид ҳуқуқбузарлик, коррупцияга оид жиноят, киберкоррупцияга оид ҳуқуқбузарлик, киберкоррупцияга оид жиноят, киберхавфсизлик ҳодисаси, кибермакон, киберхавфсизлик объекти тушунчаларини назарда тутиш;

киберкоррупциядан келиб чиқиб, ваколатли идораларнинг ваколатларига аниқлик киритиш;

сунъий интеллектнинг коррупцияга қарши курашишда иштирок этиш тартбини белгилаш;

коррупция ва киберкоррупцияга оид ҳуқуқбузарлик ва жиноятлар рўйхатини тасдиқлаш;

2) “Киберхавфсизлик тўғрисида”ги Қонунга ўзгартиш ва қўшимчалар киритиб, киберкоррупциядан келиб чиқиб киберхавфсизлик объектига аниқлик киритиш;

3) Жиноят кодексига киберкоррупция бўйича илғор хорижий тажриба ва илмий-ҳуқуқий жиҳатдан илова қилинаётган ахборот-таҳлилий материалдан келиб чиқиб, ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш ҳамда VIII бўлимида кибержиноят, кибермакон, киберкоррупция ва коррупция тушунчаларни назарда тутиш;

4) Жиноят-процессуал кодексининг 345-346-моддаларида кибержиноятларни тергов қилиш ва ҳудудийлик масаласига аниқлик киритиш;

5) Киберхавфсизлик агентлигига МЖтКнинг телекоммуникация ва Интернет тармоғида ёки ушбу тармоқдан фойдаланиб, шунингек, Ўзбекистон Республикаси Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекснинг 46-46¹-, 56² ва 56⁴-моддалари (телекоммуникация ва Интернет тармоғидан фойдаланиб содир этилган ҳоллар), 61¹-моддаси (киберкоррупцияга оид қисми), 151, 155-155³-моддалари, 193¹-193²-моддалари (киберкоррупцияга оид қисми)га оид ҳуқуқбузарликлар ва бошқа кибермаъмурий ҳуқуқбузарликларни бўйича маъмурий баённома тузиш, суриштирув ўтказиш ва уни МЖтКнинг 282-моддасига асосан, судга тақдим этиш ваколатини бериш;

6) қуйидаги қонунларга ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш:

“Ахборотлаштириш тўғрисида”ги Қонунда “сунъий интеллект”, “сунъий интеллект технологиялари” тушунчаларини акс эттириб, сунъий интеллектнинг ахборот ва киберхавфизлигини белгилаш;

“Марказий банк тўғрисида”ги, “Банклар ва банк фаолияти тўғрисида”ги, “Тўловлар ва тўлов тизимлари тўғрисида”ги, “Электрон тижорат тўғрисида”ги, “Телекоммуникациялар тўғрисида”ги, “Шахсга доир маълумотлар тўғрисида”ги, “Электрон рақамли имзо тўғрисида”ги, “Электрон ҳукумат тўғрисида”ги, “Электрон ҳужжат айланиши тўғрисида”ги, “Банклардаги омонатларни ҳимоя қилиш кафолатлари тўғрисида”ги, “Нобанк кредит ташкилотлари ва микромолиялаштириш фаолияти тўғрисида”ги, “Манфаатлар тўқнашуви тўғрисида”ги, “Прокуратура тўғрисида”ги, “Судлар тўғрисида”ги, “Ўзбекистон Республикаси Давлат хавфсизлик хизмати тўғрисида”ги, “Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси тўғрисида”ги, “Ички ишлар органлари тўғрисида”ги, “Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси депутатининг ва Сенати аъзосининг мақоми тўғрисида”ги, “Халқ депутатлари вилоят, туман ва шаҳар кенгаши депутатининг мақоми тўғрисида”ги, “Давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари фаолиятининг очиқлиги тўғрисида”ги қонунларида киберхавфсизлик субъекти сифатида ахборот ва киберхавфсизликни таъминлаш ва киберҳуқуқбузарликлар, кибержиноятлар, шу жумладан, киберкоррупцияга қарши курашиш бўйича давлат органлари ва ташкилотларининг аниқ мажбуриятларини белгилаш;

2.1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг **“Киберкоррупцияга қарши курашишнинг ташкилий ва жиноий-ҳуқуқий асосларини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”**ги қарорини қабул қилиб у асосида:

1) БМТнинг Кибержиноятчиликка қарши конвенциясига қўшилганлиги муносабати билан алоҳида бу бўйича қонунчилик ҳужжатини қабул қилиш орқали олиб борилаётган ислохотларни ҳуқуқий мустаҳкамлаш:

(а) Европа Кенгашининг коррупция учун жиноий жавобгарлик тўғрисидаги Конвенцияси (1999);

(б) Европа Кенгашининг коррупция учун фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарлик тўғрисидаги Конвенцияси (1999);

(в) Америка давлатлари ташкилотининг Коррупцияга қарши курашиш конвенцияси (1996) (Inter-American Convention Against Corruption);

(г) Африка Иттифоқи коррупция ва иқтисодий жиноятларга қарши курашиш бўйича конвенцияси (African Union Convention on Preventing and Combating Corruption) (2003);

(д) Араб коррупцияга қарши конвенцияси (Arab Convention on Combating Corruption);

(е) Makka Al-Mukarrama Конвенцияси;

(ж) Будапешт конвенцияси (Европа Кенгашининг кибержиноятчиликка оид конвенцияси);

(к) Халқаро даражадаги киберхавфсизлик соҳасидаги стандартлар ва техник ҳужжатлар;

2) тезкор автоматлаштирилган ва миллий сунъий интеллектга асосланган “ССА” платформасини амалиётга жорий қилиш ва унинг Регламентини тасдиқлаш;

3) “ССА” платформасига республикадаги барча ахборот тизимларини улаш ва ўзаро ҳимояланган интеграциялашган, реал вақт режимида республика ва халқаро майдонда бўлаётган ҳолат ҳақида маълумот берувчи кучли тизим фаолиятини йўлга қўйиш;

4) “ССА” платформасининг эгаси ва операторини белгилаш;

5) Ўзбекистон Республикасининг қонунчилигини Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг кибержиноятчиликка қарши Конвенциясига ва бошқа халқаро ҳужжатларга мувофиқлаштириш;

3.1. Ўзбекистон Республикасининг алоҳида Қонуни билан мажбурий медиация қўлланиладиган низоларнинг аниқ рўйхатини тасдиқлаш;

3.2. Медиация институтини тўлиқ рақамлаштириш ва шаффофлигини таъминлаш мақсадида қуйидагиларни назарда тутувчи Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Медиация соҳасидаги муносабатларни тартибга солишни такомиллаштириш тўғрисида”ги қарори лойиҳасини Президент Администрациясига киритиш:

медиация тартиб-таомиллари қўлланиладиган соҳалар қаторига мажбуриятни таъминлаш усули сифатида фуқаровий, солиқ, давлат харидлари, тарафлардан бири давлат органи, ташкилоти ёки тадбиркорлик субъекти бўлган, шунингдек маъмурий ҳуқуқбузарлик ва жиноят ишларида етказилган зарар билан боғлиқ низо бўлган ишларни киритиш;

маъмурий ҳуқуқбузарлик ва жиноят ишида медиация тартиб-таомили қўлланганлиги сабабли маъмурий ҳуқуқбузарлик ва жиноят иши қўзғатишни рад этиш ва юритилаётган ишни тугатишдан келиб чикиб, Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекс ва Жиноят-процессуал кодексига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш;

медиация қўлланиладиган низоларнинг ягона рўйхатини тасдиқлаш;

медиация қўлланиладиган низолар бўйича судлар томонидан тарафларга мажбурий медиацияни таклиф қилиш ва унинг натижаси асосида иш юритишни тугатиш ёки давом эттириш амалиётини йўлга қўйиш;

медиация қўлланилган ишлар туфайли судларда ҳал қилинган низолар бўйича медиаторни рағбатлантириш тартиб-таомилларини белгилаш;

медиаторга давлат органлари ва ташкилотлари, шунингдек, судда кўрилаётган медиация қўлланиладиган низолар бўйича автоматик хабарнома бериш имкониятини йўлга қўйиш;

профessional медиаторларга тўланган ҳақ солиқ солиш объекти ҳисобланмаслигини белгилаш;

сунъий интеллект технологиясига асосланган **“Рақамли медиация”** комплекс ахборот тизими ва унинг мобил иловасини жорий этиш;

“Рақамли медиация” комплекс ахборот тизимидан фойдаланган ҳолда, медиация тартиб-таомилларини амалга ошириш тартиби тўғрисидаги низомни тасдиқлаш;

медиация тартиб-таомилларини тўлиқ **“Рақамли медиация”** комплекс ахборот тизимидан мажбурий фойдаланган ҳолда амалга ошириш механизмини белгилаш;

“Рақамли медиация” комплекс ахборот тизими ва унинг мобил иловаси орқали реал вақт режимида амалга ошириш учун қуйидаги имкониятларни яратиш:

“Рақамли медиация” комплекс ахборот тизимида медиатор ва тарафларнинг шахсига, мол-мулкига, яшаш ва турган манзилига, низо предметига оид бошқа маълумотларни идоралараро электрон ҳамкорлик йўли билан олиш, анъанавий усулларда тўлдириш;

медиация қўлланиладиган низоларнинг рўйхати ва ушбу рўйхат асосида Республикада амалга оширилган медиатив келишувлар, уларни тасдиқлаган медиаторлар ва келишувларнинг натижалари;

профессional медиаторларни тайёрлаш учун зарур бўлган рақамли ўқув платформасида таълим олиш;

профессional медиаторлар реестри;

медиатив келишувлар ва медиация тартиб-таомили орқали тамомланган ишлар реестри;

идоралараро электрон ҳамкорлик йўли билан медиатор ва тарафлар, улар томонидан тузилган ва QD-код билан тасдиқланган медиатор келишувлар, уларнинг ижроси ҳақидаги маълумотларни олиш;

медиатив келишув тузиш учун оферта йўллаш, уни акцеплаш, оферта ва таклифларни кўриб чиқиш, муҳокама қилиш;

медиаторга медиатив келишув тузиш учун зарур маълумот ва далилларни тақдим этиш, медиаторнинг тарафларга тарафлар учун муқобил таклифлар тақдим этиш;

тарафларга чақирув қоғозини юбориш, тарафлар ўртасида медиатор иштирокида видеоконференция алоқа режими орқали медиатив келишув муҳокамасини амалга ошириш;

медиатив келишув лойиҳасини таҳрирлаш, медиатив келишув тузиш, унга ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш, уни бекор қилиш, тасдиқлаш ва уни QD-код билан тасдиқланган медиатив келишувни юклаб олиш;

медиатор учун ҳақ тўлаш;

медиатор, тарафлар, платформа фойдаланувчиларининг ҳуқуқ ва мажбуриятлари, ушбу мажбуриятдан келиб чиқиб жавобгарлиги, шикоят қилиш тартиби, медиатив келишув тузишнинг оқибатлари таҳлилини билиш;

Ягона интерактив давлат хизматлари портали, Солиқ органларининг электрон давлат хизматлари портали **“Рақамли медиация”** комплекс ахборот тизими ва унинг мобил иловаси орқали реал вақт режимида амалга оширилган ҳаракатлар ҳақида хабарнома олиш;

Ўзбекистон Республикаси Олий судининг интерактив хизматлари портали билан интеграция қилган ҳолда, судларга медиация келишувларини ҳамда манфаатдор тарафлар медиация келишувлари қабул қилинганлиги муносабати билан иш юритишни тугатиш, кўрмасдан қолдириш ҳақидаги ажримларни ягона платформадан олиш;

видео, аудио ва овозли ёзувларни матнга айлантириш орқали медиация тартиб-таомилларини содда ва қулай усулда амалга ошириш;

медиаторга давлат органлари ва ташкилотлари, шунингдек, судда қўрилаётган медиация қўлланиладиган низолар бўйича автоматик хабарнома бериш имкониятини йўлга қўйиш;

тарофлар ва медиаторга Ягона интерактив давлат хизматлари портали, Солиқ органларининг электрон давлат хизматлари портали, тасдиқлашнинг ID картадаги QD-kod ва Face ID усулларида фойдаланиб рўйхатдан ўтган ҳолда, “Рақамли медиация” комплекс ахборот тизими ва унинг мобил иловаси орқали ўзлари иштирок этган медиация тартиб-таомиллари ҳақидаги жараёнлар билан танишиш ҳамда зарур маълумотларни олиш, тизимда зарур маълумотлар билан ишлаш;

4.1. Ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланиб содир этилган жиноят ва кибержиноятларни фош этишда экспертизанинг ролини янада кучайтириш ҳамда киберэкспертизани янги босқичга олиб чиқиш мақсадида қуйидагиларни назарда тутувчи Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Рақамли криминалистикани тизимлаштириш ва янги босқичга олиб чиқиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарорини қабул қилиш шарт:

(а) ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланиб содир этилган жиноятлар ва ҳуқуқбузарликлар, шу жумладан, кибержиноятлар бўйича қўлланиладиган экспертизалар этиб тизимини яратиш ва унга телекоммуникация тармоғи экспертизаси, телекоммуникация инфратузилмаси экспертизаси, ахборот тизими экспертизаси, компьютер ахбороти ва электрон маълумотлар экспертизаси, дастур ва дастурий таъминот экспертизаси, криптографик экспертиза, алоқа қамрови ва сифати экспертизаси, суд-кибер экспертиза, суд-иқтисодий киберэкспертизани киритиш;

(б) ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланиб содир этилган жиноятлар ва кибержиноятлар бўйича олинган мутахассислик фикри ва тайинланган экспертиза хулосаларининг, шунингдек, далилларнинг қонунийлиги, ишончли эканлиги ва олинган манбаларнинг тўғри эканлигининг назарда тутувчи, рақамли далиллар, шу жумладан, электрон ҳужжатлар ва маълумотлар ҳамда техник воситалар бўйича тўлиқ ягона юридик-техник хулоса берувчи **суд-кибер экспертизаси** фаолиятини йўлга қўйиш;

(в) “Ахборот технологиялари ва ахборот ресурсларини ривожлантириш маркази” масъулияти чекланган жамиятини давлат муассаси сифатида “Республика рақамли технологиялар экспертиза маркази” номи остида қайта ташкил этиш;

(г) ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланиб содир этилган жиноятлар ва кибержиноятлар бўйича берилган хулоса ва мутахассислик фикри юзасидан суд-кибер экспертизаси хулосасини бериш ваколатини “Республика рақамли технологиялар экспертиза маркази” ДМга бериш орқали Республикадаги барча ушбу соҳага оид экспертиза хулосалари

ва мутахассислик фикрларининг ягона юридик-техник амалиётини йўлга қўйиш;

(д) кибержиноятлар бўйича махсус экспертларни ва мутахассисларни тайёрлашнинг мактабгача таълим-мактаб-олий таълим-олий таълимдан кейинги таълим тизимини ўз ичига олувчи, юридик ва техник билимларни тўлиқ ўзида қамраб олувчи **“Киберкриминалист”** махсус ўқув дастурини тайёрлаш ва йўлга қўйиш;

(е) жиноят, фуқаролик ва халқаро ҳуқуқ ҳамда махсус техник фанларни тўлиқ ўзида қамраб олувчи **“Киберкриминалистика”** ихтисослигини очиш ва мавжуд классификатор ҳамда ўқув курсини танқидий қайта кўриб чиқиш;

(ж) Киберкриминалистика дарсликларини мактабгача таълим-мактаб-олий таълим ва олий таълимдан кейинги таълим шаклида мажбурий ўқитишни ўқувчининг ёши ва қизиқишларига қараб йўлга қўйиш;

(з) ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланиб содир этилган жиноятлар ва кибержиноятлар бўйича жалб қилинадиган мутахассислар ва экспертларнинг онлайн базаси ва реестрини шакллантириш, юритиш, уларга тўланадиган тўловлар миқдорларини очиқ платформада кўриб туриш имкониятини яратиш;

(к) ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланиб содир этилган жиноятлар ва ҳуқуқбузарликлар, шу жумладан, кибержиноятлар бўйича экспертиза хулосасини фақатгина сертификатга эга бўлган экспертлар шуғулланиши мумкинлигини белгилаш;

(л) қуйидагиларни тасдиқлаш;

ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланиб содир этилган жиноятлар ва кибержиноятлар бўйича мутахассислик ва экспертлик фикрини ва хулосасини берувчи ташкилотлар, экспертлар ва мутахассисларга қўйилган мажбурий талаблар рўйхати;

ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланиб содир этилган жиноятлар ва кибержиноятларга оид ишлар бўйича мутахассис ва экспертни жалб қилиш ҳамда жинот иши бўйича мутахассислик фикри ва хулосаси олишнинг махсус тартиби тўғрисидаги низом;

ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланиб содир этилган жиноятлар ва кибержиноятлар бўйича қўлланиладиган экспертиза турлари рўйхати;

кибержиноятлар натижасида келиб чиққан зарарни ҳисоблаш методикаси;

суд-кибер экспертизасини тайинлаш ва экспертиза хулосасини олиш тартиби тўғрисидаги низом;

(м) баҳолаш имкони бўлмаган муҳим ахборот инфратузилмаси объектлари тоифаларидан келиб чиқиб, ҳар бир объектни анча, кўп ва жуда кўп миқдорга кўпайтириш йўли билан зарарни аниқлаш амалиётини йўлга қўйиш;

(н) Жиноят-процессуал кодекси ва Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексга далилларнинг қонунийлиги, ишончли ва олинган манбаларнинг тўғри эканлигини аниқлаш учун Жиноят кодекси ва Маъмурий жавобгарлик

тўғрисидаги кодексдаги ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланиб содир этиладиган жиноятлар, кибержиноятларга оид ишларда мажбурий равишда суд-кибер экспертизаси, алоқа сифати ва қамровини ҳамда алоқанинг аҳоли, тирик мавжудотларга салбий таъсирини аниқлаш мақсадида алоқа сифатига оид қилмишлар ва ҳуқуқбузарликлар бўйича алоқа қамрови ва сифати экспертизаси мажбурий ўтказилиши юзасидан ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш бўйича топширик;

5.1. Ўзбекистон Республикасининг қонунчилигига қуйидаги ўзгартириш ва қўшимчаларни киритиш зарур:

Ўзбекистон Республикаси “Судлар тўғрисида”ги Қонунининг номзодларнинг Судьялар олий мактабида мажбурий ўқиши ҳақидаги 68-модда сунъий интеллект технологиялари ва уларнинг ҳуқуқий оқибатлари бўйича мажбурий узлуксиз таълим олиш нормаси билан тўлдирилиши;

Фуқаролик процессуал кодексининг суд қарорларига оид 249-270-моддаларга судья томонидан 204-модда тартибида қарор қабул қилиш ёки процессуал ҳужжатлар лойиҳаларини тайёрлашда сунъий интеллект ёрдамидан фойдаланилганини аниқ кўрсатишни мажбурий қилувчи ўзгартиришлар киритилиши;

Судьялар одоб-ахлоқ кодексига суд тизимида қўлланиладиган сунъий интеллект тизимларини ишлаб чиқиш ва такомиллаштиришда судьяларнинг иштирок этиш тартиби белгиланиши, бунда технологик ютуқларда одоб-ахлоқ масалалари биринчи ўринда туриши таъминланиши;

Иқтисодий процессуал кодексининг суд қарорларига оид 176-179-моддаларга иқтисодий низоларни ҳал қилишда сунъий интеллект ёрдамидан фойдаланилгани тўғрисидаги маълумотларни ошкор қилишни мажбурий этувчи ўзгартиришлар киритилиши;

Маъмурий суд ишларини юритиш тўғрисидаги кодексининг суд қарорларига оид 154-164-моддаларга маъмурий қарорлар қабул қилишда сунъий интеллект ёрдамидан фойдаланилганини аниқ ошкор қилишни мажбурий этувчи ўзгартиришлар киритилиши;

5-боб. Илмий-тадқиқотларни такомиллаштириш ва кибералогия методологияси бўйича

1.1. “Кибералогия” фундаментал фанини жорий этиш мақсадга мувофиқ;

1.2. Ўзбекистон Республикасининг “Киберхавфсизлик тўғрисида” 2022 йил 15 апрелдаги ЎРҚ–764-сон Қонунида кибералогия ҳақида сўз юритилиб, кибертаълим тизими унга асосланиши зарурлиги белгиланиб, “кибержиноят” тушунчасининг таърифи ушбу Қонун ва Жиноят кодексига назарда тутиш, шунингдек, мазкур Қонунда “кибермуҳит” тушунчаси киритилиб, “кибермакон” ва “киберхавфсизлик объекти” тушунчаларининг таърифи қайта кўриб чиқиш, кибержиноятларнинг аниқ турларини БМТнинг 2024 йилдаги Кибержиноятчиликка қарши конвенциясидан олиш орқали ушбу соҳани ривожлантирилиб, кибержиноятларнинг барча аниқ турларининг рўйхатини шакллантириш;

1.3. Кибержиноятни содир этган хотин-қизларга нисбатан қонунчиликда белгиланган барча имтиёз ва преференцияларни, шу жумладан, одатдаги жиноятлари учун қонунчиликда белгиланган барча енгилликларни бекор қилиш;

1.4. Сунъий киберполигонларни яратиш, сунъий тузоқлар орқали Жиноят кодексининг 69-моддасидан унумли фойдаланиш, 2 йил давомида жиноятчиларга нисбатан тергов қилиш бошланишини вақтинчалик чўзиш ва уларнинг аниқ сони, жойлашган жойи, содир қилган қилмишининг барча далилларини сақлаб, уларни яқиндан билиб олиш тактикасини қўллаш;

1.5. Давлат органлари ва ташкилотларининг веб-сайтларига киберхужумларни содир этганлик ва уни қандай содир этганлигини тўлиқ очиқлаганлиги учун жавобгарликка тортиш бўйича вақтинча мараторий эълон қилиш даркор, бу орқали веб-сайтларнинг киберхавфсизлигини янада мустаҳкамлаш мумкин, энг муҳими “оқ ҳакер”ларнинг қонуний фаолиятини белгилаш ва кибержиноятни содир этган шахсларни фош қилган шахсларга қўмаклашганлик учун рағбатлантириш механизмларини жорий этиш;

1.6. қуруқ мажлисбозликдан воз кечиш, киберхавфсизлик маданиятини мультфильмлар, кинолар ва инфографикалар орқали сингдириш орқали давлат органларининг куч-қудратини кўрсатишга оид материалларни кўпайтириш ва уни намоиш қилиш;

1.7. Кибержиноятнинг олдини олиш учун кибержиноятчига энг яхши йўл психологик ҳужумдир, кибержиноятчи Ўзбекистонда кибержиноят содир этиши уни оғирлаштирувчи ҳолатда жавобгарликка тортилишига олиб келиши мумкинлигини, яхшиси “оқ ҳакер”лар йўлидан бориш мақсадга мувофиқлигини билиб олиши даркор, уни тушунтириш керак. Кўпчиликни ҳимоя қилгандан кўра, камчиликка нисбатан ҳужум қилиш афзаллигини тушуниб, тезкор ҳаракат қилиш мақсадга мувофиқдир. Оммавий ахборот воситалари ва веб-ресурсларда кибержиноятчи ушланганлигини ва жавобгарликка тортилганлигини, енгиллаштириш қўлланилмаслигини уқтириш керак, кўрсатиш керак ана ўшанда кибержиноятчилик кескин камайиши мумкин ва ўқиш ҳам, таълимот ҳам шундай бўлиши;

1.8. “кибер” сўзи “кибермуҳит, шу жумладан кибермакон” ва “ахборот-коммуникация технологиялари”га боғланиши, ахборот технологиялари, сунъий интеллект, телекоммуникация технологиялари ва бошқа технологиялар ахборот-коммуникация технологияларига кириши аниқ белгиланиб, нафақат кибералогия фанининг балки бошқа фанларнинг ҳам аниқ предмети, мақсад ва вазифалари кўрсатилиши;

1.9. Киберга оид муносабатлар бўйича илмий иш қилган, амалий ва илмий мутахассисларнинг аниқ реестрини юритиш, уларнинг малакасини тизимли ошириш ва бунинг учун улар олинган бепул малака ошириш туфайли олий таълим муассасаларида дарс бериш ва илмий фаолият билан шуғулланиш мажбуриятини юклаш орқали мутахассисларни тизимли тайёрлашга ўтиш;

2.1. Ўзбекистон Республикаси Президенти, Администрацияси, Ҳукумати ва бошқа идораларга қиравчи ахборот-таҳлилий материаллар, мақола, тезис, монография, ўқув қўлланма, ўқув-услугий қўлланма, дарслик,

диссертация ва бошқа илмий ишлар кибералогия методи асосида яратилиши зарур;

2.2. Кибералогия методи асосида яратилган илмий ишлар нафақат ўқувчига тушунарли, аниқ, содда, балки бу алгоритмик формат келажакда сунъий интеллект ёрдамида қонунчилик ижросини автоматик назорат қилиш учун мустаҳкам фундаментал база бўлиб хизмат қилади, Ўзбекистон Республикасининг таълими янги босқичга кўтарилиб, комплекс тизимлашиши мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

I. Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.
2. Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодекси // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.
3. Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисида кодекси // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.
4. Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодекси // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.
5. Ўзбекистон Республикасининг Меҳнат кодекси // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.
6. Ўзбекистон Республикасининг Солиқ кодекси // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.
7. Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-процессуал кодекси // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.
8. Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик процессуал кодекси // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.
9. Ўзбекистон Республикасининг Иқтисодий процессуал кодекси // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.
10. Ўзбекистон Республикасининг “Маҳаллий давлат ҳокимияти тўғрисида” 1993 йил 2 сентябрдаги 913-ХП-сон Қонуни // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.
11. Ўзбекистон Республикасининг “Фуқаролар соғлиғини сақлаш тўғрисида” 1996 йил 29 августдаги 265-І-сон Қонуни // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.
12. Ўзбекистон Республикасининг “Нотариат тўғрисида” 1996 йил 26 декабрдаги 343-І-сон Қонуни // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.
13. Ўзбекистон Республикасининг “Нодавлат нотижорат ташкилотлари тўғрисида” 1999 йил 14 апрелдаги 763-І-сон Қонуни // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.
14. Ўзбекистон Республикасининг “Жиноий жазоларнинг либераллаштирилиши муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг Жиноят, Жиноят-процессуал кодекслари ҳамда Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексига ўзгартишлар ва қўшимчалар киритиш ҳақида” 2001 йил 29 августдаги 254-ІІ-сон Қонуни // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.
15. Ўзбекистон Республикасининг “Суд ҳужжатлари ва бошқа органлар ҳужжатларини ижро этиш тўғрисида” 2001 йил 29 августдаги 258-ІІ-сон Қонуни // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

16. Ўзбекистон Республикасининг “Ахборотлаштириш тўғрисида” 2003 йил 11 декабрдаги 560-II-сон Қонуни // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

17. Ўзбекистон Республикасининг “Ҳакамлик судлари тўғрисида” 2006 йил 16 октябрдаги ЎРҚ–64-сон Қонуни // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

18. Ўзбекистон Республикасининг “Нодавлат нотижорат ташкилотлари фаолиятининг кафолатлари тўғрисида” 2007 йил 3 январдаги ЎРҚ–76-сон Қонуни // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

19. Ўзбекистон Республикасининг “Қимор ва таваккалчиликка асосланган бошқа ўйинларни ташкил этиш ҳамда ўтказишни тартибга солиш муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида” 2007-йил 14-сентябрдаги ЎРҚ–109-сон Қонуни // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

20. Ўзбекистон Республикасининг “Ахборотлаштириш ва маълумотлар узатиш соҳасида қонунга хилоф ҳаракатлар содир этганлик учун жавобгарлик кучайтирилганлиги муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида” 2007 йил 25 декабрдаги ЎР–137-сон Қонуни // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

21. Ўзбекистон Республикасининг “Бола ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисида” 2008 йил 7 январдаги ЎРҚ–139-сон Қонуни // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

22. Ўзбекистон Республикасининг “Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Коррупцияга қарши конвенциясига (Нью-Йорк, 2003 йил 31 октябрь) Ўзбекистон Республикасининг қўшилиши тўғрисида” 2008 йил 7 июлдаги ЎРҚ–158-сон Қонуни // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

23. Ўзбекистон Республикасининг “Давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари фаолиятининг очиқлиги тўғрисида” 2014 йил 5 майдаги ЎРҚ–369-сон Қонуни // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

24. Ўзбекистон Республикасининг “Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида” 2014 йил 14 майдаги ЎРҚ–371-сон Қонуни // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

25. Ўзбекистон Республикасининг “Ижтимоий шериклик тўғрисида” 2014 йил 25 сентябрдаги ЎРҚ–376-сон Қонуни // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

26. Ўзбекистон Республикасининг “Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида” 2016 йил 25 апрелдаги ЎРҚ–405-сон Қонуни // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

27. Ўзбекистон Республикасининг “Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида” 2016 йил 23 сентябрдаги ЎРҚ–411-сон Қонуни // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

28. Ўзбекистон Республикасининг “Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида” 2017 йил 3 январдаги ЎРҚ–419-сон Қонуни // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

29. Ўзбекистон Республикасининг “Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш, шунингдек айрим қонун ҳужжатларини ўз кучини йўқотган деб топиш тўғрисида” 2017 йил 13 июндаги ЎРҚ–436-сон Қонуни // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

30. Ўзбекистон Республикасининг “Медиация тўғрисида” 2018 йил 3 июлдаги ЎРҚ–482-сон Қонуни // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

31. Ўзбекистон Республикасининг “Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар тўғрисида” 2021 йил 20 апрелдаги ЎРҚ–682-сон Қонуни // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

32. Ўзбекистон Республикасининг “Киберхавфсизлик тўғрисида” 2022 йил 15 апрелдаги ЎРҚ–764-сон Қонуни // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

33. Ўзбекистон Республикасининг “Реклама тўғрисида” 2022 йил 7 июндаги ЎРҚ–776-сон Қонуни // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

34. Ўзбекистон Республикасининг “Давлат фуқаролик хизмати тўғрисида” 2022 йил 8 августдаги ЎРҚ–788-сон Қонуни // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

35. Ўзбекистон Республикасининг “Норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг ва улар лойиҳаларининг коррупцияга қарши экспертизаси тўғрисида” 2023 йил 8 августдаги ЎРҚ–860-сон Қонуни // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

36. Ўзбекистон Республикасининг “Педагогнинг мақоми тўғрисида” 2024 йил 1 февралдаги ЎРҚ–901-сон Қонуни // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

37. Ўзбекистон Республикасининг “Давлат мулкани хусусийлаштириш тўғрисида” 2024 йил 14 февралдаги ЎРҚ–907-сон Қонуни // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

38. Ўзбекистон Республикасининг “Киберхавфсизликни таъминлаш соҳасидаги қонунчилик такомиллаштирилиши муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида” 2024 йил 20 сентябрдаги ЎРҚ–964-сон Қонуни // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

39. Ўзбекистон Республикасининг “Болаларни зўравонликнинг барча шаклларида ҳимоя қилиш тўғрисида” 2024 йил 14 ноябрдаги ЎРҚ–996-сон

Қонуни // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

40. Ўзбекистон Республикасининг “Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига рақамли далиллар билан ишлаш тизимини такомиллаштиришга қаратилган ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида” 2024 йил 21 ноябрдаги ЎРҚ–1003-сон Қонуни // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

41. Ўзбекистон Республикасининг “2025 йил учун Ўзбекистон Республикасининг Давлат бюджети тўғрисида” 2024 йил 24 декабрдаги ЎРҚ–1011-сон Қонуни // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

42. Ўзбекистон Республикасининг “Сунъий интеллектни қўллаш орқали юзага келадиган муносабатлар тартибга солиниши муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига қўшимча ва ўзгартиришлар киритиш тўғрисида” 2026 йил 21 январдаги ЎРҚ–1115-сон Қонуни // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

43. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида” 2017 йил 7 февралдаги ПФ–4947-сон Фармони // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

44. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 8 августдаги ПФ–5505-сон Фармони билан тасдиқланган Норма ижодкорлиги фаолиятини такомиллаштириш концепцияси // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

45. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Жиноий-ҳуқуқий статистика тизимини тубдан такомиллаштириш ва жиноятларни тизимли таҳлил қилиш самарадорлигини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида” 2018 йил 31 октябрдаги ПФ–5566-сон Фармони // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

46. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Давлат ҳуқуқий сиёсатини амалга оширишда адлия органлари ва муассасалари фаолиятини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” 2020 йил 19 майдаги ПФ–5997-сон Фармони // lex.uz – Ўзбекистон Республикасининг Қонунчилик ҳужжатлари миллий базаси.

47. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Рақамли Ўзбекистон – 2030” стратегиясини тасдиқлаш ва уни самарали амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида” 2020 йил 5 октябрдаги ПФ–6079-сон Фармони // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

48. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “2021-2025 йилларда фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида” 2021 йил 4 мартдаги ПФ–6181-сон Фармони // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

49. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида” 2022 йил 28 январдаги ПФ–60-сон Фармони // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

50. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 14 июндаги ПФ–154-сон Фармони билан тасдиқланган Давлат органлари ва ташкилотлари фаолиятининг очиқлигини мониторинг қилиш ва баҳолаш бўйича методика // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

51. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Янги Ўзбекистон маъмурий ислохотларини амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида” 2022 йил 21 декабрдаги ПФ–269-сон Фармони // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

52. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Республика ижро этувчи ҳокимият органлари фаолиятини самарали йўлга қўйишга доир биринчи навбатдаги ташкилий чора-тадбирлар тўғрисида” 2023 йил 25 январдаги ПФ–14-сон Фармони // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

53. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Маъмурий ислохотлар доирасида рақамли технологиялар соҳасида давлат бошқарувини самарали ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида” 2023 йил 24 майдаги ПФ–76-сон Фармони // lex.uz – Ўзбекистон Республикасининг Қонунчилик ҳужжатлари миллий базаси.

54. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон – 2030” стратегияси тўғрисида” 2023 йил 11 сентябрдаги ПФ–158-сон Фармони // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

55. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Фуқаролик жамияти институтларини давлат томонидан қўллаб-қувватлаш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” 2024 йил 26 августдаги ПФ–124-сон Фармони // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

56. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2024 йил 14 ноябрдаги ПФ–184-сон Фармони билан тасдиқланган Тадбиркорлик субъектлари фаолиятини назорат қилишга ваколатли органлар ва уларнинг назорат соҳалари рўйхати // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

57. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон – 2030” стратегиясини “Атроф-муҳитни асраш ва “яшил иқтисодиёт” йилида амалга оширишга оид давлат дастури тўғрисида” 2025 йил 30 январдаги ПФ–16-сон Фармони // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

58. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Давлат бошқаруви тизимида самарадорлик, проактивлик ва натижадорликни ошириш чора-тадбирлари тўғрисида” 2025 йил 14 июлдаги ПФ–111-сон Фармони // lex.uz – Ўзбекистон Республикасининг Қонунчилик ҳужжатлари миллий базаси.

59. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2025 йил 30 октябрдаги ПФ–201-сон Фармони билан тасдиқланган Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Стратегик режалаштириш ва ривожланиш бўйича мувофиқлаштирувчи кенгаш томонидан фаолияти ташкиллаштириладиган таҳлилий марказлар ва илмий-тадқиқот муассасалари рўйхати // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

60. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Мамлакат тараққиётининг 2030 йилгача мўлжалланган устувор йўналишлари доирасида ислохотларни изчил давом эттириш ва янги босқичга олиб чиқишнинг кўшимча чора-тадбирлари тўғрисида” 2026 йил 16 февралдаги ПФ–21-сон Фармони // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

61. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасининг жамоат таълим ахборот тармоғини ташкил этиш тўғрисида” 2005 йил 28 сентябрдаги ПҚ–191-сон қарори // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

62. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги фаолиятини янада такомиллаштиришга доир ташкилий чора-тадбирлар тўғрисида” 2018 йил 13 апрелдаги ПҚ–3666-сон қарори // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

63. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Имтиёзлар ва преференциялар бериш тартибини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” 2018 йил 31 майдаги ПҚ–3756-сон қарори // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

64. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикаси Савдо-саноат палатаси ҳузурида Тошкент халқаро арбитраж марказини (ТІАС) ташкил этиш тўғрисида” 2018 йил 5 ноябрдаги ПҚ–4001-сон қарори // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

65. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 21 ноябрдаги ПҚ–4024-сон қарори билан тасдиқланган “Ўзбекистон Республикаси Ахборотлаштириш ва телекоммуникациялар соҳасида назорат бўйича давлат инспекцияси тўғрисида”ги Низом // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

66. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистонда Шарда университетини ташкил этиш тўғрисида” 2019 йил 10 апрелдаги ПҚ–4278-сон қарори // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

67. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Электрон ҳукумат” тизими доирасида ахборот-коммуникация технологиялари соҳасидаги лойиҳаларни ишлаб чиқиш ва амалга ошириш сифатини яхшилаш чора-тадбирлари тўғрисида” 2019 йил 21 майдаги ПҚ–4328-сон қарори // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

68. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ахборот технологиялари ва коммуникацияларининг жорий этилишини назорат қилиш, уларни ҳимоя қилиш тизimini такомиллаштиришга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” 2019 йил 14 сентябрдаги ПҚ–4452-сон қарори // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

69. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Рақамли иқтисодиёт ва электрон ҳукуматни кенг жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида” 2020 йил 28 апрелдаги ПҚ–4699-сон қарори // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

70. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Сунъий интеллект технологияларини жадал жорий этиш учун шарт-шароитлар яратиш чора-тадбирлари тўғрисида” 2021 йил 17 февралдаги ПҚ–4996-сон қарори // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

71. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Сунъий интеллект технологияларини қўллаш бўйича махсус режимни жорий қилиш чора-тадбирлари тўғрисида” 2021 йил 26 августдаги ПҚ–5234-сон қарори // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

72. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Коррупцияга қарши курашиш ишларининг самарадорлигини рейтинг баҳолаш тизimini жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида” 2022 йил 12 январдаги ПҚ–81-сон қарори // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

73. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “2022-2023 йилларда ахборот-коммуникация технологиялари соҳасини янги босқичга олиб чиқиш чора-тадбирлари тўғрисида” 2022 йил 22 августдаги ПҚ–357-сон қарори // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

74. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Рақамли хизматлар камрови ва сифатини ошириш ҳамда соҳа, тармоқ ва ҳудудларни рақамли трансформация қилиш чора-тадбирлари тўғрисида” 2023 йил 24 майдаги ПҚ–162-сон қарори // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

75. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасининг муҳим ахборот инфратузилмаси объектлари киберхавфсизлигини таъминлаш тизimini такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” 2023 йил 31 майдаги ПҚ–167-сон қарори // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

76. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Камбағалликни қисқартириш ва бандлик соҳасида давлат сиёсатини такомиллаштириш ва самарадорликни ошириш чора-тадбирлари тўғрисида” 2024 йил 4 октябрдаги ПҚ–347-сон қарори // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

77. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Сунъий интеллект технологияларини 2030 йилга қадар ривожлантириш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида” 2024 йил 14 октябрдаги ПҚ–358-сон қарори // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

78. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ахборот технологиялари ёрдамида содир этиладиган жиноятларга қарши курашиш фаолиятини янада кучайтиришга қаратилган чора-тадбирлар тўғрисида” 2025 йил 30 апрелдаги ПҚ–153-сон қарори // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

79. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Сунъий интеллект технологияларига асосланган лойиҳаларни қўллаб-қувватлашга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” 2025 йил 30 октябрдаги ПҚ–320-сон қарори // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

80. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ахборот ва рақамли технологиялар соҳаларида давлат назорати тизимини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” 2025 йил 11 декабрдаги ПҚ–371-сон қарори // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

81. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Давлат бошқарувини рақамли трансформация қилиш ва самарадорлигини оширишга қаратилган ташкилий чора-тадбирлар тўғрисида” 2025 йил 28 ноябрдаги Ф–68-сон фармойиши // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

82. Вазирлар Маҳкамасининг “Оммавий коммуникациялар соҳасида бошқарув тузилмасини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” 2004 йил 24 ноябрдаги 555-сон қарори // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

83. Вазирлар Маҳкамасининг 2006 йил 20 февралдаги 27-сон қарори билан давлат ахборот ресурслари ҳамда уларни шакллантириш, улардан фойдаланиш ва уларни қўллаб-қувватлаш учун масъул бўлган давлат органлари рўйхати // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

84. Вазирлар Маҳкамасининг 2007 йил 28 июндаги 132-сон қарори билан тасдиқланган “Ўзбекистон Республикасида босма ва китоб, телерадио-, аудиовизуал маҳсулотлар ва Интернет тармоғи ахборот ресурсларини ишлаб чиқариш ва тарқатиш соҳасида қонунчиликка риоя қилиниши устидан мониторинг олиб бориш тартиби тўғрисида”ги Низом // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

85. Вазирлар Маҳкамасининг “Юридик хизматлар ходимларини аттестациядан ўтказиш ва уларнинг малакасини ошириш тартиби тўғрисидаги Низомни тасдиқлаш ҳақида” 2007 йил 22 ноябрдаги 244-сон қарори // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

86. Вазирлар Маҳкамасининг “Оммавий коммуникациялар соҳасида мониторинг тизимини такомиллаштиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” 2011 йил 5 августдаги 228-сон қарори // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

87. Вазирлар Маҳкамасининг 2018 йил 22 февралдаги 135-сон қарори билан тасдиқланган “Социал ва ижтимоий аҳамиятга молик лойиҳаларни амалга ошириш учун давлат органлари томонидан давлат ижтимоий

буюртмаси бериш тартиби тўғрисида”ги Низом // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

88. Вазирлар Маҳкамасининг 2018 йил 1 майдаги 318-сон қарори билан тасдиқланган “Ўзбекистон Республикаси Ахборот технологиялари ва коммуникацияларини ривожлантириш вазирлиги тўғрисида”ги низом // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

89. Вазирлар Маҳкамасининг 2018-йил 7-августдаги 622-сон қарори билан тасдиқланган Давлат ва хўжалик бошқаруви органларининг виртуал маконда иштирокини фаоллаштириш концепцияси // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

90. Вазирлар Маҳкамасининг “Бутунжаҳон Интернет тармоғида ахборот хавфсизлигини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” 2018 йил 5 сентябрдаги 707-сон қарори // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

91. Вазирлар Маҳкамасининг “Давлат органлари ва ташкилотлари томонидан йўлланувчи хат-хабарларни етказиб бериш, етказилганлигини тасдиқлаш, маълумотларни сақлаш ва ҳисобга олишнинг ягона миллий тизимини жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида” 2020 йил 9 октябрдаги 637-сон қарори // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

92. Вазирлар Маҳкамасининг 2020 йил 31 декабрдаги 829-сон қарори билан тасдиқланган “Коррупцияга оид ҳуқуқбузарлик ҳақида хабар берган ёки коррупцияга қарши курашишга бошқа тарзда кўмаклашган шахсларни рағбатлантириш тартиби тўғрисида”ги Низом // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

93. Вазирлар Маҳкамасининг 2021 йил 19 февралдаги 81-сон қарори билан тасдиқланган “Давлат иштирокидаги хўжалик жамиятлари ҳамда давлат унитар корхоналарининг расмий веб-сайтларига қўйиладиган талаблар тўғрисида”ги Низом // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

94. Вазирлар Маҳкамасининг 2021 йил 15 июндаги 373-сон қарори билан тасдиқланган Давлат органлари, хўжалик бирлашмалари ва маҳаллий ижро этувчи ҳокимияти органларининг расмий веб-сайтига қўйиладиган асосий талаблар // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

95. Вазирлар Маҳкамасининг “Маъмурий ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги ишларни юритишнинг электрон тизимини жорий этиш бўйича қўшимча чора-тадбирлар ҳақида” 2021 йил 8 июлдаги 431-сон қарори // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

96. Вазирлар Маҳкамасининг “Рақамли технологиялар ва сунъий интеллектни ривожлантириш илмий-тадқиқот институти фаолиятини ташкил этиш тўғрисида” 2021 йил 31 июлдаги 475-сон қарори // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

97. Вазирлар Маҳкамасининг “Солиқ тўловчиларни ҳисобга олишни янада такомиллаштириш ва қўшилган қиймат солиғининг ўрнини қоплаш

тартибини соддалаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” 2021 йил 22 сентябрдаги 595-сон қарори // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

98. Вазирлар Маҳкамасининг “Сунъий интеллект технологияларини қўллаб-қувватлаш учун махсус режим ташкил этиш ва унинг фаолиятини йўлга қўйиш тартиби тўғрисидаги низомни тасдиқлаш ҳақида” 2021 йил 29 ноябрдаги 717-сон қарори // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

99. Вазирлар Маҳкамасининг “Ижтимоий шериклик ҳамда жамоатчилик назоратини амалга ошириш механизмларини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” 2022 йил 22 апрелдаги 208-сон қарори // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

100. Вазирлар Маҳкамасининг “Идоралараро электрон ҳамкорлик тизими ва маълумотларнинг ахборот алмашинувини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” 2022 йил 20 сентябрдаги 516-сон қарори // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

101. Вазирлар Маҳкамасининг “Электрон ҳукумат” тизимининг маълумотларни қайта ишлаш маркази фаолиятини ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида” 2023 йил 14 мартдаги 107-сон қарори // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

102. Вазирлар Маҳкамасининг “Республика ва маҳаллий ижро этувчи ҳокимият органларининг ахборот-коммуникация технологияларини ривожлантириш учун масъул ходимлари малакасини ошириш ва рейтинг баҳолашни ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида” 2023 йил 20 майдаги 208-сон қарори // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

103. Вазирлар Маҳкамасининг “Ахборот-коммуникация технологиялари соҳасидаги хизматлар турлари рўйхатини тасдиқлаш тўғрисида” 2023 йил 4 сентябрдаги 447-сон қарори // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

104. Вазирлар Маҳкамасининг “Республика ва маҳаллий ижро этувчи ҳокимият органларида инсон ресурсларини бошқариш тизимини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” 2023 йил 22 сентябрдаги 492-сон қарори // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

105. Вазирлар Маҳкамасининг “Профессионал медиаторлар реестрига киритиш бўйича давлат хизматларини кўрсатишнинг маъмурий регламентини тасдиқлаш тўғрисида” 2023 йил 17 октябрдаги 544-сон қарори // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

106. Вазирлар Маҳкамасининг “Биржа савдоларига илғор ахборот технологияларини кенг жорий этиш ҳамда соҳада рақамлаштириш жараёнларини изчил давом эттириш чора-тадбирлари тўғрисида” 2024 йил 12 сентябрдаги 570-сон қарори // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

107. Вазирлар Маҳкамасининг “Аҳоли муаммоларини ҳал қилишда давлат органлари ва ташкилотлари фаолияти устидан жамоатчилик назорати тизими самарадорлигини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида” 2024 йил 24 октябрдаги 695-сон қарори // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

108. Вазирлар Маҳкамасининг 2024 йил 30 декабрдаги 910-сон қарори билан тасдиқланган “Давлат органлари ва ташкилотларининг очикликни таъминлаш соҳасидаги норматив-ҳуқуқий ҳужжатларда белгиланган мажбуриятларга риоя этилишини масофадан мониторинг қилиш тартиби тўғрисида”ги Низом // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

109. Вазирлар Маҳкамасининг 1999 йил 26 мартдаги 137-сон қарори билан тасдиқланган “Ўзбекистон Республикаси ахборот ресурсларини тайёрлаш ва уларни маълумотларни узатиш тармоқларида, шу жумладан, Интернетда тарқатиш тартиби тўғрисида”ги Низом // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

110. Вазирлар Маҳкамасининг “Оммавий коммуникациялар соҳасида бошқарув тузилмасини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” 2004 йил 24 ноябрдаги 555-сон қарори // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

111. Вазирлар Маҳкамасининг 2014 йил 6 октябрдаги 279-сон қарори билан тасдиқланган “Давлат акцияларини сотиш тартиби тўғрисида”ги Низом // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

112. Вазирлар Маҳкамасининг 2025 йил 31 январдаги 54-сон қарори билан тасдиқланган “Давлат органларининг расмий веб-сайтлари фаолиятини “Ягона дарча” тамойили асосида Ўзбекистон Республикаси Ҳукумати порталида йўлга қўйиш, юритиш, улардаги ахборот долзарблиги ва хавфсизлигини таъминлаш ҳамда Ҳукумат порталида жойлаштириладиган ахборотни давлат органлари томонидан тақдим этиш тартиби тўғрисида”ги Низом // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

113. Вазирлар Маҳкамасининг “Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги ҳузуридаги Юридик кадрларни қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш институти фаолиятини ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида” 2025 йил 19 мартдаги 171-сон қарори // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

114. Вазирлар Маҳкамасининг “2025-2026 йилларда сунъий интеллект технологиялари соҳасида устувор лойиҳаларни амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида” 2025 йил 10 июлдаги 425-сон қарори // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

115. Вазирлар Маҳкамасининг “Давлат харидларида ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланишни кенгайтириш ҳамда давлат харидлари электрон тизими операторлари фаолиятини янада такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” 2025 йил

30 июлдаги 476-сон қарори // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

116. Ўзбекистон Республикаси адлия вазирининг 2010 йил 22 декабрдаги 308-мх-сон буйруғи (рўйхат рақами 2170, 2010 йил 22 декабрь) билан тасдиқланган Давлат нотариал идораларида нотариал иш юритиш қоидалари // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

117. Ўзбекистон Республикаси адлия вазирининг 2012 йил 2 мартдаги 53-мх-сон “Ўзбекистон Республикаси қонунчилик тармоқларининг Умумхуқуқий классификаторини тасдиқлаш тўғрисида”ги буйруғига (рўйхат рақами 2333, 2012 йил 2 март) // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

118. Ўзбекистон Республикаси адлия вазирининг 2019 йил 4 январдаги 2-мх-сон буйруғи (рўйхат рақами 3113, 2019 йил 4 январь) билан тасдиқланган Нотариуслар томонидан нотариал ҳаракатларни амалга ошириш тартиби тўғрисидаги йўриқнома // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

119. Ўзбекистон Республикаси адлия вазирининг 2019 йил 31 январдаги 54-мх-сон буйруғи (рўйхат рақами 3134, 2019 йил 31 январь) билан тасдиқланган Медиаторларни тайёрлаш дастури // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

120. Ўзбекистон Республикаси Истиқболли лойиҳалар миллий агентлиги директорининг “Крипто-дўкон фаолиятини амалга ошириш қоидаларини тасдиқлаш тўғрисида” 2022 йил 29 сентябрдаги 43-сон буйруғи (31.10.2022 й., рўйхат рақами 3395) // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

121. Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат хизматини ривожлантириш агентлиги директорининг 2022 йил 21 ноябрдаги 2-2022-сон буйруғи (рўйхат рақами 3407, 2022 йил 28 декабрь) билан тасдиқланган Давлат фуқаролик хизматчилари фаолиятининг самарадорлигини энг муҳим кўрсаткичлар асосида баҳолаш услубияти // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

122. Ўзбекистон Республикаси камбағалликни қисқартириш ва бандлик вазирининг 2023 йил 20 июлдаги 62-2023/Б-сон буйруғи (рўйхат рақами 3449, 2023 йил 26 июль) билан тасдиқланган Доимий асосда фаолият кўрсатувчи меҳнат арбитражи тўғрисидаги намунавий низом // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

123. Ўзбекистон Республикаси давлат хавфсизлик хизмати раисининг “Ўзбекистон Республикаси киберхавфсизлик ва муҳим ахборот инфратузилмаси объектларининг киберхавфсизлигини таъминлаш даражасини баҳолаш тартиби тўғрисидаги низомни тасдиқлаш ҳақида” 2023 йил 4 сентябрдаги 91-сонги буйруғи (22.09.2023 й., рўйхат рақами 3458) // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

124. Ўзбекистон Республикаси Марказий банки бошқарувининг “Тўлов тизимлари операторлари ва тўлов хизматларини етказиб берувчиларнинг тўлов тизимларида ахборот хавфсизлиги ва киберхавфсизликни таъминлаш ҳамда рақамли технологиялар воситасида содир этиладиган ҳуқуқбузарликларни олдини олиш чораларини кўриш тўғрисидаги низомни тасдиқлаш ҳақида” 2024 йил 24 апрелдаги 13/1-сон қарори (21.05.2024 й., рўй.: 3513) // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

125. Ўзбекистон Республикаси Давлат хавфсизлик хизмати раисининг “Киберхавфсизлик талабларига мувофиқлик юзасидан экспертизадан ўтказиш тартиби тўғрисидаги низомни тасдиқлаш ҳақида” 2024 йил 15 октябрдаги 113-сон буйруғи (14.11.2024 й., рўй.: 3573) // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

126. Ўзбекистон Республикаси Давлат хавфсизлик хизмати раисининг “Ахборот тизимлари ва ресурсларининг киберхавфсизлигини таъминлаш учун қўлланиладиган аппарат, аппарат-дастурий ҳамда дастурий воситаларни сертификатлаштириш тартиби тўғрисидаги низомни тасдиқлаш ҳақида” 2024 йил 15 октябрдаги 114-сон буйруғи (14.11.2024 й., рўй.: 3574) // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

127. Ўзбекистон Республикаси Давлат хавфсизлик хизмати раисининг “Ўзбекистон Республикаси муҳим ахборот инфратузилмаси объектларини тоифалаш ва уларнинг ягона реестрини шакллантириш тартиби тўғрисидаги вақтинчалик низомни тасдиқлаш ҳақида” 2024 йил 24 октябрдаги 118-сон буйруғи (11.11.2024 й., рўй.: 3570) // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

128. Ўзбекистон Республикаси адлия вазирининг “Адвокатлик тузилмалари томонидан статистик маълумотларни тақдим қилиш тартиби тўғрисидаги низомни тасдиқлаш ҳақида” 2024 йил 20 декабрдаги 30-мх-сон буйруғи (23.12.2024 й., рўйхат рақами 3588) // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

129. Ўзбекистон Республикаси рақамли технологиялар вазирининг 2026 йил 24 февралдаги 284-мх-сон буйруғи (14.03.2026 й., рўй.: 3787-сон) билан Сунъий интеллектга асосланган ечимларни яратиш, жорий қилиш ва улардан фойдаланиш бўйича этика қоидалари // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

130. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатасининг Инновацион ривожланиш ва ахборот технологиялари масалалари қўмитаси ҳамда Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенатининг Ёшлар, хотин-қизлар, маданият ва спорт масалалари қўмитасининг 2025 йил 25 мартдаги 04/4-03-01/17-сонли қўшма қарори.

II. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг асарлари ва нутқлари

1. Ш.М. Мирзиёев. Янги Ўзбекистон тараққиёт стратегияси. — Тошкент: “O‘zbekiston”, 2021. — Б. 45, 464.
2. Ш.М. Мирзиёев. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. — Тошкент: “O‘zbekiston”, 2017. — Б. 592.
3. Ш.М. Мирзиёев. Буюк келажагимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қурамиз. — Тошкент: Ўзбекистон, 2017. — Б. 78.
4. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2025 йил 26 декабрдаги Олий Мажлис ва Ўзбекистон халқига Мурожаатномаси // <https://president.uz/uz/lists/view/8834>.

III. Илмий адабиётлар

1. Абдуллаев Ф.А. Кибержиноятларни тергов қилиш методикаси: ўқув қўлланма. — Т.: ТДЮУ нашриёти, 2023. — Б.180.
2. Гуломов С.С., ва б. Рақамли иқтисодиётда инновациялар. — Т.: Иқтисодиёт, 2022. — Б.312.
3. Исмоилов И.А. Криминалистика ва ахборот технологиялари. — Т.: Академия, 2024. — Б.250.
4. Каримов А.К. Ахборот хавфсизлигининг ҳуқуқий асослари: монография. — Т.: Фан ва технология, 2025. — Б.210.
5. Расулов А.Т. Рақамли ҳуқуқ ва киберхавфсизлик. — Т.: Юрист медиа, 2026. — Б.290.
6. Турғунов М. Ахборот тизимларида содир этиладиган ҳуқуқбузарликлар квалификацияси. — Т.: Янги аср авлоди, 2025. — Б. 150.
7. Ҳасанов Б.М. Сунъий интеллект ва ҳуқуқ: муаммолар ва истиқболлар. — Т.: ТДЮУ, 2026. — Б. 195.
8. Сафаев С.К. вопросу о децентрализации и совершенствования государственного управления // Жамият ва бошқарув. 2013. №1. — Б. 25.
9. Муродуллаева Г. Давлат бошқарув тизимида коррупцияни олдини олишнинг асосий усули сифатида манфаатлар тўқнашувини ҳал этиш: юрид. фан. докт. (PhD) дисс. автореферати. — Тошкент, 2024. — Б. 16.
10. Жураев А. Давлат фуқаролик хизматида рағбатлантириш чораларини қўллашнинг ташкилий-ҳуқуқий асослари: юрид. фан. докт. (PhD) дисс. — Тошкент, 2023. — Б. 86.
11. Цифровая гуманитаристика и технологии в образовании (DHTE 2025): сб. статей VI Международной научно-практической конференции. 13-14 ноября 2025 г. | Digital Humanities and Technology in Education (DHTE 2025): Collection of Articles of the VI International Scientific and Practical Conference. November 13-14, 2025. / Под ред. В.В. Рубцова, М.Г. Сороковой, Н.П. Радчиковой. — М.: ФГБОУ ВО МГППУ, 2025. — 607 с.
12. Аганбегян А.Г. Человеческий капитал и его главная составляющая — сфера «экономики знаний» как основной источник социально-экономического роста // Экономические стратегии. — 2017. — №3. — С.66-79.

13. Божечкова А.В., Клячко Т.Л., Кнобель А.Ю., Лощенкова А.Н., Любимов И.Л., Синельников-Мурылев С.Г. Образование и экономический рост. – М.: Издательский дом «Дело» РАНХ и ГС, 2019. – 120 с.
14. Ижтимоий соҳа иқтисодиёти // И.ф.д., проф. Қ.Х. Абдурахмонов таҳрири остида. – Т.: Иқтисодиёт, 2013. – 418 б.
15. Masuda Y. Managing in the Information Society: Releasing synergy Japanese style. Oxford, 1990. – P. 44.
16. Бекмуродов А.Ш. и автор. колл. Человеческое развитие. Учебник. – Т.: Фан ва технология, 2012. – 376 с.
17. Ижтимоий соҳа иқтисодиёти // И.ф.д., проф. Қ.Х. Абдурахмонов таҳрири остида. – Т.: Иқтисодиёт, 2013. – 418 б.
18. Вахабова Д.Х. Социальные инвестиции в человеческий интеллектуальный капитал и оценка их эффективности // Молия. – Т.: 2016. №6. – С. 94-101.
19. Саттикулова Г.А. Инсон капиталини ривожлантириш Ўзбекистонда давлат ижтимоий сиёсатининг муҳим йўналиши сифатида. “XXI asr: fan va ta’lim masalalari” ilmiy elektron jurnali. №2, 2024. – Б. 132-143.
20. Мансурова М.М. Инсон капитали назариясининг шаклланиши ва ривожланиши. – СамИСИ, 2020. Eurofound (2024). Role of human capital inequalities in social cohesion and convergence.
21. A.V.Vaxabov, Zaxidova Sh.Sh., Xajibakiyev va boshqalar. Ijtimoiy siyosat. – Т.: MUMTOZ SO'Z, 2019. – 312 б.
22. Качество образования, эффективность НИОКР и экономический рост: количественный анализ и математическое моделирование / В.А.Садовничий, А.А.Акаев, А.В.Коротаев, С.Ю.Малков. – М.: URSS: ЛЕНАНД, 2016. – 347 с.

IV. Интернет манбалари

1. https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=95089&lang=ro.
2. <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000000186714>.
3. <https://cbd.minjust.gov.kg/4-4864/edition/1219811/ru>.
4. lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси
5. <https://home.treasury.gov/policy-issues/tax-policy/tax-expenditures>.
6. <https://www.canada.ca/en/department-finance/services/publications/federal-tax-expenditures.html>.
7. <https://competition-cases.ec.europa.eu/search>.
8. <https://portal.datransparencia.gov.br/>.
9. <https://treasury.gov.au/publication/p2024-489823>.
10. <https://www.treasury.gov.za/documents/national%20budget/2020/>.
11. https://www.mof.go.jp/english/policy/tax_policy/index.html.
12. <https://reestr.uz/>.
13. <https://singlewindow.uz/>.
14. <https://eco.gov.uz/>.
15. <https://agroplatforma.uz/>.

16. <https://gov.uz/uz/ssv>.
17. <https://akkred.uz/uz>.
18. <https://my.soliq.uz/>.
19. <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2014-234>.
20. <https://lexlege.pl/ustawa-o-sluzbie-cywilnej/rozdzial-11-przepisy-przejsciowe-i-dostosowujace/1568/>.
21. https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_42413/354808bc531bbb6e57c783ceed1cfc54dedc6add/.
22. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1600014620#z3>.
23. https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_48601/e92846ab80fa35d65ffb3877b3267ae9735e61/.
24. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2400034501>.
25. https://kodeksy-kz.com/ka/o_gosudarstvennoj_sluzhbe/41.htm.
26. <https://hartran.ee/index.php?id=64>.
27. eesti.ee.
28. <https://murojaat.gov.uz/ru>.
29. <https://xalqnazorati.uz/oz/>.
30. <https://my.gov.uz/uz>.
31. <https://www.borger.dk/>.
32. <https://www.eesti.ee/>.
33. <https://www.oiguskantsler.ee/>.
34. <https://www.retsinformation.dk/>.
35. <https://lifeindenmark.borger.dk/apps-and-digital-services/Digital-Post>.
36. <https://www.ombudsmanden.dk/>.
37. <https://virk.dk/>.
38. <https://www.ombudsmanden.dk/>.
39. riigiteataja.ee.
40. <https://www.borger.dk/>.
41. <https://www.riigiteataja.ee/et>.
42. <https://www.justitsministeriet.dk/>.
43. <https://www.ria.ee/>.
44. <https://riigikantselei.ee/>.
45. <https://digst.dk/>.
46. <https://hoeringsportalen.dk/>.
47. <https://bornetelefonen.dk/>.
48. <https://www.ombudsmanden.dk/>.
49. <https://www.riigiteataja.ee/>.
50. <https://ngo.gov.uz/>.
51. <https://adilet.zan.kz/kaz/>.
52. <https://www.gesetze-im-internet.de/>.
53. <https://www.lrs.lt/>.
54. <https://kansalaisyhteiskunta.fi/>.
55. <https://www.mois.go.kr/frt/a01/frtMain.do>.
56. <https://www.grants.gov/>.

57. lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.
58. <https://e-qaror.gov.uz/>.
59. <https://kengash.gov.uz/>.
60. <https://mahalla.ijro.uz/>.
61. <https://online-mahalla.uz/>.
62. <https://xotin-qizlar.uz/>.
63. <https://yoshlarbalansi.uz/>.
64. <https://ihma.uz/oz>.
65. <https://www.gov.uk/>.
66. <https://opendata.cityofnewyork.us/>.
67. <https://www.gov.uk/>.
68. <https://www.smartnation.gov.sg/>.
69. <https://minuomavalitsus.ee/>.
70. <https://www.gov.uk/>.
71. <https://isap.sejm.gov.pl/>.
72. <https://zaklada.civilnodrustvo.hr/>.
73. <https://likumi.lv/>.
74. <https://edo.ijro.uz/>.
75. <https://my.gov.uz/uz>.
76. <https://reestr.uz/projects?limit=10>.
77. <https://public.sud.uz/report/CONFLICT>.
78. <https://public.sud.uz/report/CRIMINAL>.
79. <https://chatgpt.com/>.
80. https://api.siat.stat.uz/media/uploads/sdmx/sdmx_data_800.pdf.
81. <https://uzinfocom.uz/uz/projects?page=5>.
82. <https://uzinfocom.uz/uz/projects?category=3>.
83. <https://uzinfocom.uz/uz/projects?category=2>.
84. <https://reestr.uz/projects>.
85. <https://kengash.gov.uz/>.
86. <https://e-qaror.gov.uz/>.
87. <https://edo.ijro.uz>.
88. <https://data.egov.uz/data/6113bd0fdb32b99538e08991>.
89. <https://data.egov.uz/data/6113bde9db32b99538e0899b>.
90. <https://data.egov.uz/data/6113c568db32b99538e08ab3>.
91. <https://data.egov.uz/data/6113c59edb32b99538e08ab5>.
92. <https://data.egov.uz/data/6113c68bdb32b99538e08abd>.
93. <https://data.egov.uz/data/6113c6c0db32b99538e08abf>.
94. <https://www.datensicherheit.de/2024-2025-cyber-attack-companies-14-seconds>.
95. <https://cybermap.kaspersky.com/ru/stats>.
96. <https://www.websiterating.com/ru/blog/research/cybersecurity-statistics-facts/#sources>.
97. <https://newsletter.radensa.ru/archives/4840>.

98. <https://www.cenlanow.com/business/press-releases/ein-presswire/674883055/cybercrime-damages-to-cost-the-world-9-5-trillion-usd-in-2024/>.
99. <https://www.statista.com/forecasts/1280009/cost-cybercrime-worldwide#:~:text=The%20global%20cost%20of%20cybercrime,trillion%20U.S.%20dollars%20in%202022.>
100. Ф. Худойкулов. Бир йилда 500 миллиондан ортиқ кибер хужумлар уюштирилади. <https://yuz.uz/news/bir-yilda-500-milliondan-ortiq-kiber-hujumlar-uyushtiriladi>.
101. <https://cbu.uz/uz/>.
102. https://media.franceintheus.org/4265/?utm_source.
103. chrome-extension://efaidnbmninnibpcapjpcglclefindmkaj/https://eiir.org/wp-content/uploads/2022/08/EIIR-4IR-STUDY_OVERVIEW_10_10_20_TEXT.pdf.
104. https://courses.skolkovo.ru/event/cdto-kuznetsov-2/?utm_source=chatgpt.com.
105. <https://ukstories.microsoft.com/features/microsoft-ceo-satya-nadella-on-fuelling-tech-intensity-in-the-uk/>.
106. <https://www.weforum.org/about/the-fourth-industrial-revolution-by-klaus-schwab/>.
107. <https://play.google.com/store/games?hl=ru&pli=1>.
108. https://t.me/statistika_rasmiy/6256.
109. <https://www.gov.za/documents/other/national-communication-strategy-framework-2025-2030-26-feb-2025>.
110. <https://www.gcis.gov.za/content/about-us/chief-directorates/media-rapid-response/>
111. <https://gcs.civilservice.gov.uk/about-us/what-we-do/>.
112. <https://www.gov.uk/government/news/fact-sheet-on-the-cdu-and-rru?>
113. <https://www.gov.uk/government/news/fact-sheet-on-the-cdu-and-rru>.
114. <https://www.info.gouv.fr/organisation/service-d-information-du-gouvernement-sig>.
115. <https://www.sgdsn.gouv.fr/viginum>.
116. <https://www.bundesregierung.de/breg-en/federal-government/federal-press-office?>
117. https://www.bmj.de/DE/Themen/FokusThemen/NetzDG/NetzDG_node.html.
118. <https://8888.gov.ph/>.
119. <https://cybersecurityventures.com/cybercrime-damage-costs-10-trillion-by-2025/>.
120. <https://engage.checkpoint.com/2025-ai-security-report/>.
121. <https://www.acma.gov.au/digital-platforms-and-misinformation>.
122. <https://www.state.gov/gec/>.
123. <https://www.tse.jus.br/imprensa/noticias-tse/2024/Marco/programa-de-enfrentamento-a-desinformacao-completa-cinco-anos-de-atuacao>.
124. <https://www.kocsc.or.kr/eng/main.php>.

125. <https://cyber.gc.ca/en/guidance/disinformation>.
126. <https://stratcomcoe.org/>.
127. <https://www.debunk.eu/>.
128. <https://www.pofmaoffice.gov.sg/>.
129. <https://tfc-taiwan.org.tw/>.
130. <https://www.mpi.se/en/>.
131. <https://www.legifrance.gouv.fr/download/pdf?id=wSCtx11Gzpq9uWOcYXc7s1sDFihSq-tW46KWa2ISZzs=>.
132. <https://www.sagaftra.org/membership-benefits/young-performers/coogan-law/coogan-law-full-text>.
133. chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.infrastructure.gov.au/sites/default/files/documents/social-media-minimum-age-and-age-assurance-trial-fact-sheet.pdf.
134. https://www.legifrance.gouv.fr/download/pdf?id=uixn4vDFFJU_veW4xSVamq3PzXyh2U2x_naRfEud_Wg=.
135. https://www.reuters.com/sustainability/boards-policy-regulation/five-eu-states-test-age-verification-app-protect-children-2025-07-14/?utm_source.
136. <https://www.mim.gov.it/web/guest/home>.
137. <https://www.rijksoverheid.nl/>.
138. <https://www.km.bayern.de/>.
139. <http://pravo.gov.ru/>.
140. <http://en.npc.gov.cn.cdurl.cn/>.
141. <https://adilet.zan.kz/kaz/>.
142. <https://www.arcom.fr/>.
143. https://www.ft.com/content/846e8253-85f0-4666-9655-d9689eb0843f?utm_source.
144. <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2023/50/contents>.
145. <https://www.dataprotectionauthority.be/citizen>.
146. <https://www.autoriteitpersoonsgegevens.nl/>.
147. <https://www.medietilsynet.no/>.
148. <https://www.bzkg.de/>.
149. <https://www.esafety.gov.au/>.
150. <https://www.garanteprivacy.it/>.
151. <https://www.aepd.es/>.
152. https://www.reuters.com/technology/what-countries-do-regulate-childrens-social-media-access-2024-11-28/?utm_source.
153. https://www.theguardian.com/media/2024/nov/29/how-australias-tough-social-media-ban-compares-to-laws-in-other-countries?utm_source.
154. <https://www.kjm-online.de/>.
155. <https://ico.org.uk/>.
156. <https://www.ftc.gov/>.
157. <https://service.kocsc.or.kr/eng/mainPage.do>.
158. <https://www.arcom.fr/>.
159. <https://www.die-medienanstalten.de/organisation/kjm/>.

160. <https://www.microsoft.com/en-us/security>.
161. <https://www.interpol.int/>.
162. jigsaw.google.com.
163. <https://moonshotteam.com/>.
164. <https://www.alibabacloud.com/>.
165. <https://www.tencent.com/en-us/articles/2202171.html>.
166. <https://research.samsung.com/>.
167. <https://ico.org.uk/>.
168. <https://www.bohrium.com/>.
169. <https://ru.duolingo.com/>.
170. <https://ziyonet.uz/uzc>.
171. <https://president.uz/uz/lists/view/7924>.
172. <https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000047046768>.
173. www.atlanticcouncil.org.
174. <https://www.sans.org/emea/>.
175. <https://www.europol.europa.eu/cms/sites/default/files/documents/EU-SOCTA-2025.pdf>.
176. file:///C:/Users/%D0%B37/Downloads/https___yuz.uz_file_newspaper_1501d499b4f544b9a3d8408d878d4fb8.pdf.
177. <https://www.justice.gov/criminal/criminal-fraud/file/1292051/dl>.
178. <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2010/23/contents>.
179. https://elaw.klri.re.kr/eng_mobile/viewer.do?hseq=62179&type=soga&n&key=9.
180. <https://www.law.go.kr/%EB%B2%95%EB%A0%B9/%ED%98%95%EB%B2%95>.
181. <https://www.gesetze-im-internet.de/stgb/>.
182. https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006070719/.
183. <https://www.japaneselawtranslation.go.jp/ja>.
184. <https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/c-46/>.
185. https://www.austlii.edu.au/cgi-bin/viewdoc/au/legis/cth/consol_act/cca1995115/sch1.html.
186. <https://sso.agc.gov.sg/Act/CDTOSCCBA1992>.
187. https://www.fedlex.admin.ch/eli/cc/1998/892_892_892/en.
188. <https://www.brocardi.it/codice-penale/>.
189. <https://www.brocardi.it/codice-penale/>.
190. <https://www.parlementairemonitor.nl/9353000/1/j9vvij5epmj1ey0/vi32nmht6cz9>.
191. <https://www.gesetze-im-internet.de/stgb/>.
192. <https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000037847559/>.
193. <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1988/27/section/1>.
194. <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2003/21/contents>.
195. <https://www.tribunal-de-paris.justice.fr/75>.
196. https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006071154/.

197. <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000032627231>.
198. https://tel.directory.gov.hk/index_HKPF_ENG.html.
199. <https://www.icj.org/wp-content/uploads/2012/12/Thailand-Computer-Crime-Act-2007-eng.pdf>.
200. https://data.thailand.opendevdevelopmentmekong.net/en/laws_record/2562/resource/ec616be5-9fbf-4071-b4b5-cb1f3e46e826.
201. https://data.opendevdevelopmentmekong.net/dataset/329b4f41-f309-4348-9015-23c6f62d5fb4/resource/ea9a61bc-fba9-41ae-9dd0-d31ca5f36ff5/download/843708_0001.pdf.
202. https://www.bka.de/EN/Home/home_node.html.
203. <https://www.fbi.gov/investigate/cyber>.
204. https://www.polizei.de/Polizei/DE/Einrichtungen/ZAC/zac_node.html.
205. <https://nj.gov/njsp/division/investigations/cyber-crimes.shtml>.
206. <https://da.santaclaracounty.gov/home>.
207. <https://www.ca.gov/departments/223/>.
208. https://www.coe.int/en/web/octopus/country-wiki-ap/-/asset_publisher/CmDb7M4RGb4Z/content/philippines/pop_up.
209. <https://www.cisa.gov/>
210. https://www.bsi.bund.de/EN/Home/home_node.html.
211. <https://cyber.gouv.fr/en>.
212. <https://www.bsc-icc.com/service/cert-in>.
213. <https://www.cse-cst.gc.ca/en>.
214. <https://www.csa.gov.sg/contact-us>.
215. <https://www.kisa.or.kr/EN>.
216. <https://www.csa.gov.sg/contact-us>.
217. <https://www.kisa.or.kr/EN>.
218. <https://www.who.int/>.
219. <https://gdpr-info.eu/>.
220. <https://cctld.uz/stat/>.
221. https://license.gov.uz/registry?filter%5Bdocument_id%5D=4603&filter%5Bdocument_type%5D=LICENSE&page=177.
222. <https://oldmy.gov.uz/ru/>
223. <https://cbu.uz/oz/credit-organizations/banks/branches/>
224. <https://cbu.uz/oz/credit-organizations/banks/atm/>
225. <https://cbu.uz/oz/payment-systems/documents-license-applicati/operators-of-payment-systems/>
226. https://bank.uz/uz/cards?PAGEN_4=18/
227. <https://cbu.uz/oz/payment-systems/documents-license-applicati/payment-organizations/>
228. <https://cbu.uz/oz/credit-organizations/microcredit/>.
229. <https://www.sirstat.uz/uz/matbuot-markazi/qo-mita-yangiliklar/15232-qaysi-sohalarda-tadbirkorlik-subyektlari-ko-proq>.
230. <https://president.uz/uz/lists/view/7924>.
231. <https://lex.uz/docs/1461329>.

232. <https://lex.uz/docs/1304112>.
233. <https://lex.uz/docs/111453?otherlang=1>.
234. https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_10699/6411e005f539b666d6f360f202cb7b1c23fe27c3/.
235. https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_149092/.
236. https://drive.google.com/file/d/1ctKcLoMP8UaC5BgGscM_S-AI0i8fjYlh/view.
237. <https://icsc.un.org/Resources/General/Publications/standardsE.pdf>.
238. <https://www.un.org/ru/library/page/databases>.
239. https://www.oas.org/en/sla/dil/inter_american_treaties_B-58_against_Corruption.asp.
240. <https://au.int/en/treaties/african-union-convention-preventing-and-combating-corruption>.
241. <https://star.worldbank.org/sites/star/files/Arab-Convention-Against-Corruption.pdf>.
242. <https://www.oic-oci.org/docdown/?docID=9774&refID=4268>.
243. <https://www.oecd.org/en/topics/fighting-foreign-bribery.html>.
244. <https://legalinstruments.oecd.org/public/doc/205/205.en.pdf>.
245. <https://rm.coe.int/168007f3f5>.
246. <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=treaty-detail&treatynum=173>.
247. <https://rm.coe.int/168007f3f6/>
248. <https://www.coe.int/en/web/greco/publications>.
249. <https://rm.coe.int/168007bd23>.
250. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32024L1640>.
251. <https://docs.cntd.ru/document/901934984>.
252. <https://rm.coe.int/0900001680910ecf>.
253. <https://rm.coe.int/16805e2e52>.
254. <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=treaty-detail&treatynum=198>.
255. <https://sectsco.org/>.
256. <https://rus.sectsco.org/20240704/1600099.html>.
257. <https://lex.uz/uz/docs/1801724>.
258. <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n24/426/76/pdf/n2442676.pdf>.
259. <https://www.un.org/en/ga/68/resolutions.shtml>.
260. https://www.itu.int/en/ITU-D/Regional-Presence/UN/Documents/GA_Resolutions ICTs/ares68d198_en.pdf.
261. https://www.itu.int/en/ITU-D/Regional-Presence/UN/Documents/GA_Resolutions ICTs/ares69d204_en.pdf.
262. <https://www.un.org/en/ga/70/resolutions.shtml>.
263. https://www.itu.int/en/ITU-D/Regional-Presence/UN/Documents/GA_Resolutions ICTs/ares70d184_en.pdf.

264. https://www.itu.int/en/ITU-D/Regional-Presence/UN/Documents/GA_Resolutions_ICTs/ares71d212_en.pdf.
265. https://www.itu.int/en/ITU-D/Regional-Presence/UN/Documents/GA_Resolutions_ICTs/ares72d200_en.pdf.
266. file:///C:/Users/%D0%B37/Downloads/A_RES_72_186-RU.pdf.
267. https://www.itu.int/en/ITU-D/Regional-Presence/UN/Documents/GA_Resolutions_ICTs/ares73d218_en.pdf.
268. <https://www.coe.int/ru/web/impact-convention-human-rights/convention-on-cybercrime>.
269. <https://www.coe.int/en/web/cybercrime/home>.
270. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX%3A32016L1148>.
271. <https://rus.sectsko.org/documents/?offset=420>.
272. <https://www.iso.org/obp/ui/#iso:std:iso-iec:27001:ed-2:v1:en>.
273. https://store accuristech.com/standards/itu-t-x-1205?product_id=2874775&srsltid=AfmBOooDhzvjNp457MgaYJ9Djr4G7oOmb_gVFAPeCmB2o9ji_KjSUH5F.
274. <https://www.nist.gov/cyberframework>.
275. <https://www.iso.org/obp/ui/#iso:std:iso:22301:ed-2:v1:en>.
276. <https://www.iso.org/obp/ui/en/#iso:std:iso-iec:27032:ed-2:v1:en>.
277. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32016R0679>.
278. <https://www.isaca.org/resources/cobit/cobit-5>.
279. <https://www.normattiva.it/uri-res/N2Ls?urn:nir:stato:decreto.legislativo:2010-03-04;28!vig=>.
280. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2017/10/20171025-8.htm>.
281. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/02/20110214-1-1.htm>.
282. <https://resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/11/20131128-1.htm>.
283. <https://resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/06/20120622-1.htm>.
284. <https://www.legislation.gov.au/C2004A00275/2019-03-10/text>.
285. <https://legislation.nsw.gov.au/view/html/inforce/current/act-1994-046>.
286. <https://legislation.nsw.gov.au/view/whole/html/inforce/current/act-1994-091>.
287. <https://www.lawspot.gr/nomikes-plirofories/nomothesia/n-4640-2019/arthro-6-nomos-4640-2019-ypohreotiki-arhiki-synedria>.
288. <https://legislatie.just.ro/Public/DetaliuDocument/71928>.
289. <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/95539982609f11e7a53b83ca0142260e>.
290. <https://me.propisi.net/zakon-o-alternativnom-rjesavanju-sporova/>.
291. <https://www.congress.gov/bill/105th-congress/house-bill/3528>.
292. <https://www.legislation.gov.uk/uksi/2011/1133/contents/made>.
293. https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006070933/.
294. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000234>.
295. <https://adilet.zan.kz/rus>.

296. https://consumer-redress.ec.europa.eu/site-relocation_en.
297. https://consumer-redress.ec.europa.eu/index_en.
298. <https://bilirkisi.uyap.gov.tr/giris>.
299. <https://play.google.com/store/apps/details?id=tr.gov.adalet.edurusma&hl=ru>.
300. <https://arabulucu.uyap.gov.tr/main/arabulucu/index.jsp?v=3785>.
301. <https://cjts.judiciary.gov.sg/home>.
302. <https://e-estonia.com/e-estonia-briefing-centre-services/about-us/>.
303. <https://www.rik.ee/en/international/ai-solutions>.
304. <https://eng.scourt.go.kr/eng/judiciary/eCourt/eTrials.jsp>.
305. <https://www.difccourts.ae/rules-decisions/practice-directions/practical-guidance-note-no-1-2023-difc-courts-virtual-hearing-and-bundling-protocol>.
306. <https://www.utcourts.gov/en/about/miscellaneous/law-library/research/utah.html>.
307. <https://webstore.ansi.org/standards/ds/dsisoiec270372013>.
308. <https://http.uni.com/en/uni-11742-2019>.
309. <https://www.lsti-certification.fr/fr-FR/Nos-offres-entreprises/Cybersecurite/Qualification-PRIS>.
310. https://www.aec.es/wp-media/uploads/DPD-00266.SEG-GUI-004-CCN-STIC-817_Gestion_de_Ciberincidentes_ENS.pdf.
311. <https://access.redhat.com/compliance/ccn-stic>.
312. <https://webstore.iec.ch/en/publication/11317>.
313. <https://meganorm.ru/Data2/1/4293768/4293768989.pdf>.
314. <https://standards.iteh.ai/catalog/standards/iso/1a0f0032-a18e-4c41-baef-932b9c410aa5/iso-iec-27037-2012>.
315. <https://www.iso.org/standard/44381.html>.
316. <https://www.europol.europa.eu/publications-events/main-reports/iocta-report>.
317. <https://www.enisa.europa.eu/news/enisa-news/determining-the-real-economic-impact-of-cyber-incidents-a-mission-almost-impossible>.
318. <https://csrc.nist.gov/pubs/sp/800/30/r1/final>.
319. <https://csrc.nist.gov/pubs/sp/800/55/r1/final>.
320. <https://www.court.gov.cn/>.
321. <https://www.meity.gov.in/>.
322. <https://www.kcc.go.kr/>.
323. <https://www.gov.kz/>.
324. <https://e-anticor.uz/oz>.
325. https://www.uzedu.uz/y3/page/press_reliz.